

ପୁରୀ ଅବଦାନ

ବାସନ୍ତୀ

ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

ବାସନ୍ତୀ

ଲେଖକଚରଣ :

ଶ୍ରୀ କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ
ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜୀ
ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ର
ଶ୍ରୀ ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କର ରାୟ
ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ସୁପ୍ରଭା ଦେବୀ
ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ମହାନ୍ତି
ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରତିଭା ଦେବୀ
ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ଦାସ

ସମ୍ପାଦକ

ଶ୍ରୀ ଭିକାରୀଚରଣ ଦାଶ

ନିଉ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟସ୍ ଷ୍ଟୋର

ବାସନ୍ତୀ

(ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର ଦ୍ଵିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ)

ସବୁଜ ସ୍ଵରର ଏକତା କୃଷ୍ଣା ଲେଖକ

ପ୍ରକାଶକ : ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ

ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ - ୭୫୩ ୦୦୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ୧୯୩୧ ପରବର୍ତ୍ତିତ ସଂସ୍କରଣ : ୧୯୭୮

ପୁନଃମୁଦ୍ରଣ : ୧୯୮୩

ମୁଦ୍ରାକର : ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରେସ, କଟକ

ଗୀତାଞ୍ଜଳୀ ପ୍ରେସ, କଟକ

ମୂଲ୍ୟ : କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

BASANTI : A Novel authored collectively by nine eminent writers of Sabuja Sahitya Samiti. Published by New Students Store, Benodbihari, Cuttack - 753 002 and Printed by Brajendra Press and Gitanjali Press, Cuttack.

First Edition : 1931 Revised Edition : 1968

Reprinted : 1983

Price : Rupees Twenty only.

‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ର ପ୍ରବୀଣ ସମ୍ପାଦକ
ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ଵନାଥ କର
କରକମଳେଷୁ

ପଦେ କଥା

‘ବାସନ୍ତୀ’ ଉପନ୍ୟାସ ଧାର୍ଯ୍ୟବାହିକ ରୂପେ ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ୧୯୨୬-୨୭ ସାଲରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହାପରେ ୧୯୩୧ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ହେଲା । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣରେ ମୂଳପାଠର ସାମାନ୍ୟ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥିବା ଏବଂ କେତେକ ଲେଖିକାଙ୍କ ନାମ ବାଦ ଦେଇଥିବା ଆମେ ଦେଖିପାରିଲୁ । ପାଠର କେତେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବା ଦ୍ଵାରା ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ନିମନ୍ତକାଶରେ ଖାପଛଡ଼ା ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ପୁଣି ସେହି ସମୟର କେତେକ ଶବ୍ଦ-ପ୍ରୟୋଗର ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ମୂଳପାଠକୁ ଅନୁସରଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଲେଖକ ଓ ଲେଖିକାଙ୍କ ଭାଳିକାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛୁ ।

ଭିକାରଚରଣ ଦାଶ
ସମ୍ପାଦକ

ପ୍ରାରମ୍ଭିକ

ଭୁଲିଣ ବର୍ଷ ତଳର କଥା । ବନ୍ଧୁ ଅନ୍ୟାୟକର ଓ ମୁଁ ଶ୍ରୀଷ୍ଟକୁଟିରେ ଆଉଁ ପୁଣ୍ୟରେ । ପ୍ରତି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସମୁଦ୍ରକୁଳେ ଭେଟ । ଆଉ ସେ ଭେଟର ଆରମ୍ଭ ସନ୍ଧ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ହୋଇ ଅନେକ ରାତିଯାକେ ରହିବାଟା ଥିଲା ସାଧାରଣ ଘଟଣା । କଥାବାର୍ତ୍ତା ଭିତରେ ଜୀବନର ଭବିଷ୍ୟତ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା ଥିଲା ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ ।

ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଅନ୍ୟାୟ ସବୁବେଳେ ଅଗ୍ରଣୀ । ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମ ଭଳି ମିଳିତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ପରିସର ସେ ପ୍ରଶସ୍ତ, ସେ ଦିଗରେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ଥାଏ ଅପରିସୀମ । ଓଡ଼ିଆରେ କେତେକ ଲେଖକଙ୍କ ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନ୍ୟାୟ ହିଁ ପ୍ରଥମେ କରନ୍ତି । ତାହା କି ଭଳି ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରେ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କ ଭିତରେ ବହୁ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା । ସେତେବେଳେ ମାସିକ “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ” ଥାଏ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମୁଖପତ୍ର । ତାହାର ପୃଷ୍ଠାରେ ହିଁ ପରିକଳ୍ପିତ ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଧାରବାହିକ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଆମେ ସ୍ଥିର କଲୁଁ, ଓ ଗଳ୍ପଟିର ମେରୁଦଣ୍ଡ କପରି ହେବ, ତା’ର ରୂପରେଖ ଆଲୋଚନା କରି ଆସିଲୁଁ ।

ମୁଦ୍ରାଣକୁ “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ”ର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସମ୍ପାଦକ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ସେହି ସମୟରେ ସପରିବାର ଆସି ରହୁଥାନ୍ତି ପୁଣ୍ୟ ସମୁଦ୍ର କୁଳରେ । ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ହେଲା, ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କୁ ଭେଟି ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବଟି ପକାଇବା ।

ଦୁହେଁ ଗଲୁଁ ବିଶ୍ୱନାଥବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ । ସମୁଦ୍ରକୁଳ ଗୀର୍ଜା ପଛପଟ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଘରେ ସେ ରହୁଥାନ୍ତି । ତାହାର ସୁଉଜ ପ୍ରଶସ୍ତ ବାରଣ୍ଡାରେ ଗୋଟିଏ ଆରମ୍ଭ ଗୋଟିଏ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁ ବସିଥାନ୍ତି । ତେଜାପାନ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଶୁଭ୍ର ଶୁଣ୍ଠ ଦେଖି ଦୂରରୁ ଚିହ୍ନିଲୁଁ । ପଶ୍ଚିମ

ଦିଗ୍‌ବଳପୁର ରକ୍ତମ ରଣି ପଡ଼ି ତାହା ଅଧିକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦେଖାଯାଉଥାଏ । ପାଖରେ ତାଙ୍କର ଦୁଇ କନ୍ୟା, କୁମାରୀ ସୁପ୍ରଭା ଓ ପ୍ରଭାତ । ସମ୍ମୁଖରେ ସୁମାଳ ମହାସାଗର ଶିଖର ଶୁଭ୍ର ବାଲୁକାବେଳାକୁ ଫେନିଲ ଲହରୀର ବାହୁ ପ୍ରସାରି ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଥାଏ । ପୁଣି ଘନ ଝାଉଁଟନରେ ବାୟୁର ହିଲ୍ଲୋଲ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥାଏ ଅଖଣ୍ଡ ଶାନ୍ତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱରଝଙ୍କାର । ଅଦୂରରେ ଆମେ ଦୁହେଁ ଝାଉଁଟନ ଉଡ଼ାଡ଼ରେ ରହି ଅପେକ୍ଷା କଲୁ ।

ସେତେବେଳକୁ “ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସାହିତ୍ୟ”ର ଧାରବାହିକ ଲେଖକ ଭାବରେ ଆମେ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପାଖରେ ସୁପରିଚିତ । ମାତ୍ର ସନ୍ତୁମ୍ଭ ଓ ସଙ୍କୋଚଦ୍ୱାରା ଆନ୍ଧାନ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା ପାଇଁ ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ ଠେଲଠେଲ ହେଲୁ । ଶେଷରେ ସାହାସ ବାନ୍ଧ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଉଭୟେ ଏକତ୍ରରେ ପହଞ୍ଚିଲୁ ।

ପ୍ରସ୍ତାବଟି ଶୁଣି ସେ ଆଗ୍ରହ ଥିବାର ଜଣାପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସର୍ତ୍ତ ହେଲା, ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ହେବ ଓ କୌଣସି ସଂଖ୍ୟାରେ ତାହା ଯେପରି ବାଦ୍ ପଡ଼ି ନ ଯାଏ । ସେଥିଲାଗି ଆମେ ତାଙ୍କୁ ନିଭର ଜବାବ ଦେଲୁ । ସେହି ଅନୁସାରେ “ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସାହିତ୍ୟ”ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଖ୍ୟାରେ ମୁଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଲେଖିଲି ‘ନିବେଦନ’ ଓ ଅନ୍ୟା ଲେଖିଲେ ଗନ୍ଧାଂଶ—

ବାସନ୍ତୀ

ନିବେଦନ

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର କେତେ ଜଣ ତରୁଣ ଲେଖକ ମିଳିମିଶି ଖଣ୍ଡିଏ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ବଙ୍ଗଳାର “ବାରେପ୍ପାସ” ଉପନ୍ୟାସ ଯେପରି ବାର ଜଣ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ, ଏ ଉପନ୍ୟାସଟି ସେହିପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର କେତେ ଜଣ ପୁରତନ ଓ ନୂତନ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପରିଚ୍ଛେଦ ଲେଖିବେ; ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଶ୍ରମ ଆନନ୍ଦ ଭୁଲନାରେ ଅଳ୍ପ ପଡ଼ିବ ।

ଏହି ଉପନ୍ୟାସଟି ଲେଖିବା ପାଇଁ ଆପାତତଃ ଚାରି ଜଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ଆହୁରି ସାତ ଆଠ ଜଣ କିମ୍ବା ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଜଣ ଲେଖକ ଲେଖିକା । ଏହି ସଙ୍ଗର ହୋଇ ପଦପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୋକର ଅଭାବ ହେବନାହିଁ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନନ୍ଦ କିଶୋର ବଳ ମହାଶୟ ଏକ ସମୟରେ “କନକ ଲତା” ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଥିଲେ । ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏ ଖଣ୍ଡିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାନ୍ତା ବୋଲି କେହି କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଙ୍କନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦିବ୍ୟସିଂହ ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର ଗଳ୍ପ ଲେଖିବାର ଶକ୍ତି ଏବଂ ସୁଖ୍ୟାତି ଅଛି । ଶ୍ରୀମତୀ କୁନ୍ତଳାକୁମାରୀ ସାବତଙ୍କ “ଭ୍ରାନ୍ତି” ଉଲ୍ଲସ୍ଥ ଗଳ୍ପ । ଶ୍ରୀମତୀ ସୁପ୍ରଭା କର ଗୋଟିଏ ତମିଜାର ଗଳ୍ପ ଲେଖିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ କୋକିଳ ଦେବିଙ୍କର କେତେଗୋଟି ସୁନ୍ଦର ଗଳ୍ପ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବିଙ୍କର ଲେଖିବାର ହାତ ଅଛି, ସଦୃଶ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଗଳ୍ପ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦୟାନାଥ ମିଶ୍ର ଏକ ସମୟରେ ଐତିହାସିକ ଗଳ୍ପ ଲେଖିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଉପେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ସାମାଜିକ ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକ ଉପାଦେୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ କେତେକ ନାରୀ ସାଧକ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳରେ ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଓଡ଼ିଶାର କଥା-ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରନ୍ତେ ।

କିଏ କିଏ ଏହି ଉପନ୍ୟାସଟି ଲେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଶୀଘ୍ର ଜାଣିପାରିଲେ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନେ ବିଶେଷ ଉପକୃତ ହେବେ । ସେମାନେ କାଳକ୍ରମେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପରେ ଉପନ୍ୟାସଟିର ସମ୍ପ୍ରସାର କରିବାର ଭାର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପରେ ଆଉ ଦୁଇ ଜଣ ଲେଖିବାର ସ୍ଥାନ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପରେ କିଏ କିଏ ଲେଖିବେ, ସ୍ଥାନ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ନିବେଦନ ପାଠକର ସେହିମାନେ ଲେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ସେମାନେ ନାମ ପଠାଇବେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଅନୁସାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯିବ; ଅର୍ଥାତ୍ କିଏ କେଉଁ ଅଂଶ କେବେ ଲେଖିବେ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେବ ।

ସେହିମାନେ ଲେଖିବେ, ସେମାନଙ୍କୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମ ମାନିବାକୁ ହେବ । ୧—ସେମାନେ ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ପୃଷ୍ଠକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି

ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଲେଖାଏଁ ପରିଚ୍ଛେଦ ଲେଖିବେ । ୨—ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ଅଂଶ ସହିତ ଅସଙ୍ଗତ ନ ରହିବା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ୩—ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ବିକାଶ ଦେଖାଇବାକୁ ହେଲେ ଗୌଣ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଯେତିକି ବିକାଶ ଆବଶ୍ୟକ, ସେତିକିରୁ ବେଶି ହେବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅବାନ୍ତର ଅଂଶର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ରହିବ ନାହିଁ । ୪—ପୁଚ୍ଛରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଚରିତ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିବ, ସେ ସବୁକୁ ଛାଡ଼ି ନୂତନ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଛରିତ୍ରକୁ ଅପ୍ରଧାନ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ବିକାଶ ପାଇଁ ସେ ଏମାନଙ୍କର ଅବତାରଣା, ଏ କଥା ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ । ୫—ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ଅଂଶ ନିମ୍ନ ଠିକଣାକୁ ପଠାଇବାକୁ ହେବ । ପ୍ରେରିତ ରଚନା ଗୁଡ଼ିକରେ ଅସଂଗତ ବା ଅବାନ୍ତର ଅଂଶ ଅଛି କି ନାହିଁ ବିବେଚନା କରିବାର ଭାର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନୁବାଚକଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧି ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଅଛି । ସେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ଲେଖକଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ନେଇ କିଛି କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ କର ପାରିବେ । ୬—କିଏ କେଉଁ ଅଂଶ ଲେଖିବେ, ଲେଖକମାନଙ୍କ ନାମ ପାଇବା ପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ତାହା ଜଣାଇ ଦିଆଯିବ । ଦୈବହସ୍ତମେ କୌଣସି ଲେଖକ ଲେଖିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ, ଅନୁଗ୍ରହ କରି ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଇବେ । ତାଙ୍କ ଅଂଶ ଅନ୍ୟ କେହି ଲେଖିବେ ।

ଲେଖାର ଶୃଙ୍ଖଳ (Style) ଏବଂ ଭାଷାର ତାରତମ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସଟିରେ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସୁତରାଂ ଏହାକୁ କେହି କେହି ଖେରୁଡ଼ି କହି ଉପହାସ କରି ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଭାଗ ମାପରେ ତିଆରି ହେଲେ ଖେରୁଡ଼ିଟା ଭାତଠାରୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତର ଖାଦ୍ୟ, ଏହା ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ସୁନ୍ଦର ହେଲେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଖେରୁଡ଼ି ଉପନ୍ୟାସଟିକୁ ଉପହାସ କରି କେହି ଉପବାସ ରହିବାକୁ ମଜ୍ଜିବେ ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ ଏକାଧିକ ଲେଖକଙ୍କର ସମାବେଶରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାସ ପଟେ ପରି ମନୋହର ଓ ସୁଦୃଶ୍ୟ ହେବ ।

ପ୍ରକାଶ ଥାଉ କି, ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ସୁପରିଚିତ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ଏ ଉଦ୍ୟମରେ ଉତ୍ସାହ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ

ଗଳ୍ପାଂଶ (Plot)

କଟକର ଦିପୋଟି ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କର ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟି । ତାଙ୍କର ବଧୂବା ପତ୍ନୀ ଓ ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ ବାସନ୍ତୀ ଅନାଥା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ବସନ୍ତୀଙ୍କୁ ଅଭାବରୁ ଶେଷରେ ଏମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଏତେ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା ଯେ, ବଧୂବାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ କାଳରେ ଦେବବ୍ରତ ନାମକ ଜଣେ କଲେଜ ଛାତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ନ ଥିଲେ ଚିନ୍ତା ପ୍ରଭୃତିର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା । ବଧୂବା ମୃତ୍ୟୁପୂର୍ବରୁ ଦେବବ୍ରତକୁ ସ୍ୱଳାଙ୍ଗୀୟ ଜାଣି କନ୍ୟା ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ପିତୃହୀନ ନାବାଳକ ଜମିଦାର, ଉଚ୍ଚଜ୍ଞାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉଦାର ହୃଦୟ— ସବୁବେଳେ Romance ଖୋଜି ବୁଲେ । ମାତାଙ୍କ ଅନୁମତି ବିନା ବାସନ୍ତୀ ସହିତ ତାର ବିନା କୌଳିକ ଶୁଦ୍ଧରେ ବିବାହ । ମାତାଙ୍କର ଅସନ୍ତୋଷ । ପୁଅର ଅପରାଧର ଦଣ୍ଡ ବଧୂ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ବାସନ୍ତୀ କଟକର Girl's Schoolରେ କିଛି ଦିନ ପଢ଼ିଥିଲା । ଘରେ ମଧ୍ୟ ତା'ର ବେଶ୍ ଶିକ୍ଷା ଥିଲା । ଏକ କଥାରେ ସେ ନୂତନ ଯୁଗର ବାର୍ତ୍ତା ବେଶ୍ ବୁଝିଥିଲା ଏବଂ ନାରୀ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲା । ସେକାଳର ବୁଢ଼ୀଙ୍କୁ ଏହା କ୍ରାନ୍ତ ଭଲ ଲାଗିବ ? ଦେବବ୍ରତର ଶିକ୍ଷାଲୋକ ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ସେ ନାରୀ-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ ହେଲେ ହେଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବାର ବିରୋଧୀ । ତାହାର ଏକ ଧାରଣା ଯେ, ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦାମ୍ପତ୍ୟ ପ୍ରେମ ହିଁଥିଲା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ନାରୀ ତାହାର ଲଜ୍ଜା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତଗତ ଭୂଷଣ ହରାଇ ଦିଏ । ପ୍ରଥମେ ସେ ମାତାଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କ୍ଷମେ ଯେବେ ପତ୍ନୀର ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବ ବୁଝିଲା, ସେତେବେଳେ ମାତାଙ୍କର ପକ୍ଷ ନେଲା । ପଡ଼ୋଶୀ ପରିବାର ସମସ୍ତଙ୍କର ବାସନ୍ତୀ ଉପରେ ଆକ୍ରୋଶ । ଅଶାନ୍ତରେ ତାହାର କାଳ କଟିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଦିନେ ଦେବବ୍ରତ ଖଣ୍ଡେ ଛୁନ ପକ୍ଷୀ ପାଇ ଏତେ ଉତ୍ତେଜିତ ହେଲା ଯେ, ସେ ଯଙ୍ଗେ ଯଙ୍ଗେ ପତ୍ନୀକୁ ନିରକ୍ଷ ଭାବରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗାଡ଼ି କରି ସ୍ତେସନକୁ ପଠାଇଦେଲା । ସେହି ପକ୍ଷୀରେ ଉତ୍ପତ୍ତିତା ବାସନ୍ତୀ କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତନାମା ବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟକୁ ଚାଲିଯିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ

କରିଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଜାଣେ ନାହିଁ ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ବାସନ୍ତୀର ଏକମାତ୍ର ଆତ୍ମୀୟ, କୌଣସି ସମ୍ପର୍କରେ ଭାବ । ବିଶେଷତଃ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ବାସନ୍ତୀ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଯେ କିଛି ଦିନ ଲାଗି ଯେ ଘାନକୁ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତ ଜାଣେ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ନିଜେ ଟିକେଟ୍ କିଣି ଟ୍ରେନ୍ ଚଢ଼ି ସେହିମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଗଲା ଓ ପରମ ଆଦର ପାଇଁ ସେଠାରେ ରହିଲା ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ପକ୍ଷର ଅନ୍ୟ ଅଂଶଟି ଆବିଷ୍କାର କଲା, ବାସନ୍ତୀର ଲିଖିତ ଡାଏରୀ ଓ ପତ୍ରାଦି ପାଠକର । ବାସନ୍ତୀର ନାଗରକୁ ଯେ ସେ ଦିନେ ଅପମାନ କରିଥିଲା, ସେଥିଲାଗି ତାହାର ଘୋର ଅନୁତାପ ଆଣିଲା । ବାସନ୍ତୀର ଆସନ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ହୋଇ ଦିଶିଲା । ବାସନ୍ତୀର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଦେବବ୍ରତର ମାତା ଧୂନବିବାହର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ଘର ଗୁଡ଼ି ନିଜେ ବାସନ୍ତୀର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ବାହାରିଲା । ବାଟରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଜଣେ ଚକ୍ରାନ୍ତଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିଲା । ସେହି ବିନୋଦବିହାରୀ ବାସନ୍ତୀର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭାଇ । ବିନୋଦଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀର କୌଶଳରେ ବାସନ୍ତୀ ସହିତ ଦେବବ୍ରତର ମିଳନ । ସୁଲଭଃ, ଏହିଟି ହେଲା ପୁଣି । ଏହାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଘାତ କରାଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ମୂଳ କଥା ବା ମୁଖ୍ୟ ପାତ୍ର ପାତ୍ରୀଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାଧନ ତଳିବ ନାହିଁ ।

ଇଚ୍ଛୁକ ଲେଖକମାନେ ନିଜ ନିଜର ନାମ ନିମ୍ନ ସ୍ବାକ୍ଷରକାରୀଙ୍କୁ ଜଣାଇବେ । କାହାର କିଛି ପରୁରବାର ଥିଲେ, ଏହି ଠିକଣାକୁ ପତ୍ର ଦେବେ ।

ଅ. ରାୟ

C/o “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ”

ରୁଦ୍ଧମା ଚୌକ, କଟକ ।

“ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ” ଯାହା ଭାଗ ଦ୍ବିତୀୟ ସଂଖ୍ୟାର (ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ୧୩୩୧) ୭୧ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହି ନିବେଦନ ଓ ଗନ୍ତାଂଶ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ‘ବାସନ୍ତୀ’ର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ବିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଠିକ୍ ଏହାର ପରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଖ୍ୟାରେ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ଆଉ

ଯୋଡ଼ିଏ ପରିଚ୍ଛେଦ ଲେଖିଲେ ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ । ତହିଁ
୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ଶେଷରେ ଏହିରୂପେ “ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ତ୍ତ”
ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ—

“ବାସନ୍ତୀର ଉଦ୍‌ଯୋକ୍ତାମାନେ ପୂର୍ବ ସଂଖ୍ୟାରେ ‘ବାସନ୍ତୀ’
ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୋଟିଏ ସର୍ତ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ସର୍ତ୍ତଟି
ଏହି ‘ବାସନ୍ତୀ’ର କୌଣସି ଲେଖକଙ୍କର ଅଂଶଟି ସେମାନଙ୍କର
ମନୋମତ ନ ହେଲେ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରିବା ଅଧିକାର
ସେମାନଙ୍କର ଅଛି ।”

“ଭବିଷ୍ୟରେ ଅନେକ ଲେଖକ ‘ବାସନ୍ତୀ’ରେ ଲେଖିବାର ଇଚ୍ଛା
ପ୍ରକାଶ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଉତ୍ସାହିତ କରିଛନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ
ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିତୈଷୀଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରିବାର ସାଧ୍ୟ ନ
ଥିବାରୁ ସେମାନେ “ସାହିତ୍ୟ”ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ଅ. ରାୟ ।”

ସାହିତ୍ୟ ବୋଇଲେ “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ”କୁ ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଛି ।

ଗୋଟିଏ ସର୍ତ୍ତ

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଛୁଟି ଥିବା ସମୟରୁ ସାହିତ୍ୟ-ମଣ୍ଡଳେ ଆନ୍ତରାତ୍ମକ ପ୍ରଥମ ସମାବେଶ ଘଟେ । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍କୁଲରେ ମଧ୍ୟ କାହାର କାହାର ମଧ୍ୟରେ ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଛୁଟିବାର ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ” ପତ୍ରିକାରେ ହିଁ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ । ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ଆମର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଥମ ପ୍ରମାଣ ହେଲା, “ସବୁଜ କବିତା” । ଏହି କବିତା ସଙ୍କଳନର ସମ୍ପାଦନା ଦାୟିତ୍ବ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଅନ୍ନଦାଶଙ୍କର, ଶରତଚନ୍ଦ୍ର, ହରିହର, ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଓ ମୋର କେତେଗୋଟି କବିତା ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରଚନାସବୁ “ସବୁଜ କବିତା”ର ମୁଦ୍ରଣ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା ।

କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପରେ ଆନ୍ତରାତ୍ମକ ଯଥାଶକ୍ତି ଅଂଶମୁଳଧନ ସୂତ୍ରରେ “ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି” ଗଠନ କଲୁଁ ଓ ତାହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ ହେଲା “ବାସନ୍ତୀ” ଉପନ୍ୟାସ । ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜି ପୁସ୍ତକାଳୟରେ “ବାସନ୍ତୀ”ର ସମ୍ପାଦନା ଦାୟିତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଓ ସେଥି ସହିତ ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ସଙ୍ଗଠନର ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ବ ମଧ୍ୟ । ଏହି ସମୟରେ ହିଁ “ସୁଗନ୍ଧା” ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଛାଡ଼ି ହରିହର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଉଦ୍ୟୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ନାନା ସ୍ଥାନରେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବା କାରଣରୁ “ସୁଗନ୍ଧା” ମାସିକ ପତ୍ରିକା ବନ୍ଦ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କ୍ରମେ ଶିଥିଳ ହୋଇ ଶେଷରେ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ ।

ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ଏବେ ନିଜ ସ୍ବଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥୋରର ପ୍ରକାଶକ ଶ୍ରୀ ଭିକାରଚରଣ ଦାସ “ବାସନ୍ତୀ” ଓ “ସବୁଜ କବିତା”ର ପୁନର୍ମୁଦ୍ରଣ ଲାଗି ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଆନୁମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ମତି ଓ ସର୍ତ୍ତ ରହିଥିଲା, ତାହାର ସମ୍ମାନାର୍ଥେ ଏ ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକର ରୟାଲ୍‌ଟି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଲେଖକଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ତାହା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି କଲେ ବ୍ୟୟିତ ହେବ । ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍ଥାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା-ସଦସ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଅନୁଦାଶଙ୍କର ରାୟ, ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜି, ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀ ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ନମ୍ବୁ ସ୍ବାମିରକାଶ ଏହି ପାଣ୍ଡିର ତତ୍ତ୍ବାବଧାରକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ । ସୁଖର କଥା, କେତେକ ଲେଖକ ଓ ପାଠକ ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଏହି ସୁଖର କଥା, କେତେକ ଲେଖକ ଓ ପାଠକ ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପାଣ୍ଡିକୁ ନିଜ ରଚିତ ପୁସ୍ତକର ସ୍ବତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ବାବଧାରକମାନଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେବ । ପାଣ୍ଡିର ଆୟବସ୍ତୁ ହସାବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

କଟକ,

ଅକ୍ଟୋବର ୧, ୧୯୭୮

ଦଶହରା ।

କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ

ସୂଚୀପତ୍ର

ଲେଖକ	ପରିଚ୍ଛେଦ	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ
୧ । ଶ୍ରୀ କାଳନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହୀ	ଏକ	୧
	ଦୁଇ	୪
	ଅଠେଇଶି	୧୮୩
	ଅଶାଢ଼ରଶି	୧୯୨
	ତିରିଶି	୧୯୭
୨ । ଶ୍ରୀ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖାର୍ଜୀ	ତିନି	୧୧
	ଚାରି	୧୭
	ଚେଇଶି	୧୪୪
	ଛବିଶି	୧୭୦
୩ । ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାପାତ୍ର	ପାଞ୍ଚ	୨୮
	ଛଅ	୩୫
୪ । ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ଦାଶିଙ୍କର ରାୟ	ସାତ	୪୪
	ପନ୍ଦର	୧୦୧
	ଷୋହଳ	୧୦୭
୫ । ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳା ଦେବୀ	ଆଠ	୫୧
	ନଅ	୭୦
	ସତର	୧୧୧
	ଅଠର	୧୨୨
	ଉଣେଇଶି	୧୨୭
	କୋଡ଼ିଏ	୧୩୧
	ଏକୋଇଶି	୧୩୫
	ବାଇଶି	୧୪୦
	ସତେଇଶି	୧୭୫

୬ । ଶ୍ରୀମତୀ ସ୍ୱପ୍ନା ଦେବୀ	ଦଶ	୭୦
	ଏଗାର	୭୫
୭ । ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ମହାନ୍ତି	ବାର	୮୭
	ଚଉଦ	୯୮
୮ । ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରତିଭା ଦେବୀ	ତେର	୯୨
୯ । ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ଦାସ	ଚବିଶ	୨୫୨
	ପଚିଶ	୧୭୨

□□□

— ଏକ —

ଶରତର ପ୍ରସ୍ତାବ ।

ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ପରି ସେ ନିର୍ମଳ, ଏହି ସତେଜ ଆକାଶ, ଏହି ଶୁଭ୍ର ଗଙ୍ଗାଶିଉଳୀ ପରି ତାହାର ସଦ୍ୟ ଫୁଟନ୍ତ ଯୌବନ ! ଏହି ଶୀତଳ ସମୀରଣ ପରି ସେ ତାହାର ଜାତୀୟ ଯୌବନ ଘେନି ଜୀବନ୍ତ ଧରଣୀର ପୁଲକପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ୟାମଳ ବନ୍ଧ ଉପରେ ଛୁଟି ଚାଲିଥିଲା ।

ବାସନ୍ତୀ-ରୂପର ଅନୁରୂପ ନାମଟି—ବସନ୍ତର ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିଛବି । ସେହି ଫୁଲ-ଗନ୍ଧର ମଦରରେ ତା ଅନ୍ତର ଯେପରି ଚିରଦିନ ସୌରଭିତ । ସେହି କୋକିଳ ଧ୍ବନି ପ୍ରତ୍ୟୁନୀତ ହେବାର ତାହାର କଣ୍ଠ ଏକା ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥଳ । ପରମ ବିଭବଶାଳୀ ବସନ୍ତରୂପର ଅପ୍ସରା ସେ, ଶରତର ଶୁଭ୍ର ସମ୍ଭାରରେ ଅଧିକତର ରମଣୀୟ ତାହାର ରୂପକାନ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ଏହି ସୁପ୍ରସ୍ତାବରେ ଖଣ୍ଡେ ବିଷାଦ-ବଞ୍ଚିତ ଉଠି ତାହାର ଶରତ-ନିର୍ମଳ ମୁଖମଣ୍ଡଳଟିକି ମଲିନ କରି ରଖିଛି, ଚୁଷାରପାତ୍ର ତା ନଳ ଅପରାଜିତା ପରି ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ ତାହାର ନୟନ ଯୁଗଳ ।

କାହିଁକି ? କେଉଁ ବ୍ୟାଧିରେ ଏ ସତେଜ କୁସୁମଟି ମିଥ୍ୟୁମାଣ ? ଏହାକୁ ଟିକି କରିବାକୁ ବ୍ୟାଧିର ତ ବ୍ୟାଧି ଉପୁଜିବାର କଥା । ହାୟ, ନିୟତିର ଯଦି ଟିକିଏ କବିତ୍ୱ ଆନ୍ତା, ଟିକିଏ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଆନ୍ତା !

ବାସନ୍ତୀର କି ଦୁଃଖ ? ବିରହ ? ସେ ଯେ ଅବିବାହିତା । ଦାଶପ୍ରୀ ? ତାହାର ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରରୁ ଅବସ୍ଥା ଯେ ବେଗୁ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତେବେ ଆଉ କଣ ? ଆଉ କ'ଣ, ପିତୃବିଘ୍ନୋଗର ଅଲ୍ଲକାଳ ପରେ ମାତା ରୋଗଶଯ୍ୟାରେ—ସେହି ଜନନୀ, ହାହାର କୋଳ ଲଭକରି ପିତୃବିଘ୍ନୋଗକୁ ସେ ଭୁଲିଯାଇଛି, ସେହି ଜନନୀ ଯେ ତାହାର ସଂସାର ସାଜାଣରେ ଏକମାତ୍ର ଆଶ୍ରୟ-ତରୁ !

ବାସନ୍ତୀର ପିତା ବଳରାମ ବାବୁ କଟକରେ ହିସୋଟି ଥିଲେ । କନ୍ୟା ବାସନ୍ତୀ ଓ ପତ୍ନୀ ବିନା ତାଙ୍କ ସଂସାରରେ ଅନ୍ୟ କେହି ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅକାଳ ବିଘ୍ନୋଗ

ପରେ ଏ ଦୁହିଁକୁ ସମସ୍ତ ସଂସାରର ଭାବ ନେବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ବଳରାମ ବାବୁ ଖର୍ଚ୍ଚରୁ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ କିଛି ଅର୍ଥ ପ୍ରତିଦେଶ ଫଣ୍ଡରେ ଜମା ରଖିଥିଲେ, ସେହି ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏ ଦୁହିଁ ସଂସାର ଚଳାଇ ନିଅନ୍ତି । ଜନନୀ ସଫଦା ତପୁର ଆନ୍ତି, ବାସନ୍ତୀ ଯେପରି ସେମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ କୌଣସି ସୁବିଧା ନ ପାଉ । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ପିତୃଜ୍ଞାନ ହୋଇ ମାତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଆବାଲ ପରମ ସ୍ନେହରେ ଲଳିତା ମାତା ପିତାଙ୍କର ଏମମାଦି ନିଧି । ଅଳ୍ପବ ଦୁଃଖର ଛାୟା ତାକୁ ପ୍ରାୟ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଦିନ ମୃତ୍ୟୁ ତାର କଳା ପଦ୍ମାର ଅନ୍ତରାଳରେ ପିତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ କଲା, ଯେଉଁ ଦିନ ସଂସାର ନିର୍ମମ ପ୍ରକୃତିର ସେ ପ୍ରଥମ ପରୀକ୍ଷା ପାଇଲା, ସେହି ଦିନ ସେ ତାହାର ସୁଦୃଢ଼ ସ୍ନେହବନ୍ଧନରେ ମାତାଙ୍କୁ ଆବଦ୍ଧ କରି ମୃତ୍ୟୁ ବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିବା-ଲାଗି ଯତ୍ନ ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ହାୟ, ସେହି କୋମଳ କରଟିକୁ ଏଡ଼ି ଦେଇ ମୃତ୍ୟୁଦୃତ କଠିନପ୍ରାଣରେ ତାହାର ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀଙ୍କୁ ଧରି ବସିଛି ।

ଶଯ୍ୟା ଉପରେ ବସି ସେ ରୁଗ୍‌ଣା ଜନନୀଙ୍କ ସେବାରେ ରତ । ମାତାଙ୍କୁ ଛୁଡ଼ି ସେ ଏକାକିନୀ ରହିବ, ଏଡ଼ି ବଡ଼ ନିର୍ମମ ଘଟଣା ଭାବିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ । ଅତି ଆଦରରେ ଲଳିତା ହୋଇ ସେ ଏ ସଂସାରର କଣ୍ଠକମୟ ପଥର ସମ୍ମୁଖ ରଖିବାକୁ ଦିନେହେଲେ ଫୁରସତ୍ ପାଇ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ମିଶାଇ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଦର୍ଶି ଶରତ ଉପଭୋଗ କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ତାହାର ସ୍ବାୟ ଭବିଷ୍ୟତ ଚିନ୍ତା ମନରେ ଉଦ୍‌ବିତ ହୋଇ ନାହିଁ, ଅତୀତ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେ କେବେହେଲେ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ନାହିଁ । କେବଳ ପିତାଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରରେ କଟକ ବାଲିକା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କେତେକ ବର୍ଷ ପଢ଼ି ଏବଂ ପ୍ରତିଦିନ ସମ୍ମୁଖ ପଠାଦ ପାଠକରି ନାଶ ଜାତିର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପାଇଁ ତାହାର ଯଥାସାଧ୍ୟ କିଛି କରିବାର ଇଚ୍ଛା । ତାହା ନ ହେଲେ ଖଣ୍ଡେ ଶୁଷ୍କପତ୍ର ପରି ସେ ପବନ ବେଗରେ ଭାସି ଚାଲୁଥିଲା । କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ତାହାର ଚିନ୍ତା ନାହିଁ, କେଉଁଆଡ଼େ ପୁଣି ଭାସିଯିବ ତାହାର ଭାବନା ନାହିଁ ।

ଏକାକୀ ଗୃହରେ ମାତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବସି ସେ ସେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଏକାଦି-ଦିନେ ଚିନ୍ତିତ ହେଲା କ୍ଷୁଦ୍ର, ଆଦୌ ଉପଶମ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ଅର୍ମାମିଟର ବ୍ୟବହାର କରି ଜାଣେ । ସାମାନ୍ୟ ଚିକିତ୍ସା କରି ପାରିବାର ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ତାହାର ଅଛି । ନିଜ ହୋମିଓପାଥୀକ ବାବୁସଠିର ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ଜନନୀଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରୁଥାଏ । ଯଦିବା ନିଜ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ପାଇଁ ସେ କଦାପି ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲା; ତଥାପି ଆତ୍ମନାନଙ୍କ ନାଶସମାଜ ଭୁଲନାରେ ତାହାର ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ବାଧୀନତା ଅନେକ ଉଚ୍ଚରେ । ନିଜ ବିପଦା-ଶଙ୍କାରେ ସେ କାତରା; କିନ୍ତୁ ଅପର ଦୁଃସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିର ସାହାଯ୍ୟରେ ତାହାର ସାହସ ଓ ବଳ ଅଭୁଲନୟ । ପଡ଼ୋଶୀ ବୃଦ୍ଧ ରାମ ଚିହ୍ନାଡ଼ିଙ୍କର ବହୁଦିନର ବେମାରୀ ସେ ତାହାର ହୋମିଓପାଥୀକ ଚିକିତ୍ସାରେ ଆରୋଗ୍ୟ କରି ଦେଇଥିଲା । ପଡ଼ାର ଆଶ୍ୱାସ ଲୋକେ

ଏହି ସବୁ ଧରଣ ଦେଖି କଟାକ୍ଷ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ବାସ ବାବୁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସ୍ବପ୍ନରେ କେହି କିଛି ଭରସି କହିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଏ ସବୁ ଜାଣିବାର ସୁବିଧା ପାଇ ନାହିଁ । ତାହାର ଚରଣ ଓ ଶିକ୍ଷା ଉପରେ ପିତାମାତାଙ୍କର ଡାକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଶିକ୍ଷା ଅନୁସାରେ ସେମାନେ ତାକୁ ବେଶ୍ ସ୍ବାଧୀନତା ଦେଇଥିଲେ ।

ଏକାକୀ ଯାଇ ତାକୁର ତାଙ୍କ ଆଖି ମାତାଙ୍କର ଚକିତ୍ସା କରାଇବାର ସାହସ ତାହାର ଥିଲା: କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ତାକୁର କଥା ପକାଇଲେ ମାତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛା ସହ କହିନ୍ତି, “ନାହିଁ ମା, ତୋର ଏତେ ଚିନ୍ତା କାହିଁକି ? ତୁ ତ ମୋର ତାକୁରଠାରୁ ଭଲ ଜାଣି । ତୋର ଚକିତ୍ସାରେ ମୁଁ ଭଲ ହୋଇଯିବି ସେ । ତୁ ଖୁସି ହ, ଖେଲ ଗୁଲ । ତାକୁର କଥା ତୁ କାହିଁକି ଭାବୁଛୁ ?” ବାସନ୍ତୀ ଜନନୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ କିଛି କରେ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ଜାଣେ, ସେ ତାଙ୍କ କଥା ବେଶି ଭାବୁଥିବାର ଜନନୀ ଯଦି ବୁଝିପାରନ୍ତି, ତେବେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଥିତ ହେବେ ଏବଂ ସେହି ଦୁଃଖରେ ଭୋଗ ମଧ୍ୟ ବୁଝି ଲାଭ ପାରେ । ସୁତରାଂ ସେ ଜନନୀଙ୍କ ମନରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର କଷ୍ଟ ନ ଦେବା ବିଷୟରେ ସଦା ସଚର୍କ ଥିଲା । ଜନନୀ ନିର୍ମଳା ଦେବୀ ତାକୁ ସବୁବେଳେ ନିକଟରେ ବସି ରହିବାକୁ ମନା କରନ୍ତି, ସହଧାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଖେଳିବାକୁ ବୁଲିବାକୁ କହୁ ବନ୍ଦ କିଏ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତି ଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ସେ ଯଦି ଖେଳେ ତାଙ୍କର ଶଯ୍ୟା ନିକଟରେ ବସି ସହଧାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଆଖି ଖେଳେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଖେଳ କେବଳ ଜନନୀଙ୍କ ଆନନ୍ଦ ଲାଗି, ତାହାର ଆନନ୍ଦ ସେଥିରେ ଭିଲେ ହେଲେ ନ ଥାଏ ।

ବାସନ୍ତୀର ଦରୁ ସୁନାତି ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ । ସୁନାତି ବାବା ମାତାଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ତାକୁର ତାଙ୍କବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛୁ । କିନ୍ତୁ ସବୁଥର ମା ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି, “ନାହିଁ ମା, ତୁମେମାନେ କାହିଁକି ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛ ? ମୁଁ ତ ସେପରି କିଛି ଆବଶ୍ୟକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖୁନାହିଁ । ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ମୁଁ ତ ନିଜେ କହିବି ।” ସୁନାତି ଟିକିଏ ବଳାଇ ବଳାଇ କହେ, “ମାଉସି, ତାକୁର ଦେଖିଲେ ଜରଟା କାହିଁକି ଛୁଡ଼ୁ ନାହିଁ ବୁଝାଯାନ୍ତା ।” ବାସନ୍ତୀର ମା ଏ କଥାରେ କାନ ନ ଦେଇ କହିନ୍ତି, ନାହିଁ ମା, ଥାଉ । ତୁମେମାନେ ଭାବୁଛ, ମୁଁ କଣ ମୋ କଥା ଭାବୁ ନାହିଁ ? ମୁଁ କଣ ଜାଣେ ନାହିଁ, ମୁଁ ମଗରିଲେ ମୋ ବାସନ୍ତୀର କେତେ କଷ୍ଟ ହେବ ? ଜାଣି ଜାଣି ମୁଁ ତାକୁ ଏତେ କଷ୍ଟ ଦେବାକୁ ଯାନ୍ତି ?” ହାସ୍ତରେ ଜନନୀର ପ୍ରାଣ, ଜାଣି ଜାଣି ସେ ଏହା କଣବାକୁ ଯିବ କାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ଏହା ପୁଣି କେତେଥର ତ ଜ୍ବର ଆସିଛି । ସେ ମାତୃହୃଦୟ ଯେବେ ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଏତେ ବିଚାର କରି ଚଳେ, ତେବେ ବାସନ୍ତୀ ଏ ସମ୍ପାଦ ପୁଣି ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଯେତେବେଳେ ଜ୍ବରପୀଡ଼ାରେ ମାତା ଚଲିବାକୁ ଅଟ୍ଟମ, ସେତେବେଳେ ଯାଇ କନ୍ୟା ତାଙ୍କ ଭୋଗ କଥା ଜାଣିପାରେ ।

ମାତାଙ୍କୁ ରାଜି କରି ଜାନ୍ତର ତାଳ ଉପଯୁକ୍ତ ଚିକିତ୍ସା କରାଇବା ଭଳି ଜଣେମାତ୍ର ଲୋକକୁ ବାସନ୍ତୀ ଜାଣେ । ସେ ଦେବଭାଇ ! କିନ୍ତୁ ଏ କେତେଦିନ ତାଙ୍କର ତ କୌଣସି ସମ୍ଭାବ ନାହିଁ, ଚିଠି ଖଣ୍ଡେ ମଧ୍ୟ ମିଳି ନାହିଁ । ସେ କ'ଣ ଏଡ଼େ ନିର୍ମମ ହୋଇପାରନ୍ତି ? ଯାହା କହନ୍ତି, ବିପଦକାଳରେ କେହି ବନ୍ଧୁ ନୁହନ୍ତି, ସେ କଥାଟା କ'ଣ ଏଡ଼େ କଠୋର ସତ୍ୟ ? ଦେବଭାଇ ପର ଲୋକ ଏଡ଼େ ନିଷ୍ଠୁର ହୋଇପାରେ ? କାହା ଲାଗି କେଜାଣି, ଅଭିମାନରେ ବିଚ୍ଛେଦାଇ ଗର୍ବିତା ବାସନ୍ତୀର ଚନ୍ଦ୍ର ଛଳଛଳ ହୋଇ ଆସିଲା ।

ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ଦାଣ୍ଡଦ୍ୱାରରେ ପାଇକେଲି ଘଣ୍ଟା ଶୁଭିଳ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେବବ୍ରତ ଘରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ ।

— ଦୁଇ —

କଟକ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ ସେ ସମୟକୁ ଗୁରୁଲିଆଗଞ୍ଜକୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେହି ପୁରାତନ ଗୃହଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ନୂତନ ଆଲୋକ, ନବଯୁଗର ବାଣୀ ପ୍ରବେଶ କରିପାରି ଥିଲା । ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବେଣୁନା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ସମାଜସେବା, ଦେଶସେବା, ସାହିତ୍ୟ ସେବାର ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହି ଯୁବକମାନେ କଲେଜରୁ ବାହାର ଦେଶରେ ଆଜି କି କି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାର ହିସାବ ଆମ୍ଭେମାନେ ରଖି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେକାଳର ଯୁବକ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ, ଉତ୍ସାହ ସେ ବେଶ୍ ପ୍ରଦଳ ଥିଲା, ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାନେ ସେ ଦେଶବାସୀମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଶୀର୍ବାଦପା ଦେଉଥିଲେ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହେଁ ।

ସେହି ସମୟରେ କଲେଜର ତୃତୀୟ ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଗୋଟିଏ ଛାତ୍ର ପଢ଼ୁଥିଲା — ନାମ ଦେବବ୍ରତ । ଏ ଯୁବକଟିର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ବିଶେଷ କାରଣ ଅଛି । ଦେବବ୍ରତ ବାଲେଶ୍ୱରର ଜଣେ ଜମିଦାରଙ୍କ ପୁଅ । ଗୃହରେ ତାହାର କେବଳ ବୃଦ୍ଧାମାତା ଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ଜଣେ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଖୁବୁତା ଜମିଦାର ବୁଝନ୍ତି । ଛାତ୍ର ହିସାବରେ ଦେଖିଲେ ଦେବବ୍ରତକୁ ମନଯୋଗୀ କରିବାର ନୁ ନାହିଁ; କାରଣ କ୍ଲାସରେ ଅଧ୍ୟାପନା ପ୍ରତି ତାହାର ଯେତେ ମନଯୋଗ, ତାରୁ ବେଶୀ ମନଯୋଗ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ବେଶଭୂଷା ପ୍ରତି, ତାଙ୍କର ଗୁରୁଚଳନ ଓ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରତି । କ୍ଲାସ ନୃସ୍ତରେ ତାହାର ଚନ୍ଦ୍ର ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼େ । ଘଣ୍ଟାକରୁ ପ୍ରାୟ ଗୁଲିଶ ମିନିଟ କଟିଯାଏ ବାହାରକୁ ଚାହିଁ । ଗାଡ଼ିଟାଏ, ଘୋଡ଼ାଟାଏ ଓ ପଥକଟାର ଗତିବିଧି ନିଶ୍ଚୟ କରିବାରେ ତାହାର ବେଶୀ ସମୟ ଯାଏ । ଘରକୁ ଗଲେ ଖେଳ, ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା, ହାସ୍ୟମୋଦ, ଡର୍କ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ସେ ଜଣେ ନେତା । ସଭାସମିତି ହେଲେ ତାହାର ଆହ୍ୱାନ—ବକ୍ତୃତା ଦେବାକୁ ହେବ, ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ହେବ । ଫୁଟବଲ, ଟେନିସ୍, ଟିକେଟ୍, ହକି ପ୍ରଭୃତିରେ ସେ ସୁନିପୁଣ୍ଡ । ଶ୍ରୀଯାଦାସରେ କେହି ରୋଗାନ୍ତାନ୍ତ ହେଲେ, ତାଙ୍କର ଓ ସୁପରିଶ୍ରେଷ୍ଠେଷ୍ଠ ଜାଣିବା ପୂର୍ବରୁ ଦେବଦ୍ରୁତ ଜାଣିଥାଏ ଓ ଯାଇ ହାଜର ହୋଇଥାଏ । ବନ୍ଧୁ ମେଳରେ କିଛି ଆଶଙ୍କା ହେଲେ ଦେବଦ୍ରୁତ ଆମ ପଦାକୁ ବାହାରି ପଡ଼େ । ପରସ୍ପରା ପୂଜା କିମ୍ବା ଗଣେଶ ପୂଜାରେ ଦେବଦ୍ରୁତର ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଅବସର ନ ଥାଏ । ଆଜି ଯେବେ ଗୋଟାଏ କଥାରେ ମନ ଲାଗିଛି, ଯଥା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ, ଦେବଦ୍ରୁତ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ପାଖରେ ବସାଇ ଆହ୍ୱାନ କରିବା । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ସେ ଲଭୁଥିବାବେଳେ କରୁ ନ ଥିଲା । ତାହାର ନିଷ୍ପାଥୀ, ତାହାର ଅନ୍ୟମ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଥିଲା, ପ୍ରାଣରେ ସେ ଅହରହ ଏହି ଶକ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଅଳ୍ପାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଶାନ୍ତି ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ବିଶ୍ରାମର ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଧ ନ ଥିଲା । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ତାହାର ସହଧାର୍ଯ୍ୟମାନେ ତାକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ତାକୁ ଖାଦିର କରନ୍ତି ।

ଦେବଦ୍ରୁତ ପ୍ରଥମେ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଅଭିଭାବକତ୍ୱରେ ରହି କଟକ ଭିଲ୍ଯୋରୀଆ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟାପନ କରେ । ଡାକ୍ତରୀ ପାଇଁ ଜମିଦାରୀରୁ ଯେ ଟଙ୍କା ଆସେ, ସେଥିରୁ ବେଶୀ ଭାଗଟା ଥିଏଟର, ସର୍କସ ଦେଖା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଯନ୍ତ୍ର ଫୟରେ ନିୟୋଗ ହୋଇଯାଏ । ଗୃହଶିକ୍ଷକ ହରିଗୋପାଳ ବାବୁ ତାକୁ ଏ ସବୁରେ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ ବୋଲି ସେ ବୁଝନ୍ତି, ସେଠାରେ ପରିଶ୍ରମଦର୍ଶୀ ହୋଇ ରହି କରି ରହିଯାନ୍ତି । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଏ ସକଳ ଫୁର୍ତ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ଦେବଦ୍ରୁତର ଫୋଲ୍ ଖବର କେବେ ଶୁଣାଯାଇ ନାହିଁ । କେହି ଏ କଥା ଉଦ୍ଘୋଷଣା କଲେ କହେ, “ପାଶ୍ କରିବାକୁ କଣ ପାଠପଢ଼ାର ବେଶୀ କିଛି ଦରକାର ? ବେଶୀ ପାଠ ପଢ଼ା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ନାମ କରିବା ଲାଗି ।” ଶିକ୍ଷକମାନେ ଭଲ ପିଲାଟା ‘ନଷ୍ଟ’ ହୋଇଯାଉଛି ବୋଲି ବହୁବାର ଆଶେଷ କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦେବଦ୍ରୁତ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ବୋକା ନୁହେଁ ଯେ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ କଥାରେ ଭୁଲିଯିବ । ସେ ସିଧାସିଧା ସେମାନଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତର ଦିଏ, “ଆପଣଙ୍କ ଭଲ ପିଲାଗୁଡ଼ାକ ନିପଟ ଗଧ ।”

ଏହିଠାରେ ବାସନ୍ତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେବଦ୍ରୁତ ପରିଚୟ ହେବାର କିଛି ବର୍ଷର ଶେଷ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଦେବଦ୍ରୁତ ଯେତେବେଳେ ହରିଗୋପାଳବାବୁ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ଅଭିଭାବକତ୍ୱରେ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ବସା ବଲରାମବାବୁଙ୍କ ଘରକୁ ଲାଗି ଥିଲା । ବଲରାମବାବୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ବଡ଼ ଖାସ୍ତା । ସେହି ଦୃଷ୍ଟି ତଳେ ବାସନ୍ତୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିବଳରେ ସେ ଦେବଦ୍ରୁତକୁ ତନୁତନୁ କରି ଦେଖି ନେଇ ଥିଲେ । ଯୁବକର ତେଜ, ବୀର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ଚରଣର ସାରବତ୍ସିକ ସ୍ପେଟ୍ଟ ବେଶ

ରୁଣିପାରିଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କ ଗୃହକୁ ଦେବହୂତର ନିବିଧି ଗଢ଼ିଥିଲା । ବଳରାମବାବୁ ଓ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଦେବହୂତକୁ ପିତାମାତାର ସ୍ନେହ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଦେବହୂତ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଗାଢ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲା । ସେହି ସମୟରୁ ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ଦେବଭାଗ ବୋଲି ଡାକେ । ବଳରାମବାବୁଙ୍କର ଦେବହୂତକୁ ଜାମାତା କରିବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବରେ ତାକୁ ଏହା ଶୁଣାଇ ନ ଥିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଖରେ ମଧ୍ୟ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି ପ୍ରକାଶ ନ କରି ମାରବରେ କନ୍ୟା ଓ ଦେବହୂତଙ୍କ ଗତିବିଧି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାଲାଗି ତାଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରି ଦେଇଥିଲେ ।

ଦେବହୂତ ଯେତେବେଳେ ମ୍ୟାଟିକ ପାଶ୍ କରି କଲେଜରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଗଲା, ବଳରାମବାବୁଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା, ତାଙ୍କ ଘରେ ଦେବହୂତକୁ କୌଣସିମତେ ରଖାଇଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ଦେବହୂତ ସେ ପସ୍ତାକରେ ନାମଜ ହୋଇ କଲେଜ ବୋର୍ଡ଼ିଂରେ ରହିଲା ଏବଂ ପଢ଼ିବନ ସେମାନଙ୍କ ଘରେ ଜଳଯୋଗଟା କରିବାକୁ ଅସୀକାର କଲା । ୧ ଅଙ୍ଗିକାର କଲା ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ‘ସମାଜସେବା ସଂଘ’, ‘ସାହିତ୍ୟ—ସମ୍ମେଳନ’ ପ୍ରଭୃତିରେ ଯୋଗଦେଇ ତାକୁ ଅବସର ମିଳୁ ନ ଥିଲା ।

ବାସନ୍ତୀର ପିତାମାତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସାବଧାନତା ସତ୍ତ୍ୱେ ବାସନ୍ତୀ ଓ ଦେବହୂତ ଅଙ୍ଗଭାବରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ବାସନ୍ତୀର କଥାଟି, ହସଟି, ଅଭିମାନଟି ଦେବହୂତର ପ୍ରାଣକୁ ଗାଢ଼ରୂପେ ଖଣ୍ଡିତ କରୁଥିଲା । ଏବେ ସେହି ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ସମୟରେ ତାହାର କଲ୍ପନାର ବସ୍ତୁ । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଦେବହୂତର ଉଦାର ମାନବିକତା, ସାଦତ ଓ ଯୈର୍ଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ତାକୁ କିପରି ଏକ ଶ୍ରଦ୍ଧା ବିନମ୍ର ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ଶିଖିଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁସମୟରେ ସେ ଯେପରି ଯୈର୍ଦ୍ଧି ଓ ସାହସର ସହିତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା ତାହା ସେ ଦେଖିଛି, ସେ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଦୃଢ଼ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରଣୟାଳୁର ଦିନକୁଦିନ ବୃଦ୍ଧି ଲଭୁଥିଲା । ସତ୍ତ୍ୱସମିତି ପ୍ରଭୃତିରେ ଦିନ ଦୁଇଟା ଅଟକିଗଲେ ଦେବହୂତର ମନ ଚଞ୍ଚଳ ହୁଏ, ଭାବେ, ଯାଇ ବାସନ୍ତୀଙ୍କ ଥରେ ଦେଖି ଆସିବ । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ତାକୁ କିଛିଦିନ ନ ଦେଖିଲେ ଦିନଦିନ ଚିଠି ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । ଲୋକଚକ୍ଷୁର ଅନ୍ତରାଳରେ ଏହି ଦ୍ୱର୍ତ୍ତଟି ଚରୁଣ ପ୍ରଣୟୀଙ୍କର ମନୋଭାବର ଯେ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ଚାଲୁଥିଲା, ତାହା ଏକା ବାସନ୍ତୀର ଜନନୀଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଦ୍ୱିତୀୟ କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଏହା ବେଶିଦିନ ଗୋପନ ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଫୁଟୁରୁ ଆନ୍ତେମାନେ କହିଅଛନ୍ତି, ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସମାଜରେ ଦେବହୂତର କେତେଦୂର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଥିଲା । ଦେବହୂତ ସଦା କହେ “ସ୍ତ୍ରୀଇକ”—ସେ ଆଜ୍ଞା ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ବେଗରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମସମାଜରେ ପ୍ରସ୍ପରିତ ହୋଇଯିବ ଏବଂ ଅବଳମ୍ବେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେବ । ଗ୍ରୀଷ୍ମମାନଙ୍କର କିଛି ଆସନ୍ତି ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କୁ

ଶୁଣାଇବାକୁ ହେଲେ ଦେବବ୍ରତହିଁ ଆଗଭର । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଯାହା ସାଧାରଣତଃ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ହିଁ ହେଲା । ଯେଉଁ ଗ୍ରହମାନେ ଦେବବ୍ରତର ପ୍ରତିପତ୍ତିରେ ଇର୍ଷାନୁକୃତ, ସେମାନେ ତାହାର ହୁଦ୍ଦାନୁପସ୍ଥାନ କରି ବୁଲିଲେ । ଦେବବ୍ରତ କେତେବେଳେ କେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଏ, କାହା କାହା ନିକଟକୁ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ କେଉଁଠାରୁ ପଳ ପାଏ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଆବଶ୍ୟକ କରିବାକୁ ତେଜ ହେଲା ନାହିଁ । ସେମାନେ ନାନା ଭାବରେ ଦେବବ୍ରତର ଚରିତ୍ର ଉପରେ କଲଙ୍କ ଆଗ୍ରେପ କରି ଗୋଟିଏ ଦଳ ଗଠନ କରି ନେଲେ ଏବଂ କାୟୁରୁପ ପରି ବାଟରେ ଘାଟରେ ଅତି ଅନାଥାସ୍ଥାରେ ତାକୁ ଆଘାତ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦେବବ୍ରତ ବହୁ ପୁଣ୍ୟରୁ ଗ୍ରହସମାଜରେ ଅନେକଙ୍କ ସ୍ଥାନତା ଓ ଅଭଦ୍ଧତାର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲା । ଏହି ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ୱାଭାବ ଯୁବକମାନଙ୍କଠାରେ ଶିକ୍ଷାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ ମାଟି ହୋଇଯାଇଛି, ତାହା ସେ ବେଶ୍ ବୁଝି ପାରିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଭୟ କରି ଦୂରରେ ରହିବା ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ତାହାର ନ ଥିଲା । ତଥାପି ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟକୁ ତା ଉପରୁ ଫେରିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ଭଲ ରୂପେ ପ୍ରତିହତ୍ୟା ନେବାକୁ ସେମାନେ ଗୋଟାଏ ସୂଯୋଗ ଖୋଜି ବୁଲୁଥିଲେ ।

ସେଦିନ ଶନିବାର - “ସମାଜସେବା ସଂଘ”ର ଚତୁର୍ଥ ଅଧିବେଶନ । ଆଲୋଚ୍ୟା ବିଷୟଟି ‘ନାଶ ଜାତିର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ବିଷୟରେ ଗ୍ରହସମାଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ’ । ସଭାପତି ନିଜେ ଦେବବ୍ରତ । ତାହାର ବିଷୟ ଦଳ ଏହିଟାକୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୂଯୋଗ ମନେ କଲେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର କେବେ ସଭାଗୃହରେ ପାଦ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ଆସି ଛାଲିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ପୁଣ୍ୟରୁ ଜନ୍ମମାତ୍ର ଆଶଙ୍କା କରିନାହିଁ । ସେ ତାହାର ସ୍ୱାଭାବିକ ନିର୍ଭୀକତା ସହିତ ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା ଆରମ୍ଭ କଲା । ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ ପରେ ଜଣେ ବକ୍ତା ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କହିଲେ, ମୁଁ ନାଶ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିବା ପୁଣ୍ୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର—ବିଶେଷତଃ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ମୁଣପାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିବାକୁ ଚାହେଁ । ଏହି କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାଳନା ଲାଗି ଆତ୍ମମାନେ କେତେଦୂର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେତେ ଜଣଙ୍କର ସେ ନୈତିକତା ଅଛି, ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ମୁଁ ଆଜି ଆପଣମାନଙ୍କୁ ପଚାରିବାକୁ ଚାହେଁ । ଆପଣମାନେ ନିଜ ନିଜ ହସ୍ତରେ—ନା, ନା—ନିଜ ନିଜ ବନ୍ଧରେ ହସ୍ତସ୍ଥାପନ କରି କହିନ୍ତୁ ଦେଖି; କେତେ ଜଣ ଏ କାର୍ଯ୍ୟଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ? ମୁଁ ଆଜି ଜୋର କରି କହିପାରେ, ଜଣେ କେହି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏ ସଭାଗୃହରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରହକୁ ତନ୍ମୁ ତନ୍ମୁ କରି ଦେଖିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତି ଗ୍ରହକୁ ତାହାର ଗୁଣଗ୍ରାମ କହି ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଇପାରେ ।”

ସଭାପତି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କହିଲେ “ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଲୋଚନାରୁ ବିରକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଛି ।”

ଅପର ଜଣେ ବକ୍ତା ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କହିଉଠିଲେ, “ସଭାପତି ମହୋଦୟ, ଏଠିରେ ଆସ୍ତଗୋପନ କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆ—ଆ—ଆପଣଙ୍କୁ ନେଇ ଏ ସବୁ ଆଲୋଚନା । ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତାରଣା ଧରା ପଡ଼ିଯାଇଛି । ଆଉ ନେତା ହୋଇ ଛଳନା କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ।” ଦେବବ୍ରତର ମୁଖ ଲାଲ ହୋଇଗଲା । ତତ୍ପରେ ଅପର ଜଣେ ସଭାପତିଙ୍କ କଥାକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ଗୁପ୍ତ ପ୍ରଣୟପଥର ଆଦାନପ୍ରଦାନ ସବୁ ଜଣା ପଡ଼ିଯାଇଛି । ଏହି ସେହି ପଥ ମଧ୍ୟରୁ ଖଣ୍ଡିତ । ସେହି ପ୍ରଣୟିନୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ବୋଧହୁଏ ଆପଣଙ୍କର ଗତିବିଧି ଅଛି । ସମସ୍ତ ସଭାଗୃହରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କେତେ ଅଜ୍ଞା ତାମସୀ, ବିକଟହାସ୍ୟ, ସେମ୍ ସେମ୍ ଧ୍ବନି । ଦେବବ୍ରତ ପସନ୍ଦରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ କହିବାକୁ ଠିଆ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ନାନା କୁବାକ୍ୟ ଦ୍ଵାରା ରୁଦ୍ଧ କରାହେଲା । ସଭାପତି ଅଗତ୍ୟା ଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ଏବଂ ସଭାଭଙ୍ଗ ହେଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ପକ୍ଷରେ ସେ ଆଘାତ ବଡ଼ ଗୁରୁ । ସେ ଆଘାତ ଯେ ତାହାର ସେହି ଗର୍ବିତ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଉପରେ ! ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରତିବାଦ କରି ନିଜ ମତର ଅକାଟ୍ୟତା ଦେଖାଇବାର ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ଓ ଦୂରନ୍ତ ସାମ୍ୟ ତାହାର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତରର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ସେ ଯେଉଁ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରେ ତାହାର ଲୋକଙ୍କ ମୁଖରେ ସେହି ଦେବତାର ଅପମାନ ତାହା ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ । ଅନ୍ୟ କିଛି କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ତାହା ପ୍ରାଣର ସେହି ନିରୁତ ଦେବତାଙ୍କୁ ନେଇ ଯଦି ଅଧିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ, ଏହି ଭୟରେ ସେ ନରବରେ ସଭାଗୃହ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ସଭା ପ୍ରତି ଗୁଲି ଆସିଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ସେଥି ମଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ଆଘାତର ଉପଶମ ହେଲା ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରଖିବାଟା କେତେଦୂର ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ, ଏହି କଥା ପୁରୁଷ ସେ କେତେଥର ଭାବିଥିଲେ ହେଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରତିମାନଙ୍କ କଟାକ୍ଷରେ ତାହାର ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା, ପ୍ରକୃତରେ ସେ କିଛି ଅନ୍ୟାୟ କରିଛୁ କି ? ଏ କଥା ଭଲ ରୂପେ ଭାବି ଠିକ୍ କରିବା ତାହାର ଉଚିତ ଏବଂ ଏହା ଭାବିବାକୁ ଯେତେଦିନ ଲାଗିବ, ସେତେଦିନ ବାସନ୍ତୀ ସହିତ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନ ରଖିବାଟା ସେ ଉଚିତ ମନେକଲା । କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏହା ପରିଣତ କରିବାକୁ ହେଲେ ଅବଶ୍ୟ ତାହାର କଷ୍ଟ ହେବାର କଥା । କିନ୍ତୁ ସେ କଷ୍ଟକୁ ସହ୍ୟ କରିବାଭଳି ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ତାହାଠାରେ ନାହିଁ । ସେ ସେହିଦିନୁ ବାସନ୍ତୀର ଗୃହକୁ ଯାତାୟାତ ବନ୍ଦ କରିଦେଲା ଏବଂ ତାହାର କୌଣସି ପକ୍ଷର ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଦେଲା ନାହିଁ ।

ବାସନ୍ତୀ ପକ୍ଷ ଲେଖି ଲେଖି ନିରସ୍ତ ହେଲା । ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ସପ୍ତାହ ଏହିପରି ବିତିଗଲା । ଦେବବ୍ରତ ଏହି ଅବସରରେ ଭାବି ଠିକ୍ କରିଥିଲା, ପ୍ରତିମାନଙ୍କର ଅକ୍ଷେପ

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇର୍ଷାପ୍ରଣୋଦତ ଓ ଅନ୍ୟାୟମୂଳକ—ବାସନ୍ତୀ ସହୃଦ ତାହାର ସମ୍ପର୍କ ଅତି ପବନ । ସୁତରାଂ ବାସନ୍ତୀ ଜନନଙ୍କର ପାଠା ସମ୍ଭାଦ ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ ସାଜକେଲ ଧରି ସେ ବାହାରିଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ବଡ଼ ଅଭିମାନ କରୁଥିଲା, ଦେବସ୍ନାନ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେଲେ ସେ ତାକୁ କଥା କହିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାମାତ୍ରେ ବାସନ୍ତୀ ସହୃଦକଥା ଭୁଲିଯାଇ କହି ପକାଇଲା, “ବୋଉ, ଦେବସ୍ନାନ ଆସିଲେଣି ।” ନିର୍ମଳାଦେବୀ ହାତଠାର ଦେବବ୍ରତକୁ ନିକଟରେ ବସାଇଲେ । ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ କରୁଦେହରେ ଚାହିଁ ପାରୁ ନେ, “ଦେବସ୍ନାନ, ଏତେଦିନେ ଆମେମାନେ ମନେପଡ଼ିଲୁଁ ପରା ! ବୋଉଙ୍କର ଚିନ୍ତାଦିନ ହେଲା ଲୁହ”— ବାସନ୍ତୀର କଣ୍ଠରୁ କହେଇଆସିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଉତ୍ତର କଲା, “ମାତୃକର ବାସନ୍ତୀ, ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷୀଟାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା ।” ବାସନ୍ତୀ ଭଲରୂପେ ଜାଣେ, ପକ୍ଷୀଟା ଲାଗି ବ୍ୟସ୍ତହେବା ପିଲା ଦେବବ୍ରତ ନୁହେଁ । ଦେବବ୍ରତର ବିନୟ କଥାରେ ସେ ଖୁସି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ମାତାଙ୍କ ରୋଗ କଥା ଭୁଲିଯାଇ ପରିହାସ ଭାଷାରେ କହିଲା, “କେଉଁଦିନୁ ଏତେବଡ଼ ପୁରୋଧା ଗୁଣଟିଏ ହେଲା, ଦେବସ୍ନାନ ? ବୋଉ, ଦେବସ୍ନାନ ପାଠପଢ଼ାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ ।” ନିର୍ମଳାଦେବୀ ଟିକିଏ ସ୍ଥିତମୁଖରେ କହିଲେ, “ହଁ, ପକ୍ଷୀଟା ଥିବ, ବେସ୍ତ ହେବାର କଥା ।” ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତକୁ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ କରି ଜାଣେ । ଦେବସ୍ନାନ ଆସିଛନ୍ତି, ଜନନଙ୍କ ରୋଗ ବିଷୟରେ ତାହାର ଆଉ ଭବନା କ’ଣ ? ସେ ଦସି ହସି କହିଲା, “ଦେବସ୍ନାନ, ତୁମର କି ଏଥର ଆଶାପାତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ।” ଦେବବ୍ରତ ଟିକିଏ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଛଳନା କରି କହିଲା, “ସବୁବେଳେ କ’ଣ ସବୁ ଥାଏ ବାସନ୍ତୀ ? ଏଣିକି ଭଲରକମ ପଢ଼ାପଢ଼ି ନ କଲେ ଚାକିରୋକିଲା ନୁହେଁ କାହୁଁ?” ବାସନ୍ତୀ ସେହିପରି ପରିହାସ ଭାଷାରେ କହିଲା, “ହଁ, ଦେବସ୍ନାନ, ତୁମର ଚାକିରି ନ କଲେ ପେଟପୋଷା ହେବ କିପରି ? ବୁଢ଼ୀମା ତ ଜମିଦାରୀ ବୁଝିବେ ।” ଦେବବ୍ରତ ବାଧା ଦେଇ କହିଲା, “ନା ବାସନ୍ତୀ, ପରିହାସ ନୁହେଁ ଏଣିକି ମୁଣ୍ଡଟା ଅଉ ସେତେ ହାଲୁକା ନାହିଁ ।” ବାସନ୍ତୀ ଗୁଡ଼ିବାର ପାଣି ନୁହେଁ, “ହାଲୁକା ରହିବେ କିପରି ? ଧୋତି ପଞ୍ଜାବୀ ସଙ୍ଗରେ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ତେଲୁଣି ପରି ଏ ଯେ ହାଟାଟା ଚାପୁଟ, ଏଥିରେ ବୋଟିଆଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ତ ଭାସି ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।” ଦେବବ୍ରତ ଟିକିଏ ହସି କହିଲା, “ଗୁଡ଼ ସେ ସବୁ କଥା । ବୋଉଙ୍କ ଦେହ କେତେଦିନୁ ଅସୁସ୍ଥ ? ଚିକିତ୍ସକ କିଏ?” ବୋଉଙ୍କ ରୋଗକଥା ପଡ଼ିବାରୁ ବାସନ୍ତୀର ମନଟା କିପରି ହୋଇଗଲା । ସେ ଉତ୍ତର କଲା, “ଚିନ୍ତାଦିନ ହେଲା ଲୁହର ରେମିଟେ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତର ଡାକିବାକୁ ବୋଉ ବରାବର ମନା କରୁଛନ୍ତି ।” ଦେବବ୍ରତ ଆଉ ବାଧ୍ୟବେଧ ନ କରି ଡାକ୍ତର ଡାକିବାକୁ ବାହାରିଲା । ଜନନୀ କନ୍ୟାକୁ ଇଚ୍ଛିତ କଲେ କିନ୍ତୁ ଜଳଯୋଗର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାଲାଗି; କିନ୍ତୁ ଦେବବ୍ରତ “ମୁଁ ଆଗ ଯାଏ” କହି ଯାଇକେଲ ଚାହିଁ ବାହାରିଲା ।

ଦେବଦ୍ରବ ଓ ବାସନ୍ତୀ ଏକ ଅନ୍ୟର ଅଜ୍ଞାତରେ ଏହିପରି ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କେବେହେଲେ ଏକ ଅଞ୍ଚରର ଭାବଭଙ୍ଗୀ ଅଥବା କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ ଏହି ଗୋପନ ପ୍ରୟୋଗର ପୂରଣ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଗଣା ତାରରେ ଆବଦ୍ଧ ସହସ୍ର ନରବ ସ୍ଵରର ମୁର୍ଚ୍ଛନା ପରି ସେମାନେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ ସେହି ଦିନକୁ, ଯେଉଁଦିନ ଏହା ନାନାପଥରେ ବିଚ୍ଛୁରିତ ଓ ଝଙ୍କିତ ହୋଇଉଠିବ । ଉଭୟେ ଯୌବନ ନିର୍ଦ୍ଦାମ୍ଭ ଉଜାଣି ସ୍ତ୍ରୋତରେ ପାଲ ମେଲିଦେଇ ଚାଲିଥିଲେ । ଉଭୟ ଅନ୍ତର ପ୍ରଣୟଭାବରେ ଭାବନା ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହା ଯେ ଦିନେ ସାର୍ଥକ ହେବ, ଏହି ବିଶ୍ଵାସରେ ଉଭୟେ ଯୌର୍ଯ୍ୟ ଧରି ରହିଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନର ସୁଖ ଦୁଃଖର ଏକ ପରିଚ୍ଛେଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ତାଙ୍କର ଆସି କହିଲେ, ନିର୍ମଳାଦେବୀଙ୍କର ତଳେ ନିମୋନିଆ । ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ବହୁବାର ସେ କୃତ୍ରିମାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ଅଧୀର ହେବ—ଏହି ଭୟରେ ସେ ତାହାଠାରୁ ରୋଗ ଗୋପନ ରଖି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ହାୟ ବାସନ୍ତୀ, ସେ ଯଦି ଜାଣିଥାଆନ୍ତେ ଅବହେଳା କଲେ ମୃତ୍ୟୁଦୂତର ଏହି ତଳର ଶେଷରେ ଏପରି ଅଲଟନାୟ ହୋଇପଡ଼ିବ, ତାହାହେଲେ ସାମାନ୍ୟ ଦୁଃଖରୁ ବଞ୍ଚାଇବାକୁ ଯାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ ସେ ଏ ଗହର ଦୁଃଖରେ ଭସାଇବାକୁ ଚାହୁଁଥାଆନ୍ତେ କି ? କିନ୍ତୁ ଏହା କିଏ ଜାଣେ, କିଏ ଚୁରେ ? ମାନବର ପମସ୍ତ ଜାଣିବା ଯେ ଏହି କେତେଟା କଥାରେ ହାରିଯାଏ, ସକଳ ଜନଗଣିତ ମସ୍ତକ ଏହି କେତେଟା କଥାରେ ନଇଁ ଆସେ ।

ଦୁଇଦିନ ଅହୋରାତ୍ର ସେବା କରି କି ବାସନ୍ତୀ, କି ଦେବଦ୍ରବ କେହି ନିର୍ମଳାଙ୍କୁ ରଖିପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୃତ୍ୟୁ ସୁଦ୍ଧା ଦେବଦ୍ରବର ହସ୍ତ ଉପରେ ବାସନ୍ତୀର ହସ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରି ସେ କହିଗଲେ, “ତୁମ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖିଯିବାକୁ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା; “ମାତ୍ର ତାହା ଯେ ଦେଖିପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ସେହି ତାଙ୍କର ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଜି ଏହି ମୃତ୍ୟୁ-ରାଜ୍ୟର ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ନୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କ ମିଳନର ପୁରୋଦ୍ଧତ ହୋଇ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ପାଇଲି । ଏହି ଯେ ଦିନଟି ହସ୍ତ ଆଜି ଏକ କରି ଦେଲି, ଏହା ଯେପରି ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଏହିପରି ରହେ ।” ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କୁ ସେ ଆହ୍ୱାନ ମାନିବାକୁ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଇ ନ ପାରେ । ତାଙ୍କ କଥା ସେ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି—ସେ ଜାଣି ଶୁଣି ଏହା କରିନାହାନ୍ତି ତ !

— ଚିନ୍ତା —

“ବାସ ଏଠି ଏକାଟିଆ କାହିଁକି ରହୁଛୁ ? ଆ ଆମଘରକୁ । ମାଆଟିପରି, ଆ”—
କହୁ କହୁ କଲ୍ୟାଣୀ ବାସନ୍ତୀର ଆଖିକୋଣରୁ ଲୋତକ ପୋଛି ଦେଲେ; କିନ୍ତୁ
ମାତୃଶୋକ ସେ ଶଶିକ ଅବସ୍ଥେ ନ ମାନ ଲୋତକବନ୍ଦୁରୁପେ ପୁଣି ନେତ୍ରକୋଣରେ
ଦେଖାଦେଲା ।

ବାସ୍ତବର କଣ୍ଠରେ ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ମୋତେ ଶମାକର, ମାଉସି ! ମୁଁ ଏ ଘର
ଛାଡ଼ି ଯାଇପାରବି ନାହିଁ ।”

“ମା ମୋର ଏ ଘରେ ଆଜି ଏକା ରହୁବା ତୋର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଭୁଲ—”

“ଏକା କାହିଁକି, ମାଉସି ! ଧନିଆ ତ ଅଛି ।” ଧନିଆ ବାସନ୍ତୀର ଚାକର
ଟୋକା । ବୟସ ବାର । “ସେ ପିଲାଟା, ସେ କଅଣ କରିବ ? ତୋତେ ମୋ ରାଣ ।
ଭୁଲ୍ ।”—କଲ୍ୟାଣୀ ବାସନ୍ତୀର ହାତ ଦିଗିଟି ଧରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଟାଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ହଠାତ୍ ବାସନ୍ତୀ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଧରିପକାଇ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲା, “ରାଣ
ଦିଅନା, ମାଉସି । ତୁମ କଥା ରଖି ନ ପାରି ଭାରି କଷ୍ଟ ହେଉଛି । ମୁଁ ତୁମ ଗୋଡ଼ ଧରୁଛି,
ରାଣ ଦିଅନା ।”

କଲ୍ୟାଣୀ ନିଜ ଗୋଡ଼ରୁ ବାସନ୍ତୀର ହାତ କାଢ଼ିଦେଇ ବାସନ୍ତୀକୁ କୋଲକୁ ଟାଣି
ନେଲେ । ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ମାଉସି, ମାଉସି ମୋର ଅଛି ଅପରାଧ ବଢ଼ାଅ ନା । ତୁମ
କଥା ନ ରଖିବା ସେ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଘୋର ଅପରାଧ ମାଉସି, ମା ଭୁଲିଗଲେ ”
ବାସନ୍ତୀ ଆଉ କହିପାରିଲା ନାହିଁ । ମାତୃରୂପିଣୀ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ସ୍ନେହମୟ କୋଲରେ ଅଶ୍ରୁ
ଲଭି ସେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ କଣ୍ଠରେ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

“କାନ୍ଦ ନା, ମା ବାସ, କାନ୍ଦ ନା । ଆମ ଘରକୁ ନ ଚଲେ ନାହିଁ । ଏଠି ଥା ।
ସୁନା ବି ତୋ ପାଖରେ ଥାଉ । କାନ୍ଦ ନା ।”— କହୁଁ କହୁଁ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ରୁ
ହୋଇଥାସିଲା । ଦୁର୍ଦ୍ଦେଶାକ ନରବରେ ଅଶ୍ରୁମୋଚନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଦୂରରେ
ଦଣ୍ଡାୟମାନ ସୁନାଦର ଛଲ ଛଲ ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଶ୍ରୁବନ୍ଧୁ ଗଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ସେ
ବୟାସନରେ ମୁଣ ଆବୃତ କରି ମୃତ୍ୟୁର ଅଜ୍ଞାତଦେବତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଭିଶାପ ବର୍ଷଣ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଶୋକାତୁର ବାଳିକାକୁ କୋଳରେ ଘେନି ହୃଦୟରତା ଏ ମାତୃମୂର୍ତ୍ତି କଲ୍ୟାଣୀ
କିଏ ? କଲ୍ୟାଣୀ ସୁନାଦର ଜନନୀ ଓ ନିର୍ଲାଦେଶଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ସଖୀ । କଲ୍ୟାଣୀ
ବାସ୍ତବରେ କଲ୍ୟାଣମୟୀ—ନାମର ମାଧୁର୍ୟ୍ୟ ଜୀବନର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପରେ ପ୍ରକଟିତ ।

ଆଜିଠାରୁ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଯେତେବେଳେ ବଳରାମବାବୁ ଜନ୍ମଦିନ ଉପେକ୍ଷି ହେଲେପରେ କଟକ ପେଟିନ୍ ସାହୁରେ ଖଣ୍ଡିଏ କୋଠା କଲେ ଏବଂ ଗ୍ରାମରୁ ନବୋଦ୍ଧା ପତ୍ନୀ ନିର୍ମଳାଙ୍କୁ କଟକ ଦେଇ ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ମଫସଲ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, କଟକର ପୌରଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ନାଗଣିକ୍ଷାର ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଇଉରୋପୀୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ମିଶନାରୀମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ନାଗଣିକ୍ଷାର କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରଦୀପଟି ଧୀରେ ଧୀରେ ଜଳି ଆସୁଥିଲା । ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରଦୀପର ଛାଣ ଆଲୋକରେ ଯେଉଁ କେତୋଟି ଓଡ଼ିଆ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ନାଗଣିକ୍ଷା-ତାମସ-ଗର୍ଭରେ ବନ୍ଦୁ ଦିନରୁ ଲୁପ୍ତ ନିଜର ନାଗଣିକ୍ଷା-ରହର ଉଦ୍ଧୃତ ମହମା ଦେଖି ପାରିଥିଲେ, କଲ୍ୟାଣୀ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ।

ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମାଜପତିମାନଙ୍କ ବିରାଗ ଓ ବିଦ୍ରୁପ ପ୍ରତି ସମାନ ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବଳରାମବାବୁ ନିର୍ମଳାଙ୍କୁ ଗ୍ରାମରୁ ଦେଇ ଆସିଲେ ସତ; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ମଳା ପିଞ୍ଜରବଦ୍ଧା ପକ୍ଷିଣୀ ସଦୃଶ୍ୟ ଅଶାନ୍ତ ଅନୁଭବ କରୁଥିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗ୍ରାମରେ ସେ ଯେ ଅବସ୍ଥେ—ଅଭ୍ୟାସୀ ନ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସଞ୍ଜିମାନଙ୍କ ସହୃଦ ନଦୀରେ ସ୍ନାନ, ଦେବଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରାମର କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ବାଧୀନତାଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନରେ ଅନ୍ତତଃ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ମଧୁରତା ଆଣୁଥିଲା । ସହରର ଅବୋରଥ ଗ୍ରାମର ଅବସ୍ଥେକୁ ବଳି ପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କ ପରି ଭଦ୍ର ପରିବାରର ବଧୂ ପକ୍ଷରେ କଟକରେ ଥାଇ ନଦୀରେ ସ୍ନାନକରିବା ଅସମ୍ଭବ, ଏକା ବାହାରକୁ ଯିବା କଷ୍ଟକର । ବଳରାମବାବୁ ଏ ସବୁର ଗପକ୍ଷରେ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମଳା ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ଅବସ୍ଥେକୁ ବଳାୟିତ ରଖିବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହା ବେଶୀ ଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀ ଜାଲବଦ୍ଧ ହେଲେ ତାହାର ସଙ୍ଗୀ ପକ୍ଷୀ ଯେପରି ସେହୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଉକ୍ତ ଜାଲରେ ଧସୁଥିବ ଏବଂ ଚମ୍ପେ କୌଶଳରେ ଜାଲ ଛୁନ୍ନକରି ନିଜର ସଙ୍ଗୀକୁ ଉଡ଼ାଇ ନେଇ ଚାଲିଯାଏ, ନିର୍ମଳାଙ୍କୁ ଅବସ୍ଥେ ଜାଲରୁ ମୁକ୍ତ କରିବାପାଇଁ ସେହିପରି ଏକ ସଞ୍ଜିମାର ଆବର୍ତ୍ତବ ହେଲା । ସେ କଲ୍ୟାଣୀ ।

ନିର୍ମଳାଙ୍କ ସହୃଦ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ଭାରି କୌତୁକମୟ । କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଘର ପାଖରେ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ଘର । ତାଙ୍କର ସ୍ବାମୀ ସରୋଜବାବୁ ବେଙ୍ଗ ସୌଖୀନ ଲୋକ । ଉଦ୍ୟାନ ରଚନା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ସେ ସ୍ବାଙ୍କ ସହୃଦ ମିଳିମିଶି ଘରର ପନ୍ଥୁଖରେ ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜମିରେ ନାନାରକମର ଫୁଲ ଗଛ ଲଗାଇଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ଦିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଗୋଲପ ଗଛ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ପୁଷ୍ପ ସମ୍ଭାରରେ ଉଦ୍ୟାନଟିକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ରଖିଥିଲା । ସେହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଉଦ୍ୟାନରେ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ସହୃଦ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ଦିନେ କଲ୍ୟାଣୀ ଦେଖିଥିଲେ ଯେ, ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ନୃତ୍ୟ-ବାତାୟନରୁ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ଗୋଟିଏ ସ୍ପର୍ଷିତ ଗୋଲପ ଗଛ ପରି ସଜ୍ଜିତ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରୁଥିଲା । କଲ୍ୟାଣୀ ଆଗରୁ ଜାଣିଥିଲେ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଆସିବେ । ସେହି

ସୁନ୍ଦର ଆନନ୍ଦ ଯେ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କର, ତାହା ବୁଝିବାକୁ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ହେଲା ନାହିଁ । କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହେଲା... ଯାଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆଳାପ କରି ଆସିବେ । କିନ୍ତୁ ସରୋଜିନୀକୁ ଅଭିଜ୍ଞ ଲୋକ, କହିଲେ, “ଦେଖ, ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଅନା । ନୈଷ୍ଠିକ ହିନ୍ଦୁ ପରିବାରର ବୋହୂ କଣ ମନେ କରିବେ । ମୁଁ ଆଗେ ବଳରାମବାବୁଙ୍କୁ କହି ଦେଖିବି ।” କିନ୍ତୁ ସରୋଜିନୀ ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କୁ କହିବା ପୂର୍ବରୁ କଲ୍ୟାଣୀ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ସହିତ ହଠାତ୍ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ଦିନେ ଖରାବେଳେ କଲ୍ୟାଣୀ ବାଉଁଶରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଖରାବେ ଝାଡ଼ିଲି ପଡ଼ିଥିବା ମାଧ୍ୟମାତ୍ରା ଦେହରେ ହାତ ବୁଲାଇ ଅଛନ୍ତି, ଏପରି ସମୟରେ ଶୁଣିଲେ, ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ଘରେ ନାଶକଣ୍ଠରେ କିଏ କହୁଛି, “ଯା ମ, ଚମ୍ପା ! ବାବୁଙ୍କ ଘରୁ ଫୁଲ ଆଣିବୁ ଯା । ମାଗିଲେ ସେ ଦେବେ ଯେ — ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ପୂଜା । ଯା... ଆମେ ତ ଆଉ ନିଜେ ପିନ୍ଧୁ ନାହିଁ । ଠାକୁରଙ୍କ ପାଇଁ ମାଗୁଛୁ । ଯା, ପୁଣି ବେଳ ଗଲେ ବାବୁମାନେ କଟକରୁ ଆସିଯିବେ । ଆଉ ଯାଇ ପାଗରୁ ନାହିଁ ।” କଥାପୁଣି କଣ୍ଠସ୍ଵର ଏପରି ମଧୁର ଯେ କଲ୍ୟାଣୀ ଲତାଟିକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ, କିନ୍ତୁ ପରସ୍ପରରେ ଝିଙ୍କାର ଉଠିଲା, “କେଉଁ ବାବୁଘରୁ ଗୋ... ? ଏ କରସ୍ଥାନ ଘରୁ ଠାକୁରଙ୍କପାଇଁ ଫୁଲ ଆଣିବ । ମଲ୍ଲ ମୋର, ଫୁଲ ନ ହେଲେ । ସତ୍ୟନାରାୟଣ ପୂଜା ଫୁଲ ଆଣିବ କରସ୍ଥାନ ଘରୁ ?” ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯେ ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ଚମ୍ପାକୁ ତାଙ୍କର ଘରୁ ଫୁଲ ନେବାକୁ କହୁଅଛନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ କଲ୍ୟାଣୀର ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଚମ୍ପାର ଚର୍ଚ୍ଚନର ଉତ୍ତରରେ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କଣ କହିବେ, ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ହେଲା । କାନଟେର ସେ ଶୁଣିଲେ, ନିର୍ମଳା କହୁଛନ୍ତି, “ହଁ, ହଁ, ତୋର ସେହି ସବୁ କଥା ଗଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ବଗିଚାରୁ ଫୁଲ ଆଣିବୁ, ସେ କରସ୍ଥାନ ହେଲେ, କି ପଠାଣ ହେଲେ, ଆମର ସେଥିରେ କ’ଣ ଗଲା ? ଫୁଲ କଣ କୁଆଁ ହୁଏ ? ଠାକୁରଙ୍କ ପାଖରେ କଣ ଜାତି ବିଚାର ଅଛି ? ଠାକୁର କଣ ଖାଲି ଆମର ମା ବାପ, ତାଙ୍କର କେହି ନୁହନ୍ତି ?... ହଉ, ହଉ ଫୁଲ ନ ଆଣିଲେ ନାହିଁ, ତୁ ‘କରସ୍ଥାନ’ ‘କରସ୍ଥାନ’ ବୋଲି ସେମିତି ପାଟି କରନା । ସେମାନେ ଶୁଣିଲେ କଣ ମନେ କରିବେ ?”

କଲ୍ୟାଣୀ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଗଲେ । ସେ ସ୍ଵଳାଘାୟ କେତେ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଅଛନ୍ତି ଯେ, ମଫସଲର ହିନ୍ଦୁ ନାଶ୍ତମାନେ କୁହସ୍ତାରରେ ଗୁଡ଼ି ରହିଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକ୍ଷାନମାନଙ୍କ ନାମ ଶୁଣିଲେ ସେମାନେ କାନରେ ହାତ ଦିଅନ୍ତି । ଶିକ୍ଷା ଦାକ୍ଷୀ ତ ସେମାନଙ୍କର ଏକାବେଳେକେ ନାହିଁ; ବରଂ ସେମାନଙ୍କର ଆଚାରବ୍ୟବହାର ଓ ବେଶଭୂଷା ନିତ୍ୟ, କୁରୁଚସମ୍ପନ୍ନ ଓ ଅସଭ୍ୟ ଧରଣର; କିନ୍ତୁ ଏକ ରହସ୍ୟ ! ଏପରି କଥାବାଣୀ ଓ ମନ ଭାବ ତ କୁହସ୍ତାରଗ୍ରସ୍ତ ଅସଭ୍ୟ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କର ନୁହେଁ । “ଠାକୁରଙ୍କ ପାଖରେ କଣ ଜାତି ବିଚାର ଅଛି ଯେ କରସ୍ଥାନ ବଗିଚାରେ ଫୁଲ ଫୁଟିଲେ

ତାକୁ ପିଛାବେ ନାହିଁ ? ଠାକୁରେ କଣ ଖାଲି ଆମର ମା ବାପ, ତାଙ୍କର କେହି ନୁହନ୍ତି ?” ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମାଜର ଆଗଲ ସଙ୍ଗଠିତା ମଧ୍ୟରେ ଲଳିତାପାଲିତା ଯେଉଁ ନାରୀ ଏପରି କଥା କହୁଥିଲେ, ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ଯେ କେତେ ଉଦାର, କଲ୍ୟାଣୀ କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ତାହା ବୁଝି ନେଲେ । ଉତ୍କଳର ଗ୍ରାମ୍ୟସମାଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ କମ୍ ନ ଥିଲା । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ଦେବତାଙ୍କ ଆରାଧନାର ଫଳ ଯେ କୁଆଁ ହୁଏ ନାହିଁ, ଏ କଥା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କରବା ଭଳି ଉଦାରତା ଉତ୍କଳର ତଦାନନ୍ତର ଗ୍ରାମ୍ୟସମାଜର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମାଜପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଟିଳର ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ପରଲ ମନରେ ପରର ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆନନ୍ଦ ଅଛି ।

— ନିର୍ମଳାଙ୍କ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟାଏ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦର ଉଦ୍ବେଗ ହେଲା ଏବଂ ସେ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୁଞ୍ଜୁଡ଼ିରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ଗୋଲପ ଫୁଲ ତୋଳି ନେଇ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ସହୃଦ ଆଲାପ କରି ଆସିଲେ ।

କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ସେହି ଆଲାପ କାଳକ୍ରମେ ଘନସ୍ଥ ବନ୍ଧୁତାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ନିର୍ମଳା ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ନିଜର ଅଜାଙ୍କ ପାଖରେ “ଲବଣ୍ୟବତୀ” “ବୈଦେହ୍ୟଶ ବିଳାସୀ” “ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି” ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍ତମ ରୂପେ ପାଠ କରିଥିଲେ । କଲ୍ୟାଣୀ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ପାଖରୁ ସେହି ସବୁ କାବ୍ୟ ଉତ୍କାରର ରସସ୍ୱାଦନ କରି ନିର୍ମଳାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତା ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ଅବସର ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ସେ ସମସ୍ତ ଶିଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିର୍ମଳା ମଧ୍ୟ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ଉତ୍ତରୀଣା ଓ ମହତ୍ ଦୃଢ଼ତା ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ଶିଷ୍ୟସୂଚୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍କଳ ଓ ବଙ୍ଗର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନାରେ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲେ ଓ ସମୟ ସମୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଚିନ୍ତାଜନ ପ୍ରଭୃତି ଲଳିତକଳା ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମବୟସ, ଐକାନ୍ତିକତା ଓ ମନର ଉଦାରତା ହେତୁରୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଭୀର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ନିର୍ମଳାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମନୈପୁଣ୍ୟ ଅନେକାଂଶରେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ସହୃଦ ସୌହାର୍ଦ୍ଦର ଫଳ ।

ସେହି ଆଲାପ ପରେ କାଳକ୍ରମେ କେତେ ଘଟଣା ଘଟିଯାଇ ଅଛି । ସୌବନର ନାନାବିଧ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଉଭୟେ ନୂହଣୀର ଦାସିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ଏକାଦିନରେ ବାସନ୍ତୀ ଓ ସୁନାଦର ଜନ୍ମ; କାଳକ୍ରମେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଦିୱିଟି ମାଳତୀଲତା ଏକ ସମୟରେ ବନ୍ତାହତ ହେଲା ପରି ନିର୍ମଳା ଓ କଲ୍ୟାଣୀ ଉଭୟେ ପ୍ରାୟ ଏକସମୟରେ ବୈଧବ୍ୟର ବନ୍ତାଘାତ ସହ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏହି ସବୁ ଘଟଣା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମଧ୍ୟରେ କେବେହେଲେ ଉଭୟଙ୍କର ପ୍ରୀତିବନ୍ଧନ ଶିଥିଳ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ନିର୍ମଳା ଯେତେବେଳେ ହଠାତ୍ ସ୍ବେଶାନ୍ତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ କଲ୍ଲାଣୀ ଟାଙ୍ଗିରେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ଚିରଣ ଗୁଲିଣ ମାଣ ଧାନକମ୍ପ ଥିଲା । ଗୁଣ୍ଡୀମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ସେହି ଯତ୍ନ କମିର ଧାନ ଆଦାୟ କରିବାପାଇଁ ହୁସାଏ ହେବ ସେ ଟାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲେ । ଆଜି ଦିନଗାଡ଼ିରେ ଫେରି ଆସି କଲ୍ଲାଣୀ ଶୁଣିଲେ କେବଳ ଦୁଇ ଡିନିଦିନ ଭିତ୍ତିରେ କଲ୍ଲାଣୀ ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ଯଶୀ ଇନ୍ଦ୍ରଧାମରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ମିତ୍ର-ଶୋକ ଫାନ୍ତରେ ପରି ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ କାନ୍ଦିଲେ ନାହିଁ । ସେ ବୁଝିଲେ, ସେ ଯଦି ଅଧୀର ହୋଇ କାନ୍ଦନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ଅସହାୟା ବାସନ୍ତୀର ମାତୃଶୋକ ବଢ଼ିଯିବ । ସେ ପିଲା ଲୋକ, ଅଧୀର ଭାବରେ କନ୍ଦାକଟା ଆରମ୍ଭ କଲେ ତାକୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେବା ମୁସ୍ତିଲି ହେବ । ସେ ହୃଦୟକୁ ଦୃଢ଼ କରି ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ତାଙ୍କର ମନେହେଲା, ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବାସନ୍ତୀକୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେବା ଓ ଅଦରଯତ୍ ଦ୍ବାରା ତାହା ମନରେ ବିଶ୍ବାସ ଜନ୍ମାଇବା ଯେ ନିଜର ଜନ୍ମଦାତାଙ୍କୁ ହରାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ମାତୃହତ୍ୟା ନୁହେଁ ।

କଲ୍ଲାଣୀଙ୍କର ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଯିବାର ଆହ୍ୱାନ ଗୋଟିଏ କାରଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । କଲ୍ଲାଣୀ ସୂକ୍ଷ୍ମିତା-ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ମହିଳା ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରେତର ଅସ୍ତିତ୍ବରେ ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ନିଜେ କେବେ ପ୍ରେତ ଦେଖି ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଲୋକର ମୃତ୍ୟୁ ଦିବସରେ ଓ ତାହାର କିଛିଦିନ ପରେ ପ୍ରେତ ଯେ ନାନା ଉତ୍ପାତ ପଟାଏ, ଏହା ସେ ବହୁବାର ଶୁଣିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ସ୍ବର୍ଗୀୟ ମୃତ୍ୟୁରକ୍ଷରେ ନୃହପଟ୍ଟାକରୁ ନାନାବିଧ ଅଶୁଭପୂର୍ବ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ତାଙ୍କର ଉକ୍ତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ବିଶ୍ବାସ ଦୃଢ଼ ହୋଇଥିଲା । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମାତୃହତ୍ୟା ବାସନ୍ତୀକୁ ଏକାକିନୀ ତାଙ୍କ ଘରେ ରଖିବାକୁ କଲ୍ଲାଣୀଙ୍କର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ; ଧନିଆ ପିଲା—ସେ ଥିବା ନ ଥିବା ସମାନ । କଲ୍ଲାଣୀ ମନେ କଲେ, ଯଦି କୌଣସିମତେ ବୁଝାଇ ସେ ବାସନ୍ତୀକୁ ନିଜ ଘରକୁ ଘେନି ଅସନ୍ତି, ତାହା ହେଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ହେବ । ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା ମନେକରେ, ତାହା ସବୁବେଳେ ସଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । କଲ୍ଲାଣୀ ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ସୁଦ୍ଧା ବାସନ୍ତୀ ସ୍ବ-ଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲା ନାହିଁ ।

ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ କାନ୍ଦିନେ ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି କଲ୍ଲାଣୀ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବହୁକାଳର ସଙ୍ଗୀନର ଗୃହକୁ ସଙ୍ଗୀନଶୂନ୍ୟ ଓ ମାତୃହତ୍ୟା ବାସନ୍ତୀର ଶୋକାକୁଳ ଭାବ ଦେଖି ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ଦୃଢ଼ତା ଉଭେଇଗଲା । ସେ ବାସନ୍ତୀର କରୁଣ ପ୍ରତ୍ୟାଶ୍ବାସ ଶୁଣି ତାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଲେ ଏବଂ ନୀରବରେ ଅଶ୍ରୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ବାସନ୍ତୀ ବୁଝୁଛି, ସେ ଅସହାୟା । ଏତେ ବଡ଼ ଘରେ ଅଳ୍ପ ବୟସର ଧନିଆକୁ ସା ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଏକା ରହିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ବୁଝି କଷ୍ଟକର । ତେବେ ସେ

କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାକୁ ଅସମ୍ଭବ ହେଲା କାହିଁକି ? ବାସନ୍ତୀ ଖାସ୍ତାବୁର୍ଜିସମ୍ପନ୍ନା । ପୁଣିଶା ଫଳରେ ତାହାର ବୟସ ଅନୁପାତରେ ବୁଦ୍ଧି ଡେଇଁ ବେଶୀ । ସ୍ବେଚ୍ଛାସମ୍ପାଦି କଲ୍ୟାଣୀ ଯେଉଁସବୁ ଆଶଙ୍କା ଦୁଇଦୃଷ୍ଟିରେ ଯୋଷଣ କରି ତାକୁ ନିଜ ଘରକୁ ଘେନିଯିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ, ବାସନ୍ତୀ କ୍ଷଣକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସମସ୍ତ ବୁଝିନେଲା । କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଆଶଙ୍କା, ନିଜ ଘରେ ରହିଲେ ଜନନୀର ବ୍ୟବହୃତ ଗୃହ ସାମଗ୍ରୀ ଦେଖି କାଲେ ବାସନ୍ତୀ ବେଶୀ ଶୋକାହୁର ହେବ ! ବାସନ୍ତୀ ବୁଝିଲା, କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ଏ ଧାରଣା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସେ କଣ ଏପରି ସ୍ଵାର୍ଥପର ଯେ, ଶୋକ ଓ ତନ୍ତ୍ରନିତ ସାମ୍ବ୍ୟହାନ ହାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାପାଇଁ ମାତାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୀବନ ବ୍ୟବହୃତ ପ୍ରିୟ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ଅପରି ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଯିବ ? ତାହାର ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଅନେକ ଲୋକ ଗ୍ରାମରେ ଯାଇ ରହିବାକୁ ତାହାର ମାତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ନିର୍ମଳା ତ ଥରେ ହେଲେ ଗ୍ରାମକୁ ଯାଇ ନ ଥିଲେ । ସହରରେ ଏକାକିନୀ ରହିବାର ସମସ୍ତ ଅସୁବିଧା ସହ୍ୟ କରି ସେ ଏହଠାରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲେ ଏବଂ ସବୁବେଳେ କହୁଥିଲେ, “ନା, ନା, ମୁଁ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାକୁ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଯେଉଁଠାରେ ଶେଷ ଅବସ୍ଥାନ, ସେହିସ୍ଥାନ ମୋର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ମୋର ପୁଣ୍ୟ ଭୂମି, ମୋର ଯତ୍ନ ।” ସେ କଣ ମାତାଙ୍କର ଏ ଆଚରଣ ଦେଖି ନାହିଁ ? କେଉଁଠାରେ ମାତାଙ୍କର ବାନ୍ଧବ ଥିଆ ହୋଇଛି, କେଉଁଠାରେ ମାତାଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ ଦର୍ପଣ ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ଜଳଜଳ ଦିଶୁଛି, କେଉଁଠାରେ ମାତାଙ୍କର ପୋଷିତ ଶୁକ-ଶାବକ ତାହା ଆଡ଼କୁ ସହାନୁଭୂତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରୁଛି—ମା ଚାଲିଗଲେ ବୋଲି କ’ଣ ଏ ସବୁର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ ? ଏ ଗୃହର ସର୍ବାଂଶରେ ସେ ମାତାଙ୍କ ସ୍ମରପୁଣ୍ୟ ହସ୍ତର ଚିହ୍ନ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ବିଦ୍ୟମାନ । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଅସଞ୍ଜଳ ଅବସ୍ଥା ହେତୁରୁ ଚାଲିଯିବାକୁ ବାହାର କରି ଦେଇ ତାହାର ଜନନୀ ଗୃହର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବହସ୍ତରେ କରୁଥିଲେ । କିଏ ଜାଣେ ଯେ ସେହି କଠିନ ପରିଶ୍ରମ ତାଙ୍କର ଅକାଳ ବିଘ୍ନୋଗର ଫଳରୁ ନୁହେଁ ? ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ମାତାଙ୍କର ଉଦ୍ବୃଣ ସ୍ଵାର୍ଥତ୍ୟାଗର ଚିହ୍ନ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ, ନିଜର ସ୍ବଦ୍ରୁଷ୍ଟାର୍ଥ ଲାଗି କେଉଁ ହୃଦୟରେ ସେ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ି ବାସନ୍ତୀ ଚାଲିଯିବ ? ନା, ନା, ତାହା ଅସମ୍ଭବ ।

କଲ୍ୟାଣୀ ଯେତେବେଳେ କହୁଲେ, ତୋର ଏଠାରେ ଏକା ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ବାସନ୍ତୀ ବୁଝିପାରିଲା ଯେ, କଲ୍ୟାଣୀ ପ୍ରେତର ଆଶଙ୍କା କରୁଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀର ମନେହେଲା, ଯେଉଁ ଜନନୀ ଜଗତାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଣପଣେ ନିଜର ସ୍ବେଚ୍ଛାସମ୍ପାଦି ଘୋଡ଼ାଇ ତାକୁ ଶତ ଦୁର୍ଦ୍ଦେବ ମନ୍ତ୍ରରୁ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି, ସେ କଣ ଆଜି ପ୍ରେତ ହୋଇ ତାହାର ଅମଙ୍ଗଳ କରିବେ ? ପ୍ରେତ ହେଉଛି, ପିଣ୍ଡାତ ହେଉଛି, ସେ ଯେ ତାହାର ମା ! ମା ଯଦି ତାକୁ ଅନ୍ତତଃ ପ୍ରେତ ରୂପେ ଦେଖା ଦିଅନ୍ତି ତାହାହେଲେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଆଶଙ୍କା କରୁ ଧନ୍ୟ ହେବ । ସେ ଯେ ପ୍ରେତଭୂମିରେ ମଧ୍ୟ ମାତାର ଖୋଡ଼ରେ ଆଶ୍ରୟ ଲାଭିବାକୁ ଚାହୁଁ !

ବାସନ୍ତୀର ଫୁଲ୍ଲ ବରଷା, ତାହାର ମାତା ଯେପରି ସାଧୁସ୍ତ୍ରୀବା ଓ ପରିଚ୍ଛାଦି ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଯତ୍ନସମ୍ବଳ ଥିଲେ, ସେଥିରେ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କର ସ୍ବର୍ଗଲଭ ହୋଇଥିବ । ସେ ଆଜି ଯିବିବର ଅମଣ୍ଡମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଜାଣିବେ, ତାଙ୍କର ଆଦରଣୀୟା ଜନ୍ମା ସେ ଇନ୍ଦ୍ରଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ଠାରୁ ଅମଙ୍ଗଳ ଆଶଙ୍କା କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ବାସନ୍ତୀ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନ କପରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେବ ! ନା, ନା, ବାସନ୍ତୀ ତାହା କରିପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ତାହାର ସ୍ବର୍ଗବାସିନୀ ସ୍ବେଦମୟୀ ମା'ଙ୍କ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କଲ୍ୟାଣୀ ଅଗତ୍ୟା ନିରାଶ ହେଲେ । ସେ ସୁନାଦକୁ କହିଲେ, “ସୁନା, ତୁ ଯଦି ରାତିରେ ଘରେ ରହୁନୁ, ତାହାହେଲେ ମୁଁ ଏଇଠି ରହୁଛି ।” କଲ୍ୟାଣୀ ବାସନ୍ତୀକୁ ସବୋଧ ଦେଲବେଳେ କହିଥିଲେ, “ସୁନା ବି ତୋ ପାଖରେ ଥାଉ ।” କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ନିଜର ମନ ମାନ୍ଦିଲ ନାହିଁ । ସେ ନିଜେ ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ରହିବାକୁ ଚାହୁଁଲେ । ସୁନାଦ ଶୋକାଭାବେ ସଙ୍ଗେମକୁ ନିଜର ମା ନିକଟରେ ଗୁଡ଼ି ଯିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମତ ହେଲ ନାହିଁ । ସେ କହିଲା, “ନା, ମା, ମୁଁ ବଢ଼ିଲ ପାଖରେ ରହିବି ।”

“ହଉ ତେବେ । ଘରେ କୋଲପ ଦେଇ ଥା । ଦୁହେଁଯାକ ତୋର ବଢ଼ିଲ ପାଖରେ ରହିବା ।”

ପିଲାଦିନୁ ବାସନ୍ତୀ ସୁନାଦର ବଢ଼ିଲ ।

— ଚାରି —

ସେତେବେଳେ ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ଗୋଟିଏ ମାସ ହଷ୍ଟେଲ । ହଷ୍ଟେଲଟି ସୈନ୍ୟନିବାସ ଭଳି ଲମ୍ବା ଓ ଏକ ମହଲ । ରବିବାର ସକାଳ ସାତଟା । ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲର ଗ୍ରହମାନେ ଦନ୍ତଧାବନ ପ୍ରଭୃତି ନିତ୍ୟକର୍ମ ସାରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିତ୍ୟକର୍ମ ରୁଁ ପାନରେ ବେସ୍ତ । ଖୁବ୍ ଗଳ୍ପ ଓ ହାସ୍ୟଧ୍ବନରେ କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲ ଉଜୁଳି ପଡ଼ୁଛି । ହଷ୍ଟେଲର ଗୋଟିଏ ଘର ଏତେବେଳେ ଯାଏ ଖୋଲ ହୋଇ ନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଗୃହାଧିକାରୀ ନିଦ୍ରା । ସେହି ଘରର ଦ୍ବାରର ଲୁହାକଡ଼ାକୁ ନୋରରେ ହଲାଇ ହଲାଇ ଗୋଟିଏ ଦଶ ବାର ବର୍ଷ ବୟସର ବାଳକ ଡାକୁଛି, “ଦେବ ବାବୁ, ଦେବ ବାବୁ ! ହୋ ଦେବ ବାବୁ ।”

ପାଠକ ଏ ବାଳକକୁ ଚିହ୍ନି । ସେ ବାସନ୍ତୀର ଚାକର ଧନିଆ । ଧନିଆ କି ଜାତି, ତାହାର ଘର କେଉଁଠାରେ, ତାହାର ମା ବାପା କିଏ, ଏ ସବୁ କଥା କାହାରିକୁ ଜଣା ନାହିଁ । ସାତ ଆଠବର୍ଷ ପୂର୍ବେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଦୁର୍ଗିନୀ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଥରେ ନିର୍ମଳା ଓ କଲ୍ୟାଣୀ ମହାନଦୀ ଆଡ଼କୁ ବୁଲି ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ-ସୁବସୁତ କିଣା

ପଡ଼ିଆର କୋଣରେ ଗଛମୂଳେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଉଲଗ୍ନ ଶିଶୁ କରୁଣ ସ୍ଵରରେ କାନ୍ଦୁଛି, “ମାଲେ ! ମା କୁଆଡ଼େ ଗଲୁ ଲେ !” ବାଳକର କାତର ହୃଦୟ ଶୁଣି ଉଦୟଙ୍କର ହସ୍ତା ହେଲ । ପାଖକୁ ଯାଇ ନାନା କଥା ପଚାରିଲେ; କିନ୍ତୁ ବାଳକ ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ — ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ନ ପାରି କେବଳ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାଳକର ମାତା ହୁଏତ କୁଆଡ଼େ ଯାଇଛି, ନିଜର ହୃଦୟରୁକୁ ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରିବାକୁ ପୁଣି ଶୀଘ୍ର ଫେରିଆସିବ... ଏହି ଆଶାରେ ସେମାନେ ସେଠାରେ କିଛିକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା କଲେ । ହମେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା, କିଛି ପଡ଼ିଆର ଚାରିଆଡ଼େ ମୁନିପପାଲଟିର ଆଲୁଅ ଜଳି ଉଠିଲା; କିନ୍ତୁ କାହାର ତ ଦେଖା ନାହିଁ । କେବଳ ବାଳକ ପୁରସ୍ପରି କାନ୍ଦୁଛି, “ମାଲେ, ମା କୁଆଡ଼େ ଗଲୁ ଲେ !”

ବାଳକର ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଓ କଙ୍କାଳସାର ଦେହ ଦେଖି ଉଦୟେ ଚାହିଁପାରିଲେ ଯେ ସେ କୌଣସି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପ୍ରପୀଡ଼ିତାର ସନ୍ତାନ । ବୋଧହୁଏ ହତଭାଗିନୀ ପୁଅର ଖାଦ୍ୟ-ସମ୍ପାଦନ କରି ନ ପାରି ତାକୁ କେଉଁ ଅଦୃଶ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ହାତରେ ଗଛମୂଳେ ସମର୍ପଣ କରି ପଳାୟନ କରିଥିଲା । ନିର୍ମଳା ବାଳକଟିକୁ କୋଳକୁ ଉଠାଇ ନେଇ କହିଲେ, “କଲାଣୀ, ଏ ଆଜିଠାରୁ ମୋର ।” କଲାଣୀ କହିଲେ, “ନା, ନା, ଏକା ରୁମର ନୁହେଁ, ଆମ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ।” କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ବାଳକଟି ନିର୍ମଳାଙ୍କର ହେଲା । ସେ ପୁଅ ନିର୍ବିଶେଷରେ ତାକୁ ପାଳନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶିଶୁର ଅଜ୍ଞାତ କୁଳଶୀଳତା ସମ୍ଭବରେ କେତେ କେବେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ କରିନାହିଁ । କେବଳ ନିର୍ମଳାଙ୍କର ତାହା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ଝୁଲୁ ଦେଖି ଚମ୍ପା ଥରେ ଥରେ କହୁଥିଲା, “ମଲା ମୋର, ଛତରଗିଆ ପିଲାଟା—ବାପା ମାର ଠିକ୍ ନାହିଁ । ତାର ପୁଣି ଏତେ ଆଦର । ପେଟର ହେଲେ ଆଉ କଅଣ ନ ହୁଅନ୍ତା ? ବୋଲେ ଚୁଢ଼ାକୁ ଏତେ, ମୁହଁ ନାହିଁ ଗୋଡ଼ କରୁଛି କେତେ ।” କିନ୍ତୁ ନିର୍ମଳାଙ୍କର ଭର୍ଜନରେ ଚମ୍ପାର ଗର୍ଜନ ବେଶୀ ଦିନ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ନାହିଁ । ବରଂ ଶିଶୁଟିର ଶାନ୍ତ ସ୍ଵଭାବ ଦେଖି ସେ ମଧ୍ୟ କିଛି ଦିନ ପରେ ତାକୁ ଭଲ ପାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ସେହି ଶିଶୁ ଅଜ୍ଞକାର ଏହି ଧନିଆ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ କୃପାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧନିଆର ସନ୍ଧ୍ୟା କମ୍ ନୁହେଁ ।

ଧନିଆ ନିର୍ମଳାଙ୍କୁ ମା ବୋଲି ଡାକୁଥିଲା । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ କେବଳ ବାସନ୍ତୀର ମାତୃବିସ୍ଫୋଗ ନୁହେଁ, ତାହାର ମଧ୍ୟ ମାତୃବିସ୍ଫୋଗ । ସେ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଦିନ ଖୁବ୍ କାନ୍ଦିଲା; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ଆପେ ଆପେ ସାନ୍ତାନ୍ନା ଲାଭକରି ବାସନ୍ତୀର ଯନ୍ତ୍ର ନେବାରେ ଲାଗିଗଲା । ସେ ସୁଦ୍ଧା ବାଳକ; ତଥାପି ବାସନ୍ତୀର ପାଖେ ପାଖେ ଥାଇ ବାସନ୍ତୀ ଯଦ୍ବାସ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବ, ସେହିପରି ଭାବରେ ପାଣିଆଣିବା, ଘର ପହିରବା ପ୍ରଭୃତି ସାନ ସାନ କାମରେ ନିଜକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଦେଲା ।

ଆଜି ନିର୍ମଳାଙ୍କ ମୁଖର ଚୂଷାୟ ଦିବସ । ସକାଳେ ଉଠି ଧନିଆ ଦେଖିଲା, ବାସନ୍ତୀ ସୁନାଦର କୋଳରେ ମସ୍ତକ ସ୍ଥାପନ କରି କାନ୍ଦୁଅଛି । ସୁନାଦର ସାନ୍ତ୍ବନାରେ ସେ ଅଦୌ ଗୁଳି ହେଉ ନାହିଁ । ଧନିଆ ମନେକଲ, ଦୌଡ଼ିଯାଇ ଦେବବାରୁକୁ ଡାକି ଆଣିବ । ଦେବବାରୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେଲେ ଅବା ବାସନ୍ତୀ ରୁପ୍ ହୋଇପାରେ । ଦେବବ୍ରତର ଉପସ୍ଥିତିରେ ବାସନ୍ତୀର ଆନନ୍ଦ ଓ ଦେବବ୍ରତର କଥାପ୍ରତି ବାସନ୍ତୀର ବାଧ୍ୟତା ବାଲକ ଧନିଆ ମଧ୍ୟ ଭଲ ରୂପେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲା ।

ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଜୀବତାବସ୍ଥାରେ ଧନିଆ କେତେଥର କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲକୁ ଆସିଛି । ଦେବବ୍ରତର ସରଟା ସହଜ ତାହାର ପରିଚୟ ଉଣା ନୁହେଁ । କାଳବଳମ୍ବ ନ କରି ସେ ହଷ୍ଟେଲକୁ ଚାଲିଲା । ସେ ଦେବବ୍ରତର ଦ୍ଵାରରେ “ଦେବବାରୁ” “ଦେବବାରୁ” ବୋଲି ଡାକିବାର ପାଠକ ଶୁଣି ଅଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ଯେ ବାସ୍ତବରେ ଗଣ୍ଡାର ନିଦ୍ରାରେ ଅଛନ୍ତି ତଥା, ତାହା ନୁହେଁ । ନାନା ଦୁର୍ଭାବନା ଓ ପରିଶ୍ରମ ହେତୁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାନ ହୋଇ ଅର୍ଦ୍ଧସୁପ୍ତ ଅର୍ଦ୍ଧଜାଗ୍ରତ ଭାବରେ ବଛଣାରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଧନିଆର ଡାକ ଶୁଣିଛି; କିନ୍ତୁ ତାହାର ମନେ ହେଲା, ବାସ୍ତବିକ ଯେପରି କେହି ତାକୁ ନାହିଁ, ସେ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖୁଛି ମାତ୍ର ।

ହଠାତ୍ ଦେବବ୍ରତ ଶୁଣିଲା, ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଵରରେ କିଏ ତାକୁଛି, “ହୋ ଦେବ-ବାରୁ !” ଦେବବ୍ରତର ତନ୍ମା ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ସେ ହଠାତ୍ ବଛଣାରୁ ଉଠି ବସିଲା । ପୁଣି ସେହି କଣ୍ଠ, “କି ହୋ, ତୁମ ଶ୍ଵଶୁର ସବୁ ମଣିଷ ଆସି ଦୁଆରେ ତାକୁଛି । ତୁମେ ନିଦରେ ଗିଁ ଗିଁ ହେଉଛ ।” ଦେବବ୍ରତ ଚାହିଁଲା, ଏ କଣ୍ଠସ୍ଵର ବିକୃତ । ଶାସ୍ତ୍ର ଯୋଧାରେ ସେ ଦ୍ଵାର ନିକଟକୁ ଦୌଡ଼ି ଆସିଲା; କିନ୍ତୁ କବାଟ ଖୋଲିବା ପୂର୍ବରୁ ବାରଣ୍ଡାରେ ଖୁବ୍ ଦ୍ରୁତ ପଦଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଚାହିଁଲା ଯେ ବକ୍ତା ପଳାୟନ କରିଅଛି ।

ବସିତ ଧନିଆକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ପଚାରିଲା, “କିରେ ଧନିଆ, ତୁ କୁଆଡ଼େ ?” ଧନିଆ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲା, “ଦେବବାରୁ, ସକାଳୁ ଉଠି ବାସ ଅପା ଶୋ ଶୋ ଡାକା ପାରୁଛନ୍ତି । ସୁନା ଅପା ଯେତେ କହିଲେ ତୁମ ଦେଉଳାହାନ୍ତି । ତମେ ଭଲ ତାଙ୍କୁ ଗୁମା କରିବ ।”

ଦେବବ୍ରତ କିଛିକ୍ଷଣ ରୁପ୍ ହୋଇ ରହି ଧନିଆକୁ କହିଲା, “ତୁ ଯା, ମୁଁ ଯିବି ।” ଧନିଆ ଗୁଡ଼ିବାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ । ସେ ଜାଣେ ଦେବବ୍ରତ ଅନେକ ଥର ଏହିପରି କହିଛି, ଅଥଚ ନିଜର କଥା ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନାହିଁ ।

“ନାହିଁ, ତୁମେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଚାଲ ।”

“ଆରେ ତୁ ଯା, ମୁଁ ତୋ ପଛେ ପଛେ ଯାଉଛି ।”

“ମୋ ରାଣ ପକାଇଲ, ନିଶ୍ଚେ ଯିବ ?”

“ତୋ ଶୁଣ, ନିଶ୍ଚୟ ଯିବି, ଯା ।” ଧନିଆ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଚାଲି ଯାଉଥିଲା । ଦେବଦ୍ରୁତ ତାକୁ ପଛରୁ ଡାକି ପଚାରିଲା, “ଆରେ ଧନିଆ, ଏଠି ମୋତେ ଅଛୁ କିଏ ଡାକୁଥିଲା କି ?”

“ହଁ ବାବୁ, ଜଣେ ଭୁମର ଭଳିଆ ବାବୁ ଆପଣା ଗଲା ଟିପ ଧରି କେ ଶୁଣିର ଘର କଥା କହୁଥିଲେ । ତୁମେ ଯେମିତି କବାଟ ଫିଟେଇଛ, ସେମିତି ଦୌଡ଼ି ପଳେଇଲେ ।” ଦେବଦ୍ରୁତ ଚାଲିଲା, ଏହା ତାହାର କୌଣସି କାୟୁଷ୍ଟ ସହପାଠୀର କାର୍ଯ୍ୟ ।

କିନ୍ତୁ ଦିନ ହେଲା କଲେଜ ପିଲାମାନେ ଦେବଦ୍ରୁତକୁ ବିରକ୍ତ କରିବା ଲାଗି ବଳରାମ-ବାବୁଙ୍କ ଘରକୁ ଦେବଦ୍ରୁତର ଶୁଣିର ଘର ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଦେବଦ୍ରୁତ ସେମାନଙ୍କର ଏପରି ଆଚରଣରେ ଆଦୌ ସୁଖୀ ହୋଇ ନାହିଁ । ଆଜି ପୁଣି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକର ଏପରି ନରକା ଦେଖି ତାହାର ମୁଖ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ହୋଧରେ ଲାଲ ହୋଇଗଲା । ଗତ ଦୁଇଦିନର ଘଟଣାରେ ତାହାର ମନ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହି-ହେତୁରୁ ସେ ଗତରାତି ଏକପ୍ରକାର ବିନିଦ୍ର ରାତ୍ରେ କଟାଇଅଛି । ନିଦ୍ରାଲସ୍ୟ ଦେହକୁ ଦୁନିଆର ଶଯ୍ୟାରେ ଛାପନ କରି ସେ ପୁଅର ଘଟଣାମାନ ମନେ ମନେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଆଜିଠାରୁ ମାତ୍ର ଦୁଇଦିନ ପୁଅର କଥା । ଯେତେବେଳେ ଦେବଦ୍ରୁତର ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବାସନ୍ତୀର ହସ୍ତଟି ଛାପନ କରି ବାସନ୍ତୀର ମାତା ଇନ୍ଦ୍ରଧାମରୁ ଚିରବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଶୁଣିଅଡ଼ରୁ ସନ୍ଧ୍ୟାରତର ଶଙ୍ଖଘଣ୍ଟାଧ୍ବନି ଶୁଣି ଆସୁଥିଲା । ଦେବଦ୍ରୁତର ମନେ ହୋଇଥିଲା, ପ୍ରକୃତିର ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ପରି ବାସନ୍ତୀ ମାତାର ଜୀବନାସ୍ର ମଧ୍ୟ ତାହା ପକ୍ଷରେ ରମଣୀୟ, କାରଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସେପରି ଧରଣୀ ସୁନ୍ଦରକୁ ଗୋଟୁଳି ଅଞ୍ଚଳରେ ଆବୃତ କରେ, ବାସନ୍ତୀର ମାତା ତାହାର ଜୀବନକୁ ସେହିପରି ବାସନ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆବୃତ କରି ତାକୁ କେତେ ସାନ ବଡ଼ ଦୁର୍ଦ୍ଦେବ ହସ୍ତରୁ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ପରି ରୂପଗୁଣ ସମ୍ପନ୍ନା ଶିକ୍ଷିତା ରମଣୀକୁ ଜୀବନର ସର୍ବଜ୍ଞ ରୂପେ ଲାଭ କରିବା ଯେ ତାହାପକ୍ଷରେ କେତେ ବଡ଼ ଯୌତୁକ୍ୟ, ଯେ ତାହା ସ୍ବର ଟିକିଏ ଉଡ଼ୁଥିଲା ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀର କାତର ହୃଦନରେ ତାହାର ସମସ୍ତ ସୁଖସ୍ବୟ ଉଭେଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ କ୍ଷଣିକ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଣିପାରିଥିଲା, ସଂସାରର ଅନନ୍ତ ପଥରେ ସେ ଆଜିଠୁ ଯାହା—ସେ ସଂସାର ଅନୁରକ୍ତି ବିଷୟ ଗୁଣିଥିବା ନିର୍ବାନ ଯୁବା, ଅଛି ତାହାର ସାଥୀ ଅସହାୟା ମାତୃ-ବିସ୍ଫୋଗକାତର ବାଳିକା ବାସନ୍ତୀ ।

ନିର୍ମଳାଙ୍କ ପ୍ରାଣବାୟୁ ବାହାରିଗଲର କସ୍ତୁରୀକ୍ଷଣ ପରେ ସୁନାନ୍ତ ଶୋକାବୁଲା ବାସନ୍ତୀକୁ ଆପଣାର ବକ୍ଷରେ ଗ୍ରସିଧର କରୁଥିଲା, “ଦେବବାବୁ, ରୁପ୍ ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ହେଲେ କଅଣ ହେବ ? ରାତି ହେଉଛି ସେ ! ଯାଅ, ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଆସ୍ଥାନେନ କର ।” ବାସନ୍ତୀର ଯତ୍ନ ନେବାକୁ ସୁନାନ୍ତକୁ କହୁ ଓ ଧନିଆକୁ ସବୁବେଳେ ବାସନ୍ତୀର ନିକଟରେ ରହିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ ଦେବବ୍ରତ ଶବବାହକମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଅନ୍ଧକାର ରାତି । ଦେବବ୍ରତ ଚାଲି ଚାଲି ହଷ୍ଟେଲକୁ ଆସିଥିଲା ଓ ମେଠାରେ କରଣ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଶବୋଦ୍ଧାନ କରାଗଲାରେ ଦେବବ୍ରତର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆପତ୍ତି ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଲଘୁ କାଳେ ବାସନ୍ତୀର ମନରେ କଷ୍ଟ ହେବ, ଏହା ଭାବି ସେ କେବଳ କରଣ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ଅନ୍ଧକାର ରାତିରେ କାଠଯୋଡ଼ି କୁଲର ଶୁଣାନରେ ଶିଶିରାପାତ ସହବାକୁ ରାଜି ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।

ହଷ୍ଟେଲ ନିକଟରେ ଜଣେ ମଧ୍ୟବୟସ୍କ କରଣ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ବସା । ଦେବବ୍ରତ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲା । ସବୁ ଶୁଣି ସେ କହିଲେ, “ହେଉ ଚାଲ । ରୁମ୍ରେ ଯେତେବେଳେ କହୁଛ ବାଲିକାଟା ଏକା, ପୁଣି ବିପଦରେ ପଡ଼ିଛି, ସେତେବେଳେ କେଉଁ ଦୁର୍ଦ୍ଦୟବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନ ଯାଇ ରହିପାରେ ? — କଷ୍ଟ ! କଷ୍ଟ ତ ଟିକିଏ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଏପରି ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ କଷ୍ଟ ସହ୍ୟ କରିବା ତ ଯଥାର୍ଥ ମନୁଷ୍ୟକୁ । ଚାଲ ।” ଦେବବ୍ରତ ଟିକିଏ ଆଶ୍ଵସ୍ତ ହେଲା । କବାଟ ଉଠାଇବୁ କିଏ ଜଣେ ସେମାନଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣୁଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ଘରକୁ ଯିବା ମାଗିଲେ ଫୁଲ୍‌ଫୁଲ୍ ଅଞ୍ଚଳ ବରକ୍ରା ସ୍ଵରରେ ବୁଝା ସ୍ତ୍ରୀ କଣ୍ଠରୁ କଥା ଶୁଣାଗଲା । ଦେବବ୍ରତ କହି ରୁହିପାରିଲା ନାହିଁ । କିଛିକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଫେରି ଆସି ଇଂରାଜୀରେ ଦେବବ୍ରତକୁ କହିଲେ, “ମୋତେ କ୍ଷମାକର । ମା କହୁଛନ୍ତି, କୌଣସି ପାରିବାରିକ କାରଣରୁ ମୋ ପକ୍ଷରେ କିଛିଦିନ ଶବୋଦ୍ଧାନ କରବା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ।”

ଦେବବ୍ରତର ବରକ୍ରା ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ସେ ଯେଠି ରୁ ଘୃତପଦରେ ଚାଲି ଆସିଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ଜନୈକ ପ୍ରତିବେଶୀ ତାହାକୁ ପଛରୁ ଡାକି କହିଥିଲେ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ କରଣ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମୋର ଯିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମୁଁ ମନେକରେ । ମୁଁ ଯାଇପାରେ କି ?” ଉଦ୍ରଲେକ ଅଦାଲତରେ କରଣ । ନିଜ ଦୁଆରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଉଭୟଙ୍କର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣିଥିଲେ ଓ ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୃତଜ୍ଞ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ହାତ ଧରି ପକାଇଲା ।

ପେଟିନ୍ ପାହୁରୁ ଖାନ୍ନଗରକୁ ଶବ ବୋହୁ ନେବା ତ ଦିନଟଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଦେବବ୍ରତ ଟିକିଏ ଚନ୍ଦ୍ର ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । କରୁନା ବାବୁ କହୁଥିଲେ, “ଆପଣ ଚନ୍ଦ୍ର ତ ହେଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ? ଗୁଲୁନୁ, ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା । କଟକରେ ତ କରୁନା ଥାନ୍ତି । ଉଣା ନୁହେଁ, ଆଉ ସମସ୍ତେ ମଧ୍ୟ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରଫେସରଙ୍କ ଭଳି ନୁହନ୍ତି ।” ଦୁଇଜଣଯାକ ତେଲେଙ୍ଗାବଜାର ଆଡ଼େ ଚାଲିଲେ । ବାଟରେ ଯାଉ ଯାଉ କରୁନା ବାବୁ ହଠାତ୍ ପଚାରିଥିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରଫେସରଙ୍କ କଥା ଭାବୁଛନ୍ତି ପର ?” ଦେବବ୍ରତ ମୁହଁହାସ୍ୟ କଲା । କରୁନାବାବୁ କହୁଥିଲେ, “ତାଙ୍କ କଥା ଭାବିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ଦେଖିଲେ ତ, ତାଙ୍କ ମାଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ନିଷ୍ପେଷ ଏଡ଼ି ନ ପାରି ସେ ଆପଣଙ୍କୁ କହୁ ପୂଜା ଆସିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମା କାହିଁକି ମନାକଲେ, ତାହା ଜଣିବାକୁ ବୋଧହୁଏ ଆପଣଙ୍କର କୌତୁହଳ ହେଉଛି ? ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ବୋଲି ;” ସେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତ ହାସ୍ୟ ସମ୍ବରଣ କରିପାରୁ ନାହିଁ । ସାମାନ୍ୟ କୁହସ୍ତାରର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ଅଧ୍ୟାପକ ତାକୁ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ, ସେହି ‘ହୁଦୟବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି’କୁ ଏହି ସାମାନ୍ୟ କରୁନା ସହୃଦ ଭୁଲନା କରିବାକୁ ତାହାର ମନ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଉଠିଥିଲା ।

ତେଲେଙ୍ଗାବଜାରରେ କେତେଜଣ କରଣ ବସା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କିଏ ଓକିଲ ମୋହରାର, କିଏ ନବସିନ୍ଧା, କିଏ ଟରଣି, କିଏ ମାମଲଦ୍ଦାର ! ଦେବବ୍ରତ ଓ କରୁନା ବାବୁ ଉଭୟଙ୍କର ନାନା ଅନୁରୋଧ ଉପରୋଧରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଜଣ ରାଜି ହୋଇଥିଲେ । ଶବସ୍ଥାନର ସମସ୍ତ ଉପାଦାନ ସଗ୍ରହ କରି ରାସ୍ତିର ଶେଷଭାଗରେ ଶବକୁ ଶୁଶାନକୁ ନିଆ ଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେତିକିରେ ଦେବବ୍ରତର କଷ୍ଟର ଅବସାନ ହେଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଭାତ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶୁଷ୍ଟ ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶବବାହକମାନେ ନିରୁପାୟ ଭାବରେ ଶବକୁ ଶୁଶାନର ଗ୍ରୀଷ୍ମଗୃହରେ ରଖିଦେଇ ବସି ରହିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଯାଏ ବୃଷ୍ଟିପାତ ବନ୍ଦ ହେଲା ନାହିଁ । ତେଲେଙ୍ଗା ବଜାରର କରଣ ଦୁଇଜଣ ବିନା କାରଣରେ ଦେବବ୍ରତ ଉପରେ ବିରକ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଜଳଖିଆ, ତମାଖୁ ପ୍ରଭୃତି ଆଖିବା-ପାଇଁ ଦେବବ୍ରତକୁ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ବଜାରରୁ ସେମାନଙ୍କ ‘ପାଇଁ ତମାଖୁ ଓ ଜଳଖିଆ ନେଇ ଯାଇଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ଦିନଟା ବେଳକୁ ବର୍ଷା ଛୁଡ଼ିଗଲା । ଶବବାହକମାନେ ସେତେବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷକରି ଫେରି ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରାୟ ରାତି ନଅଟା । ଅବସାଦରେ ଦେବବ୍ରତର ଶରୀର ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ି ଥାଏ । ତେଲେଙ୍ଗାବଜାରର କରଣ ଦୁଇଜଣ ଧରି ବସିଲେ, “କହୋ ବାବୁ, ଶୁଣିବୁ ତ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଗୋଟାଏ ହିଅ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି

ଉଦ୍ଧାରଣ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀକ ଦିନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଶାଈବା ପିଇବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେବ କ ?”
ଦେବବ୍ରତ ଏ ଲୋକ ଦୁଇଟାଙ୍କର ଗ୍ରେଷ୍ଟଲୋକ ଦେଖି ଅବାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ
କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେବାର ଦେଖି କରୁନବାକୁ କହିଥିଲେ, “ଶ୍ରୀକଦିନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର
ଶାଈବା କଣ ଏକାନ୍ତ ଦରକାର ?”

“ଆରେ ବାଃ, ଦରକାର ନୁହେଁ ? ଶ୍ରୀକରେ ଶ୍ରେଜନ ନ କଲେ ଆମ କାନ୍ଧରୁ
ପ୍ରେତ ଓହ୍ଲାଇବ କିପରି ?”

ଦେବବ୍ରତ ଏମାନଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ବିସ୍ମୟ ଓ ଦୃଶ୍ୟରେ ନିବାକ୍ ହୋଇଗଲା ।
କରୁନ ବାବୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ଭୟ ନାହିଁ ।
ଶ୍ରେଜନର ବ୍ୟବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ସେ ସେମାନଙ୍କ କାନ୍ଧରୁ ପ୍ରେତ ଓହ୍ଲାଇବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ
କରି ଦେବେ !

ଦେବବ୍ରତ ସହକରେ ଶ୍ରୀକ ହେବାର ଲୋକ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଦୁଇ ଦିନରେ
ଏପରି ପରିଶ୍ରମ ଓ ବର୍ଷାମାତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକ ନ ହେବ, ଏପରି ଲୋକ ପୃଥିବୀରେ କିଏ
ଅଛି ? ଦେବବ୍ରତର ଅବସନ୍ନ ପାଦଦ୍ୱୟ ଆଉ ଚଳୁ ନ ଥିଲା । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଇ
ହଷ୍ଟେଲରେ ନିଜ ଘରର ଦ୍ୱାର ଖୋଲିଥିଲା । ସାବୁନ୍ରେ ହାତଗୋଡ଼ ପରିଷ୍କାର କରି
ଧୋଇ ସେ ରୋଷେଇ ଘରକୁ ଯାଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମେସ୍ରେ ସେ ଦିନ ଶନିବାର
ରାତିର ଭୂରି ଶ୍ରେଜନର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ରୋଷେଇ ଘର ଓ ଶ୍ରେଜନଶାଳା ଉତ୍ତୁଳ
ଛୁପମାନଙ୍କ କୋଳାହଳରେ ମୁଣ୍ଡରିତ । ଜଣେ ରସିକ ଗୁପ୍ତ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ
ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡଭଙ୍ଗି କରି ଗାଉଛି, “ରାଧେ ତୋହଲଗି, ଶ୍ୟାମ ନ ବଞ୍ଚଇ ଗୋ
ଜେମାଦେଇ ।” ଦେବବ୍ରତର ମନର ଭାବ ଏ ଆମୋଦରେ ଯୋଗ ଦେବାର ଅନୁକୁଳ
ନ ଥିଲା । କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିଲା ଦିନୁ ସେ ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କ
ସହୃଦ ବୃଥାଲାପ ଓ ସଙ୍ଗୀତାଲାପରେ କଟାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହି ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ
କି ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ! ତାହାର ମନ ଏ ସବୁ ପ୍ରତି ଏକାବେଳେକେ ବିଦ୍ରୋହୀ ।

ସେ ଘରର ଗୋଟାଏ କଣରେ ବସି ଆହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶୁଦ୍ଧର ଅନ୍ୟ
କୋଣରୁ ଦେବବ୍ରତର ବିପକ୍ଷ ଦଳର ଜଣେ ଗୁପ୍ତ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଗୁପ୍ତକୁ କହିଲା, “ହଇ
ହେ ମଧୁ, ଶୁଣିଛ !”

“କଣ ହେ ?”

“ଆ ରେ ଯା, ଯା,—ଶୁଣି ନା ! ଆହେ ଏଥର ରାସ୍ତା ଏକଦମ୍ ସାଫ୍ ।”

ଆଉ ଜଣେ ଗୁପ୍ତ ପରୁଗିଲା, “ଆରେ କେଉଁରାସ୍ତା ?”

“ମ, ମ, ରୁ ବି କାଣ୍ଡୁନା ? ଆରେ, ବାସନ୍ତୀ ପ୍ୟାଣ୍ଡେଲକୁ ଯିବାର ରାସ୍ତା !”

ସମସ୍ତ ଛୁଟ ହୋ ହୋ କରି ଦସି ଉଠିଲେ । ଏ ନୁହଁତ ବିଦ୍ରୁପ ସେ କାହା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁ ହୋଇଅଛି, ଦେବବ୍ରତ ତାହା ବୁଝି ପାରିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ତାହାର କାନ ମୂଳ ଲାଲ ହୋଇଗଲା । ସାମାନ୍ୟ ଆହାର କରି ସେ ନିଜର କୋଠରୀକୁ ଚାଲିଗଲା । ସେ ଏହି ନିଷ୍ଠୁର-ହୃଦୟ ସହପାଠୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବାକୁ ଚାହେଁ ।

ଏ ସବୁ ତ ଦେବବ୍ରତର ବିରକ୍ତର କାରଣ; କିନ୍ତୁ ତାହାର ଦୁର୍ଭାବନା କାହିଁକି ? ସେ କଲେଜ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ତରୁଣ ଯୁବା — ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପରୀକ୍ଷାଗାରରୁ କେବେହେଁ ନିରାଶହୋଇ ଫେରିନାହିଁ । ତତ୍ପରେ ପୁଣି ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ । ଘରେ ମା ଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ମା ତ ଆଉ କିଛି ବୁଝାସୁଝା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦୂରସମ୍ପର୍କ ସ୍ୱୟେ ବେବର୍ତ୍ତୀ । ଜମିଦାରୀ ବୁଝନ୍ତି, ସେ ତାହାର ଦେଜନଭେରୀ କର୍ମରୂପ ମାତ୍ର । ବାସ୍ତବରେ ସମ୍ପତ୍ତି ସମୃଦ୍ଧରେ ସେ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତାହାର ଚିନ୍ତାତ ହେବାର କାରଣ କଣ ?

ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତା ଓ ଭାବନାର ହେତୁ ବାସନ୍ତୀ । ନିର୍ମଳା ଦେବୀ ବାସନ୍ତୀକୁ ତାହା ହାତରେ ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇଥିଲେ, ତଦ୍ୱାରା ସେ ସ୍ୱର୍ଗର ଶୁଦ୍ଧ ହାତ ବଢାଇ ପାଇଲପରି ବାସନ୍ତୀକୁ ପାଇ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାସନ୍ତୀର କି ଉପାୟ କରିବ, ତାହା ଠିକ୍ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ଗତରାତି ବିନିଦ୍ରାବେଳେ କଟାଇ ଅଛି । ଦେବବ୍ରତର ଇଚ୍ଛା — ବାସନ୍ତୀ ସହୃଦ ତାହାର ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ବିବାହ ହୁଏ, ତାହା ପକ୍ଷରେ ତେଜେ ଭଲ; କିନ୍ତୁ ଏ ବିବାହ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ବାଧା ଥିଲା । ସେ ବାଧାଗୁଡ଼ିକ ଦେବବ୍ରତ ଅନୁକ୍ରମ କରିବ କିପରି ?

ପ୍ରଥମ ବାଧା — ତାହାର ମା ସୁଭଦ୍ରା ଦେବୀ ।

ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କ ଜନ୍ମତାବସ୍ଥାରେ ଦେବବ୍ରତ ସହୃଦ ବାସନ୍ତୀର ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ହୋଇଥିଲା । ଦେବବ୍ରତର ଅନୁରୋଧ ଅନୁସାରେ ତାହାର ଜନନୀ ସୁଭଦ୍ରା ଭାଗ୍ୟ ବଧୂ ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ଗ୍ରାମରୁ କଟକ ଆସିଥିଲେ । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଘରେ ଦୁଇ ଭ୍ରୂହତଳ ରହି ସେ ବାସନ୍ତୀର ଆରୁରବ୍ୟବହାର ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ତଦ୍ୱାରା ବାସନ୍ତୀକୁ ନିଜର ବଧୂ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ — ଏହି ଧାରଣା ତାଙ୍କ ମନରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଭଦ୍ରା ବାସନ୍ତୀର ରୂପ ଗୁଣର ନିନ୍ଦା କରିନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଅସମ୍ମତର ପ୍ରଧାନ କାରଣ କୌଣସି ସୁଶିକ୍ଷିତା କନ୍ୟାକୁ ତାଙ୍କର ବୋହୂ କରିବେ ନାହିଁ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ, ଏପରି ବୋହୂ ତାଙ୍କ ପୁଅକୁ ସଫଳତା ଦଶରେ ରଖିବ, ବିବାହ ପରେ ପୁଅ ଆଉ ତାଙ୍କର ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରିବ ନାହିଁ । ସୁଭଦ୍ରା ତାଙ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଦାହୀନ ସୁନିହିତ । ହଁ, ବୋହୂମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପାଠଶାଳା ପଢ଼ିଥିବା ଭଲ । ସେମାନେ ଭଗବତ ବୋଲି ପାରିବେ, ‘କେଶବ କୋଇଲି’ ବା ‘ଜେମାଦେଇ କାନ୍ଦ’ ପଢ଼ି ପଢ଼ି ଶାଶୁମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବେ; କିନ୍ତୁ ଏ କଣରେ ବାବା ! ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ା,

ବଙ୍ଗଳା ପଡ଼ା, ଶବର କାଗଜ ପଡ଼ା ଗୀତ ଗାଇବା—ଏସବୁ କ’ଣ ? ତାଙ୍କୁ ସବୁଠାରୁ ଖରାପ ଲାଗିଥିଲା ଯେ ଏତେବଡ଼ ହିଅଟାର ଟିକିଏ ଲଜ ସରମ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଇଆଁ କହିଲବେଳେ କାହିଁ ହାତେ ଓଢ଼ଣା ଟାଣି ‘ରୁ’ ‘ରୁ’ କହିବ ନା ମୁଣ୍ଡରେ ଲୁଗା ନାହିଁ, ଏକାକେଲକେ ସାଫ୍ ସାଫ୍ କଥା ! ସେ ପୁଣି ଦିନେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ବାସନ୍ତୀ ସୁନାଦ ସହିତ ପ୍ରାତଃସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଯାନ୍ତି, ଦୁହିଁଙ୍କ ଗୋଡ଼ରେ ଦୁଇଯୋଡ଼ା ଲୋଡ଼ା ! ସବନାଶ ! ତାଙ୍କ ବୋହୂ ଲୋଡ଼ା ପିନ୍ଧିବ ?……ନା, ନା, ଏପରି ବୋହୂ ତାଙ୍କର ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ।

ସେ ଗ୍ରାମକୁ ଫେରି ଗଲବେଳେ ଦେବବ୍ରତକୁ କହିଗଲେ ଯେ ଧରଧରପୁରରେ ସେ ତାହା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପାଣି ଯୋଗାଡ଼ କରିଅଛନ୍ତି ; ପାଣିଟି ଭଗବତ ବୋଲିପାରେ, ଚିତା ଦେଇପାରେ, ଫୁଲତୋଡ଼ା ପରି ଲୁଗା କୁଣ୍ଡେଇ ପାରେ ଇତ୍ୟାଦି ତାର ଦୁଃଖିତ ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ସେ ଗାଁକୁ ଯାଇ ଅତିଶୀଘ୍ର ବିବାହର ଆୟୋଜନ କରିବେ । ବସାରୁ ରେଲଷ୍ଟେସନ ଯାଏ ସେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଦାରମ୍ପାର ଭାବେ ଦେଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ସେ ଯେପରି ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଘରକୁ ଅଛି ନଯାଏ । ଯେତେ ହେଲେ ସୁଭଦ୍ରା ନାଶ । ସେ ବୁଝିଥିଲେ, ଚନ୍ଦ୍ରକର ଖାଦ୍ୟ ଅକର୍ଷଣରେ ଲୁହା ଅରେ ଚନ୍ଦ୍ରକରେ ଲାଗିଲେ, ତାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକରୁ ଛଡ଼ାଇବା ମୁସ୍ତିଲି ହେବ । ଏ ଘଟଣା ବେଶି ଦିନର ନୁହେଁ । ଦେବବ୍ରତ ମାତାଙ୍କର ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇବା ସକାଶେ କେତେ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି; କିନ୍ତୁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ସେହି ଏକଜିଦ୍, ବାସନ୍ତୀ ଭଳି କରସ୍ଥାନ କନ୍ୟାକୁ ସେ ନିଜର କୁଳବଧୂ କରିବେ ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମାଙ୍କ ବିନାମୁମତରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ବିବାହ କରିବା ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ ହେବ । ବାସନ୍ତୀ ପରି ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ପିତାଙ୍କୁ ହରାଇ ମାତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ମାତାଙ୍କ ସହିତ ବିଦ୍ରୋହାଚରଣ କରିବାକୁ ସହଯା ପାହସୀ ହେଲନାହିଁ ।

ତାହାର ବିବାହ ପଥରେ ଦ୍ଵିଷ୍ଟାସ୍ତ ବାଧା—ସମାଜ ।

ସଫାରରେ ମନ୍ଦଲେକର ଅଭାବ ନାହିଁ । ପରର ନିନ୍ଦା ଓ ଅପବାଦରେ ଯେତେ ଲୋକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସଖ୍ୟା କମ୍ ନୁହେଁ । କୌଣସି ରକମର ସୁନକାର୍ଯ୍ୟ ଏ ନିନ୍ଦକମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ନୁହେଁ । ନିର୍ମଳା ଦେବୀ ନିଷ୍ଠୁଳଙ୍କ ଚରିତ୍ର; କିନ୍ତୁ ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଭଦ୍ରନାମସାଗ କେତେକ ପାତାଣ୍ଡ ନିନ୍ଦକଙ୍କ କୃପାରୁ ତାଙ୍କ ନାମରେ ମଧ୍ୟ କୁଣ୍ଡିତ ଧରଣେ ଅପବାଦ ରଚନା କରି ହୋଇଥିଲା । ନିର୍ମଳା ଏ ସବୁ ଶୁଣିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବିଧବା ଏକାକିନୀ ଓ ଅହାୟା । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ବା କ’ଣ କରିବେ ? ଦେଶର ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସବୁ ଅପବାଦକୁ ବିନା ବିଚାରରେ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ସେହି ହେତୁରୁ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରୁ ବଳରାମବାବୁଙ୍କ ଘର ଅଜାତ ।

କୌଣସି ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ସେମାନଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଥରେ ନିର୍ମଳା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ହୋଇ କୌଣସି ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ଉତ୍କଳଜାତୀୟ କନ୍ୟାର ବିବାହରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କନ୍ୟାପିତାଙ୍କର ଅମନୋଯୋଗ ଦେଖି ଓ କନ୍ୟାମାତାଙ୍କର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଶୁଣି ସେ ପ୍ରତଜ୍ଞା କରିଥିଲେ ଯେ ବିନା ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଆଉ କୌଣସି ସାମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗ ଦେବେ ନାହିଁ । ନିମନ୍ତ୍ରଣ ତ କେହି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଫଳରେ ନିର୍ମଳା ସେହିଦିନୁ ସମାଜର ବାହାରେ । ଆମ ଦେଶର ବିଚିତ୍ର ସମାଜରେ ପିତାମାତାଙ୍କ ଅପସ୍ଥ ଯତ୍ୟ ହେଉ, ମିଥ୍ୟା ହେଉ; ତାହାର ଫଳ ସନ୍ତାନକୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଫଳତଃ ସମାଜର କୋପଦୃଷ୍ଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ବାସନ୍ତୀ ଉପରେ । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଶବ ଉଠାଇବାକୁ ସେ କଟକର କରଣ ନେତାମାନଙ୍କର କଲେଜପାଠୁଆ ପୁଅମାନେ ରାଜି ହେଲେନାହିଁ, ଏହାହିଁ ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଅତଏବ ବାସନ୍ତୀକୁ ବିବାହ କଲେ ଦେବବ୍ରତକୁ ମଧ୍ୟ ସମାଜର କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଦେବବ୍ରତ କହୁ ପି ସମାଜର ଖାମଖୋସାଲକୁ ଭୟ କରେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏଣେ ମାତା ବିପକ୍ଷରେ । ମାତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ବିବାହ କଲେ ସୁଦ୍ଧା କେତେଜଣ ସାମାଜିକମାନଙ୍କର ତ ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ା !

ଦେବବ୍ରତର ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଦୁର୍ଭାବନାର ବିଷୟ ହେଲା—ବାସନ୍ତୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ରହୁବ କେଉଁଠାରେ ? ନିଜ ଘରେ ଏକା ରହିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ନିରାପଦ ନୁହେଁ । ସେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଘରେ ରହିପାରେ; ତଦ୍ୱାରା ସମାଜର ବିରୋଧ ବରଂ ବଢ଼ିଯିବ ।

ଏହିପରି ନାନା ସମସ୍ୟାରେ ପଡ଼ି ଦେବବ୍ରତ ନିତାନ୍ତ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ୟାର କୌଣସି ସମାଧାନ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ରାତି ଶେଷରେ ଶୀତଳ ବାୟୁରେ ତାହାର ନିଦ୍ରାକାନ୍ତର ଚକ୍ଷୁ ଦିଓଟି ବୁଜି ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ସେ ଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ କେତେବେଳେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ହେତୁ ଶଯ୍ୟାତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଆଜି ତାହାର ଏତେ ବିଳମ୍ବ ଓ ଧନିଆର ଏତେ କଣ୍ଠନାଦ ।

ଧନିଆ ରୁଲିଗଲ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ଖଟରେ ଶୋଇପଡ଼ି ପୁଣି ନିଦ୍ରାଭରୁତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ପରେ କାହାର ହସ୍ତର ସୁଖସ୍ପର୍ଶରେ ଜାଗି ଉଠି ଦେଖିଲା, ତାହାର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ଓ ପତ୍ନୀର ସମେଶ ମହାପାତ୍ର ତାହା ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ତାହା ଦେହରେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ କରାଯାତ କରୁଛି । ଦେବବ୍ରତ ଚକ୍ଷୁ ଖୋଲିଲା ମାତ୍ରକେ ରମେଶ କହିଲା, “ଦେବବ୍ରତ, କ’ଣ ହୋଇଛି ଶୁଣିଲଣି ?”

ରମେଶ ପ୍ରଶ୍ନଟା ଏପରିଭାବରେ କଲା ଯେ ତଦ୍ୱାରା ଦେବବ୍ରତ ବାସ୍ତବିକ ତମକି ପଡ଼ିଲା ! ଏତେ ଦୁଃସ୍ଥିତି, ଦୁର୍ଭାବନା—ତାହା ଉପରେ ପୁଣି ଆହୁର କ’ଣ ନୋଇଛି । ସେ ହଠାତ୍ ଉଠି ବସି ପଚାରିଲା, “କ’ଣ ହୋଇଛି ?”

“ବିଜ୍ଞାନୀସୀର କୁମ୍ଭାରସାହ ପୋଡ଼ି ଗୁରୁଣାର ହୋଇଯାଇଛି ।”

“କେବେ ଏମିତି ହେଲା ?”

“କାଲି ରାତିରେ ।”

ଦେବଦ୍ରତ ନିରୁପାୟ ଭାବରେ ବସି ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବିଧାତାଙ୍କର ଏ ନିଷ୍ପତ୍ତି କାହିଁକି ? ନିର୍ଦ୍ଦିନ ନିରନ୍ତର ଲୋକଗୁଡ଼ିକର କୁଡ଼ିଆଖଣ୍ଡିମାନ ଧ୍ବଂସ କରି ନ ଥିଲେ ପୃଷ୍ଠିକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଯୁଷ୍ଟି କ’ଣ ଚଳନ୍ତା ନାହିଁ ?

ରମେଶ କହିଲା, “ବସି ବସି ଭାବିଲେ କ’ଣ ହେବ ? ଲୋକଗୁଡ଼ିକ ଏକାବେଳେନେ ନିରାଶ୍ରୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । କିଛି ଉପାୟ ନ କଲେ ସେମାନଙ୍କର କଷ୍ଟର ସୀମା ରହିବ ନାହିଁ ।”

ଅନ୍ୟ ଦିନ ହୋଇଥିଲେ ଦେବଦ୍ରତର ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ପ୍ରଥମ ଉପାୟ ବାହାରିଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେ କଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ଭାବରେ ପଶୁଗଲା, “କି ଉପାୟ କରିବା ?”

“ଭୁଲ୍ ଆଗେ ଘଟଣା କ’ଣ ଦେଖି ଆସିବା । ତାହା ପରେ ଯାହା ହେବ ଉପାୟ କରିବା ।”

ଏ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଦେବଦ୍ରତର ମନଃପୂର୍ବ ହେଲା । ସେ ଶୀଘ୍ର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରି ରମେଶ ସହୃଦ ସାଜକେଲରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଧନିଆ କଥା ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ପରା ହତନରତା ବାସନ୍ତୀକୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେବାକୁ ଯିବ ? ଦେବଦ୍ରତ ଟିକିଏ ଜାତସ୍ତବ୍ଧ ହେଲା । ସେ ମନେ ମନେ କହିଲା, ସେ ତ ସାଇକେଲରେ ଯାଉଛି, ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଫେରିଆସି ପାରିବ । ବିଜ୍ଞାନୀସୀରୁ ସେ ଫେରି ଆସିଲେ ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ଯିବ । ଏହି ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ କ’ଣ ବା ଘଟଣା ହେବ ?

ଦ୍ଵାରର ତାଲା ବନ୍ଦ କରି ଦେବଦ୍ରତ ରମେଶ ସହୃଦ ବିଜ୍ଞାନୀସୀ ଗଲା । ଦ୍ଵାର ବନ୍ଦ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ହାତନୋଡ଼ି ପ୍ରାଚୀର ଗାଦିରେ ଲମ୍ବମାନ ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରତିକୃତିକୁ ଭକ୍ତିଭରେ ପ୍ରଣାମ କଲା । କାଠଯୋଡ଼ୀ ସଞ୍ଚାରୀ ମୃଦୁବାୟୁରେ ପ୍ରତିକୃତିର ମସ୍ତକ ଭାଗରେ ସ୍ଥାପିତ ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛଟି ଧୀରେ ଧୀରେ କମ୍ପିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏ ପ୍ରତିକୃତି ଦେବଦ୍ରତର ଆଦର୍ଶ ପିତା ନିମାଇଁ ବାବୁଙ୍କର ସେ ବୃତ୍ତାବଲଙ୍କର ଖରସ୍ରୋତରେ ମଜ୍ଜମାନା ଗୋଟିଏ ଚଣ୍ଡାଦୁର୍ଗା ବାଲିକାର ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆପଣାର ଅମୂଲ୍ୟ ପ୍ରାଣ ଅକାତରରେ ବସର୍ଜନ କରିଥିଲେ ।

— ପାଞ୍ଚ —

“ଆମର ବୋଧହୁଏ ବଳମ୍ବ ହେଲା । ଘରେ ତ ଆଉ ତିନେ ଥାନ ଥିଲା ପରି ଦିଶୁ ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟ କ’ଣ ଆରମ୍ଭ ହେଲାଣି କି ?”

“ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ? ଅବଶ୍ୟ ମୋ ଯୋଗୁଁ ବଳମ୍ବ ହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ ପେଟିନ୍‌ସାହୁ ବାଟେ ନ ଆସିଲେ ତ ନ ଚଳେ । କାଲି ସେଆଡ଼େ ଆଦୌ ଯାଇ ପାରି ନ ଥିଲି ।”

ଏହିପରି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉ ହେଉ ଦେବବ୍ରତ ଓ ରମେଶ କଟକ ଟାଉନହଲ ଆଗରେ ଆସି ଯାଇକେଲରୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ । ଗାଡ଼ି ଉଠିଟିରେ ତାଲା ବନ୍ଦ କରି ପାଦ ଚର୍ପି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ପଛଦ୍ୱାର ବାଟେ ହଲ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଟାଉନହଲ ଲୋକାରଣ୍ୟ । ଚୌକି ଖାଲିଥିବା ଦୂରଥୋଡ଼ି, କେତେ ଲୋକ ଦୁଇ ଦୁଇଟା ଚୌକି ଯୋଡ଼ି ଦେଇ ତଳ ଜଣ ଲେଖାଏଁ ବସିଛନ୍ତି । ବେଞ୍ଚ ସବୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ ସୁଲଭୁଷ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ଚାଲିଶ ପରୁଣ ଜଣ ଠିଆ । ରମେଶ ଦେଖିଲା ଘର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାକୁ ଆଶା କରିବା ବୃଥା । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଜାମୀର ଜଣେ ସହପାଠୀ ସଜେତ ଦ୍ୱାରା ଜାକିବାରୁ ରମେଶ ଦେବବ୍ରତର ହାତ ଧରି ଟାଣି ନେଲେ । ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ବେଞ୍ଚରେ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ବସିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାପତି ତାଙ୍କର ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ବହୁତାର ଡେଉଁ ମେଲି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ସାହଚ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଜାଣିଯିବା ଜୀବନର ସମ୍ବନ୍ଧ ନେଇ ଆଲୋଚନା କରୁଥାନ୍ତି । ଶିଳ୍ପକୁ ଦେବବ୍ରତର ସାହଚ୍ୟ ଦିଗରେ ମନ । ଉତ୍କଳ ସାହଚ୍ୟର ସେବା କରିବାପାଇଁ ଜାମୀର ପ୍ରାଣରେ ବଡ଼ ଅଭିଳାଷ । ତେଣୁ ସେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ବହୁତା ଶୁଣୁଥାଏ ।

ଆଜି ଉତ୍କଳ ସାହଚ୍ୟ ସମାଜର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ, ସନ୍ଧ୍ୟାପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ ଦାସ—ଯେପରି ପଣ୍ଡିତ, ସେହିପରି ସୁଲେଖକ । ଦାସଙ୍କ ନାମ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷିତ ମହଲରେ ବିଶେଷଭାବରେ ଜଣା । ତାଙ୍କ ରଚନା ଯୁବକମାନଙ୍କୁ, ବିଶେଷତଃ ଭାବପ୍ରବଣ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେ । ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ଲେଖନୀ ପ୍ରସୂତ ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଯେକୌଣସି ସାହଚ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର କଥା । ଦାସଙ୍କର ବୟସ ସମ୍ଭବତଃ ବେଶୀ ନୁହେଁ, ଅନୁମାନ ଏଠାରେ କିନ୍ତୁ ପରସ୍ତ ହୋଇଅଛି; କାରଣ ରେହେରା ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ ତରିଶ ଚାଲିଶ ମଧ୍ୟରେ; କିନ୍ତୁ ଆନୁମାନେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ-ସୂତ୍ରରେ ଦାସଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟ ଗୋବିନ୍ଦଠାରୁ ବୃଦ୍ଧିଅଛି ସେ, ବାବୁଙ୍କୁ ପରୁଣ ପୁଣି ଏକାବନ ଚାଲୁଅଛି । ମୁଣ୍ଡବାଳ ସେତେ ଧଳା ହୋଇ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଦାନ୍ତ ପଡ଼ିଯାଇ କଣ୍ଠସ୍ତର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବକୃତ ହୋଇ ନାହିଁ । ସେ ବେଶ୍ ଓଜସ୍ବିନୀ ଭାଷାରେ କହି ପାରୁଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାୟ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ବ୍ୟାପୀ ଦୀର୍ଘ ଓ ପୁରନ୍ତ ବହୁତା ପରେ ସନ୍ତପ୍ତ ଘନଘନ କରତାଳି ମଧ୍ୟରେ ଆସନ ଛାଡ଼ିବା କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଟାଉନ୍ ହଲ ଘଣ୍ଟାରେ ସାଢ଼େ ଚାରିଟା । ଚରନ୍ତନ ପ୍ରାୟାସାୟୀ ସନ୍ତପ୍ତମିତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ଛଅଟା ସାଢ଼େ ଛଅଟା ସମୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହି କେତେଦିନ ହେଲେ କଟକରେ ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ବର୍ଷା ହେଉଅଛି । ତେଣୁ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଉଦ୍ୟୋଗ୍ୟ-ମାନେ ରବିବାର ଦିବା ଦୁଇଘଟିକା ସମୟରେ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରି ଆଗରୁ ବିଜ୍ଞାପନ ଦେଇଥିଲେ ।

ସନ୍ତପ୍ତଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣ ପରେ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ । ପ୍ରତି ବର୍ଷ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ପକ୍ଷରୁ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱମିତ୍ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ପୁରସ୍କାରର ମୂଲ୍ୟ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଏ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୋଇଥିଲା । ତାହାର ଫଳରେ ସମ୍ପାଦକ କେତେ ଆଡ଼ୁ କେତେ ଲେଖା ପାଇଥିଲେ । ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟରୁ “ପ୍ରେମ ଓ ସାହିତ୍ୟ” ବିଷୟରେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେବଦ୍ରତ ଗୋଟିଏ ରଚନା ଲେଖିଥିଲା । ସେ ଅବଶ୍ୟ ଦିନ ଚାରି ମାସ ତଳର କଥା । ସେତେବେଳକୁ ନିର୍ମଳା ଦେବୀ ଜୀବତା । ଦେବଦ୍ରତ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ନିଃସଞ୍ଚୋତ ଭାବରେ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥାଏ । କଲେଜ ଘଣ୍ଟା ଶେଷହେବା ମାତ୍ରେକେ ସେ ନିଜ କୋଠାରେ ବସି ଦି'ଶେଷ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ସାଇକେଲ ଧରି ବୋର୍ଡିଂରୁ ବାହାର ପଡ଼େ ଏକାବେଳକେ ପେଟିନ୍‌ସାହି । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଘରେ ଜଳଯୋଗ, ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗେ ହାସ୍ୟକୌତୁକ ଓ ମିଷ୍ଟାଳାପ, କ୍ଷୀଡ଼ାଗାରରେ କିଛି ବ୍ୟାୟାମ ଓ ନିଦାଗରରେ ଭ୍ରମଣ ପରେ ସେ ହଷ୍ଟେଲକୁ ଫେରି ଆସେ । ଦେବଦ୍ରତର ଗୋଟାଏ ଝୁଙ୍କ ସେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ କିଛି ସମୟ କବିତା ପଢ଼ିବ, ତାପରେ ଅନ୍ୟ କାମ । ଶେଲି, କିଟ୍ସ ବାଇରନ୍ ତାହାର ଅଦରର ବସ୍ତୁ; ଗ୍ରାଉଜିଂ, ଉଆର୍ଡ଼ସ୍‌ଆର୍ଥ କାଳିଦାସ ତାହାର ନମସ୍ୟ । ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ହୃଦୟ ଅଧିକ ଅକୃଷ୍ଣ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କବିତାର ଉନ୍ମାଦନା ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ବଢ଼ୁଥାଏ । ଏହିପରି ଏକଦିଗରେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଅପର ଦିଗରେ ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ ସହିତ ଦେବଦ୍ରତର ସମ୍ପର୍କ ଦିନକୁଦିନ ଘନିଷ୍ଠତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ “ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା” ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଫମାଗତ ଦୁଇ ଥର ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ପୁରସ୍କାର ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ସୋପଣା କଲା । ଦେବଦ୍ରତର ପ୍ରେମ ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଣ “ପ୍ରେମ ଓ ସାହିତ୍ୟ” ବିଷୟ ମନୋନୀତ କଲା । ସେ କୌଣସିଠାରେ ତର୍କା ନ ବଜାଇ ପ୍ରବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖି ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲା । ଅର୍ଥ ବା ପୁରସ୍କାର ପାଇଁ ନୁହେଁ,—ସତଃ କାହା ଓ ଆନନ୍ଦ ହେତୁରୁ ଦେବଦ୍ରତର ଏ ପ୍ରୟାସ; କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟର ମନ ବଡ଼ ଅପସ୍ୟ । ନିଜ ଚେଷ୍ଟା ଓ କର୍ମର ଫଳାଫଳ ପ୍ରତି ନିଜର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଦୃଷ୍ଟି ରହୁଥାଏ । ଅପର ପ୍ରବନ୍ଧ

ପଠାଇବା ପରେ ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରାୟ ଏକପ୍ରକାର ସେ କଥା ଭୁଲି ଯାଇଥିଲା । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ନାନାଦିଗରେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ଚିନ୍ତା ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠାରେ ଦିନାତିପାତ କରୁଥିବା କଥା ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅବଦିତ ନାହିଁ । ତା ଦୃଢ଼ସ୍ୱରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ସରସତା ମ୍ଳାନ ହୋଇଯାଇଛି । ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ଖରସ୍ତୋତା କାଠଯୋଡ଼ୀର କ୍ଷୀଣଧାରସଦୃଶ ପ୍ରେମ ମନାକନା ତାହାର ଚିନ୍ତାରଶ୍ମିରେ ପ୍ରାୟ ଶୁଷ୍କ; କିନ୍ତୁ ତାହା ଗ୍ରୀଷ୍ମାନ୍ତେ ଘନପ୍ରାଚୂଟର ବାରିଧାରରେ ଅସମ୍ଭାଳି ରୂପ ଛାଡ଼ି ଦେବାର ଏ ଯେ ପୂର୍ବ ଲକ୍ଷଣ ! ନିର୍ମଳା ଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ତୃତୀୟ ଦିବସରେ ବିଜ୍ଞାନାସୀରେ ଯେଉଁ ଆକସ୍ମିକ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟିଯାଇଛି, ସେଥିରେ ଦେବବ୍ରତ ଅଧିକ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ସତେ ଯେପରି ମାତୃବିୟୋଗ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଗୃହଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଇଛି । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଆଜି ସକାଳେ ବିଜ୍ଞାନାସୀରୁ ଫେରିବାବେଳେ ରମେଶ ସାହୁତ୍ୟ ସମାଜର ବାର୍ଷିକୋତ୍ସବ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠାଇବାରୁ ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ଗଲେ ମନ୍ଦ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ — କିନ୍ତୁ ବୃଣିଆଡ଼େ ଯେ ବିପଦ ଘେରି ରହିଛି, ସେଥିରେ ଆଉ ଉତ୍ସବ ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ । ରମେ ଯାଅ, ମୁଁ ଯିବି ନାହିଁ ।” ରମେଶ କୌଶଳକ୍ରମେ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପରି ପଣ୍ଡିତ ସଭାପତି, ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି କଥା କହି ଦେବବ୍ରତକୁ ଯିବାପାଇଁ ମଙ୍ଗଳ ନେଲା । ଚଉଦୁଆ ବଜାର ଛକରୁ ଦୁଇଜଣ ଦୁଇ ଦିଗରେ ଗଲେ । ରମେଶ ବସାରେ ସ୍ଥାନହାର ଶେଷକରି ପ୍ରାୟ ଗୋଟାଏ ବେଳକୁ କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲରେ ଉପସ୍ଥିତ । ଦେବବ୍ରତର “ରୁମ୍” କିନ୍ତୁ ତଥାପି ବନ୍ଦ ଥାଏ । ସେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଘରେ ଚର୍ଚ୍ଚି ଦେବବ୍ରତର ବିପକ୍ଷବାଦୀ କେତେଜଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥାଏ । ନିଜ ସଙ୍ଗୀର ମହତ୍ତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇବାକୁ ସେ ପ୍ରୟାସ କରୁଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଦେବବ୍ରତର ଘର ଖୋଲିବାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଉଠି ଆସିଲା । ସେତେବେଳକୁ ଦୁଇଟା ।

ଧନିଆକୁ ଦେଇଥିବା କଥା ରଖିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଓ ନିଜ ମନର ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଦେବବ୍ରତ ରମେଶଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ଯାଇଥିଲା । ଦୁଇ ଦିନ ଘଣ୍ଟା ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫେରୁଛି । ପାଠକ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରୁଛନ୍ତି, ଦେବବ୍ରତ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରିନାହିଁ । ସାଇକେଲ ରଖିଦେବା ପରେ ଦୁଇ ବାଲ୍‌ଟି ପାଣି ମୁଣ୍ଡରେ ଢାଳି ଦେଇ ସେ ଲମ୍ବେ ଲମ୍ବେ ରୋଷାଇ ଘରକୁ ଗଲା । ଦୁଇମିନିଟ୍‌ରେ ଖିଆପିଆ ଶେଷ ହେଲା । ରମେଶ ଓ ତାହାର ସଙ୍ଗୀ ଟାଉନହଲ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାହାରିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଯେ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେଇଛି, ସେ କଥା ରଞ୍ଜନଶୃଙ୍ଖଳରେ ସୁଦ୍ଧା ଜାଣି ନ ଥିଲା । ହଠାତ୍ ନିଜ ଅଭିଭାବକ ପରେ ସଭାପତି ପୁରସ୍କାରପ୍ରାପ୍ତ ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ “ଦେବବ୍ରତ ମହାନ୍ତି, ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜ” ନାମ ପଢ଼ିବାର ଶୁଣି ରମେଶ ଏକାବେଳେ

ଚମକି ପଡ଼ିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଶଖାକୁ କହୁଣିରେ ଦେବବ୍ରତ କୁ ଠେଲିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା ମୁହଁରୁ ହାରିପଡ଼ିଲା “ଭୁମେ ! ଏ—” ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ଅବାକ୍ । ତେଣୁ କେବଳ ସ୍ଥିତ ହାସ୍ୟଦ୍ୱାରା ରମେଶକୁ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସଭାପତିଙ୍କ ମଧ୍ୟ ନିକଟକୁ ଗଲା । ଦାସ ମହାଶୟ ଅର୍ଦ୍ଧଶତ ମୁଦ୍ରାପୁଣ୍ଡ୍ର ଗୋଟିଏ ଧଳା ରେଶମୀ ଧଳି ବଢ଼ାଇ ଦେବାପରେ ଦେବବ୍ରତ ଫେରି ଆସୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସଭାପତିଙ୍କ ଇଚ୍ଚିତରେ ଆଉ କିଛି ସେଠାରେ ତାର ଠିଆ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା ।

ସଭାପତି କହିଲେ, “ଦେବବ୍ରତ ବାବୁ ‘ପ୍ରେମ ଓ ସାହିତ୍ୟ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଅତି ଉଲ୍ଲାଷ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରବନ୍ଧଟିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ମୌଳିକତା ରହିଅଛି । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଜନୈକ ସଭ୍ୟ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପାଠିଏ ଟଙ୍କାର ଏହି ଧଳିଟି ଦେବବ୍ରତ ବାବୁଙ୍କୁ ଅଧିକା ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ଦେବାକୁ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଅଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ବାବୁ, ମୁଁ ଗଭୀର ଆନନ୍ଦର ସହ ଏହା ଆପଣଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରୁଅଛି ।” ଏହା କହି ସଭାପତି ଆଉ ଗୋଟିଏ ନାଲିଆ ଧଳି ଦେବବ୍ରତ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ।

ସେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ସ୍ଥାନକୁ ଫେରି ଆସିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଘନ ଘନ କରତାଳି । ସେ ଆଓ୍ଵାଜରେ ଦେବବ୍ରତର ମୁଖନିୟୁତ “କଦାପି ଆଶା କରି ନଥିଲି ।” କଥାଟି ରମେଶର କର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

କୌଣସି କୌଣସି ସଭ୍ୟଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ଓ ଅବଶେଷରେ ସଭାପତିଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ ପରେ ଅଧିବେଶନ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ପାଞ୍ଚଟା ବେଳକୁ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ବାରନ୍ଦାକୁ ଆସିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେବବ୍ରତର ସହପାଠୀ, ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ କେତେ ଜଣ ତାକୁ ଘେରିଯାଇ କେହି ଭୋକି ପାଇଁ ଦାବା, କେହି ଆନନ୍ଦରେ କରମଫନ, କେହି ସ୍ନେହାଧିକ୍ୟବଶତଃ ମୁଣ୍ଡାଘାତ ଦ୍ୱାରା ତାହା ପ୍ରତି ନିଜ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କଲେ । ଏ ଯୋହାଗ ସମ୍ଭାଷଣ ଭିତରେ ଦେବବ୍ରତ ରମେଶଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ପୁଣି ପେଟିନ୍‌ସାହି ଆଡ଼େ ଯାହା କଲା । ଗଲପୁଟରୁ ରମେଶ ହାତକୁ ଟଙ୍କା ଧଳି ଦୁଇଟା ବଢ଼େଇ ଦେଇ କହିଲା, ଯୁକ୍ତ ବିଜ୍ଞାନୀୟର ଲେକକ ସେବାରେ ଲଗାଅ । ଭଗବାନ ତାଙ୍କର ପାଇଁ ଅଳ୍ପଶୁଭ୍ ଏହା ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତ ମନରେ ନାନାପ୍ରକାର ଭାବ ଖେଳୁଛି । ଆଶାପାତ ସମ୍ମାନ ଓ ପୁରସ୍କାର ଲାଭ କଲେ ଦୃଢ଼ସ୍ୱରେ ଗର୍ବମିଶ୍ରିତ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହେବାର କଥା; ମାତ୍ର ଦେବବ୍ରତର କ’ଣ ହୋଇଥିଲା, ଆନ୍ତଃମାନେ କହିପାରିବୁ ନାହିଁ । ମନୋବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ନିକଟରେ ଥିଲେ ସେ ଅବା ମାମାଂସା କରିଥାଆନ୍ତେ । ଆଜିକାଲି ସେ ସବୁବେଳେ ଅନ୍ୟମନସ୍କ । ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଭାବନାରେ ତାହାର ମୁଣ୍ଡ ଘୁରୁଛି । ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ତାହାର

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କ'ଣ ? ସେ ବାସନ୍ତୀ ବସନ୍ତରେ ଯାହାକୁ ଲୋକଗଣର ଅନ୍ତରାଳରେ ନିଜର କରପାରିବ କ'ଣ କରିବ ପ୍ରତି କରିପାରୁନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିନ୍ତା ପଛକୁ ପକାଇ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ମୁଖ ପରେ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ତିନିଧର ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଧନିଆ ଓ ସୁନାଢ଼ାରୁ ସୁବଧା ଅସୁବଧା କଥା ବୁଝି ଆସୁଥାଏ—ଘରେ କ'ଣ ଅଛି, କଣ ନାହିଁ ଖବର ନେଉଥାଏ; କିନ୍ତୁ କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କ ଅକୃଷିମ ସ୍ନେହ ଓ ଚେଷ୍ଟା ଯୋଗୁଁ ଦେବବ୍ରତକୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେମିତି ଜଞ୍ଜାଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା । କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାର ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ - ଦୁହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନାଇ କେତେଟା କଥା-ବାତ୍ତା ହୋଇ ବିଦାୟ ନିଅନ୍ତି । କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତା, ବାସନ୍ତୀର କ'ଣ ହେବ । ପୂର୍ବ ଘଟଣାବଳୀ ସେପରି ହୋଇଯାଇଛି, ସେଥିରେ ବାସନ୍ତୀ ଏକପ୍ରକାର ଅଜାତ; କିନ୍ତୁ କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଭରସା ଅଛି । ନ ହେଲେ ବେଳକୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ ବା ବ୍ରାହ୍ମସମାଜ ତ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରହିଛି । ବାସନ୍ତୀ ରୂପ-ରୂପ-ସମ୍ପନ୍ନା । ସେ କୌଣସି ଗୃହ ପକ୍ଷରେ ସେ କଲ୍ଲୀଶମଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହେବ । ସଜାତି ଦୃଶ୍ୟ କଲେ ବାସନ୍ତୀ ଅନାଥା ହେବାର ସେତେ ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ । ଏହା କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କର ବଡ଼ ଭରସା । ସେ ଦମ୍ଭ ଧରିଥାନ୍ତି ।

ଦେବବ୍ରତ କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକ ପ୍ରହେଳିକା । ସେ ତାକୁ ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନେକ ଥର କଥାଛଳରେ ଦେବବ୍ରତର ମନୋଭାବ ବୁଝିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କରି ବଫଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଭାବନ୍ତି, ତାହାର ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନ ହେଲେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ତ ଇଚ୍ଛିତ ଦେଇ ସାରନ୍ତାଣି; କିନ୍ତୁ ସେ ବସନ୍ତ ନେଇ ଏଇ କେତେଦିନ ଧ୍ୟାନ ଦେବବ୍ରତର ମନରେ ଯେ କି ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଛି, ତାହାର ଇସାରା କଲ୍ଲୀଶା କାହିଁ ପାଇବେ ? ଦେବବ୍ରତ ଭାବ ଦେଖିଲଣି ଯେ ବାସନ୍ତୀକୁ ଗ୍ରହଣ ବା ତ୍ୟାଗ କରିବା ଛଡ଼ା ମଧ୍ୟମ ଉପାୟ ନାହିଁ । ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ତେର ବାଧା—ସମାଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତା ଅବଶ୍ୟମ୍ବାସ । ତ୍ୟାଗ କରିବା କାମରୂପତା । ସେ ଯାହାହେଉ, ଆପାତତଃ ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଉଚିତ, ତାହାହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଚିନ୍ତାର ବସ୍ତୁ । ହୋଇଉଠିଛି । ବାସନ୍ତୀ ରହୁବ କେଉଁଠାରେ ? ନିଜ ଘର ନିରାପଦ ନୁହେଁ—କଲ୍ଲୀଶାଙ୍କ ଘର ସୁବିଧାଜନକ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ନାନା ଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ ସାଇକେଲ ପେଟିନ୍ ସାହୁର ଗୋଟିଏ ଫାଟକ ପାଖରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଦେବବ୍ରତ ଅଗଣା ଭିତରକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲା ଚମ୍ପା ଖମ୍ବକୁ ହାତଦେଇ ଠିଆ ହୋଇଛି ।

“ତୁମେ କେତେବେଳେ ?”

“ମା’ଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଅଭିକା ଆସୁଛି । କାଲି ଦିଅନ୍ତରେ ଜାଣିଲି । ଆହା ! ବାସ ଅମାକୁ ଯାହା ଏ ଯୋଗ ଥିଲା ! ଧନ୍ୟରେ ଦଇବ !”

“ତୁମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା କହେ । ଆଜିକାଲି କେଉଁଠି ଅଛ ! ମନୁଷ୍ୟବାକୁ
ଘରେ ? ତାଙ୍କର ତ ଆଉ ଭୁକରବାକର ଥିବେ । ଏଠା ଅବସ୍ଥା ତ ଦେଖୁଛ ।
କେହି ନାହାଁନ୍ତି । ତୁମେ ଏ ଘରେ ଚଳିଛ । ଯଦି ରହନ୍ତି, ତେବେ ତୁମ ବାମ ଅପାଙ୍କର
ଟିକିଏ ସୁରାଧା ହୁଅନ୍ତା । କ’ଣ କହୁଛ ?”

କହୁଛି ଆଉ କ’ଣ ? “ମା ସାନ୍ତାଣୀ ସ୍ବଳ୍ପବେଳେ.....”
ଚମ୍ପା କାନ୍ଦିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ।

“ଛୁଡ଼ ସେ କଥା ! ଯାହା ତ ହେବାର ହେଲାଣି । ଏବ କଥା ପଡ଼ୁଛି ।
ତୁମେ ରହ ।”

“ମୁଁ କାଲିଠୁଁ ଆସି ରହୁଛି — ପିଲାଦିନୁ ବାସ ଅପାକୁ ବଢ଼ାଇ ଆଣିଛି..... ।”
ପୁଣି ଚମ୍ପା କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା । ନିର୍ମଳାଙ୍କ ନାଶ୍ବତ୍ସବ୍ୟ ସମସ୍ତକୁ ବଣ କରିଥିଲା । ତାଙ୍କ
ସ୍ନେହ ଦୟାରେ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ, ଭୁକର ସୁଖାଣ୍ଡ ସମସ୍ତେ କଣ ହୋଇଥିଲେ । ଆଜି
ଚମ୍ପାର ପୁରସ୍କୃତ ସବୁ ମନେପଡ଼ି ଯାଉଛି । ବାସନ୍ତୀକୁ ଚାହିଁଲେ ମା ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କ
ମୁହଁ ଦିଶିଯାଏ । ସ୍ନେହର କ’ଣ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ ? ମମତାର ବନ୍ଧନ କ’ଣ ଏତେ ଶିଥିଳ ?
ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଅସହଜ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ଚମ୍ପା ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ମନୁଷ୍ୟବାକୁ
ସବ୍ଜକଙ୍କ ଘରେ ଥିଲା । ସେଠା କାମଦାମ ସାର ଖରାବେଳେ ମଝିରେ ମଝିରେ
ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଘରଆଡ଼େ ଆସୁଥାଏ । ପୂର୍ବର ପରିଚିତ ଘରଦ୍ବାର, ଗଛଲତା ପୁଣି
ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି । ଚମ୍ପା ଗଉଡ଼ଣୀ ହେଉ ପଛେ, ସେ ନାଶ । ଯୌବନାବସ୍ଥାରୁ
ବ୍ୟବ । ଘର ନାହିଁ କି ପିଲାପିଲି ନାହାନ୍ତି । ନିଜ ପେଟ ଗୁଣ୍ଠିକ ପୁଣିଲେ ହେଲା ।
ସବ୍ଜକଙ୍କ ଘର ଧନସମ୍ପତ୍ତି, ସାଜସଜ୍ଜା ତାହାର ଲେଡ଼ା କ’ଣ ? ପୁଣି ଆସି ବାସ
ଅପାଙ୍କ ପାଖରେ ରହୁନା ପାଇଁ ତାହାର ଆପତ୍ତି କାହିଁକି ହେବ ? ବରଂ ନିର୍ମଳା
ଦେଖାଇ ସ୍ନେହ ବନ୍ଧନ ଟାଣୁଛି ।

ଚମ୍ପାଠାରୁ ସମ୍ପତ୍ତି ପାଇ ଦେବଦ୍ରବ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲା, ବାସନ୍ତୀ
ନିର୍ମଳା ଦେଖାଇ ପ୍ରତିକୃତ ନିକଟରେ ଘାସଟିଏ ରଖି ଦ୍ବାତଯୋଡ଼ି ଠିଆ ହୋଇ ରହୁଛି ।
ଅଗ୍ରଧାରରେ ଗୁଡ଼ ଉପର ଲୁଗା ଦିନ୍ତି ଗଲାଣି । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଗୋଟିଏ
ଘାସିଆସ ଦ୍ବାରଦେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଦେବଦ୍ରବର ହୃଦୟର ଅନୁରତମ ପ୍ରଦେଶରେ
ଆଦାତ କରି ବହୁଦୈର୍ଘ୍ୟର ବାସୁ ସଜେ ଲୁନ ହୋଇଗଲା ।

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ “କଲେ ଚମ୍ପା, କେତେବେଳେ ? ବଢ଼ିଲା କାହିଁ ?” କହୁ
ସୁମତି ଘରଭିତରକୁ ଶିପ୍ରଗତିରେ ଆସିଲେବେଳକୁ ଦ୍ବାରପାଶ୍ବରେ “ଦେବବାକୁ,
ବହୁନାହିଁ” କହୁ ଠିଆ ହୋଇଗଲା । ବାସନ୍ତୀର ଧ୍ୟାନଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ ଏହି ଗୋଲମାଲ
ଯଥେଷ୍ଟ । କ୍ଷୀୟରରେ ମାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କ’ଣ କହୁ ସେ ଆଖି ପୋଛି ପୋଛି

ବାରମ୍ବାର ବାହାର ପଳିଲ । ସୁନନ୍ଦ ଧନିଆଠାରୁ ଲଣ୍ଠନଟା ଆଣିବା ଅବସର ମଧ୍ୟରେ ଦେବବ୍ରତ ଓ ବାସନ୍ତୀ ଅଗଣାରେ ଘୁଇ ରୂପା ପଥରପିଣ୍ଡ ଉପରେ ଯାଇ ବସିଲେ । ଆକାଶ ନିର୍ମଳ—ଶାରଦୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରର ଶୀତଳ କୋମଳ ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ବାଦଲ ଯେନ୍ୟ ପରାଜିତ ହୋଇ ପୃଷ୍ଠଭଙ୍ଗ ଦେଇଅଛନ୍ତି—କମଳସ୍ୱ ଶୁଭ୍ର ଆଲୋକରେ ଧରାବନ୍ଧର ମଳିନତା ଦୂରୀକାରୀ; କିନ୍ତୁ ଏ ସମସ୍ତ ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ଦିର୍ଘିନିମିତ୍ତ ଦୃଢ଼ତା ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଭାବଶୂନ୍ୟ । ଆକାଶରୁ ମେଘ ଭୟରେ ଆସି ଦେବବ୍ରତ ଓ ବାସନ୍ତୀର ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଶରଣ ପଶିଛି—ଚନ୍ଦ୍ର ସେଠାରେ ପରାସ୍ତ ତାହାର ସାଧ୍ୟ ନାହିଁ ସେ ବାଦଲ ଫଟାଇବାକୁ । ଦୁହେଁ ନୀରବ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ମନ ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ । ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ବସିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାର ମନ ଅନ୍ୟଥା । କୌଣସି ଗୋଟାଏ ମୀମାଂସା ପାଇବ ବୋଲି ଆଶାକରି ଦେବବ୍ରତ ଗୁଡ଼ିଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଥାଏ । ବାସନ୍ତୀ ଏକାବେଳକେ ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତା । କୌଣସି ଗୋଟାଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରିବା ଅବସ୍ଥାଠାରୁ ସେ ବହୁ ଦୂରରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ସେ କେଉଁଠାରେ, ତାହା ଭାବି ସ୍ଥିର କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅକ୍ଷମ । ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିବାସ୍ତୁରେ ପଡ଼ିଛି । ସେ ଅବସ୍ଥା ବୁଝି ବାସନ୍ତୀକୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ଉପାୟ ଖୋଜିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ହାୟ, ଇଚ୍ଛାମାତ୍ରକେ ଯଦି ମନୁଷ୍ୟର ଫଳ ଲଭ ହେଉଥାନ୍ତା !

ସୁନନ୍ଦର ଉପସ୍ଥିତିରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ଚିନ୍ତାଭର ହେଲା । ଅଳ୍ପ ସମୟରେ କଳାଶୀ ଗୋଟିଏ ଘାଳ ହାତରେ ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ବାସନ୍ତୀ ପାଇଁ କିଛି ଜଳଖିଆ ଆଣିଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଅଂଶୀଦାର ହେଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ଇଚ୍ଛା ବା ସ୍ମୃତି ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଘଟଣାଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟକୁ କେତେ କଥା କହିବାକୁ ହୁଏ । ‘ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ’ ‘ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଫସଲହାନ ଯୋଗୁଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଆଶଙ୍କା,’ ବିଡ଼ାନାସୀର ‘ଘରପୋଡ଼ି’ ଇତ୍ୟାଦି କଥା ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ହୋଇଉଠିଲା । ବାସନ୍ତୀ ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତେ ଦୁଃଖର ଦୃଢ଼ହୃଦୟରେ ଲୁଚାଇ ରଖି ହାଲୁକା କଥା କହୁଥାନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତର ଐତିହାସିକ ପ୍ରଭାବରୁ ବାସନ୍ତୀ ସାଂସାରିକ କଠୋର ବାସ୍ତବତାର ଉପରକୁ ଉଠିଯାଏ; କିନ୍ତୁ ବେଳେବେଳେ ତାହାର ଆଶ୍ୱାସନା କୋମଳ ବ୍ୟବହାର, ସ୍ନେହମୟ କଥାରେ ଦୁଃଖର ଉଜାଣି ପ୍ରୋତ ଅଭିମାନୀ ବାସନ୍ତୀର ଦୃଢ଼ହୃଦୟ ଶୁନ୍ଧ କରି ପକାଏ । ଅଜ୍ଞପାତ ଦ୍ୱାରା ସେ ଅସମ୍ଭାଳ ଶୋକ କିହ୍ନୁ ଶାନ୍ତ କରେ ନାହିଁ ।

ନିଜର ଚୁକ୍ତ ପୁରସ୍କାର ଲାଭର କଥା କହି ଚରୁପାଣ୍ଡୁର କରୁଣତା ଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ ଦେବବ୍ରତର ଇଚ୍ଛା ହେଲା ନାହିଁ । ସେ କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଦାୟ ନେଇ ହଷ୍ଟେଲକୁ ଫେରିଲା ।

— ଛଅ —

ପରଦିନ କଲେଜରୁ ଆସି ଦେବବ୍ରତ ପେସ୍‌ହାର ନବଦିନ ବାବୁଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲ । ଉଦ୍‌ଦେଶ୍ୟ ଦଶାହ ଶ୍ରାବର ଆସ୍ତୋଜନ ବସ୍ତ୍ରରେ ପରାମର୍ଶ କରିବା । ଆଡ଼ମ୍ବର-ବିଶ୍ୱନ ସାମାନ୍ୟ ଆସ୍ତୋଜନ ନିମନ୍ତେ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ବେଶି ସମୟ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ବଳରାମ ବାବୁ ତେବୁଟି ଥିବା ସମୟରେ ନବଦିନ ଦାସ ତାଙ୍କର ପେସ୍‌ହାର ଥିଲେ । ବାବୁଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ମୂର୍ଖ ଥାଇ ସେ ଦକ୍ଷତାର କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ବଳରାମ ବାବୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଖୁବ୍ ପ୍ରୀତି ଥିଲେ । କେତେ ଥର ଦାସଙ୍କର ତେବୁଟି ବାବୁଙ୍କ ଘରେ ଆହାରର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା । ସେ ଯୋଗୁ ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କ ପରିବାରରେ ଦାସେ ଅପରିଚିତ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରତି ବର୍ଷ ମହରମ ଓ ବାଲିଯାତ୍ରା ଦିନ କେତେ ଯୁଦ୍ଧର ଯୁଦ୍ଧର ମାଟି ଜିନିଷ ଆଣି ବାସନ୍ତୀକୁ ଦାସେ ଉପହାର ଦେବାର ଆମ୍ବେମାନେ ଜାଣୁ । ତେବୁଟି ବାବୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ନବଦିନ ବାବୁ ନିର୍ମଳାଙ୍କ ଘରକୁ ପ୍ରାୟ ଆସୁଥିଲେ । ଭଲ ମନ୍ଦ ଟିକିଏ ବୁଝାସୁଝା କରିବାକୁ ସେ ଭୃଷ୍ଟିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଦାସଙ୍କର ଦରମା ବଢ଼ିଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେ ତାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ । ନିର୍ମଳାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ସୁବିଧା ସେ ଖୋଜି ଚାଲୁଥିଲେ । ଆଜି ଏ ଶୋକର ଦିନରେ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସେ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ସଙ୍ଗେ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ସେ ଲାଗିଗଲେ । ଠିକ୍ ହେଲା, ଆଗାମୀ ଶନିବାର ଓ ସୋମବାର ନବଦିନ ବାବୁ ଛୁଟି ନେବେ । ଛୁଟି ମଧ୍ୟ ମିଳିଲା । ଶନିବାରଠାରୁ ଦାସେ ପ୍ରାୟ ବାସନ୍ତୀଙ୍କ ଘରେ । କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଯତ୍ନସେନାସ୍ତି ଚେଷ୍ଟା । ଦେବବ୍ରତ ରବିବାର ଦିନ ଆଠଟା ବେଳେ ବଜାରରୁ ଜିନିଷପତ୍ର ସମସ୍ତ ଗାଡ଼ିରେ ନେଇ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କଲ୍ୟାଣୀ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ଦାସେ ମଧ୍ୟ ଡରୁପ । ବାସନ୍ତୀ ତାହାର ଦେବଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅନାଇ ମୁକ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ଧନିଆ ଗାଡ଼ିବାଲାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲା ଓ ଚମ୍ପା ଜିନିଷପତ୍ର ଯଥାସ୍ଥାନରେ ରଖିବାରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲା । କଲ୍ୟାଣୀ ବୁଲୁଥାନ୍ତି ଦେବବ୍ରତ ଟଙ୍କା ପାଇଲେ କେଉଁଠି ? ଜମିଦାର ପିଲା ଘରୁ ଅବା ଆଣିଥିବେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମାଆ ସେ ସ୍ୱାଙ୍କ ଘର ଉପରେ ଚଢ଼ନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ଅବା ଦେଇଥିବ । ତାହାହେଲେ ସେ କ'ଣ ଜାଣି ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ ? ଏହିପରି ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ତାଙ୍କ ମନରେ ଉଦ୍‌ବିତ ହେଉଥାଏ । ନବଦିନ ବାବୁଙ୍କୁ ପାଖରେ ଦେଖି ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ ଦେବବ୍ରତଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ଦେଇଥିଲେ କି ?”

“ନା ତ, ମତେ ସେ ବସ୍ତୁ କିଛି କହୁଲେ ନାହିଁ !” ଏଥିରେ ଉଭୟଙ୍କର କୌତୂହଳ ବଢ଼ିଗଲା; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ଦେବ ଭାଇଙ୍କୁ ଏତେ ନିକଟକୁ ନେଇଅଛି ଯେ ଝୁଞ୍ଚି ଲେକାଗୁର ବା ତୁମର ମୋର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ଦେଇଅଛି । ସେଥାରେ ଗୋଟାଏ ସାମାନ୍ୟ ଲିମ୍ବନ୍ତୁସ୍ ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେବାପାଇଁ ଦେବନ୍ତର ଅପ୍ରତିତ ବୋଧକରେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ପାତଳ ପିଙ୍ଗୁଳ ବାସନ୍ତୀ ଯାଚିଲେ ସେ କୁଣ୍ଡିତ ନ ହୋଇ ଶିପ୍ରନତରେ ସେ ଖଣ୍ଡ ଗଳାଧାରକରଣ କରେ । ଆଜି ଦେବଭାଇଙ୍କୁ ଏତେ ଜିନିଷ ଆଖିବାର ଦେଖି ବାସନ୍ତୀ ମନରେ ଟଙ୍କାର ପ୍ରଶ୍ନ ଆଦୌ ଉଠି ନ ଥିଲା ।

ଦଶାହୁତିୟା ଯଥାବଧି ପର୍ବମ୍ନ ହେବାରେ କେହି ହୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରାବ୍ଧରେ କେତେକ ଭିନ୍ନ ଜାତୀୟ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ମହୁଳା ଆମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପରିଚିତ କରାମ୍ନ ବାବୁ ନିର୍ମଳା ଶବ ସଜାର ଦିନର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମନେ ରଖି ତେଲେଙ୍ଗାବଳାରର କରଣ ଉଦ୍‌ଲେକ ଦୁହିଁଙ୍କ ପାଇଁ ଭୁବିଷ୍ଣେନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ଭୁଲି ନ ଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଳମାଳ କର୍ମ ଆସିଲଣି । ମା ଯିବାର ପନ୍ଦର ଶୋଳ ଦିନ ହେଲଣି । ନିଜ ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରକୃତ ଚିନ୍ତା ବର୍ତ୍ତମାନ ବାସନ୍ତୀ ଦେଖି ପାରୁଛି । ସୁନ୍ଦର ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ବଢ଼ିଲା ପାଖରେ ଥାଏ, କଲାଣି ବାରମ୍ବାର ଆସୁଥାନ୍ତି, ଦେବନ୍ତର ଆଜିକାଲି ନିୟମ କଲପର ପ୍ରତିଦିନ ଅନ୍ତତଃ ଅରେ ଲେଖାଏଁ ଆସେ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ବାସନ୍ତୀକୁ ସମୟ ଖାଇ ଗୋଡ଼ାଉଛି, ଗୋଟାଏ ଅସ୍ବ ସେ ସବୁବେଳେ ଅନୁଭବ କରୁଛି । ସୁନ୍ଦର ଆବରଣ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି କଠୋରତାର ଗାତ୍ର ଗଢ଼ ପାଇ ସେ ଅଶାନ୍ତ ବୋଧ କରୁଥାଏ, ଶ୍ବେତ, ଦେବଭାଇଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ଦୁଇଟା କଥା ସାଫ୍ ସାଫ୍ ପରସ୍ପର; କିନ୍ତୁ ତାହା ଘଟି ଉଠେ ନାହିଁ । କ’ଣ କରିବ, ସେ ବସ୍ତୁରେ ପରମ୍ପରା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କରେ । ଦେବନ୍ତର ଏ ସମସ୍ତ ଗୁଣପାରିଲଣି । କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାସନ୍ତୀକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ସେ ଠିକ୍ କରିଛି । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ପିଲୁ ନୁହେଁ । ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନୁଶୀଳନରେ ତାହାର ବୁଦ୍ଧି ପରିମର୍ଜିତ । ଆଜି ଯୌବନର ଦୋଳାରେ ଦୋହଲମାନା ବାସନ୍ତୀ ମାତୃବିଘୋରରେ ବ୍ୟଥିତ ହେବା ପରେ ପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅକାଞ୍ଚିତା ଦୃଢ଼ତା ମଧ୍ୟରେ ଲୁଚି ରହିଅଛି । ଦେବନ୍ତର ମାତାଙ୍କ କଥା ସେ ଜାଣେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ କଥା ତାକୁ ଅବଦତ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ, ଏ ସବୁରେ ସେ ଏକାବେଳେକେ ହତାଶ ନୁହେଁ । ମାତୃପୁଣ୍ୟରେ କାତର ବାସନ୍ତୀ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଅବସ୍ଥାର ଉପଯୋଗୀ ହେବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରୟାସ କରୁଅଛି । ପିଲଟିଦିନୁ ନାଶ ସ୍ବାଭାବ୍ୟ ପାଇଁ ତାହାର ଚେଷ୍ଟା, ନିଜକୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ସକାଶେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ବାସନା ତାହାର ରହିଅଛି । ସେହି ହେତୁରୁ ମା ଓ କଲାଣି ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ମନ ଦେଇ

ପଡ଼ାଶୁଣା କରୁଥିଲା । ଦେବ ଭାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ, ଚଠିପଟ ଦ୍ଵାରା ତାକୁ ଦମକୁ ଦମ ନୁହେଁ ଆଲୋକ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର କରାଉଥିଲେ । କେତେଥର ସାଇକେଲ ଆଗରେ ନୁଆ ନୁଆ ବହୁ ବାନ୍ଧ ରୁଣ୍ଡ ପାଞ୍ଚଟା ବେଳେ ବଜାର ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଥିବାର ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଦେଖିଥୁୁଁ । ଭାରିଥିଲା, ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ହେବ; ମାଟ୍ଟ ଠିକ୍ ସେହି ରଙ୍ଗଡ଼ଙ୍ଗର ବହୁ ବାସନ୍ତୀର ଆଲମାଣୀରେ ଦେଖି ଆମର କୋଡ଼ୁହଳ ଉଦ୍‌ଘାତ ହୋଇଥିଲା । ଗୁପ୍ତଭାବରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ବୁଝିଲା ଯେ ସେ ସମସ୍ତ ଦେବଭାଇଙ୍କର ‘ବାସ’କୁ ଉପହାର ଦିଆହୋଇଅଛି । ଆଜି ବାସନ୍ତୀ ଶରାବେଳେ ସେଥିରୁ ଖଣ୍ଡେ ବହୁ କାଢ଼ି ଶୋଇ ଶୋଇ ଓଲଟାଇ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସାଇକେଲ ଶର ଶୁଣି କାନ ଡେରିଲା ବେଳକୁ ଦେବବ୍ରତ ଦୁଆର ମୁହଁରେ । ବାସନ୍ତୀ ବହୁ ପକାଇ ଦେଇ ଉଠି ଠିଆ ହେଲା । ଦୁହେଁ ଦୁଇଟି ଚୌକରେ ବସିଲେ । ଏଆଡ଼ୁ ସେଆଡ଼ୁ କେତେ କଥା ପଡ଼ିଲା । ପରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ସେତ ଠିକ୍ କଥା । ତୁମକୁ କ’ଣ କିଏ ମନା କଲା କି ? ଘରେ ବସି ରହିବା ଅପେକ୍ଷା ସ୍କୁଲକୁ ଗଲେ ତ ଆହୁରି ସୁବିଧା । ତୁମେ ଯିବ ?”

“ସ୍କୁଲକୁ ? ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ସତ; କିନ୍ତୁ ଦେବଭାଇ, ତୁମେ କ’ଣ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ଅସୁବିଧା କେତେ ?”

ବନସିରେ ଲାଗିଲେ ଯେତେ ମାଛ ହେଉ ପକ୍ଷକେ କେଉଁଟ ତାକୁ ଦୁଇକୁ ବଢ଼ାଇ ବଢ଼ାଇ ଆଣିବାର ଚେଷ୍ଟା କରେ । ସେ ଚେଷ୍ଟା ଅନେକ ସମୟରେ ସଫଳ ହୁଏ ମଧ୍ୟ । ଦେବବ୍ରତ ସୁବିଧା ପାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ କୌଶଳରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯରଳ ଭାବରେ ପାରିପାର୍ଶ୍ଵିକ ଅବସ୍ଥାର କହିତ ଆଗ୍ରସ ତାକୁ ଦେବାର ଏହା ଉପଯୁକ୍ତ ଅବସର । ଦେବବ୍ରତର ଚେଷ୍ଟା ବଫଳ ହେଲା ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷାଭିଳାଷିଣୀ ବାସନ୍ତୀ ତାହାର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ସ୍କୁଲକୁ ପୁଣି ଯିବାପାଇଁ ଅବଶେଷରେ ସ୍ଵୀକୃତି ଦେଲା । ଦେବବ୍ରତର କାହ୍ନୁପୂର୍ଣ୍ଣ, ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସାହ ତାହାର ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଖେଳିଯିବା ସ୍ଵାଭାବିକ । କଲାଣୀ ଏ ପ୍ରସାଦରେ ଖୁବ୍ ଖୁସି ହୋଇ ସୁନାନ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ବାସନ୍ତୀର ସ୍କୁଲକୁ ଯିବାର ସ୍ଥିର କଲେ ।

ସୁନାନ୍ଦ ବାଲିକା ସ୍କୁଲକୁ ଯାଉଥାଏ; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ସ୍କୁଲ ଗୁଡ଼ିଥିଲା । କାରଣ ଅନୁମାନ କରିବା କଷ୍ଟକର ହେବ ନାହିଁ । ନିଜର ସ୍ଵାର୍ଥୀନ ମତିରେ ତଳିବାକୁ ବଳରାମ ବାବୁ ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ପତି ଅନୁରକ୍ତା ନିର୍ମଳା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭାବରେ ନିଜକୁ ଗଢ଼ିଥିଲେ; ମାଟ୍ଟ ସମାଜକୁ ଏକାବେଳେ ଉପେକ୍ଷା କରିବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ବାସନ୍ତୀର ବିବାହ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ । ଯେତେହେଲେ କରଣ ଝିଅ କରଣ

ଘରକୁ ତ ଯିବା ଦରକାର । ସେତେବେଳେ ସମାଜରେ ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷାର ଆରମ୍ଭ ମାତ୍ର । ଅନେକ ଲୋକ ଏହାର ବିରୋଧୀ । ଏହିପରି ନାନା ଚିନ୍ତାରେ ପ୍ରାୟତଃ ବାସନ୍ତୀକୁ ବଳରାମ ବାବୁ ଘରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେହିଦିନୁ ସେ ଆଉ ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇ ନାହିଁ । ଦେବବ୍ରତର ନୈତିକ ସାହସ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ନ୍ୟାୟପଥରେ ଯିବା ତାହାର ଧର୍ମ । ସମାଜ ନିନ୍ଦା ଭୟରେ କୌଣସି ସାଧୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବା ତାହାର ସ୍ୱଭାବବିରୁଦ୍ଧ । ତେଣୁ ବାସନ୍ତୀକୁ ସ୍କୁଲକୁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଆଜି ସେ ଆଗର । ତାହାର ଅଟଳ ମନ ନିକଟରେ ବାସନ୍ତୀର ଇଚ୍ଛା ଶୁଦ୍ଧ ପରୀକ୍ଷିତ ହେଲା ।

ସ୍କୁଲ ଯିବା ପ୍ରିୟ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଦେବବ୍ରତ ସେଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ବହୁ ଚିନ୍ତା ପରେ ସେ ସ୍ଥିର କରି ରଖିଛନ୍ତି ଯେ, ବାସନ୍ତୀ ସ୍କୁଲ ବୋର୍ଡ଼ରେ ରହିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇପାରିଲେ ସବୁଆଡ଼ୁ ଭଲ ହେବ । ସେଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ହୃଦ୍ ନେତାମାନେ ଚମକି ପଡ଼ି ପାରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାର ଆଶା ବିଚିତ୍ରନା । ସ୍କୁଲ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବା ବାସନ୍ତୀ ପକ୍ଷରେ ସୁବିଧାନିକ ଓ ନିରାପଦ । ସେଥିରେ ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ଆଂଶିକଭାବରେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରିବା ସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ଆପାତତଃ ଏହି ଆୟୋଜନ କରିବା ତାହାର ଇଚ୍ଛା । ଆଜି ଏ କଥା ଉଚ୍ଚତାପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ଫଳରେ ଯାହା ହେଲା, ପାଠକେ ଜାଣନ୍ତି । ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବା କଥାକ୍ଷଳରେ କିଛି ଦେବବ୍ରତ ବୁଝିପାରନ୍ତି ଯେ ବାସନ୍ତୀ ତହିଁରେ ସେତେ ଅସ୍ୱୀକୃତି ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ସେଭଳି ଇଚ୍ଛା ନ ଥିବା ସେ ଅନୁମାନ କଲା । ତେଣୁ ଆଂଶିକଭାବରେ ସଫଳ-ମନୋରଥ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଣ୍ଣମନରେ ଦେବବ୍ରତ ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପେଟିନ୍ ସାହିରୁ ଫେରିଲା ।

ସେ ବାଟରେ ଶୁଣି କଲା ଯେ ତାହାର ମାସିକ ଖର୍ଚ୍ଚ ପରାଶ ଟଙ୍କାରୁ ଅନ୍ୟତଃ କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା କମାଇ ବାସନ୍ତୀର ପଢ଼ାଖର୍ଚ୍ଚ ପାଇଁ ଦେବ । ନାନାପ୍ରକାର ଚାନ୍ଦା ଓ ମାସିକ ପତ୍ରର ଦେୟ ପାଇଁ ମିଳିବ୍ୟୟୀ ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ମାସରେ ଖର୍ଚ୍ଚ ଟଙ୍କାରୁ କିଛି କିଛି ପୋଷ୍ଟଅଫିସ୍ ସେଭିଂସ୍ ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଗଢ଼ିତ ରଖୁଥାଏ । କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ପରଲ ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେଇ ଅଣ୍ଟିନିଅଣ୍ଟ ବେଳକୁ ଗଢ଼ିତ ଅର୍ଥର ସାହାଯ୍ୟ ନେବା ତାହାକୁ ସୁବିଧୁକ୍ତ ବୋଧ ଦେଲା; କିନ୍ତୁ ଏହା ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ଲୁଚାଇ ରଖିବା ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ପଢ଼ାପଢ଼ିରେ ଅସୁବିଧା କଥା ଉଠିଲବେଳେ ବାସନ୍ତୀକୁ ସେ ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୋଟିଏ ଖାଣ୍ଟି ମିଛ କଥା କହିଲା । ସେତେବେଳେ ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରଭାବେ ଫରୁର ସମସ୍ତ ପ୍ରାପ୍ୟ ମିଳିଲା, ସେତେବେଳେ ନିର୍ମଳା ଦେବା

ବାସନ୍ତୀର ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଏକ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେବବ୍ରତ ନାମରେ ରଖି ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଦେବବ୍ରତ ନିକଟରୁ ଶୁଣି ବାସନ୍ତୀ ଅବଶ୍ୟାସ କଲ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟାସ କରିବ ବା କାହିଁକି ? ମା ଦେବଗୁରୁ ନାମରେ ଟଙ୍କା ରଖିବା ଆହୁର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଦରପାଣି ଜମିବାଡ଼ର ଆସୁ ଯଥେଷ୍ଟ ନ ଥିବାରୁ ନିର୍ମଳା ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପରେ ଟିକିଏ ବିଶେଷଭାବରେ ମିଳିବ୍ୟାସୀ ହୋଇ ଚଳୁଥିଲେ । ଏପରି କି ନିଅନ୍ତୁ ହେବାରୁ ଗୁଳଗୁଣୀକୁ ମଧ୍ୟ ବିଦାୟ ଦେଇ ଦରକାମ ନିଜେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏତେ ଅବଶ୍ୟାସ ହେଲେ କନ୍ୟା ପାଇଁ ଟଙ୍କା ଅଲଗା ରଖିଥିବାର ଶୁଣି ବାସନ୍ତୀ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲ ନାହିଁ, ଗର୍ଜନ ହୋଇ କାନ୍ଦି ଉଠିଲା ! ଏ ଅମୂଲ୍ୟ ମାତୃସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ କିଏ ବା ସ୍ଥିର ହେବ ? ବାସନ୍ତୀ ତ ପିଲା ମାତ୍ର ।

ଦେବବ୍ରତ ହସ୍ତେଲରେ ପହଞ୍ଚିଲାକୁ ରମେଶ ସଙ୍ଗରେ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ଦୁଇ ସଙ୍ଗୀ ଦରପୋଡ଼ି ବସ୍ତ୍ରରେ ଆଲୋଚନାରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲେ । ଦେବବ୍ରତର ବିଶେଷତ୍ଵ ସେ ସହଜରେ ଜ୍ଞାନିବୋଧ କରେ ନାହିଁ । ମନର ଜୋର ଯେପରି, ଶରୀରର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ।

ବିଡ଼ାନାସୀ ଦରପୋଡ଼ି ଯୋଗୁଁ କଟକରେ ଚହଲ ପଡ଼ିଛି । ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଆବେଦନ ନିବେଦନ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ମନ୍ତଳରେ ବାହାରିଲାଣି । କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଦାମା କୁମ୍ଭାରଗଣି ନିଆଁ ଗୁଳରୁ ଓହଲିଥିବା ଦଉଡ଼ି ଖଣ୍ଡନରେ ଲାଗି ଏ କାଣ୍ଡ ଘଟିଅଛି । ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ବର୍ଷର ହେବ ଦର ଏକାବେଳକେ ଭସିଥିଲା । ଗୁଡ଼ିଆରେ ନିଆଁ ଲାଗିବାରୁ ଲୋକେ ଜୀବନବିକଳରେ ପଡ଼ାକୁ ବାହାରି ଆସିଥିଲେ । ଜିନିଷ ବାହାର କରିବାର ସମୟ ନ ଥିଲା । କେତେ ମିନିଟ୍ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ କୁମ୍ଭାର ସାହୁଟି ଅଗ୍ନିପାତ୍ର । ଦୁଇ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଓ କୋଉଏ ବାଜଣଟି ଗାଈ ବଳଦଙ୍କ ଆହ୍ୱାନରେ ସେ ଯଜ୍ଞ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ପ୍ରାୟ ଚିନିଗତ ପ୍ରାଣୀ ଅଜି ଗଛମୂଳରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଅଛନ୍ତି । ଖାଇବାକୁ ଅନ୍ନ ନାହିଁ କିମ୍ବା ପିଇବାକୁ ବସ୍ତୁ ନାହିଁ । କେତେ ଶିଶୁ କ୍ଷୟରେ ମିଶ୍ରମାଣ ହୋଇଗଲେଣି । ଏହା ଉପରେ ପୁଣି ଅସରାଏ ଅସରାଏ ବୃଷ୍ଟି ।

ଦୟାପ୍ରବଣ ଦେବବ୍ରତର ହୃଦୟ ଏଥରେ ନିଶ୍ଚଳ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ । ବାସନ୍ତୀର ଭାର ତାକୁ ପୀଡ଼ିତ କଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦଗରେ ସେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଅଛି, ସେଥିପ୍ରତି ସେ ଏକାବେଳକେ ଉଦାସୀନ ନୁହେଁ ।

ରମେଶ ତାହା ସାଥ — ବି. ଏ. ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଡ଼େ । ଜନସେବା ଚାହାର ବ୍ରତ । ଅନେକ ଦୁଃଖ ଲଞ୍ଜିନା ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଏହା ଗ୍ରହଣ ନାହିଁ । ଚାହାର ବଡ଼ ଝୁଙ୍କ; ପଡ଼ିତ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ କରିବ । କଲେଜକୁ ଆସି ପ୍ରଥମରୁ ହସ୍ତେଲରେ ରହିଥିଲା; ମାତ୍ର ସେବାକାରୀ ଯୋଗୁଁ ଅନେକ ସମୟରେ

ହଷ୍ଟେଲ ଗାହାରେ ରହିବାରୁ କର୍ତ୍ତାମାନେ ସ ଦା ବିରକ୍ତ ହେଲେ । ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ଉକ୍ତ ରୋଗୀ ପଡ଼ିଛି, ପାଖସାହରେ କଲେରା ଲାଗିଛି, ହାଡ଼ିସାହରେ ବସନ୍ତ— ସେବାର ପ୍ରୟୋଜନ—ରମେଶ ଯିବ । ଏସବୁ ହଷ୍ଟେଲର କର୍ତ୍ତାମାନେ କାହୁଁ ସହ୍ୟ କରି ପାରିବେ ? ରମେଶ ଉପରେ ଧମକ ଚମକର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ ଏ ସବୁରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ହଷ୍ଟେଲ ତ୍ୟାଗ କଲ । ଗଡ଼ଜାତର ଆଉ କେତେ ଜଣ ଗ୍ରାମିଣ ସହୃଦ ନିମଗ୍ନତାରେ ଗୋଟିଏ ମେସ୍ ଖୋଲିଅଛୁ । ଦେବବ୍ରତର ଶକ୍ତି ବହୁମୁଖୀ । ତାହାର ଚରିତ୍ରବିକାଶ ସବୁ ଦିଗରେ—ସାହିତ୍ୟ ସେବାଠାରୁ ପଶୁସେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ତାହାର ସୀମା । ଗୁଣର ଅଦର ସେ କରି ଜାଣେ । ଦେବବ୍ରତର ଚକ୍ଷୁରୁ ରମେଶର ମହତ୍ତ୍ୱ ବେଶିତନ ଛପି ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଏକ ପଥର ପଥକ ଦୁଇଜଣ; କେତେକଳା ବା ଅଗ୍ରଗତି ରହିବେ ? ଆଇ. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ପରେ ପୁରୀ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ରମେଶ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଦେବବ୍ରତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ ଯୋଗୁଁ ଦାର୍ଜିଲିଙ୍ଗରେ ଏକ ମାସ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଘରକୁ ଫେରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ହୋଇଗଲା । କର୍ମୋପଲକ୍ଷରେ ଦେବବ୍ରତକୁ ରମେଶ ସଙ୍ଗରେ କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ରହିବାକୁ ହେଲା । ସେହିଠାରୁ ଦୁଇଜଣ ଘନଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ । ସେହିଠାରୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ କଲ୍ପନା କରି ଦୁହେଁ ପରସ୍ପର ସହୃଦ ପରାମର୍ଶ କରି ଚଳୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରୟୋଜନ ବେଳେ ଦୁଇବନ୍ଧୁ ଅଗାଧତା ବାହାର ପଡ଼ନ୍ତି । ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟରେ ଉତ୍ସାହ ଦ୍ୱିଗୁଣିତ ହୁଏ । ନିର୍ମଳା ଦେବଙ୍କ ଶବ୍ଦସକାର ଦିନ ସମସ୍ତ ରାତି ସେ ଝଡ଼ି-ବର୍ଷାରେ ଦେବବ୍ରତ କେତେଥର ଭାବିଛି, ରମେଶ ସଙ୍ଗରେ ଆଆନ୍ତା କି ! ରମେଶ ସେତେବେଳେ ଯାଜପୁରରେ ବୈତରଣୀ ପ୍ଳାନାର୍ଥୀ ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଜାତିପ୍ରଥାର ନିଗଡ଼ ବନ୍ଧନମାନେ ନାହିଁ । ଆବ୍ରାହ୍ମଣ ଚଣ୍ଡାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ତାହାର ଆପଣାର । ଦେବବ୍ରତକୁ ସେ ସ୍ନେହ କରେ, ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ କରେ । ବିଡ଼ାନାସୀରେ ଘର ପୋଡ଼ିଯିବା ଶୁଣି ସେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଡାକି ନେଇଥିବା ପାଠକେ ଜାଣନ୍ତି । ସେଠାର ଶତାଧିକ ବାସସ୍ଥାନ ଦୁଃଖୀଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦୁଇବନ୍ଧୁ ଆଜି ଗଞ୍ଜାମ ଆଲୋଚନାରେ ବସିଛନ୍ତି । ଆଲୋଚନା ପରେ ଉତ୍ସାହ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ସଭାପତିତ୍ୱରେ ଗୋଟିଏ କମିଟି ଗଢ଼ି ରାଜ୍ୟ ଉଠାଇବା ସ୍ଥିର ହେଲା । ସେଥିରୁ ଗୃହଶୂନ୍ୟ ଦୁଃଖୀ ଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦିଆଯିବ । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ କେତେକ ଅସୁବିଧା ଥିବାରୁ ଦେବବ୍ରତ ରମେଶକୁ ସମ୍ପାଦକର ଭାର ନେବାକୁ କହିଲା ।

ଏସବୁ ଠିକ୍ କରି ରମେଶ ଫେରିଯିବା ପରେ ଦେବବ୍ରତ ଖଣ୍ଡିଏ ଚିଠି ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ନିଜ ଟେବୁଲ ପାଖରେ ବସିଲା । ତାହାର ମୁହଁ ଦେଖିଲେ ଜଣା ପଡ଼ୁଥାଏ ଯେପରି ଗୋଟାଏ ଗୁରୁଚିନ୍ତାରେ ତାହାର ଚିତ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ମସ୍ତକରେ ହାତ

ଦେଇ ବାହାରକୁ କିଛି ସମୟ ଜଳଜଳ କରି ଅନାଇବା ପରେ ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସରେ ତାହାର ଚୈତନ୍ୟର ସୁନ୍ଦରତା ଖେଳିଲା । କାହା ନିକଟକୁ ବା କି ବିଷୟ ଦେବବ୍ରତ ଲେଖୁଛି, ତାହା ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଦରଜା ବନ୍ଦ । ଆଲୁଅଟି ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ । ଦେବବ୍ରତ ଚୌକି ଉପରେ ଆସିନ । ମହରଗଡ଼ରେ ଫାଉଣ୍ଟେନ୍ ଯେନ୍ କାଗଜ କର୍ପଣ କରି ଚାଲିଛି । କେତେ ସମୟ ପରେ କବାଟ ଫିଟାଇ ଦେଖେ ଯେ ଅଧିକାଂଶ ଗୁଡ଼ି ଆହାର ସମାପନ କରି ଶାରଦୀୟ ରଜନୀ ବହାର ସୁଖରେ ମୁଗ୍ଧ । ଦେବବ୍ରତ ଭେଜନଶାଳାରୁ ଫେରି ନିଦ୍ରା ଦେଖିବାକୁ ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା; ମାତ୍ର ଦେବା ଯେ ସଫଳରେ ପ୍ରସନ୍ନା ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । କେତେ ମହତତ୍ତ୍ୱ, ଜପତପ, ପୂଜାପାଳ ପରେ ବଳିପାତ ହେଲେ ଦେବାଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ମିଳେ । ଦେବବ୍ରତ ଏପରି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବସ୍ତୁକୁ ଅଲୋଚନାରେ ଲାଭ କରିବାକୁ ଆଶା କରିବା ବାଚୁଲତା ମାତ୍ର । ସେ କୃପାଲଭ ନିମନ୍ତେ ମନର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭା ସମସ୍ତ ବଳଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । ତାହା ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହିପରି ଅନିଦ୍ରା ଭାବରେ ବା ତନ୍ମୁଦ୍ରାରେ ରାତ୍ରିଯାପନ କରିବା ଦେବବ୍ରତର ଭାଗ୍ୟରେ ଅଛି । ଦିନ ଆସୁଛି, ନିଦ୍ରା ଦେବାଙ୍କର ଶାନ୍ତିମୟ ବାହୁଲ୍ୟର ସୁକୋମଳ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ଦେବବ୍ରତର ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରାଣ ଶୀତଳ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ସାଧକର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ—ବିପଦ କୁଳବିଟିକା ମଧ୍ୟରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଗୁପ୍ତ ପକ୍ଷ ଗୋପନୀୟ ଭାବରେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । କଲ୍ୟାଣୀ ଲମ୍ବାପା ଖୋଲି ଦେଖନ୍ତି, ଦେବବ୍ରତର ଚିଠି ! ବିସ୍ମୟ ଜାତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଦେବବ୍ରତ ସଙ୍ଗେ ତ ଏଠିଲି ସେଠିଲି ଦେଖା—ଏଥରେ ପୁଣି ଚିଠିର କି ପ୍ରୟୋଜନ ଆଇପାରେ ? ଗୋଟିଏ କିଛି ବିଶେଷ କାରଣ ଅବଶ୍ୟକ ଥିବ । ସତେ କ'ଣ ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଲେଖିଛି ! ତାକୁ କି ବାହା . . . ? ନା ବିପଦ ? ଆଶା ଓ ଆଶଙ୍କା ଦୁଇ ଭାରିନା । ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଅଶ୍ୱସ୍ତ ପ୍ରୀତି । ସେଥିରେ ବିଚ୍ଛେଦ ନାହିଁ କି ବିରହ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଆଶା, ସେହିଠାରେ ଆଶଙ୍କା । ସେଥିପାଇଁ ଅଳ୍ପ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ମନରେ ଯୁଗପତ୍ ଆଶା ଓ ଆଶଙ୍କା ଜାତ ହେଉଅଛି ।

ସେ ପକ୍ଷ ପାଠ କଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଲେଖିଛି—

ସବିନୟ ନବେଦନ,

ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏହା ମୋର ପ୍ରଥମ ପକ୍ଷ । ଭାରି ଓ ଶୁଭାରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ମା ପରି ଜ୍ଞାନ କରେ । ସେହି ସାହସରେ ଆଜି ଏ ପକ୍ଷ ଲେଖୁଛି । ସରଳ ଭାବରେ କେତୋଟି କଥା ଲେଖିବି । ସାକ୍ଷାତରେ କହିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି ଅନେକ ଥର ଯାଇଛି; ମାତ୍ର ସଫୋର ବୋଧକରି କହିପାରିନାହିଁ । ମନକଥା ମନରେ ରହେ ।

ଏ ପଥ ପାଇ ଆପଣ ବନ୍ଧୁ ହେବେ ନାହିଁ । ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ସରଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଆଶା କରେ ।

ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହୃତ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ନିର୍ମଳା ଦେବୀ ବାସନ୍ତୀର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ମୋତେ ରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବାକୁ ମୁଁ ଧର୍ମତଃ ବାଧ୍ୟ । ଅତି କୋମଳ ବୟସରେ ମାତୃବିୟୋଗ ଦୁଃଖ ବାସନ୍ତୀକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ପକାଇଅଛି । ଆପଣଙ୍କ ପରି ସ୍ନେହଶୀଳ କଲ୍ୟାଣମୟ ମାତୃହୃଦୟ ତାକୁ ଏ ବିପଦ ମଧ୍ୟରେ ବେଷ୍ଟନ କରି ରହିଥିବାରୁ ସେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ବୋଧ କରିପାରେ; ମାତ୍ର ମୋର ଆଶଙ୍କା ହୁଏ, ଆପଣ ଏକାବେଳେକେ ସ୍ନେହାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି ! ଅବସ୍ଥାଟା ଯଥାର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାର ଅବସର ଆପଣଙ୍କର ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଆପଣଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସେ ସାଧୁ, ସେଥିରେ ଅଶ୍ୱମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସମାଜର ଏ ଦୂରବସ୍ଥାରେ ତାହା ଭଲ ବୁଝିବାକୁ ଲୋକ ବିରଳ ହେବେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ନିର୍ମଳାଦେବୀଙ୍କ ପରେ ଆପଣ ବାସନ୍ତୀର ମା । ନିର୍ମମ ସମାଜ ତାହା ସହ୍ୟ କରିବ କାହୁଁ ?

କାଲି ବାସନ୍ତୀ ସ୍କୁଲକୁ ସୁନବାର ଯିବା କଥା ଆପଣ ସ୍ଥିର କରି ଅଛନ୍ତି । ସୁଖର କଥା; କିନ୍ତୁ ସେ ରହିବ କେଉଁଠାରେ ? ଘରେ ରହିବା ତାହା ମନ୍ଦରେ ନିରାପଦ ନୁହେଁ । ମାତୃବିୟୋଗରେ କିଏ ବା କାତର ନ ହେବ—ବିଶେଷତଃ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କ ପରି ସନ୍ତାନପ୍ରାଣୀ ମାତାଙ୍କୁ ହରାଇ ? ବାସନ୍ତୀ ତ ଯିଲା । ସଂସାରର କଠୋର ବାସ୍ତବତାରୁ ସେ ଆଜିଯାଏ ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୁଚିକାହିଁତ ଥିଲା । ଅତୀତ ବା ଭବିଷ୍ୟତ ଭବିଷ୍ୟତର ଅବସର ସେ ପାଇ ନାହିଁ । ସେ ଆଶ୍ୱାସରେ ଦିନ କାଟୁ ଅଛି । ଆଜି ଏକାକୀ ଗୋଟିଏ ଘରେ ରହିବା ତା ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ନ ଥାଇ ପାରେ; କାରଣ ଆପଣ ନିକଟରେ ଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେ ଘରେ ସେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କର ସ୍ମୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ ଜଡ଼ିତ ରହିଅଛି । ସବୁବେଳେ ବାସନ୍ତୀ ଆଖିରେ ମା ଦିଶି ଯାଉଥିବେ । ତାଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ ପଦାର୍ଥକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେ କିପରି ଶୋକାରୁ ଛୋଟ ଉଠେ, ଆପଣ ଦେଖିଥିବେ । ଏପରି ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅସହାୟା ବାଳିକାର କୋମଳ ପ୍ରାଣ ପକ୍ଷରେ ଏ ସବୁ ଅସହ୍ୟ । ସେ ଦିନ ତ ଆପଣ ଥିଲେ, ବାସନ୍ତୀ ଯେତେବେଳେ କହିଲା, “ମାଙ୍କ ଆରଖିତା ଦେଖିଲେ ସେଥିରେ ମା ଦିଶନ୍ତି ।” ଏ ସବୁ କାରଣରୁ ମୋର ମନେହୁଏ, ତାହାର ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ମାତ୍ର ତାକୁ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ କରାଇବା କଷ୍ଟକର । ଆପଣଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ ତାହାର ସୁବିଧା ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ସେ ମଜିବ ନାହିଁ । ଯଦି ନା ମଙ୍ଗେ, ତଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କାରଣ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ବାଧାବିଧି ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ରହିଅଛି । ଆପଣଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କ

ସୁଦୃଢ଼ମୁଣ୍ଡି ନୃତ୍ୟ ବାସନ୍ତୀଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ମାତୃପ୍ରାଣ । ସେ ଏକାବେଳେକେ କାତର ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ନିକଟରେ ରହିଲେ ତାହାର ପ୍ରାଣରେ କୋହ ଉଠୁନିବ; କିନ୍ତୁ ଦୂରରେ ଟିକିଏ ରହିଲେ ବେଷ୍ଟନର ପ୍ରଭାବରୁ ସେ ଶୋକାନଳ କହୁ ଶାନ୍ତ ହେବାର ଆଶା । ବାଳିକା ସ୍କୁଲ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିଲେ ବୋଧହୁଏ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ମନ ଭୁଲାଇବା ପାଇଁ ସେଠାରେ ସୁବିଧା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ସେଥିରେ ତାହାର ବିଶେଷ ଆପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଆପଣ ବୁଝାଇ କହିଲେ ସେ ମଜିଯିବ । ଆପତ୍ତଃ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ନିରାପଦ ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା । ଧନିଆ ଓ ଚମ୍ପା ଘର ଜଗି ପାରନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀର ହଷ୍ଟେଲ ଖର୍ଚ୍ଚ ନିମନ୍ତେ ଅର୍ଥାଭାବର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ ଜାଣିବେ । ଆପଣଙ୍କ ମତାମତ ଅପେକ୍ଷାରେ ରହିଲୁ । ଭବି ।

ସ୍ନେହର

ଦେବବ୍ରତ

କଲ୍ୟାଣୀ ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ପକ୍ଷୀର ଦୁଇ ଡିନି ଥର ପଡ଼ିଲେ । ଶୁଣିଲେ, “ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀ ପାଇଁ ଏଡ଼େ ଚିନ୍ତିତ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲି ସେ କଥା ତ କିଛି ଲେଖିଲେ ନାହିଁ । ଏପରି ହୃଦୟର ସହୃଦ ପରସ୍ପରର ଯନ୍ତ୍ର ନେବା ମଧ୍ୟ ବିରଳ ।” ହାୟ କଣ୍ୟାଶା, ତୁମର ନାବା ହୃଦୟର କ’ଣ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଝିପାରିଲୁ ନାହିଁ ଯେ ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତର ‘ପର’ ନୁହେଁ, ନିକଟତମ ! ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆକର୍ଷଣରେ ବଶଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂରଭୁତ ହୋଇଅଛି । ବାସନ୍ତୀ ନିରାପଦ ହୋଇ ନ ରହିବାଯାଏ ଦେବବ୍ରତର ଆକୂଳ ପ୍ରାଣ ନିହିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତୁମ ନିକଟକୁ ଏ ପସ ।

ଦେବବ୍ରତ ଚରୁଦିଗରୁ ଶୁଣି ପିରି କରୁଛୁ ବାସନ୍ତୀର ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବା । ପଞ୍ଚୁ ସୁବିଧାଜନକ । କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କୁ ଏ ପ୍ରସାଦ ଭଲ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଦେବବ୍ରତର ପକ୍ଷ ପାଠକର ସହ ବୁଝି ପାରିଲେ । ତାଙ୍କର ଆଉ କିଛି ଆପତ୍ତି ରହିଲା ନାହିଁ । ଖରବରେ ଚର୍ଚ୍ଚକୋଣରୁ ଉଠିଟି କ୍ଷୀଣ ଲୋଚକଧାର ବକ୍ଷସ୍ଥଳକୁ ଗଢ଼ି ଆସିଲା । ବାସନ୍ତୀକୁ ଦୂରରେ ରଖି ସେ ରହିବେ । ନିର୍ମଳା ଏ କଥା ଜାଣିପାରିଲେ କ’ଣ ଶୁଣିବେ ? ସେ ହେଲେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ ନ ହୋଇ ହିନ୍ଦୁ ହୋଇଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ କ’ଣ ? ନିଷ୍ଠୁର ସମାଜ ! ଶତ ଶତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ପ୍ରାଣେ ଦାରୁଣ ଅଭିଶାପରେ ଆଉ କେତେଦିନ ଚିଷ୍ଟି ପାରିବୁ ? ତୋର କଠୋର ବନ୍ଦନରେ କେତେ କଳ୍ପସନ୍ତାନ କୋମଳ ପ୍ରାଣ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ଏ ନିର୍ଯ୍ୟାତନାର ଫଳ ଅତି ବିଷମୟ । ସେଥିରେ ତୋର ଧ୍ୟାନ ଅବଶ୍ୟାମୁଖ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ଅତୀତ ହୋଇନାହିଁ । ନିଜକୁ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବାର ବାସନା ଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉନ୍ମିଳିତ କରି ଦେଖ । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଦୂରକର । ପୁରାତନରେ ନୂତନତ୍ୱ ସଂଯୁକ୍ତ କର ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ବିବେଚନାରେ ବାସନ୍ତୀ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବା କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା । ତାକୁ ବହୁତ ବୁଝାଇବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଆପତ୍ତି କଲା ନାହିଁ । ସନ୍ଧ୍ୟା-

ବେଳେ ଦେବହୃଦ ଆସି ଶୁଣେ ସେ ବାସନ୍ତୀ କାଲି ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହିବ ।

— ସାତ —

ଦୁଇ ବର୍ଷ ପରେ—ଦୀର୍ଘ ଦୁଇ ବର୍ଷ ପରେ—ବାସନ୍ତୀ ବସିଥିଲା, ତାର ନିରୁତ୍ତର କକ୍ଷଟିରେ ଗୁଣ୍ଡା ନିବାସର ଏକପ୍ରାନ୍ତରେ, ବତାୟନ ପଥରେ ସାନ୍ଧ୍ୟ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ । ସେହି ସନ୍ଧ୍ୟାତାରୁଟି ପରି ଶୁଭ୍ର ସେ, ସେହି ବିକଟ ଶେଫାଳିର ନିର୍ଦ୍ଦାୟରେ ଗଠିତ ତାର ସୁକୁମାର ଅଙ୍ଗଟି ।

ଗତ ଦୁଇ ବର୍ଷର ସ୍ମୃତି ଆଲୋଡ଼ନ କରି ବାସନ୍ତୀ ଭାବୁଥାଏ, ଏହି ଦିଓଟି ବର୍ଷ ଜଗତ ଉପରେ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଭାବ ରଖିଯାଇ ନାହିଁ । କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଦେଇଛି, କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ସୁଖ; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେଇ ଯାଇଛି ସ୍ବପ୍ନ । ... ତାର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବନଟି ଉପରେ କେତେ ବାତ୍ୟା ବହିଗଲା ! ଆଜି ତ ସେ ସବୁ ମନେ ହେଉଛି ସ୍ବପ୍ନ ! ତାର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ହୃଦୟଟିକୁ ଅଧିକାର କରି ରହିଛି ତାର “ଦେବଭାଇ” ର ଅସୀମ ପ୍ରେମ ଓ ଅକପଟ ଦୟା—ସେ ବି ତ ସ୍ବପ୍ନ । କେତେ ବାନ୍ଧବୀ ତାକୁ ପ୍ରୀତି ଦେଇ ଧନ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି, କେତେ ଶିକ୍ଷୟିଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି ଆଦର ଓ ଯେହ । କଲାଣି ଦେବତାକୁ ମାତୃଶୋକ ଭୁଲାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ଭାବିଲା, ତାର କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଗତଟିରେ ବାସ୍ତବତା ନିଷ୍ପୁର ସ୍ବର୍ଗ ରଖିଯାଇ ନାହିଁ, ତାର ସ୍ବପ୍ନ ଅନ୍ତର ବାହାର ଆବେଗମୟ କରି ଦେଇଛି ।

ସହଯା ପଛଆଡ଼ୁ କିଏ ତା ଆଖି ତପି ଧରିଲା, କାହାର କୋମଳ କରପଲ୍ଲବ ଦିଓଟି ତାର ସ୍ବରାଜ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲା, କାହାର ମୁକ୍ତକୁନ୍ତଳ ତାର ବନ୍ଧରେ ଆସି ପଡ଼ିଲା । ବାସନ୍ତୀ ଅନୁମାନ କରି କହିଲା, “ସୁସମା !” ଅଜ୍ଞତା ତରୁଣୀଟି ହସିଦେଇ ଉଠିବ ଦେଲା, “ନା” । ତାର କଣ୍ଠସ୍ବର ଉପତ୍ତ ବିକୃତ ।

“ଅସିତା !”

“ନା ।”

“ଭ୍ରଷ୍ଟା !”

“ନା ।”

ବାସନ୍ତୀ ଟିକିଏ ଅସହସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା—“ଝି, ଭୁଞ୍ଜି ଦେ ନା, ଭାଇ, ଲାଲା ।”

ତାହାମୟୀ ତରୁଣୀଟିର ହାସ୍ୟ କେବଳ ଇଚ୍ଛାରୁ ଉଚ୍ଚତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
ବାସନ୍ତୀ ଟିକିଏ ବରକ୍ର ହୋଇ କହିଲା—“ମୁଁ ପାଶବ ନାହିଁ କହୁ ?”

ଅଜ୍ଞାନା ହାତ ଗୁଡ଼ିଦେଲା । ବାସନ୍ତୀର ଗାଲ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଟିପିଦେଇ କାନେ କାନେ
କହିଲା, “ବଉଳ ମୋର, ସାନ୍ଧ୍ୟ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ ଉଦାସ ହୋଇ ଏତେ ଶବ୍ଦ କ’ଣ ?
ଦେବସ୍ୱର କଥା ?”

ମୁନାଦିକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ଆଣି ଲଜ୍ଜା ବିନମ୍ର ସ୍ୱରରେ ବାସନ୍ତୀ କହିଲା—“ଆଜ୍ଞା,
ବଉଳ, ତୁ ଏପରି ସମୟରେ ଆସିବୁ ବୋଲି କିଏ ଜାଣିଥିଲା ?”

ଝରକା ପାଖରେ ଆଉ ଶୁଣିଏ ଚଉକ ପକାଇ ସୁନାଦ ଦୁଇ ମିନିଟ୍ ବାହାରକୁ
ଅନାଇ ନୀରବ ହୋଇ ବସିଲା । ତା’ ପରେ ଗନ୍ତୀର ହୋଇ କହିଲା, “ଦେବସ୍ୱର ଆଜି
ଆସିଥିଲେ ?”

ଚିତ୍ତ ହାସ୍ୟମୟୀ ସୁନାଦର ମୁଖରେ ଏହି ଗାନ୍ତୀର୍ଯ୍ୟଟିକ ବଡ଼ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଦୃଶ୍ୟଟିଏ ।
ବାସନ୍ତୀ ଟିକିଏ ସିନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ପଚାରିଲା—“ତା ପରେ !”

“ତାଙ୍କ ମା ତାଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଛନ୍ତି, ଆସନ୍ତା ବୈଶାଖରେ ଧରଧରସ୍ୱର
ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ଘରେ ବାହା ନ ହେଲେ ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ।”

“ଦେବସ୍ୱର କ’ଣ ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି ?”

“ସେଇ କଥା ତ ସେ ପଚାରିଥିଲେ । ମୋ ମା କହିଲେ—“ମା ମନଟି ସବୁବେଳେ
ଦୁଃଖ ହିଁ ଚିନ୍ତେ । ସେ ଜାଣି ଶୁଣି ଯଦି ମୋ ବାସନ୍ତୀଙ୍କୁ ନ ନେବେ, ତେବେ ମୁଁ
ଆଉ କହିବି କ’ଣ ? ମୋର କହିବାର ଅବା କେଉଁ ଅଧିକାର ଅଛି ?”

“ସେଇଠୁ !”

ସେଇଠୁ ଦେଲେ କହିଲେ—ମାଆଙ୍କ ମନରେ ସୁଖ ଦେବାକୁ ଯାଇ ମୁଁ
ନିଜେ ଦୁଃଖ ସହବାକୁ ବସି ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀ ଲାଗି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଗୋଟିଏ ସୁଖ ନାଶ
କରିବାକୁ ମୋ ବିବେକ ମୋତେ କହୁ ନାହିଁ । ମୋ ଜୀବନ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯାଉ, ଦୁଃଖ
ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତା ପଙ୍ଖେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜୀବନ ଯେ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯିବ, ଏ ଚିନ୍ତା
ମୋତେ ବ୍ରତ କର ପକାଇଛି । ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ରୁଗା ହୋଇ ଦେବସ୍ୱର ସୁଣି କହିଲେ—
ତା ଛଡ଼ା ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା । ନିର୍ମଳା ଦେବକୁ ମୁଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଛି, ଏ
ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ପାରି ନ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଶାନ୍ତିମୟ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗତ
ଆତ୍ମାକୁ ପ୍ରତାରଣା କରିବି କିପରି ?

ବାସନ୍ତୀ ତାର ଦେବସ୍ନାନର ଏ ନିବନ୍ଧ ଶୁଣି ମୁଗ୍ଧ ଓ ଚକିତ ହୋଇଗଲା ।
ଲେଟକ ଅପରାଧିବୀ ତାର ଶୁଭ କପୋଳଟିକୁ ଶିଶିରଯାତ କୁଳ କୁସୁମ ପରି ମନୋରମ
କରି ଦେଲା । ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ତୁ ଏ ସବୁ ପ୍ରହେଳିକା ରଖ, ବଢ଼ିଲ ! ମୋତେ
ଖାଲି ସମାଧାନଟା କହ ଦେ ! କ’ଣ ଠିକ ହେଲା ଶେଷରେ ?”

“ଠିକ୍ କିଛି ହୋଇ ନାହିଁ । ଦେବସ୍ନାନ ଚନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ
ମୁହଁରେ ଆଉ ସେ ହସଟିକି ଲାଗି ରହି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପରାକ୍ଷା ରହିଲା ଆଉ ମାସେ; କିନ୍ତୁ
ପଡ଼ାଶୁଣା ଛାଡ଼ି ସେ ଖାଲି ଏଇ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ବିସ୍ତ୍ରତ ।”

ବାସନ୍ତୀ ହାତ ଉପରେ ମୁଣ୍ଡ ରଖି ଅନେକକ୍ଷଣ ଶୁଣିଲା । ଶେଷରେ ଅଶ୍ରୁ-
ଭରାକାନ୍ତ ନେତ୍ରରେ ସୁନାତି ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କହିଲା, “ତାଙ୍କୁ କହ, ବଢ଼ିଲ, ସେ ତାଙ୍କ
ମାଆଙ୍କ କଥା ହେଲା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

ଏହି ଅଳ୍ପ କେତୋଟି କଥାରେ ଯେ କେତେ ବେଦନା, କେତେ ହିନ୍ଦନ
ନିହତ ଥିଲା, ସୁନାତି ତାହା ବୁଝିଲା ।

ବାସନ୍ତୀର ହୃଦୟ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ କୋହ ଉଠୁଥାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରାକାନ୍ତଙ୍କୁ ଫୁଲ
କୁସୁମଟିଏ ସେ—କେତେ ସ୍ୱପ୍ନ ସୁଖକଲ୍ପନା ତାର ମନଟାକୁ ଘେରି ରହିଥିଲା,
ସକଳକାଳିକା ଘେରି ଉଦୟାରୁଣର ସିନ୍ଧୁ ରଙ୍ଗିନ କରିଶରୁଡ଼ିକ ପରି । ଗୋଟାଏ
ମହତ୍ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗର ପରିକଳ୍ପନା ଦ୍ୱାରା ନିଜକୁ ଯେତେ ସାନ୍ତାନ୍ତି, ଦେବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା
କରୁଥାଏ, ସେତେ ତାର ଅଶ୍ରୁ ଅସମ୍ଭାଳ ହେଉଥାଏ, ଗୋଟାଏ ଅଜଣା ଦୁଃଖର
ନିଗୂଢ଼ତା ମଧୁତ କରି ଦେଉଥାଏ ତାର ସୁକୁମାର ଅନ୍ତଃକରଣଟିକୁ । ହଠାତ୍ ହସି
ଉଠି ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ମୁଁ ଏଇକ୍ଷଣି କ’ଣ ଭାବୁଥିଲି ବୁଝିଲୁ, ବଢ଼ିଲ ?
ଭାବୁଥିଲି, ଏ ଜୀବନଟାଯାକ ଗୋଟାଏ ସୁଦୀର୍ଘ ସ୍ୱପ୍ନ । ଦୁଃଖ ବି ନୁହେଁ, ସୁଖ ବି ନୁହେଁ,
କେବଳ ଗୋଟାଏ ଅନୁପମ ଅନୁଭୂତି ।

ତାର ସିନ୍ଧୁ ସୁଧୀର ଗୁହାଣିଟିରେ ଗଭୀର ବ୍ୟଥା ଭରିଦେଇ ବାସନ୍ତୀ
କହିଲା—“ଏ ସ୍ୱପ୍ନ ରାଜକରୁ ତ ମୋଠାରୁ ତାଙ୍କୁ କେହି କାନ୍ଦି ନେବ ନାହିଁ । ତେବେ
ଆଉ ଦୁଃଖ କ’ଣ ?”

ସୁନାତି ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସଟିଏ ପକାଇ କହିଲା, “ମାନବ ହୃଦୟ ତ ରୁ ପାଚନାହୁଁ
ବଢ଼ିଲ ! ତୋ ହୃଦୟଟି ସିନା ଫୁଲର ହୃଦୟ—ସୌରଭର ସ୍ୱପ୍ନରେ ପରି ରହିଛି !
ତୁ ଯଦି ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ମୋ’ର ପରି ନାସ ହୃଦୟଟିଏ ପାଇଥାନ୍ତୁ,
ତେବେ କି ତୁ ଏତେ ବଡ଼ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ମନ ବଳାନ୍ତୁ ଭଉଣୀ

ସୁଖି ତଳ ମାସ ପରେ ଦେବଦ୍ରବ ଓ ବାସନ୍ତୀର ପୂଜା ଫଳ ବାହାରିଲା । ଉଭୟେ ପାସ୍ କରନ୍ତି ବେଶ କୃତଜ୍ଞ ସହକାରେ—ଦେବଦ୍ରବ ବି. ଏ. ଏବଂ ବାସନ୍ତୀ ମ୍ୟାଟ୍ରିକ୍ୟୁଲେଶନ୍ । ଦେବଦ୍ରବର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ବଳିତ ଯାଇ ଆଇ. ସି ଏସ୍. ହୋଇ ଆସିବ କିନ୍ତୁ ନିତାନ୍ତ ପକ୍ଷରେ କଲିକତା ଯାଇ ଏମ୍. ଏ. ପଢ଼ିବ; କିନ୍ତୁ ତାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ବାସନ୍ତୀ କ'ଣ କରିବ, ତାହା ଭବି ଭବି ଦେବଦ୍ରବ କୌଣସି କୁଳ-କିନାରୀ ପାଇଲା ନାହିଁ । ଦିନକୁ ଦିନ ମାଆଙ୍କ ମନ ନ ରଖିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି—ଚିଠି ଉତ୍ତରେ ଚିଠି ଆସୁଛି, ତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଉପରୋଧ ହମେ ଅସମ୍ଭବ୍ୟର ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ପରିଣତ ହେଲାଣି ।

ଅନେକ ଭବିଷ୍ୟ, ଦେବଦ୍ରବ ସ୍ଥିର କଲା, ଧରଧରାପୁରରେ ଧରା ହେବ ନାହିଁ, ମାଆଙ୍କ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଇ ବାସନ୍ତୀକୁ ହିଁ ବିବାହ କରିବ । ତାର ପଡ଼ାଶୁଣା ପଛକେ ନ ହେଲା, ଉକ ଅଭିଳାଷ ଗାଧୋଇ ଗଲା, ମାଆଙ୍କ କଥା ରଖି ସେ ବାସନ୍ତୀକୁ ଅକୁଳ ଦଶିଆରେ ଭସାଇ ଦେବ ନାହିଁ । ଦେବଦ୍ରବ ଶ୍ଵଶୁରଙ୍କ ପରି ଅଟଳ ପ୍ରତିଜ୍ଞ । ଯାହା ସ୍ଥିର କଲା, ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ବିଳମ୍ବ କଲା ନାହିଁ । ଏହି ଦୁଇବର୍ଷ ସେ ବଡ଼ ଅଶାନ୍ତିରେ କଟାଇଛି । ମନ ଭିତରେ ବାସନ୍ତୀ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା, ବାହାରେ ସହପାଠିମାନଙ୍କର ଈର୍ଷା, ବିଦ୍ରୁପ ଓ ଇତରୋଚିତ ବ୍ୟବହାର ଘରୁ ବାରମ୍ବାର ବିବାହବିଷୟକ ତାଗିଦି । ନାନା ଦିଗରୁ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ଦେବଦ୍ରବ ସ୍ଥିର କଲା—ଭଲ ହେଉ, ମନ୍ଦ ହେଉ ଗୋଟିଏ କିଛି କରି ପକାଇବ ।

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ କଥା, ଏ ଘରୁ ବନ୍ଧୁସ୍ଵରେ ସେ ବାସନ୍ତୀର ପରାମର୍ଶ ନେଉନା ନାହିଁ । ସେ ଧରା ନେଲା ଯେ, ବାସନ୍ତୀର ଏ ବିବାହରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ଥାଇ ନ ପାରେ, ତା ମନରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବିକ ବାସନ୍ତୀ ଠିକ୍ ସେହି ବାସନ୍ତୀଟି ହିଁ ଥିଲା; ଦୃଢ଼ସ୍ଵରେ ତା ଦେବଭକ୍ତ ପ୍ରତି ଅପାର ପ୍ରେମ; ବିବାହରେ ତାର ସୁଖର ମାତ୍ରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର କଥା । ତଥାପି ତାର ନିଶ୍ଚୟ ମତଟାଏ ତ ଅଛି, ଏ ମତକୁ ଅବହେଳା କରିବା ଦେବଦ୍ରବର କ'ଣ ଉଚିତ ହେଉଛି ? ଦେବଦ୍ରବ ଅଧିକାଂଶ ସୁରୁପକ ପରି ଏକଦେଶଦର୍ଶୀ, ବଡ଼ ସାଧୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତାର; କିନ୍ତୁ ଏହି ସାଧୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଙ୍ଗେ କଲ୍ଲନାପ୍ରବଣତା ଫସ୍ତୁକ ହୋଇନାହିଁ, ନାହିଁ ଦିଗଟିକୁ ସହାନୁଭୂତି ଦେଇ ଅନୁଭବ କରିବାର କଲ୍ଲନା କେବେ ହେଁ ତା ମନରେ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହିଟି ତାର ଚରଣରେ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ଧମଣିୟା ଯୁଟି । ଏହି ଯୁଟି ଯୋଗୁଁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାମ୍ପତ୍ୟପ୍ରେମରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇପାରେ ।

ହଠାତ୍ ଦିନେ କଲ୍ଲାଣୀ ଦେବଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ଦେବଦ୍ରବ କହିଲା । “ମାଉସି, ମୋ ବାହାଘର ଏଇମାସ ପରିଣ ତାରିଖରେ ହେଉଛି । ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରହିଲା ।”

କଳାଶୀ ଦେବୀ ଦେଖିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ସେକ’ରେ ଦେବ ! ସେଇ ଧରଧରପୁର ସମ୍ପଦ କ’ଣ ତେବେ ପକ୍କା ହେଲା ?”

“ନାହିଁ ମାଉସି, ଧରଧରପୁର ଯାଏ ଉମକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ — ଏଇ ପେଟିନ୍ ସାହରେ ବସି ବସି ଉମେ ଖିଣ୍ଟିଠା ଶାଇବ ।”

କଳାଶୀ ଦେବୀ ସବୁ କଥା ବୁଝିପାରି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଗଲେ । ମନେ ମନେ ଦେବବ୍ରତର ଭୃତ୍ୟୀ ପ୍ରଣାମା କରି ପଚାରିଲେ, “ବାହାଘରକୁ ତେବେ କିଏ କିଏ ଆସୁଛନ୍ତି ?”

“ମା ଆସିବେ ନାହିଁ । ସେ ତ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ଆଉ କିଏ ଆସନ୍ତେ ? ବାସନ୍ତୀ ପକ୍ଷରୁ ଉମେ ଆଉ ସୁନାତି—ମୋ ପକ୍ଷରୁ ରମେଶ ଆଉ ସବେଶ୍ୱର ବାବୁ ।

“ସବେଶ୍ୱର ବାବୁଟି କିଏ ?”

“ଚମକାର ଲୋକ । ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ବୁକିରି କରନ୍ତି । ମୋର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦାଦା ଅର୍ଥାତ୍ ଖୁଡ଼ୁ ତା । ଆମ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ଏ ବିବାହରେ ଏକା ତାଙ୍କରି ସମ୍ମତି ଅଛି ଏବଂ ସେ ସମ୍ମତିଟାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମର୍ଥନ କରିବାର ସାହସ ମଧ୍ୟ ଅଛି ।”

“କିନ୍ତୁ ଉମ ମା ଆସୁ ନାହାନ୍ତି, ଏଇଟା ମୋ ମନରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ଦେଉଛି ଦେବ ! ତାକୁ ନେଇ ବାସନ୍ତୀ ଘର କରିବ କେମିତି, ସବୁ ମୂଲ୍ୟ ଗୋଟାଏ ମନୋବିବାଦ ଲାଗିଥାଏ ?”

ଦେବବ୍ରତ ପଛକୁ ମୁହଁ କରି ଅଶ୍ରୁଗୋପନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା । କିନ୍ତୁ କଞ୍ଚିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲା—“ଆଉ ସେ କଥା ପକାଅ ନା ମାଉସି ! ଯାହା ହେବାର ଥିବ ତା ହେବ । ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ଅଦୃଷ୍ଟ—ଆଉ ମାଆଙ୍କ ଅଭିରୁଚି !”

ଦେବବ୍ରତ ବିଦାୟ ନେବା ପୂର୍ବରୁ କହିଗଲା—“ସବୁ ଉମକୁ ଲାଗିଲା ମାଉସି, ମା ତ ମୋତେ ଗୁଡ଼ିଲେ, ତମେ ଗୁଡ଼ିବ ନାହିଁ, ଏଇ ପ୍ରାର୍ଥନା ।” କଳାଶୀ ଦେବୀ ତା ମସ୍ତକରେ କରୁଲୁନି କରୁ କରୁ କହିଲେ, ସେ କି କଥା ରେ ଦେବ ! ମୁଁ କ’ଣ ତୋର ପର ?”

ଏହି ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ, ସୁଚରିତ ହୃଦୟ ଯୁବକଟିକୁ ସେ ଏକାନ୍ତ ଆପଣାର କରି ପକାଇଥିଲେ ତାଙ୍କର ଉଦାର ହୃଦୟର ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସ୍ନେହ ମମତା ଦ୍ୱାରା ।

ବାହାଘର ନିକଟ ହୋଇ ଆସିଲା । ବାସନ୍ତୀର ମନଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଚପ୍ପଟ ଚାଲିଥାଏ । ଆଉ କେତୋଟି ଦିନରେ ତା ନିବନରେ ଏକ ମହା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଯିବ ।

ଯାହାକୁ ସେ ଯୁଗ୍ମରେ କେବଳ ପାଇ ଆସିଛି, ତାକୁ ସେ ବାସ୍ତବରେ ପାଇବ—କିନ୍ତୁ ନିଦାବୁଣ ଏ ବାସ୍ତବତା ! ଏହି ମିଳନଟି ଯୋଗୁଁ ଗୋଟାଏ ପରିବାରରେ ଅଶାନ୍ତିର ଅଗ୍ନି ଜଳି ଉଠିବ—ସେହି ଅଗ୍ନିରେ ପୋଡ଼ି ଭସ୍ମୀଭୂତ ହୋଇଯିବ ବାସନ୍ତୀ ଜୀବନର କେତେ ସୁକୁମାର ଆଶା, ଦେବବ୍ରତ ଜୀବନର କେତେ ସମୃଦ୍ଧ ଅଭିଳାଷ । ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ତାର ଭଗବାନଙ୍କୁ ପଚାରିଲା—ଦର୍ପଟି ହୃଦୟ ଯେତେବେଳେ ଏକାନ୍ତ ନିକଟ ହୋଇ ଆସି ମିଳନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମର ପରିପୁର୍ଣ୍ଣତା ଲେଖେ, ଜଗତ ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ମମ ଆଦାତ ଦେଇ ନିଷ୍ଠୁର ବାଧା ଦେବନା ବ୍ୟାହତ କରେ କାହିଁକି ?

ବିବାହ ଦିନ ଯେତେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାଏ, ମିଳନର ଆନନ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆନୁସୃଜିକ ମର୍ମପୀଡ଼ା ବାସନ୍ତୀର ଚିତ୍ତକୁ ସେତେ ବନ୍ଧୁକ୍ଷୟ କରି ଦେଉଥାଏ ।

ବାହାରକୁ ଆସିଲେ ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବାବୁ—ବରକର୍ତ୍ତା; ଆଉ ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର—ପୁରୋହିତ । ରମେଶର ପରିଚୟ ପାଠକେ ପାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଦେବବ୍ରତର —“ସତବଃ ସତୀ ମିତ୍ରଃ ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟଃ ଲଳିତେ କଳାବିଧୌ ।” ରମେଶ ଜାଣିଥିଲା, ଏହି ହତଭାଗ୍ୟ ସମାଜରେ ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀକୁ ବିବାହ ଦେବାକୁ କୌଣସି ପେଣାଦାର ପୁରୋହିତ ମଞ୍ଜିବେ ନାହିଁ—ମଞ୍ଜିଲେ ଅର୍ଥଲୋଭରେ ମଞ୍ଜିବେ । ବିବାହ ଭଳି ପବିତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଏହି ନୀଚ ଲୋକଗୁଡ଼ାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନେବା ଯେକୌଣସି ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ଗ୍ରାହ୍ୟକର । ଏହି ହେତୁରୁ ସେ ସ୍ୱତଃ ସ୍ୱବୃତ୍ତ ହୋଇ ତାର ପ୍ରାଣେ ବନ୍ଧୁର ବିପଦଟିକୁ ଆପଣା ଉପରକୁ ଟାଣି ନେଇଥିଲା ।

ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବାବୁ ବଡ଼ ଖିଆଲା ଲୋକ । ଯାହା ଠିକ୍ ମଣିବେ, ବେପାରୁଆ ହୋଇ ତାହା କରିବେ । ଝୁଙ୍କ ଉପରେ ସେ କାମ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଯୁଗ୍ମର ବ୍ୟସ୍ତତା, ତାଙ୍କର ଝୁଙ୍କଗୁଡ଼ାକ ମନ୍ଦ ଆଡ଼କୁ ଯାଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଆଧୁନିକତମ ଖିଆଲା ହେଲା, ଦେବବ୍ରତର ବାହାଘରଟାକୁ ନୂତନ ଧରଣରେ ସଜ୍ଜିତ କରିବା । ବାହାଘର ଦିନ ସକାଳୁ ଉଠି ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବାବୁ କହିଲେ—“ଭୁବିଲୁ, ବାପ ଦେବ, ଗୋଟାଏ ନୂତନ କିଛି କର । ଆମ ମରହଟ୍ଟିମାନଙ୍କର ଦହକ ଗଲା ସେହି ସବାଣ ପାଲଙ୍କିରେ ଚଢ଼ି । ତୁ ବାପା ମୋଟରରେ ବାହା ହେବାକୁ ଚାଲ ।”

କଥାଟା କହି ଦେଇ ନେଜାଣି କାହିଁକି ଠୋ ଠୋ କରି ଖୁବ୍ ଗୁଡ଼ାଏ ହସିଲେ—ବୋଧହୁଏ ନିଜ କଥାଟା ନିଜ ମନକୁ ପାଇଲା । କ୍ଷଣକ ପରେ ପୁଣି କହିଲେ, “ହଁ ବାପା ଦେବ, ତୋ ବାହାଘର ପାଇଁ ରୋସନା କ’ଣ ହେବ ? ବାଜାର ଅବା ଦରକାର କ’ଣ ? ଆମ ମୋଟରଲୁମ୍ପି ତ ଆଜସବାଜି, ଆମ ମୋଟର ହସ୍ତୀ ତ ମହୁଣା ପେଟାଳି ! ହୋଃ ହୋଃ ହୋଃ ହୋଃ.....”

ଲୋକଟି ଶିଆଳବାନ — ବଡ଼ ସରଳ । ଆପଣା ମନକୁ ହସି ହସି ଗଢ଼ିଯାଇ
ଅନେକ କଷ୍ଟରେ ଥୟ ହେଲେ ।

ଶେଷରେ ସେଇଆ ହେଲା । ଦେବବ୍ରତ ସାହୁଦ୍ୟକ ବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ଵନାଥ ଦାସଙ୍କ
ମୋଟର ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ି କନ୍ୟା ଘରକୁ ଗଲା । କନ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ ସ୍ଵୟଂ ବିଶ୍ଵନାଥ
ଦାସେ । ଲୋକଟି କେବଳ ସାହୁଦ୍ୟରସିକ ନୁହେଁ, ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଏବଂ ଦୈବକ୍ରମେ
ବଳରାମ ବାବୁଙ୍କର ପରମବନ୍ଧୁ ଓ ସଂସ୍କାରକ, କରଣଦଳରେ ଜଣେ ନେତା । ମୋର
ଘେରୁ ପାଠକପାଠିକାମାନେ ବାହାଘରର ଗୋଟାଏ କୌତୁହଳପ୍ରଦ ଚିତ୍ରର ଶୁଣିବେ
ବୋଲି ଆଶାବାଜ୍ଞହୁଁ, ସେମାନେ ହୁଏ ତ ଶୁଣି ଦୁଃଖିତ ହେବେ ଯେ, ଏହି ବାହାଘର-
ଟିରେ ବରଯାଣୀମାନେ ଶିଶୁପିଠା ଅଥବା ଲୁଚି ପାନ୍ଥୁଆର ସଦୃଶ୍ୟବଦ୍ଧାର କରପାଣ ନ
ଥିଲେ । କାରଣ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନାଶ୍ରୁ ରୋଗ ଆଉ ସର୍ବୋତ୍ତମ ବାବୁ ପରା ବରକର୍ତ୍ତା ।
ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଶ୍ଵପ୍ରସିଦ୍ଧରେ ଅବଗତ ହେଲୁଁ ଯେ, ଧନିଆ ଚୁକର ଏକାକୀ ଏହି ବିରାଟ
ଆୟୋଜନଟାକୁ ଉଦ୍‌ଭରଣ କରି କିଛି ଦିନଯାଏ ଡାକ୍ତରଖାନାକୁ ଦଉଡ଼ାଦଉଡ଼ି
କରିଥିଲା ।

ବାହାଘରଟା “ସେନ ଭେନ ପ୍ରକାରେଣ” ଖେଚେଡ଼ି ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ
ହୋଇଗଲା । ବାସନ୍ତକୁ ବିଦାୟ ଦେଇବେଳେ ସୁନାନ୍ଦ ଓ କଲ୍ୟାଣୀ ସତକୁ ସତ କାନ୍ଦି
ପକାଇଲେ ଏବଂ ବାସନ୍ତୀ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ମୁହଁ ଘୋଡ଼ାଇ “ଲୋକକ ବର୍ଷଣ କଲା ।
ବାସନ୍ତୀ ଭାବୁନି ନ କାନ୍ଦି ଜାତୀୟ ଭାବକୁ ଅବହେଳା କରି ବାସନ୍ତୀ ଏହି ଯେ
ଅନାର୍ଯ୍ୟୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟଟି କଲା, ଏହାକୁ ସମର୍ଥନ କରି ନ ପାରି ତମ୍ଭା ଚୁକରଣୀ ପୂରା
ଘଣ୍ଟାଏକାଳ ତାଟକା ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତିନିଦିନ ଯାଏ ସାଇପଡ଼ିଶାଙ୍କ
ଆଗରେ ଏକାକୀ ଟୋଙ୍ଗାଗୁଡ଼ାଙ୍କ ମଠିଗଢି ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡୀ-ଫୁଲଗୁଣା ହଲାଇ ପ୍ରବଳ
ଆପତ୍ତି ଜଣାଇଥିଲା ।

ବିବାହ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ଭାଗଲା, ଥରେ ଘରକୁ ଯାଇ ମାଆଙ୍କ ମନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ।
ମାତୃମ୍ନେହ ବୋଲି ବାସନ୍ତକ ସଦୃଶ କିଛି ଥାଏ, ତେବେ ମା ତାର ଏକମାତ୍ର ସୁହୃଦ୍
ପର କରିଦେବେ ନାହିଁ । ଯଦି ପର କରି ଦିଅନ୍ତି, ତେବେ ମାତୃମ୍ନେହ ସମ୍ମୁଖରେ ତାର
ସବୁ ଗ୍ରାନ୍ଥବିଶ୍ଵାସ ଦୂର ହୋଇଯିବ; ସେ ଜାଣିବ ଯେ ମା ସାଙ୍ଗରେ ତାର କେବଳ
ଦେଶାପାରିଣୀର ସମ୍ପର୍କ । ସେ ଭକ୍ତି ଦେଲେ, ବାଧ୍ୟତା ଦେଲେ, ମା ସ୍ନେହ ଦେବେ,
ଆଦର୍ଶ ଦେବେ; ନ ଦେଲେ ଦେବେ ନାହିଁ । ଏ କଥା ଭାବି ଭାବି ତା ମନଟା ବିଦ୍ରୋହ
ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅବଶେଷରେ ସେ ଦିନେ ମାଙ୍କ ନିକଟକୁ ତାର କରିଦେଲା
— “ବାସନ୍ତୀକୁ ନେଇ କାଲି ଘରକୁ ଯାଉଛୁ ।”

— ଆଠ —

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଷ୍ଟେସନରେ ଦେବନ୍ତ ଓ ବାସନ୍ତୀ ଓହ୍ଲାଇଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡେଟି ନେବାକୁ ଗାଁରୁ ଆସିଛନ୍ତି—ବେବର୍ତ୍ତୀ, ସନଥାମା ଚାକରଣୀ ଆଉ ଗାଡ଼ିବାଳ ଓ ସୁଆରୀ ବେହେରାମାନେ । ଶିମିଳିପୁର ଗାଁ ବାଲେଶ୍ଵର ସହରଠାରୁ ଅଢ଼େଇ ମାଇଲ । ଟ୍ରେନରୁ ଉତ୍ତରରେ ସରସର ଚାକିରୀକୁ ପକ୍କା ସଡ଼କ ପଡ଼ିଛି । ଧନିଆକୁ ବେବର୍ତ୍ତୀ ଜିମା ଦେଇ, ଜନସମ୍ପଦ ଗାଡ଼ିରେ ବୋହେଇ କରି ବାସନ୍ତୀକୁ ସୁଆରୀରେ ଚଢ଼େଇ ଦେବନ୍ତ ବାଇସାଇକେଲ ଯୋଗେ ଗ୍ରାମ ଅଭିମୁଖରେ ଯାଯା କରିବା ସ୍ଥିର କଲ ।

ସନଥାମା ବୋହୂ ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କୁ ନେଇଯିବା ପାଇଁ ସୁଆରୀ ସାଙ୍ଗରେ ଆସିଥିଲା, ଦେବନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲା, “ବାବୁ, ତୁମେ ତ କଟକରେ ବାହାହେଲ—ଆମ ଗ୍ରେଜି ରୁଡ଼ାଇଲ; ସେ କଥା ଗଲଣି ତ ଗଲଣି—ଆଉ ଆମକୁ ବରାବର ନିରାଶ କରିବ ନାହିଁ ।”

ଦେବନ୍ତ ହସି ହସି କହିଲା, “ଆଲୋ ! ପାଉଣାଟା ତୁମର ମୂଲତୁଳ ରଖନା ଟିକିଏ—ମୁହଁରୁ କଥା ବାହାରୁ ବାହାରୁ କ’ଣ ତୁମ ପାଉଣା ମେଣ୍ଟିବ ?”

ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେବନ୍ତ କହିଲା, “ମୁଁ ଜନସମ୍ପଦ ବେବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଜିମାଦେଇ ପଛରେ ସାଇକେଲରେ ଯାଉଛି । ଶଗଡ଼ରେ ଧନିଆ ଯିବ ଜନସମ୍ପଦ ନେଇ ।” ବାସନ୍ତୀ କହିଲା—“ହଉ ।”

ସନଥାମାର ମୁରବିସ୍ତାନା ହାଙ୍କ ଶୁଣି ବେହେରାମାନେ ସୁଆରୀ ଘେନି ଦଉଡ଼ିଲେ । ସନଥାମା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଚାଲିଲା ।

ସନଥାମା ତାଙ୍କ ସାଥୀନ୍ତାଣୀଙ୍କୁ ଯେପରି ଶୁଣିଥିଲା, ମିଳେଇ ଦେଖିଲା, ସତକୁ ସତ ଠିକ୍ ତ । ସଂସାରର ବୋହୂପଣିଆ ପରି ଏ ନୂଆବୋହୂର ଡଙ୍ଗା ତ ଜିମା କାହିଁ ଦିଶୁ ନାହିଁ । ରେଳଟାରୁ ଛୁଡ଼ା ଛୁଡ଼ା ଆସିଲା, ପୁଣି ସମସ୍ତେ ଥାଇ ଦେବବାବୁଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କଥା କହିଛନ୍ତି ! ଦେବବାବୁ ତ ମରଦ ସୁଅ—ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ନାଜସରମ କ’ଣ ? ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କର ସିନା ନାଜ ସୁନ୍ଦର । ଏ ବୋହୂଠେଇଁ ତ ତାର ଉଲ୍ଲେ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ ! ପୁଣି ନାକରେ ନୋଥ, ନାଟ ମଧୁର, ଦଣ୍ଡୀ, କପାଳରେ ଅଳକାପତ୍ର, ଗୋଡ଼ରେ ପାହୁଡ଼, ପଞ୍ଚମ କିଛି ନାହିଁ; ଉପରେ ଅନୁକୁଳ ଖଣ୍ଡୁଆ ଖଣ୍ଡେ ବ ପଡ଼ିନାହିଁ—ଖାଲି କ’ଣ ନା, ଗୋଡ଼ରେ ମଲ ଚାରିପଟ, ନାକରେ ମୋତି ନୋଲିକ-ଟାଏ, ନାକଛବି ଦିଟା, ବେକରେ ଚକଟାଏ, ଲମ୍ବା ହୋଇ ଧଣ୍ଡା ପରି ହାରିଟାଏ !

ସେମିତି ବଙ୍ଗାଳୀ ଲଳିତବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ନଗାଇଥାଏ; ତାର ପରି ମୁଣ୍ଡରେ ପୁଅ ନ ପାରି ବାଳ ଗୁଡ଼ାକ କପାଳ ଉପର ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ବଣ ପରି ଦଶହୁ; ଆଉ ତା ଉପରେ ପ୍ରଜାପତି ଫୁଲମର ହାର ପରି ଗୋଟାଏ କ'ଣ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି, ଆଉ ମୁକୁତା ଝୁମ୍ପା ଝୁଲୁଛି; ଅଶ୍ମାରେ ଚନ୍ଦ୍ରହାର ନାହିଁ । ସୁନାର ଗୋଟାଏ ଆଙ୍ଗୁଳିଏ ସବୁ ଗୋଠ; ହାତରେ ଚୁଡ଼ି ଖଡ଼ୁ ନାହିଁ ହାତରେ ଦଶଟା ମୁଦ ନାହିଁ, ଦ'ଟା କମାରୁ ! ମାଲେ, ଏଇଥିପାଇଁ ଦେବବାରୁ ଏମିତି ମନ ମନେଇ ବାହାଡ଼େଇଥିଲେ । ଇଏ କଣଲେ ! ଏତେଏତେ ମାହାନ୍ତି ଘରବୋହୁ ଦେଖିଲଣି । ଏଇଲି ଉପରମୁହାଁ ବୋହୁ ଦେଖି ନ ଥିଲି ! ସତେ ସେମିତି କେଉଁଦିନୁ ଆସିଥିଲ ପରି ଟଙ୍ଗ ଟଙ୍ଗ ହେଇ ଯୁଆଣରେ ଯାଇ ବସିଗଲ । ମା ଏତେ ସାର କରି ସୁଅ କରିଥିଲା ବନ୍ଧୁ ଘରଟିଏ କରିଥାନ୍ତା, ନେଇଥାନ୍ତା, ଦେଇଥାନ୍ତା—କେତେ ଧନ ଆଣିଥାନ୍ତା, ଆଣା କରିଥିଲା—ଏଇନାଗେ ଏ ରୂପ ଦେଖି କରି ମନବୋଧହବ ନାହିଁ ସେ ! ଗୁଣବନ୍ତ ସୁଅ ନ ହେଲେ କରେ ! ବାପ ମାଙ୍କ ନାଁ ରଖିଲା । ମନେ ମନେ ଏଇସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା କରି ଯାଉ ଯାଉ ଦେବବ୍ରତଙ୍କ ଘର ଦଶିଲା ।

କେତେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଦଉଡ଼ି ଆସିଲେ ଯୁଆଣ ପାଖକୁ । ସନ୍ନିଆମାକୁ ତାର ସନ୍ନିଆମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀ କୌତୁହଳରେ ଦେଖିଯାଇ ପଚାରିଲେ, “କେମିତି ମ ସବୁ—କେମିତି କଲେ ?” “ମଲ ମୋର, ଚୁଣ୍ଡରେ ବେଙ୍ଗ ପଶିଛି ନା କ'ଣ ମ—ପାଟି ଫିଟିଉନୁ କଥା ମ ?” ଉପୁରି ଉପୁରି ପ୍ରଶ୍ନରେ ସେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ଏଗୁଣ ଏମିତି କାହିଁ ପରି ଖାଇଯାଉଛ କାହିଁକି ମ ! ବଲେ ତ ଏଇନାଗେ ଦେଖିବ । ଏବେ ହାତ ଶଙ୍ଖାକୁ ଦରପଣ ଲେଡ଼ା—ମତେ କାହିଁକି ପଚାରୁଛ ? ସଂସାରରେ ସେମିତି ଏ ସେମିତି—ଆଉ ସଂସାରରୁ କ'ଣ ବାହାର ? ମୁଁ ଏତେ ବଜର ବଜର ହୋଇପାରିବି ନାହିଁ ନେ !” କହୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଠେଲି ଦେଇ ସନ୍ନିଆମା ଆଗ ପଳାଇଲା ।

ସନ୍ନିଆମା ଯୁଆଣ ଦରଜା ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଥିଲା । କୌତୁହଳୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଯୁଆଣ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଖୋଲି ମୁହଁ ଗଲେଇ ଦେଖି ଦେଖି ବୈଠକଖାନାର ସଦର ଦରଜାରେ ଆସି ଯୁଆଣ ପହଞ୍ଚିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ସାଇକେଲରେ ଆସି ଆଗରୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା; ଘର ଭିତରକୁ ବୋଉଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାପାଇଁ ତା ଗୋଡ଼ ଉଠି ଉଠୁ ନ ଥାଏ, ପଡ଼ି ପଡ଼ୁ ନ ଥାଏ । କୁଣ୍ଡିତ ପାଦ ଯୋଡ଼ାକୁ ଟାଣି ନେଇ ଯେତେବେଳେ ସେ ଅପରାଧୀ ପରି ତା ବୋଉ ପାଖରେ ଠିଆ ହେଉ, ସେତେବେଳକୁ ବୋଉ ବଛାଣାରୁ ଉଠି ଆସି ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କଲା, ବୋଉ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ । ବର୍ଷତୋନୁଖ ଆଖାଡ଼ର ଘନଘଟା ସହସା ସେ ମୁହଁକୁ ଡାକି ପକାଇଲା, ଆଖି ଦିଓଟି ସଜଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ବିଚଳିତ ହେଲା । ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିବା ତାର ଚୁଣ୍ଡକୁ ଗୋଟିଏ ଅଜ୍ଞାତ

ଶତ୍ରୁ ଧକ୍କା ଦେଇ ଫିଟାଇ ଦେଲା । ସେ କହିଲା, “ବୋଉ, ତୋ ବରୁଣରେ ଅବଶ୍ୟ ମୋର ଦୋଷ ହୋଇଛି, ତା ମୁଁ ବୁଝିଛି; କିନ୍ତୁ ହେଲେ ଯୁଦ୍ଧ! ମୁଁ ଯେତେବେଳେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଭାବିଲି, ସେଇଟା ନ କରିବୁ କିମିତି ? ବୋଉ, ତୁ ଯେବେ ସେ ଅନାଥା ବାଳିକାକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବୁ, ତାର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ହେବ—ଭାବିଲୁ ?”

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ କହିଲେ, “ସୁଅ ଯେତେବେଳେ ବୋହୂ ବୋଲି ଘରକୁ ଆଣିଲଣି, ତେତେବେଳେ ମୋର ଘରକୁ ନ ନେବାର ବେସାଦ କାହିଁ ସେ ମୁଁ ଘରକୁ ନ ନେବି ? ମୁଁ କିଏ କି ?” ଏମିତି କହି ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ ଶ୍ରେ ଶ୍ରେ ହୋଇ କାନ୍ଦି ଉଠିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଅତି କଷ୍ଟରେ ବୋଉଙ୍କୁ ରୁମ୍ କରାଇଲା । ବୋଉଙ୍କ କାନ୍ଦଣାର ବେଗ କମିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଦେବ ! ଯା ତୁ ଗାଧେଇ ଯା...କ’ଣ ଖାଇବୁ କରିବୁ ।” ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ହଁ ବୋଉ ଯାଉଛି ।”

ଦେବବ୍ରତ ଆସି ଦାଣ୍ଡଘର ଚଉକରେ ବସିଛି—ମନ ତାର ବିସ୍ମୟ । ତା ଭିତରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ଶ୍ବବ ପରଶ୍ବର ସହୃଦ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ତାର ଶିକ୍ଷାଦାୟୀ ମାର୍ଜିତ ବିବେକ; ଆଉ ଗୋଟିଏ ତାର ସାମାଜିକ ଆକଳ୍ପ ସ୍ବପ୍ନାର । ପ୍ରଥମ ପକ୍ଷ କହୁଥାଏ—ମୁଁ ଯାହା କରିଛି, ଖୁବ ଠିକ୍ କରି କରିଛି । ଦ୍ବିତୀୟ ପକ୍ଷ କହୁଥାଏ—ଠିକ୍ କ’ଣ କରିଛି, ଯେଉଁ ମା’ର ଶୁଭ ଇଚ୍ଛା—ଯାହାର କଲ୍ୟାଣ ହୃଦୟ ସେବା ତୋର ପ୍ରତି ରକ୍ତ ବିନ୍ଦୁକୁ ବଢ଼ାଇ ଆଣିଛି, ତାକୁ କନ୍ଦାଇ, ଲୋକହସା ହୋଇ, ଠିକ୍ କରିବୁ ତ ଆଉ ଠିକ୍ କରିବୁ କେମିତି ! ଦେଖିଲୁ, ତୋର ଠିକ୍ କରାଣାରେ କେତେ ପ୍ରାଣୀ ଆହତ ହେଲେ ! ପ୍ରଥମ ପକ୍ଷ କହିଲା—ମୁଁ ଏ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରତିବାଦ କରୁଛି । ମୁଁ ଯେଉଁଟା ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଜାଣିଲି—କଲି । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ତ କୌଣସି କ୍ଷତି ସହ୍ୟବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୁହେଁ । ଯୁଗପତ୍ ଏହି ସମ୍ଭାଷଣରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ଦେବବ୍ରତ ଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ ବସିଥିଲା—ମୁହଁ ତାର ଅତି ବିସ୍ମୟ । ଏ ବିସ୍ମୟତା ତାର ଚପଳ ଚାହିଦା ଭଙ୍ଗିମାମୟ ମୁହଁଟିରେ ବଡ଼ ବେଶାପ ଦିଶୁଥିଲା—ଅସ୍ବାଭାବିକ ରକମର ! ତା ମୁଣ୍ଡ ଯେମିତି ସତ୍ୟ ନାହିଁ ଯାଉଥିଲା—ଘରର, ବାହାରର ଏତେବୃତ୍ତାକ ସ୍ବା ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ଚାହିଁ ପାରୁ ନ ଥିଲା ତାର ସ୍ବାଭାବିକ ସରଳ ଚାହିଦାରେ । ସମସ୍ତଙ୍କର ସକୌରବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ତା ଉପରେ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଅପରାଧୀ ପରି ଅତି ନିଃସହାୟ ହୋଇ ନାହିଁ ଯାଉଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ତା ଉପରେ ବଳମୟ ଭ୍ରାନ୍ତି ମଣି । ତା ଦେହଟା ସଙ୍କୋଚରେ କଣ୍ଟା ମାରି ଉଠୁଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବାହାରେ ସେ ନିଜକୁ ଖୁବ୍ ସହଜ, ଖୁବ୍ ସ୍ବାଭାବିକ ଓ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବୋଲି ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଥିଲା ତାର ଏପରି ଅସ୍ବାଭାବିକ ଭଙ୍ଗୀଟା ଯେମିତି ବାହାରର ଲୋକେ ସତ୍ୟ ବୁଝିପାରୁଛନ୍ତି—ଆଉ ସେମାନଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟାନୁକୂଳ କଟାକ୍ଷୟାକ ତାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ହାଣ୍ଡୁଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ

ସେ ଏତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା— ଯେପରି ତା’ ଭିତରେ ଏହି ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ତିକ କେନ୍ଦ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ନ ପାରିନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ତାର ଆକୁଳ ସନ୍ତ୍ରାସଣତା ।

ସୁଆରା ରହୁଲା । ବାସନ୍ତୀର ପ୍ରତି ଅଗ୍ନି ଉଠିଲା । ସେ ଖରାପ ବୁଦ୍ଧିମତୀ, ପକ୍ଷୀର କରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ତା’ର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି— ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭଲକରି ଅନୁମାନ କରି ପାରିଥିଲା । ଦେବବ୍ରତଙ୍କ ବୋଉଙ୍କର ଉପେକ୍ଷାଜନିତ ବ୍ୟବହାର ଥରେ ଯେତେବେଳେ ପୁରୁଷ ସେ ଜୀବନରେ ଭେଟିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ବୁଝିପାରିଥିଲା— ଏ ଫସାରକୁ ତା’ର ଏ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଆଗମନ ଫଳରେ ତା’ କପାଳରେ ଯାହା ଲେଖା ଅଛି । ଅଗାଧରେ ଦିନେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ବାହାରୁ ସେ ଯାହା ଚିହ୍ନିଥିଲା, ସେଇ ଚିହ୍ନିବାର ଅଭିଜ୍ଞତାଟା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦେଲା, ସେ ତା ଶାଶୁଙ୍କର କପରି ନୟନାନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧିନୀ ହେବ । ଗୋଟାଏ ଖବର ସଙ୍କୋଚ ତା ପାଦ ଯୋଡ଼ିକୁ ପଥର କରି ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ତାର ଖୁଡ଼ିଶାଶୁ ଜଣେ ଆସି ସୁଆରା ଖୋଲିଦେଲେ । ଖୁଡ଼ିଶାଶୁ ହାତଧରି “ଆଲୋ ମା” କହି ଧୀରଭାବରେ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ବାସନ୍ତୀ ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍କୋଚଟାକୁ ସମ୍ବରଣ କରି ତା’ର ରେଶମୀ ଜଗଦିଆ ଓଡ଼ିଶାଟି ବେଶିକରି ମୁହଁ ଉପରେ ଟାଣି ଦେଇ ମୁହଁ ତଳକୁ ପୋତି ମୁଦୁପାଦରେ ଚାଲି ଆସିଲା ।

ତା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଘରଟା ସଜିଲା ହୋଇଥିଲା, ବାସନ୍ତୀ ସେ ଘରକୁ ଯାଇ କବାଟ ଉଠାଳରେ ଠିଆହେଲା । ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧିମତେ ଶାଶୁଙ୍କୁ ଓ ଖୁଡ଼ିଶାଶୁ ପ୍ରଭୃତି ସମାଗତା ମାନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ଟିକିଏ ଘୁଞ୍ଚି ବସିଲା ।

ଏ ଯେ ଖୁଡ଼ିଶାଶୁ, ସେ ବାସନ୍ତୀର କୁଟୁମ୍ବ ସମ୍ପର୍କୀୟା, ସଙ୍ଗେଶ୍ୱରବାରୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ । ତାଙ୍କ ବିଅ ନିଶାମଣିକୁ ତାଙ୍କ ସୁଭଦ୍ରା କହିଲେ, “ଆଲୋ ନିଶା, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୋହୂ ମୁହଁ ଦେଖାଇ ଦର୍ଶି ।”

କଥା ଅନୁସାରେ ନିଶା ବାସନ୍ତୀର ଓଡ଼ିଶା ଟେକି ମୁହଁଟି ଦେଖାଇ ଦେଲା । ବାସନ୍ତୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏ ଅନୁପମ ମାଧୁରୀ ଦେଖି ସମାଗତାଗଣ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ— ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ତ କାହିଁ ସେମାନେ ସତରଘର ଦେଖି ନାହାନ୍ତି ! ଏଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଯିଏ, ତାକୁ ଦେବବ୍ରତ ପକ୍ଷରେ ବିଭା ହେବାରେ ବିଚିତ୍ର କ’ଣ ? ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଗୋଟିଏ ଭାବ ବିଦ୍ୟୁତ୍ପରିଣାମେଳି ଯାଇଥିଲା ।

ସମସ୍ତଙ୍କର ବିସ୍ମୟବ୍ୟଞ୍ଜନ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଖି ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ୱରରେ ପ୍ରଶଂସାବାଦ ଶୁଣି ସୁଭଦ୍ରା ଦେହଙ୍କ ବଙ୍କେଇଥିବା ମନ ଅତିଶକ୍ତ ମାତାରେ ବଙ୍କେଇ ଉଠିଲା । ଷ୍ଟେସନ-ଟାରେ ଛୁଟା ହୋଇ ସୁଆରାଙ୍କୁ ଯିବାର, ଶାଶୁଘର ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ଦେବବ୍ରତ ସଙ୍ଗେ କଥା କହିବାର, ପୁଣି ରତ୍ନଶାପସର ଏତେ ବିରଳତା କଥା, ସେ ସନଥମାଠ, ସବୁ

ଶୁଣିଥିଲେ । ଘରେ କେହି ନ କହୁଣ୍ଡ ବୋହୂ ଠିଆ ଠିଆ ହୋଇ ଗୁଲିସିବାର ଦେଖି ମନ ଚିଡ଼ି ଉଠିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏତେ ସାଇଭାଇର ଲୋକରେ ସେ ଯଦି ଶୁଣି ଦେବେ, ତେବେ ଓଲଟି ତାକୁ ନିନ୍ଦା । ତେଣୁ ସେ ସମ୍ଭବ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏ ସାଗ୍ରହ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅକସ୍ତ୍ର ଯଶୋଗାନ ଶୁଣି ଅସହସ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଆଗୋ ! ରୂପ ଥିଲେ କଅଣ ହେବ, ଗୁଣ ଥିଲେ ସବୁ—ରୂପ ମଣାଣିକ, ଗୁଣ ସଂସାରକୁ । ଭଲ ହେଲେ ଭଲ ଶୁଣିବେ—ମନ୍ଦ ହେଲେ ମନ୍ଦ ଶୁଣିବେ । କଥାରେ ନାହିଁ -ଗୁଣକୁ ପୂଜା, ଅବଗୁଣ ଥିଲେ କଢ଼କି ନ ଯା ।” ତାଙ୍କର କୁଟୁମ୍ବ ଜାଆ ଜଣେ କହିଲେ, “ହଁ ଦେବବୋଉ ! ଏ କଥାଠୁଁ ବଳି କଥା ଅଛି ? ଭଲଗୁଣ କାଢ଼ିଲେ ଶାଶୁଘର ନାଁ, ବାପ ଘର ନାଁ ପଡ଼ିବ, କହିଲା, ‘ଦୁହିତା—ଦୁଇ ଭୁଲକୁ ହିତା;—ଦୁଇ ଭୁଲକୁ ପିତା ।’ ନିଶାବୋଉ କହିଲେ, “ଅପା ତମ କଥା ସରବ ନା, ବୋହୂ ଖବର ରୁହିବ ମ ?” ସମାଗତ ମହିଳାମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ତମେମାନେ ତ ଦେଖି ସାଗଲ, ବୋହୂ ଘରକୁ ତ ଆସିଲ, ତମ ଜୀବନକୁ ତା ଜୀବନ ଏଇଠି କଟିବ, ବେଳ ଉତ୍ତର ହେଲାଣି—ଘରକୁ ସବୁ ଯାଉ ନା କାହିଁକି ? ବୋହୂ ଗାଧୋଇପାଧୋଇ ଖାଇପିଇ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ବସୁ, ପଛକୁ ଆସିବ ପୁଣି, କିଏ ଗାଁ ଭୁଇଁ ଗୁଡ଼ି ଯାଉଛି କି ?

ସମସ୍ତେ ହମେ ଘରକୁ ଗଲେ ।

ନିଶାବୋଉ କହିଲେ,—ଅପା ! ମୁଁ ତେବେ ଯାଉଛି, ପଛକୁ ଆସିବି ।”

ପୁରୁଷା କହିଲେ, “ନାହିଁ ସାନ ବୋଉ, ତୁ ଗଲେ ଚଳିବ କେମିତି ? ବୋହୂ-ଟାକୁ ଖୋଇପେଇ ଯିବୁ ନା !

ନିଶାବୋଉ କହିଲେ, “ନିଶା ତା ହେଲେ ଆଉ । ଘରେ କେତେ କାମଅଛି । ନାହିଁ ତ ମୁଁ ରହନ୍ତି ନାହିଁ ? ବୋହୂ କ’ଣ ତମର, ମୋର ନୁହେଁ ସେ ମତେ ଏତେ ବଳଉଛି ? ମୁଁ ପଛକୁ ଆସିବି ।”

ପୁରୁଷା ନିଶାକୁ କହିଲେ, “ଆଲୋ ନିଶା ! ତୁ ତୋର ଭାଇଜନବୋହୂ ପାଖରେ ଥା, ନୂଆ ଲୋକ, ତୁ ନ ଥିଲେ ତାକୁ ଖୋଇବ ପେଇବ କିଏ ? ସେ ତ ନୂଆ ଭୂଆଁ, ମଣ ହେବାକୁ ଏଇନାଗେ କେତେଦିନ ଯିବ । ତୁ ଏଠି ଦଶ ପନ୍ଦର ଦିନ ରହ ; ନିତି ବୋଉ କଢ଼କି ତୋର ଯାଉଥିବୁ ।”

ନିଶା କହିଲା, “ଏତେଦିନ ? ଈ—ହଁ !”

ପୁରୁଷା ଦେଇ କହିଲେ, “କଲେ ଝିଅ, ଦିନ କେଇଟା ପାଇଁ ଏମିତି ହଇରୁ, କ’ଣ ତୋ ବୋଉକୁ କିଏ ନେଇ ଯାଉଛି କି ? ପୁଣି ଶାଶୁଘରେ ରହୁବୁ କେମିତି ?

ନିଶା ଲଜ୍ଜାରେ ତଳକୁ ମୁହଁକରି ସେଠୁ ପଳାଇଲା ବାସନ୍ତୀ ପାଖକୁ । ସେଠି ବସି ପାଟି କରି କହିଲା, “ବଡ଼ମା, ମୁଁ ରହୁବି, ରହୁବି ।” ପୁରୁଷା କହିଲେ, “ହଉ ।”

ନିଶାବୋଉ କହିଲେ, “ସେ ତ ସାଇ ବୁଲିଯାଇ ଫେରି ମତେ ଘେନେ ଘରେ ନ ଦେଖିବ, ତେବେ ବଣା ହୋଇଯିବ । କେମିତି କ’ଣ ମନ ହୋଇଗଲା କେଜାଣି !”
 ସୁଭଦ୍ରା କହିଲେ, “ପିଲାଲୋକ, ସଂସାରରେ ଝିଅ ବୋହୂମାନେ ତ ସାଙ୍ଗ ହୁଅନ୍ତି । ସାଙ୍ଗ ମେଳରେ ରହିବ ବୋଲି ମନ ମାନିଗଲା ।”

ନିଶାବୋଉ ବୁଲିଗଲେ ।

ସୁଭଦ୍ରା କହିଲେ, “ନିଶା, ସନଥାମା ଗାଧୁଆଘରେ ପାଣି ଅଜାଡ଼ି ବସିଛି—
 ଭାଉଜ ବୋହୂକୁ ନେଇଯା ।”

ବାସନ୍ତୀ ହାତଧରି ନିଶା ତାକୁ ଗାଧୁଆ ଘରକୁ ନେଇଗଲା । ବାସନ୍ତୀ ଶାଶୁ ହଳଦୀ ବାଟି ବୋହୂକୁ ଲଗେଇ ଗାଧୋଇ ଦେବାକୁ ସନଥାମାକୁ କହିଥିଲେ । ସନଥାମା କହିଲା,
 “ବୋହୂ ସାନ୍ତାଣିଏ ! ହଳଦୀ ନଗେଇ ଗାଧୋଇବାକୁ ତମ ଶାଶୁ କହିଛନ୍ତି—ଦିଅଁଟା ଧୋବ ଯରସର ହୋଇ ନୁହେଁ ଦଶୁଛି । ଦିଅଁକୁ ତେଲ ହଳଦୀ ସିନା ସୁନ୍ଦର ।”

ବାସନ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଏ ନୂଆ କଥା ! କଟକରେ ରଜ, କୁଆଁର ପୁନେଇ, ଖୁବୁରୁକୁଣୀ ଓଷାରେ ବୋଉ ହଳଦୀ ଲଗାଇବାକୁ କହେ ବୋଲି କେତେ ଝାଙ୍କ ଛୁଣ୍ଡେଇ ସେ ଯାଇ ଲଗାଏ, ନ ହେଲେ ଖାଲି ଦିନେ ଲଗାଇବାର କେବେ ତା ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ସେଠାରେ ସନଥାମା ସମାଜରେ ପିଲାଦିନୁ ସେ ବଢ଼ି ଆସିଛି । ତେଣୁ ମଞ୍ଚସଳରେ ବୋହୂପଣିଆ କମିତି ଯତ୍ନ କରନ୍ତି, ଏ ବିଷୟରେ ଗପ ଶୁଣିବା ଛଡ଼ା ନିଜେ କେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଆସିବାବେଳୁ ଅବସ୍ଥାନାମାନଙ୍କର ନାନା ରକମ ଇଞ୍ଜିତ ଦେଖି, ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଚୁପ୍‌ଟାପ୍ କଥା ଶୁଣି ସେ କାଠ ପାଲଟି ଯାଇଥିଲା । ହଳଦୀ ଦେଖି ଓ ସନଥାମା କଥା ଶୁଣି ସେ ଭାବୁଥିଲା, ଯେତେବେଳେ ଏପରି ଜୀବନରେ ସହସା ଅଭ୍ୟାସ ହେବା ତା ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ, ଅସମ୍ଭବ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରତି ପଦରେ ସେ ତା ବୋହୂପଣିଆ ନାମକ ଗୁରୁର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇବ ।
 ତା ଛଡ଼ା ଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଘୋଡ଼ାଇ ନେବାର ଆଉ ଗତି ନାହିଁ । ତାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସବୁ କଥାରେ ‘ହଁ’ ମାରି ସବୁ କଥା ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ମାନି ନେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲା । ତେଣୁ ସେ ଉପସ୍ଥିତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମତେ ଧୀର ଭାବରେ କହିଲା, “ହଉ !” ସାବୁନ ଛଡ଼ା ତେଲ ଲଗାଇବାର ଅଭ୍ୟାସ ପୁରା ଯାହାର ନ ଥିଲା, ତା ପକ୍ଷରେ ଏ ଯୋଡ଼ିକ ଅକ୍ଷର ‘ହଉ’ କହିବା ଭିତରେ ଯେ କେତେ ଦୁଃଖ, କେତେ ବିରକ୍ତି ଆତ୍ମଗୋପନ କରିଥିଲା, ସେ କଥା ତା ଛଡ଼ା ଆଉ କାହାର ଜାଣିବାର ବାଟ ନ ଥିଲା । ଏ ସଂସାରରେ ଜାଣିବାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲା, ସେ ହେଉଛି ତାର ସ୍ବାମୀ; କିନ୍ତୁ ସେ ତାର ଅବସ୍ଥା ସହିତ ତୁଳନା କରି ସ୍ବାମୀର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ମୋଟାମୋଟି ଗୋଟିଏ ଧାରଣା କରି ପାରିଥିଲା ଯେ ଉପସ୍ଥିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତା . ଅପେକ୍ଷା ତା ସ୍ବାମୀ ମନର ଅବସ୍ଥା, ଆଉ

ଘର ସଙ୍ଗେ ତାର ସମ୍ବନ୍ଧ ତା' କୌଣସି ମତେ ଭଲ ନୁହେଁ । ହଠାତ୍ ଏହି ସବୁ କଥା ଭାବ ଦେବତ୍ରତ ପ୍ରତି ତା ମନଟା ସହାନୁଭୂତିରେ ପୂରିଗଲା ।

ଗାଧୋଇ ସାରିଲେ ନିଶା ତା ଭାଇନ ବୋହୂର ହାତ ଧରି ଉପରକୁ ତା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘରକୁ ନେଇଗଲା ।

କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ କୋଠା ଉପରୁ ନିଶା ତାଙ୍କଲ, “ବଡ଼ ମା, ଭାଇନବୋହୁ ଗାଧୋଇ ସାରିଲେଣି, ତୋ ଗୋଡ଼ ଧୋଇ ଦେବେ ବୋଲି ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜଳଖିଆ ରୁ ରଖି ଯାଇଥିଲୁ କହୁଛନ୍ତି, ରୁ ଗୋଡ଼ ଧୋଇବାକୁ ଆସିଲେ ଯାଇ ସେ ଖାଇବେ ।”

ସୁଭଦ୍ରା କହିଲେ, “ଗୋଡ଼ଧୂଆଁ ଦିନ କଣ କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛି ! ତୋ ଭାଇନ ବୋହୂକୁ ଖୁଆ । ମୁଁ ତ ଗାଧୋଇ ନାହିଁ, କାଲି ଧୋଇ ଦବ ।”

ନିଶା କହିଲା, “ଭାଇନ ବୋହୂ ତମେ ଆସ, ଖାଇ ବସ । କାଲି ଗୋଡ଼ ଧୋଇ ଦବ, ଆଉ ଗାଁ ଆଡ଼େ ଯାହାକୁ ଯେପରି ଦେଇ ପଠାଇବାର ପାନ ଭାଙ୍ଗି ଚନ୍ଦନ କମ କରି ଆଉ ଲୁଗା କୁଣ୍ଡ କରି ପଠାଇବ । କାଲି ଏ ସବୁ ମୁଁ କରିଦେବି, ସନ୍ଧ୍ୟାମା ହାତରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଘରକୁ ପଠାଇଦେବା । ଆଜି ଚନ୍ଦନପେଡ଼ି ଆଉ ଲୁଗା ମଗେଇ ଆଣି ରଖିଥିବା । ରାତିରେ ପେଡ଼ି କମ କରି ଦେଲେ କି ଲୁଗା କୁଣ୍ଡାଇଦେଲେ ସକାଳକୁ ଖାଲି ପାନଭଜାଟା ବାକିଥିବ । ତମକୁ ଭିଡ଼ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ଏସବୁ ଅଣ୍ଟୁତପୁଷ୍ଟ କଥା ବାସନ୍ତୀ କାନରେ ନୁଆନୁଆ ଲଗୁଥିଲା । ସେ କେବେ ଭାବି ନ ଥିଲା ଯେ ତାକୁ ଏ ଅଟେଇ ଭିତରେ ମୁହଁ ବୁଜି ହୋଇ ରହି ଏସବୁ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ହେବ, ପୁଣି କରିବାକୁ ହେବ । ଏ ସବୁ କେବଳ ସେ ଅପରଠୁଁ ଗଲ୍ଲ ଛଳରେ କଟକରେ କେବେ ଶୁଣିଥିବ ମାତ୍ର । ବାସନ୍ତୀ ବୋହୂ ପଣିଆ ଶିଖି ନ ଥିଲା; ମୂଳରୁ ନିଶା ସାଙ୍ଗରେ ପଦେ ଦ'ପଦ କଥା ହେଲା ପରେ ସେ କହିଲା, “ନିଶାମଣି ! ମୁଁ ତ ସହରରେ ଏକା ଏକା ବଢ଼ିଛି, ମଫସଲ ଦେଖି ନାହିଁ, ନା ବୋହୂ କାମ ସବୁ ଶିଖିବା ଯୋଗପଡ଼ି ନାହିଁ । କଣ କରିବାକୁ ହୁଏ ମତେ ଟିକିଏ ବଢେଇ ଦବଟି ?

ନିଶା ଆଗରୁ ସବୁ ଶୁଣିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅତି ସହଜଭାବରେ କହିଲା, “ହଁ, ବଡ଼ ଭାଇନବୋହୁ ଦେଉଳା ଯେମିତି କରୁଥିଲେ, ସେମିତି ତ କରିବ, ଆଉ କଣ ? ଏହି ପାନଭଜା, ଗୋଡ଼ଧୂଆଁ, ଠା ଭଜା, ଦସିଦେବା, ଚନ୍ଦନାମ, ଲୁଗାକୁଣ୍ଡା, ରନ୍ଧା, ଏଭଳି — ଏମିତି ସବୁ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏଇକ୍ଷଣି ଗାଧୋଇ ସାରିଲେ ବଡ଼ମା ଗୋଡ଼ ଧୋଇଦେବା ପାଇଁ ପାଣି ଡାଲେ ଧରି ଠିଆହୁଏ, ନିତି ପାଣି ନ ପାଇଲେ ଖାଇବ ନାହିଁ ।”

ବାସନ୍ତି କହିଲା, “କେବଳ ରାଜବା, ଲୁଗାକୁଷା ଓ ପାନଭଜା ଛଡ଼ା ମତେ ଆଉ କିଛି ଆସିବ ନାହିଁ । ମୋର ତ ତମେ ଅଛ, ଚନ୍ଦ୍ରା କାହିଁକି କରିବ ! ସବୁ କଥାର ଶୁଭର ତମର ହସରେ ।”

ନିଶା କହିଲା, “କାହିଁକି, ତମକୁ କ’ଣ ମୁଁ କହିଲି କି ସେ ତମେ କରିବ ବୋଲି ? ସହଜେ ତମକୁ ଆସେ ନାହିଁ, ସେବେ ବା ଆସିଥାନ୍ତା, ତେବେ ବି କ’ଣ ଏସବୁ ମୁଁ ତମ ହାତରେ କରେଇ ଦେଇଥାଆନ୍ତି ନା ? ତେବେ ତମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା କହୁଛି, ତମେ ନିଜେ ସିନା କାହାକୁ ଘଟି ଦେଇ ନ ଥିବ, ଦେଖିଥିବ ତ ଘଟା ? ତମେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ଏବେ ବି ଶିଖିପାରିବ, ଆଉ ନିତି ଅରେ ଲେଖାଏ ବଡ଼ମାକୁ ଯାଇ ଘଟି ଦେଇ ଆସୁଥିବ ।”

ବାସନ୍ତି ଉଛୁସିତ ସ୍ନେହ ଓ କୃତଜ୍ଞତାଭାବରେ ନିଶାର କିଶୋର ଗଣ୍ଠ ଦଫ୍ଫଟିକୁ ତାର ଶୋଭନ ଅଙ୍ଗୁଳିଗୁଡ଼ିକରେ ପୀଡ଼ନ କଲା ।

ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ବାସନ୍ତି ସେ ଗୋଡ଼ ଧୋଇ ଦବାକୁ ଡାକି ପଠାଇଲା, ସେ ନିଶାଠୁ ଏହି ଉପଦେଶ ସବୁ ଲାଭ କରି । ନଚେତ୍ ଏ ସବୁ କଲ୍ୟାଣୀ ସୁଦ୍ଧା ତା ମଗନରେ ପଶିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା ।

ନିଶାମଣି ଦେବବ୍ରତର ବିବାହରେ ଉତ୍ସାହଦାତା ସର୍ବେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କ ଝିଅ । ସର୍ବେଶ୍ୱର ବାବୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ବୁକିରି କରିବା କଥା ପାଠକେ ଜାଣନ୍ତି । କୁଟି ଛଡ଼ା କେବେ ସେ ଘରକୁ ଆସନ୍ତି ନାହିଁ । ଘରକୁ ଟଙ୍କା ପଠାଇବା ଛଡ଼ା ବିଶେଷ କିଛି ଘର ସାଙ୍ଗରେ ସମ୍ପର୍କ ନ ଥାଏ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାଁ ହାରାମଣି । ସହାରରେ ତାଙ୍କର ଝିଅ ନିଶାମଣି ଓ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ନ ଥିଲେ । ଘର ସଂସାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ଆସ୍ଥା ନ ଥିଲେ ହେଁ ଜୀବନରେ ସ୍ନେହର ଗ୍ରନ୍ଥସ୍ୱରୂପ ଏହି ଝିଅଟିଠାରେ ତାଙ୍କର ଆସ୍ଥା ବଡ଼ କମ୍ ନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷାର ଅତ୍ୟାଦି ପକ୍ଷପାତ୍ୟବାରୁ ଝିଅକୁ ଶ୍ରାମ୍ୟ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଘରେ ମାଷ୍ଟର ରଖି ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ପୁଣି ବାଲେଶ୍ୱରର ସ୍ଥାନୀୟ ମିଶନାରୀ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରି ନିଶାକୁ ମୋଜା, କାର୍ପେଟ୍ ପ୍ରଭୃତି ଚୁଣି ଶିଖାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ନିଶା ଖୁବ୍ ଗୁଲୁଣ ପିଲା, ତେଣୁ ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସ ବେଳକୁ ସେ ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ଯାଏ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ କରି ଚୁଣାଚୁଣି ମଧ୍ୟ ଶିଖିଥିଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସର୍ବେଶ୍ୱର ବାବୁ ହାରାମଣି ଦେଇଙ୍କର ଏକ ଚନ୍ଦ୍ରା — କପରି ତାଙ୍କର ଆଦରର ଝିଅଟି ସତ୍ତ୍ୱପାତ୍ର ହେବ ।

ନିଶାମଣି ସୁନ୍ଦରୀ କିଶୋରୀ । ବାସନ୍ତିକୁ ପ୍ରଥମେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଦେଖିଲା, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପରି ଜମାରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବୋଧକରି ନ ଥିଲା ! ଦେବବ୍ରତ ତା ମନ ମୁତାବକ୍

ବିଷ ହୋଇଛି, ଆଉ ସେ ବିବାହତା ପ୍ରାଣିଟିକୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ କେବେ ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଚର୍ମଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବେ, ଏଭଳି ଅଶଙ୍କାଟାଏ ଅନେକ ଗାଉଁଲି ପ୍ରବାଶୀମାନଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନ ଥିଲା । କାରଣ ସେମାନେ ମନେ କରିଥିଲେ, ଦେବବ୍ରତ ଏ ଗ୍ରାମ୍ୟସମାଜକୁ ଓ ତାର ବୋଉକୁ ଡରି ଅକୌଳିକ ଶାନ୍ତିରେ ବିବାହତା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଗ୍ରାମକୁ ଆଣିବାକୁ ସାହସ ହେବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସତକୁ ସତ ବାସନ୍ତୀ ସୁଆରରେ ବସି ଆସିବାଟା ଯେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁର ଗୋଟର ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତର ଏ ଅସାମାନ୍ୟ ସାହସୀ ଦେଖି ସେମାନେ ଖୁବ୍ ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ବିଅ, ବୋହୂ ଓ ପ୍ରବାଶୀମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଶା ଥିଲା ମାର୍ଜିତା—ଶିକ୍ଷିତା । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ବସୟରେ ତାର ଜ୍ଞାନ ମୋଟାମୋଟି ଥିଲା । ସେଥିଲାଗି ଦେବଭାଇର ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ଗାଁକୁ ଆସିବ, ଏଥିରେ ସେ ତିନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟବୋଧ କରି ନ ଥିଲା । ବରଂ ଅତି ସ୍ବାଭାବିକ ଓ ଦେବଭାଇ ପରି ସ୍ବାଧୀନଚେତା ଲୋକ ଯକ୍ଷରେ ଏହା ଖୁବ୍ ସହଜ ବୋଲି ସେ ଭାବି ନେଇଥିଲା ।

ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରୁ ସେ ଏ ବୋହୂଟିର ମୁହଁରୁ ଓଡ଼ିଶା କାନ୍ଦି ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲା, ମନେକଲା, “ସତେ ତ, ଏ ଭଉଁଜ ବୋହୂଟି ମୋର ରୂପର ଅନୁପମା ।” ସେ ତା ଭଉଁଜବୋହୂ ମୁହଁର ଛବିଟି ଦେଖି ତା ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳଟା ଯେମିତି ଖୁବ୍ ସହଜରେ ଧରିନେଲା । ଭାବିଲା, “ଏ ଭଉଁଜ ବୋହୂଟି ରୂପରେ ଯେମିତି, ସ୍ବାଭାବ ପ୍ରକୃତିରେ ସେମିତି ହେବ ।”

ଅନେକ ବେଳଯାଏ ଏ ଅଚିହ୍ନିତ ନିଶା ଭଉଁଜ ଦୁହିଁଙ୍କର ଆଲୋପ ହେଲା । ନିଶା ଦେଖିଲା, ତା’ ମନରେ ସେ ଆଗରୁ ତା’ ଭଉଁଜବୋହୂ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଧାରଣା ପୋଷିଥିଲା, ଭଉଁଜବୋହୂ ପ୍ରକୃତିରେ ତାର ସେମିତି ଭାବି ସ୍ନେହଶୀଳା ଆଉ ଉଦାର ସ୍ବାଭାବ । ନିଜର ଟିକିଏ ଆତ୍ମବୁଦ୍ଧିତା ନାହିଁ, କି ରବ ନାହିଁ—କି ସେ ନିଜେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତା ବୋଲି ତାର କାହା ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ତାତ୍ତ୍ୱଲମ୍ବିଣୀ ଉପେକ୍ଷାଭବ ନାହିଁ, ଯେଉଁ ଭାବ ମଣିଷଠାରୁ ମଣିଷକୁ ଦୂରକୁ ନେଇଯାଏ; ଆପଣାକୁ ପର କରିଦେଏ ।

ନିଶାମଣି ତା ବର୍ତ୍ତମାନର ନିଃସଙ୍ଗ ଜୀବନରେ ଏପରି ସଙ୍ଗୁଣାଳଙ୍କୃତା ଏବଂ ରୂପବତୀ ଭଉଁଜ ବୋହୂଟିକୁ ପାଇ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲା ।

ନିଶାର ଏପରି ମନୋଭାବଟା ବାସନ୍ତୀର ଅଗୋଚର ରହିଲା ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ଯେତେବେଳେ ତାର ସ୍ନେହମୟୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିକୁ ଭଲ କରି ଜାଣିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ସେ ନିଃସଙ୍ଗତା ଜନିତ ଗୋଟାଏ ଅସ୍ପୃହୀବୋଧ କରୁଥିଲା, ତାହା ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ତା ମନରୁ ଦୂରଭୁତ ହୋଇଗଲା, ତେର ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଷର ଏ କିଶୋରୀଟି ଉପରେ ସେ ଯେମିତି ଶିଶୁପରି ଏକାନ୍ତ ନିର୍ଭରଶୀଳା ହୋଇପଡ଼ିଲା । ନିଜ ମନର ଏପରି ଗୋଟାଏ ନିଃସହାୟ

ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ସେ ଆପେ ବି ଟିକିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ନିଜ ମନକୁ ପରଖି ଚାହିଁବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ—ଦେଖିଲା, ସ୍ନେହର ପ୍ରୀତିର ମମତାଭର ବ୍ୟବହାର ସେ ଯେଉଁଦିନୁ ତାର ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଚରଣପାତ କାଳରୁ ଏ କିଶୋରୀଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା, ତାର ସ୍ବରୂପ, ସ୍ବସ୍ଥ, ସକ୍ବଚିତ ଅନ୍ତର ତାହାକୁ ହିଁ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ବେଢ଼ି ଧରିଲା । ଶୁଦ୍ଧ ଶିଶୁ ଯେପରି ଜନମର ଆଶ୍ରୟରେ ନିଜକୁ ନିଶଙ୍କ ମଣେ, ଆଉ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଶକ୍ତି ଅନୁଭବ କରେ, ବାସନ୍ତୀ ନିଶାମଣି ପରି ପିଲା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସେହିପରି ଗୋଟାଏ ଶକ୍ତି ଅନୁଭବ କଲା ତାର ଜୀବନରେ ଏହି ଅପରିଚିତ, ଅନଭ୍ୟସ୍ତ, ସଙ୍କଟମୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ।

ସବୁ କଥାରେ ସେ ଯେଉଁଠି ବାଧା ପାଇଥିଲା, ଆଉ ତହିଁରେ ଆହତ ହେଉଥିଲା, ସେ ସ୍ଥାନରେ ନିଶା ପରି ଅଲ୍ପବୟସ୍କାକୁ ସେ ହେୟାଜାନ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ତାର ସଖୀତ୍ବ ଉପରେ, ତାର ପ୍ରୀତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସେ ମନରେ ବଳ ପାଇଲା,— ଦୂର ବିଦେଶରେ ବିପଦରେ ପଡ଼ି ଅଜ୍ଞାତ ନିଜ ଦେଶର ମଣିଷଟିକୁ ଦେଖିଲେ ବିପଦସ୍ଥ ମଣିଷଟି ଯେମିତି ବିଶ୍ବରାଜ୍ୟ ହୋଇ ତାହା ଉପରେ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ଧ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ମନରେ ବଳ ପାଏ; ଠିକ୍ ସେମିତି ।

— ନଅ —

ଦେବବ୍ରତ ନାନାରକମ କାର୍ଯ୍ୟରେ, ନାନାରକମର ଧର୍ମାମରେ ପଡ଼ି ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ତାର ସେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ବାସନ୍ତୀକୁ ସୁଖୀ କରିବା, ତାର ଯତ୍ନ ନେବାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହା ଭୁଲି ନ ଥିଲା । ସେହି ବାସନ୍ତୀ ତା ଦୃଢ଼ହୃଦ ଜୋଷ୍ଠାରୁପିଣୀ, ସେହି ବାସନ୍ତୀ ପାଇଁ ସେ ତା ଜୀବନର ଯଥାସବ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ତାର ଭବିଷ୍ୟତର ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ଆଶାର ଯୋଧ ଥିଲାପାଇଁ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନାହିଁ, ଅଧିକନ୍ତୁ ଯାହା ପାଇଁ ତ୍ୟାଗ କରି ସେ ଆହୁତ୍ରାଦ ପାଇଥିଲା, ସେହି ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ସେ କି ତିଳେ ହେଲେ ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଶୋରି ପାରେ ? ତରୁଣ ପ୍ରାଣ ତାର ଯାହାର ମିଳନ ଆଶାରେ କେତେ ବିଚିତ୍ର ଚିନ୍ତା କଲେନା ଭାବ୍ୟରେ ଅଜ୍ଞିତ, ସ୍ବପ୍ନର କୁହୁକ ଜାଲରେ ଘୋଡ଼ାଇ ଥିଲା, ସେହି ତାର ଦୃଢ଼ସ୍ବପ୍ନତମାକୁ ସେ ଆଜି ବାସ୍ତବରେ ପାଇଛି । ସେ ତାର ତପସ୍ୟାର ଫଳକୁ ଏଡ଼େ ଅନାୟାସଲଭ୍ୟ ବୋଲି ତ ସ୍ବପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବି ନ ଥିଲା ? ସେଇଥି ପାଇଁ ଏଡ଼େ ସହଜରେ, ଏଡ଼େ ଅନାୟାସରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ତାର ପ୍ରିୟତମାକୁ ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ଲଭି କଲା, ସେ ପ୍ରଥମତଃ ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା—ତା ପରି ସଂସାରଭିକ୍ଷୁ ଯୁବକ ଏ ରତ୍ନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା କ'ଣ କରିବ ଭାବ । ଏଡ଼େ ବେଗି ସେ ବିଧାତାଙ୍କ କୃପା ଲଭି କରିବ ବୋଲି କେବେ ଆଶା କରି ନ ଥିଲା । ସେହି ହେତୁରୁ ଏ ଅକସ୍ମାତ୍ ଲଭରେ ସେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା—ଭୟରେ, ଚିନ୍ତାରେ, କାହିଁକିନା, ସେ ତାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସ୍ଥା, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରି ପାରି ନ ଥିଲା, ନିଜର

ଶକ୍ତି ପ୍ରତି ସନ୍ଦିଗ୍ଧାନ ଥିଲା । ସତେ କ'ଣ ତାର ଏତେ ଶକ୍ତି ଅଛି. ଯଦ୍ବାସ ସେ ଏ ମଧୁର 'ଦାୟିତ୍ବ'ଟିର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବ ? ସତେ କ'ଣ ତାର ପ୍ରାଣାୟକାକୁ ସେ ତାର ହୃଦୟରେ ଚିରକାଳ ବନ୍ଦନ କରିବାକୁ—ତା ପ୍ରତି ସମସ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟରେ ତେଜ ରହିବାକୁ ସେ ସମର୍ଥ ? ନିଜ ଉପରେ ଏ ବିଶ୍ୱାସଟାରେ ସେ ପୁରୁ ଆତ୍ମା ରଖିପାରୁ ନ ଥିଲା, କାରଣ ମୂଳରୁ ବାସନ୍ତୀ ପରି ବହୁ ଆତ୍ମାସଲତାକୁ ଏଡ଼େ ଅନାୟାସରେ ପାଇ ସେ ଭାରି ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଚିତ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

କାଳେ ବାସନ୍ତୀ ତା ବୋଉ କଥା ଭାବିବ, କାଳେ ତା ମନରେ ହେବ ସେ ସେ ପିତୃମାତୃହୀନା ବୋଲି ତା ପ୍ରତି କେହି ନିଜ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଅବହେଳା ତାର ଜୀବନର ଚିରପ୍ରାପ୍ୟ ବୋଲି ବ୍ୟାତୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ସେଥିପାଇଁ ଦେବବ୍ରତ ଏଠିକି ଆସିବାର ଏ କେତେଦିନ ତାର ପାରୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତ କରିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ଏ ଚେଷ୍ଟାରେ ସେ କେତେଦୂର କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ସେ ନିଜେ ଗୁରୁ ପାରି ନ ଥିଲା ।

ଶିମିଳିପୁରକୁ ଆସିବାର ଆଜିକି ହେଲଣି ପନ୍ଦର ଦିନ । ଦେବବ୍ରତ ତା ଗୁଡ଼ି ଉପରେ ଖଣ୍ଡେ ବହୁ ଧରି ବସିଥିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ସେ ବହୁରୁ ମୁହଁ କାଢ଼ି ନେଇ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ ରହୁଛି, ତାର ଖିଆଲ ନାହିଁ । ନିର୍ମଳା ଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସମୟର ଘଟଣା ଦିନଠାରୁ ଆଜିଯାଏ ଏ ମଧ୍ୟର କେତେଟା ଦିନର ଘଟଣା ସେ ଭାବୁଥିଲା । ସତେ ଯେପରି ଗୋଟାଏ ଜୀବନ୍ତ ନାଟକର ଘଟଣାବଳୀ ପରି ଚାହିଁ ଚାହିଁ ତା ଜୀବନ ଉପରେ ଅଭାବନା ପରିବର୍ତ୍ତନ । ଆଜ୍ଞା, ସେ କ'ଣ ଆଗର ଗୁଡ଼ି ଦେବବ୍ରତ ଅଛି ? କାହିଁ, ତା ପ୍ରାଣରେ ସେପରି ଉତ୍ସାହର ଗୋଟାଏ ପ୍ରୋତ ତ ଉଜାଣି ବହୁନାହିଁ ? ତା ପ୍ରାଣ ତ ଅନନ୍ଦରେ ଭଲ ଭଲ ହେଉ ନାହିଁ ? ତା' ହୃଦୟରେ ଭାବର ଲହରୀ, କଲ୍ଲନାର ଲହରୀ କାହିଁ ଆଗ ପରି ଖେଳୁ ନାହିଁ ? କିନ୍ତୁ ସେହି ତ ସେ ! ତା'ର କବିପ୍ରାଣ ଏପରି ମୂଳ କାହିଁକି—କାହିଁକି ତା'ର ଏ ଅବସାଦ ? ନିଶ୍ଚୟ ତା'ର କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି । ବାହାରର ଘାତପ୍ରତିଘାତରୁ ତା'ର ପ୍ରାଣ ଏପରି ଶୁଷ୍କ ହୋଇ ଯାଇଛି, ଏଇଟା ସେ ନିଜେ ଗୁରୁ-ପାରିଲା । ଖେଦରେ ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ପକାଇ ସେ ଭାବିଲା, ସେ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି କ'ଣ ଠିକ୍ ବ୍ୟବହାର କରୁଛି ? ଏଇ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନରେ ନିଜ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ଖବି ଦୃଶ୍ୟ ଆସିଲା—ନିଜକୁ ସେ କ୍ଷମା କରି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ସେ ପୁଣି ଭାବିଲା, ତା'ର ହୃଦୟରେ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଅଗୁଳ ଯେହୁରଣି ସହିତ ଅଛି, ମମତା ଅଛି, ପ୍ରୀତି ଅଛି, ସହାନୁଭୂତି ଅଛି; ସବୁ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ସେ ଠିକ୍ କରୁ ନାହିଁ ବା କ'ଣ ? ତା ମନରେ ଗୋଟାଏ କିଛି ଅଭାବ ସେ ବୋଧ କରୁଛି, ଯେଉଁଟାକୁ ସେ ଭାବୁଛି, ବାସନ୍ତୀ ଏଥିରେ ଅପୁଣୀ ହେଉଥିବ; ଦୁର୍ଗତି ହେଉଥିବ । ସେ ନିଜ

ଭିତରେ ସ୍ୱାର କିଛି ହେଉ ଖୋଜି ପାଇଲ ନାହିଁ । ସେ ବୁଝିଲେ, ବସୁନ୍ଧା ତାର ମନର ଅଗାଧର କାରଣ ତ କିଛି ନାହିଁ; କେବଳ ବୋଉର ଗୋଟାଏ ପରଙ୍କ ପରି ବ୍ୟବହାର, ସାଇପଡ଼ିଣା, ଭାଇଭଉଣୀଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଜର ବହୁବାନ୍ଧବମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ତାତ୍ତ୍ୱଲଭ୍ୟ ତା' ମନର ଚରଦନର ସହଜ ଭବତାକୁ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛି । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଦେପରି ଅତି ଦୂରରେ; ଅତି ପରଙ୍କ ପରି ହୋଇ; ଅତି ବାହାରର ଲୋକ ପରି କ'ଣ—ଆଡ଼ିଆ ଜନ୍ମଟି ପରି ପଡ଼ିଛି । ପୁରୁଷ ସେ, ଶିକ୍ଷିତ ଧନୀୟା ସେ; ସାମାଜିକ ସମସ୍ୟା ରୁଡ଼ି ଦେଲେ ଏ ପାରିବାରିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉପେକ୍ଷାଭବତା ତା' ପକ୍ଷରେ କ'ଣ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ନୁହେଁ ?

ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ସ୍ୱାଦର ରୂପେଲ୍ଲ କରିଣରେ ରୁଚିଟି ଗାଧୋଇଛି । ଗୁଣ-ପାଖରେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ହୋଇ ଥୁଆ ହୋଇଥିବା ଫୁଲକୁଣ୍ଡ ଗୁଡ଼ିକରେ କାକର ବିନ୍ଦୁ ସବୁ ପଡ଼ି ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ତାଜା ରୂପ ଧରି ହସୁଛନ୍ତି । ତାଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱୟ ଆଲୁଅରେ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ଦିଶୁଥିଲେ । ଶାନ୍ତ ସୁନ୍ଦଳ ଆକାଶଟି ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟର ସ୍ପର୍ଶ ମହିମା ଦେଇ ଦେବବ୍ରତର ହୃଦୟର ପୀଡ଼ାରେ ସହାନୁଭୂତି ଜଣାଉଥିଲା । ସୁଦୂରର ଉନ୍ନାଦ ପବନ ଆସି ଦେବବ୍ରତର କୁହ୍ନିତ କେଶଗୁଡ଼ିକର ପାରିପାଟ୍ୟ ଭାଙ୍ଗି ଗୋଲମାଲ କରି ଦେଇଗଲା । ମୁହଁ ଉପର ବାଲଗୁଡ଼ାକ ସଜାଡ଼ୁ ସଜାଡ଼ୁ ନଜର ପଡ଼ିଲା, ତା'ର ସିଡ଼ି ବାଟଦର ଝରକା ଉଡ଼ାଳରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ । ସେ ମୂର୍ତ୍ତି କିଏ ?

କାଶି-ଚତୁର ହୋଇ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ଶଙ୍ଖାରେ ଯାଇ ସେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିର ପଣତ କାନର ଗୁଣଗୋରୁକୁ ଦୃଢ଼ମୁଣ୍ଡରେ ଧରି ପକାଇଲା । ସିଡ଼ି ଉପରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା ଆଉ ଗୋଟିଏ ତରୁଣୀ କଣ୍ଠର ସକୌତୁକ ହାସ୍ୟର ଲହରୀ ଦୂର ପବନରେ ଭାସି ମିଳେଇ ଯିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସିଡ଼ିରେ ତରୁଣୀଟିର ଦ୍ରୁତ ପଦଧ୍ୱନି ଉଭେଇଗଲା ।

“ଓଁ, ଇଏ କ'ଣ ମ ?” ପଦଟି ସାଙ୍ଗରେ ଏକାନ୍ତ ପରିଚିତ ପ୍ରାଣୀଟିର ମିନତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁରୋଧ—“ରୁଡ଼ିଦିଅ, ମୁଁ ତଳେ ମାଙ୍କୁ ଦସିବାକୁ ଯିବି ଯେ !”

ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ଚଲଣି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ । ଏଠି କାହିଁକି ଲୁଚୁ ହୋଇଥିଲ ? କାହିଁକି, ପାଖକୁ ଯିବାକୁ କ'ଣ ଡର ମାଡ଼ିଲା ।”

ବାସନ୍ତୀ ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ନାହିଁ, ଶରଣ ପଶୁଛି, ଆଉ ଦିନେ ଏମିତି ଲୁଚିବାକୁ ଯାଇ ଧରାପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।”

ଦେବବ୍ରତ—“ବେଶ ଭଲ । ଯଦି ନିଜ ମୁହଁରେ ଦୋଷ ମାନିଲଣି, ତେବେ ଦଣ୍ଡ ପାଇବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅ ।”

ବାସନ୍ତୀ—“ଯେ ଅଜ୍ଞ, ଯାହା ଦଣ୍ଡ ଦେବ, ତାହା ଶିଖୋଧାର୍ଯ୍ୟ ।”

ଦେବବ୍ରତ—“ଭଲ କଥା, ଆସ ବସିବ, ଗଲୁ କରବା ।”

ବାସନ୍ତୀ ସ୍ତୁତିଦ୍ଵାସ୍ୟର ଆଜ୍ଞା ଟିକିଏ ତା’ ମନ୍ଦାର ଅଧରରେ ପ୍ରକଟାଇ ସପରେ ଯାଇ ବସିଲୁ ।

ଦେବବ୍ରତ—“ତମେ ଧରାପଡ଼ିଲବେଳେ କିଏ ହସି ହସି ପଳାଇଲ କି ?”

ବାସନ୍ତୀ—“ନିଶାମଣି ଓ ମୁଁ ସାଙ୍ଗ ହୋଇ ଗୁଡ଼ି ଉପରକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲୁ । ଧନିଆକୁ ରୁମ କଥା ପଚାରିବାରେ ସେ କହିଲୁ ତୁମେ ସାଇକେଲରେ ଚାଲିଯିବୁ । ଆମେ ଉପରକୁ ଆସି ଯେଉଁଠି ଦେଖିଲୁ, ତୁମେ ଏଥୁ, ମୁଁ ନିଶାମଣିକୁ କହିଲୁ, ଚାପ କର ଲୁଚି ଠିଆ ହେବା, ତୁମେ କାତ ଝଟିଝଟି କର ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଉ ସେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲୁ, ତୁମ୍ଭେ ଚାଲିଲୁ ବେଳୁଁ ସେ ଚାରିପାଖରୁ ତୁମେ ଏମିତି କାଣ୍ଡଟି କରିବ ବୋଲି; କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁଷ୍ଟ ମତେ ଜଣାଇଲ ନାହିଁ । ମୁଁ ଧରାପଡ଼ିଲୁ ସେ ହସି ହସି ପଳାଇଲ । ମତେ ଆଉ ସେ ରଖିଦେବ ନା ? ଚଢ଼େଇ ଚଢ଼େଇ ମାରିବ ।”

ଦେବବ୍ରତ—“ବେଶ୍ ହୋଇଛୁ, ଏଣେ ମୁଁ ତେଣେ ମୋ ଭଉଣୀ, ଦିହେଁ ତୁମକୁ ଅପଦସ୍ଥ କରିବୁଁ, ସେମିତି ହେଲ ସେମିତି ପାଇଲ । ମୁଁ ଅନେକ ବେଳୁଁ ଚାଲି ଆସି ଏଠି ଶୋଇଛି । ଗରମ ଲାଗିଲା ତଳେ । ଆଜ୍ଞା, ତୁମେ ଏଠିକି କାହିଁକି ଆସ ନା ? ଦେଖିଲ, କି ଚମତ୍କାର ଜ୍ୟୋଷ୍ଠା, ଆଉ ତା’ ସାଙ୍ଗରେ କି ଥଣ୍ଡା ପବନ । ତମେ ଭାରି ସଫା ହୋଇଗଲଣି ପରା !”

ବାସନ୍ତୀ—“ହଁ, ସଫାରରେ ପଶିଲି ଯେତେବେଳେ ସଫା ନ ହୋଇ ଆଉ ଗନ୍ଧ କଣ ? କିନ୍ତୁ ଆସେ ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ଗରମରେ ତେଣେ ପଡ଼ିଥାଏ ବୋଲି ତୁମେ ଶୁଣୁଛୁ ପରା ! ମନେ ମନେ ତୁମେ ଏଠି ମଉଜ କରୁଛ, ଆଉ ଆମେ ଯାଇ ଗରମରେ ଧସି ହଜୁଛୁ ନା ? ନାହିଁ, ମୋ ଘରକୁ ବି ଖୁବ୍ ପବନ ଦିଏ; ଆମେ ଦିହେଁ ଗପ କରୁଁ, ପଢୁଁ ! ତୁମର ସିନା କିଛି କାମଦାମ ନାହିଁ ସେ ତୁମେ ଏଠି ଢେଲାନାଟକ ପରି ପଡ଼ି ଥାଅ । ମୋର ତ କେତେ କାମ, ଘର କାମଠୁଁ ଗଲ ନିଜ କାମ ଯାଏ ।”

ଦେବବ୍ରତ—“ତୁମର ପୁଣି ଏମିତି କି କାମ ? ଘର କାମରେ ତ ଦିନରାତି ଖଟୁଥାଏ ! କହଲେ ଟିକିଏ କଥା ଶୁଣିବ ନାହିଁ । ତୁମ ଘରେ ନିତି ନିତି ଚାଲି ଯାଉଥିଲା, ଏଠି ତୁମର ସେତକ ସୁବିଧା ହେଲା ନାହିଁ । ତୁମର ପୁଣି ନିଜ କାମ କ’ଣ ?”

ବାସନ୍ତୀ—“କାଗଜକୁ ଲେଖିବା, ପଢ଼ାଶୁଣା କରିବା, ଏ ସବୁ ପରା କାମ ନୁହେଁ ତମ ମତରେ ? ବାଃ, ବୁଲି ଯିବାର ସୁବିଧା ହେଉଥିଲା, ଯାଉଥିଲା, ସୁବିଧା ହେଲା ନାହିଁ; ଯାଏ ନାହିଁ, ସେଥିପାଇଁ ମୋର ଦୁଃଖ ନାହିଁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ବିଷାଦବୋଳା ହସ ଟିକିଏ ହସି ରୁପ୍ ହେଲା । ଦେବବ୍ରତ ସ୍ତ୍ରୀର ଗୁପ୍ତ ମନୋଭାବଟି ବୁଝି ହୃଦୟରେ ଗୁରୁ ଆଘାତ ପାଇଲା । ମର୍ମଭେଦୀ ଦୀର୍ଘ ନିଃଶ୍ୱାସଟିଏ ରହୁ ରହୁ ତା ଅନ୍ତରର ଆହତ ସ୍ଥଳରୁ ବାହାରି ନୈଶ ପବନରେ ଉଭେଇଗଲା । ସେ ବାସନ୍ତୀର ମସ୍ତକକୁ ନିଜର ବାହୁ ଉପରେ ରଖି କହିଲା—“ବାସ, ତୁମେ କ’ଣ ଭାବ, ତୁମ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଆଖି ବୁଜି ଦେଇ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହିଛି ? ମୁଁ କ’ଣ ବୁଝେନା, କଟକ ଛାଡ଼ି ମୋ ଘରକୁ ଆସିଲା ଦିନଠୁ ତୁମକୁ ପଦେ ପଦେ ନିଜର ଜୀବନର ମୂଳମାନ୍ଦ ସଙ୍ଗରେ, ନିଜର ମନୋବୃତ୍ତି ସଙ୍ଗରେ, ପୁଣି ନିଜର ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ଅବରାମ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି,— ସେ କେବଳ ମୋ’ର ପାଇଁ ?” ଏ କଥା କଣ ଏଇ ତମର ‘ଦେବଭାବ’ ଦେଖିନାହିଁ ସେ ବୋଉ ତମର ଥିଲାବେଳେ ଦିନେ ନରକୁଳକୁ ବୁଲିଯିବାକୁ ମନା କରୁଥିଲେ ତମେ ବୋଉଙ୍କ ପ୍ରତି କେତେ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲ; କାମ ଭିତରେ କରୁଥିଲ ନିଜ କାମ; ତମର ବହୁପତ୍ନୀ ଆଉ ଉଲ୍ଲୁ କାର୍ପେଟ ଗୁଣା; ଆଉ ତମର ଅବସର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପୁରୁଉଥିଲା ତମର ବଉଳ ! ଏ କଥା ଯେଇ ମୁଁ ଆଜି ଏଇ ମୁଁ ତ ପୁଣି ଆଖିରେ ଦେଖିଛି ?

ବାସନ୍ତୀ ସ୍ୱାମୀର ବ୍ୟସ୍ତ ଭାବ ବୁଝି ଆଶ୍ୱାସ ଛଳରେ କୃତ୍ରିମ କୋପ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ କହିଲା, “ଛେନା ଗୁଡ଼ କଥାଗୁଡ଼ାଏ କାଢ଼ି ବସିଲ, ଏଥର ଆଉ ତ କିଛି ନାହିଁ, ଟାଣିଓଟାଣି ସତମିଛ କେଉଁଠୁଗର ଚାନ୍ଦିହାସ ରଚନା ହେଉଛି ବସି ! କାହିଁକି; ମୁଁ ତ ବେଶ ମନ ଖୁସିରେ ଅଛି, ସୁଖରେ ଅଛି, ମୋର ପୁଣି ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖ କ’ଣ ? ମୁଁ ତ ମୋ ଦୁଃଖ କଥା ଜାଣେ ନାହିଁ, ଆଉ ତୁମେ ସେ ସବୁ ମୋ ପାଇଁ ଆବିଷ୍କାର କର, ମୋର ତ ବାବୁ କାହିଁକି ଏ ଅପାର ଯୁଗକାଳ କଥା ମନେପଡ଼େ ନାହିଁ, ତୁମେ କେବଳ ଭଲ ସୁତାକୁ ଅଡ଼ୁଆ କରି ଖିଅ କାଢ଼ିବାରେ ଥାଅ ।”

ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ଏ ପ୍ରସ୍ତାବର ଅର୍ଥ ବୁଝିପାରି କହିଲା—“ନା, ନା, ବାସ, ତୁମେ କ’ଣ ମତେ ଏଡ଼େ ହୃଦୟଙ୍ଗମ, ଅପଦାର୍ଥ ବୋଲି ଭାବିଛ ? ମୁଁ କ’ଣ ଏତକ ଅନୁମାନ କରିପାରେ ନାହିଁ, ଏଠିକାର ବେଷ୍ଟମ ଭିତରେ ରହିବାରେ ତୁମକୁ କେତେ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେଉଛି ? ପୁଣି ସେ କେବଳ ଜଣକ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ?

ବାସନ୍ତୀ—“ସେତେ କହିଲେ ତମର ଏ ବାକେ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଯିବ ନାହିଁ !”

ଦେବଦ୍ରବ ବାସନ୍ତୀକୁ ଆଦୁର ପାଖକୁ ଟାଣି ଆଣି କହିଲା, “ବାସ, ମୋ ପାଇଁ ମୋର ତିଳେ ଶ୍ରବଣ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନରେ ଏହି ଖେଦ ରହିଗଲା ଯେ, ମୁଁ ତମକୁ ଯେତେ ପୁଣି କରିବି ବୋଲି ଆଗରୁ ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ତାହା କରିପାରିଲି ନାହିଁ । ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନର କେଉଁ ମାହେନ୍ଦ୍ର ଯାତରେ ମୋର ଦରଫୁଟା ଆକାଞ୍ଚ ଶାନ୍ତି ଫୁଟି ସାଥୀକ ହେବ, ତାହା ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରୁ ନାହିଁ ।”

ବାସନ୍ତୀର କପାଳ ଉପରେ ଉଷ୍ମ ଲୁହ ଟୋପାଏ ପଡ଼ିଗଲା । ବାସନ୍ତୀ ହଠାତ୍ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ଦେବଦ୍ରବର ବିଶାଳ ବକ୍ଷ ଲେଟକର ଅନୁପ୍ରାଣରେ ଶ୍ୱାସ ଯାଉଛି । ବାସନ୍ତୀ ଅତି ଆଦରରେ ତା’ ପଶତରେ ଲୁହ ପୋଛି ଦେଇ କହିଲା “ଏ କ’ଣ ! କି ପାଗଳ ତୁମେ ହୋଇଛ, ବସି ବସି କାନ୍ଦିବାକୁ ପୁଣି ତୁମର ସ୍ୱର କେତୁଠୁଁ ହେଲା ମ ?” ବାସନ୍ତୀ ଖୁବ୍ ହସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା, କିନ୍ତୁ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅନ୍ତରରେ ତାହା ଯେଉଁ ବ୍ୟାଧାର ଝଡ଼ ଗର୍ଜନ କରୁଥିଲା, ତାକୁ ତପେଇ ଦେବାକୁ ଲୁହ ତାର ତପିଲ ହରିଷ-ଲେଟନ-ସୁଗଳରୁ ଧାର ଧାର ହୋଇ ହିମାଦ୍ରୀର ପ୍ରପାତ ପରି ବହିଗଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଶବ୍ଦକୁ, ତା’ର ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପାଇଁ ଦେବଦ୍ରବର କି ଆନନ୍ଦିକ ପ୍ରୟାସ — ପ୍ରାଣର କେଡ଼େ ଗଭୀର ଆକୃଳତା ଏ କଥାଟାର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଦେଖି ବାସନ୍ତୀର ନାଶ୍ୱାସ ଗୌରବରେ, ଆତ୍ମସ୍ତ୍ରୀୟତାରେ ପୁଲକରେ, ପ୍ରୀତିର ଅପରିସୀମ ଆନନ୍ଦରେ ପୁରିଗଲା । ସେ ନିଜର ହୃଦୟାବେଗରେ ଉତ୍ସିହିତ ହୋଇ ଦେବଦ୍ରବର କଣ୍ଠବେଷ୍ଟନ କରି ପ୍ରୀତିବୋଳା କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ଶୁଣ ତୁମ୍ଭେ ତ ଆଗକାର ସେହି ଦେବରାଜାଟି ଭଲ ଅଛ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯେ ତୁମ ସମ୍ମୁଖରେ ହୁଅନ୍ତି । ମୋ’ର ଯୋଗୁଁ ତ ସମାଜ ଗାଧରେ ତୁମ ବୋଉଙ୍କ ସାଥରେ ଏତେ ଦୁର୍ଦ୍ଦ ଲାଗିଛି । ସେଇଟା ତୁମେ ସହ୍ୟ କରି ପାର କି ନା, ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ସେ ବିଷୟରେ ନିଜର ମନଟା ପରଖି ନ ଥିଲ ସେଇ-ଯୋଗେ ବାସ୍ତବ ଜଗତରେ ତୁମେ ଯେତେବେଳେ ଏ ବିଶେଷଜନକ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଲ, ସେତେବେଳେ ବୋଧହୁଏ ମୋ ପ୍ରତି ତୁମର ଗୋଟାଏ ବିଚାର ନାହିଁ । ବରାବର ତୁମର ମାନସିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖି ଏହିପରି ଭାବୁଥିଲି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ଏପରି ଭାବବାଦୀମାନଙ୍କ ମୁଁ-ତୁମକୁ ଭୁଲି ରହି ତୁମ ପ୍ରତି ଅବିଚାର କରିଛୁ..... । ମୋ ଭଳି ଦୁଃଖିନୀ ପ୍ରତି ତୁମର ଏତେ ଆଦର, ଏତେ ମମତା ହେଉ ମନେହୁଏ ବିଧାତା କ’ଣ ମୋ ପରି ଅଭାଗୀର ଏତେ ଶୌଭାଗ୍ୟ ସହିବେ ନାହିଁ । ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ସୋପାନରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ନେହମୟ ହୃଦୟ ତୁମକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି । ମୋର ବେଳେ ବେଳେ ଆଶଙ୍କା ହୁଏ, ହୁଏ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନର ଅବଲମ୍ବନ ମଧ୍ୟ ମୋ ପକ୍ଷରେ ତରଳ ନୁହେଁ, ହୁଏ କି ବା ମୋ ଅଭିଶପ୍ତ ଜୀବନ ତୁମର ପ୍ରାଣଦୟା ସ୍ନେହର ଦିନେ ବଞ୍ଚିତ ହେବ । ନା, ନା, ମୁଁ ତୁମ ସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ବଞ୍ଚି ପାରିବି ନାହିଁ । ମୋର ଯେ ଶକ୍ତି ନାହିଁ ।”

ଦେବବ୍ରତ ଆବିଷ୍ଟ ହୋଇ ତା ଦୃଢ଼ସ୍ଵରାଶୀର ଏ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ପ୍ରାଣର କଥା-
 ଗୁଡ଼ିକରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା; ଭବିଷ୍ୟ ସତେ ଯେମିତି ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣରାଜ୍ୟର ପରା
 ଆସି ତା କାନରେ ଅମୃତ ଢାଳି ଦେଇଗଲା ତା ଚିନ୍ତିତ ଦୁଃଖ ଉପାଡ଼ିତ ମନ
 ପ୍ରତି ସଦୟ ହୋଇ, ଆଉ ତା ପ୍ରାଣରେ ଯେପରି କାହୁଁ ଶକ୍ତିର ମନ୍ଦାକିଳା ଆସି ତା'ର
 ସବୁ ଶକ୍ତିତା, ସବୁ ଦୁଃଖତାକୁ ଧୋଇ ଦେଇଗଲା । ସେହି ଅମୃତ ପରଶରେ ପୁଣି
 ତାର ଚରୁଣତା ଫେରି ଆସିଲା—ଯେମିତି ସେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଜଣା ପ୍ରତି ତାର ପ୍ରତି-
 କାଳର ସେହି ହରାଜ ବସିଥିବା ତରୁଣ ରାଜ୍ୟରେ ପୁଣି ନବଜନ୍ମ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲା ।
 ପରମ ଆଦେଶରେ ପ୍ରିୟତମାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ତୁମକୁ ପାଇ
 ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ଭାଗ୍ୟବାନ୍—ମୁଁ ଧନ୍ୟ— ମୋ ଜୀବନ ସଫଳ । ଯଦି ମୋ ଭଲ
 ଅଭାଗକୁ ପାଇ ବହୁତା ତୁମେ ନିଜକୁ ଭାଗ୍ୟବତୀ ମନେ କରୁଥାଅ ତଥାପି ମୁଁ
 କହେ, ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମ ଭିତରୁ ମୋ'ର ଭାଗ୍ୟଟା ଭଲ, କାରଣ ମୋର ତରୁଣ
 ଜୀବନରେ ସ୍ଵପ୍ନ ସଫଳ ହୋଇଛି, ମୋର ସମସ୍ତ ବାଧାବିଘ୍ନ ଧନ୍ୟ ହୋଇଛି । ଏ
 କଥାଟି ତୁମର ପରି ମୁଁ ଆଜି ବେଶୀ ଅନୁଭବ କରୁଛି । ମୁଁ ଜାଣେ, ବିବାହର
 ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ଆମ ଭିତରେ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ବ୍ୟବଧାନର ସବୁ ଟିକିଏ ଥିଲା, ଯାହା
 ଆଜିଯାଏ ଆମର ବାଧାହୀନ ମିଳନ ପଥରେ ବଡ଼ ରକମର ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତରାୟ
 ସୂଚି ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ସଫା ବୁଝିପାରୁଛି ଯେ, କେବଳ ସେହି ହେତୁରୁ ମୁଁ
 ଦୃଢ଼ସ୍ଵରେ ଗୋଟାଏ ଶୁଷ୍କତା, ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖତା ବରାବର ଅନୁଭବ କରି
 ଆସୁଥିଲି । ଭଲ କାମ କରି ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରାଣରେ ଯେ ଗୋଟାଏ ଅଦମ୍ୟ ତେଜ ଓ ଶକ୍ତି
 ଆସେ, ମୋର ତାହା ଅସ୍ଥାନ ଥିଲା । ମୁଁ ମୋ ଦୃଢ଼ସ୍ଵରେ ଏ ବିଷୟକୁ ଜୋର କରି
 ଜାଗ୍ରତ ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି । ସେଥିପାଇଁ ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ବଡ଼ ସନ୍ତୋଷ କରିଛି, ମାତ୍ର
 ଏ ମନୋଭାବ ଦୂର କରି ପାରି ନାହିଁ । ତାହା ଦେଖି ତୁମେ କେତେ ରକମର ଆଶଙ୍କା
 କରିଛ । ମୋର ଉଦାସୀନତା ଓ ଅନ୍ୟମନସ୍କତାରେ କେତେ ଦୁଃଖ ପାଇଛ ।”

ବାସନ୍ତୀର ବିମ୍ବୋଷ୍ଠରେ ମଧୁର ହାସ୍ୟରେଖାର ଆଭାସ ଉଠି ମିଳେଇଗଲା ।
 ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ତୁମେ, ମୁଁ କେହି କାହାକୁ ଭଲକରି ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନ
 ଥିଲୁଁ । ଏଇ ଅବୁଝା ଯୋଗୁଁ ଆମ ଭିତରେ ମିଳନର ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟବଧାନ ନ ଥିଲେ
 ସୁଦ୍ଧା ବାଧାର ଗୋଟାଏ କଙ୍କାଳ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ନିଜ ଭିତରେ ବଳ ପାଇ
 ନ ଥିଲି—ନିଜ ପ୍ରତି ବିଶ୍ଵାସ ହରାଇ ବସିଥିଲି, ନିଜ ପ୍ରତି ବିଚ୍ଛେଦ ହୋଇଥିଲି ।
 ସମାଜ ଚକ୍ରରେ, ଦୋଷ, ନିକଟରେ ନିଜକୁ କୌଣସି ମାଗଣା ଅପ୍ରାପ୍ୟ
 ରେ ଅପସ୍ୟା ବୋଲି ମୋର ମନେ ହେଉଥିଲା । ମୋର ଏତେ ନିଷ୍ଠେଷ୍ଠ ଭାବ,
 ଏତେ ଅବସନ୍ନ ଭାବଟା ଯେ ତୁମର ପାଇଁ—ତୁମକୁ ସତ୍ୟଭାବରେ, ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ
 ନିଜର କରି ପାରି ନ ଥିବା ହେତୁରୁ, ଏଇଟା ସଫା ମୁଁ ବୁଝିପାରୁଛି । ମୋତେ
 କ୍ଷମା କର, ବାସନ୍ତୀ ।”

ଗହୀର ଅନୁଭବ ଆବେଗରେ ବାସନ୍ତୀର କୋମଳ କରପରିବ ଦୃଢ଼ି ନିର୍ମାଣିତ କରି ଦେବଦ୍ରବ କହିଲା—ମୋର ଏ ଅମାର୍ଜନୀୟ ଅପରାଧ କ୍ଷମା କରିବ କି ? ନିଜ ପ୍ରତି ଯେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଅଗ୍ରହ, ନିଜ ମନକୁ ନ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶାସନ'ନ କରି, ଆଉ ବିଶେଷରେ ତମ ପ୍ରତି ମୁଁ ପାର୍ଥିବତା ମୋର ଯଥେଷ୍ଟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁ ନ ଥିଲେ ହେଁ ମୋ ଭିତରେ ତମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ବୁଝାମଣାରେ ନ ପଡ଼ିଥି ପାରି ଏତେ ଖେଦ ପାଇଲି—ଆଉ ହୁଏତ ମୋର ଏଇ ମନୋବିପ୍ଳବରେ ତୁମକୁ ଯେ ଆଘାତ ହୋଇଥିବ, ଏଥିପାଇଁ ମତେ କ୍ଷମା କରିବ କି ନାହିଁ ?

ବାସନ୍ତୀ ହସି ଉଠି କହିଲା, “ତୁମେ ଆଜି ଯେ ଏତେ କଥା ଆବଶ୍ୟକ କଲ, ଏ କଥା ଯଦି ଟିକିଏ ମୁଁ, ବୁଝି ପାରିଥାନ୍ତି ତ ଆଜି ତୁମକୁ ଧରା ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତି । ମୋ ମନରେ କାହିଁ ମୁଁ ତ ତୁମ ଦ୍ୱାରା ଆହତ ହେଲପରି ଲାଗୁ ନାହିଁ ? କିନ୍ତୁ ତୁମେ ମନେ ମନେ ମୋ ଯୋଗୁ ଏତେ ସନ୍ତେଜ ହୋଇ ଯେ କ୍ଷମା ଚାହୁଁଛ, ସେଥିକି ମୁଁ କ'ଣ କରିବି ? ମୋ ପାଖରେ ତୁମେ ନିଜେ ସିନା ଅପରାଧୀ ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଛ; ମାତ୍ର ମୁଁ ତ କାହିଁ ତୁମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏପରି ଭାବ ନ ଥିଲି । ଆଉ କ୍ଷମା କରିବି ମୁଁ କାହାକୁ ? ତୁମେ ସବୁ ଅବସ୍ଥାରେ ମୋର କ୍ଷମଣୀୟ, ଏତିକି ବୁଝି ଥାଅ ।”

ଦେବଦ୍ରବ କହିଲା, “ତୁମେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି କହ ଯେ ମୋତେ କ୍ଷମା କଲ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଚାହିଁ ହସି କହିଲା, “ହଁ ତୁମେ ତ ଗୋରୁ ମାରିଛ । କ୍ଷମା ନ ତଳେ ତଳୁଛୁ ?” ଦେବଦ୍ରବ ଗୋଟାଏ ଅନାବଳ ପୁଖରେ ବିଭେଦ ହୋଇ ବାସନ୍ତୀକୁ ରୁପ୍ତ କଲା । ଲଜ୍ଜାନତା ହୋଇ ବାସନ୍ତୀ ଚଟକର ତଳମହଲକୁ ପଳାଇଲା । ଯେତେବେଳେ ଦେବଦ୍ରବ, ‘ଶୁଣିଯାଅ’ ବୋଲି ଡାକିଲା, ସେତେବେଳକୁ ବାସନ୍ତୀ ଯାଇ ତା ଶାଶୁଙ୍କୁ ଘସିଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲଣି ।

ଦେବଦ୍ରବ ଓ ବାସନ୍ତୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ଆଜି ଏ ମାହେନ୍ଦ୍ର କ୍ଷଣରେ ମୁକ୍ତ ଅକାଶ ତଳେ ମୁକ୍ତ ଲଭିଲା ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କୁ ନିକଟତର, ନିକଟତମ ବୋଲି ବୁଝି ପାରିଲେ । ଦୁହିଁଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା, ସେମାନଙ୍କ ନବସ୍ଥାପିତ ମୁକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବାହାରର କୌଣସି ବ୍ୟବଧାନ କ୍ଷୁଣ୍ଣ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ସେମାନେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆହୁରି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲେ— ଆଉ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ପରସ୍ପରର ଆଶ୍ୱାସପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରତା ଦୃଢ଼ତର ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା—ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ତଳେମାତ୍ର ଦୁଇ ରହିଲା ନାହିଁ ।

ବାସନ୍ତୀର ପ୍ରକୃତି ଉଦାମ ନୟାପ୍ରୋତ ପରି ଖବୁ, ମଧୁର, ପ୍ରସର ଥିଲା । ଜୀବନର ଯେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ରକ୍ତତା, କୌଣସି ଖଣ୍ଡତା ତା’ର ସହ୍ୟ

ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଥିଲା ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତର କନ୍ୟା—ସ୍ଵାଧୀନତାରେ ତା'ର ଚିତ୍ତର ଜନ୍ମ—ଆଉ ତା'ର ଜୀବନର ବିକାଶ ହୋଇଥିଲା ମୂଳରୁ ଏହି ସ୍ଵାଧୀନତାର ପାରିପାଶ୍ଵିକତାରେ । ତା'ର ପ୍ରାଣର ଆକାଂକ୍ଷା ଅତି ଗଭୀର ଥିଲା, ତା'ର କାମନା ବାସନାର ଅନ୍ତ ନ ଥିଲା; ଏଥିପାଇଁ ସେ ଯେ ଉଚ୍ଛ୍ଫୁର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା, ତାହା ନୁହେଁ; ସଞ୍ଜମ ତାର ସ୍ଵଭାବର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା—ତେଣୁ କରି ଆତ୍ମସଫଳ କରିବାରେ ସେ ଜୋର୍ ଦେଇ ନ ଥିଲା—ସ୍ଵଭାବତଃ ସେ ସୁସଫଳ । ଅନ୍ତରର ଗୋପନତମ କନ୍ଧର ଖଣ୍ଡାଟିରେ ବିଚିତ୍ର ଅଭିନବ ରସିଣୀ ତା'ର ନିତି ନୂଆ ନୂଆ ଛନ୍ଦରେ ଧ୍ବଜିତ ହେଉଥିଲା, ତହିଁରେ ତା'ର ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ବିଶେଷ ଭାବରେ ମୁଣେଇ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଘରକାମରେ, ଲେଖିବା, ପଢ଼ିବା, ରାନ୍ଧିବା, ଶାଶୁଙ୍କ ସେବା କରିବାଠାରୁ ସାଧାସିଧା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ କାମରେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଲାଗିବୋଧ କରୁ ନଥିଲା—ଶରତର ହାସ୍ୟାସ୍ଵର ଶେଫାଳିକା ପରି ସେ ସଦା ହାସ୍ୟମୁଖୀ—ନିଜ ଚହଟରେ ନିଜେ ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲା ପ୍ରାଣର ସରସତାରେ ।

ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇ ଦେବବ୍ରତର ଘରକୁ ଆସିବା ଦିନଠାରୁ ବାସନ୍ତୀକୁ ମରବରେ ବିଶ୍ଵେଧ ସଙ୍ଗରେ, ବାଧା ସଙ୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହୋଇଛି । ସେ ଯେ ଯବୁ ରକମର ପୁରତନ ପ୍ରଥା ମାରବରେ ସହ୍ୟ କରୁଥିଲା, ଆଉ ବାହାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରସନ୍ନତାର ଭାବ ଦେଖାଇ ସବୁ ଆଦେଶ ପାଳନ କରୁଥିଲା, ସେଥିରେ ଯେ ତାର କଷ୍ଟ ହେଉ ନ ଥିଲା, ତାହା ନୁହେଁ । ନିଜ ସାଥରେ, ନିଜର ରୁଚି ସାଥରେ, ନିଜର ଭାବ ଓ ଇଚ୍ଛା ସାଥରେ ସେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼େ; ତଥାପି ସେ ଶାଶୁଙ୍କ ମନ ଯୋଗାଇ ତଳେ କାହିଁକି ? ଶାଶୁଙ୍କ ଭୟରେ ସେ ଯେ ଏପରି ମଥାପାତି ଦିଏ, ତାହା ନୁହେଁ । କାଳେ ଦେବବ୍ରତ ଦେଖି କଷ୍ଟ ପାଇବ, କାଳେ ସେ ଅସୁଖୀ ହେବ ସେଥିପାଇଁ । ଦେବବ୍ରତ ଅଶାନ୍ତ ପାଇଁ ବାସନ୍ତୀର ଭାବନା ନ ହେଁ, ଯଦି ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ଆବଳ ଓ ମିଥା କୌଶଳ ବନ୍ଧନର ସମନ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ସେ ଯେ ତା'ର ପ୍ରିୟତମକୁ ପ୍ରାଣେ ଅଧିକ ଭଲ ପାଏ, ତାଙ୍କ ଦେହରେ କୁଶାକ୍ତିର ବିକଳେ ଯେ ବାସନ୍ତୀ ଦେହରେ ଶେଳ ବାଜେ । ସେ ଅବିରତ ତେଣୁ କରୁଥିଲା, ନିଜ ଜୀବନର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ସୁଦ୍ଧା ଦେବବ୍ରତକୁ ସୁଖୀ କରିବ—ତା' ପ୍ରାଣକୁ ଶାନ୍ତର ଜୋଷାରେ ଭରି ଦେବ । ସେ ଭାବିଲା, ଦେବବ୍ରତ ତା' ପାଇଁ କ'ଣ ନ କରିଛି, କ'ଣ ନ ସହଛି ? ଶିମିଳିପୁରକୁ ଆସିଲା ପରେ ଯେତେବେଳେ ବିଷ୍ଣୁର ଶ୍ରେଣି ଦିଆ ହେବାର ପ୍ରସାଦ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ ବନ୍ଧୁ କୁଟୁମ୍ବମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରାଗଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଅଜାତି ଘର ଝିଅକୁ ଦେବବ୍ରତ ଅକୌଳିକ ଘାତରେ ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇ ଘରକୁ ଆଣିଛି, ଏହି ଆପତ୍ତି ଉଠାଇ ଆସିଲେ ନାହିଁ ଓ ଏହି ଛୁଦ୍ରର ସୁବିଧା ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତଙ୍କ ଘରକୁ ଏକଘରକିଆ କରି ରଖିଲେ ସେତେବେଳେ ଏହି ଦେବବ୍ରତ ତ ଗାରବିକ୍ରମରେ କହିପାରିଥିଲା—“କେହି ନ ଆସିଲେ ମୋ ଘର

ଭାସିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ନାହିଁ କାହାର ଅନୁଗ୍ରହପାଣୀ ନୁହେଁ ଯେ ଖେ ସାମନ୍ତ କରିବାକୁ ଯିବ । ଭଲ କଥା, ଦେଖାଯାଉଛି, କିଏ କାହାକୁ ଏକାକୀଆ କରି ରଖେ ।” ଏଇ ସ୍ତ୍ରୀ ତ ତାରି ପାଇଁ କେବଳ ଏ ଦଣ୍ଡକୁ ମଥାପାତ ନେଲେ ? ତାଙ୍କ ବୋଉଙ୍କର ବାର ରକମର କଢ଼ା କଥାକୁ ହଜମ କରି ମରବ ଶ୍ରାବରେ ସେ ତ କେବଳ ତାରି ପାଇଁ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଡାଗଟାକୁ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ନେଲେ ? ସହାର ବିବେକର ଶେଷା ଏଡ଼େ, ଯେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ପିୟୁଷକୁ, ତାଙ୍କ ଯଦି ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବାରେ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାରେ ସ୍ତ୍ରୀଠାରୁ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା ସବୁ ତ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଅଛୁ ? ସେ ତ କଦାପି ଶୁଦ୍ଧ ନାହିଁ—ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତା’ର ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ଆଦାନ ପଡ଼ୁଛି ବୋଲି ସେ ତା’ ସ୍ତ୍ରୀର ସହସ୍ପୃତାଠାରୁ ତା’ର ସହସ୍ପୃତାଟାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ନଗନ୍ୟ କରିବ । ସେ ନାଶ, ସେ ପୁରୁଷଠୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବେଶୀ ଉଦାରତା ବେଶୀ ସହସ୍ପୃତା ଦେଖାଇବ ଏହି କଥା ଭାବ ସେ ମନରେ—ଅନନ୍ଦରେ ତା’ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଯାଉଥିଲା ।

ସୁଭଦ୍ରା କେବଳ ବ ସନ୍ତୀ ଉପରେ ବିକ୍ରେ ହୋଇଥିଲେ ନାହିଁ ଦେବବ୍ରତକୁ ବାସନ୍ତୀ କି ମେ ସ୍ତ୍ରୀ ମାୟାରେ ଭୁଲାଇ ଆସୁଥିଲା କରୁଥିଲା, ପୁଣି ଅବଶେଷରେ ଦାଉ ସାଧବାକୁ ବସା ସୁଦ୍ଧା ହୋଇଛି, ଏ ବିରାଟତା ପୁଅ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ—କେବଳ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ବେଳୁ ବିରାଟ ଉପରେ ଗମ୍ଭୀର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଅମିତ ମନ ବଳରେ ଶରୀରର ଏହି ଭାବଟିକୁ ଓ ତା’ ପକ୍ଷରେ ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଉପସର୍ଗମାନ କଥାରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରିବାରେ ସହାୟକ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା—ମରବରେ ତା’ର ସମସ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରି । ଏ ସ୍ତ୍ରୀପାଇଁ ନିଜକୁ ଗ୍ରୋଷ ବା ଦୁଃଖ ଭାବିଲା ନାହିଁ, ବରଂ ଶକ୍ତିମୟୀ ଭାବିଲା—ତା’ ସ୍ତ୍ରୀର ସୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରିବ—ତାହାଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁ ରକମର ଅତ୍ୟାଚାର ସହ୍ୟ ବୋଲି ନିଜ ମନରେ ସେ ଏଥରେ ଗୁ ଅପରିସୀମ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଠିକ୍ ଏଥୁପାଇଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଏହି ଭାବର ବିପରୀତ ନିଷ୍ପା ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । କେବଳ ଏଇଥରେ ଦେବବ୍ରତ ତା’ ବୋଉର ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ମନ ବ୍ୟବହାରରେ ଆହୁତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା—ତାହାର ବୁଦ୍ଧିବାକୁ ବାଜା ନ ଥିଲା ଯେ ବାସନ୍ତୀ କେବଳ ସହସ୍ପୃତା ତାରି ସୁଖ ଓ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ।

ଏ ମରବ ସଫଳାବଲ୍ଲର ପଛପଟରେ ବାସନ୍ତୀ ଦୃଢ଼ତାରେ ସାମୟିକ ସେ ତାଣ୍ଡବଲ୍ଲୀ ଚଳୁଥିଲା—ନିଜକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାର—ନିର୍ମମ ଭାବରେ ନିଜର ସମସ୍ତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଶାସନ କରିବାର ସେ ତାଣ୍ଡବ ଲାଳା ଚଳୁଥିଲା, ସେଇଟା ସେ ଦେବବ୍ରତ ସ୍ତ୍ରୀ ବୁଦ୍ଧି ପାରୁଥିଲା ତା’ ନୁହେଁ କେତେକ ଅନୁମାନ କେତେକ କଲ୍ଲନାରେ ସେ ବାସନ୍ତୀ ଅନ୍ତରର ଲୁକ୍କାୟିତ ଭାବଟିକୁ ଧରି ମୋଟାମୋଟି ଧରି ପାରୁଥିଲା—ମାତ୍ର

ବାସନ୍ତୀର କଷ୍ଟ ତା'ର ଅସହ୍ୟ ହେଉଥିଲା, ତେଣୁ ବାସନ୍ତୀ ତ୍ୟାଗର ସହନଶୀଳତାର ମାତ୍ରା ପେଟେ ବଢ଼ୁଥିଲା, ଏଣେ ଦେବବ୍ରତର ଅଧୀରତାର, ଅସହ୍ୟତାର—ନିଜସ୍ବଦି ଗୋଟିଏ ଅନ୍ଧମତାର ଗୁଳିମିଶ୍ରଣ ଅଶ୍ରୁତା ତେଜେ ବଢ଼ୁଥିଲା ।

—ଦଶ —

ଦର୍ପଣ ସଖୀ ମୁହଁମୁହଁ ହୋଇ ବସିଥିଲେ । ସ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଗହ୍ବ କୋଣ ଉପରେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଅନ୍ଧକାର ଘନାଇ ଆସୁଥାଏ । ସ୍ବର୍ଯ୍ୟ ଦୃଢ଼ ଉପରେ ବେଦନାର ଅନ୍ଧକାର ନିବିଡ଼ ହୋଇ ଜମୁଥାଏ । ସେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସ୍ବପ୍ନ-ସାଧାର ସନ୍ଧ୍ୟା । ସେ ବେଦନା ଆନନ୍ଦମଧୁର ବେଦନା ।

ବାସନ୍ତୀ ତାର ସୁକୁମାର ବାହୁରେ ନିଶାର କଣ୍ଠ ବେଷ୍ଟନ କରି କହିଲା, “ନିଶାମଣି, ମୋ ମନରେ ଆଜି ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ, ମୋ ବଉଳ ଆଜି ମତେ ଚିଠି ଦେଇଛି, କିନ୍ତୁ ସେ ବଡ଼ ଅଭିମାନ କରିଛି ମୁଁ ତା'କୁ ଏତେଦିନ ଯାଏ ଚିଠି ଦେଇନାହିଁ ବୋଲି । ସେ ଲେଖିଛି, ମୁଁ ତାକୁ ଭୁଲିଗଲିଛି । ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ କଣ ମୋ ବଉଳକୁ ଭୁଲିପାରେ ?” କଣ୍ଠ ତାର ବେଦନାରୁ—ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାନ୍ତ ଅଶ୍ରୁ ଭର ।

“ତୁମେ ତାଙ୍କୁ କାହିଁକି ଚିଠି ଦେଲି ନାହିଁ, ସେ ଏକଥା ଭାବିଲୁ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଦୋଷ ହେଲା, ନା ?”

ବାସନ୍ତୀ କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ତାହାର ଆଜି ବହୁଦିନ ପରେ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଅତୀତର ବହୁ ପୁରାତନ କରୁଣ; କିନ୍ତୁ ମଧୁର କାହାଣୀ—ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ତାହାର ସେହି ସ୍ନେହମୟୀ ମାତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁଗନ୍ଧ୍ୟା—କଲାଣି ଦେବାଙ୍କର ସେହି ମାତୃସ୍ବାନା ନିରାଶ୍ରୟା ବାସନ୍ତୀକୁ କଲାଣ ହୃଦରେ ସସ୍ନେହରେ ବନ୍ଧକୁ ଟାଣି-ନେବା—ସ୍ନେହମୟ ମାତୃ ହୃଦୟର କି ଅସୀମ ପରିଚୟ ପାଇଛି ସେ ଏମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ । ତାପରେ ବଉଳର ଓ ତାର ସେହି ସଖୀକୁ—ପରସ୍ପରର ଶ୍ରେଣିକ ଅଦର୍ଶନରେ ସେହି ଗଭୀର ବ୍ୟାକୁଳତା । କେତେଦିନ ଲୁଚିକରି ସକାଳେ ବଉଳ ସାଙ୍ଗରେ ଫୁଲ ତୋଳି ଯାଇଛି ବୋଲି ମାତାଙ୍କର ସସ୍ନେହ ଘରସ୍ବାର ସେ ଲାଭ କରିଛି । ପୁଣି ବିବାହ ପରେ ସ୍ବାମୀ ସଙ୍ଗରେ ସେହି ତାର ଭବିଷ୍ୟତର ଅଜଣା ପଥରେ ଦାସ୍ୟ କି ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କା କୃତ୍ସ୍ନରେ ଘେନି ସେ ମାତୃପମା କଲାଣି ଦେଖ ଓ ବାଲ୍ୟସଖୀ ସୁମତିଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଆସିଛି । କି କରୁଣ ସେ ବିଦାୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ! ବଉଳ କଣ ଜାଣେ ନାହିଁ, ମନେ ନାହିଁକି ତାର ଏ ସବୁ କଥା ? ତେବେ କାହିଁକି ସେ ଭାବିଲା ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ଭୁଲିଛି ? ବଉଳ ଭାବି ପାରିଲା ନାହିଁ ଯେ,

ବଢ଼ିଲ ତାର ଆଉ ସ୍ବାଧୀନ ବହୁକଟିପରି ନାହିଁ—ପକ୍ଷ ବିସ୍ତାର କରି ଉଡ଼ିକିବାକୁ ବୁଝେଁ ସେ ମୁକ୍ତ ଗଗନକୁ, କିନ୍ତୁ ପିଞ୍ଜର ଦ୍ବାରରେ ମୁକ୍ତର ବ୍ୟର୍ଥ ସ୍ବାୟାସ କରି ନୀରବ ରହେ, ହସ୍ତ ପଦ ତାର ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଯେ ! ସେ ଏବେ କନ୍ୟା ନୁହେଁ. ବଧୂ । ବଢ଼ିଲ ଏତେ ଭୁଲ ବୁଝିଲ ବୋଲି ଆଜି ବାସନ୍ତୀର କୁସୁମ-କୋମଳ ମନରେ ବଡ଼ ଆଦାତ ଲାଗିଲା ଏବଂ ବହୁକଟି ପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ରା ମଧ୍ୟ ତା ହୃଦୟରେ ଖୋଲିଗଲା । ତାର ସ୍ବାମୀ ? ସେ ଯଦି ତାକୁ କେବେ ଏପରି ଭୁଲ ବୁଝିବ ? ଏ ବିଶାଳ ସମ୍ବାରରେ ତେବେ କ୍ଷୁଦ୍ର ବାସନ୍ତୀ ଠିଆ ହେବ କେଉଁଠାରେ ? କିନ୍ତୁ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ସେ ମନରେ ପ୍ରଗ୍ରସ୍ତ ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଦନାୟମାନ ସନ୍ଧ୍ୟାର ପୃଷ୍ଠାଭୂତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୁହକୋଣରେ ପକ୍ଷୀବଧୂ ବାସନ୍ତୀର ମାଂସପଟରେ ଅଗତର ଏହି ଛବିଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ଧକାରରେ ପକ୍ଷୀର ଗୁପ୍ତାଚ୍ଛନ୍ଦ ପରି ଶୁଣିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

“ବାପରେ ବାପ୍ ! ତୁମ ବଢ଼ିଲ ତୁମକୁ କ’ଣ ଲେଖିଲେ, ତା ପାଇଁ ମୁଁ ତୁମର କ’ଣ କଲିଟି ? ମତେ କଥା କହୁ ନାହିଁ । ହଁ, କାହିଁକି କହୁବ, ମୁଁ ପରା କାଲି ବୁଲିଯିବି, ଭଲ ହେବ !” ନିଶାମଣି କୃତ୍ରିମ ରୋଷରେ ବାସନ୍ତୀର କୋମଳ ଗଣ୍ଡରେ ମୁଦୁ ଆଦାତ କଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ନୂଆ କରି ଏ କଥା ଶୁଣିଲା ପରି କହିଲା, “କାହିଁକି. ଏଠି କଣ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ ? ମୁଁ ତୁମକୁ ଯିବାକୁ ଦେଲେ ତ ଯିବି ତୁମେ ଗଲେ ମୋ ଦିନ ତଳିବ କେମିତି, ନିଶା ?”

“ହଁ, କାହିଁକି ସେ ଖୋସାମନ୍ଦିଆ କଥା ଗୁଡ଼ାକ କହୁଛ ମ ? ଏଠି କି ଆଖିଲା ବେଳେ ଜାଣିକରି ଏକା ଆସିଥିଲା, ନିଶାମଣି ଏଠି ଥିବ ତୁମର ଦିନ ତଳେଇବା ଲାଗି ।”

ବାସନ୍ତୀ ହସିଲା—ସେ ହସଟି ତରୁଣ ଅବୁଝାଲେକ ପରି ମଧୁର ଏବଂ ବଦାୟୋନ୍ମୁଖ ରବି ପରି ମୃଦୁ । କହିଲା, “ଆଉ କ’ଣ ଆସିବ ନାହିଁ ?”

“କାହିଁକି ଆସିବ ନାହିଁ ? ମୋ ମନଟି ତ ତୁମର ପାଖରେ ପଡ଼ିଥିବ—ମୋ ନୂଆବହୁଟି କଣ କରୁଛି ଜାଣିବାଲାଗି । ଗୋଟାଏ କଥା ଏକାମନେ ରଖିଥିବ—ବଡ଼ମାଙ୍କ କାମ ଭଲ କରି ସବୁ କରିବ । ସେ ତ ଏକେ ଆମ ମଞ୍ଚସଜ୍ଜା ଲୋକ, ତୁମେ ସୁଖି ସହରର ପାଠୁଆ ବହୁ । କେତେ ଦୋଷ ଧରିବେ । ତାଙ୍କ କଥା ଗୁଡ଼ାକ ଧରିବ ନାହିଁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ତାର ଗୁରୁ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ନନ୍ଦେଟିର ସବୁ ଉପଦେଷ ଗ୍ରହଣ କଲା । କ୍ଷୁଦ୍ର ବାଲିକା ହୃଦୟରେ ଏହି ସହାନୁଭୂତି ବାସନ୍ତୀର ଅନ୍ତରକୁ ସ୍ପର୍ଶକଲା । ଗୋଟିଏ ଅନୁଭୂତ ଆନନ୍ଦରେ ଅନ୍ତର ତାର ଉଜ୍ଜ୍ବଳିତ ହୋଇଉଠିଲା—ଏ ପରିବାରରେ ତାର ସ୍ବାମୀ ବ୍ୟଗତ ତା ଲାଗି ଭାବିବାକୁ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ଏହି ଶ୍ରେଷ୍ଠମଣ୍ଡିର ଆସନ୍ନ ବରହର ଆଶଙ୍କାରେ ପ୍ରାଣ ତାର କାନ୍ଦି ଉଠିଲା । ଶୁଣୁରାଳୟକୁ ଆସିବା ପରେ ଏହି ଦ୍ଵିତୀୟ ଥର ବାସନ୍ତୀ ନିଜକୁ ସହାୟତା ଦେଇ ମନେକଲା । ସ୍ଵାମୀ ତାର ଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବୋଉ ତାକୁ ‘ପାଠୁଆ ବୋହୂ’ ପ୍ରଭୃତି କହି ତା ମନରେ ଯେଉଁ ଆଘାତ ହେଉଛି, ସେ କିପରି ତାର ମନର ସେ ବେଦନା ସ୍ଵାମୀଙ୍କୁ ଜଣାଇବ ? ସେ କଣ ମନେ କରିବେ ? ବାସନ୍ତୀ ସ୍ଥିର କଲା, ସବୁ ମାରବରେ ସହ୍ୟ କରିଯିବ ।

ବାସନ୍ତୀ ନିଶାର ହୃଦୟ ଉଠି ଧରି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ନିଶା……”

ଏପରି ସମୟରେ ନିଶାମଣି ଓ ବାସନ୍ତୀକୁ ତମକତ କରି ସୁଉଦା ଦେଇଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ଵର ଘର ବାହାରୁ ବାଜି ଉଠିଲା—“ଆଲୋ, ନିଶା, ଆଜି କଣ ଘରକଣରେ ପୁରୁରଫୁରୁ ହେଉଥିବ ? ଆଉ କଣ କିଛି କାମ ନାହିଁ ?”

ନିଶାକହିଲା, “କାହିଁକି, ବଡ଼ମା, ଆମେ ତ ସବୁ ପାଇଁ ସାରି ଦେଇଛୁ । ରଜା ତ ପରିଲକ୍ଷି, ଆଉ ତ କିଛି ବାକି ନାହିଁ ?”

“ହଁ, ମୋର ଆହୁରି ବଳ ଆସୁଛି ଯେ କହି ଆସିଲୁ ମୁଁ ପାନ ଶୁଣି—ଦେବ, ମୁଁ ସବୁ କରିବି, ଆଉ ମୋ ଘରେ ବଡ଼ ଲୋକର ଝିଅ ଘରକଣରେ ବସି ଚିଠି ଧଡ଼ୁଥିବ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶା ଘରୁ ବାହାର ଆସି ଦେଖିଲେ, ପିଣ୍ଡାରେ ମଣିଷାଟିଏ ପାରିଦେଇ ସୁଉଦା ଦେଇ ବସିଛନ୍ତି; ଅଉ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ବସିଛନ୍ତି ସନିଆମା ରୁକ୍ମିଣୀ ହେମବୋଉ, ମଦନାମା ପ୍ରଭୃତି ଅତି ବଶିଷ୍ଠ କେତୋଟି ସାଇର ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ । କାହାର ଘରକୁ ନୂଆ ବୋହୂଟିଏ ଆସିଲେ ମଦନାମା ପ୍ରଭୃତି ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଦଶ ଥର ଆସନ୍ତି ଖବର ରୁଣ୍ଡିବାକୁ । ଘରକାମ ସାରି ପିଲଙ୍କୁ ଦାଣ୍ଡକୁ ଖେଳିବାକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଇ କିମ୍ବା ଧନକ୍ ଦେଇ ଘରେ ବହୁ ଧରେଇ ବସେଇ ଦେଇ ବାହାର ପଡ଼ନ୍ତି ନୂଆ ବହୂଟିର ଛୁଡ଼ାନ୍ଦେଷରେ । ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବାସନ୍ତୀର ବଶେଷ ପରିଚୟ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଶାମଣି ଠାରୁ ଏମାନଙ୍କ ସ୍ଵାଦି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହି ଅଭିଜ୍ଞତା ସେ ଲଭ କରିଥିଲା; ସେଥିପାଇଁ ଏହି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସୁଉଦା ଦେଇଙ୍କ ଡାକରେ ବାହାରକୁ ଆସି ଯେତେବେଳେ ସେ ଏମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲା, ରୁଣ୍ଡିଲା, ଆକାଶ ମେଘାଛନ୍ଦ—କିଛି ବର୍ଷଣ ଆଜି ହେବ ଏବଂ ଫୁଟୁରୁ ଏଇଟା ତାହାର ସୂଚନା ମାତ୍ର । ନିଶା ପିତାମାତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର କନ୍ୟା, ବଡ଼, ଆଦରଣୀ, ସେଇଥିପାଇଁ କିଛି ଉଦ୍ଭଟା । ମଦନାମା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ତାର ଭାଉଜ-ବହୁକୁ ସୁଉଦା ଦେଇ ଅକାରଣରେ ଏପରି କହିବାରୁ ସେ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ କିଛି ଦେବାର ତାର ଲଜ୍ଜା ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ତାହାର

ସେତେବେଳେ ମୁଣ୍ଡରୁ ତାର ମନେସବୁ ବୁଝିପାରି ତାକୁ ଟାଣି ନେଇ ଗଲ ଗୁହାରିଆଳରକୁ ପାନ ଭାଙ୍ଗିବା ଲାଗି । ପ୍ରତିବାଦ କରି ଲଭ କଣ ? ଆଜି ସିନା ନିଶା ଅଛି, ରାତି ପାହୁଲେ ସେ ତ ଚାଲିଯିବ—ସେତେବେଳେ ?

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇକୁ ଏ ନୀରବତା ବଡ଼ ବେଶୀ ପ୍ରସନ୍ନ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଜଣେ ସବୁବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ହୁଅନ୍ତି । କେହି କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନହୁଁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତର ନ ଦେବାଟା ସେମାନଙ୍କର ଆହୁରି ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଉଠେ । ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ । ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶାର ନୀରବତା ତାଙ୍କୁ ଅନନ୍ଦ ଦେଇ ନାହିଁ—ସନ୍ଦ୍ୟା ମା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କୌତୂହଳାବଳୀ ଚିତ୍ତ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଆଶାନ୍ତ ବୋଧ କଲା ।

ସନ୍ଦ୍ୟା ମା ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇଙ୍କର ମନୋସବୁ ବୁଝିପାରି କହିଲେ, “ଆଜିକାଲିକାର ବିଧି ବୋହୂଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡବତ । କଥା ତାଙ୍କୁ ଖାତିର ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଇଏ କଣ ଲୋ ! ଦେବବାବୁ ଏକା ଆମର ଆଜ୍ଞା ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତ୍ର ହେଲେ ।”

ମଦନାମା ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପ୍ରସଙ୍ଗଟିକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହିଲା, “ଗାଣ୍ଡିଆ ଡାକିଲା, ଟିକିଏ ଆ ପରୁର, ତା ନାହିଁ । ମାଲେ, ଅଢାଲେ, ଉଣି ଦେଇ ଚାଲିଗଲା । ହୁ ! ହୁ !”

ହେମ ବୋଉ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଦେବବୋଉ, ବୋହୂ ବୋଲି ତ ରୁମର ଗୋଟିଏ, ସେ ଯେବେ ରୁମକୁ ଖାତିର ନ କରିବ, ରୁମ କଥା ନ ମାନିବ, ରୁମ ସେବା ଧର୍ମ ନ କରିବ, ତେବେ ଚଳିବ କେମିତି ?”

“ଆହା, ମୋ ସେବା ଧର୍ମ ! ସେ କଥା କହ ନା ମ, ସେ କଥା କହନା । ଦେବର ବୋହୂ ଇସ୍ମୁଲବେ ପାଠ ପଢ଼ିବ, ବହୁ ତାର ବଜେଇ ଶିଖିବ, ଗୀତ ଗାଇ ଶିଖିବ, ସେଇଲି ବୋହୂ ପଣି ରହିବ ହାଣ୍ଡି ଗାଲରେ, ସେ ମାନିବ ମୋ କଥା ?”

ସନ୍ଦ୍ୟାମା ଘଷି ଆସି ରାସ୍ତା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଯେପରି ଗୁହାରିଆଳର ବାସନ୍ତୀର ବର୍ଣ୍ଣନାଟର ହେବ, ଏପରି ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ବୋହୂ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଆମର ଭାଷା ଦେଇଛନ୍ତି କିଏ କି ? ଆଜି ନିଶା ଦେଇକୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଉଥିଲେ, ମୁଁ ତ ମୂରୁଖ ମଣିଷ, ମୁଁ କିଏ ବୁଝିମି ? ମତେ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ବୋହୂ ଆମର ସେ ଶକ୍ତିକ ଝଟକନି ନୁହେଁ ଦେଲେ । କିଏ ଦେଇଛି ସେ କଥା ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ କଣ ।” କହି ଅତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟରେ ଏଣେ ତେଣେ ଚାହିଁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସନ୍ଦ୍ୟା ମା ଦଣ୍ଡବତଟି କଲା ।

ମଦନାମା କହିଲା, “ମାଲକିନିଆ ବିଧିର ଇଏ କ’ଣ ମ ? ଗୀତରେ ବାଜାରେ, ଭାଷା ଦେରେ ଇଏ ସବୁ କ’ଣ ? ଏ ନିଶା ସେହିନର ପିଲାଟା, ସେ ବି ଏମିତି ! ଇଏ କି କାଲି ଲୋ ।”

“ନଣା ? ତା କଥା କହ ନା, ସବୁବେଳେ ଭୁଟୁରୁ ଗୁଡ଼ୁରୁ ହସାର ଗୁଣ । ନାହିଁ ବାପ, ମୁଁ ତାକୁ ପାରିବି ନାହିଁ, ସେ ଯାଉ ନାହିଁ ତା ବୋଉ ପାଖକୁ । କ’ଣ ଶିଖିବ, କ’ଣ କରିବ, ତା ବୋଉ ସ୍ତ୍ରୀ ମତେ ଗାଳିଦେବ ।”

“ହଁ ପର ଝୁଅ ନା, ରୂମେ କାହିଁକି ସାମ୍ରାଣୀ ସେ ବଲେଇ ମୁଣ୍ଡେଇବ ?” କହି ସଜିଆ ମା କଥାଟା ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଦେଲା ।

“ବୋଉ ବଡ଼ ଭୋକ ହେଲାଣି, ଆଜି କ’ଣ ମୋତେ ଖାଇବାକୁ ଦବୁ ନାହିଁ ?” ବୋଲି କହି ଦେବଦ୍ରବ ଆସି ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଗଲେ । ବଳପାତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମଦନାମା ପ୍ରଭୃତି ସହୃଦୟା ଅଭ୍ୟାଗତମାନେ ସେପରି ଚମକି ଉଠି ନ ଥାନ୍ତି ।

ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ପୁଅକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ତୋର ତ ବାପା ଦେଖାନାହିଁ, ଖାଇବାକୁ ଦେବି କାହାକୁ ? କ’ଣ ଦିଟା ଖାଇଦେଇ ଥେଇ ଖରଟିରେ ବାହାରିଗଲୁ, ଫେରୁରୁ ଏତେ ଶୁଣିବେ । ଚାଲ, ଖାଇବୁ ଚାଲ ।”

ଏପରି ସମୟରେ ବାସନ୍ତୀ ପାନ ନେଇ ଆସି ରହି ଦେଇଗଲା । ମସ୍ତକରେ ତା’ର ଅନାବଶ୍ୟକ ଅବଗୁଣ୍ଡନ ଆଡ଼ମ୍ବର ନାହିଁ—ଅବଗୁଣ୍ଡନ ତାରବଧୂଲିଭି ସାତୁବକ ଲଜ୍ଜାରୁଣ ମୁଖ ଏବଂ ଉପରୁ ନତ ମସ୍ତକ । ଯେଉଁମାନେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ଆଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ମିଥ୍ୟା ଅଲେଚନାରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଥିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦେବୀମୁଖିର ଦର୍ଶନରେ ମନେ ମନେ ପ୍ରଶଂସା ନ କରି ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ସପ୍ରଶଂସା ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅନୁ-ସରଣ କରି ଦେବଦ୍ରବ ମୁଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିଲା ଏବଂ ଅନ୍ତରରେ କିଛି ଗର୍ବ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କଲା ।

ହେମବୋଉର ହଠାତ୍ କନ୍ୟାର ଅସୁସ୍ଥତା କଥା ମନେପଡ଼ିଗଲା । କହିଲା, “ସାଉତ, ଦେବବୋଉ, ଆଆ ରୂମର ଆଉ ଦୁଃଖ କ’ଣ ? ଏତେଦିନ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଠାକୁରାଣୀଟି ପାଇଲ ଏକା । ଏ ଗାଁଟାଯାକରେ ଏମିତି ବୋହୂ ପାଇବ ନା ?” ଏହିପରି ବୋହୂର ନାନା ସ୍ତୁତିବାଦ କରି ଏମାନେ ବିଦାୟ ହସ୍ତଣ କଲେ ।

-ଏଗାର-

ତରୁଣ ଅରୁଣାଲେନ କନ୍ଧରେ ପ୍ରବେଶ କରି କନ୍ଧଟିକୁ ତାର ଉଜୁଳ ଧାରରେ ବ୍ୟୋତ କରିଥିଲା । ପ୍ରଭାତ ସମୀପ ଧୀରେ ଧୀରେ ଆସି ଦେବବ୍ରତର ଶୁଭ୍ର ଲଲଟ ଶରୀର ଲଗାଇ, ସେ ସୁଗନ୍ଧ ଶରୀରରେ ଦେବବ୍ରତର ସୁସୁପ୍ତ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ସେ ଉଠି ବସିଲା— ସ୍ବପ୍ନ ତାହାର ଅନ୍ତରରେ ମୋହନ ଜଳିଲା ଧରି ଗୋଟିଏ ଫକୀର ଛବି ଆକୃଷ୍ଟଲା, ଏହି ସମୟରେ ସୁଷୁପ୍ତ ତାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଫେରିଆସିଲା ସେ ବାସ୍ତବ ଜଗତକୁ । ଯେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତ ଉଠିଲା, ଏ ସ୍ବପ୍ନ ନୁହେଁ, କଠୋର ସତ୍ୟ ଜାଗରଣ, ସେ ଅଳସ ଭାବରେ ଆସି ଠିଆହେଲା ସେହି କନ୍ଧଲଗ୍ନ ଗ୍ରୀବ ଉପରେ ।

ଆଜିକି ପ୍ରାୟ ଚାରି ମାସ ହେଲା ଦେବବ୍ରତର ବିବାହ ହୋଇଛି । ଯେଉଁ ଦିନଟି ଲାଗି ତାହାର ଗୁଣାବାସରୁ ଆଶା ଓ ଉତ୍ସାହାଘେନ ସେ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥିଲା, ସେ ଦିନଟି ଜୀବନରେ ତାର ସଫଳ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଦେବ ତ କ'ଣ ଅନ୍ତରରେ ତାର ସେ ଶାନ୍ତି, ସେ ତୃପ୍ତି ଲାଭ କଲା ନାହିଁ, ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି, ଯେଉଁ ତୃପ୍ତି ଲାଭ କରିବା ଆଶାରେ ତାହାର ବୃଦ୍ଧା ମାତାର ଅନ୍ତରରେ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଦେଇ, ନିଜର ଅନ୍ତରରେ ବିଦ୍ରୋହର ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ବଳିତ କରି, ସମାଜର ଭ୍ରୂକୁଟି ସଦି ଅନାସ୍ତା ପଦର୍ଶନ କରି ସେ ଏହି ବିବାହ କରିଥିଲା ? ଜୀବନ-ତରଣୀ ତାହାର ସଫାର ତରଙ୍ଗରେ କ୍ଲର ଆଶାରେ ଭସି ଆସୁଥିଲା, କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ସରଳ ସନ୍ତୁଳନ ବାୟୁ ଆସି ତାକୁ କେଉଁ ଅତଳସ୍ଥ ସାଗରଗର୍ଭ ଆଡ଼କୁ ଡାକି ନେଇଗଲା । ସେ ଦେଖିଲା, ଯେଠି କ୍ଲ ନାହିଁ — ଅଛି କେବଳ ଅଗାଧ ଜଳ, ତରଙ୍ଗ ଉପରେ ତରଙ୍ଗ — ଯେପରି ଗୋଟିଏ କି ଅବ୍ୟକ୍ତ ଭାଷାରେ ତାକୁ କ'ଣ କହୁଛି — ‘ବ୍ୟର୍ଥ, ବ୍ୟର୍ଥ ତୋର ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସ ।’ ଅଶାନ୍ତ ଅଧୀର ହୃଦୟ ତାହାର କେବେ କେବେ ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ହୋଇ ନନ୍ଦନ କରି ଉଠେ । ସେ ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯେଉଁ ଛବିଟି ମନେ ମନେ ଆଙ୍କିଥିଲା, ତାହା ସଙ୍ଗରେ ତାହାର ବର୍ତ୍ତମାନର ସ୍ବର୍ଗମର୍ତ୍ତ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ । ସେ ଭାବିଥିଲା, ସୁନ୍ଦର ପକ୍ଷୀଗ୍ରାମରେ ଯେଉଁଠାରେ ଦିଗନ୍ତ ରେଖା ଶଯ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ୟାମଳ ବସରେ ମସ୍ତକ ନତ କରିଅଛି — କର୍ମୀ କୃଷକ ଯେଉଁଠାରେ ଜଗତ ଲାଗି ଅନ୍ଧର ସମ୍ଭାଳରେ ବ୍ୟାପ୍ତ, ସେହି ପକ୍ଷୀଗ୍ରାମର ଗୋଟିଏ ଘରେ ଶାନ୍ତିମୟ ଗୋଟିଏ ବସା ବାନ୍ଧବ, ମାତାଙ୍କ ସ୍ନେହରେ, ପତ୍ନୀର ପ୍ରୀତିରେ ସ୍ନେହରେ, ବନ୍ଧୁର ପ୍ରୀତିରେ, କର୍ମମୟ ଜୀବନର କୋଳାହଳରେ ଦିନଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ସ୍ବପ୍ନପରି ଭାସିଯିବ । ବାସନ୍ତୀକୁ ସେ ବରଣ କରି ନେଇଥିଲା ଗୁରୁଜନ ଓ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବଙ୍କ ବିଚ୍ଛେଦ ମଧ୍ୟରେ — ଭାବିଥିଲା, ବାସନ୍ତୀର ନିର୍ମଳ ହାସ୍ୟରେ ଗୁଡ଼ ତାର ହୃଦି ଉଠିବ — ତାହାର ସ୍ବଭାବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ଏ ଦୁଃଖ, ଏ ବିଚ୍ଛେଦ ସ୍ୱାର୍ଥକତା ଲାଭ କରିବ; କିନ୍ତୁ ଘଟିଲା ତାହାର ବିପରୀତ । ମାତା ବଧୂର ସୁଟି ଅନେକସମୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ, ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ ବଧୂର ସମାଲୋଚନାରେ ମୁଖିତ ! ଦେବବ୍ରତ ସବୁ ଦେଖେ, ସବୁ ଶୁଣେ

କେବେ ଉକ୍ତ ପ୍ରତିବାଦ କରି ବଧୂର ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରି ମାତାଙ୍କର ବିରକ୍ତି ବର୍ଦ୍ଧନ କଲେ, କେବେ ଅବା ଅଶାନ୍ତ ଭାବରେ ନୀରବରେ ଅନ୍ତରରେ ବଡ଼ ବେଦନା ଅନୁଭବ କରେ ବାସନ୍ତୀ ଲାଗି । ଫୁଲଟିଏ ଫୁଟିଥିଲା, ତାହାର ନିଷ୍ଠୁର ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ସେ ତାକୁ ବୁଲୁଥିବା କରି ଆଣିଲା; କିନ୍ତୁ ତାହାର ସତେଜତା ସେ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ସେ—ମୁମୂର୍ଖର ସୁଯନ୍ତ୍ରବଳେ ରହୁଛି ସେ ବିଶ୍ୱାସର ସହୃଦ୍ଦ ଗ୍ରହକେରି ମୁମୂର୍ଖକୁ ଶାନ୍ତ ଦେଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ସେହିପରି ବିଶ୍ୱାସରେ ରକ୍ଷା କରିପାରିବୁ ତ ! ଏହିପରି କେତେକଥା ଆଜି ସେ ଭାବୁଥିଲା, ଏପରି ସମୟରେ ଦୃଷ୍ଟି ତାହାର ପଡ଼ିଲା ସଂଘାତ କର୍ମରତା ବାସନ୍ତୀ ଉପରେ । ଏହି ସେବାର ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଦେଖି ସେ ଆନନ୍ଦ ବୋଧକଲା, କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାଲାଗି ଗଣ୍ଡର ସହାନୁଭୂତିରେ ଅନ୍ତର ତାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସି ବାସନ୍ତୀ ଯେଉଁ ରକ୍ଷାଘରେ ପ୍ରାତଃଜେନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲା, ସେଠି ଯାଇ ଠିଆ ହେଲା । ସେ ଏତେ ନିଶ୍ଚୟରେ ଆସିଥିଲା ଯେ, ବାସନ୍ତୀ ତା ଉପସ୍ଥିତ ସମ୍ବଳରେ କହୁ ଜାଣି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଦେବବ୍ରତ ଅସହସ୍ତ ହୋଇ କହି ଉଠିଲା, “ଓ ! କି ବ୍ୟସ୍ତତା, ମଣିଷକୁ ଟିକିଏ ଭୁଲି ଦେଖିବାକୁ ବି ବେଳ ହେଉ ନାହିଁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଯେ ଏତେବେଳେଯାଏ ସ୍ୱାମୀକୁ ଦେଖି ପାରି ନାହିଁ, ସେଥିଲାଗି ଟିକିଏ ଅସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ହସ ହସ କହିଲା, “ହଁ, ବେଳ କାହୁଁ ହେବ ? ମଣିଷକୁ ଭୁଲି ଦେଖିବାକୁ ହେବ ପୁଣି ମଣିଷ ମୁହଁ ଧୋଇ ଆସି ହାତର ହେଲେକି ଭୁଲି ଯାଇଥା ନେଇ ତାଙ୍କ ରେଡ଼ ତଳେ ଥୋଇ ଦବାକୁ ହବ ।”

“ତା ପରା ଆଉ ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ ? ହଉ, ତେବେ ଯାଉଛି ।”

“ଆଜ୍ଞା, ତୁମେ ଭାରି ଦୁଷ୍ଟ । ମତେ ଭାରି ଦିଡ଼ାଅ ମୁଁ କ’ଣ ଦେବି ନାହିଁ କହିଲି ?

ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ଜଣ୍ଠପ୍ରସର ଅବକଳ ନକଲ କରି କହିଲା “ତେବେ କ’ଣ କହିଲି ?”

“କିଛି ନାହିଁ ।……ବୋଉ ଗାଧୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ଏଇକ୍ଷଣି ଆସିବେ, ତାଙ୍କର ତ ପୁଣି ବୁଝିବାକୁ ହବ । ସେଥିପାଇଁ ତରତର ହୋଇ ସବୁ ସାରି ନଈର ପରା ? ସବୁ ଜାଣିତ, ତେବେ ବି ମିଛରେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଲାଗ ।”

“ବାସ, ମୋ ଘରକୁ ଆସି ବଡ଼ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ନା ? ବୁଆ ନ ଗୁରୁ ଉଠି ଗାଧୋଇବା, ପୁଣି ଏଇ ସ୍ୱାମୀରହୁଟିକୁ ଶୁଦ୍ଧିବାଡ଼ି ଖାଇବାକୁ ଦବା, ତା ପରେ ପୁଣି ବୋଉର ସେବା, ସେ ତ ଲାଗିବୁ । ଆଉ ସ୍ୱାମୀ ଯଦି ଅତିଥି ଅଭ୍ୟାଗତ ଆଣି

ବସେଇ ଦେଲେ ଦାଣ୍ଡଘରେ, ତେବେ ଆଉ ଅରେ ନୂଆ କରି ଶୁଦ୍ଧ ତାଙ୍କଲଗି । ମନେ ମନେ ମତେ ଶୁଦ୍ଧ ଗାଲ ଦଉତ ?”

“ତୁମେ ପରା ଏମିତି ହେଲେ ଗାଲିଦିଅ ମନେ ମନେ ? ବେଶ୍ ତ, ନିଜର ଦୋଷଟି ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଅଜାଡ଼ ଦଉତ ! ଆଜ୍ଞା ତୁମେ ମତେ ଏମିତି କଥା କାହିଁକି କହ ? ‘ମୋ ଘରକୁ ଆସି’,—ଘର କ’ଣ ତୁମର, ମୋର ନୁହେଁ ? ମୁଁ କୁଆ ନ ରାଗୁଣ ଉଠିଲି, ତୁମର କ’ଣ ଗଲ ? ମତେ ଭୋରରୁ ଝିଠିବାକୁ ବାସ୍ତବିକ୍ ଦେଉ ଭଲ ଲାଗେ ।”

“ଭଲ ଲାଗେ ? ତୁମର ତ ଏତେ ସକାଳୁ ଉଠିବା ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିଲା, ମୁଁ କ’ଣ ଜାଣେ ନାହିଁ ?”

ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତକୁ ଚା ଓ ଜଳଖିଆ ଦେଇ କହିଲା, “ଘରେ ଯିବା ଉଠୁ ନ ଥିଲି । ହଷ୍ଟେଲରେ ତ ଆଉ ଆଠଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଛଣାରେ ପଡ଼ି ରହିବା ଚଳୁ ନ ଥିଲା । ସେଠି ଛଅଟାରେ ଘଣ୍ଟା ପଡ଼ିଲାକ୍ଷଣି ବଛଣା ଗୁଡ଼ି ଉଠି ଖାଇବାଘରକୁ ଯିବାକୁ ହବ, ନ ହେଲେ ବଡ଼ ଗୁଟ ବେଶୀ କାମ ଦେବ । ମଣିଷ କ’ଣ ସବୁ ଅଭ୍ୟାସ କରି ସଂସାରକୁ ଆଣିଥାଏ ? ଅଭିଜ୍ଞତା ମଣିଷକୁ ସବୁ ଶିଖାଏ ଯିବା । ବୋଉକୁ ଗୁଡ଼ି କେବେ ରହିବ ଏକଥା କ’ଣ ମୁଁ କେବେ ଭାବିଥିଲି, ନା ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲି ?

ଦେବବ୍ରତ ବସିତ ହୋଇ ବାସନ୍ତୀର କର୍ମୋତପୁଷ୍ଟି ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଡାକିଲା, ସଂସାରନିରାଶକୁ ଏ ସଂସାର ଜାନ୍ ନେଇ କିଏ ? ‘ମା’ କଥା କହିବାରୁ ବାସନ୍ତୀର ମୁହଁ ଖଣ୍ଡିତ ବଡ଼ ମନେ ହୋଇଗଲା, ଫଳନ ତା କଣ୍ଠରେ ଜମା ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉନ୍ମାଦନ ଅଭିପ୍ରାୟରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ବାସ, ଗୀତ ବାଜା କ’ଣ କୁଆଡ଼େ ଗାଉଛାଉଛନ୍ତି ?”

“କାହିଁକି, ମୁଁ ତ ମଝିରେ ମଝିରେ ବଜାଏ ?”

“ମୁଁ ତ ଶୁଣେ ନା ?……ମୁଁ ଜାଣେ, ଲୋକେ ନିନ୍ଦାଦେ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଥିରେ କୌଣସି ଦୋଷ ନାହିଁ, ସେ କାମ କଲେ ଲୋକନିନ୍ଦାକୁ ଉତ୍ତର କ’ଣ ?

ନିନ୍ଦା ଅପବାଦକୁ ବାସନ୍ତୀ କେବେ ଉତ୍ତର କରିବାକୁ ଶିଖିନାହିଁ ଜୀବନରେ । ଚଟକ ଆସି ସ୍ବାଧୀନ ଭାବରେ ରହିବାରୁ ଏବଂ କନ୍ୟାକୁ ଆଧୁନିକ ଶୃଙ୍ଖଳରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାରୁ ତାହାର ଜନକଜନମାନଙ୍କୁ କି ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହୋଇଛି, ତାହା ତ ସେ ଜାଣେ । ମାତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ତାହାର ସମସ୍ତ ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ ବାସନ୍ତୀର କ୍ଷୁଦ୍ର ମସ୍ତକରେ କେତେ ନିନ୍ଦା ଓ ଶତ୍ରୁ ଆଲୋଚନାର ଝଡ଼ ଯେ ବହୁଯାଇଛି, ତାର ନିର୍ମମ ସ୍ମୃତିତ ବାସନ୍ତୀ ମନରେ ଆଜି ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଲୋକଙ୍କ ମତରେ ପରାସ୍ତତା ହେବା ବାସନ୍ତୀର

ପ୍ରକୃତିବିଧି । ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅଧର୍ମର ଚରଣରେ ମସ୍ତକ ନତ କରିବା ଯେ ସ୍ଥାନତାର ପରିରୂପକ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ସେ ତାହାର ସ୍ୱର୍ଗଶତ ଜନକ ଜନନୀଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଲଭ କରିଅଛି । ସେହି ବାସନ୍ତୀ ତ ସେ । ସେ କ’ଣ ଆଜି ଲୋକନିନ୍ଦା ଭୟରେ ତାର ପ୍ରିୟ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚା ଛାଡ଼ିଦେବ ? ବାସନ୍ତୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ କଥାରେ ଟିକିଏ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କହି ଉଠିଲା, “ନା, ନା, ଲୋକନିନ୍ଦାକୁ ମୁଁ ଭୟକରେ ନାହିଁ, ଅନ୍ତତଃ ଭୟ କରିବାକୁ ଶିଖିନାହିଁ । ସେ ଭୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ତ ଜୀବନରେ ମୋର ଅନେକ କିଛି ବାଦ ଦବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା ।”

ଏହି ‘ଅନେକ କିଛି, ସେ କ’ଣ, ତାହା ଦେବଦ୍ରୁତ ପତ୍ନୀର ଲଜ୍ଜାରୁଣ ମୁଖରୁ ବୁଝିଲା । ତାର ଉତ୍ତେଜିତ କଣ୍ଠସ୍ୱରରୁ ଅନ୍ୟାୟ ପ୍ରତି ତାର ଯେ ଗଭୀର ଦୃଷା, ତାହା ମଧ୍ୟ ବୁଝିଲା । ତଳକୁ ଢଳି ପତ୍ନୀର ଅନ୍ତରର ପରିଚୟ ଦେବଦ୍ରୁତ ଯେତେ ବେଶୀ ପାଇଥିଲା, ତେତେ ପତ୍ନୀ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ମନ ତାର ପୂରି ଉଠୁଥିଲା, ଦୁର୍ଗା ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ସ୍ନେହମୟ ହୃଦୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ବାସନ୍ତୀ ମନରେ ଗଭୀର ଆଶି ଦେଉଥିଲା ।

ଦେବଦ୍ରୁତ ଶ୍ରଦ୍ଧାମତ ଚକ୍ଷୁରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, ‘ବାସ, ତେବେ ଆଉ କ’ଣ ?

ଏ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ ପୂର୍ବରୁ ସେ ବୁଝିଥିଲା, ବାସନ୍ତୀ ପକ୍ଷରେ ଏ ‘ଆଉ କ’ଣର’ ଉତ୍ତର ଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ—ଶାଶୁ ବରକ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଏହି ଯେ ସତ୍ୟଟି ଏଥିରେ ନିହିତ ଅଛି, ଏହି ସତ୍ୟଟି ବାସନ୍ତୀର କଣ୍ଠସ୍ୱର କରିବ । ତେବେ କ’ଣ ବାସନ୍ତୀ ସତ୍ୟ କହିବାକୁ ଚାହେଁ ? ତାହା ନୁହେଁ—ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମନରେ ଯଦି ଆପାତଲଗ୍ନେ, ଏହି ଚିନ୍ତାଟି ବାସନ୍ତୀକୁ ଅଧୀର କରିଦେବ ।

“ବାସ, ବୁଝେ ମୁଁ ସବୁ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବଡ଼ ଦୁଃଖୀ । କିଛି କରିବାର ଶକ୍ତି ମୋର ନାହିଁ । ମୋର ଅକ୍ଷମତା ମତେ ବଡ଼ ବ୍ୟଥା ଦେବ । ମୁଁ ତୁମ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରେ । ତୁମେ ଏ ବାଧାବିଘ୍ନ ସବୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଚାଲି ଆଗେ ଆଗେ ତୁମର ଏ ଅକ୍ଷମ ସ୍ୱାମୀକୁ ନେଇ ।”

ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ସୁନ୍ଦର ହାସ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂରକରି ଦେଇ ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ଅକ୍ଷମ ତୁମେ, ଏ କଥା ତ ମତେ ଜଣା ନ ଥିଲା ? ହଉ ତେବେ, ତୁମର ଅକ୍ଷମତା ମାଟ୍ କରାଯିବ । ସାମାନ୍ୟ ଗୀତବାଦ୍ୟ ଲାଗି ଏତେ କଥା ?”

ଦେବ ଚା ପାଳ ଶେଷକରି ସାଇକେଲ୍ ଧରି ବାହାରିଲା ତାର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା କରିବାକୁ । ଯାଉ ଯାଉ ବାସନ୍ତୀର ଶେଷ କଥାଟିର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଗଲା—“ସାମାନ୍ୟ ମୋ ପାଖରେ ନୁହେଁ ।”

ଦେବବ୍ରତ ଗୁଲିଗଲ—ବାସନ୍ତୀ—ସେଠାରେ ଥିଲା ସେଠାରେ ସେହିପରି ଠିଆହୋଇ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କଥାଗୁଡ଼ିକ, ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କରୁଣ ଗୁହାଣୀ, ତାହାର ଅନନ୍ତ ଲାଗି ତାଙ୍କର ଅସୀମ ବ୍ୟସ୍ତତା ଏବଂ ମାତାଙ୍କ ଉଦାସୀନତା ଲାଗି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ବ୍ୟଥା । ବାସନ୍ତୀର ଅନେକ ଆଶା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଥିଲା ସତ୍ୟ; ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଜୀବନର ଅନେକ ଆଦର୍ଶ ଉର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଜୀବନ ତାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟର୍ଥ ସେ ନୁହେଁ, ଏହା ସେ ଆଜି ବଡ଼ ବେଶୀ କରି ଅନୁଭବ କଲା । ଅନୁଭବ କରି ଖୁସି ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟେଧକଲା, “ସେ କାହିଁକି ମୋ ଲାଗି ଏତେ ଭାବନ୍ତି, ଏତେ ଦୁଃଖ ପାଆନ୍ତି ? ଜୀବନସାରା ଏମିତି କ’ଣ ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିବ ଖାଲି !”

ବାସନ୍ତୀ ରୋଷେଇଘରୁ ବାହାରି ଆସି ଦେଖିଲା, ସନ୍ଧ୍ୟାମା ବଡ଼ ମନୋଯୋଗ ସହିତ ଡେଇଁ ଶାଳ ଗୁଲରୁ କଣାରୁ ଡଙ୍ଗ ତୋଳୁଛି । ପଚାରିଲା, “ସନ୍ଧ୍ୟାମା, ବୋଉ ଆସିଲେଣି ।” ସନ୍ଧ୍ୟାମା ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ । ସେ ବାସନ୍ତୀ କଥାର ଜ୍ୟୋତିଷ ଉତ୍ତର ନ ଦେବାରୁ କଥା ତାର ଶୁଣିଗୋଟର ହୋଇ ନ ଥିବା ଭାବ ବାସନ୍ତୀ ଗୁଲିଗଲ ଦେବବ୍ରତ ବସିବା ଘରକୁ । ଏହି ଘରଟିକୁ ସଜାଡ଼ିବା ତାର ନିତ୍ୟକର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ବହୁଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ଝାଡ଼ିବୁଡ଼ି ମେଳଖଣ୍ଡିକ ପରିଷ୍କାର କରି ଦିଗୁଟି ରୂପାର ଫୁଲଦାନୀରେ ବଗିଚାରୁ କେତୋଟି ଫୁଲ ପତ୍ର ଆଣି ସଜେଇ ରଖିଲା । ଫୁଲଦାନୀ ଦିଗୁଟି ତାହାର ବୟାଳ ସୁନାଘର ତାହାର ବାହାରେ ଉପହାର ।

ବାସନ୍ତୀ ଫେରି ଆସି ଦେଖିଲା, ସୁଉଟା ଦେଇ ପିଣ୍ଡାରେ ବସି କମ୍ପୁଛନ୍ତି । “ବୋଉ, ଏ କ’ଣ ଏଠି କାହିଁକି ବସିଛି” କହି ସେ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ କପାଳରେ ହାତ ଦେଇ ଦେଖିଲା ସାମାନ୍ୟ ଗରମ । “ବୋଉ, ତୁମର ତ ଜ୍ୱର ହେଲା । ଗାଧୋଇଲା, ପୁଣି ଏଠି ଏ ଖରାପରେ ରହିଛ ! ଗୁଲ ଘରକୁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଏକରକମ ବଳପୂର୍ବକ ତାକୁ ନେଇ ବଛଣାରେ ଶୁଆଇ ଦେଲା । କାଗଜିଲେମ୍ବୁ ଓ ଚିନି ଦେଇ ଟିକିଏ ସରବତ୍ କରି ଆଣି ଶୁଆଇ ଶଯ୍ୟାପାଖରେ ବସି ତାଙ୍କ ଦେହରେ ହାତ ଗୁଲାଇ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ହୋମିଓପାଥୀ ଔଷଧର ବାକ୍ସ ସବୁବେଳେ ଥାଏ । ଜ୍ୱରର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସୁଉଟାଦେଇଙ୍କ କିଛି ଔଷଧ ଦେବା ତାହାର କଳ୍ପା ହେଲା, କିନ୍ତୁ ଏ ଅନୁରୋଧ କରିବା ଭଲ ପାହୁଏ ତାହାର ନ ଥିଲା । ସେ ଜୀବନରେ ବସି ଦେହରେ ହାତ ଗୁଲାଇବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏପରି ସମୟରେ ସନ୍ଧ୍ୟାମାର ସେଠାରେ ଶୁଭ୍ରଗମନ ହେଲା । “ସାନ୍ତାଣି ଆଜି ଶୋଇଲ କିଆଁ ? ଓ ହୋ ! ଦେହଟା ତ ଖଲ ଫୁଟୁଛି ।” ସେ ଏହିପରି ନାନା ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟାସ୍ତ୍ର କଲା ।

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ କଣ୍ଠସ୍ଵର ଯଥାସମ୍ଭବ କୋମଳକରି ବାସନ୍ତୀକୁ କହିଲେ,
“ଦେବବ୍ରତ ନାହିଁ ? ସେ ଖାଇଲୁଣି ? କିଛି ଖାଇଲୁଣି”

ବାସନ୍ତୀ ଉତ୍ତର ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ସନ୍ନିଆମା ‘ବହୁ ସାମ୍ରାଣୀ’ ଯେ କେତେ ସକାଳୁ
ତାକୁ ଚାହିଁ ଦେଲେଣି ଓ ସେ ଚାହିଁ ପିଇ ପାଇଲେଣି ଖଣ୍ଡେ ଧରି ବାହାର ଗଲେଣି’
ସେ କଥା ଜଣାଇଦେଲା ।

“ସନ୍ନିଆମା ତ ଅଛି, ମୋ ଦେହରେ ହାତ ବୁଲୁଥିବ, ତୁ ଯା ତୋହୁ ଖାଇବୁ ।

ବାସନ୍ତୀ ଏହି ପ୍ରଥମ ସ୍ନେହ ସ୍ପର୍ଶରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖୁସି ହୋଇ ଉଠି କହିଲା, “ନାହିଁ,
ବୋଉ, ମୁଁ ଏଇକ୍ଷଣି କିଛି ଖାଇବି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏଇଠି ଖାଇ ବସିଥାଏ, ମତେ ମନା
କରି ନାହିଁ ।”

“ଖାଇବୁ ନାହିଁ କାହିଁକି ମା, ଯା ତୁ ଖାଇକରି ଆସିବୁ ପୁଣି ।”

ସୁଭଦ୍ରାଦେବିଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏହି ‘ମା’ ଡାକଟି ପୁଣି ସ୍ନେହହୃଦୟରୁ ବାସନ୍ତୀର ଅନ୍ତର
ବାହାର ଆଜି ପୁଲକିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଆଜିକି ଗୁରୁମାସ ହେଲା ସେ ଏ ସମ୍ପର୍କକୁ ବୋହୂ
ହୋଇ ଆସିଛି, କିନ୍ତୁ ସୁଭଦ୍ରାଦେବିଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ସ୍ନେହସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲଭି କରି
ନାହିଁ । ଏ ଘରକୁ ଆସିଲା ପରେ ଏହି ପ୍ରଥମ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ସ୍ନେହର ଆଶ୍ରୟ ସେ ପାଇଲା ।
ସୁଭଦ୍ରାଦେବି ଯେ ତାକୁ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି, ନାହିଁ ତାହା ନୁହେଁ । ବରଂ ଏହି ଗୁରୁମାସରେ
ବାସନ୍ତୀର କର୍ମକୁଶଳତା, ତାହାର ନିୟତି ହସ୍ତର ସେବା, ତାହାର ସହସ୍ପୃହତା ଏବଂ ସବାପେକ୍ଷା
ତାହାର ମଧୁର ସ୍ଵରାବ ଦେଖି ସେ ବାସନ୍ତୀର ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ସ୍ତ୍ରୀକାର ନ
କଲେ ମଧ୍ୟ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରୁଥିବେ ଯେ, ବଧୂ ନିଜ ହସ୍ତରେ ଏ ଘରର ସମସ୍ତ
କ୍ଷର ଗ୍ରହଣ କଲା ଘନରୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଶ୍ରୀ ଓ ଶାନ୍ତି ବିରାଜୁଛି ।
ସୁଭଦ୍ରାଦେବି ଘନକୁ ଘନ ଦେହୁଥିବି ଗୋଟିଏ ମମତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ଅନନ୍ତରେ,
କିନ୍ତୁ ଦେବବ୍ରତ ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିବାହ କରିଛି ସେ କଥା ସେ କୌଣସିମତେ
ଭୁଲି ପାରୁ ନଥିଲେ । ଦେବବ୍ରତର ଅପରାଧ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେତେ ବେଶୀ ଅକ୍ଷମଣୀୟ
ବୋଲି ମନେ ହେଉଥିଲା, ବୋହୂପତି ବିରାଗ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ତେଜେ ବଢ଼ୁଥିଲା । କେବେ
ଅବା ସେ ଯଦି ବୋହୂ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ମମତା ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଆନ୍ତି, ସନ୍ନିଆମା
ସେହି ସମୟରେ ବୋହୂର ଦେବବ୍ରତ ସହିତ ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ କଥା କହିବା, ଦେବବ୍ରତର
ବହୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅବାଧରେ ଆଳାପ କରିବା, ତାର ଚିଠିଲେଖିବାକୁ ପ୍ରଭୃତି ନାନା
କଥା କହି ତାଙ୍କ ମନଟିକୁ ପୁଣି ସେହି ପୁରାତନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଫେରାଇ ନେଇ ଆସେ ।
ତା ଉପରେ ପୁଣି ସାହି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ କେତୋଟି ଆସି ବୋହୂର ବାଜା ବଜାଇ ଗୀତ ଗାଇବା
କେଉଁ ପାଶ ବୋହୂର ପିଲର ଶରଦ, ତାକୁ ପାନେ ଔଷଧ ଦେବା, କେଉଁ ହାଡ଼ ବୋହୂର

ଛୋଟ ପିଲାଟି ଅଣ୍ଟାରେ କଷ୍ଟ ପାଉଛି, ତାକୁ ନିଜ ହାତରେ କୁଣ୍ଡାଳି ସିଲେଇ କରି ଦେବା ପ୍ରଭୃତି ନାନା ଅମାର୍ଜନୀୟ ଦୋଷର ଉଲ୍ଲେଖ ଓ ଆଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କ ବରଜରେ ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କରି ଯାଆନ୍ତି । ଏହିପରି ନାନା କାରଣରୁ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଏପରି କି, ଅନେକ ସମୟରେ ସ୍ନେହ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଠିନ ହୋଇ ଉଠେ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱଭାବଟି ତାଙ୍କର ସେପରି ନୁହେଁ ।

ଆହୁତି ପ୍ରଦାନରେ ପ୍ରାୟ ଲୋକଙ୍କ ମନ ବଡ଼ ଉଦାସ ଥାଏ, ସେଥିରେ ପୁଣି ବାସନ୍ତୀର ଏହି ସେବା ଓ ଯତ୍ନ ! ସୁଖଦ୍ରାଦେଇ ସବୁ ଭୁଲିଲେ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ଦେଖିଲେ, ଶଯ୍ୟାପ ଶୁଣିବେ ଗୋଟିଏ ସେବା ପରାସ୍ତା ନାଶ—କନ୍ୟା । ସେ ସ୍ନେହରେ ତାକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଲେ ।

ବାସନ୍ତୀ ପୁଲକିତ ହୋଇ କହିଲା, “ହଉ ବୋଉ, ମୁଁ ଖାଇବାକୁ ଯିବି ଯଦି ତୁମେ କଥା ଶୁଣିବ । ତୁମେ ଯେବେ ଏଇ ଓଷଧଟିକୁ ଖାଇ ଦବ, ତେବେ ମୁଁ ଯିବି ।”

“ହଉ ତୋ ଲଜ୍ଜା, ବୁଢ଼ାଟାକୁ ନେଇ ଯାହା କରିବୁ କର” କହି ସୁଖଦ୍ରାଦେଇ ଔଷଧ ପାତ୍ର ନେବା ଲାଗି ହାତ ବଢ଼ାଇଲେ; କିନ୍ତୁ କୃତାର୍ଥ ବାସନ୍ତୀ ଶିଶୁ ପରି ସୁଖଦ୍ରାଦେଇ ମୁହଁଟି ଟେକି ଧରି ଔଷଧ ଖୁଆଇ ତାଙ୍କ ମୁହଁ ପୋଛି ଦେଲେ ।

ସେହିଦିନ ପରେ ଆହୁତି କେତେ ଦିନ ଅଟ୍ଟତ ହୋଇଗଲାଣି । ବାସନ୍ତୀ ସତର୍କତା ଯେଉଁ ସୁଖଦ୍ରାଦେଇ ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ୱର ଭୋଗକରି ଆରୋଗ୍ୟ ଲଭି କଲେ । ସଂସାର ସେହିପରି ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା, କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ଯେଉଁ ଚିମ୍ପିରରେ ସେହି ନିମିତ୍ତରେ ରହିଲା । ବରଂ ତାହାର ଶୁଣିଆଡ଼େ ଅନ୍ଧକାର ଦମ୍ଭାଭୁତ ହୋଇ ଆସିଲା । ଶାଶୁଜ୍ୱର ସ୍ନେହମୟ ଦୃଢ଼ପୁର ପରିଚୟ ପାଇ ତାହାର ପ୍ରଥମ ଖର୍ଚ୍ଚ ଲାଭ କରି ମଧ୍ୟ କାହିଁକି ଯେ ସେ ଏପରି ଭାବରେ ତାଙ୍କର ବରଜ ଉପାଦାନ କଲା ଏବଂ ତାହାର କେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣରେ ସେ ଯେ ବିମୁଖ ହେଲେ, ତାହା ବାସନ୍ତୀ ଅନେକ ଭାବ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ମାମାଂସାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରେ ସେ ବୁଝିଲା, ସ୍ୱାମୀ ସଙ୍ଗରେ ସେହିଦିନ ସକାଳେ ତାହାର ଯେଉଁ କଥା ହୋଇଥିଲା, ସେହିଗୁଡ଼ିକ ସନିଆସା ଦ୍ୱାରା ଅତିରଞ୍ଜିତ ହୋଇ ତାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୋଇଥିବାରୁ ଶୁଣି ଏପରି ବରଜ ହୋଇଥିଲା । ବାସନ୍ତୀ ସବୁ ଶୁଣିଲା—ମିଥ୍ୟା ପ୍ରତି ତାହାର ଯେଉଁ ଆଜ୍ଞା ଦୃଷ୍ଟା, ସେହି ଦୃଷ୍ଟାମନ୍ତ୍ରକ ଉନ୍ନତ କରି ଏ ମିଥ୍ୟାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲା । ତେଜସ୍ୱୀ ସ୍ୱଭାବ ତାହାର ଏ ମିଥ୍ୟାକୁ କୌଣସିମତେ ସହ୍ୟ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ମନେକଲା, ଏଭଳି ନୀତି ବ୍ୟବହାରର ଖବର ପ୍ରତିବାଦ କରିବ, କିନ୍ତୁ ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାହାର ଶିକ୍ଷା ଦାକ୍ଷା ସବୁ ତାକୁ ଏହି ରୁଚ୍ଛ ବିଷୟରେ ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କଲା । ଆହୁତି ମଧ୍ୟ ତାହାର ମନେ ପଡ଼ିଲା ନିଶାର ବିଦାୟକାଳୀନ

ସେହି ଉପଦେଶ ବାଣୀ ଏବଂ ନିଶା ବୋଉଙ୍କ ଜୀବନର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅନୁଭୂତି । ସେ ତାହାର ଏହି ସ୍ନେହମୟୀ ଶୁଭଶାଶୁଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଥିଲା ତାଙ୍କର ବଧୂଜୀବନର କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାହାଣୀ । କେତେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ଆସିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନକୁ । ବାସନ୍ତୀ ଏ ସମସ୍ତ ମନରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମନ ତାହାର ବିଷାଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ଏହି କ'ଣ ତେବେ ବିବାହର ଜୀବନ—ସମସ୍ତଙ୍କ ଜୀବନରେ କ'ଣ ଏହିପରି ଘଟେ ନା ତାହାର ଏକା ? ନିରାଶ୍ରୟ ଜୀବନ ତାର ଆଶ୍ରୟ ପାଇବୁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଜୀବନ ତାର ସେପରି ସୁଖର ହୋଇଥିଲା କି ଯାହା ସେ ସ୍ବପ୍ନରୂପରେ କଲ୍ପନା କରୁଥିଲା ? କେଉଁଆଡ଼େ ଶୁଣିଗଲା ତାହାର ଜୀବନର କେତେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ, କେତେ ନିଷାଦ ଆଶା ? ଏହି ଅନ୍ଧକାରରେ କ'ଣ ତାକୁ ଚିରଦିନ ରହିବାକୁ ହେବ ? ଏହିପରି କେତେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କଥା ତାହାର ମନରେ ଶୁଣିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପ୍ରାଣ ଅବସାଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଆସିଲା ! ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ ସୁଦୂର ଅଗତ ଅଜି ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ସୁନ୍ଦର, ମଧୁର ଓ ଲୋଭନୀୟ ରୂପେ ଉପସ୍ଥିତ । ସେ ମଧୁର ଅଗତକୁ ଫେରିଯିବାର ଆଶା ଯେ ଆଜି ଅସାର କଲ୍ପନା । ଅନ୍ତରର ଏ ଅମାନିଶାର ଅନ୍ଧକାର ଭେଦ କରି ମଧ୍ୟ ହୃଦୟ ଆଖି ରହିପରି ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଆଖି ହୃଦୟ ବାସନ୍ତୀ ସ୍ବର୍ଗୀର । ଦୃଢ଼ତା ତାହାର କୃତଜ୍ଞତାରେ ପୂରି ଉଠିଲା—ମନର ଲାଜ ଦୂର ହୋଇଗଲା ।

ସୁଭଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କର ବିରାଗର ଆହୁତି ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ କାରଣ ଘଟିଥିଲା । ତାହା ଦେବବ୍ରତର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ, ତାହାର କର୍ମଜୀବନର ସଖା, ଛୁପା ପରି ଯେ ସବୁଜ ତାହାର ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲା ସେହି ରମେଶ ସହୃଦ ବାସନ୍ତୀର ବାକ୍ୟାଳାପ । ପକ୍ଷୀ ଗ୍ରାମରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଅଭିନବ ବ୍ୟାପାର । ନିଃସଙ୍ଗୀତ ସୁରୁପ ସହୃଦ ଯେ କୌଣସି ରମଣୀର ସ୍ନେହର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ହୋଇପାରେ, ବନ୍ଧୁକୁ ହୋଇ ପାରେ, ଏହା ପକ୍ଷୀ-ଗ୍ରାମରେ କାହିଁକି, ବଡ଼ ବଡ଼ ସହୃଦର ଲୋକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବିଚଳିତ କରି ଦିଏ ।

ରମେଶ ଉଜ୍ଜ୍ବଳ ପକ୍ଷୀଲିଖର ସେହ୍ନାସେବକ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ବରକୁ ଆସିଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ ତାକୁ ଧରି ଆଣିଲା ତାଙ୍କ ଘରକୁ । ରମେଶର ଶିଶୁରୂପୀ ସରଳ ବ୍ୟବହାର, ତାହାର ଉଦାର ଉନ୍ମତ ଭାବ, ତାହାର ତେଜୋବ୍ୟଞ୍ଜକ ଗମ୍ଭୀରବାଣୀ ବାସନ୍ତୀଙ୍କ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପୀତିର ସଞ୍ଚାର କରେ । ସେଥିପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ରମେଶ ନିଜ ହୋଇ ସୁଭଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କ ପଦଧୂଳି ଗ୍ରହଣ କଲା, ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୁଦର୍ଶନ ଯୁବକଟିର ବିନୟ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲା ।

ଏହି ରମେଶ ସୁରୋହତ ହୋଇ ମନ୍ଦୋଦାରୀର ପୂର୍ବକ ଏ ହୃଦୟ ଜୀବନକୁ ମିଳିତ କରି ଦେଇ ନ ଥିଲେ ଆଜି କେଉଁଠାରେ ଆନ୍ତା ଦେବବ୍ରତ, କେଉଁଠାରେ ବା ଆନ୍ତା ବାସନ୍ତୀ ! ଏହି ଋଣ ଅପରିଶୋଧ । ବାସନ୍ତୀ ଗ୍ରାମରେ ଅଛି ବୋଲି ଏପରି ବନ୍ଧୁ ସଙ୍ଗରେ

ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ଆଳାପ କରାଇ ଦେବ ନାହିଁ, ସେ କ'ଣ ଏଡ଼େ ଅକୃତଜ୍ଞ — ଏପରି ସଙ୍ଗାଣୁ ହେବ ମନ ତାର ?

ରମେଶକୁ ଘର ଭିତରକୁ ଆଣି ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗରେ ରମେଶର ପରିଚୟ କରାଇ ଦେଲା । “ବାସ, ଏଇ ରମେଶ, ରମେଶ ନ ଥିଲେ ତୁମେ ଆଜି ଏଠି ଆନ୍ତ ନା ?” କହୁ ଦେବବ୍ରତ ରମେଶ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ହସିଲା — ଆଖି ଦିଗିଟି ତାର କୃତଜ୍ଞତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ବାସନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସୁନ୍ଦର ଆଖି ଦିଗିଟିରେ ଘାଣର ଗଣ୍ଡର ଶୃଙ୍ଖା ଓ ପ୍ରୀତି ଭରିଦେଇ ରମେଶକୁ ଛୋଟ ଗୋଟିଏ ନମସ୍କାର କଲା । ସେମାନଙ୍କର ଏହି କୃତଜ୍ଞତା ଦେଖି ରମେଶ ବଡ଼ ସଜ୍ଜୋତ ବୋଧ କଲା ଏବଂ ତାହା ଦୂର କରିବାଲାଗି ଶିଶୁ ପରି ଅନର୍ଗଳ ବଳସିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

“ଆଜ୍ଞା, ଦେବବ୍ରତ ! ମତେ ଖାଲି ଖାଲି ଟାଣି ଆଣିଲ ? ମୁଁ ଭାବିଲି ଅବା କ'ଣ ଖାଇବାକୁ ଦବ । ମୁଁ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘର ପୁଅ, ସେ କଥା ପରା ଭୁଲିଗଲା ?”

ଦେବବ୍ରତ ଓ ବାସନ୍ତୀ ତା କଥା ଶୁଣି ଖୁବ୍ ହସିଲେ । ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ବାସ, ଆଜି ରମେଶ ପାଖରେ ତୁମର ପରୀକ୍ଷା । ରାନ୍ଧିବା ପାଇଁ ପୁରସ୍କାର ପାଇଲେ ତ ହେଲ ନାହିଁ; ତାର ନିଦର୍ଶନ ଦେଖାଇବାକୁ ହେବ ।”

ବାସନ୍ତୀ ରମେଶର ଏହି ସରଳ ଅମାୟିକ ବ୍ୟବହାରରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରମେଶ ଲାଗି ସହୃଦରେ ଜଳଖିଆ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଚାଲିଗଲା । ବାସନ୍ତୀ କଟକ ବାଲିକା ହାଇସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ କୁଳ୍ମ ପାଇଜ୍ ପାଇଛି । ରନ୍ଧନରେ ସେ ବଡ଼ ପଟୁ ଏବଂ ନିଜ ହାତରେ ରୁଦ୍ଧି ଲେକକ୍ତ ଖୁଆଇବାରେ ସେ ଆନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ପାଏ । ସୁନିଆମା ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀକୁ ଅନେକ ବାରିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ରନ୍ଧାଟିକୁ ତାରିଫ ନ କରି ରହାପାରେ ନାହିଁ । ନିଶାବୋଉର ତ ବୋହୂ ହାତର ରନ୍ଧା ଗୋଟିଏ ହେଲେ ତରକାରୀ ନ ଥିଲେ ଭାତଖିଆ ହୁଏ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସୁଉଦ୍ରାଦେଇ ତା ହାତରନ୍ଧା ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛି ଖର୍ଚ୍ଚ କରିନାହାନ୍ତି । କହନ୍ତି, “ସେ ସହରରେ ନାରଳାତିଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଉଥିଲା । ଏଠି ତ ନିଶାକୁ ପିଲେଇ ଶିଖେଇବାକୁ ଆସେ ଯେଉଁ ମେନ୍, ତା ସାଙ୍ଗରେ ବସେ, ଭଠେ, ଖାଏ, ପିଏ । ମୁଁ ଖାଇବି ତା ହାତରେ ? ହୁ ହୁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଚାଲିଯାଇ ଦୂର ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ବହୁଦିନ ପରେ ମନଖୋଲି କଥା କହିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଗଲା । ଦେବବ୍ରତ ଗପ ଗପ କେତେବେଳେ ସେ ହୃଦୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରି ବହୁଦିନ ସହୃଦ ବ୍ୟଥାର କାହାଣୀ ତାହାର ବନ୍ଧୁ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଲା, ତାହା ସେ ନିଜେ ବୁଝିପାର ନ ଥିଲା । ରମେଶ କୌଣସି ସାନ୍ତ୍ବନାବାଣୀ ଖୋଜି ନ ପାରିବାରୁ

ମାରବ ରହୁଲ । କେବଳ ବେଦନା ତାହାର ଅନ୍ତରର ପ୍ରରେ ପ୍ରରେ ପୁଞ୍ଜିଭୂତ ହୋଇ ଉଠୁଥାଏ ।

ବହୁକ୍ଷଣ ଦୁଇବନ୍ଧୁ, ମାରବ ରହୁଲେ । ହଠାତ୍ କାହାର ମୁହଁଦ୍ୱାରା ସ୍ପନ୍ଧରେ ଦୁହେଁ ଟିକିଏ ତମକ ଉଠି ଦେଖିଲେ ଧନିଆ ଗୋଟିଏ ଥାଳୀ ଧରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଏବଂ ତାର ଅଦୂରରେ ଦ୍ୱାର ସନ୍ଧି କଟରେ ବାସନ୍ତୀ—ମୁହଁ ଖଣ୍ଡିକ ହସ ହସ । ଦୁଇବନ୍ଧୁ ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ର ଟୁଲ୍ ଟିକୁ ନିକଟକୁ ଆଣିଲେ ଧନିଆ ଥାଳୀ ରଖି ଚାଲିଗଲା । ରମେଶ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇ ବାସନ୍ତୀର ରକ୍ତନର ପ୍ରଶଂସା କରି ତାକୁ ବଡ଼ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ କଲା । ବହୁକ୍ଷଣ ଗଲା କରି ରମେଶ ସେହି ରାତି ଗାଡ଼ିରେ କଟକ ଯାଏ, କଲା ।

ଆଉ ବାସନ୍ତୀ ଓ ଦେବବ୍ରତ ? ତାଙ୍କ ଉପରେ କେତେ ଯେ କୁସାର ବାଣ ବସିଗଲା ତାହାର ହୃଦାବ ରଖୁଛି କିଏ ? ସୁଭଦ୍ରାଦେବି କିନ୍ତୁ ଏଥରେ ବଧୂ ଅପେକ୍ଷା ପୁରୀ ଦେଖି ଦେଲେ ବେଶୀ । ବୋହୂ ତ ମାଲକନିଆ ଝିଅ - ତାର ବା ବୁଦ୍ଧି କେତେ ? ସେଥିରେ ପୁଣି ଇଚ୍ଛୁଲରେ ପାଠ ପଢ଼ି ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ମିଶି ସହରରେ ବଢ଼ି ସିନା ଗାଁ ଡଙ୍ଗା କିଛି ଜାଣି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଦେବ ତା ଏହି ଗାଁରେ ମା କୋଳରେ ବଢ଼ିଛି, ସେ ତ ଜଣେ ତାର ମା'ର ଅଜନ୍ମ ସ୍ୱପ୍ନାର ସତ୍ତ୍ୱ । ତାର ଏପରି ବ୍ୟବହାର ଯେ ଅମାର୍ଗମୟ ।

ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରତି ଯେତେ ବେଶୀ ମନୋଯୋଗୀ ହେଉଥିଲା, ନିଜର ଅଜ୍ଞତସାରରେ ସେ ତେତେ ବେଶୀ ମାତା ଓ ବଧୂ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ପ୍ରାଚୀର ଗଠନ କରୁଥିଲା । ଏହି ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ପ୍ରାଚୀର ଯେ ଦିନେ ତାହାର ମସ୍ତକରେ ଶାଢ଼ି ପଡ଼ିପାରେ ଏବଂ ଏହାଠାରୁ ଉଚ୍ଚତର ଏବଂ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟତର ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀର ଯେ ବାସନ୍ତୀର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଗଠିତ ହେଇ ତାକୁ ତାହାର ସ୍ୱାମୀଠାରୁ ମଧ୍ୟ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିପାରେ, ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଅଗାଧ ସ୍ନେହରେ ଦେବବ୍ରତ ତାହା ଦୃଢ଼ଯୁକ୍ତମ କରିପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଆଶ୍ୱିନର ଦ୍ୱିପ୍ରହର । ସୁଭଦ୍ରାଦେବି ତାଙ୍କ କନ୍ଧରେ ଦିବାନିଦ୍ରା ଉପଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ଘରେ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ଏ ଘର ସେ ଘର ଅନେକକ୍ଷଣ ରୁଲିଲା । ଏହି ଅଳସ ଦ୍ୱିପ୍ରହର ସେ କି ଭାବରେ ଅତିବାହିତ କରିବ ଭାବି ସ୍ଥିର କରିପାରୁ ନାହିଁ । ‘ସମୟ କପରି କଟେଇବ’ ଏପରି ଚିନ୍ତା ବାସନ୍ତୀ ମନକୁ ଏଥିପୂର୍ବେ କେବେ ଆସି ନଥିଲା । ନାନା କାର୍ଯ୍ୟ, ନାନା ରକମର ହାସ୍ୟ ପରିହାସ ମଧ୍ୟରେ ଦିନ ତାର କଟି ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ଏଠି ସକାଳ ପନ୍ଦ୍ୟା କଟିଲେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିପ୍ରହର ତାର କଟେ ନାହିଁ ବଡ଼ ଘାସ ଏ ଦ୍ୱିପ୍ରହର । ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତ ଟେବୁଲ ଉପରୁ ରସାନ୍ତନାଥଙ୍କର ‘ଗୋରା’ ବହି ଖଣ୍ଡିକ ଟାଣି ନେଇ ଶେଷଆଡ଼ୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଏ ବହି ଖଣ୍ଡିକ ତାର ଏତେ ପ୍ରିୟ ଯେ ଅନେକ ଥର ପଢ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ପଢ଼ି ବସିଲା । କିଏ ପଛଆଡ଼ୁ ଆସି ତା ହାତରୁ ବହି କାଢ଼ିନେଲା ।

“କିଏ ?”

ନିଶା ହସି ଉଠିଲା ।

“ଏମିତି ବହୁ ପଡ଼ନ୍ତି, ଏକା ! ମୁଁ ନେତେକବେଳୁଁ ଆସି ତୁମ ପଛରେ ଠିଆ ହୋଇ ତୁମ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କେତେ ଗୁଡ଼ାଏ ପଢ଼ି ସାରିଲିଣି । ତୁମେ ଏତେ ଜନ୍ମବୁ ହେ'ଇ ପଡ଼ ?” କହୁ କହୁ ନିଶା ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ବସି ପଡ଼ିଲା ।

“ଏତେ ଭେଗ କରି ଆସିଲ ?”

“ଏବେ ଖାଇଲି ପରା ! ମୁଁ ଖାଇ ସାରି ଦୌଡ଼ି ପଳେଇ ଆସିଲି । ବୋଉ ମତେ ଡାକ ପକେଇଛି, ମୁଁ ଚାଲି ଆସିଲି । ଫେରିଥିଲେ ତ ପୁଣି ସଞ୍ଜାଏ ଅବକା ଦେବେଇ ଦେଇଥାନ୍ତା । ……………ତୁମେ କ’ଣ ଗୋଟାଏ ଭାରତ ଏକା, ଭାରତ-ବାହୁ, ମୋ କଥା, ଜମା ଶୁଣିଲ ନାହିଁ ।

“ତୁମ କଥା, ମୁଁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସବୁ ଶୁଣିଛି, ନିଶା ମତେ ପସନ୍ଦ କଲେ ବୁଝି ପାରିବ, ସବୁ କହୁ ପାରିବ ।”

“କଣ ଭାବୁଥିଲ କହିଲ ?”

“ଗୋଟିଏ କଥା !”

“କଣ ଶୁଣେ ?”

“ବହୁଟା ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ମୋର ମନେ ହେଲା, ଏମାନଙ୍କ ପରି ଆମେ ବି ତ କିଛି କାମ କରିପାରୁଁ । ଚାଲି, ନିଶା, ଗୋଟାଏ କିଛି କରିବା । ତୁମେ ଯେବେ ମତେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ମୁଁ ଅରେ ଛେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ।”

“ମୋ ଦ୍ଵାରା ଯଦି କିଛି କାମ ହୁଏ ତୁମର, ତେବେ ମୁଁ କ’ଣ ନକରି ରହିବ ?”

“ନିଶା, ଆମର ଗୋଟିଏ ସ୍କୁଲ ଖୋଲିବା । ଉପହରେ ତୁମର କିଛି କାମନାହିଁ, ମୋର ବି କିଛି ନାହିଁ । ଗ୍ରେଟ୍ ପିଲଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ସ୍କୁଲ ଖୋଲିଲେ ତ ହେବ । ତୁମେ ମୁଁ ଦୁହେଁ ପଢ଼େଇବା, କିନ୍ତୁ ପିଲଙ୍କୁ ଆଣିବା କେମିତି ?”

“ମୁଁ ଟାଣି ଘୋଷାର ନେଇ ଆସିବି ।” ବାସନ୍ତୀ ତାର ପିଲଲିଆ କଥା ଶୁଣି ହସି ଉଠିଲା । ନିଶା ନିଜେ ମଧ୍ୟ ହସିଲା ।

“ମତେ ଭୁଲ୍ଲମାନଙ୍କ ହସର ଟିକିଏ ଭାଗ ଦବ ?” କହୁ ଦେବବ୍ରତ ଆସି ଘରେ ପଶିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ଉତ୍ସାହରେ ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶା ଉତ୍ସାହକ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ତରରେ ଏ ପ୍ରସାଦ ସେ ଅନୁମୋଦନ କରିପାରିଲ ନାହିଁ । ସେ ବୁଝିଲା, ଏ ସାଧୁ ଇଚ୍ଛା ବାସନ୍ତୀର ସଫଳ ହେବ ନାହିଁ, ମାତାଙ୍କର ବିରକ୍ତବର୍ତ୍ତନ କରିବ ମାତ୍ର । ଏହା ବୁଝିଲେ ମଧ୍ୟ ବାସନ୍ତୀକୁ ନିରାଶ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ତାହାର ହେଲା ନାହିଁ— ସେ ତାକୁ ଉତ୍ସାହକ କଲେ—ଯଦି ସଫଳ ହୁଏ, ଏହି ଆଶାରେ, କିନ୍ତୁ ସ୍କୁଲ ବସିବ କେଉଁଠାରେ ? ଏ ଘରେ ସ୍ଥାନ ଅଛି ଅନେକ; କିନ୍ତୁ ବାଧା ଯେ ସଫଳ ପ୍ରମାଣ । ଏ ବାଧାବିଘ୍ନ ସାଙ୍ଗରେ କେତେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବ ସେ ? ଆଉ ତାହାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ଏ ଯେ ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ସନ୍ତାପ ।

ଦେବବ୍ରତ କହିଲା; ‘ସ୍କୁଲ ଭୁମର ହବ କେଉଁଠି ?’ ନିଶା ତାକୁ ଉଦ୍ଧାର କଲା— “ତାହାକି ଭାଲ, ଆମ ଘରେ ହବ । ମୁଁ ବୋଉକୁ କହିବି, ସେ ରାଜି ହବ ମୋ କଥାରେ ନିଶ୍ଚୟ । କାଲି ପୁଣି ଦାପା କୁଟିରେ ଘରକୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ କହିବା, ସେ ସବୁ କରିଦେବେ । ସେଇ ଏକା ବେଶ୍ ଭଲ ହେବ, ନା ?”

ବାସନ୍ତୀ ଓ ଦେବବ୍ରତ ଖୁସି ହୋଇ କହିଲେ, “ତେବେ ଆଉ ଭାବନା କ’ଣ ?”

ବାସନ୍ତୀ ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କୁ କେବଳ ବିବାହ ସମୟରେ ଦେଖିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବାସନ୍ତୀ ନୂତନସୟ ପିତୃଦ୍ରବ୍ୟର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଲାଭ କରିଥିଲା, ତାହା ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ । ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ଯେ ତାଙ୍କର କି ଅଗାଧ ସ୍ନେହ, ତାହା ବାସନ୍ତୀ ତାଙ୍କ ପହରୁ ବୁଝିପାରି ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭାବରେ ବାସନ୍ତୀ ଏବେ ପୁଲକିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଶୈଶବରୁ ପିତୃହୀନା ସେ କେଁ ଶୋରରେ ମାତାଙ୍କୁ ହରାଇ ଆଉ ବୋଟିଏ ମାତା ଲାଭ କରିଥିଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଆଜିକି କେତେ ଦିନ ହେଲା ସେ ସେହି ସ୍ନେହମୟୀଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ଆସିଛି । ବାସନ୍ତୀ ଦୃଢ଼ସଂକଳ୍ପରେ ଗର୍ଭର ସ୍ନେହ-ପିପାସା ଦେଇ ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କ ଆସିବା ବେଳକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ।

ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁ ବହୁଦିନ ପରେ ପୁଣି କୁଟିରେ ଘରକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ତାହାର ଅନିଚ୍ଛା ଶାବନରେ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଖୋଜି ପାଇଲା ପରି ମନେ କଲା । ସେହି ଦୁଃଖ ବେଦନାହୀନ ପ୍ରାଣରେ ଅସୀମ ଶକ୍ତି ଓ ଅନନ୍ଦ ଲାଭ କଲା ପରି ମନେ ହେଲା ତାହାର ।

ନିଶାଠାରୁ ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁ ବାସନ୍ତୀ ଓ ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ସ୍ୱଭାବଦେଇ ଏବଂ ପ୍ରାମଦ୍ୟାମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର କଥା ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ ପାଇଲେ । ଆହୁରି ଦୁଃଖ

ପାଇଲେ ଦେବଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଦେଖି । କାହିଁ ତାର ସେହି ସଦା ଘଟୁଛି ମୁଣ ! ସେହିପରି ଘରଲ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଣରେ ବଡ଼ ବ୍ୟଥା ଅନୁଭବ କଲେ । ଦେବଦ୍ରବ୍ୟକୁ ସେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟାଧିକ ଦେଖି କରନ୍ତି । କେବଳ ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ ଅସୀମ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଲାଙ୍ଗରି ହାତରେ ସମର୍ପଣ କରି ଦେବାକୁ ସେ ଦେବଦ୍ରବ୍ୟକୁ କହିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ସେ ନାହିଁ । ଅନ୍ତରରେ ଭାବ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧ ଲାଙ୍ଗରି ସରଳ ବିଶ୍ୱାସୀ ପ୍ରାଣର ହସ ହସ କହିଲେ— “ଭାବନା କ’ଣ ରେ ଦେବ ! ଆରେ, ତୋ ବସ୍ତ୍ରସରେ ମୁଁ ପାହାଚ ଗୁଡ଼ାଏ ଭାଙ୍ଗି ପକେଇ ପାରନ୍ତି । ……ତୁ କ’ଣ କହୁଛୁ, ମା ବାସ ? ଦେବ, ତତ ନାହିଁ, ଏଇ ମା ମୋର ଯେତେଦିନ ତୋ ପାଖରେ ଅଛି, ତୋର ଭାବନା କ’ଣ ଏବେ ହସୁଛୁ ଦେଖିବୁ ଏ ବୁଢ଼ା ଦାଦା କଥା ତୋର ସତ ହବ କି ନାହିଁ” କହି ବଡ଼ ସ୍ନେହରେ, ଆଦରରେ ବାସନ୍ତୀ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ ଦେଲେ ।

ସେହି କେତେଟା ଦିନ ଘରେ ରହିଲେ ବାସନ୍ତୀ ନ ହେଲେ ସଂକ୍ଷେପର ବାବୁଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ମନପୂର୍ବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ଛାତ୍ର ମା’ ଟିର ପୁରୁମାର ଦ୍ରବ୍ୟ ଫର୍ଣ୍ଣରେ ପରୁ ନିଶାନ ହୋଇ ଉଠିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ ଲାଙ୍ଗରି । ନିଶା କେତେ ଅତିମାନ କରେ— ବାପା ତାଠାରୁ ତାର ଭାବନା ବୋହୁକୁ ଅଧିକ ଦେଖି କରୁଛନ୍ତି । ଏ ଅପବାଦ ଶୁଣି ପିତା ଏକ ମାତ୍ର କନ୍ୟାକୁ ବସନ୍ତୀ ଟାଣି ନେଇ କହନ୍ତି, “ମା, ଦୁଇଦିନ ପରେ ତୁ ତ ଗୁଲି ଯିବୁ ଏମିତି ଗୋଟିଏ ଅଜଣା ଘରକୁ — ସେହି ଘରକୁ ଆପଣାର କରି ତୋ ସମ୍ପାଦନ ରୁ କରିଯିବୁ ଯିବା ଆଗରୁ ଏଇ ମା’ ଟିକୁ ରୁ ମତେ ଦେଇଯିବୁ ନାହିଁ ?” କଥାଟା କହି ଦେଇ କନ୍ୟା- ବିଚ୍ଛେଦ-ବ୍ୟଥାକୁ ଲଢ଼ୁ କରିବାଲାଗି ଭାବି ହସି ଦିଅନ୍ତି ସେ ହସବିଧ ଅନ୍ତରାଳରେ କେତେ ବ୍ୟଥା ସେ ନିହତ ଆସ, ତାହା କାଣିପାରେ କେବଳ ସେହି ପିତୃହୃଦୟ ।

-ବାର-

“ଦେବବୋଉ, କୁଆଡ଼େ ଗଲ କି ହେ !” ବୋଲି ତାଙ୍କ ପକାଇ ସଂକ୍ଷେପର ବାବୁ ଲାଙ୍ଗରି ସଦାସ୍ତସ୍ତନ୍ନ ମୁଣ ମଧୁର ହାସ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ଭୁଲତର କରି ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

“ଆଗୋ ଆଜି ଏ ଅପୂର୍ବ ଏତେବେଳେ କୁଆଡ଼େ ! ଆସ, ଆସ, । ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାମା, ଆସିବ ଖଣ୍ଡେ ଆଶା ଲେ, ଆଉ ବୋହୂଠାରୁ ପାନ ମାଗି ଅଣ” ବୋଲି କହି

ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ମାଲିଙ୍ଗୁ ଧରି ସେବାଦରୁ ବାହାରି ଆସିଲେ । ସନ୍ନିଆମା ଆସନ ଖଣ୍ଡେ ଆଣି ପିଣ୍ଡା ଉପରେ ପାରି ଦେଲେ ଓ ଗୋଟିଏ ଆଳିଆରେ ପାନ ଦେଇଗଲା । ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁ ବସିଲେ । ସୁଭଦ୍ରା ପିଣ୍ଡା ଉପରେ ବସି କହିଲେ, “ଆଗୋ, ତମେ ଏଇଠି ଅଛ, ଏ ସାକ ସେ ସାକ, ତନକୁ ଛ ନେଉଟ ହେଉଥାନ୍ତୁ, କେଇଦିନ ହେଲୁ ଟିକିଏ ବୋଲି ଗୁଲ ଦିଶିବାକୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ମନେକଲି ଗୁଲିଗଲେଣି—ଟିକିଏ ଦେଖା ବି ଦେଇଗଲେ ନାହିଁ ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ, ଫରସତ ନ ଥିଲା ବୋଲି ଆସୁ ନ ଥିଲି । କେତେଦିନ ଗାଁକୁ ଆସି ନାହିଁ ନା କମିବାଡ଼ି ଅଛୁଆ, ନାନାରକମ କାମ, ବୁଝିଲି ନା, ସେସବୁ ହୁଣ୍ଡେଇବା କ’ଣ ସହଜ କଥା ? ଆଜି ଟିକିଏ ଫରସତ ମିଳିଲା, କହିଲି ଯାଏଁ ଦେବବୋଉ କେମିତି ଅଛୁ, କ’ଣ କରୁଛୁ, ଟିକିଏ ଦେଖି ଆସେ ।” ସୁଭଦ୍ରା ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସଟାଏ ମାରି କହିଲେ, “ହଁ, ମୋର ଏବେ ସଂସାରରେ ଆଉ କ’ଣ ଅଛି ! ଏଣିକି ବଳ ବଅସ ସକଳ, ପାକଲ ଆମ୍ଭ, ଏକାକୀଆକେ ଝଡ଼ିବ, କି ଏକାପାଣିକେ ସଢ଼ିବ । ମୋର ଭଲ କ’ଣ, ମନ୍ଦ କ’ଣ ?”

“ହଁ, ହଁ, ଏ ଅମଙ୍ଗଳ କଥାଗୁଡ଼ାକ କାହିଁକି ମୁହଁରେ ଧରୁଛ ? ତୁମର କ’ଣ ଏଇକ୍ଷଣି ଯିବା ବେଳେ ହେଲଣି ଯେ ତୁମେ ସେ କଥା ଭାବୁଛ ? ପୁଅବୋହୂ ନେଇ ଦିନାକେତେ ଆଗେ ଘର ଦୁଆର କର, ନାହିଁ ନାଗୁଣୀ ଦେଖ, ତେବେ ଯିବ ନା । ଏତେବେଳୁ କାହିଁକି ଏପରି ହଉଛି ?

ସୁଭଦ୍ରା ଉଦାସୀଭାବରେ କହିଲେ, “ହେଁ, ସେ ପୁଅରୁ ମତେ କ’ଣ ମିଳିବ ବା ସେ ବୋହୂରୁ ମତେ କ’ଣ ମିଳିବ । ଆପଣା କଥାକୁ ସମସ୍ତେ ସାଥୀ ନା ଆଉ କାହା କଥାକୁ କିଏ ସାଥୀ ହେବ ?”

ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କାହିଁକି, କାହିଁକି, ନୁଆବୋଉ, ଏମିତି କଥାଗୁଡ଼ାକ କାହିଁକି କହୁଛ ? ତୁମ ପୁଅ ବୋହୂଙ୍କ ପରି ଏ ଛଅଖଣ୍ଡ ଗାଁରେ କାହାରି ପୁଅ ବୋହୂ ନ ଥିବେ, ତୁମେ ଫେର୍ ଏପରି କହୁଛ ? କାହିଁକି ବୋହୂର କେଉଁ ଗୁଣ ମନ୍ଦ ଯେ ତୁମ ମନକୁ ପାଉ ନାହିଁ ?”

ସୁଭଦ୍ରା ଉତ୍ତର କଲେ, “ମୁଁ କ’ଣ କହିଲି ମୋ ମନକୁ ପାଉ ନାହିଁ ? ଆଉ ମୋ ମନ ସାଙ୍ଗରେ ବା କ’ଣ ଅଛି ? ମତେ କିଏ କୋଉ କଥା ପଚାରିଲା ନା ବିଚାରିଲା ? ମୁଁ କେଉଁଆଡ଼ର କିଏ ସେ ଗୋଟାଏ ଭଲ ମନ୍ଦ ବାବୁ ବସିବ ?

ସଞ୍ଜେଶ୍ୱର ବାବୁ ବୁଝି ପାରିଲେ, ବୋହୂ ପସନ୍ଦ ହୋଇ ନାହିଁ ଏପରି ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଦେବବ୍ରତ ଯେ ତାଙ୍କର ବିନାମୁମତିରେ ବିବାହ କଲା, ସେହି ଆପାତଟା

ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ଆଜ୍ଞା ସୁଦ୍ଧା ଭୁଲି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ସେହି ଅଭିମାନରେ ତାଙ୍କର ମନଟା ଘାରି ହେଉଛି । ଏହି ସାମାନ୍ୟ କଥାଟି ଆଜିଯାଏ ହୁଏତ ନ ଥିବାର ଦେଖି ସେ ଅତିଶୟ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କୁ ଯେପରି ବୋଧ ଯେଲା, ତଥା ଟା ବାହାରେ ଭୟାବୃତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭିତରକୁ ହସ୍ତାନ୍ତୁଛି । ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖି ପାରିଲେ, ଦେବବ୍ରତ ଓ ବାସନ୍ତୀର ଭାବ୍ୟାକାଶ ମେଘାଛନ୍ଦ ।

ସେ ପୁଣି ଆସିଥିଲେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ । ନିଶାମଣି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଲଗେଇ ଲଗେଇ ତାଙ୍କ ପଠେଇ ଥିଲା । ବାସନ୍ତୀର ଇସ୍ତୁଲରେ ପଡ଼ାଇବା ସମ୍ଭବରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମତାମତ ନେବାକୁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଯେ କିପରି ସେ କଥା ପକାଇବେ ଭାବି ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମନଟା ଟିକିଏ ନରମ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିଲେ, “ନୂଆବୋଉ, ରୁମେ କାହା ଉପରେ ରାଗୁଛ ? ରୁମର କ’ଣ ନ’ଟା ଛ’ଟା ଅଛନ୍ତି ଯେ ରୁମେ ଏମିତି କଥାଗୁଡ଼ାକ ମନରେ ସୁରୁଉଛ ? ହୁ, ହୁ, ଏଗୁଡ଼ାକ ଭଲ ନୁହେଁ । ଗୋଟାଏ ବୋଲି ପୁଅ, ଆଉ ସେ ଏମିତି କାର୍ଯ୍ୟଟାଏ ବା କ’ଣ କରିଛି ଆଜି କାଲି ପିଲାଏ ତ ଆହୁରି କ’ଣ ବୋଲି କ’ଣ କରୁଛନ୍ତି । ସେ ଏବେ ତା ମନଲୁଚି କଳ୍ପଆଟିଏ ବାନ୍ଧି ହେଲା । ହେଲା ତ ହେଲା । ଯେଉଁଥରେ ତାଙ୍କର ପୁଅ, ସେଇଥରେ ଆମର ପୁଅ ନା ? ଆଉ ଆମର କ’ଣ ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ଅଛି ? ବୋହୂ କିଛି ମନ ହୋଇଥାନ୍ତା, କି ପୁଅବୋହୂ କିଛି ଅନାଦର କରୁଥାନ୍ତେ, ହଁ, ତେବେ ରାଗ କରିନ୍ତୁ । କାହିଁ ଦେବ ବାସ ତ ଯେପରି କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ନାହିଁ ନାହିଁ, ନୂଆବୋଉ, ରୁମେ ଏଗୁଡ଼ା ଭୁଲି ଯାଅ ସବୁ, ରୁମକୁ ମୋ ରାଣଟି ।”

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଖିଲେ, ସଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କ ଆଖିରେ ଦୋଷଟା ତାଙ୍କର ଆଡ଼େ ବେଶୀ ଦିଶୁଛି । ସେ ଭରତର କରି କଥାଟା ବାଆଁରେଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ନାହିଁ ହେ, ରୁମେ କ’ଣ ବାଜିଆ ହେଲ, ମୁଁ ଏଇ କଥାକୁ ମନରେ ଧରିବି ? କଥାକୁ ସେମିତି କହିଲି ନାଁ ।”

ଏହା କହି ଅନ୍ୟ କଥା ପକାଇଲେ । ବହୁତ ବେଳଯାଏ ଗପ ହେଲା, ସାଇପଡ଼ିଣା ନାନା କଥା ପଡ଼ିଲା । ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କର ଆଦୌ ଗପରେ ମନ ନ ଥାଏ । ସେ ଖାଲି ବାଧା ହୋଇ ଗପ କରୁଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମନରେ ନାନା ଚିନ୍ତା ନାନା ଭାବନା ଆସି ପଡ଼ୁଥାଏ । ଆଉ ଥାଇ ଥାଇ ନିଶାର ଅନୁରୋଧଟା ମଧ୍ୟ ମନେ ପଡ଼ି ଯାଉଥାଏ । କଥାଟା ବୁଝି ନ ଗଲେ ତେଣେ ନିଶା ରାଗିବ । ଏଣେ କିପରି ଯେ କଥା ପକାଇବେ ଓ ପକାଇଲେ ଯେ କି ଫଳ ହେବ, ସେ ବିଷୟ ଭାବି ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲାଗୁଥାଏ । ନିଶାକୁ ଭାବିଲେ ଗୋଟାଏ ସଫାସଫି ହୋଇଯିବା ଭଲ । ନିଶା ବାସନ୍ତୀଙ୍କର ଯେପରି ଉତ୍ସାହ, ସେମାନେ ଯେ ସ୍କୁଲ ନ କରିବେ, ଏହା ନୁହେଁ । ତେବେ ସେ ରାତ୍ରେ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଗୋଟାଏ ଠିକ୍‌ଠାକୁ ହୋଇଯିବା ଭଲ । କାରଣ ଅବସ୍ଥା ସବୁ ଯେପରି ସେମାନଙ୍କର, ସାମାନ୍ୟ

ଭୁଲ୍ରେ କ'ଣ ବୋଲି କ'ଣ ହୋଇଯାଇ ପାରେ । କଥାଟା ଯେତେବେଳେ ଯେବେ-
ହେଲେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ କାନକୁ ଆସିବ ସେତେବେଳେ ଏତିକିବେଳୁଁ, ଆଉ ତାଙ୍କର ଦ୍ଵାରା
କଥାଟା ପଡ଼ିବା ଭଲ । ଏହିପରି ସାତ ପାଞ୍ଚ ଭାରି ଶେଷକୁ କଥାଟା ପକାଇଲେ, “ନୂଆ-
ବୋଉ ! ନିଶା ଏକା ଭୂମ ପାଖକୁ ଗୋଟିଏ ଖବର ଦେଇଛି ।” ସୁଭଦ୍ରା ଶୁଣିଲେ, କ'ଣ
କହିଛୁ କି ? ସଞ୍ଜେଶ୍ଵର ବାବୁ ଅଜ ଅଜ ହୋଇ କହିଲେ, “ନା, ଏମିତି କିଛି ନୁହେଁ,
ତାର ବାସ ସାଙ୍ଗରେ କେମିତି ଭାବ, ତା ଜାଣ । ମତେ ଆଜି କହୁଥିଲ, “ବାପା,
ବଡ଼ମାଆକୁ ଟିକିଏ କହନ୍ତୁ, ନୂଆ ବାହୁ ତ ଦିପହରେ କିଛି କାମ କରେ ନାହିଁ, ନିତି
ଟିକିଏ ଆମ ଘରକୁ ଆସନ୍ତା, ମୁଁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ଆନ୍ତେ ପଛକେ ।”

ସୁଭଦ୍ରାଦେବି ଟିକିଏ ଭାବି କହିଲେ, “ଭୂମ ଘର କିଏ, ମୋ ଘର କିଏ, ମୁଁ
କାହିଁକି ମନା କରନ୍ତି, ହେଲେ ନୂଆବୋହୁଟା ଏଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ ନାଁଟାରେ ବାହାର ବୁଲିବ,
ଲୋକେ ବାରିବେ । ତୁଛାକୁ ତ ଲଜ ସରମ କରି ଆସେ ନାହିଁ ବୋଲି ଗାଁଘାକ ସେତେ
ବାଛନ୍ତି । ମହୁର ପୁଣି କ'ଣ ଚିଠି ଲେଖୁଛି, ବହୁ ପଡ଼ୁଛି, ବାଜା ବଜାଉଛି ବୋଲି
ମୋତେ ଲୋକ ଛୁଇଁକରି କଲଣି । ନାହିଁ, ନାହିଁ, ନିଶାକୁ କହିବ, ସେ ଯେମିତି ଯା-
ଆସ କରୁଛି କରୁଥାଉ । ଏହିକ୍ଷଣି କେତେଦିନ ବହୁକୁ ମୁଁ ବାହାରକୁ ଗୁଡ଼ି ପାରିବି
ନାହିଁ ।” ସଞ୍ଜେଶ୍ଵର ବାବୁ କହିଲେ, “ହଁ, ନିଶା ଆସୁଛି ଯେ, ବାସର ସେଠିକି ଟିକିଏ
ଯିବା ଦରକାର । କ'ଣ ହୋଇଛି ବୁଝିଲନା, ନୂଆବୋହୁ, ପିଲା ବୁଦ୍ଧିତ—ନିଶା ହେଉକା
କଣ କରୁଛନ୍ତି ବୁଝିଲ ନା, କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଏ ଗାଁ ଝିଅଗୁଡ଼ାକ ମୂର୍ଖ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।
ଆମେକ ଦିପହର ଗୋଟାକ ଖାଲି ବସି ବସି କଟାଉଛୁ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ବସି ଅକ୍ଷର
ଚିନ୍ତାନ୍ତୁ; ପୋଥିବୋଲି ଶିଖାନ୍ତୁ ।” ସୁଭଦ୍ରାଦେବି ଚମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “ଆଗୋ ଏ
କ'ଣ, ଏ ଗୁଡ଼ାକ କି ନାସନା କଥା, କରଣ ଘର ଝିଅ ବୋହୁ, କାମ ପାଇଟି ନାହିଁ, ବସି
ଗୁଡ଼ାକ ବୁଦ୍ଧ କି ଚିତ୍ତା ଲେଖ, କି ପାଲି ପଣା ଖେଳ । ଇଲେ ଇଏ କ'ଣ ଲେ ? ଆଗୋ
ସେ କ'ଣ ଇସ୍କୁଲ କରି ମେମ୍ ହେବେ କି ?”

ସୁଭଦ୍ରାଦେବିଙ୍କ ପାଟି ଡମ୍ପେ ଉଠିବାର ହେବାର ଦେଖି, କାଳେ ରେଷେଇ
ଘରୁ ବାସନ୍ତୀ ଏ ସବୁ ଶୁଣି ପାରିବ ବୋଲି ଶଙ୍କିତ ହୋଇ ସଞ୍ଜେଶ୍ଵର କହି ଉଠିଲେ,
“ଭୁନ ହୁଅ, ଭୁନ ହୁଅ ନୂଆବୋହୁ, ସେଗୁଡ଼ାକ କ'ଣ ? ମୁଁ କ'ଣ ସେ କଥା କହୁଛି ?
ସେ ସେହି କାମ ସବୁ କରିବେ ଯେ ଟିକିଏ ନୂଆ ରକମ । ନିଜେ କରନ୍ତେ ଯାହା ସେୟା
ସାନ ସାନ ଝିଅଙ୍କୁ ଶିଖେଇବେ । ଆଉ ଭୂମ ଏମିତି ଡରୁଛୁ କାହିଁକି ? ଏଇ ଟିମା,
ବୁଝିଆ, କୁନି ଏହି ସବୁ ପିଲାକ ଯାଇ ପଡ଼ିବେ । ସେ କ'ଣ ଆମର ପର ? କିଏ ନାତି,
କିଏ ନାଭୁଣୀ ହସାବ, କିଏବା ପୁରୁଷ, ଝିଆଣ । ଖୁଡ଼ୀ କେଠେ ଅପାଙ୍କଠାରୁ ସେମାନେ
କ'ଣ ଶିଖନ୍ତେ ନାହିଁ ଯେ ଭୂମେ ଏଗୁଡ଼ା କହୁଛ ? ଆଉ ସେଠିକି ନିଶା ବୋଉ ବ
ରହୁବ ।”

ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ଟିକିଏ ଶାନ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ଯାହା ହେବ ତାଙ୍କ ଜାଆଜ ଆସି ଆଗରେ, ଆଉ ତାଙ୍କର ପର ଭିତରେ । ସାନବୋହୂର ସୁଗୁହୁଣୀକୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଅତି ଉଚିତ ଥିଲା । କହିଲେ, “ହଉ ତେବେ ଯିବ ତ ଯିବ । ଏକା ଦାଣ୍ଡ ଗୋହରିରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ନୁହେଁ । ବାଡ଼ ବାଟେ ଏଇ ଓଲି ତଳ ଦେଇ ଚାଲିଯିବ । ଆହୁରି ବି କେତେ କଥା ଅଛି, ସେ ସବୁ ମୁଁ ସାନ ବୋହୂକୁ ଆକଟ କରି କହିବି ।”

ଏଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ ଓ ଏଡ଼େ ସହଜରେ ସେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି ମିଳିବ, ଏ କଥା ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କର ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଥିଲା । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ଭିତ୍ତିଲ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ, ଛୁଡ଼ାହୋଇ ପଡ଼ି କହିଲେ, “ହଉ ତେବେ ନୂଆବୋହୂ, ମୁଁ ଆସୁଛି, ଆଉ ଡେଇଁ କାଲିଆଡ଼କୁ ଆସିବି ଯେ । ବାସ କାହିଁ ତା ସାଙ୍ଗରେ ତ ଟିକିଏ ଦେଖା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ?” “ସେପେଇ ପରେ ଅଛି” ବୋଲି କହି ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ମୁହଁଟା ଚୁଲିଇ ଦେଲେ । ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଓ ବାସନ୍ତୀ ଯେ ନିଜାସରମ ଗୁଡ଼ି ବେହୁଆ ପରି ପରସ୍ପର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ହସା ହସି ହୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବେ, ସୁଭଦ୍ରାଦେଇଙ୍କ ଆଦର୍ଶର ବିରୁଦ୍ଧ ଏହି ଚିନ୍ତା । ତାଙ୍କ ମନେ ପଡ଼ିଯାଇ ତାଙ୍କ ମନଟାକୁ ପୁଣି ବିଗାଡ଼ି ଦେଲା, କିନ୍ତୁ ସରଳ ଶିଶୁ ପାଶ ବୁଢ଼ା ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଆନନ୍ଦର ଅଭିଶପ୍ତରେ ଏକଟା ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ କରି ସ୍ବଦ୍ଧ ଶିଶୁଟି ପରି ସେପେଇ ପରକୁ ଗଲେ ।

ସେପେଇ ପର ଭିତରକୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଡ଼ ଦେଇ ସଙ୍ଗେଶ୍ୱର ତାଙ୍କ ଗୁଡ଼ିଲେ, “ମୋ ମା କୁଆଡ଼େ ଗଲାରେ ।” ଚନ୍ଦନ ନିରତା ବାସନ୍ତୀ ହସି ହସି ବାହାରି ଆସିଲା । ପଣତ କାନଟା ଅଙ୍ଗାରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି, କପାଳରେ ବିନ୍ଦୁବିନ୍ଦୁ ଝାଳ ମୁକ୍ତା ବିନ୍ଦୁପରି ଶୋଷ ପାଇଛି, କଥା ତାହାରେ ମୁହଁ ଗୋଟାଯାକ ଲାଲ ପଡ଼ି ଯାଇଛି, ହାତରେ ଗୋଟାଏ ପିଠା ଖଡ଼ିକା, ଲୁଗାରେ ଦୁଇ ଚାରି ଲାଗା ମସଲା ଦାଗ—ବାସ୍ତବିକ ବାସନ୍ତୀକୁ ଏ ବେଶ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ମାନ୍ୟତା । ବୁଦ୍ଧ ମୁହଁଟି ଚାହିଁ, “ଏହି ଯେ ମୋ ମା ଅନ୍ନପୁଷ୍ପୀ । ବୋଲି କହି ହସି ଉଠିଲେ । ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରଣାମା ଶୁଣି ଟିକିଏ ଲଜିତ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ଦାଦା କୁଆଡ଼େ ଆସିଲା ?” “ମୁଁ କ’ଣ ଏହୁଛନ୍ତି ଆସିଲି ? କେତେବେଳୁଁ ଆସିଲୁଣି । ତୋ ଶାଶୁ ପାଖରେ ଥିଲା । ଶୁଣିଲୁଣି ନା ବାସ, ନୂଆବୋହୂ ତତେ ଚାଲୁ କରବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇଛନ୍ତି ।” ବାସନ୍ତୀ ନିଜ କାନକୁ ବିଶ୍ବାସ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ, ଗାରିବ, ବୁଢ଼ା ଅଟ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । କହିଲା, “ଜୟ, ମିଛ କଥା ।” “ଆଲ ନା ନା, ଏ ବୁଢ଼ା କ’ଣ କେବେ ମିଛ କହେ ଯେ ଆଜି କହିବ ? ତୋର ବିଶ୍ବାସ ହେଉ ନାହିଁ ପରା । ହଁ, ନ ହେବାର ତ କଥା । ନାହିଁ ନାହିଁ, ମୁଁ ଅଟ୍ଟା କରୁନାହିଁ, ସତ କଥା । ମତେ ପରା ନିଶା ଆଜି ଜିଦ୍‌କରି ପଠାଇଥିଲା । ନୂଆବୋହୂ ଯେ ଏ କଥାରେ ମଜିବେ, ଏହା ମୋର ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ବାସ ନ ଥିଲା । କେମିତି କ’ଣ ମନକୁ ଆସିଲା କେଜାଣି, ମଜି ଗଲେ ତ ।”

ବାସନ୍ତୀର ମନ ଅପୂର୍ବ ସୁଲକରେ ପୁଣି ହୋଇଗଲା । ପକ୍ଷୀ ସମାଜର ଶୁଦ୍ର ପିଞ୍ଜର ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦୀ ହେଲା ଦିନଠାରୁ ସ୍ବାଧୀନତାର ଆସ୍ବାଦ ସେ ଆଦୌ ଅନୁଭବ କରି ନ ଥିଲା । ଏହି ସାମାନ୍ୟ ଅନୁମତିର ସ୍ବଳ୍ପ ଅନୁଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ତା ନିକଟରେ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହୋଇ ଦେଖା ଯେଲା । ସେ ମନେ ମନେ ଶାଶୁଙ୍କ କୃପସ୍ବାର-ପ୍ରିୟତାରୁ ଯେଉଁ ସବୁ ଧାରଣା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପୋଷଣ କରିଥିଲା, ସେ ସବୁ ଆପାତତଃ <କାବେଳକେ ଭୁଲି ଗଲା । ଆନନ୍ଦରେ ବିହ୍ବଳ ପ୍ରାୟ ହୋଇ କହି ଉଠିଲା, “ତେବେ ତ ଭଲ ହେଲା, କାଲିଠାରୁ କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଯାଇ ।” ସଙ୍ଗେଶ୍ବର ବାବୁ ହସି ହସି କହିଲେ “ନାହିଁ; ନାହିଁ ଲୋ ବାଇଆଣି, ଏଡ଼େ ଅସ୍ଥିର ହୋ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ କ’ଣ ଏଇପରି ଭରତର ଆକାମ । ଭାବି ଚିନ୍ତା କେତେ ବିଷୟ ସ୍ଥିର କରିବାର ଅଛି ନା, ମୁଁ ଯାଉଛି, କାଲି ଫେରି ଆସିବି, ନିଶାକୁ ବି ଆଣିବି, ସମସ୍ତେ ବସି ବିରୁଦ୍ଧ କରିବା ।” ବାସନ୍ତୀ ଏଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ ତାଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ଦେବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲା ନାହିଁ । ଖାଇକରି ଯିବାକୁ ଅନେକ ଅନୁରୋଧ କଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ନାନା ପ୍ରକାର କଥାରେ ଭୁଲେଇ ଦେଇ ଖସି ପଳେଇ ଗଲେ । ଶୁଭ ସମ୍ବାଦଟା ନିଶାମଣିକୁ ଦେବାକୁ ତାଙ୍କର ଆଉ ଭର ସହୁ ନ ଥାଏ ।

— ତେର —

କିଛିଦିନ ହେଲା ଦେବବ୍ରତ ବଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣ୍ଡ । ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶାମଣିର ସୁଲ କରବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣିଲା ଦିନରୁ ତା ମନରେ ଗୋଟିଏ ଅଭୁତ ପରି-ଶ୍ରୀତ ଦଟିଛି । ଏହି ଚାଷ ପାଞ୍ଚ ମାସ ହେଲା ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ରାଜ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ । ଜୀବନରେ ସେ ତାର କିଛି କରିବାର ଅଛି, ଏ କଥା ସେ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲା । ହଠାତ୍ ସେଦିନ ବାସନ୍ତୀର ସୁଲ କରିବା କଥା ଶୁଣି ତାର ଚମକ ଗୁଞ୍ଜିଲା । ପଞ୍ଚତ ପ୍ରମାଣ ବାଧା ଅତିକ୍ରମ କରି ବାସନ୍ତୀର ଏପରି ଗୋଟାଏ ଦୂରୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉତ୍ସାହ ଦେଖି ସେ ମନେ ମନେ ସହଯୋଗୀ ପ୍ରଶଂସା ନ କରି ରହିପାରିଲା ନାହିଁ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ବିରକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆସିଲା । ବିବାହର ପୁର୍ବଜୀବନର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ତାର ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଭାସି ଉଠିଲା । କଲେଜରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ତାର କର୍ମପ୍ରାଣୀତ୍ବ, ଦେଶର, ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୁବକ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ତାର ନେତୃତ୍ବଗ୍ରହଣ, ସବୁ ସମ୍ପିଦ କରି ବହୁତା ପ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । କି ଅସୀମ ଆନନ୍ଦ ପାଇଛି ସେ । ପୁଣି ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ତାର ପଢ଼ିବା ସମୟର ଭବିଷ୍ୟତ କଲ୍ୟାଣଗୁଡ଼ିକ । ଶିକ୍ଷା ଶେଷରେ କେତେ କଣ କରିବ କଲ୍ୟାଣ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି କଲ୍ୟାଣରେ କେତେ ଗୌରବ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । କୁଆଡ଼େ ଗଲା ତାର ସେ କଲ୍ୟାଣ, କୁଆଡ଼େ ବା ଗଲା ତାର ସେ ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ । ଏ କେତେଦିନର କର୍ମସୂଚନ ଜୀବନ କଥା ଭାବି ସେ ନିଜେ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲା । ତାର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବମାନେ ତା’ଠାରୁ ଅନେକ ଆଶା କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ

ସୁଯୋଗ ପାଇ ମଧ୍ୟ ସେ କିଛି କରୁ ନାହିଁ । ତାର ବନ୍ଧୁମାନେ ବା ତାକୁ କ'ଣ କହୁବେ ?

ଏହି ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାରେ ତାର ହୃଦୟ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଆଉ ଅମୋଦ ପ୍ରମୋଦ, ହସ ଖେଳ ତାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଭଗବାନ ଯେ ତାକୁ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ସୁଯୋଗ ସୁବିଧା ଦେଇଛନ୍ତି, ଏ ସବୁ କ'ଣ ବୃଥା ହେବ ? ନା, ନା, ତାର ଜୀବନଟାକୁ ସେ ଏପରି ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ ।

ସଞ୍ଜେର ବାବୁଙ୍କର ଛୁଟି ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇ ଆସିଲାଣି । ବାସନ୍ତୀର ସ୍କୁଲ ଖୋଲିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ପ୍ରଥମରୁ ସେ ତ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶାକୁ ଖୁବ୍ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ ! ଏବେ ପୁଣି ସୁଭଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କର ଅନୁମୋଦନଟା ପାଇଗଲାଣି ତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଘର ବାହାର ବଖାଣିରେ ଆପାତତଃ ସ୍କୁଲ ବସିବାର ଝିର ହେଲା । ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶା ସଞ୍ଜେର ବାବୁଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ଓ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ପୁଣି ଉତ୍ସାହରେ ମାତି ଉଠିଲେ । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏହାର ପରିଣାମ କ'ଣ ହେବ, ତାହା ଥରେ ଭାବିବା ପାଇଁ ବାସନ୍ତୀର ଅବସର ମଧ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ ।

ସଞ୍ଜେର ବାବୁ ଯିବା ପୁର୍ବରୁ ନିଶାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଘର ଘର ବୁଲି କେତୋଟି ବାଲିକା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ପନ୍ଦର ଖୋଲ ବର୍ଷର ବାଲିକାମାନଙ୍କୁ ପାଠ ପଢ଼ାଇବାରେ ଗ୍ରାମର କେତେକ ଲୋକ ପ୍ରଥମେ ଘୋର ଆପତ୍ତି କରିଥିଲେ । ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଝିଅ ଗୁଡ଼ାକ ଭୋଜ ଭୋଜ ସଫା ଦାଣ୍ଡଟାରେ ବୁଲି ସ୍କୁଲକୁ ଯିବେ ପଡ଼ିବାକୁ, ଏ କଥାଟା ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ବଡ଼ ଅଡ଼ୁଆ ଲାଗିଲା । ପୁଣି ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ବେଶୀ ଲେଖି ପଢ଼ି ଶିଖିଲେ କାଲେ ସମସ୍ତେ ବାସନ୍ତୀ ଭଳି ‘କରପ୍ରାନ୍ତ’ ହୋଇଯିବେ, ଏହି ଭୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଆପତ୍ତି କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସଞ୍ଜେର ବାବୁ ଗ୍ରାମର ଜଣେ ମୁଖିଆ ଲୋକ, ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି । ତାହା ଛଡ଼ା ମିଷ୍ଟକଥାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ବଶ କରିବା ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁମାନେ ଆପତ୍ତି କରିଥିଲେ, ପଛକୁ ଏକ ପ୍ରକାର ଶୁଦ୍ଧି ହୋଇଗଲେ ।

ନିଶା ଓ ବାସନ୍ତୀର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ସଞ୍ଜେର ବାବୁ ନିଜେ ଆଉଁ ସ୍କୁଲଟି ବସାଇ ଦେଇଯିବେ, କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ତାହା ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ବାଲିକା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ବନ୍ଧୋବସ୍ତ କରୁ କରୁ କିଛି ବିଳମ୍ବ ହୋଇଗଲା । ଏଣେ ସଞ୍ଜେର ବାବୁଙ୍କର ଛୁଟି ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇଯିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟହୋଇ ଚାଲିଯିବାକୁ ହେଲା ।

ଆଜି ସ୍କୁଲ ଖୋଲିବାର ଦିନ । ନିଶାର ଉତ୍ସାହ ଦେଖେ କିଏ ? ସକାଳୁ କୁଆ କୋଇଲି ନ ଶୁଣୁ ସେ ଉଠି ଘରର କେତେ କାମ ସାରି ଦେଲାଣି । ତା'ପରେ ଯେଉଁ

ବଖରରେ ସୁଲ ହେବ ସେହି ବଖରଟିକୁ ନିଜେ ଝାଡ଼ି ଝୁଡ଼ି ସଫା କରି ଏ ଖବରଟା ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେବାକୁ ଦୌଡ଼ିଆସିଲା ।

ବାସନ୍ତୀର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ସାହର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ସେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେରରୁ ଉଠି ଚଞ୍ଚଳ କାମ ଯାଉଛି । ଏଗାରଟା ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ କାମ ଶେଷ କରି ତାକୁ ସୁଲକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ତା ଜୀବନ ତ ନିଶା ପରି ନୁହେଁ । ଗୁହୁଷ୍ଟଳୀର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ତାକୁ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସେଥିରେ ସୁଖି ପାନରୁ ଚୂନ ଖସିଗଲେ ଦୁନିଆ ଓଲଟି ଯିବ । ସୁତରାଂ ତାକୁ ପଦେ ପଦେ ସାବଧାନ ହୋଇ ଚଳିବାକୁ ହୁଏ । ଆଜି ଏହି ଆନନ୍ଦାଦିଶଯ୍ୟାରେ କେଉଁ କାମରେ କ'ଣ ହୁଏଟି ହୋଇଯିବ, ଆଉ ସୁଭଦ୍ରାଦେବିଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ମହଲରେ ତାହାର ସମାଲୋଚନା ଚାଲିବ, ଏହି କଥା ଭାବି ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ତାର ଗୁଡ଼ି ଥରି ଉଠୁଛି ।

ନିଶା ଆସି ବାସନ୍ତୀକୁ ବୁଲାଇ ଧରି କହିଲା, “ନୂଆବୋହୂ, ମୁଁ କେତେ ସକାଳୁ ଉଠି ସବୁ କାମ ସାରିଲଣି, ତମେ କ'ଣ କରୁଛ ମ ? ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୋଷେଇ ସରି ନାହିଁ ? ବେଳ ତ ହୋଇ ଆସିଲଣି ।”

ବାସନ୍ତୀ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ କହିଲା, “ନିଶା, ଜାଣତ ମୋର କେତେ କାମ । ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ମିଶି ଯା'ମ, ଜଳିବ ସରିଯିବ ।”

ନିଶା ସେହୁକ୍ଷଣି ଅଣ୍ଟାରେ ଲୁଗାଭିଡ଼ି ଲାଗି ଗଲା । ଦୁହେଁ ମିଶି ସବୁ କାମ ସାରି ସୁଲକୁ ବାହାରିଲେ ।

ଦଶୋଟି ପିଲା ନେଇ ସୁଲ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶା ଦବଦାର ପାନ୍ଥୀ ନୁହଁନ୍ତି । ସେହି ଦଶୋଟି ବାଳିକାଙ୍କୁ ଘେନି ସେମାନେ ପୁଣି ଉତ୍ସାହରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ମନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା, ଯଦି ସେମାନେ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟଟି ଉତ୍ତମରୂପେ ଚଳାଇ ସେହି ଦଶୋଟି ବାଳିକାଙ୍କର କୌଣସି ଉପକାର କରି ପାରନ୍ତି, ତେବେ ସମୟରେ ଗୁଣ୍ଡାସଖ୍ୟା ଅବଶ୍ୟ ବଢ଼ିବ ।

ଗୁଣ୍ଡାମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ବଢ଼ିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବା ଆଶାରେ ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶା ନିଜେ ପିଲାଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆସନ୍ତି ଏବଂ ସୁଲ ଶେଷରେ ଘରେ ଛୁଡ଼ିଦେଇ ଆସନ୍ତି । ନିଜ ହାତରୁ ଖରଚକରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦୁଇ ମଧ୍ୟ କରି ଦେଲେ । ସଞ୍ଜେରୁ ବାବୁଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ କିଛିକ୍ଷଣ ବହୁପତା ଓ ହସ୍ତାକ୍ଷର ଲେଖା, ତାପରେ ସିଲାଇ ଏବଂ ଶେଷରେ ନୈତିକ ଉପଦେଶପୁର୍ଣ୍ଣ ଗଳ୍ପ, ଉପାଖ୍ୟାନ କହିବା, ଏହିପରି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଓ ନିଶାର ପରିଶ୍ରମ ଓ ଉତ୍ସାହ ଫଳରେ ଦିନକୁଦିନ ଗୁଣ୍ଡାସଖ୍ୟା ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବା ଅଳ୍ପ ଆପଣି ଥିଲା, ନିଶାମଣି ସେମାନଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ କୋର୍କର ସେମାନଙ୍କ କନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ ଟାଣି ଆଣିଲା ।

ବାସନ୍ତୀର ଏହି ସ୍କୁଲ ଖୋଲିବା ଘଟଣାରେ ଗ୍ରାମର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନା ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ଚଢ଼ଳ ପଡ଼ିଗଲା । କିନ୍ତୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରହିଲେ ବାସନ୍ତୀର ସହୃଦୟ କୁଅଭ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ଚାଲିଯାଇପାରେ ବୋଲି ସୁଭଦ୍ରାଦେଈଙ୍କର ଯାହା ଟିକିଏ ଶ୍ରୀତି ଆଶା ଥିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଲେପ ପାଇଲା । ଗୁଡ଼ସ୍ଥ ବଧୂ ହୋଇ ଦିନ ବେଳେ ଦାଣ୍ଡରେ ଚାଲିବା, ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଆଉ ଲଜ୍ଜାଜନକ ବ୍ୟାପାର କ'ଣ ଅଛି ? ସେ କିପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରତିବେଶିନୀମାନଙ୍କୁ ମୁହଁ ଦେଖେଇବେ ? ହାୟ ! କି କୁଣ୍ଠଣରେ ସେ ସଂଘେଶ୍ୱର ବାବୁଙ୍କ କଥାରେ ଭୁଲି ବାସନ୍ତୀକୁ ସ୍କୁଲ କରିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଇ ପକାଇଥିଲେ । ସେ କ'ଣ ଏଇଆ କରିବାକୁ କହୁଥିଲେ ? ଏ ଯେ ଅଙ୍ଗୁଳି ପ୍ରବେଶରୁ ବାହୁ ପ୍ରବେଶ ଭଳି ହେଲା ! ଅନୁଭାବରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତର ଦର୍ଶ୍ୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ମଦନାମା, ସନଥାମା, ହେମବୋଉ, ପାରବୋଉ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଖୋଲାକା ମିଳିଗଲା । ଏପରି ଗୋଟାଏ ସୁଯୋଗ ସେମାନେ ଗ୍ରହଣଦେବେ କିପରି ? ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା କଥା ନାନା ବର୍ଣ୍ଣରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ ଗାଁ ଯାଇ ରହି ଗଲା । ପୋଖରୀଠାରେ, ଖରବେଳର ମଳିଆରେ, ସାନ୍ଧ୍ୟ ବେଠକରେ, ସବୁ ଜାଗାରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁରେ ବାସନ୍ତୀ କଥା । ଏ ସବୁ ଦେଖି ଶୁଣି ସୁଭଦ୍ରାଦେଈଙ୍କ ମନ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଏକାବେଳେକେ ଢିକ୍ ହୋଇ ଉଠିଲା । ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗରେ କଥା କହିବା ସେ ଏକ ରଜମ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ ଏବଂ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଦୁଇ ଚାରିଟା କଟୁକ୍ତି କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣେ ନାହିଁ ।

ଦେବବ୍ରତ ଯେ ଏ ସବୁ କିଛି ଜାଣି ନ ଥିଲା, ତାହା ନୁହେଁ । ସ୍ୱଅମରେ ସେ ବାସନ୍ତୀ ସ୍କୁଲ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅନ୍ତରର ସହିତ ଅନୁମୋଦନ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ବାସନ୍ତୀ ଯେ ଗୋଟାଏ କିଛି ପାପ କନ୍ୟା ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛି, ସେଥିପାଇଁ ନୁହେଁ । ଏତେ ଶୀଘ୍ର ବାସନ୍ତୀର ଏପରି ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାଟା ତାକୁ ଭଲ ଲାଗି ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚାରିଆଡ଼ୁ ବାସନ୍ତୀର ନିନ୍ଦା ଶୁଣି ଏବଂ ସୁଭଦ୍ରାଦେଈଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ଗାତ୍ର ଅଭିମାନ ଆସିଲା । ମନେ ମନେ ସେ ଛୁର୍ବୁ ଥିଲା ଏଇଥିପାଇଁ—ବାସନ୍ତୀ ତ ସବୁ ଜାଣେ, ତେବେ ଜାଣିଶୁଣି କାହିଁକି ଏପରି କଲା ? ଏହାର ପରିଣାମରେ ସେ ଘରରେ କି ଘୋର ଅଶାନ୍ତ ଘଟିବ, ତାକୁ ସେ କେତେ ଲଜ୍ଜିନା, କେତେ ଅପମାନ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ତାହା ତ ସେ ଭବିଷ୍ୟ ନାହିଁ । ଆଉ ଥରେ ସୁଜା ଭବିଷ୍ୟ ନାହିଁ ଯେ, ଏହି ସମସ୍ତ ଝଡ଼ ତୋଫାନର ଧକ୍କା ଆସି ବାଜିବ ଦେବବ୍ରତ ଉପରେ । କେତେ ଝଡ଼ ତୋଫାନ ତ ତା ଉପର ଦେଇ ବହୁ ଯାଇଛି । ମେଘ ଯେତେବେଳେ କଟି ଯିବାକୁ ବସିଛି, ଆକାଶ ଯେତେବେଳେ ନିର୍ମଳ ହୋଇ ଆସୁଛି, ପ୍ରକୃତ ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତରାବ ଧାରଣ କରି ଆସିଲଣି, ଠିକ ସେହି ସମୟରେ ବାସନ୍ତୀ ଏକ ଗୋଟାଏ ନୂତନ ମେଘର ସୃଷ୍ଟି କଲା ? ଏ ମେଘ ଯେ କେତେଦୂର ବ୍ୟାପିବ, ଆଉ ତାର ଫଳ ଯେ କ'ଣ ହେବ ତାହା

ଦେବବ୍ରତ ଛିରି କରି ପାରିଲ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୁହଁ ଫିଟାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ କହୁ କହିପାରୁ ନାହିଁ । କହିବାର-ବାଟ ବା କାହିଁ ? ସେ ଯାହା କରୁଛି ତାହା ତ ମନ କାମ ନୁହେଁ ।

ଏହିସବୁ ଚିନ୍ତା ଦେବବ୍ରତକୁ ବଡ଼ ଅଶାନ୍ତ କରି ପକାଇଲା । ଏହି ଘୋର ମାନସିକ ଅଶାନ୍ତ ହାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଲାଗି ଏବଂ ସଂସାରିକ ନାନା ଦୃଷ୍ଟିନ୍ତାରୁ ମନକୁ ଫେରାଇ ନେବା ଲାଗି ସେ କର୍ମସ୍ରୋତରେ ଜୀବନକୁ ଢାଳିଦେବ ବୋଲି ଛିରି କଲା ।

ଗାଁରେ ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତକାଗାର କରିବା ଦେବବ୍ରତର ବହୁ ଦିନରୁ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଗ୍ରନ୍ଥାବସ୍ଥାରୁ ସେ କେତେକ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଭାବିଲା, ଲାଜପ୍ରେସ୍ ହେବ କେଉଁଠାରେ ? ସେଥିପାଇଁ ତ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୃହ ଆବଶ୍ୟକ ? ତାହା ହେବ କିପରି ? ସେହୁକ୍ଷଣି ସେ ଭାବିଲା - କାହିଁକି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ? ସେ ଧନୀର ସନ୍ତାନ, ତାର ଅଭାବ ବା କଣ ? ଇଚ୍ଛା କଲେ ତ ଅନାୟାସରେ ଗୋଟିଏ ଘର ତିଆରି କରି ପାରେ ? ତାଙ୍କର ଘର ନିକଟରେ ଖଣ୍ଡେ ଜମି ବହୁ ଦିନରୁ ଖାଲି ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହିଠାରେ ଖଣ୍ଡେ ଘର ତୋଳାଇ ଲାଜପ୍ରେସ୍ କଲେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସୁବିଧା ହେବ ବୋଲି ତାର ମନେ ହେଲା । ଗ୍ରାମର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକଙ୍କୁ ଦେବବ୍ରତ ତାର ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଜଣାଇଲା । ସମସ୍ତେ ଖୁସି ହୋଇ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତା ସଙ୍ଗରେ ଯୋଗ ଦେବେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ।

ସମସ୍ତଙ୍କର ଏପରି ଉତ୍ସାହ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତର ଟିକିଏ ଉତ୍ସାହ ବଢ଼ିଗଲା । ଘର ତୋଳା ହେଲେ ପୁସ୍ତକାଗାର ହେବ—ଏତେ ବିଳମ୍ବ ତାର ଆଉ ସହ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ଏତେଦିନ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ବସିଥିଲା—ଆଉ କେତେ ଦିନ ବା ସେହିପରି ରହିବ ? ପୁଣି ତାର ଦିନଗୁଡ଼ିକ କଟିବ କିପରି ? ସେତେଦିନ ଘର ନ ହୋଇଛି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେବବ୍ରତ ଘରର ବାହାର ଖଞ୍ଜାର ଗୋଟିଏ ଘରେ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ରଖା ହେବ ଏବଂ ସେହିଠାରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ଏକତ୍ରିତ ହେବେ ବୋଲି ଛିରି ହେଲା । ସମ୍ଭାବନା ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରଚାର କରିବାଲାଗି ହାତଲେଖା ବିଜ୍ଞାପନ ଦିଆଗଲା ।

ଦେବବ୍ରତର ଘରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ବୈଠକଟି ଦେଖୁ ଦେଖୁ ବେଶ୍ ଜମି ଉଠିଲା । ପୁସ୍ତକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରବନ୍ଧପାଠ, ନାନା ବିଷୟକ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଇତ୍ୟାଦିରେ ଘରଟି ମୁଖରିତ ହୋଇଉଠେ ।

ଦେବବ୍ରତର ମନ ଏତିକରେ ଡୁବୁ ହେଲା ନାହିଁ । କେତେ ଜଣ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକଙ୍କୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ କ୍ଷତ୍ର ମାସିକ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲା । ସମସ୍ତଙ୍କର ମତ ନେଇ ଛିରି ହେଲା ଯେ, ପତ୍ରିକା ଖଣ୍ଡିକ ହାତରେ ଲେଖା ହୋଇ ବାହାରିବ । ସେ ଯାହାର ପ୍ରବନ୍ଧ ନିଜେ ଲେଖିଦେବେ । ଦେବବ୍ରତକୁ ସମ୍ପାଦକ କରାଗଲା । ମହା ଉତ୍ସାହରେ ଯୁବକଦଳ ପତ୍ରିକା ଚଳାଇବାରେ ମାତ୍ର ଉଠିଲେ । ନାନା ବିଷୟରେ

ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟ ରଚନାମାନ ଲେଖା ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଖଣ୍ଡିକ ବାହାରିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଶା, ଏ ଉତ୍ସାହ ଅକ୍ଷୟ ରଖି ପାରିଲେ ଅଲଘନ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିବା ଖଣ୍ଡିକ ଗୁପ୍ତା ଆକାରରେ ବାହାର କରାଯାଇପାରେ ।

ପୁଣି ଗ୍ରାମର ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲର ବାଳକମାନଙ୍କୁ ନେଇ ବ୍ୟାସୀପ ଓ ଜୀଡ଼ା ପ୍ରଭୃତି ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତ ଗୋଟିଏ ଦଳ ଗଠନ କଲେ । ସ୍କୁଲ ପରେ ନିଜେ ଯାଇଁ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ନାନା ପ୍ରକାର କୁସ୍ତି ଓ ଝେଳ ଶିଖାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବାଳକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବେଶ ଗୋଟାଏ ଉତ୍ସାହର ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ସେମାନେ ଅତିରେ ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ଏହିପରି ଦେବବ୍ରତ ବୃଦ୍ଧାରର କର୍ମସୂତ୍ରରେ ମନପ୍ରାଣ ଢାଳିଦେଇ ଆହୁରି ମୃତ ହେବାକୁ ପ୍ରାଣପଣ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । କିନ୍ତୁ ଭିତରର ଅଗ୍ନି ନିର୍ବାପିତ ନ ହୋଇ କ୍ରମେ କ୍ରମେ କୁହୁଲି ଉଠୁଥାଏ । ଘରେ ମାତାଙ୍କର ବିଷଣୁ ମୁଖ ଏବଂ ସାମୟିକ କଟୁତ୍ୱ, ବାହାରେ ନାନାଆଡ଼୍ ନାନାପ୍ରକାର କୁସ୍ତି ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ସେଥିରେ ଜୁଆ ଦେଉଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଦେବବ୍ରତର ଆରବ୍ୟ କର୍ମରେ ମହାଉତ୍ସାହରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ତାହାର ନିନ୍ଦକର ଅଭାବ ନାହିଁ । ପରସ୍ପର ବାସନ୍ତୀ କଥା ଆଲୋଚନା କରି ସେମାନେ କେତେ ଆମୋଦ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ।

ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ ପୁଅ ବୋହୂଙ୍କର ମତିଗତ ଦେଖି ମିତ୍ରସୁମାଣ ହୋଇ ରହୁଛନ୍ତି । ବହୁତ ବହୁ, ପୁଣି ପୁଅର ଏ କି ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ? ଯାଗ୍ୟ ହୋଇ ଘରକୁ ଫେରିଲା, ନିଜର ବିଷୟ କର୍ମ ବୁଝିବ କ'ଣ, ଦିନରାତି ଟଟାକା ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ନେଇ ବୁଝାନ୍ତେ କ'ଣ କରି ବୁଲୁଛି ! ସେ ଆଉ ବୋହୂକୁ ଦାବିବେ କ'ଣ ? ତାଙ୍କର ସଂସାରଟି ଆଜି ଯେପରି ଅଳ୍ପ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସିମାନ ।

ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ବାସନ୍ତୀ ସବୁ ଦେଖୁଛି, ସବୁ ବୁଝୁଛି । ଦେବବ୍ରତର ମନର ଭାବ ମଧ୍ୟ ତାର ଅଗୋଚର ରହୁଲା ନାହିଁ । ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତ ଆଉ ପୁଂସକ ସେତେ ମୁକ୍ତଭାବରେ ବାସନ୍ତୀ ସଙ୍ଗରେ ମିଶିପାରୁ ନାହିଁ ବା କଥା କହୁ ପାରୁନାହିଁ । ବରଂ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ, ବାହାରେ ସମସ୍ତ କଟାଇବାକୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି । ତଥାପି ବାସନ୍ତୀ ଧୀର ସ୍ଥିର ଅଟେ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ମନରେ ତାର କେତେବେଳେ ଯୋଉ ଜନ୍ମିଲେ ସେହିଭଳି ଝାଡ଼ ପକାଇ ଦିଏ । ତାର ବିଶ୍ୱାସ, ଏ ଅଦିନ ମେଘଶୟୀ ତାର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମନରୁ ଶୀଘ୍ର ଉଭେଇ ଯିବ, ନିଜର ଭ୍ରମ ସେ ନିଜେ ବୁଝିପାରିବେ । ପୁଣି ସ୍ୱାମୀଙ୍କ କର୍ମ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ ଦେଖି ସେ ଆହୁରି ଆଶାନ୍ୱିତ ଏହି କର୍ମ ଜୀବନର ଭିତରେ ଉଭୟଙ୍କର ପୁରୁଷତର ମିଳନ ଦିନେ ଘଟିବ, ଏହି ଆଶାରେ ଦୃଢ଼ତାକୁ ବାନ୍ଧି ସେ ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତରେ ନିଜର ଗ୍ରେଟ ବଡ଼ ସମସ୍ତ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରି ଚାଲି ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

— ଚଉଦ —

ଦିନେ ଦିପଦ୍ବରେ ବାସନ୍ତୀ ସବୁ କାମଦାମ ସାରି ଖଟ ଉପରେ ଶୋଇ ଗୋଟାଏ ବଙ୍ଗଳା ମାସିକ ପତ୍ର ଓଲଟାଉଛି, ଏହି ସମୟରେ ଦେବବ୍ରତ “ନବବାଣୀ”ର ଖଣିଏ ନୂଆ ସଂଖ୍ୟା ପଢ଼ି ପଢ଼ିକା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ମୁଖ ବେଶ୍ ପ୍ରସନ୍ନ, କିନ୍ତୁ ଯେପରି ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟଟା ବାସନ୍ତୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲା, କିନ୍ତୁ କାରଣ ବୁଝି ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ବସି କହିଲା, “ବାସ, ‘ନବବାଣୀ’ରେ ତୁମର ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ବାହାରକୁ ।” ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ହଁ, ଗଲା ମାସରେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପଠାଇଥିଲି ।”

ପ୍ରବନ୍ଧର ଶେଷାଂଶଟା ପଢ଼ି ପଢ଼ି ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଯେ ଉଚ୍ଚଦରର, ଏହା ସମସ୍ତେ କହିବେ, କିନ୍ତୁ ମୋର ନିଜର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଅଛି । କେତୋଟି ଆପଣି ମଧ୍ୟ ଅଛି ।” ଦେବବ୍ରତ ଚାହିଁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭାବ କଥା ଶେଷ ହେଲା ପରି ଜଣା ଗଲା ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ମାରବ ରହିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ପୁଣି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା, ‘ବିଶ୍ବରେ ନାଶର ଛାନ’ ନାମକର ଟିକିଏ ବେଶ୍ ହୋଇଛି । ବାସ୍ତବିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ବରେ ନାଶର ଛାନ କେଉଁଠି, ଏ କଥା ଭବିଷ୍ୟର ସମୟ ଆସିଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତବିବିଧ ରହିବା ସ୍ବାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ବସ, ତୁମର ମତଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଏତେ ଦୂର ଆଗସର, ଏଇଟା ତ ମୁଁ ଆଗରୁ ଜାଣି ନ ଥିଲି !” କଥାଟା ଶେଷ, ଅଭିମାନ, ବିସ୍ମୟ ନା ଆଉ କିଛି ବୁଝି ନପାରିବାରୁ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରବନ୍ଧର ମାରବ ରହିଲା । ଦେବବ୍ରତ ପୁଣି କହିବାକୁ ଲାଗିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଏହି ଅଂଶଟା ଦେଖ, ଏଇଟା ମତେ ବଡ଼ ବିପ୍ଳବାତ୍ମକ ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଛି । ‘ମାନବ ସତ୍ୟତାର ଆଦିକାଳରୁ ଗୁପ୍ତିମାନେ ଓ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଯାବତ୍ସୟ ଦର୍ଶନ, ଇତିହାସ ଓ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଣେତାମାନେ ବାରମ୍ବାର ଜଗତକୁ ଶୁଣାଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି ଏପରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟାତ୍ମକ ସତ୍ୟୋକ୍ତି; ଯାହା କେବଳ ପୂରୁଷର ସ୍ବାର୍ଥପରତା ଓ ଅବିଶ୍ବରହିତ ତାକୁ ଯୋଗାଇଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଯେ ‘ନାଶ ପୂରୁଷର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗ’, ‘ସମାଜର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗ ନାଶ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗ ପୂରୁଷ’, ଜଗତରେ ପୂରୁଷ ଜାତିର ସକଳ କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ନାଶ ଦାୟୀ ଓ ନାଶର ରକ୍ଷା-ବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ପୂରୁଷ ଦାୟୀ’ ଇତ୍ୟାଦି କଥା ପାଠ କରୁଁ, ତାହାର ଇସ୍ତଫା ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଯେଉଁ ଲେଖକ ବା କବି, ଦୟା କରି ହେଉ ବା ଶ୍ରଦ୍ଧାକରି ହେଉ ବା ଦୃଷ୍ଟା କରି ନାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବିଷୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ସେଠାରେହିଁ ସେ ତାକୁ ବିଶ୍ବର କରି ଅଛନ୍ତି ପୂରୁଷର କଲ୍ୟାଣ ଗିରିମା ବା ପତ୍ନୀରୂପେ । ଏପରି ଗୋଟାଏ ଅଧୀନତାର ଚରମସ୍ଥିତି କ’ଣ ପାଇଁ ? ପୂରୁଷର ସମ୍ବନ୍ଧବହୁତ ନାଶର ଗୋଟାଏ

ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ରୂପ ତ କାହିଁ କେହି କଲ୍ଲନା କରି ନାହାନ୍ତି ? ଅଥଚ ନାଶ୍ବସମ୍ବନ୍ଧିତ ପୁରୁଷର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଚିନ୍ତା ଭୁବି ଭୁବି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନାଶ୍ବ କ'ଣ ଆଜନ୍ମ ପୁରୁଷର ଦାସୀ, ତାହାର ସେବିକା ? ପୁରୁଷର ସମ୍ପର୍କସୀମାର ବହୁର୍ଭାଗରେ ତାହାର କ'ଣ କୌଣସି ଅସ୍ତିତ୍ବ ନାହିଁ ? ସେ କଣ ପୁରୁଷର ଉପା, କେବଳ ଜନନୀ, ଜନ୍ୟା, ଭଗିନୀ ଓ ପତ୍ନୀ ହେବାପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ? ତାହାର କ'ଣ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଜୀବନ ସାଧନ କରିବାର ଉପାୟ — ଆଜ୍ଞା ବାସ, ପୁରୁଷଠାରୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଗୋଟାଏ କି ଜୀବନ ରୂପେ ସାଧନ କରିବ, ମତେ ଟିକିଏ ବୁଝେଇ କହିଲୁ ଭଲ, ଶୁଣେ ?”

ବାସନ୍ତୀ ଧୀର ସ୍ବରରେ ଉତ୍ତର କଲେ, “ଠିକ୍ ମୁଁ ସେ କରିବି ତାହା ନୁହେଁ, ତେବେ ପୁରୁଷ ଜଗତର ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ନାଶ୍ବର ସ୍ଥାନ ରହିବା ଉଚିତ । ସେପରି ନ ହେଲେ ନାଶ୍ବର ଜୀବନରେ ପୁଣ୍ୟତା ଆସିବ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନାଶ୍ବର ଜୀବନ ପୁରୁଷର ଜୀବନର ନୋଟିଏ ଅଂଶ ମାତ୍ର, ତାହାର ଜୀବନ ନାଟ୍ୟର ସାମାନ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ରତାଟି ଗଢ଼ାଏ । ନାଶ୍ବର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ବ ନାହିଁ ବୋଲି ସାଧାରଣଙ୍କର ବିଶ୍ବାସ । ଏ ବିଶ୍ବାସଟାହିଁ ପ୍ରଥମେ ନାଶ୍ବକୁ ଗଢ଼ିବାକୁ ହେବ, ତେବେ ଯାହା ସେ ଆପଣାକୁ ପୁଣ୍ୟ ଗୌରବ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିବ ।”

ଦେବବ୍ରତକୁ କଥାଗୁଡ଼ାକ ଭଲ ନ ଲାଗିଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଦେଖ ବାସ, କଥା ଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣିବାକୁ ନିସଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ଓ ଲେଖିବାକୁ ଯେତେ ସହଜ, ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତେତେ ସତ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ, ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମେ ନଦଶ, ପୁରୁଷର ବିନା ସାହାଯ୍ୟରେ ନାଶ୍ବର ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବା ଓ ସଫାର ସଂଗ୍ରାମରେ ଜୟ ଲାଭ କରିବା କଥାଟା ମୋ ବିଶ୍ବାସରେ କେବଳ କାଲ୍ପନିକ କଥା । କାରଣ ପୁରୁଷ ଓ ନାଶ୍ବ ଉଭୟଙ୍କର ଶାରୀରିକ ଗଠନ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ ଯେ, ଜଣେ ଶ୍ରମ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଶାନ୍ତି, ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ପ୍ରେମପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଏହି ଶାରୀରିକ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସାମାନ୍ୟ ମନେ କରି ଅବହେଳା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଏହା ଛଡ଼ା ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଦିଆଯାଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ାକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଭାବ ଦେଖ । ରୂମର ଏହି ସ୍ବତନ୍ତ୍ରତା ନୀତିର ଯଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ସମାଜରେ କି ଗୋଲମାଲ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବ ! ପୁରୁଷ ଓ ନାଶ୍ବର ପରସ୍ପର ପ୍ରେମ ଓ ସହାନୁଭୂତି ଯେଉଁ ସମାଜକୁ ଦୃଢ଼ କରି ରଖିଅଛି, ଏ ସବୁର ଅଭାବରେ ସେ ସମାଜ ସେ ଏକାକେଳିକେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ବିଭିନ୍ନ, ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ହୋଇଯିବ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଉଦ୍ଦେଶ୍ଯିକ ସ୍ବରରେ କହିଲା, ହେଲ ବା ସମାଜ ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ, ସେଥିର ଯାଏ ଆସେ ବା କ'ଣ ? ଏପରି ଗୋଟାଏ ସ୍ଵାର୍ଥପର ସମାଜରେ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ଆମର । ପୁରୁଷ ହିଁ ରାଜା, ସେହି

ନାୟକ, ସେହି ନୟନୀ, ହୁଣ୍ଡି ନାହିଁ ସବୁ ସେହି, ଆଉ ନାହିଁ କେହି ନୁହେଁ ! ସେ
 ଗୋଟାଏ ଗୁମାସ୍ତା, ସେ ପୁରୁଷର ଦାସୀ, ସେବକା, ଅଧୀନା ଆଉ ଦୟାର ପାତ୍ରୀ ।
 ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ଆମର ଏପରି ସମାଜରେ ।” ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍‌ବେଗିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା,
 ସେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍‌ବେଗିତ ଭାବରେ କହି ଉଠିଲା, “ଦେଖ ବାସନ୍ତି, ମୋ ନିଜ ମତ ଏ
 ବିଷୟରେ କ’ଣ ଏ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ରୂମର କୌତୁହଳ ଥାଇ ପାରେ । ମୋ ମତ ଏହି
 ଯେ, ପୁରୁଷ ନାରୀ ଉଭୟଙ୍କର ସ୍ଥାନ ସମାନ, ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କର ସହାୟ ଓ ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ।
 ଦୁହିଁଙ୍କର ଉନ୍ନତି ସମାନରୂପେ ହେବା ଉଚିତ । ଆଉ ତହିଁରେହିଁ ଜନସମାଜର ସମୂହ
 ମଙ୍ଗଳ ସାଧକ ହୋଇ ପାରିବ । କିନ୍ତୁ ରୂମର ଏଇ ଯେଉଁ ଗୋଟାଏ କମ୍ପୂତକମାକାର
 ସ୍ବତନ୍ତ୍ରତାର ଆଦର୍ଶ, ଏକଟି କେବଳ ଯେ ସମାଜର ଅନିଷ୍ଟକର ଓ ରାଜ୍ୟ ସୁଖ-
 ଶାନ୍ତିର ପ୍ରତିକୂଳ, ତାହା ନୁହେଁ । ଏହା ଭଗବାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ
 ଗୋଟାଏ ଦୃଶ୍ୟଜନକ ବିଘ୍ନ । ଆଉ ଏପରି ମତ ପ୍ରସାର କରିବା ଯେ କେବଳ ମିଥ୍ୟା-
 ପ୍ରସାର ଦିଗରୁ ଅନ୍ୟାୟ, ତାହା ନୁହେଁ; ଏହା ଗୋଟିଏ ନିତାନ୍ତ ନିର୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇ
 ବାସନ୍ତିର ମୂଳମ ମୂଳକୁ ଚ୍ୟୁତି ଦେବବ୍ରତ ରୁଚି ହୋଇଗଲା । ସେ ବୁଝି ପାରିଲା,
 ଡକ୍ଟର ଉଦ୍‌ବେଗନାରେ ନିଷ୍ଠୁର ହୋଇ ସେ ବାସନ୍ତିକୁ କପରି ନିର୍ମମ ଭାବରେ ଆଘାତ
 କରିଅଛି । ଅନୁଚିନ୍ତା ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ବାସନ୍ତିର ଦୁଇ ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲା,
 “ମତେ କ୍ଷମା କର ବାସ, ମୁଁ ମୂର୍ଖ ପରି କଥାବେଳରେ ରୂମକୁ ଦାରୁଣ ଆଘାତ
 ଦେଇଅଛି ।” ବାସନ୍ତି ମୂଳମ ମୂଳରେ ଜୋର କରି ହସ ଟାଣି ଆଣି କହିଲା, “ନା
 ନା, ମତେ ତ ଆଦୌ ଆଘାତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଆଘାତର କଥା କ’ଣ ଅଛି ?”
 ତା ପରେ ଅନ୍ୟ ବିଷୟ ପକାଇ ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରର ମନୋଭାବ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଲୁଚାଇ
 ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, କିନ୍ତୁ ସରଳ ସମ୍ବେଦ, ସପ୍ରତିଭା ଆଳାପ ଆଉ ଚଳିଲା ନାହିଁ ।
 ଗୋଟାଏ କି ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ବାଧା ଆସି ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଛିଡ଼ା ହେଲା, ଆଉ
 ପରସ୍ପରର ମନରେ ଦୃଢ଼ିତ ବିଭିନ୍ନ ଭାବ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଗଲା, ଯାହା ସେମାନେ
 ଅନ୍ତତଃ ସାମାଜିକ ଶାନ୍ତିରକ୍ଷା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଗୋପନୀୟ ବୋଲି
 ମନେ କଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଆଜି ସ୍ବସ୍ଥକରି ଜାଣିଗଲା ଯେ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ବାଧୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ
 ବାସନ୍ତିର ମତ ତା ମତ ସହିତ ମିଳେ ନାହିଁ ଆଉ ବାସନ୍ତି ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ପାରିଲା
 ନାହିଁ ଯେ ନାରୀ ସ୍ବାଧୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାହାର ସ୍ବାମୀର ମନୋଭାବ, ସେ ଯେତେ ଉଦାର
 ବୋଲି ଭାବିଥିଲା, ତାହା ତେଡ଼େ ଉଦାର ନୁହେଁ, ବରଂ ସାଧାରଣଙ୍କ ପରି ନାରୀ ଉପରେ
 ପୁରୁଷ ଯେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟକ ପ୍ରଭାବ ବସ୍ତ୍ର ର କରିବାର ଅଧିକାରୀ, ଏପରି ଧାରଣାର ଗୋଟାଏ
 ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କଥାରୁ ମିଳିଗଲା । ଏ ଦୁଇଟା ଧାରଣା ପରସ୍ପର ପ୍ରୀତିକର
 ହେଲା ନାହିଁ ।

— ପଦର —

ବାସନ୍ତୀର ଡାକରୀର ଏକ ଅଂଶ

“ସେଦିନ ସେହି ରୁଚ୍ଛ କାରଣରୁ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଘଟଣାଟା ଘଟିଗଲା କିପରି, ସେହି କଥା ଭାବୁଛି । ସେ ତ ଏପରି ନ ଥିଲେ । ବରଫର ଦେଖି ଆସିଛି ତାଙ୍କୁ—ମୈତ୍ରର ଶୌଜନ୍ୟର ଅବତାର, ଶାନ୍ତ, ସୁକୁମାର, ଅମାୟିକ, ପଦେ ହେଲେ କଡ଼ା କଥା ତାଙ୍କ ରୁଣୁରୁ ଶୁଣି ନ ଥିଲା । କାହିଁକି ତେବେ ସେ ଗଲିଲେ ? ମାସିକ ପତ୍ରରେ ପ୍ରବନ୍ଧଟାଏ ଲେଖିବା କ’ଣ ଭାରି ଅନ୍ୟାୟ ? କେତେ ତ ଏହା ଜାଣି ନ ଥିଲା ।

ମନେ ପଡ଼ୁଛି କୈଶୋରର ଦିନକର ସ୍ମୃତି । ଦେବ ଭାଇ ଭାଉଁଶ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଆମ ଘରକୁ ଆସି କହିଲେ — “ଶୁଣିଛ ବାସନ୍ତୀ” (ସେତେବେଳେ ଆମର ଅଲ୍ଲ ଦିନର ଚନ୍ଦ୍ରା, ‘ବାସ’ ନ କହି ‘ବାସନ୍ତୀ’ କହୁଥାନ୍ତୁ), “ମୈତ୍ରଲତାଙ୍କ ଆତ୍ମହତ୍ୟାର ବେଳ ଶୁଣିଛ ?” ମୁଁ କହିଲି, “ନାହିଁ ତ ! କ’ଣ ହେଇଛି କି ?” ଶାଢ଼ୀରେ କରୋସିନ୍ ଡାଳି, ସେଥରେ ଦିଆସିଲା ଜାଲି ମୈତ୍ରଲତା କାହିଁକି ଓ କିପରି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲେ, ସେହି କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଦେବ ଭାଇଙ୍କ ଆଖିରୁ ନିଆଁ ବାହାରୁଥାଏ; ଶୁଭମୁଖ ହୋଇ ଓ ଘୃଣାରେ ଲାଲ ହୋଇ ଯାଉଥାଏ ।

“ଏହି ତ ରୁମର ସମାଜ !” ସେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ— “ବରଫର ମାଗିଲେ, ହାତୀ ଦିଅ, ଘୋଡ଼ା ଦିଅ, ସୁନା ଦିଅ, ସ୍ୱର୍ଗ ଦିଅ, ତେବେ ଯାଇ ଆମେ ରୁମ ଝୁଆକୁ ଆଣି ରୁମ ଚଉଦ ପୁରୁଷକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଦେବୁଁ । ସମାନର ସବୁଆଡ଼େ ବରପକ୍ଷର ଏହିପରି ଦାବୀ । କନ୍ୟାକଣ୍ଠ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଦେଇ ବସିଲେ—ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବୟସରେ କନ୍ୟାକୁ ପାଞ୍ଚସ୍ଥ ନକଲେ ଛପନ ପୁରୁଷ ନରକସ୍ଥ ! କନ୍ୟାସିତାର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଆଉ ନାଶ୍ୱର ଏହି ଅସମାନ ସବୁ ପାରିଲା ନାହିଁ; ସମାଜ ଅପଦେବତାଙ୍କ ବ୍ୟାଧି ନିକଟରେ ନିଜକୁ ବଳି ଦେଇ ନିସ୍ତାର ପାଇଲା । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଆଜି ଏ ଘଟଣା ଘଟିଲା, କାଲି ଓଡ଼ିଶାରେ ଘଟିବ । ଅଛା, ଏ ପାପ କିଏ ମୁଣ୍ଡେଇବ ? ସମାଜର ପୁରୁଷ ନା, ସାମାଜର ନାରୀ ?”

ମୁଁ କହିଲି, “ଆତ୍ମହତ୍ୟାର ପାପ ଯେ କରିଛି, ସେ ।”

ସେ କହିଲେ, “କଦାପି ନୁହେଁ, ସେ କରିଇଛି, ସେ । ସମସ୍ତ ସମାଜ ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ । ଆଉ ସମାଜ ବୋଇଲେ ପୁରୁଷ ସମାଜ ।”

ସେଦିନ ସେ ମତେ ବୁଝାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ମୈତ୍ରଲତା ଯଦି ଚରକୁମାରୀ ରହିବାର ଉପଯୋଗୀ ଶିକ୍ଷା ପାଇଥାନ୍ତେ ଆଉ ସେ ଚରକୁମାରୀ ରହିଲେ ସମାଜ ଆପଣି ନ କରିନ୍ତା, ତେବେ କାହିଁକି ବରପକ୍ଷର ଅର୍ଥଲୋଭ ସମ୍ମୁଖରେ ସେ ଅମୂଲ୍ୟ ଜୀବନ ବଳି ଦେଇଥାନ୍ତେ ? ନାରୀକୁ ଏପରି ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ହେବ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆର୍ଥିକ ସୁବିଧା ନ ହେବାଯାଏ, ସେ ବିବାହ ନ କରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଚଳି ପାରେ ।”

ତା ପରେ ସେ କେତେ ଥର ମତେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି, “ସମାଜରେ ନାଶର ସ୍ଥାନ ଉଚ୍ଚ କରିବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା, ତାହାର ପୁରୁଷର ଲାଭ ଛଡ଼ା କିଛି ନାହିଁ । ମା ଶିକ୍ଷିତା ହେଲେ ସନ୍ତାନ ହେବ ଶିକ୍ଷିତ, ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷିତା ହେଲେ ସ୍ବାମୀ ପାଇବ ସାଥୀ । ସେହି ପୁରୁଣା ଶ୍ଳୋକଟି ମନେ ଅଛି ତ ? “ଗୃହିଣୀ ସତବ୍ୟସ୍ତା ସଖୀ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟା ଲଳିତେ କଳାଗୟା ।” କାଳିଦାସଙ୍କର ଏହି ଆଦର୍ଶରେ ଯଦି ନାରୀ ଗଢ଼ା ହୋଇ ପାରନ୍ତା, ପୁରୁଷ କେତେ ସୁଖୀ, କେତେ ସାର୍ଥକ ହୋଇ ପାରନ୍ତା ।” କହୁ କହୁ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ଆନନ୍ଦରେ ବସ୍ତାରିତ ହୋଇ ଉଠେ ।

ସେହି ଦେବବ୍ରତ ତ ସେ, ଆଜି ତାଙ୍କର ମତ ବଦଳିଛି କି ନାହିଁ, ଜାଣେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନରେ, ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇବା ଆଶାରେ ମୁଁ ଯେଉଁ କାମଟି ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛି, କାହିଁ ସେଥିରେ ତ ତାଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ମୁଁ ରୁ ଦେଖୁ ନାହିଁ । ଇସ୍କୁଲ କଲ ଦିନୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିନ୍ଦା ସହୁଛି; ଯାହାଙ୍କର ଟିକିଏ ଉତ୍ସାହରେ ଏତେ ଦୁଃଖ, ସୁଖ ପରି ଲାଗନ୍ତା, ସେ ତ ଏ ବିଷୟରେ ନିର୍ଲିପ୍ତ ରହୁଛନ୍ତି !

ଆଉ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ! ମାସିକ ପତ୍ରିରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ନାଶର ଦୁଃଖ ଜଣାଇଥିଲି । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଦିନେ ତାଙ୍କର କେତେ ଆଗ୍ରହ, କେତେ ଉତ୍ତେଜାବ ଦେଖିଛି । ବିବାହ କ’ଣ ସବୁ ବଦଳାଇ ଦେଲ ? ଓହ୍ଲୋ ! ବୁଝିଛି, ଏବେ ତ ମୁଁ ଆଉ ଅତି ସାଧାରଣ, ଅପରିଚିତା ବାସନ୍ତୀ ଦେଖା ନୁହେଁ; ଏବେ ମୁଁ ଅମୃତ ଗାଁ ଜମିଦାର ଦେବବ୍ରତ ବାବୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ; ମୋ ନାଁ । ପଡ଼ିଯିଲ ତାଙ୍କର କଲଙ୍କ ! ଆଜ୍ଞା—ଏଇଆ ସେ ଭାବନ୍ତି ନା, ସତରେ ? ଟିକିଏ ସାହସ ନାହିଁ ଲୋକନିନ୍ଦାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ।

ନାହିଁ, ନାହିଁ । ମତେ ବିବାହ କରି ସେ ଖୁବ୍ ସହୁଛନ୍ତି । ଲୋକନିନ୍ଦା କ’ଣ କମ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ! ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେବ କେମିତି ? ମୋହର କିଛି ଦୋଷ ହୋଇଥିବ ଯାହା ଯୋଗୁଁ ସେ ବିରକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାତରେ କେଉଁ ଦୋଷ ମୁଁ କଲି ? ତାଙ୍କୁ ପଚାରିବି ?

ମତେ ଲାଗୁଛି, ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ଯଥେଷ୍ଟ ସୁଖୀ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରି ନାହିଁ । ଘର କାମ ଆଉ ବାହାର ଦୃତରେ ମାତ୍ର ମୋ ପ୍ରାଣର ପ୍ରିୟତ୍ବ ହେଲା କରିଛି । ଆଜ୍ଞା, ଏହି ଯେ ସ୍କୁଲ, ପ୍ରବନ୍ଧ ଆଦି ଏସବୁ ତ ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ଲିପି ? ମୁଁ ଯଦି ଆଉ ଦଶକଣ ନାଶଙ୍କ ଭଳି କେବଳ ଘରକରଣାତକ କରି ବାକି ସମସ୍ତ କଉଡ଼ି ଖେଳି, ଗପ କରି ତାଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅନେଇ କରି ସୁସଜ୍ଜିତା କୁଣ୍ଡେଇଟି ପରି ବସି କଟାନ୍ତି, ତେବେ କ’ଣ ସେ ଯଥାର୍ଥ ସୁଖୀ ହୋଇ ପାରନ୍ତେ ?

କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ । ମଣିଷର ମନ ତ ! କେତେବେଳେ କ’ଣ ତାଙ୍କ ମନରେ ଥାଏ ସେହି ଜାଣନ୍ତି—ମୁଁ ଅନୁମାନ କରି କରି ଥିକ ଗଲିଣି ।

ଶାଶୁ ଡାକୁଛନ୍ତି “ବୋହୂ—ଏ ବୋହୂ—”

ଯାଏଁ, ଲେଖିବାକୁ ବି ଦଣ୍ଡେ ଫୁରସତ ନାହିଁ ।

କାଲି ରାତିରେ ସେ ବହୁତ ଉତ୍ତରରେ ଆସିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସାତେ ଏଗାରଟା କି ବାରଟା ବାଜି ସାରିଲଣି । ଆମେ ଶାଶୁ ବୋହୂ ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ଅଛିଆ ରହିଥିଲୁ ।

କାଲି ତାଙ୍କ ମୁଖର ଶ୍ଵାବ, ଆଖିର ରଙ୍ଗ ଦେଖି ମତେ ଭାରି ଭର ମାଡୁଥାଏ । ଗୋଟାଏ ଅଜଣା ଆଶଙ୍କା ଏତେବେଳଯାଏ ମତେ ବ୍ୟାକୁଳ କରି ଦେଇଛି । ଆଖି ଜବା ଫୁଲ ପରି ଲାଲ, କଣ୍ଠ ବେଳାୟ ଗମ୍ଭୀର ଓ ଶ୍ଵାସ । କଥା କହୁ ନ ଥାନ୍ତି । କିଛି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାକୁ ସାହସ କରିନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କରିଥିଲେ, ବୋଧ ହୁଏ, ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଜୀବନରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଦୁର୍ଘଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆସେ, ଯେତେବେଳେ କେତେ କଥା କହିବାକୁ ମନ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ପାଟି ବୁଜିଯାଏ, କୌଣସିମତେ କଥା ବାହାରେ ନାହିଁ । ମୋର ସେହି ଦଶା କାଲି ହୋଇଥିଲା ।

ଶାଶୁ କହୁ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପୁଅଙ୍କୁ ତ ଆଗରୁ ମନ୍ତ୍ରର କରି ନାକରେ ଦଉଡ଼ି ଦେଇ ବୁଲୁଥିଲି, ଏବେ ପୁଣି ତାଙ୍କୁ କ'ଣ କଲଣି ଯେ ସେ ଦିନକୁ ଦିନ ଝୁଡ଼ି ଯାଉଛନ୍ତି, ଉଦାସ ହୋଇ ଗରକୁ ଆସୁ ନାହାନ୍ତି, କାହାରି କୌଣସି କଥାରେ ପାଟି ଖିଟାଇ ନାହାନ୍ତି । ତାଆଣୀ ବୋହୂ ତାଙ୍କ ପୁଅକୁ ନ ଖାଇଲେ ପରା ଅସ୍ତ ହେବ ବାହିଁ !

ମୋ କପାଳକୁ ଏତେ ଦଶା ଥିଲା ! ଯାହାଙ୍କ ସ୍ତେସ ଥିଲା ମୋର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ପର୍କ, ଯାହାଙ୍କ ନିର୍ଭରରେ ମୁଁ ଶାଶୁଙ୍କ ଅବହେଳା, ସମାଜର ଧୂଳିକାର, ପୋଇଲା— ପରିବାସୀଙ୍କ ଇତର ଇର୍ଷା, ସବୁ ସହ୍ୟ କରି ଆସିଛି, ସେ ମୋ ମାନ ସମ୍ପ୍ରମ ରଖିଲେ କେଉଁଠି ନିଶାମଣି ! ନିଶାମଣି ! ତୁମେ ଯଦି ଏ ଦୁଃଖ ଜାଣନ୍ତି, ସହ, ତେବେ ମତେ ଭରସା ଦେଇ ଇସ୍ତୁଲ କରିନ୍ତୁ ନାହିଁ ।

ନିଶା କାଲି ନାଚି ନାଚି ମହା ଫୁଲିରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ସବୁଦିନେ ତାର ସେହି ଚଞ୍ଚଳ ସ୍ଵଭାବ । ଭରତର ହୋଇ ଏଣୁ ତେଣୁ କେତେ କ'ଣ ବକି ଗଲା । “ଭଉଳ ବୋହୂ, ଗୋ, ଭଉଳବୋହୂ, ନୁଚି ନୁଚି କେତେ କାନ୍ଦୁ ରୁ ଥାଉ ! ଏ ଭଉଳବୋହୂ, ତମ ଆଖିରେ କାହିଁକି ଲୁହ ? ଭାଲ କ'ଣ କହିଛନ୍ତି କି ? ମ—ମ—ବାସ କ'ଣ ବାସି ହେଲଣି କି ?”

କଥାଟା ଯାଇ ଠିକ୍ ମୋ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ବସିଲା । ତମକି ପଡ଼ି ଭିତରେ ଭିତରେ ଥରି ଉଠିଲା । ନିଶା କାହୁଁ ଜାଣିବ, କେତେ ଆଘାତ ସେ ନ ଜାଣି କରି ମତେ ଦେଲା !

ବନ୍ଧର ଅଧୀନ ସ୍ତମ୍ଭନ ଗୋପନ କରି ମୁଖରେ ହାସ୍ୟର ରେଖା ଟାଣି ଯଥାସାଧ୍ୟ ସପ୍ତଦିଗ କଣ୍ଠରେ ତାକୁ ଜବାବ ଦେଲା । “ନାହିଁ ମ, ଏଇକ୍ଷଣି ଶୋଇ କରି ଉଠୁଛି ବୋଲି ଆଖି ସେମିତି ଦଶୁଛି । ଆସ—ବସ—ନାହିଁ ନାହିଁ, ସେଠି ନୁହେଁ—ମତେ

ଆଉଜି କରି ବସ; ତୁମକୁ ଖାଲି କୋଳକୁ ଟାଣିନେବାକୁ ମନ ହୁଏ, ସାନ ନଣନ୍ତି ମୋର !”

ସେ ଧିଲଟା; କାହୁଁ ବୁଝିବ ମୋ ଦୁଃଖ ? ତାକୁ କାହିଁକି କହିବାକୁ ଯିବ ଯେ, ବାସ ସତକୁ ସତ ବାସି ହେଲଣି ?

ମତେ ବଳ ଦିଅ, ଭଗବାନ ! ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପେକ୍ଷା ଅନାଦର ସହବାକୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲି ମୋର । ଅବାଧ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ି ପଡ଼ୁଛି । ଡାଏସର ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକ ତନ୍ତ୍ର ଗଲଣି । ମୋ କାନ୍ଦଣାର ସଜଳ ସାକ୍ଷୀ, ମୌନ ସାକ୍ଷୀ ମୋର !

ଦିନକୁ ଦିନ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ଉଠୁଛି । କେଉଁ ଶାନ୍ତିରେ ଘର କରିବ ? ଶୁଣିଆଡ଼େ ମୁକ ବଧୂର ଅଭିନୟ ପରି ସମସ୍ତେ ଚପ୍ ଚପ୍ । ଶାଶୁ ଧାରଣା ଦେଇ ଠାକୁରଘରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କେହି କିଛି ପଚାରିଲେ କହୁଛନ୍ତି, “ମତେ କିଛି କହ ନାହିଁ । ଯା ବୋହୂକୁ ପଚାର ।” କହୁଛନ୍ତି, “ଏତେ ସୁଆଳ ମୁଁ ଦେଖି ପାରିବି ନାହିଁ । ମରିବ କେବେ ସେଇଆ କହ । ପ୍ରଭୁ ହେ, କେବେ ମତେ ଉଦ୍ଧାର କରିବ... !”

ବେଳେବେଳେ ମୋ ଉପରେ ଟିକିଏ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଗଲେ ଭୁନ ଭୁନ ଡାକନ୍ତି, “ଆଲୋ ବୋହୂ—ମୁଁ ତ ବୁଢ଼ୀ ମଣିଷ, ମତେ ଗୁଡ଼ିଦେ, ମୁଁ ଦେବଦ୍ରବିଜ ପୁକା ଅରବୁ ନେଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ତମ ଘର ତମେ ବୁଝି ସୁଝି ନିଅ ।” ମୁଁ କାନ୍ଦ ପକେଇଲେ କହନ୍ତି, “ହଁ, ମାଆଟି ପର ! ତୁ କ’ଣ ମତେ ଅପସନ୍ଦ ? ଦୁନିଆଯାକ ନିନ୍ଦନ୍ତି ବୋଲି ସିନା ମୁଁ ଚିଡ଼େ ।” ମୁଁ ଭୁନ ହୋଇ ରହିଲେ କହନ୍ତି, “ହଁ, ମୁଁ ବୁଝିଲିଣି ଯେ । ତମ ଦିହଙ୍କ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ କ’ଣ ହେଇଛି, ନା ? ଘର ଗରିବାକୁ ଗଲେ ସେମିତି କେତେ ହେଇଥାଏ । ଶୁଣିବୁ ଦେବବାପାଙ୍କ କଥା ? ଦେବକୁ ଯେତେବେଳେ ଚିନି ବରଷ ପୁଣି ଗୁଣ ଗୁଲିବ—ହଁ, ଏଇ ମରୁଣିର ମାସରେ ତ । ସେଦିନ କି ତଥ୍ୟ ଥିଲା, ନବମୀ କି ଦଶମୀ ମନେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ହଁ, କ’ଣ ହେଲାକି, ଦେବ ବାପା କହିଲେ ହଇହେ...”

ଗପଟା ବେଗ ଲମ୍ବା ଚଉଡ଼ା ହେଲା । ସାର ମର୍ମ—ତାଙ୍କ “ଗେରପ୍ତ”ଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଅପଡ଼ି ହୋଇ ସେ ଦିନାସକାଳ କଥା କହୁ ନଥିଲେ । ଶେଷକୁ ଯେତେବେଳେ ରାଗ ଗୁଲିଗଲା ଅଥଚ ଅଭିମାନ ଗଲା ନାହିଁ, ଦିହେଁଯାକ ହାତ ଠାଠର ହୋଇ କେତେକ ଦିନ କଟାଇ ଦେଲେ । ହଠାତ୍ ଦିନେ ଦେବବାପା ଅତକିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ‘ଦେବବୋଉ’ ବୋଲି ଡାକ ଦେଲେ, ଆଉ ଅତକିତ ଭାବରେ ସ୍ବାଙ୍କ ମୁଁହରୁ ବାହାରି ଗଲା, ‘ଓ !’ ସବୁ ମେଣ୍ଟିମାଣ୍ଟି ଗଲା ଦିହଙ୍କର ଦୁଇ ମାସ ସଞ୍ଚିତ ଦୃଢ଼ସ୍ବଭାବ ହସରେ ।

ଗପଟା କହୁଥିବା ଶାଶୁ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ମାରି କହିଲେ, “ହେଲେ ମୁଁ ଜାଣିଥିଲି, ତମେ ପାଠୋଇ ବୋହୂଯାକ ସ୍ବାମୀମାନଙ୍କୁ ହାତ କରି ରଖିପାର, ତାଙ୍କୁ ମାଙ୍କଡ଼ନାଚ ନଚେଇ ପାର । ଦେଖିବୁ ପାଠୋଇ—ଅପାଠୋଇ ସବୁ ବୋହୂଯାକ ଏକାମିତି ବୁଝା ।”

ଯାହା ହେଉ, ସାନ୍ତା ନା ଏତିକି ଯେ ମାନବହୃଦୟର ପରଲ ସତ୍ୟଟା ତାକୁ ଅଛପା ରହୁନାହିଁ । ମୋ ଶାଶୁଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ପାରଦ ପରି ଭରଲ । କାଲି ହୁଏ ତ ସେହି ଶାଶୁ ଓଲଟା ଗାଇବେ, ଏମିତି କେତେ ଗାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଜିକାର ଏହି ଅନୁକମ୍ପାଟିକୁ ମୋ ଶୂନ୍ୟ ହୃଦୟର ଅସଂଖ୍ୟ ଧନ୍ୟବାଦ ।

x

x

x

x

x

ଆଜ୍ଞା, ତାକୁ ମୁଁ ପଚାରେ, ସେ ମତେ ଯେତେ ଉପେକ୍ଷା କଲେ, ତାଙ୍କ ବୋଉ ମତେ କେତେବେଳେ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀ’, କେତେବେଳେ ‘ଭାଆଣୀ’ କହିଲେ ସବୁ ତାକୁ ସାଜେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଦାସୀ ଗୁରୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମତେ ଅପମାନ କରିବାକୁ କିଏ ? ଏ ଅପମାନ ତ ମୁଁ କ୍ଷମା କରିବି ନାହିଁ ! ନା—ମୁଁ କଠିନ ହେବି, ନିଷ୍ଠୁର ହେବି, ଅପମାନ ନିକଟରେ, ଅନ୍ୟାୟ ସମ୍ମୁଖରେ । ମୋ ଅଧିକାର ମୁଁ ଖୋଲିଅଣା ବୁଦ୍ଧି ନେବି । ଦୁର୍ବଳ ହେବି ନାହିଁ—ଦୁର୍ବଳ ହେବି ନାହିଁ ।

ସାଆନ୍ତ ସାଆନ୍ତାଣୀ ଭିତରେ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ହେଲେ ଗୁରୁ ଗୁରୁଗଣୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଡ଼ାଏ ଦଳରେ ବଢ଼ିଛନ୍ତି ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । କେଜାଣି କେମିତି ସେମାନେ ସ୍ବତଃ ବୁଦ୍ଧି ପାରିଲେଣି, ଆମ ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ମନାନ୍ତରର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦେଖା ଦେଉଛି, ଆଉ ସାଜେ ସାଜେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଆଖି ଟିପାଟିପି ଆରମ୍ଭ ହେଇ ଗଲଣି । “ଦେଖିଲ ? ସେଇ ଦେବ ବାବୁ, ସେଇ ବାସ ଦେଇ ! ପରାଯୋଡ଼ି ପରି ଯେଉଁମାନେ ଦଣ୍ଡେ କେହି କାହାରିକ ଗୁଡ଼ିପାରୁ ନ ଥିଲୁ...ସେଇମାନେ !...ସେଇମାନେ !...”

ଭାରି ଗୋଟାଏ ଖୋରାକ ଲୁଟି ଗଲଣି ସେମାନଙ୍କୁ । ଫୁସୁରୁଫାସୁରୁ ହୋଇ କଥାଟା ଗୁଣିଆଡ଼େ ଗୁଣ୍ଡ କରିଦେବେ ଯେତେବେଳେ, ସେତେବେଳେ ମୁଁ କେଉଁ ଗୌରବରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ବାଟ ଗୁଲିବି ? ମୋ ସୌଭାଗ୍ୟରେ କେତେ ଗାଁ—ହୁଅ, ଗାଁ—ବୋହୂ ହଂସାରେ ଜଳି ଯାଉଥିଲେ ! ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଦିନେ ଦେଖିବି, କୌତୁକରେ ସେମାନେ ହାତ ଠଗଠଗ ହେଉଛନ୍ତି, ମୁରୁକ ମୁରୁକ ହୁଅଛନ୍ତି, ପାଠୋଇ ବୋହୂ ନାରେ ଡଗ ମେଲୁଛନ୍ତି ! ହାସ୍ତରେ !

କେତେକାଳ ଉଣି ଶନିଆ ମାଆଟା ସୁଜା କହି ଦେଲା, “ବୋହୂସାଆନ୍ତାଣୀ କିଏ, ମୋ କଥାଟି ଶୁଣ । ଭଲରେ ଭଲରେ ଏ ଦର ଗୁଡ଼ି ଯୋଉ ମୂଲକକୁ ଆସିଥିଲ ସେଇ ମୂଲକକୁ ଲେଉଟି ଯାଅ ! ଆମ ବାବୁକୁ ଭୁଲେଇ ଭଲେଇ ଆଗ୍ରା କରି ଏତେ ବଡ଼ ନିଆକୁ ଏତେ ଟିକିଏ କରି ତ ରଖି ସାରିଲଣି, ଏବେ ଭଲରେ ଭଲରେ ବିଦା ହୋଇଯା, ମା ମଙ୍ଗଳା !”

ମୁଁ ଡୋଧରେ ଲାଲ ହୋଇଗଲି । କିନ୍ତୁ ପରେ ମନେ ହେଲା, ଏହାର କି ଦୋଷ ? ଯାହାଙ୍କ ସାହସରେ ଏ ଏକଥା କହିଦେଲା, ସେ ବି ତ ସେଇଆ କାମନା

କରୁଥିବେ ! ଜୋର କରି ହସି ହସି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଶନିଆ ମା, ତମ ବାବୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାହା ହେଲେ ନୂଆବୋହୂଟି ତମ ମନକୁ ପାଇବ ନା ?”

ଶନିଆ ମା ଟିକିଏ କ’ଣ ଭାବିଲା ।

ମୁଁ ଉପର ଉପର କହି ଯିବାକୁ ଲାଗିଲି; ହୃଦୟାବେଗ ଦବେଇ ପାରୁ ନ ଥାଏ । “ଶନିଆ ମା ଗୋ, ମୁଁ ତ ଯେତେ ଅଶାନ୍ତ, ଯେତେ ଅକଲ୍ୟାଣ ନେଇ ଏ ଘରକୁ ଆସିଲି, ତମ ସୁନା ସସାର ଚୁନା କରି ଦେଲି, ମୋ ଉପରେ ରାଗିବ, ରାଗ । କିନ୍ତୁ ଯୋଉ ନୂଆ ବୋହୂଟି ଆସିବ, ତାକୁ ତମେ ସବୁ ବାହୁନିବ ନାହିଁ ତ ? ମୋର ସୁନା ସବୁ ଦୋଷ; ତାର ସବୁ ଗୁଣ ହେବ ତ ? ନା, ତାକୁ ବି ଦିନେ କହିବ, ଯା, ଯା, ଯୋଉଁ ବାଟେ ବାଟେ ଆସିଥିଲ, ସେଇ ବାଟେ ବାଟେ ଚାଲି ଯା, ମା ଚଣ୍ଡି !”

କଥାଟା ଶନିଆ ମାର ହୃଦୟ ଖୁଣି କଲ ପରି ଲାଗିଲା । ସେ ଟିକିଏ ନରମ ହୋଇ କହିଲା, “କ’ଣ କହିବ, ମା, ତମ ନାଁରେ କେତେ ଲୋକ କେତେ କଥା କହୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ମୂରୁଖ ମଣିଷ, ଜାଣିଛୁ, ନା ବୁଝିଛୁ ? ସମସ୍ତେ ଯା କହନ୍ତି, ମୁଁ ସେଇଆ କହିଲି, ନୋହଲେ ତମକୁ କି ମୋର ଅଶରଧା ! ତମେ ତ ମତେ କେତେ ଶିଖିଥିଲ ଖୋଇଛ, ମୋ ପିଲାଟିକୁ କୁଣ୍ଡେଇ ଦେଇ ଇସ୍କୁଲରେ ବସେଇଛ । ଆହା, ତମ ପରି ମଣିଷକୁ କ’ଣ କହି ପକେଇଲି ! କେତେ ପାତକ ଲାଗିଲା ! କିଛି ମନରେ ବିଚାରବ ନାହିଁ, ମା । ବୁଢ଼ୀଟା ! ମୁଣ୍ଡ ଠିକ୍ ନାହିଁ, ବୁଣ୍ଡୁ କ’ଣ ବୋଲି କ’ଣ ବାହାରି ଯାଏ ।”

ଏହି ସବୁ ମଣିଷକୁ ନେଇ କେମିତି କାରବାର କରିବ ? ମୋ ଆଗରେ ଗୋଟାଏ କଥା, ପଛରେ ଗୋଟାଏ କଥା । ହୃଦୟରେ ମାତ୍ର ନିନ୍ଦାବେ । ମିଠା କଥା ଶୁଣିଲେ ନରମ ହୋଇଯିବେ । ଫେରି ଯାଇ ହୃଦୟରେ ମାତ୍ର ସାଇଯାକ ଦୋଷ ଗାଇ ଚାଲିବେ । ଟିକିଏ ଭାବନ୍ତି ନାହିଁ, ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ଅଥଚ ଏମାନଙ୍କୁ ଶିଖେଇ ଚୁଢ଼େଇ ମଣିଷ କରିବାକୁ ଗଲେ ଦୋଷ, ନ ଗଲେ ବି ଦୋଷ ।

ହଉ— ।”

— ଷୋହଲ —

ଦେବବ୍ରତର ଡାଏରୀର ଏକାଂଶ

“ଦିନକୁ ଦିନ ମୋର ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଉଛି, ବାସନ୍ତୀ ମୋତେ ଭଲ ପାଏ ନାହିଁ । କାହିଁକି କେଜାଣି ସବୁବେଳେ ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ମୁଁ ବିବାହ କରି ଭୁଲ କରିଛି, ଠକ ଯାଇଛି । ସମାଜକୁ ଯେ ଚୁଛି କରି ସ୍ବାଧୀନ ଇଚ୍ଛାରେ ବିବାହ କରେ, ସେ କାହିଁକି ତାହା କରେ । ? ସୁଖପାଇଁ ତ ? ପ୍ରେମପାଇଁ ତ ? ଯଦି ହଠାତ୍ ଦିନେ ସେ ଦେଖେ, ସମାଜ ସମ୍ବରଥୀ ପରି ତାକୁ ବେଢ଼ି ଯାଇଛି, ନିନ୍ଦା ବିଦ୍ରୁପର ବାଣ ବରଷି ତାକୁ ଶୁଦ୍ଧ-ବିଷତ କରି ଦେଉଛି, ଅଥଚ ଯେଉଁ ପ୍ରେମ ତାକୁ ବଳ ଦିଅନ୍ତା, ତେଜ ଦିଅନ୍ତା, ଦୁଃଖ

ସହବାକୁ ସାହସ ଦିଅନ୍ତା, ସେହି ପ୍ରେମ ବାସ୍ତବ ହୋଇ ଉଠି ଯାଇଛି, ତେବେ କେଉଁ ସୁଖର ଆଶାରେ ସେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବ, କେଉଁ ଆନନ୍ଦ ତାକୁ ବଞ୍ଚେଇ ରଖିବ ? ମୂଳରୁ ପ୍ରେମ ନ ଥାଇ ବିବାହ ଗୋଟାଏ କଥା । ସମାଜର ଆଉ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭଳି ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଦର ରହୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସହନ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ହେବାକୁ ଯାଇ ନାହିଁ । ଏଇଥିଲାଗି ଯେଉଁ ଦୁଃଖ ସମସ୍ତେ ସହ ଯାଆନ୍ତି, ସେ ଦୁଃଖ ମତେ ଅସହ୍ୟ ଲାଗୁଛି ।

ତାକୁ ଯଦି ମୁଁ ଭଲ ପାଉଥାନ୍ତି ତା ହେଲେ ବି ସବୁ ଦୁଃଖ ପାସୋର, ତା ଅନାଦର ସହ କୌଣସିମତେ କାଲି କାଟନ୍ତି । ସ୍ଵାର୍ଥଚ୍ୟାଗର ସମସ୍ତ ସ୍ଵପ୍ନଠାରୁ ଓଜନରେ ବଳି ପଡ଼ନ୍ତା ମୋର ପ୍ରେମର ଅନନ୍ଦ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ତ ଭଲ ପାଇ ନାହିଁ କେଉଁ ।

ଭଲ ପାଇ ନାହିଁ ? ନା, ଭଲ ପାଇ ନାହିଁ । ଦିନେ ମନେ ହେଉଥିଲା, ଭଲ ପାଇଛି, ବିବାହ ପୁରବେ । କିନ୍ତୁ କାହିଁ ? ବିବାହବେଳେ ତ ତା ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଚେଣୀ ଅନୁରାଗ ନ ଥିଲା । ଥିଲା ଖାଲି ଗୋଟାଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଧ, ଗୋଟାଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ମୋତନ କରିବାର ଇଚ୍ଛା । ସେଦିନ ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧର ବୁଦ୍ଧିତ୍ଵରେ ମୁଁ ବାଟବଣା ହୋଇ ଗରୁଥିଲି, ପ୍ରେମପାଇଁ ଜୀବନର ଯୁଦ୍ଧ ବର ନେଉଛି, ସମାଜକୁ ଧକ୍କା ଦେବାକୁ ଯାଉଛି । ଆଜି ନାହିଁ ପ୍ରେମର ସେ ନିଶା । ରହି ଯାଇଛି କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧର ନୀରସ ଶୂଷ୍କତା । ଏହି ଶୂଷ୍କ ଦୃଢ଼ତା ଯେନି ମୁଁ ସମାଜ ଭାଙ୍ଗିବି, ଗଢ଼ିବି ? ଏତେ ଶକ୍ତି ତ ମୋର ନାହିଁ !

ମୁଁ ଠକି ଯାଇଛି, ଠକି ଯାଇଛି, ଗୋଟାଏ ବିରାଟ ଭ୍ରାନ୍ତିର ଶୂଷ୍କ, ଶାନ୍ତ ଶୂନ୍ୟତା ମୋ ଦୃଢ଼ତା ମନକୁ ଅବସନ୍ନ କରି ରଖିଛି । ମନକୁ ଜଡ଼ୁଛି, ଦେବବ୍ରତ, ଶୁଷ୍ଟ ପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ତୁମେ ପାଳିଛ ସତ, କିନ୍ତୁ ତୁମ ଜୀବନ ଯେ ଶୁଷ୍କଠାରୁ ବଳି ନୀରସ, ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ।

ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ? ହୋଇଥିବ । ବାହାରେ ସମାଜ କରି ଦେଇଛି ଏକପରକଥା, ଭିତରେ ମା କରି ଦେଇଛନ୍ତି କୋଲରୁ ଦୂର, ସ୍ତ୍ରୀ କରି ଦେଇଛି ମନରୁ ଦୂର । କାମ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା । କ'ଣ ନେଇ କାମ କରିବି ? ଏହି ଅବସନ୍ନ ମନ ?

କାନ୍ଦିବାକୁ ମନ ହେଉଛି । କାନ୍ଦିବି ? କାନ୍ଦିବି । ଦୃଢ଼ତାର ସବୁ ବ୍ୟଥା ଲୁହ ହୋଇ ଝରି ପଡ଼ୁ, ବାସ୍ତବ ହୋଇ ଉଠିଯାଉ ଏଇ ନଇକଲଟିରେ, ଏଇ ଜନ୍ମରାତିରେ ବସି କାନ୍ଦିବି । ଥରେ ଥରେ ମନେ ହେଉଛି, ମୁଁ ତେଜସ୍ଵୀ ଦେବବ୍ରତ, ବଳିଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ମୁଁ । କାନ୍ଦିବି ମୁଁ କେଉଁ ଦୁଃଖରେ ? ନା—ଦେବବ୍ରତ, ଅହଙ୍କାରର ସ୍ଥାନ ଏ ନୁହେଁ । ନର କାନ୍ଦୁଛି କଲକଳ ହୋଇ, ଅନନ୍ତ ଶୋକାଗ୍ର ଅନ୍ତରରେ ବହୁ । ଜନ୍ମ କାନ୍ଦୁଛି ମୁକ୍ତ କରିଥାଉରେ, ଏକାକୀ ଦୃଢ଼ତାର ବିରହବେଦନାରେ । ତୁମେ ବି କାନ୍ଦ—ତୁମେ ବି କାନ୍ଦ ।

ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ସବୁ ଦୁଃଖ ଆଖିପାଖିରେ ଧୋଇ ଦେବି ।

x

x

x

x

କାଲି ରାତିରେ କେଜାଣି କେତେବେଳେ ଘରକୁ ଫେରିଲି । ଟଳି ଟଳି ମଦୁଆଜ ଭଲ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ବାସନ୍ତୀ ଶୋଇ ନ ଥିଲା । ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛା ହେଉଥାଏ, କୋରସେ ତାର ନରମ ହାତ ଦର୍ପଟିକୁ ଗୁପ୍ତି ଧରି ଜଳନ୍ତୁଳୁହୁରେ ତା ଆଖି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ—ଥରେ, ଥରଟିଏ, ତାକୁ ପଚାରେ, “ବାସନ୍ତୀ, ସତ କହ, ତୁମେ ମତେ ଭଲ ପାଅ ?” ଶୁଭ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତା, “ହଁ ।” ଆଉ, ମୁଁ ତାକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆବେଗରେ କହନ୍ତି, “ନା, ମିଥ୍ୟାବାଦୀନା ନାହିଁ !”

ପାଗଳ ପରି କ’ଣ ଲେଖି ଯାଉଛି । ହୁଁ ହୁଁ—ବାସନ୍ତୀ ତ କେଉଁ ମତେ କହୁ ନାହିଁ, ସେ ମତେ ଭଲ ପାଏ ନାହିଁ । କାହିଁ ସେ ତ କେଉଁ ମତେ କଷ୍ଟ ଦେଇ ନାହିଁ ଜାଣି ଶୁଣି !—ନା, ନିଶ୍ଚୟ ଦେଇଛି । ମୁଁ ମନକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରେଇବି ଯେ, ବାସନ୍ତୀ ମତେ କଷ୍ଟ ଦେଇଛି, ଦିନରାତି କଷ୍ଟ ଦେଇଛି । ସତ ହେଉ, ମିଛ ହେଉ, ମୁଁ ଆଜି ବିଶ୍ୱାସ କରିବି, ସେ ମତେ କେଉଁ ଭଲ ପାଇନାହିଁ, ଖାଲି ସୁଖରେ ରହିବ ବୋଲି ବାହା ହେଇଛି । ଠିକ୍—ଠିକ୍—ମତେ ସେମାନେ ଜାଲରେ ପକେଇଛନ୍ତି, ମା ଝୁଅ ଦହେଁ ମିଶି । ଏତେ ଲୋକ ଆଉ ଆଉ ସେମାନେ ମତେହିଁ ଶୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସ୍ନେହର ଛଳନା କରି ମତେ ଦେଇ ସବୁ ଫୁବିଯା କରେଇ ନେଇଛନ୍ତି । ହଁ—ହଁ, ମୁଁ ସେ କେତେ ଚଳଣ ସେମାନେ ଜାଣି ନାହାନ୍ତି ନା ? ହଁ—ଆଜିଯାଏ ଏ କଥା ଖିଆଲ୍ ହେଇନାହିଁ, ମୁଁ ବଡ଼ ସରଳ ବୋଲି ।

ବାସନ୍ତୀ ମତେ କଦାପି, କସ୍ତି ନ୍ କାଲେ ଭଲ ପାଇନାହିଁ । କେବଳ ସ୍ୱାର୍ଥ-ସିଦ୍ଧିର ଉପାୟ କରିଛି । କେବଳ ନିଜ ସୁଖ ଆଡ଼କୁ ଦରକାର ମନେ କରିଛି । ଏହି ସହଜ କଥାଟା ଏତେ ଦିନ ମୁଁ ଚାହିଁ ନ ଥିଲି କିପରି ମ !

ସେ ଯେ ପୁରୁଷ ଜାତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଛି, ସେ ତ ପ୍ରକାଶକରେ ମୋହରି ନିନ୍ଦା ନୁହେଁ ? ବାସନ୍ତୀ ଆଜି କେଉଁ ପୁରୁଷକୁ ଚାହିଁଛି, କାହା ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଛି ଯେ, ସେ ପୁରୁଷ ଜାତି ଉପରେ ଏଡ଼େ ଖପ୍ପା ହେବ ? ନିଶ୍ଚୟ, ମତେହିଁ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି, ମତେ ନୁହେଁ ? ଆଉ କାହାକୁ ? ପିଲାଟି ଦିନୁ ବାପା ନାହାନ୍ତି, ମୂଳରୁ ଶୁଦ୍ଧ ନାହାନ୍ତି, ପୁରୁଷ ଆତ୍ମୀୟ ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ତଳେ । ତେବେ ଆଉ କାହାକୁ ସେ ନିନ୍ଦା ପାରେ ? ମତେ ନ ହେଲେ ଆଉ କାହାରିକି ସେ ଭଲ ପାଇଥିବ, ପାଇ ରୁପିଥିବ, ତାହାରି ଉପରେ ଏ ଆକୋଶ ! କଥାଟା ତ ଭଲ କଥା ନୁହେଁ ? ସେ ଆଉ କାହାକୁ ଭଲ ପାଏ ? ନିଶ୍ଚୟ, ନିଶ୍ଚୟ ଭଲପାଏ । ହଁ, ଭଲପାଏ, ଅଲବତ୍ ଭଲପାଏ, ହଜାର ଥର କହିବି, ଭଲପାଏ । ମୁଁ ନିଜେ ଦେଖିଛି, ରମେଶକୁ ସେ ଚିଠି ଦିଏ । ଦେଲେ ଦୋଷ କ’ଣ ? ମୁଁ ନିଜେ ତ ତାକୁ ଏଥପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ସେ ଏପରି ଅନୁରୋଧ ରଖିଲି କାହିଁକି ? ନିଶ୍ଚୟ ତାର ଆସ୍ତତ୍ୱ ଥିଲା । ଚିଠି ଲେଖିବାଟା କ’ଣ ଦୋଷ ? ଶୁଭ ଦୋଷ । କାହିଁକି ସେ ଚିଠି ଦେବ ନା ? ତାର

କ'ଣ ଅନ୍ଧବ ? ନିଶ୍ଚୟ ମୋ ବରୁଦରେ ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିବ । ଲେଖୁଥିବ, “ମୁଁ ଏ ବିବାହରେ ସୁଖୀ ହୋଇ ନାହିଁ ।” ଲେଖୁଥିବ, “ଏ ପରିବାରରେ ମୁଁ ପୋଡ଼ି ଜଳି ମରୁଛି । ଏତକ ଦେବଦାସକୁ ଯୋଗୁଁ ହେଲା ।” ଲେଖୁଥିବ...କ’ଣ ଲେଖୁଥିବ ଆଉ ଭାବି ପାରୁ ନାହିଁ ! ବଡ଼ ବରକୁ ଲାଗୁଛି । ମୁଁ ବଡ଼ ସନ୍ଦେହ-ପ୍ରବଣ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ଧକ୍ ମତେ, ଏପରି ତ ନଥିଲା !

କାଲି ବାସନ୍ତୀର ମୁହଁ ଦେଖି ମନେ ହେଉଥିଲା, ସେ ଯେପରି କ’ଣ କହିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି, କହି ପାରୁ ନାହିଁ । କେହି ଯେପରି ତାର କଣ୍ଠସ୍ପନ୍ଧ କରି ଦେଇଛି । ଆହା, ବାସନ୍ତୀ ! ବଡ଼ ନିଃସଙ୍ଗ ସେ; କେହି ତାର ଯତ୍ନ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଶାଶୁ-ସୁକୁ; ସ୍ୱାମୀ ଉଦାସୀନ, ଗ୍ରାମର ସମସ୍ତେ ବିମୁଖ । ମତେ ବାହା ହେବାର ଅପରାଧ ଯେପରି ତାରି ! ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବାଳିକା ! ତୁମକୁ ମୁଁ କେତେ ସନ୍ଦେହ କରି ନିଜକୁ କଷ୍ଟ ଦେଉଛି । କାହିଁକି ତୁମେ ସେ ପ୍ରବଚନ ଲେଖିଲ ? ସେଇଥିରୁ ସିନା ମୋର ଏତେ ରାଗ । ଅହା, କାହିଁକି ତୁମେ ଇସ୍ତୁଲ କଲ ଏତେ ଭରତର ହେଲା ! ମୁଁ ତ ଖାଲି ଶୁଣୁଥିଲି, ଆମେ ଦିହେଁ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ କେବଳ ପରସ୍ପରକୁ ପାଇଥିବା, କେହି ଆମକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ହିନ୍ଦୁ କରି ଦେବେନାହିଁ, କି ଦେଶ, କି ସମାଜ । ମୁଁ ତୁମକୁ ଖୋଲିଆଣା ଶୁଣୁଥିଲି । ତୁମେ, ମତେ ବଞ୍ଚିତ କରି ଦେଶକାମକୁ ଆଦର ନେଇ କାହିଁକି ?

ମନ ଭିତରଟା ବେଶ୍ ନରମ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ଜଣେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ କୌଣସିମତେ ଯେ, “ବାସନ୍ତୀ, ତୁମକୁ ମୁଁ ଭଲ ପାଏ, ତୁମେ ମତେ ଭଲ ପାଅ ।” ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରିୟାଟି ମୋର ! ତାର କି ଦୋଷ ? ସେ ଯାହା ଠିକ୍ ବୁଝିଛି ତାହାହିଁ ତ କରୁଛି ? ସେ କ’ଣ ଜାଣେ ଯେ ତାକୁ ମୁଁ ଅକାରଣ ସନ୍ଦେହ କରୁଛି ?

ଥରେ ତା ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ ସବୁ ପରିଷ୍କାର ହୋଇଯାନ୍ତା ନାହିଁ କି ? କିନ୍ତୁ କିଏ ଆଗ କଥା କହିବ ? ସେ, ନା, ମୁଁ ? କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କଥା ପକେଇବାକୁ ତ ସାହସ ଦେଉ ନାହିଁ, ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ ହେଉଛି । ତାକୁ ବି ସଙ୍କୋଚ ହେଉଥିବ ଯେ ! ସେ ଯେ ନାଶ !

ଥରେ ଯଦି ତାକୁ ବୁଝେଇ ଦେଇ ପାରନ୍ତି ଯେ, “ବାସନ୍ତୀ, ତୁମ ବରୁଦରେ ମୋର ଅଭିଯୋଗ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ, କେବଳ ଏତିକି—ତୁମେ କାହିଁକି ମତେ ବଞ୍ଚିତ କରି ସଂସାର ସେବାରେ ଆପଣାକୁ ଭାଲି ଦେଉଛ । ହେଇପାରେ ଏଇଟା ମୋର ସ୍ୱାର୍ଥପର ଇଚ୍ଛା, କିନ୍ତୁ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥପରତାରେ ଯେ ମୋର ସୁଖ । ତୁମକୁ ମୁଁ ଶୁଣୁହେଁ ବାସନ୍ତୀ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଶୁଣୁହେଁ । ସଂସାର ଦାସ ପଛେ, ମୋ ଦାସ ଆଗ । ମୁଁ ତୁମକୁ ଯେତେ ଭଲ ପାଏ; ସଂସାର ତ ସେତେ ଭଲ ପାଏ ନାହିଁ !”

ଫେର ମୋର ମସ୍ତିଷ୍କ ବିକୃତ ହୋଇଯାଇଛି । ବେଳେ ବେଳେ ବେଶ୍‌ ବୁଝି ପାରୁଛି ଯେ, ମୁଁ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ନୁହେଁ । ବେଳେ ବେଳେ ମନେ ହେଉଛି, ମୁଁ ଉପାଡ଼ିଛି । ଶୁଣିଆଡ଼ୁ ମୋ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର ହେଉଛି, ସଂସାର, ସମାଜ, ପରିବାର ସମସ୍ତେ ତୋହା ହୋଇ ମନା ଦେଖୁଛନ୍ତି, ଆଉ ମୁଁ ଅଗାଧ ପାଣିରେ ପହଁରି ପହଁରି ଆକୁପାକୁ ହେଉଛି । ବେଳେ ବେଳେ ଜ୍ଞାନ ଫେରି ଆସେ । ସବୁ ମନେ ହୁଏ ମୋ ନିଜର କଲ୍ୟାଣ । ସମସ୍ତେ ମତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ଖାଦିର କରନ୍ତି, ଗାଁରେ ମୋର ପ୍ରତିପତ୍ତି ଅଛି, ସମାଜପତିମାନେ ମତେ ଡରନ୍ତି, ପ୍ରଜାଏ ମତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି, ମ୍ୟାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ମୋହୁ ସହ ହ୍ୟାଣ୍ଡଶେକ୍ କରନ୍ତି । ମା ମୋତେ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି ବୋଲି ମୋ ଉପରେ ରୁପିଛନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ମତେ ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରେମ କରେ ବୋଲି ମୁହଁରେ ପ୍ରେମ ପ୍ରସାର କରେ ନାହିଁ, ମୂର୍ଖ ! ତାର ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଦ୍ଧାଶୀରୁ ସବୁ ବୁଝି ପାରିବା ମୋର ଉଚିତ । ମୁହଁରେ କି କେହି କେବେ କହୁପାରେ ଯେ, “ମୁଁ ତୁମକୁ ଭଲପାଏ ।” ତେବେ କାହିଁକି ମୁଁ ବାସନ୍ତୀ ଉପରେ ଚିଡ଼ୁଛି ? ତା ନୀରବ ପ୍ରେମକୁ ସନ୍ଦେହ କରୁଛି ? ପେଶାଦାର ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାମାନେ ହିଁ ପ୍ରେମ କଥାର ସରବ ଆଦିଶୟ୍ୟାରେ ଅନ୍ତରର ଗୁପ୍ତତା ଗୋପନ କରନ୍ତି । ଶୂନ୍ୟ କଲସର ସିନା ଶବ୍ଦ ବେଶୀ । ପୁଣି କଲସ ତ ନୀରବ ।

+

+

+

+

ନା:—ପଟିବ ନାହିଁ । ଏସବୁ ଫଳ ଫଳର ପଟିବ ନାହିଁ । ତୁମେ ମତେ କେତେକାଳ ଠକ ଆସୁଥିବ ବାସନ୍ତ ? ମୁଁ ଜାଣେ ତୁମେ ମତେ ଭଲ ପାଉନାହିଁ । ମୁଁ ମଲେ ତୁମେ ଖୁସି ହେବ, ନା ?

ମତେ ଏଡ଼ିବାପାଇଁ କେତେ ଚେଷ୍ଟା ! ମୁଁ ଯଦି ତଲଣ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି; ତା ହେଲେ ତୁମେ ମତେ ଭାରି ଠକାଉଥାନ୍ତି !

ଦେଖ ଅରେ ! କେମିତି ମତେ ଧରୁଛୁଆଁ ନ ଦେଇ ଏଣେ ତେଣେ ବ୍ୟସ୍ତହେଉ ରହୁଛି । ଦିନ ଓଲି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ଦେଖା କରିବାକୁ ତର ନାହିଁ । ସକାଳୁ ସରକରଣାରେ ଲାଗିଲେ ଯେ ଖୋଜି ଖୋଜି ଥକ ଗଲେ ବି ଭେଟ ମିଳିବା ଦୁର୍ଘଟ । କ’ଣ କରୁଥିଲ ? ନା, “ବାସୀ ପାଇଁଟି ସରି ନାହିଁ, ଦେଖାଶୁଣା କରୁଥିଲି ।” କ’ଣ କରୁଛି ? ନା, “ଦିଅଁଙ୍କ ଫୁଲ ତୋଳୁଛି ।” କ’ଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛି ? ନା, “ଆଲ୍‌ମାରିରେ ଉଇ ଲାଗି ଗଲେଣି, ଝଡ଼ାଝଡ଼ି କରିବାକୁ ହେବ ।” ଅସଂଖ୍ୟ କାମ, ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବିଶ୍ରାମ ନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା, କାମତକ କ’ଣ ଦାସୀ ଚାକରମାନେ କରି ପାରନ୍ତେ ନାହିଁ ? ସବୁ ନିଜେ ନ କଲେ ନ ତଲେ ? ପଚାରିଲେ କହୁବ, “ଦାସୀ ଚାକର କ’ଣ ମନ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଖଟି ପାରନ୍ତି ? ସେମାନେ କ’ଣ ଆପଣା ଲୋକ ପରି ଯତ୍ନ ନେବେ ? କ’ଣ କରିବାକୁ କହୁଲେ କ’ଣ କରି ଥୋଇଦେବେ ।” ଦିପହରେ ତ ଫୁରସତ୍ ନାହିଁ ସହକେ । ଲସୁଲି ବାହାନା କରି ମତେ ଛାଡ଼ି ପଳେକଲେ ଯାଇ ତାର ଆନନ୍ଦ । ବହୁ ପଢ଼ାଇ, କାପେଟ୍

ବୁଝାଇ, ସିଲାଇ ଶିଖାଇ, କେତେରୁତାଏ ଅସତ୍ୟ, ବଣୁଆ, ମଞ୍ଚସଲିଆଣୀକୁ ନେଇ ସଞ୍ଜଯାଏ ସେଇଠି ପଡ଼ୁଥିବ ସେ ମଣିଷ ଅପେକ୍ଷା କରି କରି ନିତାନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଇ ଯାଇକେଲ ଧରି ଏକୂଟିଆ ବୁଲିବାକୁ ବାହାରିବା ପୁଞ୍ଜୁ ସେ ଘରକୁ ଫେରିବ ନାହିଁ । କେଉଁ ରସ ସେ ପାଏ ସେଥିରେ । ମୁଁ ତ ଭାବୁଛି, ମତେ ହଇରାଣ କରିବା ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ବି ସାଆନ୍ତାଣୀକୁ ଦର୍ଶନ ନାହିଁ । ଭଲ ଟିକିଏ ଛୁଟ ଉପରକୁ ଆସ, ଗୀତଟିଏ ଗାଅ, କି ହାରମୋନିଅମ୍ ବଜାଅ, ଗପ୍-ସପ୍ କର କି ବହୁ ପଢ଼େଁ, ଶୁଣ ! ତା ନାହିଁ—ଗୁକରାଣୀଙ୍କ ହାତରୁ କାମ କାଢ଼ି ନେଇ ଲାଗିଲେ ଶାଶୁଙ୍କ ପଦସେବାରେ । ରୋଷେୟା ବ୍ରାହ୍ମଣର କାମ କମେଇ ଦେଇ ଲାଗିଗଲେ ତରକାସ ରାନ୍ଧିବାରେ; କିନ୍ତୁ ନ ମିଳିଲେ ଗୁକରାଣୀମାନଙ୍କ ସଭା କରି ରାମାୟଣ ଶୁଣାଇବାକୁ ହେବ । କିଏ ସ୍ବାକ୍ତ ରାଗ ଦେଇ କହୁଥିଲା ଏସବୁ କରିବାକୁ ! ନିଜ ସ୍ବାମୀକୁ ଟିକିଏ ସଙ୍ଗଦାନ କରି ତାର ଏକାକୀ ଜୀବନଟାକୁ ଟିକିଏ ସରସ କରୁଥିଲେ କେଉଁ ପାତକ ଲାଗିଯାନ୍ତା କେଜାଣି ! ସେ ବିତରା ବାରଟାଯାଏ ବାଟ ଚାହିଁ ବିଛଣାରେ ଛଟପଟ ହେଇ ହେଇ ନିଦରେ ଅଚେତନ ନ ହେବାଯାଏ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ନାହିଁ । ଦାସ ଦାସୀ, ଆସୀୟ ସ୍ବଜନ ସମସ୍ତଙ୍କ ଝିଆ ନିଜେ ତଦାରଖ ନ କଲେ ପରା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ ହୁଏ ନାହିଁ ! ଏ ଗୋଟାଏ ବାହାନା ଛଡ଼ା ଆଉ କ'ଣ ? ଅସଲରେ ମୋ ସହୃଦ କଥା କହିବାକୁ ତାଙ୍କର ଭର ନାହିଁ । ମୋ ଦାବାଟା ଯେପରି କିଛି ନୁହେଁ—ସଂସାର ଦାବାଟାହିଁ ସବୁ ।

“କାହା ଆଖିରେ ଧୂଳି ଦେବ ତୁମେ ? ଦେବବ୍ରତ ଯେପରି ସରଳ, ସେହୁପରି ଧୂର୍ଜି । ସବୁ ଦେଖୁଛି ମୁଁ—ସବୁ ଚାହୁଁଛି । ଯେଉଁଦିନ ନିହାତି ଅସତ୍ୟ ହେବ, ସେହୁଦିନ ଦେଖିବି ସେ !”

— ସତର —

ବାସନ୍ତୀ ଉପରଘର ବସିବାଘରେ ତଉକିଟି ଉପରେ ବସିବ, ଲାମ୍ପଟା ନିଷ୍ପ୍ରଭ, ମିଞ୍ଚି ମିଞ୍ଚି ହୋଇ ଜଳୁଡ଼ି—ସାମନାରେ ଝରକାଟି ଖୋଲ ରହୁବ । ରାତି ସେତେବେଳକୁ ବାରଟା ହବ, ଗୁହୁସ୍ଥଳୀ ନୀରବ ନିନ୍ଦ୍ରାବ୍ୟ । ଦେବବ୍ରତ ତାର ସମ୍ପର୍କୀୟ କୌଣସି ଆସୀୟର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇଁ ଏତେବେଳଯାଏ ଫେରି ନାହିଁ ।

ଆସୀୟ ମାସ ରାତି । ଗାଁ କୋଲାହଲ କେତେବେଳୁଁ ଥମ୍ବି ଗଲଣି, ଝିପିଝିପି ହୋଇ ବସା ହେଉଛି, ବେଳେ ବେଳେ ଝଲକାଏ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଝରକାର କାତକୁ ଝଲେଇ ଦେଇ ନିଭି ଯାଉଥିଲା । ଆକାଶରେ ନିବିଡ଼ କଳା ବଉଦମାଳା ଗୁଢ଼ା ହୋଇ ରହୁଛନ୍ତି । ହଜା ଭିତର ଆମ୍ବ ଗଛଗୁଡ଼ିକରେ ଜୁଳୁଜୁଲୁ ଧୋକଙ୍କ ଲାଲା—ଗାଁ ଉପକଣ୍ଠରୁ ଶୁଭାଳଙ୍କର ବିକଟ ରବ, ଏସବୁର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ସେ ଦିନ ଦସ୍ତରମୁତାବକ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ଦୃଶ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ।

ଘରଭିତରର କ୍ଷୀଣ ଆଲୁଅଟି ବାସନ୍ତୀ ମୁହଁ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ କେତେ କ'ଣ ଭୁବୁଥିଲା, ଝଟ୍କା ପବନରେ ତା ଅଳକପଂକ୍ତ ଇତସ୍ତତଃ; କିନ୍ତୁ ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ପଶନ୍ତରେ କପାଳକୁ କାରମ୍ବାର ପୋଛୁବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ‘ଆରେ ! ବଉଳ କଦଳି ତ ଖୁବ୍ ଚଠି ଲେଖୁଛି !’ କହୁ ସାମନାର ଝରକାଟି ମୁହଁ ଦେଇ ଲ୍ୟାମ୍ପଟିକୁ ତେଜି ଚୌକଟିକୁ ଟେବୁଲ ପାଖକୁ ଟାଣି ନେଇ ବସିଲା । ଚଠି କାଗଜ ଆଣି ଚଠି ଲେଖି ବସିଲା—ସ୍ବର ମାସ ପରେ !

“ବଉଳ ଲେ ! କୋରଁ ଯୁଗରୁ ତୋ ଚଠ ପାଇଲଣି, ମୋ’ ଚଠକୁ ସୁଦ୍ଧି ସୁଦ୍ଧି ତୋ ଆଖିରୁ ପାଣି ମରିବଣି; ନା ? ଭାଷା ଅଭିମାନ କରିଥିବୁ—ହୁଏ ତ ଏ ସଂସାରରେ ସବୁଠୁଁ ଯୋରଟା ଶସ୍ତା ସେଇ “ଭୁଲୁବୁଝା” ଶବ୍ଦରେ ମତେ କେତେ କ'ଣ ଠଉରେଇ ସାରିବୁଣି । କିନ୍ତୁ ବଉଳ, ମୁଁ କ'ଣ କରିବି କହିଲୁ ? ସ୍ବରମାସ ଭିତରେ ମତେ ଯେ ଚଠି ଲେଖିବାକୁ ତିଲେ ଅବସର ମିଳିନାହିଁ, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ମିଛ କଥାଟା । କହିବାକୁ ମୋର ସାହସ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଏଇ ଯେ, ବନ୍ଧୁକୁ ଚଠି ଲେଖିବାକୁ ହେଲେ ଯେଉଁ ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ବନ୍ଧୁକୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଦେ, ସେଇ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଆଦେଶ ମୋ ମନକୁ ତୋଠିକି ଚଠି ଲେଖିବାକୁ ବଳେଇ ଦେଇ ନାହିଁ—ତତ୍ତ୍ବ ଲଢ଼ାଇ ଖାଦରରେ ତୋ ଭଲ ବନ୍ଧୁକୁ ଚଠି ଦେବାଟା ଯେ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ, ରୁ ଜାଣୁ । ମୋ ମନ କଥା କ'ଣ ତତେ ଆଉ ଜଣେଇବ ? ଓଃ ! ଏ ଜୀବନର ବୋର୍ଷ ବେଗାର ପରି ବୋହୁବାଠୁଁ ଝଟ୍କାମାର ବୋଧହୁଏ ସଂସାରରେ କିଛି ନାହିଁ ! ଏଠି ଏଇ ରାତି ଦିପହରରେ ତତେ ବସି ଚଠି ଲେଖୁଛୁ, ମନେ ହେଉଛି, ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଯେମିତି ଗୋଟାଏ ମୁନିଆ ବଛା ଝୁଲୁଛି, ଅନାଗତ ବିଶ୍ବାସିକାର ଏ ଉତ୍ତର ମୁନଟି ଯେକୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଭୁସି ହୋଇଯାଇ ପାରେ । ବୋଧହୁଏ ଆସନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ କେବେ ଏଡ଼େ ଉଦ୍‌ଗୁ ହୋଇନାହିଁ । ଭଗବାନଙ୍କର ଯାହା ବରଦ, ତାଙ୍କର ଉପରେ ସବୁ ନିର୍ଭର । ବଡ଼ ଅଦୃଷ୍ଟବାଦିନୀ ହେଇ ପଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗୁଛି ନା ? ମୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ କଥା ଲେଖିଛୁ, ମଣିଷ ଜୀବନରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରତିଦିନ ଲାଗିଛି, ଯେଉଁ ଦିନଟି, ଯେଉଁ ଘଣ୍ଟାଟି ଭଲ ସେ ଆଉ ଫେରୁ ନାହିଁ—ଆସୁଛି ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦିନ, ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଣ୍ଟା । ବିଶେଷତଃ ଦୁଃଖ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ଭଉଣି, ପରିବର୍ତ୍ତନଟା ଅବଶ୍ୟମ୍ବାସ—ତାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ ପ୍ରାକୃତିକ ହୁଏ ଅବା ଅପ୍ରାକୃତିକ ହୁଏ, ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଗତି ରୋଧବାକୁ । ତେବେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯେ ଖାଲି ଭଲ ଆଡ଼କୁ ହୁଏ ସ୍ବା ନୁହେଁ, ମନ ଆଡ଼କୁ ବି ହୋଇପାରେ । ଛୁଡ଼ ସେ କଥା ।

“ହଁ, ବଉଳ ଫୁଲ ! ଅନେକ ଝଡ଼ ବତାସ ଏ ଭାଗ୍ୟ ଉପର ଦେଇ ବହୁଗଲଣି ଓ ବହୁତ ଆଶା ଭରସା ଭାଙ୍ଗି ରୁଟି ଧୂଳିଯାତ୍ ହୋଇ ଲେଟି ଗଲଣି । ଅଛି—ରହୁଛି କେବଳ ଗୋଟାଏ ଅନନ୍ତ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଅତି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଆକାଂକ୍ଷା—ରାତିଦିନ-ଦିନରାତି ସେ

ଖାଲି ଧାର୍ମିକ ତାର କାମ୍ୟଲଭ କରିବାର ବ୍ୟର୍ଥ ଆଶାରେ । କିନ୍ତୁ ହାସ୍ୟ, ଉପାସ୍ୟ ନାହିଁ ତ ଆଉ ସେ ସିନ୍ଦୂରତ ଦଗନ୍ତରେଖାରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ? ଲେଖିବୁ ମୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ କଥା । ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିଶ୍ଚୟ ହସ, ବଉଳ, ତାର ଗତି କିଏ ଘୋଷ ପାରିବ ? ହେଉ ତୁ ତୋର ନିଜ କଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେଖିଲୁ, ବଉଳ, ତୋର କ'ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉ ନାହିଁ ? ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଁ, ତୁ ଅଦ୍ୟାପି ଅନେକାଂଶରେ ବାଲିକା ମାତ୍ର, ସେଥିପାଇଁ ତୋ' ଦେହମନରେ କାଳର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନଟା ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଛପା ଲଗାଇ ଦେଇ ପାରି ନାହିଁ । ମହର ଯୌବନର ଆଶା-ଭରସା, ହସ-କୌତୁକ ତୋର ବାସ୍ତବ ଜଗତକୁ ଏକ ଅବାସ୍ତବ ବାସ୍ତବର କୁହ୍ନକମାୟାରେ ସୁରଭିତ କରି ରଖିଛି । ଏ ବାସ୍ତବ ଜଗତ କ'ଣ ଜାଣୁ ? ଖରବନିଆ ଦି' ପହରର ରଡ଼ ଖରା—ତତଲ ଟାଙ୍ଗର ଭୂଇଁ—ମୁଁ ଆସିବୁ କେବଳ ତାର ଅତି ଦାଡ଼କୁ ମାତ୍ର । ଶୁଦ୍ଧିଆଡ଼େ ମତେ ଆଶାମୟ ଯୌବନର ଶୀତଳ ଗ୍ରସ୍ତା ଘେରି ରହିବ ସତ, ତଥାପି ଏଇ ଟିକିଏ ତା' ଦାଡ଼କୁ ଆସି ସେ ଧାସି ସିଝିଗଲା ଭଳି ଲଗୁଛି—ଜୀବନର ସବୁ ସରସତା ଗୁଲି ଯାଇଛି । ତୁ କହୁବୁ, ତୋ ବଉଳଟା ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାର୍ଥପର । ହଁ, ତା ସେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି—ଶହେ ଥର କରିବ । ଆମେ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧି ହେଲେ ଯାଇଁ ପରେ ସେଇ ସିଦ୍ଧିକୁ ଘେନି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତାକୁ ସଂସାର, ପରିବାର, ସମାଜ, ଦେଶ, ଯାହା କହୁ ଶୁଣ କରି ସୁଖ କରିବା, ନା ?”

ଶିଳ୍ପ ପାହାଚରେ ଦେବବ୍ରତର ଜୋଡ଼ା ଶବ୍ଦ ଶୁଭଲ । ବାସନ୍ତୀ ସକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଲା—ଏଭଳି ସହଜ ଭାବରେ ଚିଠିଟା ଲେଖିବାକୁ । “ପରେ ଅନେକ କଥା ରହିଲା ଲେଖିବାର—ଚିଠି ଦବୁ, ମୋର ସ୍ନେହ ଓ ପ୍ରୀତି ଜାଣିବୁ । ଇତି ।” କରିଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭ ହାତରେ ଲଞ୍ଚାଞ୍ଚା ମୁଦି ଗୁରୁଟିଙ୍ଗ କେସ୍ ଭିତରେ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ବେଳକୁ ଚିଠିଟା ଠକ୍କନ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେତେବେଳକୁ ଦେବବ୍ରତ ଗୌଳାଠ ମୁହଁରେ ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା, ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ଦେଖି ଚିଠିଟା ଚଞ୍ଚଳ ତଳୁଆଣି ‘କେସ୍’ ଭିତରେ ରଖି ଗୁରୁ ପକାଇ ଦେଲା । ଏ ଗୁରୁ ପକାଇବାଟା ନିତାନ୍ତ ଅକାରଣ ବୋଲି ବାସନ୍ତୀ ଆପଣା ମନକୁ ଆପେ ଟିକିଏ ମଉଳି ଗଲା ।

ଘରକୁ ଆସି ଦେବବ୍ରତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲା ବାସନ୍ତୀର ଗୋଟିଏ ଅନାବଶ୍ୟକ କୃଣ୍ଡିତ ଚଞ୍ଚଳଭାବ, ତା ଉପରେ ଗୁରୁଟିଙ୍ଗ କେସ୍‌ରେ ସ୍ତମ୍ଭଭାବରେ ଚିଠିଟି ରଖି ଗୁରୁ ଦେବା ! ସେ ଭାବିଲା, କାହିଁ, ଏତେକାଳ ହେଲଣି, ହେଲାରେ ଦିନେ ହେଲେ ତ ବାସନ୍ତୀ ତା କେସ୍‌ରେ ଗୁରୁ ବନ୍ଦ କରିଦିଏ ନାହିଁ—ଆଜି ତାର ଗୁରୁ ଦବାର କି ଅବଶ୍ୟକତା ଥିଲା ? ମତେ ଦେଖି ତାର ଏ ଭାବରେ ଧ୍ବଜ ଦବା ! ସ୍ତମ୍ଭ ମୂଳରେ ତା ମନରେ କି ଭାବ ? କାହିଁ, ଦିନେ କେବେହେଲେ ତା ଚିଠିପତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ରକମର କୌତୂହଳ ମୁଁ ଦେଖେଇ ନାହିଁ—ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ କେବେ ମୋର କି ମାତତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି, ଯାହାଯୋଗେ ତା ମନରେ ଏଭଳି ଆକର୍ଷକ କୁଣ୍ଡା ଜାଗିଲା ? ଏ ଭାବ ଜନ୍ମିବାରେ ତ କିଛି କାରଣ ନାହିଁ ? ଯାହାକୁ ମୋର ସବୁଠୁଁ ବିଶ୍ୱସ୍ତତାର ପାଣି ବୋଲି ଅକପଟଭାବରେ

ବିଶ୍ୱାସ କରି ଆସିବ—ପ୍ରୀତି ଅର୍ପଣ କରିବ—ହେତୁ ଅହେତୁରେ କେବେହେଲେ କେଉଁଥିରେ ତାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକତା କରି ନାହିଁ, ଯାହା ମନ ଉପରେ ଗୁରୁ ପଡ଼ିଲେ ମୋ ମନର ଅନ୍ଧାର ଘୋଟିଯାଏ, ସେ ପୁଣି ମତେ ଏଡ଼େ ଇଚ୍ଛା ଶୁଣେ ? କଣପାଇଁ ସେ ମତେ ଏଡ଼େ ସ୍ୱାଦୁଷ୍ଟରେ ଦେଖେ ? ଯେମିତି ମୁଁ ତା ପକ୍ଷରେ ଗୋଟାଏ ଦୟା— ତାର ସୁଖଶାନ୍ତି ଜୁର କରିବାକୁ ମୋର ଜନ୍ମ । କେବଳ ଏଇଥିା ଯେମିତି ମୋର ଅଭିଳାଷ !

ପାଞ୍ଜିର ଅନ୍ତରର ଗୋଟିଏ ଘାବ ଶୁଣି ତାର ବିଶାଳ ବନ୍ଧ କର୍ମିତ କରି ଅନନ୍ତ ଧବନରେ ମିଳେଇଗଲା । କିନ୍ତୁ କଥା କହିବାଭଳି ପ୍ରକୃତି ତାର ନଥିଲା । ବାସନ୍ତୀର କୁଣ୍ଡିତ ମୁନିଷ୍ଟକ ଲିଖ୍ୟ କରି ସୁକା ହଠାତ୍ ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଥିଲା ବୋଲି ମନ ତାର ଗୋଟାଏ ଅସ୍ପଷ୍ଟରେ ପୁରୁଗଲା ।

କାମିକ୍ ତଦର କୋତା ଯଥାସ୍ଥାନରେ ରଖିଦେଇ ସେ ଶୋଇବା ଘରକୁ ଚାଲିଗଲା—ଲୁଗାଟା ବଦଳି କରି ଯିବାକୁ ତାର ଖିଆଲା ନ ଥିଲା—ସ୍ନାତ୍ର ଘଟଣାଟିରେ ସେ କେମିତି ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ବିଛଣାରେ ପୁଣି ତାର ଭାବନା । ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀ—ବାସନ୍ତୀ ସହୃଦ ତାର ସମ୍ପର୍କ, ସାମବତ୍ ଅନେକ କଥା ତା ମନରେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ମନେକଲା, ତାଙ୍କ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ ସେଇ ବେଶୀ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ କରିବ—ପତ୍ନୀପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମିନାର ଦୁଃଖତକ ଏକାଧାରରେ ତାର ଭାଗରେ ପଡ଼ିବ, କିନ୍ତୁ ଯାହାପାଇଁ ସେ ଏତେ ସ୍ୱାର୍ଥ ବିସର୍ଜନ ଦେଇଛୁ—ଗୁଡ଼ି ପଥର କରିବ—ପ୍ରତିଦାନରେ ସେ ତାଠାର କି ମୂଲ୍ୟ ପାଇବ ? ସେ ତ ଦେବତା ନୁହେଁ ଯେ ତାକୁ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ସୁକା ଦବ ବୋଲି ଏତେ କଷ୍ଟ ବରଣକରି ତାକୁ ବିବାହ କଲା ? ସଂସାରର ସାଧାରଣ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ସେ ବି ଦେଶ-ପାରିଶ୍ରା ଆକାଞ୍ଛା ନେଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ପାରିଶ୍ରା ଲିପ୍ତା ତାର ମଧ୍ୟ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏ ଲିପ୍ତାକୁ ବାସନ୍ତୀ କି ପରମାଣ୍ଡରେ ଚରିତାର୍ଥ କରିବ ? ସେ କହି ଉଠିଲା, “ଅସହ୍ୟ—ମୋର ସହୃଦକୁ ଆଉ ବଳ ନାହିଁ ।” ଆଖି ଦୁଇଟା ତାର ପୋଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଛତ୍ରପଟ୍ଟ ହୋଇ କେତେବେଳେ ସେ ସ୍ତମ୍ଭେଇ ପଡ଼ିଲା । ବାସନ୍ତୀକୁ ଶୋଇବା ଘରକୁ ଯିବାକୁ ସେ କହିଲା ନାହିଁ—ଜାଣିକରି କହି ନାହିଁ, କି ଭୁଲି ଯାଇଥିଲା, କିଏ ଜାଣେ ? ଏଇ ସ୍ନାତ୍ର ଘଟଣାଟିରେ ବାସନ୍ତୀ ତା’ ପକ୍ଷରେ ନିହାତି ଯେମିତି ଅବାନ୍ତର ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ନେଟି ପ୍ରକୃତି ତାର ନିତ୍ୟ ଆୟୋଜନର ଉପରୁ ଦେଇ ପ୍ରଭାସକୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରି ଜଗତକୁ ଆଣିଲା । ସ୍ଥାବରଜୀବ ଉପାସିତର ନବଚେତନାରେ ପ୍ରାଣର ଆବେଗରେ ସ୍ତମ୍ଭେଇ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଚରଦନିଆ ପୁରୁଣା ପ୍ରଭାତଟି ନିତି ପୁଣି ନୂଆ ନୂଆ ରହସ୍ୟ ବୋଲି ହୋଇ ଆସେ କୁଆଡ଼ୁ ?

ସୁଭଦ୍ରା ଉଠିବା ପୁଙ୍ଗବ ବାସନ୍ତୀ ତାର ପ୍ରାତଃକୃତ୍ୟ ସମାପ୍ତ କରି ସାରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ଏତେ ଉତ୍ତର ହେଲଣି, ତାର ଦେଖା ନାହିଁ କାହିଁକି ? ସନଥାମା ଦୁଆର ଖରକୁ ଖରକୁ ପଚାରିଲା “ସାଆନ୍ତାଣୀଏ, ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀ କାହିଁକି ଉଠି ନାହାନ୍ତି ? ଏତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଗାଧୁଆ ସରନ୍ତାଣି ।” ଦେବବୋଉ କହିଲେ—“ଗଲୁ ତାକୁ ଉଠେଇ ଦରୁ, ଦେଲ ହେଇଗଲଣି, କାହିଁକି ଏତେବେଳଯାଏ ଶୋଇପଡ଼ିବ ।” ସନଥାମା ଶିଡ଼ିରୁ ଡାକ ଡାକ ଗଲା—“ବୋହୂ ସାନ୍ତାଣି, ତମ ଶାଶୁ ଉଠି କାମଧନ୍ଦାରେ ନାଗିଲେଣି—ତମେ ଶୋଇଚ ଏତେବେଳେଯାଏ । ଶାଶୁ ଡାକୁଚନ୍ତି ଉଠି ଆସ ।” ଡାକ ଡାକ ବାସନ୍ତୀ ଶୋଇବା ଘରକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲା, ଘରେ କେହି ନାହିଁ—ସ୍ବକର ବଛଣା ଟେକି ଘର ଓଲଟାଇ ଦେଇ ଗଲଣି । ଏ ରହସ୍ୟର ଅର୍ଥଭେଦ କରି ନ ପାରି ସେ ଟିକିଏ ଅଳ୍ପକା ମାରି ଯାଇ ଅନ୍ୟ ଘର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶୋଇବାକୁ ଗଲା ।

ବସିବାଘର କବାଟ ଅଉଳା ହେଉଥିଲା । ସନଥାମା ଠେଲି ଦେଇ ଦେଖିଲା—ବୋହୂ କଣ୍ଠରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟିଏ ଆଗ୍ରମ ଚଉକରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଚନ୍ତି—ମୁଣ୍ଡଟି ଚୌକ ପ୍ରାନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ଡଳିପଡ଼ିବ—କେଶବାସ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ । ସନଥାମା ବସିତ ଭାବରେ ଚାହିଁ କହିଲା, “ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣି—ଆଗୋ ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣିଏ ।” ଡାକରେ ଧଡ଼ପକ ହୋଇ ଉଠି ଲୁଗା ସଜାଡ଼ୁ ସଜାଡ଼ୁ ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “କି ଲେ ସନଥାମା, ଦିନ ଦି ଘଡ଼ିଯାଏ ତ ମୁଁ କ’ଣ ଆଜି ଶୋଇପଡ଼ିଲି; ବୋଉ କ’ଣ କରୁଚନ୍ତି ?” ସନଥାମାର ବସିତ ଚାହିଁବାରେ ତାର ଅନେକ କଥା ଯେ ଧସପଡ଼ିଗଲା, ଏଇଟା ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଚାହିଁ ନିଜର ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ ତାର ଅନୁତାପର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ଉଷଡ଼ ଲଜ୍ଜିତ ଭାବରେ ଦ୍ରୁତ ପଦରେ ତଳକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲା ଶାଶୁ ପରିବା କାଟୁଚନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଆଗ ଦେଇ ଗାଧୁଆ ଘରକୁ ଗଲବେଳେ ତା ଗୋଡ଼ ବମୁଡ଼ ହୋଇ ଏଣେ ବୋଲି ତେଣେ ପଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଏଠିକି ଆସିବା ଦିନୁ ସେ କେବେ ଏଡ଼େ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନାହିଁ—ଏଇଯୋଗୁଁ ନିଜ ଉପରେ ତାର ଭାସ ଭାସ ହେଉଥିଲା । ପୁଣି ସନଥାମା ତାକୁ ଯୋଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖିବ, ସେ ଯଦି ତାର ସ୍ବାଭାବିକ ରଚନାଭଙ୍ଗୀରେ ପଲ୍ଲବାଇ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିବ, ତେବେ ଶାଶୁ ତା ସମ୍ମୁଖରେ ଯାହା ଭାବିବେ, ସେଇଟା ଷ୍ଟବ୍ଧ ଅନୁମାନ କରି ତାର ମାଟିରେ ମିଶିଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଥିଲା ।

“ସାଆନ୍ତାଣି, ତମ ବୋହୂଙ୍କ ଡଙ୍ଗ ଦେଖିଲଣି ନା ?” “କ’ଣ, ମୁଁ ତ ସେମାନଙ୍କର କିଛି ଅନ୍ତ ପାଇ ନାହିଁ, କଥା କଣ ?” “କଥା ଗୋଟାଏ କ’ଣ, ଛେନାରୁଡ଼ ! ତମ ବୋହୂଙ୍କ କାଲି କ’ଣ ବୈଠକଘର ଆଗମଚୌକରେ ଶୋଇଥିଲେ, ଦିହ ନୁଖୁରୁ—ମୁଣ୍ଡ ଝାମୁରୁ ହେଉଛି, ଡାକିଲୁ ମତେ ଦେଖି କ’ଣ ଏଣୁ ତେଣୁ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି କହିଲେ, ମୁଁ ସମ୍ଭବ ପାରିଲି ନାହିଁ । ଦେବ ବାବୁ ତାଙ୍କ ଘରେ ନ ଥିଲେ—ଘର ଝଡ଼ାଝଡ଼ି ସରିଲଣି ।”

“ମୁଁ ତ କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ—ସୁଖି ଅବା ତାଙ୍କର କଲି ଲାଗିଥିବ—କିଏ ସେ ମାୟାରେ ପଶିବ ସେ ଜାଣିବ ? ମୋ’ କପାଳଟା ସବୁର ହାଲିକ ସେରନ୍ତା ବୋଲି ମୁଁ ଏଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣି, ଜାଣି । ଏମିତି ଗୁଣ୍ଡାଗଣ ବୋହୁ ସଫାରରେ କିଏ କରିବ ? ନା ଲେ ମା ! ସାରିରେ ଭାଇରେ କାହା ଆଗରେ କୋଉଁଠି କିଛି ପିଟେଇରୁ ନାହିଁ—ଘର କଥା ଘରେ ନ ଦାବି ପଦାରେ ପକାଇଲେ ଭଗାଣ ହୁଏ କଥା—ଆମ ମୁଣ୍ଡ ତଳେ ପଡ଼ିବ ।” ସନ୍ଧ୍ୟାମା ସହାନୁଭୂତିରେ କହିଲା, “ସାନ୍ତାଣି, ତମର ଆଉ କୋଉଁ ଟାଣଟା ଭାଙ୍ଗି ନାହିଁ ସେ ଏ କଥାରେ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ହରୁଟ ?” “ହଁଲେ, ଯାହା କହିଲୁ ଲେ ମା ! ‘ଭୋର ମା ଲଜେ ନ କାନ୍ଦେ—ସେବେ କାନ୍ଦେ ଦୁଆର କଲି କାନ୍ଦେ ।’ ସେଇମିତି ମୋ କପାଳ ଦଣ୍ଡା, ଦେବକୁ ନ କହି କାହାକୁ କହିବ ?” “ରାତି ପାହାନ୍ତାରେ ନଦ ଭାଙ୍ଗିଲୁ ପାନ ଖାଇବ ବୋଲି ବଟୁଆ ଖୋଜିବାକୁ ମୋ ଘରକୁ ଗଲବେଳକୁ ଉପରେ ତାଙ୍କ ଶୋଇବାଘର ଅନ୍ଧାର ହେଇଛି, ବୋହୂଙ୍କ ଘରେ ଆଲୁଅ ଜଳୁଥିଲା, କ’ଣ ଗୋଟାଏ ବହୁ ଧର ପଡୁଥିଲା ପରି ଦୁଶିଲା । ମୁଁ ଭଲ କରି ଅନେଇଲି ନାହିଁ—ମୋ ମନେ ସିନା କ’ଣ ନବାକୁ କରିବାକୁ ସେ ଘରୁ ଆସିଛନ୍ତି । ତେଜିକ—ହୁଁ...”

ବାସନ୍ତୀ ଗାଧୁଆପାଧୁଆ ସାର ଆସୁ ଆସୁ ସନ୍ଧ୍ୟାମାର ଶେଷ କଥାପଦକ ତା କାନରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଅପମାନରେ ତାର ତାଳୁଠୁଁ ତଳିପାଯାଏ ଜଳିଗଲା । ମୂଳରୁ ଶାଶୁଙ୍କର ଓ ସନ୍ଧ୍ୟାମାର ମୁହଁମୁହଁ ହୋଇ ବସିବାର ଡାँଚ ଦେଖି ସେ ମନେ ମନେ ଠଉରାଇ ନେଇଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଉପାଦାନ ।

ଶାଶୁଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ତାର ଆଜଣା ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଜଣେ ଭତରକାଠାୟା ସାଙ୍ଗରେ ତା’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏପରି ଆଳାପ କରିବା ଭଲ ମାତତା ସେ ଆଶା କରି ନ ଥିଲା । ଶାଶୁଙ୍କ ମୁହଁରେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଦାସୀ ତା’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ସମ୍ମାନହୀନକର କଥା କହିବ, ଏଇଟା ଶାଶୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉପାଦେୟ ବୋଧ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତା’ ପକ୍ଷରେ ଉପାଦେୟ ବୋଲି ସେ ଭାବି ପାରିଲା ନାହିଁ—ବରଷରେ ତାର ରକ୍ତ ଉତ୍ତପ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ଭଲଦିନ ହୋଇଥିଲେ ହୁଏ ତ ସେ ତା’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଭରକମ ସମାଲୋଚନାକୁ ସହ ନେଇ ପାରିଆନ୍ତା—ନିଜର ଅବସ୍ଥା ବୁଝିବାର ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ଓ ସହ୍ୟଶକ୍ତି ଦ୍ଵାରା । କିନ୍ତୁ କାଲି ରାତିଯାକ କାନ୍ଦି ଉଠିବୁ ରହୁ ତା ମୁଣ୍ଡ ବୁଲୁଥିଲା । ଆଖି ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ସିଝି କଲା ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ନିଜ ଦେହର ଭାର ବହୁ ସହଜ ଭାବରେ ତଳିବାକୁ ଯେମିତି ସେ ବଳ ପାଉ ନ ଥିଲା । ସ୍ଵା ଗୁଡ଼ା ଆଦୂର ଗୋଟିଏ ଗୋଟି କାରଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । କେତେଦିନ ହେଲା ଏଭରକମ ବିରୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦହସହା କରିନବାକୁ ଅନବରତ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାର ମନ ଯେମିତି ଦିନକୁ ଦିନ ନିଜର ଶାସନ ମାନ ପାରୁ ନ ଥିଲା । ଦେବଦ୍ରବର କମିତି ଏକ ଖାପଛଡ଼ା ଭାବର ଏ ସେ ପ୍ରତିବିମ୍ବା, ଏଇଟା

ତାକୁ ଅଗୋଚର ଥିଲା । ଏଇଯୋଗୁଁ ଏ କର୍ମିତଟିକ ସହ ଚାଲିଯିବା ଭଳି ବଳ ସେ ପାଇଲା ନାହିଁ—ଗୋଟାଏ ନିଶ୍ଚଳ ଆନ୍ଦୋଳ ତା ମନରେ ରୁଜ ହୋଇ ଆଲୋଡନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ମନେ ମନେ କହୁ ଉଠିଲା—“କାହିଁକି, କୋଉଁଯୋଗୁଁ ମୋର ଏ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ—ମୁଁ ତ କିଛି ପାପ କରି ନାହିଁ !” ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଯଥା ସମ୍ଭବ ଶାନ୍ତ ସ୍ଵରରେ ସେ ଶାଶୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କେବଳ ଏତିକି କହିଲା, “ବୋଉ ! ଆପଣଙ୍କର ମୋ ଉପରେ ପୁରା ଅଧିକାର ରହିଛି—ଏ ଦାସୀର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରଖିବାକୁ ମୁଁ ଦିନେ ହେଲେ ମୁହଁ ବଢେଇ ନାହିଁ—ତେଣୁ ଆପଣଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ମୁତାବକ ମତେ ନିଜେ ସବୁ କଥା କହିପାରନ୍ତି, ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅମଙ୍ଗ ନୁହେଁ—କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ମୁହଁ ଉପରେ ଜଣେ ଗ୍ରେଟଲେକ ଆପଣା ବୋହୂକୁ ଦେଖେଇ ଏମିତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାବରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବ—ମୋର ନିଜର ମାନ ଅପମାନ ନାହିଁ—ମୋର ନ ଥାଉ, ଆପଣଙ୍କର ତ ଅଛି ? ଏ କ’ଣ ଆପଣଙ୍କ ସମ୍ମାନ ଉଣା କରୁ ନାହିଁ ? ମୁଁ କ’ଣ ଆପଣଙ୍କର ଏତେ ପର ?” ଏତିକି କହି ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ ରଖି ଲୁଗା ବଦଳିବାକୁ ସେ ଶିଝି ବାହୁ ଉପରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ମୁଖର ବୋହୂଟିର ସଙ୍ଗତ କଥା ଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ଦେବବୋଉ ଲଜ୍ଜାରେ, ରାଗରେ ଭାରି ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲେ । ସନ୍ନିଆମା ଆଗରେ ତାଙ୍କର ବୋହୂ ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଅପମାନ କରିଗଲା—ଏଇ ଆଦାତଟାକୁ ସେ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସନ୍ନିଆମା ଓ ସେ ଦିନକୁ ଯାକ ଯେମିତି ଏ କଥାଗୁଡ଼ିକରେ ମାଟିରେ ମିଶି ଯାଉଥିଲେ । ଦୋଷରେ ନିର୍ଦୋଷରେ ଏତେ ଗାଳି ଖାଇ, ଖୁଆ ଖାଇ ଦିନେ ହେଲେ ମୁଣ୍ଡଟେକି ଯୋଉଁ ବୋହୂ ତାଙ୍କୁ ପଦେ ଜବାବ ଦେଲେ ଦିଏ ନାହିଁ, ସେ କ’ଣ କଲା, ନା, ଗୋଟାଏ ଚାକିରୀ ଆଗରେ ମୁହଁକୁ ଅନନ୍ତ ଅନନ୍ତ ବକିଦେଇ ଗଲା ! କିଛି ନ ହେଲେ ଯାତ ପର ଯିଏ, ତାକୁ ତ ହେଲେ ମଣିଷର ମୋହବତ୍ ତକ୍ଷୁଲକ୍ଷା ଟିକିଏ କରିବାର ଅଛି ?

“ସାନ୍ତାଣୀ, ତମେ କାନ୍ଦୁଛ ଏଇ ଗୁର କଥାକୁ ? କ’ଣ ପାଇଁ ରୁଜୁଟାକୁ ଏତେ ନୁହ ଗାଳି ପକାଉଛ ବସିକରି”—କହି ନିଜ କାନରେ ସନ୍ନିଆମା ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଲୁହ ପୋଛିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଣେ ସହାନୁଭୂତିରେ ତରଳି ତା ଆଖିରୁ ବି ଲୁହ ଗଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । “ସେ ମୋ କପାଳ ଲୋ ବାସୁଣୀ ! କ’ଣ ଏ ଗୁଡ଼ି ବରଦାୟ ନ କରିଛି ଯେ, ଏଇ କଥାକୁ ମୁଁ ଧରି ବସିବି ? ‘କେତେ କେତେ କଥା ନ କଲେ କାନ୍ଦୁ, ଜୀବ ଯିବାଯାଏ ନ ଯିବ ମନୁ’—ସେଇଭଳି କଥା ହେଲା ଇଏ ।” ପରିବା ବାଉଁଶିଆଟା ଘରେ ରଖି ବାରଣ୍ଡାଟା ଓଲଟି ସାରି ସନ୍ନିଆମା ଉଦାସୀନ ଭାବରେ କହିଲା, “ମୁଣ୍ଡଟାରେ ତ ତେଲ ଟିକିଏ ବାଜେ ନାହିଁ, କି ନ ମାସେ ଛ ମାସେ ପାନିଆ ପଣେ ନାହିଁ—କ’ଣ ହେଲାଣି ଦିହ ମୁଣ୍ଡ ଅବସ୍ଥା !” ତେଲଗିନାଟାକୁ ଆଣି ତେଲ ଲଗାଇ ଦବାକୁ ବସିଲା—‘ନାହିଁ, ନାହିଁ’ ବେଳ କେତେ ହେଲାଣି, କିଆଡୁ କିଛି ହେଇ ନାହିଁ କହି

ତେଲ ଟିଳିଏ ନାଁକୁ ମାରି ଦେଇ ନିଲିପ୍ତ ଭାବରେ ଦେବଦୋଇ ଆଜି ହଠାତ୍ କାହିଁକି ପୋଖରୀକୁ ଗାଧୋଇ ଗଲେ !

ଆଠଟା ସାଢ଼େ ଆଠଟା ବାଜିଯିବଣି । ନିତି ପୋଖରୀ ଗୁଠରେ ଏଇ ସମୟରେ ଗ୍ରାମର ମୁଖ୍ୟ-ସମିତିର ଦୈନିକ ଅଧିବେଶନ ବେଶ୍ ଜମି ଉଠି ସୁରୁଖୁରୁରେ ଶେଷ ହୁଏ । ବଡ଼ ଅନ୍ଧାରରୁ ଝିଅ ବୋହୂଏ ଗାଧୋଇ ସାରି ପଲାଇ ଯାଇଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ପଛକୁ ଯେଉଁମାନେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ଉଦୟ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ଆଡ଼ୁଡ଼ାର ମୁଣିଆ ମେମ୍ବର ।

ମୁକୁତା ମାଉସୀକୁ ସମସ୍ତେ ‘ମାଉସୀ’ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି । ବହୁତାର ପାଲି ଆଜି ତାଙ୍କର । ମୁଖ୍ୟ ଶସ୍ତ୍ରୀ ନିଶାମଣି । “ବାପମାଆଙ୍କ ମୁହଁ ବଡ଼ାରେ ଝୁଆଁ ଆଗରୁ ଯାହା ଉପରମୁହଁ ହୋଇଥିଲା, ପୁଣି କଟକିଆଣୀ ବୋହୂ ଯୋଉଦିନୁ ଏ ଗାଆଁକୁ ଅଇଲଣି, ସେଇଦିନୁ ଝୁଆଁ ବୋରାବର ଅଣ୍ଟି ରାତଣୀ ହୋଇଗଲଣି । ମାନ୍ଦ୍ର ମଣିଷକୁ ଦେଖିଲେ ମାନ ମହତ କରିବା—ସଂସାର ଝିଅଙ୍କ ଉତ୍ତରେ ଚଳିବା, ସ୍ତ୍ରୀ ତ ନାହିଁ; ସଶୃଣ୍ଠା ଅସଶୃଣ୍ଠାରେ ପଦେ ଯେବେ ଆକଟି କରି କହିବ, ତେବେ ସେ ମୁହଁ ମାରି ରହିବ, ନା ଠିଆ ନାଟୁଡ଼ରେ ନାଚିବ ! ଯିଏ ପାଟି ଫିଟେଇଥିବ ସେ ଆଗ କାଲି ମାକୁଲି ହେଉ ନାଜରେ ଜଳିଯିବ !” ଦାମବୋଉ କହିଲେ, “ଏବେ ତ କି ଓଲଟା ଯୁଗ ଆଇତ—କେହି କାହା ମୁହଁକୁ ଅନର ନାହାନ୍ତି, ରୁଜୁଡ଼ିଆ ଇଜଡ଼ ଦି’କଡ଼ା କରୁଛନ୍ତି ! ଝୁଆଁଦିନୁ ବୋହୂଦିନୁ ଆସି ଏତେକାଳ ବଢ଼ିଗଲଣି—ନାଚି ନାଚୁଣୀ ହେଲେଣି, କିଏ ଗୋଟାଏ କୋଉଁଥେରେ ପଦେ ଆମକୁ ଶୁଣି ଦେଇ ନାହିଁ । ଆମ କାଳରେ ନାଜ ସରମ, ଡର ଭୟ ଥେଲା, ଏବେ ତା ମୂଲପୋଛ ।” ରମିବୋଉ କହିଲେ, “ନଣିକ ଯିଏ ବୋହୂକରି ଘରକୁ ନବ, ତା କପାଳ ସଲଖ ଏକା ।” ଦାମବୋଉ କହିଲେ, “କାହିଁକି, ଯିଏ ତା ହାତ ଧରି ବାହାହୁବ, ତା ମନକୁ ପାଇଲେ ପାଠ ସଜଲା, ଗାଁଲୋକଙ୍କ ପରଶଂସାକୁ କିଏ ଏବେ ଅନେଇତ ?” ମୁକୁତା ମାଉସୀ କହିଲେ, “ହଁ ଲେ ମା—ଝୁଆଁ କିଏ ପରଶଂସା କଲା—ନା ଜାଣି । ଏବକାଳରେ ଶାଶୁ ଶଶୁର, ଯାଆ ନଣନ୍ଦ ନ ଥିଲେ ତ ଭଲ—ଥିଲେ ବି କାହାର ଗରଜ ପଡ଼ିତ, ପରଜ ମରଜି ଜଗି ଚଳିବାକୁ ? ଯେହା କଥାରେ ଯେହା । ଆମର ଗାଁ ବୋହୂଏ ଥିଲେ କ’ଣ, ଏଣିକି ଏଣିକି ହଉଛନ୍ତି କ’ଣ, ଦେଖୁନା—ଆପଣାସାପଣା ଗୁରୁକ !” ରମିବୋଉ କହିଲେ, “ଆମ ଦିନେ ସିନା ପାଞ୍ଚ ସାତ ବର୍ଷ ନେଶାଏଁ କବାଟକଣ୍ଠରେ ପଡ଼ି ସଜୁଥିଲା—ମରବାହାଏଁ ଶାଶୁମାନେ ପାଟି ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ବାପଘରୁ ଯେବେ ବାହାଜିଉଣା ପୁରୁଷ ପରବ ଦିନେ ଗଉଡ଼ ଉଣ୍ଡାଘାଟିଏ ଆସୁଥିଲେ, ଚିଟି ଖଣ୍ଡିଏ ଆଣି ନୁହେଇ କରି ହାଣ୍ଡିଶାଲେ ରଖୁ । ତାକଟିକି ଏତେ କୋଉଁଠୁ ଆସୁଥିଲା, କିଏ ଦଉଥିଲା ? ବାପା ଭାଇ, କି ହେଇ ହେଇ ଗାଁନୋକକୁ ଚଢ଼ିଥିଲା । ବହୁ ଖଣ୍ଡିଏ ବୋଲିବୁ ଯେବେ, କାଲେ କିଏ ଶୁଣିବ ବୋଲି କୋଉଁ ଛଟକରେ କବାଟ କଲି ବୋଲିବୁ । ଏବେ ତ ସବୁ ଦେଖୁଛି ଆମର ଆଖି !”

ମୁକୁତା ମାଉସୀ କହିଲେ, “ଗୋଟାଏ ଝୁଅ କି ବୋହୂ ମନ୍ଦ ହେଲା ବୋଲି କ’ଣ ରାଜକନ୍ୟାକ ସେମିତି ହେବେ ? କାହିଁକି, ଏବେ ତମ ଝୁଅ ଗୁରୁକୁ ନେଇ ଇସ୍କୁଲରେ ବସେଇବ ତ, ପାଇବ ସେ ପଛକୁ । ମାଆଲେ, ସେ ଟୋକାଗୁରୁକୁ ଅତି ଭବିଷିଲେ ବଚନ ବାହାରୁ ନ ଥିଲା, ଏବେ ସେବେ ଗୋଟାଏ ବୋଲହାକ ବଚେଇବ, ସେ କାନକୁ ନେବେ ?...” ବାଧା ଦେଇ ଦାମବୋଉ କହିଲେ, “ସେମିତି ପେଟେ ଗିଳି ସାରିବେ, ତାକୁ ଆଉ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବ କି ? ‘ଇସିକୁଲ ବେଲା ହେଇଗଲାଣି—ନଶିଅପା ଗାଲିଦବ—ଭାଉଜବୋଉ ଘୋଷା ହେବେ’ କହୁ ସେମିତି ଚଳ—କାହା ଘରେ ନିଆଁ ନାଗିଲା ପେଟ ତ ଦୌଡ଼ିବେ, ଦୌଡ଼ିବେ, ଆଉ କିଏ ତାକୁ ଦେଖେ ?” ମୁକୁତା ମାଉସୀ କହିଲେ, “ଗୋଟାକୁ ବାଛୁଥିଲା, ଏବେ ସବୁଏଁ ସେଇମିତିକା ହେଲେଣି । ‘ଗୁରୁ ନ ଆସଇ ଘରକୁ, ପଦାନାମ ମୋର ଚନ୍ଦ୍ରଟ ଚକଣ କହୁଦେଉଥାଏ ପରକୁ ।’ ସେତେ ପାଠ ଝୁଅ ପଢ଼ିଲେ, ସବୁ ତ ଚୁଲିମୁଣ୍ଡକୁ ଯିବ ।” ଚୁଣାବୋଉ ସୁରୁଣା ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଟିକିଏ ପଡ଼ାଶୁଣା କରନ୍ତି, ଗୁଣାଗୁଣି ଥିଲା ଜାଣନ୍ତି ବୋଲି ଟିକିଏ ଟାଣ ଅଛୁ । ସେଇଯୋଗୁଁ କଥାଟା ସାରିଲେଇ ନେଲୁ ଭଲ କହିଲେ, “ତା ନୁହେଁ ଆଉ କ’ଣ—ହେଲେ କ’ଣ ହେଲା, ଘୋର ଗୁଣାଗୁଣି ନୂଆ ଫେସନରେ ଏବେ କେତେ ଜାତିରେ ଭାଷାଗଲାଣି, ସେ ସବୁ ଶିଖୁଛନ୍ତି ଯାହା, ଏତକ ଭଲ କଥା ।” ରମିବୋଉ କହିଲେ, “ଆମେ କ’ଣ ହାଉଡ଼ୀ, ଅନ୍ଧୁଣୀ କାଲୁଣୀ ହେଇଛୁ ସେ ଏତିକି ଭଲ ମନ୍ଦ ବାରିବା ଜ୍ଞାନ ଶକତି ଆମର ହେଇ ନାହିଁ ? ଯୋଉଁଟା ଭଲ କଥା ତାକୁ କିଏ ଭଲ ନ କହିବ ?” ଦାମ ବୋଉଙ୍କର ଚୁକୁଣା ବୋଉଙ୍କର ଟିକିଏ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଗୋପନ ଭାବରେ ବହୁ ଦିନରୁ ଥିଲା—ଦାମବୋଉ ଦେଖେଇ କରି କହିଲେ, “ଆପଣା କଥା ଆପେ ଏବେ ଜଗ । ପର କଥାରେ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା କିଆଁ ପଡ଼ିବ !”

ଏଥମଧ୍ୟରେ ଦେବବୋଉ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲେ । ମୂଳରୁ ଆଲୋଚନାତକ ନ ଶୁଣିଲେ ହେଁ ପଛକଥା ଶୁଣି ମୂଳଟା କେଉଁଆଡ଼କୁ ଠଉରେଇ ନବାକୁ ତାକୁ ବେଶୀ ବେଶ ମାଇବାକୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମୁହଁର ଅଭିମାନ୍ୟରେ ଗମ୍ଭୀର ଭାବଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ‘ସମିତି’ଟା ପଛକୁ ଭଲ ଜମିଲା ନାହିଁ । ନଠେଇ ହୋଇ ଗୋଡ଼ ହାତ ଘଷି ମାଜି ହବାର ଓ ତା ସଙ୍ଗରେ ବଶିମ୍ଭାଳାପ ସେମିତି ମୁଣ୍ଡବେତକ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା, ସେ ସୂକ୍ଷ୍ମଟିକ ହଠାତ୍ ଦେବବୋଉ ଆସିପଡ଼ିବାରୁ ଛୁଡ଼ିଗଲା ।

ସମିତିର ମେମ୍ବରମାନଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଖାଦାହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାମବାସିନୀଙ୍କର ଦେବବୋଉଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ସମ୍ପୁର୍ଣ୍ଣ । ଅବଶ୍ୟ ଏତକ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ମାନବିକତା ପାଇଁ ନୁହେଁ—ଏକମାତ୍ର ଜମିଦାରଘରଣୀ ବୋଲି କେତେବେଳେ କ’ଣ ସ୍ଵାର୍ଥସିଦ୍ଧିର ଆଶା ମଧ୍ୟ ରହିବ, ଏଇଥିଯୋଗରୁ । ଟିକିଏ କଥା ହେଲେ ସମସ୍ତେ ପରାମର୍ଶ ମାଗି ଆସନ୍ତି ଦେବବୋଉଙ୍କୁ । ସହଜରେ ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଉପରେ କୌଣସି କଥା କେହି କହିବାକୁ ସାହସ କରନ୍ତି ନାହିଁ—ସୁଖି ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଥିଲେ ତ କଥା ନାହିଁ । କେଜାଣି କାହିଁକି, ଏକ-

ଘଣ୍ଟା କରୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଦେବପ୍ରଚର ବିବାହ ସମୟରୁ ଦେବବୋଉଙ୍କ ପ୍ରତି ସମସ୍ତଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଶତଗୁଣ ବଢ଼ି ଯାଇଛି । ଗୋଟାଏ ଉପାଦେୟ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବେ ବୋଲି ସେମାନେ ମନେ ମନେ ଠିକ୍ ଜାଣିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଶାଶୁ ବୋହୂଙ୍କର ସ୍ବମ-ସ୍ବବଶ ପାଲଟାର ଅଭିନୟ ଯଥାଯଥ ନ ହେବାରୁ ଶିକାର ହାତପୋତି ହେଲା ନାହିଁ । ଏଥରେ ବିଫଳ-ମନସ୍ତାମ ହୋଇ ଶେଷରେ ଅନ୍ୟ ଛତ୍ରର ଅନୁପସ୍ଥାନରେ ଶ୍ୟାମଦୃଷ୍ଟିମାନ ସଞ୍ଚାଳିତ ହେଲା । ଯେଉଁଦିନୁ ବାସନ୍ତୀର ସ୍କୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ସେଇଦିନୁ ସେମାନଙ୍କର ସଙ୍କଳ୍ପ ଶୋଳଅଣା ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ସେମାନେ ଏଇଟା ବେଶ୍ ଜାଣିଥିଲେ ଓ କିଛି ସୁରାବ୍ ବ ପାଇଥିଲେ ଯେ, ବୋହୂଙ୍କ ତାଳ ହାତରେ ଶାଶୁଙ୍କ ତାଳ ଆଉ ଠିକ୍ ମିଳୁ ନାହିଁ ।

ଦେବବୋଉଙ୍କ ମୁହଁ ଅତି ଗମ୍ଭୀର ଦେଖି ଗ୍ରାମ୍ୟସାମନ୍ତଜଙ୍କ ଭିତରେ ସେହୁକ୍ଷଣି ତକ୍ଷରୁ ଗୁଡ଼ ଖୋଳାଖୋଳ ଚାଲିଲା । ଆଉ ବେଶୀ ପଟିବ ନାହିଁ ଜାଣି ଯିଏ ଯାହାର ଘରକୁ ତରତର ହୋଇ ଚାଲିଗଲେ ।

ସାତ ଅଠ ମିନଟରେ ଦେବବୋଉଙ୍କ ଗାଧୁଆ ସରେ—ଆଜି ଉତ୍ତର ହେଲଣି ଦେଖି ସନ୍ନିଆମା ବଦଳା ମଠାଟିକୁ ପୋଷଣ ବନ୍ଧରେ ଗଣ୍ଡି ବସିଯାଇ କହୁଲା, “ସାଆନ୍ତାଣି, ଆଜି କେଇଘଣ୍ଟା ଗାଧୋଇବ କି ? ନୂଆ ପାଣି ଗୁଡ଼ାକ, ଶବ୍ଦ କର କରବ, ଉଠି ଆସୁନା ?” “ଏ ଜୀବନରେ ତ କେତେ ଶ୍ରେଣ ଅଛି—ଏ କଣ କୁହୁ ମୁଁ ଜୀବନ ହେଲି କି ସହଜରେ ଯିବି !” ସନ୍ନିଆମା ଏସ୍ବା ଶୁଣିବ ବୋଲି ଭରସା କରୁଥିଲା କହୁଲା, “ଦେଖିଲ ତ ସାଆନ୍ତାଣି—କେତେ କେତେ କଥା ଆମ କାନ ନ ଶୁଣୁ—ଗୁଡ଼ି ନ ସହୁରି !”

“ମୋ କପାଳ ତ ନଆଁ ଲୁଗିଯାଇଛି, କ’ଣ ଶୁଣିଲି କି ? ବହୁଥିବାଯାଏ ତ ଆହୁରି କେତେ ଏ କାନ ଶୁଣିବ—ଏ ଗୁଡ଼ି ସମାଲିବ । ଦଶପଦରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଟି ଫିଟୁ ନ ଥିଲା, ସେ ମତେ ସେମିତି ଦେଖିଲେ ବୋଲି ସିନା ଏତେ ଝାଡ଼ିଗଲେ । ବୋହୂ ଭଲ ହଉ ମନ୍ଦ ହଉ, ମୋର ତ ? ତା ଶରୀର ବହୁଥିବା ବେଳେ ବାଦ ମିଶିଗଲା ଏକା ଗୁଠକେ ପାଣି ପେନ୍ଥଥିଲା—ସେ ଗଲୁଦିନୁ ଘର ଶିଫ୍ଟଗଲା—ଗାଁବାଲା ମୁଣ୍ଡରେ ଚଢ଼ିଲେ ।” “ସେ କଥା କାହିଁକି ପଡ଼ୁଛି ସାଆନ୍ତାଣୀ ? ମଣିଷ ଯାହା ପାହୁଲେ, ଦଇବ ବଧାତା ସେଇଆ ପାହୁବସିଲା । ତମ କଥାରେ ଚଳିଥିଲେ ବୋହୂକୁ ଦେଖେଇ ଶିଖେଇ ଏମିତି ସବୁ କହୁଥାଆନ୍ତେ—ଆମେ ପଥର ହେଇ ଶୁଣୁଥାଆନ୍ତେ—କାହାର ଏଡ଼େ ଗୁଡ଼ି ପଦେ କହୁବାକୁ ! ତମ କଥା କିଏ ଗୋଡ଼ଧୂଳିରେ ଖାତର ତଳକୁ ଆଣେ ଯେ, ତମେ କାହାକୁ କହୁବ ?” “ପୁଅ ଯେମିତି ବୋହୂ ସେମିତି । କିଏ ମୋ କଥାରେ ରହୁଲେ ଯେ, କାହାକୁ ବତେଇବ ? କାଳ ତ ବେହୁଆ ହେଲଣି । ପୁଅମାନେ ବୋହୂମାନଙ୍କ କଥାରେ ନ ରହ କ’ଣ ଆମର ଭଲ ମରହଟ୍ଟିଆଣୀ ବୁଢ଼ୀ-ମାନଙ୍କ କଥାକୁ ଟାକି ବସିବନ୍ତି ? ଆମେ ବା ଆଉ କେଇଦିନ—ଦିନ ସରିଗଲେ ଗଲା—ତାଙ୍କ ଭଲକୁ କହୁରୁ—ସବୁ ଦିନକୁ ତ ସେଇମାନେ ଶୁଣିବେ । ଆମେ ଥୁଣ୍ଡା ଗଛପରି

ବଞ୍ଚିବୁ ବୋଲି ତାଙ୍କ ନିନ୍ଦାରେ ଆମ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ହେବା ନାହିଁ—ଆମେ ଯାହା ନ ମରୁଛୁ ! ହଟ୍‌ହଟ୍‌ ଭାବେ କ’ଣ ସରିଲାଣି, ମା !” ସନ୍ଧ୍ୟାମା ଅନୁପସ୍ଥିତ ବାସନ୍ତୀକୁ ଉଦ୍ବେଗ୍ୟ କରି କହିଲା, “ତମେ ଆଉଟି ନେଣା ପଡ଼ି କଲ ତ କଲ—ମିଛରେ ପର ଝୁଅକୁଡ଼ାକୁ ଗୋଟେଇ ଗୋଟେଇ ଆଣି ଭଗାବୁଣୀଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଚୁଢ଼ାକୁ ବାରନ୍ଦା ଶୁଣିବାରେ ଆମର ଦରକାର କ’ଣ ଭଲ ?” “ମୁଁ ତ କହୁଛି—ବୁଝେଇଲି—ଚିଡ଼ିଲି, ସେ କୋଉଝିଅରେ କାନକୁ ନେଲ ନାହିଁ. ମୁଁ ଆଉ କ’ଣ କରିବି, ସନ୍ଧ୍ୟାମା ? ସେତେ ମୁରୁଖ ହେଲେ ସଂସାରରେ ଆମେ ସେତେ ବଢ଼ିଲୁଣି, ସେମାନେ କ’ଣ ସେତେ ଅଙ୍ଗେ ନିଭେଇ-ଲେଣି ?...”

କଥା ଭିତରେ ଧନଆ ଆସିପଡ଼ି କହିଲା, “ସାଆନ୍ତାଣୀଏ ! ବେଳ ଉତ୍ତର ହେଲାଣି ବୋଲି ବୋଉସାଆନ୍ତାଣୀ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଆପଣଙ୍କୁ ଡାକିବାକୁ ମତେ ପଠେଇଲେ, ଆସନ୍ତୁ ତତ୍ତଳ ।” ଦେବବୋଉ ବ୍ୟସ୍ତ ଭାବରେ ପଚାରିଲେ, “ଦେବ ଖାଇଲଣି !” ଧନଆ କହିଲା, “ରନ୍ଧାବତା ଯାରି ପୁଣ୍ୟାସ୍ତ୍ର ବସିବ, ଦେବବାବୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଖୋଜୁଥିଲେ, ଦୟାଏ ହବ ଖାଇଯାରି ବ୍ରଜବାବୁଙ୍କ ଘରକୁ ତାସ ଖେଳିବାକୁ ଗଲେଣି ।” “ବୋହୂ ?” “ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀ, ନିଶାଦେଇ ବସିଥିଲେ ।” ସନ୍ଧ୍ୟାମା ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଟିକିଏ ଅଶ୍ରୁଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଟିହାଇ ଦିବାକୁ କହିଲା, “ତତେ ପଠାଇ ଥିଲ ! ଶାଶୁଙ୍କୁ ନ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ଧ ଜଳ ରୁଟେ ନାହିଁ କି ନା, ସେଇଯୋଗୁରୁ ତତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ତଡ଼ି ପକେଇଲେ ! ମୁହଁରେ ନୋକଦେଖାଣ ବେସ୍ତ, ନା ପେଟରେ ?” ବୋହୂଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଟିକିଏ ଆସୁପ୍ରସାଦ ପୁଣି ଅନୁଭବ କରି ଦେବବୋଉ କହିଲେ, “ହେଇଟି ଗୁଲ୍‌ ଉଠିଲ ।” ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଣି ଆଞ୍ଜୁଳାଏ ଟେକିଦେଇ ଦେବବୋଉ ଗୁଲ୍‌ଆସିଲେ ।

ବାସନ୍ତୀ ଶାଶୁଙ୍କ ସେବା କରିବାରେ ଦିନେ ହେଲେ ସୂଚି କରି ନାହିଁ, ଆଜି ବି କରିବା କଥା ରୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସକାଳର ଘଟଣାଟି ତା ହସଦ୍‌ସ୍ବ ମୁହଁଟିକୁ ଟିକିଏ ମଉଲେଇ ଦେଇଥିଲା । ନିଶାଦେଇ ସାଙ୍ଗରେ ମୁହଁର ମାନତା ମିଶି ତାକୁ ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ଦେଖାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ନ ଜାଣିଥିଲେ ନ ବୁଝିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ନିଶାମଣି ମୁହଁଟି ଅକାରଣ ସେଇଯୋଗୁଁ ଶୁଣିଯାଇଛି । ଶାଶୁଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଧୋଇଦେଇ ଅଲୁଗୁଣିରୁ ଲୁଗା ଆଣି ଦେଇ ବାସନ୍ତୀ ନିତିକା ପରି ଆଜି ମଧ୍ୟ ତା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଗଲା ।

ଦେବବୋଉ ଆଗରୁ ନରମା ଧରିଥିଲେ; ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା, ବୋହୂଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଆଜି କିଛି ହେଲେ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିବ; କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ତାହାର ଆଶ୍ବସ୍ୟ ସୁଦ୍ଧା ନ ପାଇ ମନଟା ଆହୁରି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଦେବବୋଉ କହିଲେ, “ଆଲୋ ନିଶା ! ଭାଉଜବୋଉ ସକାଳୁ କ’ଣ ଖାଇବ କି ନାହିଁ ? ମୁଁ ତ ଏତେ ଉତ୍ତର କଲି, ତାକୁ କିଏ ବାଢ଼ିଥିବ ସେ, ସେ ଖାଇଥିବ ? ଏତେ ଦିନର ବୋହୂ ହେଲାଣି, ନିଜେ ନେଇ ଆଣି ଖିଆପିଆ କରି, କହୁ କହୁ ମୋର ଚୁଣ୍ଡ ଘୋର ହେଇଗଲାଣି—ତେବେ ସେ ଶୁଣିଲା ନାହିଁ ।” ନିଶା କହିଲା, “ବଡ଼ମା ! ମୁଁ ତ

ଏଇକ୍ଷଣି ଜମାରୁ ଅଇଲ, ମୁଁ କେମିତି ଏବେ ତାଙ୍କ ଖାଇବା ନଖାଇବା କଥା ଜାଣିଲି ?”
 “ଯାହା ଦିନେ ନାହିଁ କାଲେ ନାହିଁ, ତା ଆଜି ହେଉଥିଲା—ସେ କୋଉଁଦିନ ଯାଗକରି ନ
 ଖୋଇଲେ ଖାଉଥିଲା ? ମୁହଁ ତ ଶୁଖିଗଲାଣି—ଖାଇନାହିଁ ।” ବାସନ୍ତୀ ଲଜ୍ଜିତ ଓ ବକୃତ
 ମୁଖରେ କହିଲା, “ନାହିଁ, ବୋଉ, ଦୟାଏ ଡେରି ହେଲେ କ’ଣ ମୋ ପେଟ ପୋଡ଼ି-
 ଯାଉଛି ? ଆଗେ ଆପଣ ପୁନାକରି ଆସନ୍ତୁ, ମୁଁ ଖାଇବି ସେ !”

ସକାଳେ ଶାଶୁଙ୍କୁ ସେ ଯାହା କହିଥିଲା, ସେ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଏତେବେଳେଯାଏ ତା
 ମନରେ ହାଣିକୁଟି ହେଉଥିଲା । ଅନୁତାପରେ ସେ ଭାବୁଥିଲା, “କାହିଁକି, କେତେ କ’ଣ
 ତ ସହ୍ୟଆସିବ, ଏ ଅବା କୋଉଁ ଭାରି କଥାଟାଏ ସେ, ସମ୍ଭାଳି ନେଇପାରିଲି ନାହିଁ ।
 ସେତ ସେଇପରି ମଣିଷ, ଜଗିରାଣି ମୋରପରି ଚଳିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି କ’ଣ ତାଙ୍କର
 ଦୋଷ । ପୁଅଙ୍କୁ ଏଡ଼େ ଗୋଲବସର କରି ସେ ଦିନେ ତାଙ୍କର ପଦେ କଥା ସହଜ ନାହିଁ;
 ତାଙ୍କୁ ସିନା ସେମିତି କାଟିଲା ବୋଲି ସେ ରୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲେ । ସେ ଯଦି ମତେ ଦି’
 ଗୋଇଠା ମାଗିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ମୋ ମନ ଏମିତି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ହୁ-ହୁ, ମୁଁ
 ଅଭାଗିନୀ—କି ଅସହ୍ୟ ! ମୁଖରୁକି ଭଲ କାହିଁକି ତାଙ୍କୁ ଆପାତ ଦେଲି ? କେଡ଼େ ବାଧୁଥିବଟି !
 ମୋର ଏତେ ଦିନର ଶିକ୍ଷା ଦକ୍ଷା ସମସ୍ତ ଟିକିଏ ଅସାବଧାନତାରେ ପାଣିରେ ପଡ଼ିଲା ।
 ମୋ ବବେକ ମତେ ଖାଲି ମିଛରେ ସମର୍ଥନ କରେ ସିନା !” ଶାଶୁଙ୍କର ଆଶାଘାତ
 ମମତାଭରା ବ୍ୟବହାର ତାକୁ ଆହୁରି ଲଜ୍ଜିତ, ଅନୁତପ୍ତ କରିପକାଇଲା । ଲଜ୍ଜାରେ ଶାଶୁଙ୍କ
 ମୁହଁକୁ ଚାହିଁବାକୁ ତା ପ୍ରକୃତି କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସେ ଭାବିଲା, “ମୁଁ ବୋଉଙ୍କ
 ପାଦ ଧରି କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବି । ମୋର କୃତକର୍ମର ସ୍ତ୍ରୀ ଛଡ଼ା ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ
 ନାହିଁ ।”

— ଅଠର —

ପାଇଟି ସାରିଦେଇ ବାସନ୍ତୀ ଉପରମହଲକୁ ଗଲା । ସେ ସୁବରୁରୁପେ ତାର
 ନିତ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟତକ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାର କେବଳ ମନେ ହେଉଥିଲା, ଯେମିତି ସେ
 ଆଜି ବେଠିଆଙ୍କ ଭଳି ଠିକା ପାଇଟି ସାରି ଆସିଛି । ମେଘୁଆ ରାତିପରି ତା ମନ
 ଭାବୁଥାନ୍ତା ।

ଏ ଦିନ ଯେଉଁ ଦଟିଶାଗୁଡ଼ିକ ଦଟିଯାଇଛି, ବାସନ୍ତୀ ତହିଁରେ ନିଜକୁ
 ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ ଯେମିତି ତାର ପତ୍ନୀ ପାଉ ନ ଥିଲା । ଦେବଦ୍ରୁତ ତା ଉପରେ କାହିଁକି
 ଅଭିମାନ କରି ବସିଛି, ଏଇଟା ସେ ଜାଣି ପାରିଥିଲା । ତାର ଅପରାଧୀ ଅଥର ଅପ୍ରଗତିଭର
 ମନଟା ଦେବଦ୍ରୁତ ସାମନାକୁ ଯିବାକୁ ଭାଷା କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲା, ପାଦ ଚଳି ଚଳୁ
 ନ ଥିଲା, ମନ ଉଠି ଉଠୁ ନ ଥିଲା ।

ଶିଥିରେ ତଟୀର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ବାସନ୍ତୀ ସମସ୍ତ ଭାବରେ ଗୋଟାଏ ବାଜେ ବହୁ
 ଖୋଲି ସେଥିରେ ଦୃଷ୍ଟି ସଂଲଗ୍ନ କରିଦେଲା । କାଳେ ଦେବଦ୍ରୁତ ହଠାତ୍ ଏ ଘରକୁ

ଗୁଲିଆସେ, ଏଇଯୋଗୁ ତା ଗୁଡ଼ି ଭିତର ଆଶଙ୍କାରେ ଦମ୍ଭଦମ୍ଭ ହୋଇଉଠିଲା । ଦି'ଦିନ ହେଲା ସେ ଲୁଚି ଲୁଚି ଏଡ଼େଇ ଏଡ଼େଇ ନିଜକୁ ଗୋପନ କରି ରଖିବୁ, ଆଜି ଯଦି ଧରାପଡ଼େ, ତେବେ ତାର କି ଶାସ୍ତିଟା ହବ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ-ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମିଶା ଏଇ ଆଶଙ୍କାଟିକୁ ଗୋଟାଏ ଆଶ୍ରୟ ଦେବାକୁ ସେ ବହୁ ବାହାନା ଧରି ବସିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ମଧ୍ୟ ବାସନ୍ତୀ ପରି ଏ ଦି'ଦିନ ତାକୁ ଏଡ଼େଇ ଏଡ଼େଇ ପଦାରେ ପଦାରେ ରହୁଛି । ସେ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଗୁଡ଼ି ଅଭିମାନଟିକ ଯୋଷି ତାଠୁଁ ବେଶୀ ଦୋଷୀ ହୋଇପଡ଼ିବ, ଏଇ ଭାବଟା ତା' ମନରେ ଉଠି ତାକୁ ଅସ୍ଥିର କରିପକାଇଲା । ବାସନ୍ତୀ ପାଖକୁ ଯାଇ ସେ ଆଗ କିମିତି କଥା ଆରମ୍ଭ କରିବ, କ'ଣ କହିବ, କେମିତି ସହଜ ଭାବରେ ଗୁଞ୍ଜିବ, ଏଗୁଡ଼ିକ ମନେ ହେଲାବୁ ସେ ବାସନ୍ତୀ ଘରର ଚୌକାଠ ଡେଇଁପାରିଲା ନାହିଁ ।

ପାଞ୍ଚ ସାତ ମିନିଟ ଯାଏ ବାସନ୍ତୀ ଘର ଦରଜା ପାଖ ଦେଇ ସେ ପା'ରୁର କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାସନ୍ତୀ ଯେ ତାର ଏ ଭାବର ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରି ନାହିଁ, ମନକୁ ଏଇ ଆଶ୍ଚାସର ଆଖିଠାର ମାରି ସେ ସ୍ପନ୍ଦିତ ନିଶ୍ୱାସ ମାରିଲା, କିନ୍ତୁ ଡାହଣ ଦୁର୍ଘଟିଶାଳିନୀ ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ଭବରେ ମନକୁ ଏମିତି ଯାପଡ଼େଇ ଦେବାଦ୍ୱାରା ସେ ଆପେ ଠକିଗଲା । ଗୋଷ୍ଠରେ କହିଲା—“ମୋ ଘରେ ସୋରେଇ ଖାଲି ପଡ଼ିବ, ଏ ଘର ସୋରେଇରେ ପାଣି ଅଛି କି ?” ଖାଇନାରି ପନ୍ଦର ମିନିଟରେ ଯେ ଦେବବ୍ରତ ଗୋଷ୍ଠରେ ଏପରି କଣ୍ଠାଶ୍ରୁତପ୍ରାଣ ହୋଇ ବଛଣା ଗୁଡ଼ି ଉଠିଆସିଲା, ନିଜର ଏ ଖାପଛଡ଼ା ଆଚରଣଟି ନିମିଷକେ ବୁଝି ବାସନ୍ତୀ ସାମନାରେ ସେ ସଙ୍କୋଚ ବୋଧକଲା ।

ବାସନ୍ତୀ କହିଲା—“ହଁ, ଏ ଘରେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପାଣି ରଖିଦେଇ ଯାଇଛି ।” ବ୍ରାଜେଇ ଉପରେ ରହୁଥିବା ତାର ପ୍ରେମ ରୂପା ଗିଲିସଟି ନେଇ ପାଣି ଗିଲିସେ ଦେବବ୍ରତ ହାତକୁ ବଢ଼େଇ ଦେଲା ।

ଗୋଷ୍ଠର ଦାଗ ଦେବବ୍ରତର ଲେଖମାସି ଯେ ନ ଥିଲା, ଏଇଟା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ତଥାପି ଅବସ୍ଥାସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ି ଲାଗିପଡ଼ି ଅଧ ଗିଲିସଯାଏ ପାଣି ପିଇବାର ଶୋଚନୀୟ ଦଶା ଦେଖି ବାସନ୍ତୀ ଗୁରୁଆଡ଼ି ସମ୍ଭାଳିନବାକୁ ସ୍ବିଗ୍ନ ଧରରେ କହିଲା—“ଆଉ, ଏତେ ପାଣି ପିଇବ କାହିଁକି, ଦିହ ଝରାପ ହବ ଯେ ।” ଦେବବ୍ରତ ଦେଖିଲା, ତାର ସମସ୍ତ କୌଶଳ ବ୍ୟର୍ଥ । ସେ ଅପଦସ୍ଥ ଭାବରେ ଗିଲିସଟା ଟେବୁଲ ଉପରେ ରଖିଦେଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଡବାଟି ଫିଟେଇ ପାନ ଦି'ଖଣ୍ଡ ସ୍ୱାମୀ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲା । ତୃପ୍ତଭାବରେ ଦେବବ୍ରତ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ଖାଇ ଆଉ ଖଣ୍ଡେ ବାସନ୍ତୀ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ଦି'ଖଣ୍ଡ କ'ଣ ହେବ ? ତମେ ନିଅ ଏ ଖଣ୍ଡକ ।” ନିତମୁଖରେ ବାସନ୍ତୀ ପାନଖଣ୍ଡ ନେଲା ।

ଏପଟ ସେପଟ ଟିକିଏ ବୁଲିଚଲ କରି ବାସନ୍ତୀର ବସିବା ଚଉକଟି ପାଖରେ ଅନ୍ୟ ଚୌକ ଉପରେ ଦେବବ୍ରତ ବସିପଡ଼ିଲା । ସେମିତି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତା ଗୁଡ଼ି ଉପରୁ ଗୋଟାଏ ବୋର୍ଡ଼ ଉତୁରିଗଲା । ଏଇ ଅଳ୍ପ ଦୂର ପଥ କଥାରେ ବାସନ୍ତୀ ସହଜ ନିଜର ସମ୍ପର୍କ ସେମିତି ତାର ଅନାୟାସରେ ସହଜ ବୋଧ ହେଲା । ନିଜର ଚୌକଟି ଉପରେ ହାତଟି ଭରା ଦେଇ ବାସନ୍ତୀ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛି । ଦେବବ୍ରତ ଦେଖିଲା, ଘରର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକର ସବୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତାତକ ଯାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ତାରି ଉପରେ ପଡ଼ିଛି । ଲୁଗାପିନ୍ଧାର ସହଜ ଭାଙ୍ଗଟିକ, ଲୁଗାରେ କମ ଧଡ଼ିର ସମାବେଶଟିକ, ଅସହସନ୍ନି-ବେଶିତ ଚର୍ଚ୍ଚିକୁନ୍ତଳର ପାରିପାଟ୍ୟଟିକ, ଓଠରେ ମରିଥିବା ପାନରଙ୍ଗଟିକ, କପାଳ ଉପରେ ଝୁଲୁଥିବା ଗୁଞ୍ଜରଟିପର ଗାଡ଼ ମାଲମାଟିକରେ କି ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି ! ଚୌକର ବାହୁ ଉପରେ ବାସନ୍ତୀର କରତଳଟି ରହିଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଦେଖିଲା, ବୋଉ ତା’ ବୋହୂ ମୁହଁ ଦେଖି ସେହି ମାଣିକ୍ୟବସା ମୁଦଟି ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଥିଲା, ବାସନ୍ତୀର ଅନାମିକା ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ସେଇଟି ଆଜିଯାଏ ରହିଛି । କେତେଥର ସେ ତ ଦେଖିଛି, କିନ୍ତୁ ଆଜି ସେମିତି ବିଶେଷ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ମାଲ ରଖି ମୁଦଟିରେ ଝଙ୍କମଙ୍କ କଲପରି ତାକୁ ଲାଗିଲା । ବେଶ ନାହିଁ, ଭୂଷା ନାହିଁ, ସବୁଦିନ ଭଳି ଆଜି ବି ବାସନ୍ତୀ ସାଧାସିଧା ଲୁଗାପଟାରେ ରହିଛି—ସେଇ ଗହଣା ପିନ୍ଧିଛି, କିନ୍ତୁ କେତେ କ୍ଷୟୋଏ ଦେବବ୍ରତର ବିସ୍ମୟିତ ଚକ୍ଷୁ ଦିୱିଟି ସେମିତି ଏ ରୂପମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ଧରି ହୋଇଗଲା । ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅସଂବୃତ ଭାବରେ ତା ମୁହଁରୁ ବାହାରି ଗଲା—

“ବାସ, ତୁମ ଆଙ୍ଗୁଳିଗୁଡ଼ିକ ଭାଷି ପୁନର, ରଙ୍ଗ ପଥରବସା ମୁଦଗୁଡ଼ିକ ଏ ଆଙ୍ଗୁଳିଗୁଡ଼ିକୁ ତୁମର ଗଛେଇ ହେଲା ପରି ସେମିତି ମାନେ, ମୁଁ ଏମିତି ଆଉ କାହା ହାତରେ ଦେଖି ନାହିଁ ।” ବାସନ୍ତୀ ରକ୍ତମ ହୋଇ ଉଠିଲା, ଦେଖିଲା, ତା ଆଙ୍ଗୁଳିକୁ ଦେବବ୍ରତର ଆଙ୍ଗୁଳି ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଖସି କରୁଛି—ସମସ୍ତ ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଇ ସାରା ଦେହଯାକରେ ତାର ଗୋଟାଏ ବିଦ୍ୟୁତ୍ତର ଉଷ୍ମ କମ୍ପନ ଖେଳିଗଲା । ଚୌକ ଉପରୁ ହାତଟି ଉଠାଇ ଆଣି କୃତ୍ରିମ ବିରକ୍ତସ୍ୱରରେ ସେ କହିଲା, “ପରକୁ ସାହିତ୍ୟିକେଟ ଦବାଟା ତୁମର ଆଜିଯାଏ ସଂଯତ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ, ଏ ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ !”

ନିଜର ବ୍ୟବହାରରେ ଟିକିଏ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ କଥାଟା ଅନ୍ୟଥାଡ଼େ ଫେରାଇ ନେବାକୁ ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ତୁମେ ତ କାଠଗଡ଼ା ଭିତରେ ଆସାମୀ ଠିଆ ହୋଇ ଦଣ୍ଡ ପାଇଲା ପରି ଆଜ୍ଞା ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରୁଛ ! ବସୁ ନାହିଁ ?”—ଚୌକରେ ବସି ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ହଁ, ଆସାମୀ କଥା କହିଲା ଠିକ୍ ତ !” ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ଗୁଡ଼ି ଇଙ୍ଗିତଟିକ ଠଉରାଇ ନେଇ ବ୍ୟସ୍ତ ଭାବେ କହିଲା, “ତୁମ କଥାର ମର୍ମ ବୁଝିଲି, ବାସ, ମତେ ମାଫ୍ କର । ମୋ ଡ଼ଟିକୁ ତୁମେ କ୍ଷମା ନ କଲେ; କିଏ କରିବ କହିଲା ? ଏ ଦୂରଦୂର ଅଭ୍ୟୁତ ବ୍ୟବହାରରେ ମୁଁ କ’ଣ ନିଜେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ

ନାହିଁ ଭାବୁଛ ? ମୋ ବ୍ୟବହାର ତୁମକୁ ଯାହା ବାଧୁଥିବ, ତାର ବହୁଗୁଣ ସେ ମତେ ବାଧୁ ।”

ବାସନ୍ତୀ ତାର ଉତ୍ତରଲ ଅଭିମାନକୁ ରୁଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲା ଏଇ କଥା ଶୁଣି ସେ, ଯେଉଁଠି ସମ୍ପର୍କ କେବଳ ନିୟମପାଳନ ମାତ୍ର—ଯେଉଁଠି ଦରଦ ନାହିଁ—ଯେଉଁଠି ତା ପ୍ରତି ପ୍ରୀତିବ୍ୟବହାର କରିବାଟା ତାକୁ ଅନୁଗୃହୀତ କରିବାର ନାମାନ୍ତର, ସେଠି ଅଭିମାନ କରିବାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସେଠି ଅଭିମାନ କଲେ କେବଳ ନିଜର ଦାଗଦୁଆ ପ୍ରକାଶ ହୋଇପଡ଼େ । ଦେବବ୍ରତର କଥା ଶୁଣି ତାର ନାଶସୁଲଭ ରୁଦ୍ଧ ଅଭିମାନ ଅଶ୍ରୁ ପ୍ରବାହରେ ଶୁଷ୍କିତବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏ କେତେଦିନ ଦେବବ୍ରତର ବ୍ୟବହାରରେ ହୁଅନ୍ତି ଶାଶୁଙ୍କର ଚାକର ଚାକରାଣୀଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଘର ଗୋଟିକର ସମସ୍ତଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ତାର ମାନସତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ପରି ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଶୁଷ୍କିତ ଲାଗିଲା । ଉତ୍ତରଲ ଅଶ୍ରୁର ଅସଂବୃତ ବେଗରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇ ଗଲା ଝାଡ଼ି ସେ କହି ପକାଇଲା, “ଯେ ଯେଉଁ ଭାଗ୍ୟ ନେଇ ଆସିଛି, ତାହା ତ ତାକୁ ଭୋଗ ହୁଏ, ନା ତାର ଆଉ କିଏ ଭାଗ ନବ ? ମୋ କପାଳ ବିଚ୍ଛେଦିତ ନ ହୋଇଥିଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅସନ୍ତୋଷର କାରଣ କାହିଁକି ହୋଇଥାନ୍ତୁ ?”

ଦେବବ୍ରତକୁ ଏ ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା ବିଚଳିତ କରି ପକାଇଥିଲା । ନିଜ ପ୍ରତି ଅପରିସୀମ ଧୂକ୍‌କାରରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ସେ କ’ଣ କହିବ ଭାବି ଖୋଜି ପାଇଲା ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀକୁ ଆଶିଲା ଦିନୁ ସେ ଯେ ବରାବର ତାକୁ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଆସିଛି, ତାଠାରୁ ବାସନ୍ତୀ ପକ୍ଷରେ ଯେଉଁ ସୁଖ ଓ ଶାନ୍ତି ପାଇବା ଉଚିତ୍ ଥିଲା, ତାକୁ ତାର ସେଇ ନ୍ୟାୟୀ ସୁଖ ବା ଶାନ୍ତି ଦେଇ ପାରିନାହିଁ—ସେଥିପାଇଁ ବସ୍ତୁତଃ ତେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ମନରେ ସାଧାରଣତଃ ସେ ଯେ ଭାଗଦା ସୁଦ୍ଧା ପାଇ ନାହିଁ, ଏଇ ଭାବଟି ତାକୁ ମିଥ୍ୟମାଣ କରି ପକାଇଲା । ଉପସ୍ଥିତ କିଛି ସାନ୍ତ୍ୱନାର କଥା ନ ଯୋଗାଇବାରୁ ଅତି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ନିଜର କୁଞ୍ଚରେ ବାସନ୍ତୀର ଲୁହ ପୋଛିଦବାକୁ ଲାଗିଲା । କିଛିକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରୁ ଦେବବ୍ରତ ଖେଦଜଡ଼ିତ ସ୍ୱରରେ କହିଲା, “ବାସ ! ମୁଁ ନିଜାନ୍ତ ହୃଦୟାତ୍ମକ—ମୋର ଶିକ୍ଷା ଘଣ୍ଟାର ମୂଲ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ମୁଁ ପଶୁଠୁ ଅଧମ । ମୋର ପ୍ରକୃତିର ସ୍ଥାନତା ଏତେ ବେଶୀ ଯେ, ସେଥିପାଇଁ ଲଜ୍ଜା ବୋଧ କରିବାଟା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ତୁମେ କାହିଁକି ଗୋଟାଏ ଏଭଳି ମହାକାଳଫଳ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ଭୁଲି କରିପସିଲ ବାସ ? କ୍ଷମା ମାଗିବାକୁ ମୋର ମୁହଁ ନାହିଁ । ତୁମକୁ କେବଳ ଦୁଃଖ ଦେଇ ଆସୁଛି—ନିହାତି ସ୍ୱାର୍ଥପର ପରି ତୁମକୁ ମୋର ସଂସାର ପରିବାରର ଅଙ୍ଗ ପରି ମନେ କରିଛି । ମୁଁ ତୁମର ନିଜାନ୍ତ ଅଯୋଗ୍ୟ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଭାବି ନ ଥିଲା ଯେ, ସେ ଏଡ଼େ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଦେବବ୍ରତର ଖେଦୋତ୍ତେଜିତ ତା ମର୍ମରେ କଣ୍ଠା ବିଚ୍ଛେଦିତ ଲାଗୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସହସ୍ର ତେଷ୍ଟାରେ ଏବେ-

ଦିନର ସହିତ ଦୃଢ଼ାବେଶକୁ ସମ୍ଭାଳିନବା ତା ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ତାର ଇଚ୍ଛା ହେଉଥିଲା ଦେବବ୍ରତକୁ କହିନ୍ତା, “ନା, ନା, ତୁମେ ତୁମର ସର୍ବସ୍ବ ବିନିମୟରେ ମତେ ସୁଖୀ କରୁଛ, ତୁମର ଡାକ୍ତର ବାକି ଆଉ କିଛି ନାହିଁ, ତୁମେ ମୋର ପ୍ରାଣର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା । ତୁମେ ଘନ କାହିଁକି ହବ—ଘନ କାହିଁକି ହବ ? ବରଂ ମୋର ଶକ୍ତି ନାହିଁ ତୁମକୁ ସର୍ବତୋଭାବରେ ସୁଖୀ କରିବାକୁ—ମୁଁ ଶକ୍ତିହୀନ । ତୁମେ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କରି ନିଜକୁ ଧୂଳିରେ ଲେଟାଇତ କଥା ? ଏଇ ତ ସବୁଠୁଁ ମୋର ଚରମ ଶାନ୍ତି !” ଏତେବେଳେଯାଏ ବାସନ୍ତୀ ତାର ଆହତ ଅଭିମାନରେ କାନ୍ଦୁଥିଲା, ତାର କାନ୍ଦଣା ଦ୍ବିଗୁଣ ଉଠୁଳିପଡ଼ିଲା— ନିଜର ଅସୁସ୍ଥିତା, ଅକ୍ଷମତା ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଅନୁଶୋକନାରେ । ଦେବବ୍ରତର କାତର ଶବ୍ଦ ତାକୁ ଗଣ୍ଡାର ଦୁଃଖର ଅତଳରେ ନେଇ ପକାଇଦେଲା— ନିଜର ଶିଖିକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ସେ ତାର ପ୍ରିୟତମଙ୍କ ମନରେ କେତେ ଆଘାତ ଦେଇଛ, ଏଇ ଗୁନାହି ତାକୁ ବାଧୁ-ଥିଲା । ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ତୁମ ହୋଇ ଦୃଢ଼ ସ୍ବରରେ ସେ କହିଲା, “ତୁମେ ଦୁଃଖ ପାଇତ ମୁଁ କେତେ ଦୁଃଖ ସହ୍ୟ କୋଲି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ କ’ଣ ବା ଏମିତି ସହ୍ୟ, ଯେଉଁଟା ଧରିବା ଯୋଗ୍ୟ ସହ୍ୟ ତାର ଗୌରବ ତ ଏକା ନାଶ୍ବର । ଜଗତରେ ନାଶ୍ବ ଯେତେ ଦୁଃଖ ପାଇଛନ୍ତି, ତା ତୁଳନାରେ ତ ମୁଁ ପରମସୁଖୀ । ମୁଁ ଅନ୍ନପୁଷ୍ଟି ପରି ସମସ୍ତକୁ ପରିତ୍ରସ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହେଁ । ସେଇଟାର ଅସୁସ୍ଥିତା ମତେ ସବୁବେଳେ ବାଧେ । ଅସହ୍ୟ ମନରେ ତୁମକୁ ଆଜି ଯେ ଦୁଃଖ ଦେଲି, ସେ ମଲେ ବି ମୋ ମନରୁ ଯିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଏବେ ନିଗଣ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋ ପ୍ରତି ତୁମର ସେ ପ୍ରୀତିଟିକ ଆଜିଯାଏ ବଞ୍ଚିରହିବ—ସେଇଟା ସବୁଠୁଁ ମୋର ବଡ଼ ଲଭ ।”

ଦେବବ୍ରତ ଉତ୍ସୁକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏକା ନିଶ୍ବାସକେ ଯେମିତି ବାସନ୍ତୀ କଥାଗୁଡ଼ିକ ପିଇ ଯାଉଥିଲା । ତାକୁ ନିରସ୍ତ ହେବାର ଦେଖି ପ୍ରୀତିରେ, ପରମ ଆଦରରେ ପାଖକୁ ଟାଣିଆଣି ତାର ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜର ମମତାର ସାଣିତି ଦୃଷ୍ଟିକୁ ହସାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ବାସନ୍ତୀ, ଗୁଣି ମୋର ! ତୁମେ ମୋର ସବୁ ଦତ୍ତମଣ୍ଡ ପାପୋର ଦବ । ସହବା କଥା ତୁମେ କହିଲ, ଇଶ୍ବରଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଗୁଡ଼ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ ଶକ୍ତି ହିଁ ସଫାତକୁ ସମ୍ଭାଳିବ—ସଫାତ ସହବାପାଇଁ ଜଗତରେ ଶକ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବ । ନାଶ୍ବର ଯେ ବେଦନା, ଯାହା ଦେଖି ମନ ଆମର ଘାରି ହୁଏ, ତହିଁରେ ସେ ଅସ୍ଥାନ, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରହି ଚିରଦିନ ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରି ଆସୁଛି । ସବୁ ଭେଦ, ସବୁ ଦୁଃଖ, ସବୁ ବିପଦ, ଜୀବନର ସବୁ ତାପ, ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଟପି ତାର ଜୀବନ ସୁନ୍ଦର ଶାନ୍ତ ଅଶ୍ରୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ରହିବ—ସ୍ବର ସମୁଦ୍ର ପରି ଗଣ୍ଡାର ଶବ୍ଦରେ, ଯାହା ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିନିବୃତ୍ତ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇ ପ୍ରେମରେ, ଯତ୍ନରେ, ସେବାରେ । କିନ୍ତୁ ବାସ, କଥା ଏଇ ଯେ, ନାଶ୍ବ ଜଗତରେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ହଉ କି ଯାହା ହଉ, ସେ ତ କେବଳ ଆମର ସଫାତ ସହବାକୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇନାହିଁ । ନାଶ୍ବକୁ ଝିଙ୍କିମାରି ସହବାକୁ ଯେଉଁ ସୁରୁଷ ବାଧ୍ୟ କରେ ସେ ଅଧମ ସିନା !”

ବାସନ୍ତୀ ଦେବବ୍ରତର ଶେଷ କଥା ପଦକରେ ଘଷନ୍ତ ହସି ମୌନ ହେଲା । ଦେବବ୍ରତର ସାମସ୍ତସ୍ୟାନ୍ତନ ଚରଣରେ କାଲି ସକାଳେ ଯେ ଏ ଉକ୍ତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇପାରେ, ତାହା ତ ବାସନ୍ତୀକୁ ଅଜଣା ନୁହେଁ ।

— ଉଣେଇଶ —

ଶୀତକାଳର ମଧ୍ୟାହ୍ନ । ବାସନ୍ତୀ ଉପର ମହଲରେ ବହୁପକ୍ଷ ଗୁଡ଼ିକ ଖରାରେ ଦେଇ ନିଜେ ଖରାରେ ବସିଛନ୍ତି ଓ ବେଳେ ବେଳେ ବହୁର ପୁଷ୍ପାସବୁ ଓଲଟାଇ ଦେଉଛନ୍ତି । ବ୍ରଜକୁ ଆସିବାର ଦେଖି ବାସନ୍ତୀ ଠିଆ ହେଲା ଓ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଉ ଯାଉ କହିଲା, “କି ହୋ, ଆଜି କି’ ପହରେ କର ନେଉଟାଇ ନା କି ?”

ବ୍ରଜ ବାସନ୍ତୀର ଦୂର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଦେବର—କିଛିଦିନ ହେଲା ଅସହଯୋଗୀ ହେଇ ଏମ୍. ଏ କ୍ଲାସରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ ହସି ହସି କହିଲା, “ହଁ, ସମ୍ପ୍ରତି ସେ ଚେଷ୍ଟାରେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଆପାତତଃ ରୁମ ପାଖକୁ ଆଇଲା ।”

କଣ୍ଠରେ ତରଳ ହସର ଲହରୀଟିଏ ତୋଳି ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ସମ୍ପ୍ରତି ଆପାତତଃ ପ୍ରକୃତି ଅବ୍ୟୟ ନୂଆ ଆମଦାନୀ ହୋଇଛି ପରା !” ହସୁ ହସୁ ଘରେ ଚେୟାରରେ ବସିଯାଇ ବ୍ରଜ ଟେବୁଲ ଉପରେ ଥିବା ଖାତାପକ୍ଷ ଗୁଡ଼ିକ ଘାଣ୍ଟିବାକୁ ଲାଗିଲା ଓ ବାସନ୍ତୀ ସହଜ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ ହଠାତ୍ ବ୍ରଜ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଭଉଳିବହୁ, ରୁମ ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ’ଣ ?”

ବାସନ୍ତୀ କିଛିକ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ଖଣ୍ଡେ କାଗଜକୁ ଟିକି ଟିକି କରି ଚିରୁ ଚିରୁ କହିଲା, “ମୋର ଜୀବନର ଗୋଟାଏ କିଛି ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ ।” —

“ଏଇଟା ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେଉଁମାନେ ଅଖିକ୍ଷିତା, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେତେକଙ୍କର କିଛି ଗୋଟାଏ ହେଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରହିଛି । ତୁମେ ସୁଖିକ୍ଷିତା—ତୁମ ଜୀବନର କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ ?”

“ତୁମେ ହୁଏତ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସତ କହୁଛି, ଆଜିଯାଏ ନିଜ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥିର କରିପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ସାଧାରଣତଃ ନାରୀଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧାରଣା ଅଛି । ତୁମେ କ’ଣ ସେବା ଶୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁ, ବଜ ?”

“ହଁ ।”

“ତୁମମାନଙ୍କ ମତରେ ତ ନାରୀଜୀବନର କିଛି ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ । ନୁହେଁ କି ?”

“ମୁଁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଚୁପିପାରୁ ନାହିଁ ।”

“ସତ୍ୟ କଥା ଏଇ ଯେ, ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମନରେ ନାରୀଜୀବନର ଗୋଟାଏ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହିଁ ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ଧରା ହୋଇଥାଏ । ପୁରୁଷର

ଧର୍ମରେ କର୍ମରେ ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ମଜାଇ ଦେବା ତାହାର ଧର୍ମ ବୋଲି କୁହା ହୋଇଥାଏ । ନୁହେଁ କି ? ”

ବୁଦ୍ଧ ନୀରବତାରେ ବସି ରହିଲା । ବାସନ୍ତୀ ହସି ହସି ଶ୍ଳେଷଦେଇ କହିଲା, “ସେହିଠି ନାଶର ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଉପେକ୍ଷା କରା ହୋଇଛି, ସେହିଠି ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସ୍ଥାପୀତ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ବିଲୀନ କରିଦେବାକୁ ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନଙ୍କର ବାରମ୍ବାର ଉପଦେଶ, ସେଠି ପୁଣି ନାଶଜୀବନର କି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥାଇ ପାରେ ସେ, ତୁମେ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛ ?”

ବୁଦ୍ଧ ତଥାପି ନୀରବ ।

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ପଚାରେ, ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ ନାଶ ପରି ପୁରୁଷଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତୁମେ କହିବ କି ହିନ୍ଦୁ ଭାରତୀୟମାନେ ପ୍ରତି ପଦରେ ତାହା ପାଳି ଆସୁଛନ୍ତି ? ଆଜିକାଲି ତୁମେମାନେ କ’ଣ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରୁଛ ସେ, ଉପରର ଚିନି ବର୍ଣ୍ଣର ସେବା କରିବାକୁ ଶୂଦ୍ରର ଜନ୍ମ, ତା ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏସ୍ତା, ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ଛାଡ଼ିବାରେ ତାର ଅଧିକାର ନାହିଁ, ଇତ୍ୟାଦି ? ମାନ୍ୟତା ଅମଳର ଏସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯଦି ଏତେ ଶାଶ୍ୱତ ଜିନିଷ, ତା ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଇବାର ଯଦି କାହାର ଅଧିକାର ନାହିଁ, ତେବେ ତୁମେମାନେ ଏସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ପ୍ରତିବାଦ କରିପାରୁଛ କେମିତି ? ଏଇଟା କ’ଣ ସକାଶ୍ୱରରେ କହି ଦେଉ ନାହିଁ ସେ, ତୁମ ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଭିତ୍ତି ଦିନକୁ ଦିନ ଧସି ହୋଇ ଆସୁଛି, ତାର କଙ୍ଗାଳକୁ ନେଇ ବସିରହିଲେ ତୁମ ସମାଜ କାଲୋପଯୋଗୀ ହୋଇ ଚଳିପାରିବ ନାହିଁ ?...ତୁମେମାନେ ଆମ ଦେଶ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରୁଚାଇବାରେ ଲାଗିଛ । ମୁଁ ପଚାରେ, ତାର ମୂଳରେ କ’ଣ ? ସରକାରଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ତୁମେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁ ନାହିଁ—ଏତିକି ତ ? କାହିଁକି, ପୁରାକାଳର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମାନେ ତ ରାଜାଙ୍କୁ ପିତା ଓ ରାଜ୍ୟର ଗ୍ରହଣ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଭାବି କରିବାକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଇଛନ୍ତି । ତୁମେମାନେ ନିର୍ବିରୋଧରେ ଧର୍ମର ଏଇ ଅନୁଶାସନଟାକୁ ମାନି ନେଉ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଭାରତର ଅନ୍ତରରୁ ଆଜି ଯେ ବିଦ୍ରୋହର ଅସ୍ପଷ୍ଟିକର ମୁଦୁ ଗୁଞ୍ଜନ ଶୁଣା ଯାଉଛି, ସେ ତ ତୁମମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଭଲ ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ, ବ୍ରଜ ? ଏଠି ତୁମେ କ’ଣ କହିବ ?...ତୁମେ ସୁଶିକ୍ଷିତ, ସେଇ ଯୋଗୁରୁ ମୁଁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମର ନିରପେକ୍ଷ ବିରୁଦ୍ଧତାକୁ ଉଦ୍‌ବୃଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଚାହେଁ । ତୁମେ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣ, ଶାସ୍ତ୍ର-ରଚନା ଓ ସମାଜବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କରେ ନାଶର ସ୍ୱାଧୀନ କୌଣସି ଇଚ୍ଛା ବା ଶକ୍ତି କେବେ ନ ଥିଲା । ସମାଜରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଆଦମକାଳରୁ ଏ ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ନାଶକୁ ଏତି ଏତି ଆସୁଛି—ସେଇ ଯୋଗୁରୁ ତାକୁ କୃପଣଶୂଳ ହୋଇ ରହିବାକୁ ହୋଇଛି । ତୁମେ ଯାହା କହୁ, ତୁମେମାନେ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଆଦର୍ଶ ଓ ସନାତନ ବୋଲି କହୁଛ, ମୁଁ କଦାପି ତାକୁ ସମର୍ଥନ କରିପାରିବି ନାହିଁ; କାରଣ ମୋ ଷୁଦ୍ର ବିରୁଦ୍ଧତାରେ ମୁଁ କହେ, ଆଦର୍ଶ

ସମାଜ ଗଢ଼ିବାକୁ ହେଲେ ଗଠନ ମୂଳରେ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ଦୁହେଁର ସମାନ ହାତର ସମନ୍ୱୟ ରହିବା ଉଚିତ । ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ କାହାକୁହିଁ ପ୍ରଧାନ ହେବାକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ସମାଜରେ ଯମକ ସନ୍ତାନ ପରି ସେମାନେ ଯେପରି ରହି ପାରିବେ, ସେ ତେଣୁ କରିବା ଉଚିତ । ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉ—ସମନ୍ୱୟ ନ ଥିଲେ ଗୋଲମାଲ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ଯେ ବିପଦ ଘଟେ, ଇତିହାସ ତାହାର ପ୍ରଧାନ ସାକ୍ଷୀ ।”

ବାସନ୍ତୀ କହୁଛନ୍ତି ନାରୀର ରହି ପୁଣି କହିଲୁ, “ହାତରେ ଅତିରିକ୍ତ ଶକ୍ତି ପାଇଲେ ତଦ୍ୱାରା ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ରକ୍ଷା କରିବା ମନୁଷ୍ୟର ଆଦମ ପ୍ରକୃତି । ଆଉ ପୁରୁଷର ଏପରି ନିଷ୍ପେକ୍ଷାର ନାରୀ ଚିତ୍କାଳ ମୁହଁ ମାଡ଼ି ସହ୍ୟପୁରୁ । ଏ ନିଷ୍ପେକ୍ଷତାକୁ ଲେକେ ଲଜ୍ଜା-ଶୀଳତା, କୋମଳତା, ନମ୍ରତା, ନାରୀତ୍ୱର ଆଦର୍ଶ ଇତ୍ୟାଦି ନାମ ଦେଇ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାହା କରିପାରିବି ନାହିଁ ।”

ବ୍ରଜ କୃଷିମ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ କହିଲୁ, “ତା ଛଡ଼ା ଆଉ ଉପାୟ କ’ଣ ? ସ୍ୱାଧୀନତା ଭାରତନାଗର କପାଳରେ ବିଧାତା ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ ।”

“ତାହାହେଲେ ଭାରତନାଗର ଆଉ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କେବେ ହେବ ନାହିଁ ! ଦେଖ, ବ୍ରଜ, ପୃଥିବୀର ଯେ ନୌଶିଖି ବଡ଼ ଓ ସତ୍ୟ ଦେଶରେ ପୁରୁଷ ନାରୀକୁ ବଳେ ବଳେ ସ୍ୱାଧୀନ କରିଦେଇ ନାହିଁ । ତୁମେ ତ ଜାଣ, ଇଉରୋପରେ ସାମାଜିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା ପାଇଁ ସଫେଳିଷ୍ଟ ମହିଳାମାନେ କେତେ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ! ସ୍ୱାଧୀନତା କି ମାରଣା ଜନସ୍ତ ଯେ ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ମିଳିବ ? ଏଥିପାଇଁ ଅଧୀନକୁ ଆତ୍ମଗର୍ବଦ୍ୱାରା ସାଧନା କରିବାକୁ ହେବ । ... ସବୁ ଦେଶ ଭଳି ଏ ଦେଶରେ ବି କେତେଜଣ ଉଦାରପ୍ରାଣ ପୁରୁଷ ଅଛନ୍ତି ସତ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କ’ଣ ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ଗୋଷ୍ଠିଦ ପରି ନୁହନ୍ତି ? ସେମାନଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ‘ଦିନେ ସମସ୍ତ ଆସିବ’ ବୋଲି ଅପେକ୍ଷା କରି ବସି ରହିବାକୁ ଉପଦେଶ ଯେ ଦିଏ, ତାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଓ ଦୂରଦର୍ଶିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ । ନାରୀକୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେବାକୁ ହେବ—ନିଜର ଯୁଗ ଯୁଗର ଜଡ଼ତା ଭାଙ୍ଗି ଯୋଗ୍ୟତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅତ୍ୟାଚାରର ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ବ୍ରଜ କହିଲୁ, “କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ କରିବାକୁ ହେଲେ ମୂଳରେ ସଫଳ ନାରୀଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ତ ଦରକାର ?”

“ନିଶ୍ଚୟ । ଶିକ୍ଷା ବିନା ନାରୀ ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଯୋଗ୍ୟ ଅଧିକାରଣୀ ହୋଇ ନ ପାରେ ।”

“ଆହୁ, ତୁମେ ଯେତେବେଳେ ନାରୀ ପାଇଁ ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନତା ଖୋଜୁଛ, ସେତେବେଳେ ତୁମେ ତ କହିପାର, ମାତୃତ୍ୱର ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ତାହାର ଉଚିତ ନୁହେଁ; କାରଣ ତାହା ନାରୀର ଉପସ୍ଥିତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରିପକ୍ୱତା ।”

ବାସନ୍ତୀ କହିଲା, “ତୁମେ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ କଥା ପକାଇଲ, ବ୍ରଜ । କିଏ କହେ ମାତୃତ୍ୱ ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରିପତ୍ନୀ ? ମାତୃତ୍ୱର ଦାୟିତ୍ୱଟାକୁ ନାଶ କେବେହେଁ ଦୃଷ୍ଟା କରି ନାହିଁ—ବରଂ ଏଥିରେ ସେ ସଙ୍ଗାପେକ୍ଷା ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ଓ ଚରିତାର୍ଥତା ଅନୁଭବ କରି ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ମାତୃତ୍ୱ ସ୍ୱତଃସ୍ପୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ନାଶ ସେହି ମାତୃତ୍ୱକୁ ଦାୟିତ୍ୱ ଭାବେ, ବନ୍ଧନ ମନେ କରେ । ସେହି ସେ ନିହାତି ପରାଧୀନ—ତେଣୁ ତା ମନରେ ଏ ପବିତ୍ର ଭାବର ଗୋଟାଏ ବିକୃତ ଦେଖା ଦେଇଥାଏ । ଯଦି ମାତୃତ୍ୱ ନାଶର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିନାଶ ପକ୍ଷରେ ସହାୟତା କରେ, ତେବେ ମାତୃତ୍ୱରେ ବନ୍ଧନ କାହିଁ ? ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଗୌଣ କରି ସମାଜ ପ୍ରାଣିସୃଷ୍ଟିକୁ ମୁଖ୍ୟ କରି ଦେଇଛି । ସେଇଯୋଗୁଁ ଆଜି ମାତୃତ୍ୱର ମହତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ । ମାତୃତ୍ୱ ଗୋଟାଏ ଝୁମାଣ ବୋଲି କେତେଜଣଙ୍କର ମନେ ହେଉଛି । ନାଶତ୍ୱ ଯେଉଁ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଆବହାନୁଆରେ ପୁଣି ବିନାଶ ପାଇ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ଉଠିଛି, ସେଇଠି ପ୍ରକୃତ ମାତୃତ୍ୱର ସାର୍ଥକତା, ମାତୃତ୍ୱର ଅନାହତ ଆନନ୍ଦବୋଧ । ଇନ୍ଦୁଣ ମାତୃତ୍ୱ ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନତାର କଦାପି ପରିପତ୍ନୀ ନୁହେଁ ।

ବ୍ରଜ କହିଲା, ‘କିନ୍ତୁ ତୁମର ଏସବୁ କଥା କେବଳ ବହୁତା ଭଳି ଶୁଣାଉଛି ।’

ବାସନ୍ତୀ ଟିକିଏ ଆହତ ହୋଇ କହିଲା, “ତୁମେ ମୋ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲ ବୋଲି କହିଲି - ନଚେତ୍ ବଳେ ବଳେ ବହୁତା ଦେବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନ ଥିଲା, ବ୍ରଜ ।”

“ମୋର ତୁମ କଥାରୁ ପୁରା ବିଶ୍ୱାସ ହେଉଛି ଯେ, ନାଶ ଜାତିର ନାମରେ ତୁମେ ଯାହା ଚଳାଇ ନେବାକୁ ଚାହୁଁଛ, ସେ ସବୁ ତୁମ ନିଜ ମନର ଆଶା, ଆକାଞ୍ଛା ।”

“ହେଲ ଏବେ—ଯାହା ଚାହିଁଲ ତୁମେ । ମୁଁ ତୁମର ବିଶ୍ୱାସ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଚାହେଁନା ।”

“ତେବେ ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ତୁମ ଜୀବନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ?”

ବାସନ୍ତୀ ନିର୍ବିକାର କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ହଁ, ସେଇସ୍ୱା ।”

“ତୁମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ତେବେ ଉକ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବା, ଯାହା ଦେବଭାଇ ବିତର୍କର ସହାରକୁ ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ କରିଦେବ ?”

ବାସନ୍ତୀ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ପଚାରିଲା, “ମୋର ଏ ଉକ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଆକାଞ୍ଛା ଦ୍ୱାରା ଏତେକାଳ ହେଲ କାହିଁ ତୁମ ଦେବ ଭାଇଙ୍କ ସହାର ତ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇନାହିଁ ?”

ବ୍ରଜ ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବରେ କହିଲା, “ତୁମେ ଟିକିଏ ତଳକୁ ଚାଟ ଚାଲ । ଭାବରାଜ୍ୟରେ ବିଚରଣ ଓ ଆଦର୍ଶ-ସମୁଦ୍ରରେ ସନ୍ତରଣ ସାଂସାରିକ ଜୀବନରେ ବଡ଼ ବିଷମ ।”

ଟିକିଏ ରହୁଯାଇ ବ୍ୟଙ୍ଗ ହସ ହସି ପୁଣି ବ୍ରଜ କହିଲା, “ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ସେ ରୂମେ ଚରମପନ୍ଥୀ ।”

“ଚରମପନ୍ଥୀ ? ହଁ, ମୁଁ ସେଇସ୍ତା । ଯେଉଁଟା ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ମୋର ବିବେକ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରହଣ କରେ, ସମାଜର ତାଡ଼ନା ଭୟରେ ସେଇଟାକୁ ଖଟ କରି ମହିମାଦିକଥା ହୋଇ ସମାଜ ସହିତ ମୋତେ ରଖା କରିବାକୁ ଆସେ ନା । ମୁଁ ସୁଦ୍ଧା ବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀ ।”

ବ୍ରଜର ଅଧରରେ କୁଟିଳ ହାସ୍ୟର ରେଖା ଖେଳିଗଲା । ଚୌକରୁ ଉଠି ସେ ବ୍ୟଙ୍ଗ ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ଆଜି ତେବେ ଯାଉଛୁ । ଆଉଦିନେ ତମ ବହୁତା ଶୁଣିବାକୁ ଆସିବ ।” ଏହି ଅହେତୁକ ଅପମାନ ବାସନ୍ତୀର ଅସହ୍ୟ ହେଲା । ସେ କୌଣସି ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ । ବ୍ରଜ ଘରୁ ବାହାରିଗଲା ।

ବ୍ରଜ ଗୁଲ୍‌ମିବାର ଅଲକ୍ଷଣ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ଦ୍ରୁତ ପଦବିକ୍ଷେପରେ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ତାହାର ମୁଖର ଅସ୍ଵାଭାବକ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ବାସନ୍ତୀ ଶଙ୍କିତ ହେଲା । ହଠାତ୍ ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ଏହି ବାରନ୍ଦାରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ମୁଁ ରୂମର ବହୁତା ଶୁଣିଛି । ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରୂମର ଆଦର୍ଶ—ସବୁ ସୁରୁଷ କବଳରୁ ରୂମେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ହେବାକୁ ଚାହୁଁ । ଏଇ ରୂମର ମନର କଥା, ନା ? ଏସବୁ ମୋତେ ଆଗରୁ କହିଥିଲେ ରୂମର ତ କିଛି କ୍ଷତି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ?……ହଉ, ମୋତେ ପ୍ରତାରଣା କରି ମୋର ସାରା ଜୀବନକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଆଉ ମୁଁ ରୂମକୁ ଦେବି ନାହିଁ ।” ଏହା କହି ଦେବବ୍ରତ ହଠାତ୍ ଘରୁ ବାହାର ଯିବାକୁ ବସିଲା । ବାସନ୍ତୀର ଲଜ୍ଜା ହେଲା ଥରେ ବାଟ ଓଗାଳି କହିବ, “ଗୁଣିବା ସୁଦ୍ଧା ଥରେ ମୋ କଥା ଶୁଣ—ରୂମେ ‘ମୋତେ ଯେଉଁ ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ମନ୍ତ୍ରରେ ଦାସିତ କରିଛ, ମୁଁ ସେ କେବଳ ସେତିକି ଚାହେଁ ।” କିନ୍ତୁ ସେ କିଛି କହିପାରିଲା ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଗଭୀର କୁଣ୍ଡା ତାହାର କଣ୍ଠସ୍ଵେଧ କରିଦେଲା । ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ଶୁଣିଲା, ତାହାର ସାମୀ ତଳ ମହଲରେ ଡାକୁଛନ୍ତି, ‘ଧନ୍ୟା’, ‘ଧନ୍ୟା’ ।

— କୋଡ଼ିଏ —

ଗୁଡ଼ୁ ଗୁଡ଼ୁ ଗୋଟାଏ ଦିନ କଟିଗଲାଣି । ନିଦ୍ରାବ୍ୟ ମଧ୍ୟାହ୍ନର ପ୍ରଖର ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଧୀରେ ଧୀରେ ମଳିନ ହୋଇ ଆସୁଛି, ତଥାପି ଦେବବ୍ରତର ଦେଖା ନାହିଁ । କାଲିଠାରୁ ସେ ଅଦୃଶ୍ୟ—ତାହାର ଶେଷ କଥାପଦକ ବାରମ୍ବାର ବାସନ୍ତୀର କର୍ଣ୍ଣକୁହରରେ ବାଜୁଛି, “ମୋତେ ପ୍ରତାରଣା କରି ମୋର ସାରାଜୀବନକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଆଉ ମୁଁ ରୂମକୁ ଦେବି ନାହିଁ ।” ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଏହାର ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଢ଼ପୂର୍ବକ କରିପାରୁ ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଅଜ୍ଞାତ ଆଶଙ୍କାରେ ସେ ନିଜର ଅଜ୍ଞାତରେ ଚମକି ଉଠୁଛି, ଆଉ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଘର୍ବ ନିଶ୍ଚାସ ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ଡାହେଁସର ପୃଷ୍ଠା ଓଲଟାଉଛି । ଅସହ୍ୟରେ ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକ ଓଲଟାଇ ଓଲଟାଇ ହଠାତ୍ ତା ଆଖିରେ

ଦିନକର ଘଟଣା ପଡ଼ିଗଲା—“ଦେବଭାଇ କେତେଦିନ ହେଲା କଟକରେ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ‘ଦଳ ବଳ’ ନେଇ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ କେଉଁଠିକି ଯାଇଥିଲେ । ଆଜି ମୁଁ ଭୁତ ଉପରେ ବସିଛି, ସେ ପଛଆଡ଼ୁ ଆସି ମୋ ଆଖି ଚପି ଧରିଲେ । ହାତ ଧରି ଜାଣିପାରି କହିଲି, ‘ଦେବଭାଇ, ଭୁତ ନା ।’ ତାଙ୍କୁ ରୁଷିବି ବୋଲି ବସିଥିଲି, କିନ୍ତୁ ଏଇ ଘଟଣାଟିରେ ପାଗ ବରିଡ଼ି ଯାଇଁ ସେଇଟା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରସ୍ତ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । କହିଲି, ‘ଦେବଭାଇ ! ଏତେଦିନଯାଏ କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ ? ରୁମ ବୋହେମିୟାନ୍ ଫେଣ୍ଡମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେଠି ପଡ଼ି ରହିଲ ନାହିଁ ବରଫର ? ଏତେକାଳେ ଏଠିକି ପାଦ ପକାଇବାକୁ ରୁମ ମନେ ପଡ଼ିଲା, ନା ?’ ଦେବଭାଇ ହସିଦେଇ କହିଲେ, ‘ବାସ ! ଭରତରେ ବୋହେମିୟାନ୍ ନାହିଁ । ପୁଣି ଏ ରାଜ୍ୟରେ ଏ ଶବ୍ଦଟା ଶିକ୍ଷିତଠୁଁ ଅଶିକ୍ଷିତ ଯାଏ ଅଧିକାଂଶକୁ ଅଗୋଚର । ତୁମେ ଏ ଶବ୍ଦଟା ଜାଣିଛ, ଭବାର୍ଥ ତାର ରୁମକୁ ବି ଅଗୋଚର ! ଯେଉଁ ଦେଶରେ ନାଶ ପୁରୁଷଙ୍କ ଭିତରେ ସହଜ ଅବାଧ ବନ୍ଧୁତ୍ବ ମିଳନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ଏହାର କଲ୍ଲନା ଯେଉଁଠି ଲୋକଙ୍କ ନୈତିକ ଗୁଣକୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଦେଏ, ସେଠି ବୋହେମିୟାନ୍ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଂସ୍କରଣ ଥିବା ଅସମ୍ଭବ । ବାସ୍ତବରେ ମୋର କାଳିଦାସଙ୍କ ଯୁଗକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ମନେ ହୁଏ ! ସେତେବେଳେ ସମାଜର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଆଢ଼ିକାଳିକା ଅପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ନ ଥିଲେ ସେମାନେ ଏଡ଼େ ସଙ୍ଗବ ସୁନ୍ଦର ରଚନା କେଉଁଠୁ କରିଥାଆନ୍ତେ ?’ ସେଇଠୁଁ ଆଧୁନିକ ମହିଳା ଓ ନାରୀ-ସ୍ବାଧୀନତା କଥା ଉଠିଲା । ମୁଁ କହିଲି—‘ଭରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଅନେକ ଶିକ୍ଷିତାଙ୍କ ନାଁ ଶୁଣାଯାଏ, ସେମାନେ ପାଶ୍ କରିଛନ୍ତି—ଖୁବ୍ ଉନ୍ନତ ସେମାନେ ?’

ଦେବ ଭାଇ କହିଲେ, ‘ଉନ୍ନତ ସ୍ବାଧୀନ ଭାରତୀୟ ମହିଳା ! କାହାନ୍ତି ? ରୁମର ଅଭିଜ୍ଞତା ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ବୋଲି ତୁମେ ଦିନରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖୁଛ । ତୁମେ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ସ୍ବାଧୀନ ବୋଲି ଭାବୁଛ, ସେମାନେ ତିଳେ ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ସ୍ବାଧୀନତାର ଆସ୍ବାଦ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ଖାଲି କ’ଣ ଜୋଡ଼ା ମୋଜା ମାଡ଼ିକରି ପଦାକୁ ବାହାରିଲେ ସ୍ବାଧୀନ ହୁଅନ୍ତି, ଭାବୁଛ ? ସ୍ବାଧୀନତାର ସୀମା ଯଦି ଏତକ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତେବେ ନାରୀସ୍ବାଧୀନତାର ଜଡ଼ାକର ହେଲେ ଦାମ ନ ଥାନ୍ତା ।’ ମୁଁ କହିଲି, ‘ଆଜ୍ଞା, ତୁମେ କ’ଣ କହିବାକୁ ଚାହୁଁ, ଶ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ସୁଦ୍ଧା ସ୍ବାଧୀନତା ନାହିଁ ?’ ଦେବଭାଇ ନିଜ ହାତରେ ମୁଣ୍ଡ୍ୟାଦାତ କରି ଦୃଢ଼ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—‘ନିଶ୍ଚୟ କହିବାକୁ ଚାହୁଁ । ତୁମେ କିଛି ଭାବିବ ନାହିଁ, ମୁଁ କେଉଁ ସମାଜ ବିଶେଷକୁ ଅପମାନ କରିବା ପାଇଁ ଆକ୍ଷେପ ପ୍ରକାଶ କରି କିଛି କହୁ ନାହିଁ । ଅସତ୍ୟ ସମାଲୋଚନାର ପକ୍ଷପାତ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଚାହୁଁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମହିଳାମାନେ ଓ ଏ ଦେଶ ଶ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ମହିଳାମାନେ, ଆଉ ତୁମେ କି ତୁମର ପରିବାର ସମାଜର କେତୋଟି ବିଅ ସାହା ପାଇଛ, ମୋ ମତରେ ତାହା ହେଉଛି ଭେଲ, ନକଲ ସ୍ବାଧୀନତା । ବରଂ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜର ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଗରିବ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ରୁମମାନଙ୍କ ଭଳି, କି ରୁମ ହାଲିକି ଡେର ବେଶୀ ପରମାଣୁରେ ସ୍ବାଧୀନତା ଅଛି ।

ପୁରୁଷର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ସେମାନେ ଜୀବକାନିର୍ବାହର ଉପାୟ କରିପାରନ୍ତି । ଜୀବକାନିର୍ବାହ କରିବାକୁ ସମାଜରେ ପୁରୁଷର ଯେଉଁ ଅଧିକାର, ସେମାନଙ୍କର ସହର ଅଧିକାର । ବିଜାରରେ, ନଇରୁଠିକରେ, ବଳବାହରେ, ସବୁଠି ଗତି ତାଙ୍କର ଅବଧି । ତୁମେ ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବ—ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀ ନିଶାଣୋର ସାମୀ ତାର ଅନିଚ୍ଛାଧିନ ନିଶା ପିଇ ଉଦାହରଣେ ନିଜେ ଉପାନିର୍ବାହ କରି ସାମୀକୁ ପୋଷେ, ସନ୍ତାନ ପାଳନ କରେ, କିନ୍ତୁ କଥା ପଦକେ ସାମୀମାନେ ତାଙ୍କ ଉପରେ କି ଅତ୍ୟାଚାର ନ କରନ୍ତି ? ତୁମେ କ'ଣ କହୁବ, ତୁମେମାନେ କି ତୁମେ ସାହାଜ କଥା କହୁଥିଲ ସେମାନେ, ସ୍ତ୍ରୀ ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରିବ ? କଦାପି ନୁହେଁ । ପୁରୁଷର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ତୁମେମାନେ ଦରଣ, ଚଳିପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରାକ୍ତସମାଜରେ, କି ତୁମ ନବ୍ୟ ହିନ୍ଦୁସମାଜରେ ପୁରୁଷ ନାଶକୁ ଗୋଟାଏ ସମ୍ପର୍କିତ ଛଡା ଆଉ କିଛି ଭାବପାରେ ନାହିଁ । ପୁରୁଷର ଅନୁଜ୍ଞା ନ ନେଲେ ତୁମମାନଙ୍କର କିଛି ଗୋଟାଏ କାମରେ ହାତ ଦବାର କୁ ନାହିଁ । ‘ମରହଟ୍ଟିଆ ଲୋକ’ ବୋଲି ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଅଟ୍ଟା ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି, ଠିକ୍ ସେମାନଙ୍କ ପରି, କି ତାଙ୍କଠାରୁ ବେଶୀ ! ତୁମମାନଙ୍କ ପଛରେ ବି ପୁରୁଷର ତବଣ ଦଣ୍ଡା ସତର୍କ ପହଞ୍ଚି ଦିଆ ହୋଇଥାଏ । ଆଉ ଏକଥାକୁ ଚୁଟାଯାଏ, ତୁମମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଜ୍ଞା କି ବିଶ୍ୱାସ ପୁରୁଷର ନାହିଁ । ଯେଉଁଠି ଅଛି, ତାହା ବି ବିଶ୍ୱାସ ନୁହେଁ । ମରହଟ୍ଟି ସମାଜର ପୁରୁଷ ଆଉ ଆଧୁନିକ ସମାଜର ଶିକ୍ଷିତ ନବ୍ୟତନ୍ତ୍ରର ପୁରୁଷଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟଟା ତାହା ହେଲେ କେଉଁଠି ରହିଲା ବାସ ? ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ କହେଁ । ଧର, ତୁମେ ଯଦି ଏଇକ୍ଷଣି କାହାର ଅନୁମତି ନ ନେଇ, ଏକୁଟିଆ, ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଘରୁ ଚାଲି ଯାଇ ଘାଟିଯାଏ ନିଜ ଗୁମ୍ଫାରେ ଚାଲିଚାଲି କରି ଘରକୁ ଫେର, ତେବେ ଫଳ କ’ଣ ହବ ?’ ମୁଁ କହିଲି, ‘ବୋଉ ବାପା ବିରକ୍ତ ହେବେ, ଗାଳିଦେବେ ।’ ଦେବ ଭାଇ କହିଲେ, ‘କିନ୍ତୁ ତୁମେ ବିଅ ନ ହୋଇ ପୁଅ ହୋଇଥିଲେ ତୁମକୁ କେହି ଗାଳି ଦିଅନ୍ତେ ନାହିଁ କି ବିରକ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ନାହିଁ । ଆଜି ବାପା ଗାଳି ଦେବେ, କାଲି ଶୁଣୁର ସାମୀ ଘରିବେ । ଏଇ ତ ତୁମର ଅବସ୍ଥା, ସ୍ତ୍ରୀର ନାଁ କ’ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ?’ ମୁଁ କହିଲି, ‘ଗାଳି ଖାଇବ ଭଲ କାରଣରୁ । ଆମ ଦେଶରେ ଯୁବକ ନାଶ ଏକୁଟିଆ ଗୁମ୍ଫାକୁ ବାହାରିଲେ ଅନେକ ନିଶ୍ଚିତ ଅନିଶ୍ଚିତ ବିପଦର ଗସ୍ତ ରହିବ ତ ?’

ଦେବ ଭାଇ କହିଲେ, ‘ବିପଦର ଭୟ ସବୁ ଦେଶରେ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ସୁରୋପ, ଆମେରିକାର ନାଶ୍ୱାମାନେ ସେ ବିପଦକୁ ସ୍ୱାଦ୍ୱ୍ୟ ଭଳିକୁ ଆଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଦେଖୁଛ ତ, ବାଟରେ ଘାଟିରେ, ଟେନରେ ସବୁଠି ଗତି ତାଙ୍କର କେତେ ନିଃସଙ୍କୋଚ ! ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ମଣିଷ ନିଜର ଭାବ, ନିଜର ଦାୟିତ୍ୱ ନିଜେ ନେଇ ନ ପାରେ, ତାକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା କହୁବା ପୋଷାଏ କି ? ସେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅର୍ଥ ମୋ ପାଖରେ ଅବୋଧ । ବସ୍ତୁତଃ ଏ ଦେଶର ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନୁ ସମାଜରେ, ପ୍ରାକ୍ତ ସମାଜରେ ଏମିତି ଅନେକ ସ୍ତ୍ରୀ

ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଵାଧୀନତା ବିଷୟରେ ବହୁତ ପରିମାଣରେ ଅଗ୍ରସର, କିନ୍ତୁ ଜାଣିଛନ୍ତି ତ, କିଏକ ସ୍ଵବାଦ କହେ, ‘ଗୋଟିଏ କୋଇଲି ଡାକିଲେ ବସନ୍ତ ଜାଗିଉଠେ ନାହିଁ ।’ କଥା ହେଉଛି, ଯଥାର୍ଥ ନାରୀସ୍ଵାଧୀନତା ଯାହାକୁ କହନ୍ତି, ତାହା ଭାରତବର୍ଷରେ ନାହିଁ । ମରହଟ୍ଟିଆ ସମାଜ କହୁ, ନବ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ କହୁ, ବ୍ରାହ୍ମସମାଜ କହୁ କେଉଁଠି ଏ ସତ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ—କେଉଁଠି ବା ଅସ୍ପଷ୍ଟ, ବଦଳାବଦଳି ଟିକିଏ ମାତ୍ର ! ତୁମେ ସମଗ୍ରଭାରତରେ ବସୁର କରିବାକୁ ଶିଖ । ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ ଓ ବ୍ରାହ୍ମ ସମାଜରେ ନାରୀସ୍ଵାଧୀନତାର ‘ସୁବିଧା ବହୁତ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ତାହା ସୁବିଧା ମାତ୍ର, ସ୍ଵାଧୀନତା ନୁହେଁ ।’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଦେବ ଭାଇ ! ତୁମେ ନାରୀର ଯେଉଁ ଅବାଧ ସ୍ଵାଧୀନତା କଥା କହୁଛ, ତାହା ପଶ୍ଚିମଦେଶରେ ଖଟେ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜଳବାୟୁରେ ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଭାରତୀୟ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ଓ ପାରମ୍ପରିକ ଶାନ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଅଶାନ୍ତି ଓ ବିଶୃଙ୍ଖଳାର ବିପ୍ରୀତ ଅବଶ୍ୟତା ।’ ଦେବ ଭାଇ କହିଲେ, ‘ଏ କଥାଟାରେ ସତ୍ୟ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ସ୍ଵାଧୀନତାରେ ସେପରି ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏଇଟା ସୁଦ୍ଧା ସତ ହେଲା କେଉଁଠି ? ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜାପାନରେ ତ ସ୍ଵାର ପରୀକ୍ଷା ସରିଛି ? ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ଧର୍ମ ଓ ସମାଜନୀତି ଭାରତୀୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ତ ସବୁଠି ଏକ ? ଏଠିକା ନାରୀ, ସେଠିକା ନାରୀ, ସ୍ଵାର ପ୍ରକୃତିରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କିଛି ଅଛି କି ? ତା ପରେ, ତାଙ୍କ ଦେଶରେ ସମାଜ, ସଂସାର ତ ତୁମ ଦେଶ ଦ୍ଵାଲିଳ କହିବାକୁ ଗଲେ ଆହୁରି ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ଚଳୁଛି । ସେଠି କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଦାବୀ ମନୁଷ୍ୟ ଉପରେ ଏତେ ବେଶୀ ଯେ, ଦଣ୍ଡେ ଅପେକ୍ଷ କରି ବସି ରାବୋଛୁ । ସତେ ମାନ୍ଦିବାକୁ କାହାରି ଅବସର ନାହିଁ । ଶୁଣୁଛ ତ ସେଠିକା ଲୋକଙ୍କୁ କର୍ମ ଦିନକୁ ଦିନ କଲ କରି ଦଉଛି ? ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ, କଳକାରଖାନା, ଖାଇବା, ପିନ୍ଧିବା, ଯିବା, ଆସିବା, ଏସବୁ ତ ଅତି ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ସେଠିକା ସମାଜରେ ଚାଲୁଛି । ପରନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀ ମୂଳରେ ନାରୀର ହାତଟି ପ୍ରଧାନ ରହୁଛି ! ତୁମେ ତୁମ ଦେଶର ସମାଜରେ ସ୍ଵାର କ’ଣ ଚାଲିନା ଦବ ? ତୁମ ଦେଶରେ ତ ସମସ୍ତେ ଅଲସ, ବିଶୃଙ୍ଖଳ !’

ମୁଁ କହିଲି, ‘ଦେବ ଭାଇ ! ତୁମେ ତ ନାରୀସ୍ଵାଧୀନତା ବିଷୟରେ ଏତେ ଉଦାର । ଯଦି ବିବାହ କର, ତେବେ ବିବାହ ପରେ କ’ଣ ତୁମେ ତୁମ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସତରେ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ସ୍ଵାଧୀନତା ଦେଇପାରିବ ?’ ଦେବ ଭାଇ ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ, ‘ଏଇ ‘ଦବା’ କଥାଟାକୁ ବାସନ୍ତି, ମୁଁ ଆପଣି କରେ—ଚରଦିନ କରିବି । ସ୍ଵାଧୀନତା କେହି କାହାକୁ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । ସେ ଜନପତିଙ୍କୁ ନିଜର ଆତ୍ମଶକ୍ତିଦ୍ଵାରା ଜୋର କରି ଆଦାୟ କରି ନବାକୁ ହୁଏ ।’

କିଛିଦିନ ରୁପ୍ ରହି ଦେବ ଭାଇ ପୁଣି କହିଲେ, ‘ତେବେ ଏଇ ଅଲ୍ଲ ଟିକିଏ କଥା ମୁଁ କହିପାରେଁ ଯେ, ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହିଁ ଯଦି ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଵାଧୀନ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ

ତାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଁ ମୋର ଟିପ ଛୁଇଁବାକୁ ଯିବି ନାହିଁ, ଲେଖମାତ୍ର ବାଧା ଦେବି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟାଚିତ୍ତ ବିବେକବୃତ୍ତି ତାଙ୍କୁ ସ୍ଵାଧୀନତାର ଅପରାଧ ହାତରୁ ରକ୍ଷା କରିବ । ତା ମଝିରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ‘କର୍ତ୍ତବ୍ୟ’ ‘ଦାୟିତ୍ଵ’ ନାମରେ ମୁଁ କଦାପି ‘ସ୍ଵାମିତ୍ଵ’ ଜାହେର କରିବାକୁ ଯିବି ନାହିଁ । ମୁଁ ଲଢ଼ିତ ହେଉଛି, ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତେ କୈଣସି ସ୍ଵତ୍ଵ ଦବାକୁ ହେଉଛି ବୋଲି । ଯେତେଦିନଯାଏ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନ ଦେଖେଇ ପାରିଛି, ସେତେଦିନଯାଏ ଗୁଡ଼ାଏ ବକିବା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଯୁଦ୍ଧାଭିନୟ କଲଗଲି ନୁହେଁ କି ?’ ମୁଁ ତଳକୁ ମୁହଁ କରି ହସ୍ତ ହସ୍ତ କହୁଲି, ‘ଆଜ୍ଞା, ହଉ, ବସୁଥଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ—ଏ ତୁମର ମୁହଁ କଥା କି ମନ କଥା ।’ ଦେବ ଭାଇ ତପଲଭାବରେ ହସି ଦେଇ କହୁଲେ, ହଁ, ହଁ, ଦେଖିବ—ଦେଖିବ, କାରଣ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମତେ ଭଲକରି ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ବୋଧହୁଏ ତୁମର ଯେତେ ହବ, ସେତେ ଆଉ କାହାର ହବ ନାହିଁ । ଏ କଥା ତୁମେ ଜାଣ ହୁଏ ତ, ଆଉ ମୁଁ ତ ଜାଣିଛି ।’ ମୁଁ ମୁହଁ ମୋଡ଼ିଦେଇ ଗ୍ରୀତ ଉପରୁ ପଳାଇ ଆସିଲି । ଦେବଭାଇ ବୋଉ ପାଖକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ବାସନ୍ତୀ ତାପ୍ତେଶ୍ଵରୀ ଥୋଇଦେଇ ମାନସ-ତକ୍ଷୁରେ ସେ କାଳର ଘଟଣା ସହଜ ଆକାର ଘଟଣା ମିଳାଇ ଦେଖିଲା । ନିଜ ଜୀବନଟା ତାହା ନିଜଟିରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବାଜାକରର ଦୁର୍ଜ୍ଜେୟ ଗୁରୁତ୍ଵ ଭଳି ମନେ ହେଲା । ତାର ସ୍ଵବ୍ୟ ଅନ୍ତରରେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶ୍ନ ବାରମ୍ବାର ଧ୍ବନିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ସେକାଳର ଦେବଭାଇ ତ ଆଜିକାର ସ୍ଵାମୀ ଦେବତ୍ରତ !

— ଏକୋଇଶି —

ସନ୍ଧ୍ୟା ଆସିଲା । ଦେବତ୍ରତର ଦେଖାନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀର ନିତି ଦୁଇଥର ଗାଧୋଇବାର ଅଭ୍ୟାସ । ଶୀତଦିନେ ମଧ୍ୟ ଏ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କେବେ ହୁଏ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ଗାଧୋଇଲା ନାହିଁ, ମୁଣ୍ଡ ବାନ୍ଧିଲା ନାହିଁ । ଲୁଗା ପାଲଟି ଆସି ଘରେ ଆଲୁଅ ପାଖରେ ବସିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟାପୁର୍ବରୁ ତାଙ୍କବାଲ ଝଣେ ଚିଠି ଦେଇ ଯାଇଥିଲା । ଚିଠି ଝଣିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ଥିବାରୁ ଗୋଧୂଳିର ସ୍ଵଳାଲେକରେ ସେ ତାହା ନ ପଢ଼ି ରଖି ଦେଇଥିଲା । ବାକ୍ୟ ଭିତରୁ ଚିଠିଖଣ୍ଡ କାଢ଼ି ସେ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା— ଅନେକ ଦିନ ପରେ ତାର ବଢ଼ିଲା ସୁନାତି ଲେଖିଛି—

ଫୁଲ ବଢ଼ିଲବେଣୀ !

ଦେଖୁଛି ତୋର ଚିଠିର ସଖ୍ୟା କେତେଦିନ ହେଲା ମାନ୍ଦା ପଡ଼ି ଆସୁଛି । ତୁ ଯେତେ ବଡ଼ ଚିଠି ଦେଉ, ମୁଁ ତାର ତେତିକି ସାନ ଜବାବ୍ ପଠାଏ । ସେଇହେତୁରୁ ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ତୁ ମୋ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ କିଛି ଅନୁମାନ କରିଛୁ । ସାନ ଚିଠିରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଯେମିତି ଭୁଲ ବୁଝିବାର ସମ୍ଭାବନା, ବଡ଼ ଚିଠିରେ ସେମିତି ନୁହେଁ; କାରଣ ତାହା ଲେଖକକୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଘଟାଯାକ ମୁଣ୍ଡିଲି, ମୁଁ ଏବେ କରେ କ’ଣ !

ତୁ କାଣ୍ଡ, ବଡ଼ ଚଠି ଲେଖିବାର ଅଭ୍ୟାସ ମୋର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆଜି ତୋର ସବୁ ଚଠି ଗୁଡ଼ିକ ହଠାତ୍ ଓଲଟାଇ ଓଲଟାଇ ପଢ଼ିଲି । ସେଇ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଆଜି କେତେକ କଥା ଲେଖିବାକୁ ବସିଛି । ଏ ଚଠି ଖୁବ୍ ଲମ୍ବା ହେବ ବୋଧହୁଏ ।

ମୁଁ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରୁଛି, ଦିନକୁ ଦିନ ତୁ ବଡ଼ ଅଦୃଷ୍ଟବାଦୀ, ନିଜ ଉପରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଓ ଉଦାସୀନ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛୁ । ତୋ ଜୀବନର ଏକ ବିକୃତ ଦିଗ ସେଇଯୋଗୁଁ ତୋ ଚଠିରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇପଡ଼ୁଛି । ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣି ପାରୁଛି, ନିଜକୁ ଚାଲୁ ରଖି ସେଇ ବାଟରେ ତୋତେ ତୋର ଜୀବନର ସହଜ ଭଙ୍ଗୀ ନେଇ ଯାଇପାରୁ ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ କି ବାଧା, ଗୋଟାଏ କି କଣ୍ଠା ତୋ ବାଟ ଓଗାଳି ଛଡ଼ା ହୋଇଛି । ତୁ ତା' ସାଥରେ ପାରିଉନା ନାହିଁ ।

ପିଲାଦିନ କଥା ମନେ ପଡ଼ୁଛି—ଆଜି କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ! ଆମେ ଦିଅଟିଯାକ କି ଶାନ୍ତିରେ ଜୀବନ କାଟୁଥିଲୁ ! କିନ୍ତୁ ଫଗୁଣର ଛଇଲ ପ୍ରଜାପତିଟି ପରି ତୋର ସଦା-ତପଳ ଓ ସଦା-ପ୍ରମୁଖ ଭାବଟି ଉପରେ ସାଂସାରିକ ଜୀବନର ଜଞ୍ଜାଳମୟ ଦୁଃଖ ଗୋଟାଏ କଲା ଦାଗ ପକାଇ ଦେଇଛି । ମୋର କ'ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ ? ଜଗତ୍ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ—ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରକୃତିର ବିଚିତ୍ର ରୂପାନ୍ତର ଘଟନ ଛିଣ୍ଡାକୁ ସଂଚଳ, ସଂଚଳ କରି ରଖିଛି । ତୋର ପରି ସଂସାରର ଜଟିଳ ଦୁଃଖର ମାଡ଼ ଖାଇ ଛେଡ଼ି ହୋଇ ଯାଇନାହିଁ ବୋଲି ମୋ ଜୀବନଟା ମନଃସ୍ପର୍ଶୀ ହୋଇ ନାଚୁଛି, ଖେଳୁଛି ବୋଲି ଭାବୁ ପର ? ଭ୍ରାନ୍ତ ତୁ । ସାଂସାରିକ ବନ୍ଧନର ଦୁଃଖ ନ ଥିଲେ କ'ଣ ମନୁଷ୍ୟର ଦୁଃଖ ନାହିଁ ? ଏ ଦୁଃଖ ଯେ ତାର ଅର୍ଥହୀନ ଦୁଃଖ—ଏ ବିଶ୍ୱର ମର୍ମଦୁଃଖ—ଆନନ୍ଦ ବେଦନାମୟ ଦୁଃଖ !

ଭଗବାନଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ ସଂସାରର କଷଣ ଭୋଗ କରୁ, ବନ୍ଧନର ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରୁ । ଯେତେ ଶୁଦ୍ଧ, ତେତେ ଦୁଃଖର ଅନନ୍ତ ସମୁଦ୍ର । ତାର କ'ଣ କଲୁ ଅଛି, ଭଉଣୀ ? ଏଥିରେ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନଟାକୁ, ତାର ଦୁଃଖଟାକୁ ଯଦି ଆମେ ଅତି ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ଦେଖୁଁ, ତେବେ ଆମେ ସେଠି ବ୍ୟଥା ଦେଖୁଁ । ମାତ୍ର ଏହା ଖୁବ୍ ସତ ଯେ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମସ୍ୟାର ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦୁଃଖ ଓ ଅଭାବର ପ୍ରଶ୍ନ ଯେଉଁଠି ନାହିଁ, ସେଠି ବିଶ୍ୱର ଦୁଃଖ ବରଣ କରିବାକୁ କହିବା ବାଗାଡ଼ମ୍ବର ମାତ୍ର । ମୋର ତତେ କହିବା କଥା ଏହା—ତୁ ତୋର ଦୁଃଖ ନେଇ କେବଳ ନିଜର ସମସ୍ୟା, ଅଭାବ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କରି ନା । ତୋର ଅଭାବ—ତୋର ଦୁଃଖ ଦେଇ ତୁ ନିର୍ମଳ ଜୀବନର ବେଦନା ଚୁଟ । ତାକୁ ତୁ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରିଲେ ତୋ ମନର ଭାର ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଉଣା ହେବ, ଅନ୍ତରରେ ତୁ ବଳ ପାଇବୁ । ମୋର ଧାରଣା, ସବୁଠୁଁ ବଡ଼ ଶୋକ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ଆତ୍ମାକୁ ସମ୍ପଦଶାଳୀ କରେ । ଏ ବୃହତ୍ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ସନ୍ତାନ ସେ ପାଇଛି, ବ୍ୟଥା ବେଦନାରେ ତା' ମର୍ମସ୍ଥାନରୁ ରକ୍ତ ଉଠିବ ପଡ଼ିବ ସତ, କିନ୍ତୁ ପୃଥିବୀର ଅଭାବ କେଣ ତାକୁ ବାଟବଣା କରିପାରି ନାହିଁ, ତାକୁ ବିମୁଦ୍ଧ କରି ଦେଇ ନାହିଁ ।

“The world is more full of tears than you know”.

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତର ଏହି କଥାର ଗଭୀର ଅର୍ଥ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ତୋର ତଳେ ବୁଝାଇ ଦେବ । ନିଜକୁ ସବୁବେଳେ ବିମର୍ଷ କରି ଲଭ ବ’ଣ, ବଢ଼ଇ ? ଯାହା ଆସୁଛି, ତାକୁ ବରିନେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିବା । ସେଇ ତ ଯଥାର୍ଥ ଶରତ୍ । ସଂଗ୍ରାମ ହିଁ ଜୀବନ — ଜୀବନରେ ସଂଗ୍ରାମ ନାହିଁ ଯାର ଦାର୍ଶନିକ ଅର୍ଥରେ ତା’ ଜୀବନ ଶାନ୍ତିମୟ, ସୁନ୍ଦର ହୋଇପାରେ — କିନ୍ତୁ ମୋ ମତରେ ସେ ଜୀବନ ନିଷ୍ଠୁଳ, ଦୈନିକୀୟ । ତାର ନିଜର ସ୍ଵାର୍ଥଟା ନେବଳ ବଡ଼, ବଡ଼ ଦରଦ୍ର ସେ !

ସ୍ଵାଗ୍ୟ ନିୟତି, ଅଦୃଷ୍ଟ ଫଦୃଷ୍ଟ ଯାହା କହନା ରୁ, ଜୀବନରେ ତରମ ଦୁଃଖ ବିପଦରେ ପୋଡ଼ି ମରଗଲେ ଯୁଦ୍ଧା ତାହା ମୁଁ ମାନିବି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟକୁ କର୍ମସ୍ଥୁ ହୋଇ, ଦୁଃଖ କରିବା ପାଇଁ ଆକ୍ଷେପ କରି କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ, ଭବିଷ୍ୟତର ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖି କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ନେଇ ରହିବା — ଯାହା ଦୁଃଖ ଆସୁଛି, ତାକୁ ଜୀବନର ସୁଖ ସାଙ୍ଗରେ ସମଜ୍ଞାନ କରି ନବାଟାହିଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ । ଜୀବନ ଦେବତାଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରତି ପଦରେ ନିର୍ଭର ରଖି, ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକୁ ସବୁଠୁଁ ସତ୍ୟ ଓ ଶ୍ରେୟ ଜ୍ଞାନ କରିବା ଉଚିତ । ଦୁଃଖ, ବିପଦ ଓ ଭୟ ଉପରେ ନିଜକୁ ରଖିବାରେ ବଡ଼ ମନୁଷ୍ୟତା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାର ଅବସର ପାଏ । ଅର୍ଥ, ସମ୍ବେଦନ, ଯଶ, ମାନକୁ ଲୋକେ ପୌରୁଷଲଭ ବୋଲି କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବୋଧହୁଏ ସବୁଠୁଁ ବଡ଼ ପୌରୁଷ ଏଇ ଦୁଃଖକୁ ଆତ୍ମିକ ଶକ୍ତିରେ ପରାଭୁତ କରି ଆନନ୍ଦର ସନ୍ତାନ ହେବାରେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ଆମଭଲ ଯାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ କଠିନ ସାଧନା । ନା ? ରୁ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କର —

“ଦୁଃଖ ଯେ ଦିନ ଦାରୁଣ ହବେ

ହାତ୍ତା ମେଘେର ବାଣୀ କବେ

ସେ ଦୁଃଖ ରାତେ ରଇତେ ଦାଓ

ଗାନେ, ଗାନେ, ଗାନେ ।”

ଦେଖିବୁ ମନରେ କି ଆନନ୍ଦ ଆସିବ ।

ତୁ କହୁଛୁ, ଏତେ ବିଫଳତାର ବୋଝ ବହୁବାର ତୋ’ର ଆଉ କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ତୁ ମନୁଷ୍ୟ, ପୁଣି ତୁ ନାଶ୍ । ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ତୋ ଜୀବନ ରକ୍ତ ହୋଇଗଲା, ବଢ଼ଇ ? ଯାହା କହୁ, ମୁଁ ସେ ଜମାରୁ ବିଶ୍ଵାସ କରି ପାରୁ ନାହିଁ । ତୋ’ର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ସନ୍ତାନ ଦେବାକୁ ମୋର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ବେଳେ ବେଳେ ତୋର ପରି ମନ ମୋର ମରାଯାଏ ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ସମ୍ବଳ ଗୀତ ଗୁଡ଼ିଏ ଗାଏଁ, ଗଭୀର ଡ୍ରାମାରେ ମନ ଭରିଉଠେ । ଆଶା ପୁଣି ମତେ ଜୀବନର ପ୍ରେରଣା ଦେଇ ବଞ୍ଚାଏ ।

ଦୁଃଖବାଦକୁ ମୁଁ ଆଗେ କହୁଥିଲି ଗୋଟାଏ କବିର ଶିଆଳ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନର ନୂଆ ନୂଆ ଅଭିଜ୍ଞତାହିଁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତେ ଦୃଢ଼ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇଛି ଯେ, ଏ କବିକଲ୍ୟାଣ ନୁହେଁ । ଏହା ମାନବଜୀବନର ପରାସ୍ତିତ ସତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ଏ ଜୀବନ କି ବିଚିତ୍ର, କି ବିପୁଳ, ଅଖଣ୍ଡ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭର । ଏ ପ୍ରାକୃତିକ ସୁଖମାର ସୀମା କାହିଁ ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ସୃଷ୍ଟି ଦିନୁ କେତେ ପ୍ରାଣରେ ଉଠିଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ରହସ୍ୟର ସନ୍ତାନ କେହି ତ ପାଇଲେ ନାହିଁ ? ସମସ୍ତଙ୍କ ଚିନ୍ତା ଅସୀମରେ ପ୍ରତିହତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଛି—ଏହି ଅସୀମତାହିଁ ପ୍ରାକୃତିକ ରହସ୍ୟ—ଖଣ୍ଡ ଶ୍ବବରେ ବିଚାର କଲେ ଯୁକ୍ତି, ଛଦ୍ର ଅଭାବହିଁ ଆମ ଆଖିକି ବଡ଼ ହୋଇ ଦିଶିବା ସ୍ବାଭାବିକ, କିନ୍ତୁ ଜିଜ୍ଞାସା-ପ୍ରକୃତି ପରି ଜୀବନଟାକୁ ସମଗ୍ରଭାବରେ ବିଚାର କଲୁ ନେହେରୁ, କି ସୁନ୍ଦର, ତହିଁରେ ଅସୀମର କି ବିଚିତ୍ର ବିକାଶ !

ଦୁଃଖବାଦର ସ୍ଥାନ ଏ ସଂସାରରେ ମୁଖ୍ୟ ଭାବରେ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ସେଇଟା ଗୌଣ । ଆନନ୍ଦବାଦୀ ପକ୍ଷରେ ଯେଉଁଟା ସତ୍ୟ, ଦୁଃଖବାଦୀ ପକ୍ଷରେ ତା'ର ବିପରୀତ ସେହିପରି ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଜୀବନରେ ଜଗତର କଳାପାଖଟା ତୋ' ତତ୍ତ୍ୱ ଆବୋର ପକାଇଛି । ତୁ ଆନନ୍ଦବାଦୀ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର । ଦୁଃଖଟାହିଁ ଜୀବନର ଆଖିପି, ତାହା ବିଧାତାଙ୍କ ମହାଦାନ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କର ।

ବାସନ୍ତୀ ଫୁଲ, ତୋର ପ୍ରବନ୍ଧ ମୁଁ ପଢ଼େ । ଦେବଦାରୁ ପରା ତୋର ଥରେ ସେ ନାଶ ସମସ୍ୟା ବିଷୟକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେଖି ରାଗିଥିଲେ ? ସାମାଜିକ ଅନ୍ୟାୟକୁ ରୁଚ୍ଛ ଅନ୍ଧତାର ମୋହ ଆଉ ମାମୁଲି ବାକ୍ସରୁଗର ଆଡ଼ୁଆଳରେ ରଖି ସାଧାରଣଙ୍କ ଚିନ୍ତା ଏଆଡ଼େ ଆକର୍ଷଣ କରି ଦେବାକୁ ତୁ ଚାହୁଁଥିଲୁ, ଏଇ ତ ତୋ' ଅମରାଧ ? ପଢ଼ି ଭାଙ୍ଗି ରଖିଲେ ଛତୋନଟି ଆବୃତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଚିକିତ୍ସା ଲୋଡ଼ା । ଏଥିରେ ଯଦି ଲକ୍ଷ୍ମିନୀ ସହବାକୁ ହୁଏ, ନାନା ଅପବାଦ ନିନ୍ଦାର ଭାଗୀ ହବାକୁ ହୁଏ, ସେ ଲକ୍ଷ୍ମିନୀ, ଅପବାଦ ଓ ନିନ୍ଦାକୁ ମଥାମଣି ପରି ମୁଣ୍ଡରେ ଦେନିବାକୁ ଗୌରବ ବୋଧ କରିବୁ, ଏଇଟା ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ଦେଶ ଆଗରେ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାକୁ ଠେଲି ଠିଆ କରିବା ଦେବାକୁ ତୁ ଚାହୁଁଛୁ, ସେ ସମସ୍ୟା ଯେଉଁ ଭଲମାନେ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଶକ୍ତ ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ତୋ' ଡାକରେ ଲକ୍ଷ୍ମି ସମସ୍ତର ହେବେ ।

ଏତ ଗଲ ତୋ କଥା । ମୋ କଥା ଟିକିଏ ଲେଖେ ।

ମୁଁ ଆଦର୍ଶବାଦୀ । ସଂସାର ଲୋକେ ଯେନ ତେନ ପ୍ରକାରେଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି କରି “ସଚ୍ଚକ୍ଷଣ ଦେଇ କାମ ଫଳେ କରିଦେଲୁ” ବୋଲି ଯେଉଁଠି ଚରମ ବାହାଦୂରୀ ଦେଖାଇ ହୁଅନ୍ତି, ସେଠି ଆଦର୍ଶବାଦୀର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା ବୋଲି ମୁଁ ଲଙ୍ଘିତ ହୁଏ ।

ମୋ' ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା ଯେତେ ବଢ଼ୁଛି, ସେତିକି ବୁଝୁଛି, ମୋ' ଉପରେ ଦାୟିତ୍ୱ କେତେ ବଢ଼ି । ଆଦର୍ଶକୁ ସୁବିଧାର ଖାତିରରେ ଗ୍ରେଷ୍ଟ କରିବା ଅଭ୍ୟାସ ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଆନ୍ତେ ସେଇ ରହିଛି, ସେତେବେଳେ ସୁବିଧାର ପ୍ରଲୋଭନରେ ନିଜକୁ ଦୂର ରଖିବା ଦୂରୁହ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ବେଶୀ ଜରୁରୀ । ତୋର ଗୋଟାଏ ଡାଏରୀର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଦେଖିଥିଲି, “ନାୟମାୟା ବଳସ୍ତନେନ ଲଭ୍ୟଃ ।” ସେ କଥା ବରାବର ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ।

ଜୀବନର ନଗ୍ନ ଖାତସ୍ତ୍ର ନିଦାରୁଣ ରୂପ ଦେଖିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମୋ ଆଦର୍ଶବାଦ ବଳାୟିତ ରହିଥିବ । ସଂସାରର ବାଧା ବିଘ୍ନରେ ପଦେ ପଦେ ଝୁଣୁରି, ତଥାପି ମୁଁ ଜୀବନକୁ, ବିଶ୍ୱକୁ ପ୍ରୀତି କରିବି । ଯେଉଁମାନେ ସଂସାର ଦୁଃଖ, ଶଠତା ଓ ପାପ ପାଶଟା ବରାବର ଦେଖୁଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ବୈରାଗ୍ୟ ମୋର ନୁହେଁ । ସଂସାରରେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ଖରତୁ ଅଛି—ଏ ଜୀବନକୁ ଜାଣିବା ଓ ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା ଭଲ ପାଇବା । ସେମାଁ । ସେଇଁଙ୍କର ଏଇ କଥାଟି ମୁଁ ଦିନକୁ ଦିନ ଗଭୀର ସତ୍ୟ ବୋଲି ଉପଲବ୍ଧ୍ୟ କରୁଛି । ମୋର ଆଶା, ତୁ ମଧ୍ୟ ଏଇ ଉପଲବ୍ଧ୍ୟରେ ଧନ୍ୟ ହେବୁ । ମୋ' ମତ-ଗୁଡ଼ାକ କେଉଁଠି କେଉଁଠି ତୋ' ମନକୁ ନ ପାଇଲେ ସୁଦ୍ଧା ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛା ତେଜ ଅନ୍ତରରେ ବଳ ଓ ଭରସା ଦେବ ନିଶ୍ଚୟ । ଜୀବନରେ ଗୋଟାଏ ଅସାଧାରଣ କିଛି କରିପକେଇବା ବା ସେପରି ହୋଇ ପଡ଼ିବା ଆମର ଦର୍ଜାର ନାହିଁ, କି ନ ହେଲୁ ବୋଲି ସେଥିପାଇଁ ଯୋଗ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଆମେ ଭଲ ମଣିଷ ହେବୁଁ, ସବୁ ହେବୁଁ, ଏଇ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲାଭ । କାହାର କର୍ମ, କାହାର ଧର୍ମ, କାହାର ବିଦ୍ୟା, କାହାର ଆତ୍ମ କିଛି—ଏମିତି କେତେ ଲୋକଙ୍କର କେତେ ତପସ୍ୟା ହେଉଛି ସତ୍ୟ । ଦୁନିଆ ଆଖିରେ ମୁଁ ଯାହା ଦୁଏଁ, ନିଜ ପାଖରେ ଶାନ୍ତି ରହିବି । ନିଜ ପାଖରେ କେତେବେଳେ ଦେଲେବେଳେ ମୋ' ମୁଣ୍ଡ ଯେମିତି ନଇଁ ନ ଯାଏ । ଆଜି ଖୁବ୍ ଲେଖିଲି—ବିଦାୟ ।

ତୋର ସ୍ନେହ—

ବଉଳ ଫୁଲ ।

ଚିଠିଟି ପଢ଼ିସାର ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରାଣରେ ଆଶା ଓ ଆନନ୍ଦର ଏକ ଅଭିନବ ଲହରୀ ଖେଳିଗଲା । ସୁନାଦିର ଭାବନା ତାରି ନିଜର ବୋଲି ସେ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗଭୀର ପୁଲକରେ ତେସାରରୁ ଉଠି ସେ ଉପର ଛତକୁ ଯାଇ ପାଦ-ରୁରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏତେ ଦିନେ ଯେମିତି ତାର ହୃଦୟର ଭାବ ଉଦ୍‌ଘାସ ହୋଇ ଯାଇଛି—କି ସ୍ବପ୍ନ ବୋଧ ତାର !

— ବାଇଶ —

ବ୍ରଜ ଯେଉଁ ଦିନ ଦେବବ୍ରତଙ୍କ ଘରକୁ ବୁଲିବାକୁ ଆସିଲା, କେଜାଣି କାହିଁକି ସେଦିନ ଦେବବ୍ରତର ମନ ଆଦୌ ଭଲ ନ ଥିଲା । ସେ ଭାବିଲା, ଝିଆ ପିଆ ଶେଷ ହେଲେ ଦିବାନିଦ୍ରାର ଆଶ୍ରୟ ଲାଭ ଅନ୍ତତଃ କିଛିକାଳ ନିମନ୍ତେ ନିଜର ଦୁଷ୍ଟିନ୍ତା ହାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବ । ମାତ୍ର ତାହା ହେଲା ନାହିଁ । ବ୍ରଜ ଆଗରୁ ଆସିଥିଲେ ଖରାବେଲଟା ତା' ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହି ହୁଏତ ସେ ଟିକିଏ ଶାନ୍ତ ବୋଧ କରିଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ବ୍ରଜ ଆସିଲା ବଡ଼ ଡେରିରେ । ଖରାବେଲଟାଯାକ ସେ ନିଜ ଘରେ ଖଟ ଉପରେ ଶୋଇ କେବଳ ଛଟପଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ତାହାର ଅନ୍ତର ସେ ଶଯ୍ୟାରେ ଆଉ ଜଣଙ୍କର ଅଭାବ ଅନୁଭବ କରି କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା— ବେଳେ ବେଳେ ତାହାର ମନ ଗୋଟାଏ ଅହେତୁକ ବିଦ୍ରୋହରେ ପୁରୁ ଉଠିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅନ୍ତରରେ ନିଜର ବେଦନାର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରି ନ ପାରି ସେ ବିକଳ ଭାବରେ ଶୂନ୍ୟ ଆଖକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ଏବଂ ନିଜର ବ୍ୟସ୍ତ ଅନ୍ତରକୁ ବ୍ୟର୍ଥ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେଉ ଦେଉ ଭାବିଲା—‘ମୁଁ କ’ଣ ତାହା ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ କରିଛି ? କଦାପି ନୁହେଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯାହା, ତାହା ମୁଁ ଅବହେଳା କରି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ କେହି ସାକ୍ଷୀ ନାହିଁ ସତ; ମାତ୍ର ମୋର ବିବେକ ସାକ୍ଷୀ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସେ କ’ଣ ମତେ ଯଥାର୍ଥଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିଛି ? ସେ କ’ଣ ମତେ ଭୁଲି ଚାଲି ଆସେ ଆହତ ହୋଇ ସେ ଆସାତର ଜୁଳାତକ ମୋର ଉପରେ ମାରି ସାରି ନାହିଁ ? ସେ ନିଶ୍ଚୟ ତା ଜୀବନରେ ମୋ’ ସମ୍ପର୍କଟାକୁ ବନ୍ଦନ ବୋଲି ଭାବି କଷ୍ଟ ପାଇଥାଏ । ଯାହା ମନରେ ଏତେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବର ସ୍ମରଣ, ସେ କାହିଁକି ଭାବୁ ନ ଥିବ ଯେ, ତା ସ୍ତ୍ରୀ ତାକୁ ନୀତିଦାସୀ ଭଳି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅନୁରୋଧରେ ପାଳୁଛି, ପୋଷୁଛି, ଅନୁଗ୍ରହ କରି ତା ପ୍ରତି ସଦୟ ବ୍ୟବହାର କରୁଛି ? ଏ କେତେ ମାସ ହେଲା ମୁଁ ତାର ଏଇ ରକମ ଗୋଟାଏ ଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖି ପାରୁଛି । କିମିତି ଦୂରଛଡ଼ା ସେ ହୋଇ ଯାଇଛି । ପାଦ ତଳେ ସାପ ଦେଖିଲା ପରି ମତେ ଦେଖି ପକାଇ ଯେମିତି ତା ମୁହଁର ସରାଗ ଭାବ ମର ଫିକା ପଡ଼ିଯାଏ । ଆଉ କିଛି ନ ଚାହିଁଲେ ତ ମଣିଷର ଭାବାନ୍ତର ଚାହିଁବା ଭଳି କ୍ଷମତାଟିକି ମୋର ଅଛି ? ଯେଉଁ ସୂତା ପୋରାଆ ହୋଇ ଗଲଣି, ତାକୁ ବାର ବାର ଗଣି ଦେଲେ କ’ଣ ସେଇଟା ଦମ୍ଭ ରହିବ ? ଦରିଦ୍ରର ଶତ ଛନ୍ଦ ଚାଲୁଗାରେ ତାଳି ପକାଇ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଦିନଯାଏ ମଜବୁତ କରି ରଖିବାର ପ୍ରସାସ କଲାଭଳି ତାର ଏ ପ୍ରସାସ ସିନା ।’

ସେ ଆଉ ଭାବି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଗଭୀର ଉତ୍ତେଜନାରେ ବାରନ୍ଦାରେ ପାଦଗୁରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇତି ମଧ୍ୟରେ କେତେବେଳେ ବ୍ରଜ ଆସି ବାସନ୍ତୀ ସହଚ ବାସନ୍ତୀ ଘରେ ବସି ଗପ କଲାଣି, ତାହା ସେ ଜାଣିପାରି ନାହିଁ । ବୁଲୁ ବୁଲୁ ବାରନ୍ଦା କନ୍ଦରେ

ଥବା ରଥ କାଗଜ ଚଟାକେଇରେ ଖଣ୍ଡେ ଛୁଣା ମାଲ କାଗଜ ତାର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା । ଭୂତହୁଳୀ ହୋଇ ସେଇଟାକୁ ଟାଣି ନେଇ ଦେଖିଲା, ବାସନ୍ତୀ ହାତର ଅକ୍ଷର । ଛୁଣା ଅଂଶଟିରେ ଲେଖା ହୋଇଛି—

“...ବସେଇ ଉଠୁଛି, ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିବାର ସୁଖଟିକକ ମୋର ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଛି, ମୁଁ ଆଉ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ । ମନର ମୃତ୍ୟୁ ଦେହର ମୃତ୍ୟୁ ଯେ ବହୁଗୁଣରେ ଭୟାନକ, ଏଇଟା ରୂପେ ଅନ୍ତତଃ ବୁଝିବ ବୋଲି ଭରସା କରି ଏ ଚିଠିଟା ଲେଖୁଛି । ରୂପେ ମନେ କରୁଥିବ, ମୁଁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଭୋଗରେ ରହୁଛି; କିନ୍ତୁ କୌଣସି କୁଟୀରବାସିନୀ ବୋଧ ହୁଏ ମୋର ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ଉର୍ଷା କରିବ ନାହିଁ । ସରକାରୀ ଜେଲଖାନାଠାରୁ ଏ ଜେଲଟା କୌଣସି ଅଂଶରେ ଶ୍ରେୟଃ, ତାହା ମୁଁ ଭାବି ପାରୁନାହିଁ । ରୂପେ ଆସି ମତେ ଏ ରୁଚି ନରକରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ନେଇଯାଅ, ମତେ ମୁକ୍ତ କର । ଏ ଭରସା ଟିକକ ରୂପ ଉପରେ ରଖିବାର କାରଣ, ରୂପ ଛଡ଼ା ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଅନ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ ଏ ସଂସାରରେ କେହି ନାହିଁ । ଏଇଟା ରୂପେ କ’ଣ ଜାଣି ନାହିଁ ? ରୂପର ଉତ୍ତର ଆଶାରେ ରହୁଛି । ରୂପ ଉପରୁ ମୋର ଶେଷ ଆଶା ଟିକକ ନିଭବାର ଦେଖିଲେ, ମୋର ଏ ହୃଦୟର ଶୋଚନୀୟ ଜୀବନନାଟ୍ୟରେ ଯବନିକା ପକାଇ ଦେବାର ପ୍ରସ୍ତାବିନୀ ହେବ । ତାହା ନ ହେଲେ ମୋର ଯେ ଆଉ...”

ଦେବବ୍ରତ ହାତରୁ ଚିଠିଟା କେତେବେଳୁଁ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ିଲାଣି, ତାର ଖିଆଲ ନାହିଁ । ଭୂତହୁଳୀ ପର ଅର୍ଥାତ୍ତନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ବାହାରକୁ ଚାହିଁ ରହୁଛି । ତା’ ପାଦତଳୁ ପୃଥିବୀର ଅନୁଭବ ଯେମିତି କୁଆଡ଼େ ମିଳେଇଗଲା । ଅଳ୍ପ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ସେ ଭାବିଲା— “ତେବେ ମୋର ଧାରଣା ତ ଭୁଲ ନୁହେଁ ? ତାର ପ୍ରସ୍ତାବୀ ଆଇ ସେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଏତେକାଳ ସାମାଜିକ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ନାମରେ ଛଳନା କରି ଆସିଛି ! ଏ ! ବାସନ୍ତୀ ସ୍ବା-ଚରଣ ! ନା, ନା, ମୁଁ କଣ ଗୁଡ଼ାଏ ଭାବୁଛି ?” ପାଗଳଙ୍କ ପରି ସେ କାଗଜଖଣ୍ଡକୁ ଦୂରକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲା; କିନ୍ତୁ ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସୁଖି ସାରିଟି ଆଣି ନିର୍ନିମେଷ ନୟନରେ ତା’ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହୁଛି ଓ କହୁଛି, “ନିଶ୍ଚୟ, ଏ ତ ତାର ଅକ୍ଷର । କୌଣସି ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲିଖିତ ! ମୁଁ ତା ଚରୁକରେ ସାରା ଜଗତକୁ ଅବଶ୍ୟାସ କରିପାରୁନା; କିନ୍ତୁ ନିଜ ଆଖି ଯୋଡ଼ାକୁ କମିତି ଅବଶ୍ୟାସ କରିବି ? ଏ ଚିଠିଟା ଦେଖିବା ଆଗରୁ ମୁଁ ଅଳ୍ପ ହୋଇ ଯାଇଥାନ୍ତି ହେଲେ !” ସେ ଆଉ କିଛି ଭାବି ପାରିଲା ନାହିଁ, ଘରେ ଯାଇ ଆଗ୍ରମ ତୋକି ଉପରେ ଶୋଇପଡ଼ିଲା । ତା କର୍ଣ୍ଣକୁହରରେ ବାଜିବାକୁ ଲାଗିଲା—ଅନ୍ୟ ଘରେ ବାସନ୍ତୀ ବ୍ରଜକୁ ଉଦ୍ଦେଶିତ ଭାବରେ କହୁଛି—

“ଚରମପତ୍ନୀ ? ହଁ, ମୁଁ ସେଇସ୍ତା । ଯେଉଁଟା ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ମୋର ବିବେକ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରହଣ କରେ, ସମାଜର ତାଡ଼ନା ଭୟରେ ସେଇଟାକୁ ଖବର ମିଶିମିଶିଆ ହୋଇ ସମାଜ ସହଜ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଆସେ ନା । ମୁଁ ସୁର ବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀ ।”

ଦେବବ୍ରତର ଉତ୍ସାହ ମନ ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଆହୁରି ତନ୍ତ୍ର ହୋଇଉଠିଲା—“କି ସ୍ଥାନ ଏଇ ବାସନ୍ତୀଟା ! ନିଜର କୁ-ଧାରଣା ଓ କୁସ୍ଥିତି ଲଳସାକୁ ‘ଆଦର୍ଶ’ ‘ବିବେକ’ ପ୍ରଭୃତି ନାମ ଦେବାକୁ ସେ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉନାହିଁ ! ଛୁଃ, ଛୁଃ, !” ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଘୃଣାରେ ତାର ଅନ୍ତର ମନ ପୁର ଉଠିଲା । ବ୍ରଜ ବିଦାୟ ନେବାର ପର କ୍ଷଣରେ ସେ ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବରେ ବାସନ୍ତୀର ଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ତା’ ପରେ କ’ଣ ହେଲା, ତାହା ପାଠକ ଜାଣନ୍ତି ।

ଗତ କାଲିଠାରୁ ଦେବବ୍ରତ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲାବେଳୁଁ ତାଙ୍କ ଘରେ ଚୁଲି ଜଳି ନାହିଁ । କେତେ ଖୋଜା ନିଷ୍ଫଳ ହେଲା । ଆଜି ସକାଳେ ଗୁରୁବାକରମାନେ ଗଣ୍ଡାଏ ଗଣ୍ଡାଏ ପଟାଳ ଖାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ଦେବବୋଉ ଓ ବାସନ୍ତୀ ନିର୍ଜଳା ଉପବାସରେ ଦିନ କାଟୁଛନ୍ତି । ଦିନ ଗଲା—ଦେବବ୍ରତର ଦେଖା ନାହିଁ । ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା—ବାସନ୍ତୀ ବଉଳର ଚିଠି ଶ୍ରେଣ ବାରମ୍ବାର ପଢ଼ି କୋଠାଉପରେ ପଦଗୁରଣା କରି ରାତି ଦୁଇଘଡ଼ି କରିଦେଲା—ତଥାପି ଦେବବ୍ରତର ଦେଖା ନାହିଁ । ରାତି ବାରଟା ବାଜିଗଲାଣି—ଉପବାସ-କୃଷ୍ଣ ପରିବାରଟା କ୍ଳାନ୍ତରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଛି, କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ଆଖିରେ ନିଦ ନାହିଁ । କେତେ ଆଶଙ୍କା ଓ ଦୁର୍ଭାବନାରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ତମକ ଉଠୁଛି, ବାରମ୍ବାର ଝରକା ବାଟେ ଦାଣ୍ଡ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଛୁ—ବେଳେବେଳେ ଅସ୍ଥିର ଭାବରେ ବିଛଣାରେ ଶୋଇପଡ଼ୁଛି । ହଠାତ୍ ସେ ଚକିତ ଭାବରେ ଶୁଣିଲା, ଗ୍ରାମଟିର ନୈଶ ନିଶ୍ଚିତତା ଉଠୁକରି ଖଣ୍ଡେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଦୌଡ଼ିଛି । ଗାଡ଼ିଟା ତାଙ୍କର ଦୁଆର ମୁହଁରେ ଛୁଡ଼ାହେଲା ଓ ଅବଳମ୍ବେ ବାହାରୁ ତାଙ୍କ ଶୁଭଳ—‘ରମା’, ‘ରମା’ । ଉତ୍ତର ନାହିଁ । ‘ନିଧିଆ’, ‘ନିଧିଆ’ । ନିଧିଆ ନ ଥିଲା । ଧନିଆ ଶୋଇଥିଲା, ସେ ବାବୁଙ୍କ ତାଙ୍କ ଶୁଣି “ଆଜ୍ଞା” କହି ଲଣ୍ଠନଟା ନେଇ ଦାଣ୍ଡକୁ ଦଉଡ଼ିଗଲା । ଦେଖିଲା, ଦାଣ୍ଡରେ ଖଣ୍ଡେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛି । ଗାଡ଼ିରେ ବସି ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀକୁ ତାଙ୍କ ଦେଲୁ ।” ଧନିଆ କହି ନ ଚାହିଁ ପାରି ଜିଜ୍ଞାସୁ ଭାବରେ ଚାହିଁ ରହିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଧମକ ଦେଇ କହିଲା, “କାଲି ହେଲୁଣି, ଓଲୁ ! ଶୁଭ ନାହିଁ ? ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀକୁ ତାଙ୍କ ଆଣ ବୋଲି କହିଲି ପର ! ସା ।”

ସାଧାରଣତଃ ବାବୁଙ୍କର ଏପରି ଉତ୍ତରାବ ଧନିଆ କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଧମକ ଖାଇ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଦେବବ୍ରତ ଆଗରୁ ସେ ପଳାଇ ଗଲା । ଦେବବ୍ରତର ଧମକ ବାସନ୍ତୀକୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଶୁଭଧିଲା । ଘଟଣା କ’ଣ ସେ ଜାଣିବାପାଇଁ ଉଠି ବସିଲାବେଳକୁ ଧନିଆ ଅସି କହିଲା, “ବାବୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ।” ବାସନ୍ତୀ କହି ନ ଚାହିଁ ବିସ୍ମିତ ଭାବରେ ଧନିଆର ଅନୁସରଣ କଲା । ଗୋଟାଏ ଅଜ୍ଞାତ ଆଶଙ୍କାରେ ତା ଦୃଢ଼ତା କମିତ ହୋଇଗଲା ।

ବାସନ୍ତୀକ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ଗାଡ଼ିରେ ବସି କହିଲା, “ଶୁଣ ।” ବାସନ୍ତୀ ଭାତଭାବରେ ଗାଡ଼ି ରେକାର୍ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହେଲା । ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀର ହାତ ଧରି ପକାଇ କହିଲା, “ଏଠି ବସ ।” ବନା ବାକ୍ୟବ୍ୟୟରେ ବାସନ୍ତୀ ଯାଇ ବସିଲା । ସେ

ଅନୁଭବ କଲି, ଦେବବ୍ରତ ତା ହାତଟାକୁ ଟାଣିନେଲେ ବେଳେ ଦେବବ୍ରତର ଦର୍ମପୁତ୍ର ହାତଟା ଠକ୍ ଠକ୍ ହୋଇ ଥରୁଥିଲା ।

ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରିବାର କୌତୂହଳ ତାର ଉତ୍ତରଗଲା । ମୌନ ହୋଇ ସେ ଗାଡ଼ିର ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ବସିରହିଲା । ଦେବବ୍ରତ କୋର୍ମ୍ୟାନକୁ କହିଲା, “ଚଲୁ ।” ଗାଡ଼ିଟା ଶ୍ରିଗ୍ରଗତରେ ଚାଲିଲା । ଲଣ୍ଡନଟା ଧରି ଧନିଆ ଭେକା ଭଲ ଛୁଡ଼ା ହୋଇରହିଲା । ବ୍ରାମ ସୀମାନ୍ତଟା ପାର ହୋଇଗଲାରୁ ଦେବବ୍ରତ ଗାଡ଼ିବାଲକୁ ଡାକ କହିଲା, “ସବୁର କରୋ ।” ଗାଡ଼ି ଠିଆ ହେଲା । ଦେବବ୍ରତ ଗଲା ଝାଡ଼ି ବନ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ତରରେ କହିଲା, “ବାସନ୍ତୀ, ତୁମେ ଆଜି ମୋ’ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲ । ତୁମ ମନମୁତାବକ ଯୁଆଡ଼େ ଇଚ୍ଛା ଯାଇପାର । ମୋ’ ଘରେ ଗାରଦରେ ପଡ଼ି ପଡ଼ି ତୁମେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବ, ନାଶହତ୍ୟା ପାପର ଶ୍ରାବୀ ହେବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ତୁମ ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ବୃଥାରେ ଏତେ ଆତ୍ମାସ କର ଆସିବାର ଦୁଃଖ ଦେବାକୁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ତା ଅଗରୁ ବରଂ ତୁମେ ତୁମ ଉଦ୍ଧାରକାରୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଯାଅ । ତୁମକୁ ନେଇ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଶିକ୍ଷା ପାଇଲିଣି, ଖୁବ୍ ଜଳିଲିଣି, ଆଉ ଦରକାର ନାହିଁ । ତୁମେ ଚରିତ୍ରସ୍ଥାନା, ଏତିକି କେବଳ ମୋର ଅଗୋଚର ଥିଲା । କାଲି ଭଗବାନ ମୋର ଚକ୍ଷୁ ଫିଟାଇ ଦେଇ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ତୁମ ସାଙ୍ଗରେ ମୋର ସମ୍ବନ୍ଧ ମୁଁ ଛାଡ଼ି କରିନେଲି । ମୁଁ ଦାୟିତ୍ୱମୁକ୍ତ—ମୋ ପାଖରେ ଆଜି ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରୁ ଆଉ ତୁମର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।”

ଦେବବ୍ରତ ଏହା କହି ଚାଲି ଯାଇଥିଲା, ଜନ୍ତୁ କ’ଣ ଭବି ହଠାତ୍ ଠିଆ ହେଲା । ପକେଟରେ ହାତ ଦେଇ କହିଲା, “ହଁ, ତୁମର ଟଙ୍କା ଆବଶ୍ୟକ, ତୁମକୁ ବିଦାୟ ଦେଲେ ବେଳେ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ହେଉ ନିଅ ।” ପକେଟରୁ ଗୋଟାଏ ମୋଟା ଲତ୍ତାପା ଗାଡ଼ି ଭିତରକୁ ପକାଇ ଦେଇ ସେ କୋର୍ମ୍ୟାନକୁ କହିଲା, “ଗାଡ଼ି ଷ୍ଟେସନମେ ଲେଯାଉ ।”

ବାସନ୍ତୀ ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇଗଲା—ତାହାର ପାଟି ଫିଟିଲା ନାହିଁ । ଗର ବେଗରେ ଘୋଡ଼ାଦିଟା ଦୌଡ଼ିଲେ । ସେ ଚଳନ୍ତା ଗାଡ଼ିର ଶୀତ ଆଲେକରେ ଦେଖିଲା, ଦେବବ୍ରତର ମୁହଁଟା ମୁରଦାର୍ଜକ ଭଳି ଫିକା ପଡ଼ିଯାଇଛି । ତହିଁରେ ରକ୍ତର ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ । ଅଖିର ଦୃଷ୍ଟି ଅସ୍ପାଶବିକ ଶବ୍ଦରେ ଘାସ୍ ହୋଇ ଘୁଣି ନିମ୍ନର ହୋଇଯାଇଛି—ସାରା ଦିହଟା ଯେମିତି କଲା ଖପସ୍ ! ବିକଟ ଅନ୍ଧକାରରେ ଗୁଲୁକଣ୍ଠକପୁଣ୍ଡ୍ର ସଙ୍ଗର୍ଷ୍ଣ ବସ୍ତ୍ରା ଦେଇ ସେ ଟଳି ଟଳି ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଛି । ବିଦାୟକାଳରେ ପାହାନ୍ତିଆ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ବାସନ୍ତୀର ମୁଖଣ୍ଡ ପାଶୁର ହୋଇଗଲା । ସେ ସ୍ବପ୍ନୋତ୍ପତ ପରି ଉଠିବସି ଗୋଟିଏ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ପକାଇ ଦିହ ମୁହଁର ଝାଲ ପୋଛୁ ପୋଛୁ କହିଲା, “ମୁଁ ଚରିତ୍ରସ୍ଥାନା ? ହେଉ !”

— ଚେଇଶ —

ଫଗୁଣମାସିଆ ଖରା ନଈ ଆସିଲଣି । ଦରଦାବଜାର ଶୁଦ୍ରାର ଧୂଳି-ସମୂହ ମହନ କରି ମହର ଗତିରେ ବଗିଚାକୁ ଚାଲିଛି—ଗାଡ଼ରେ ଚାରିଜଣ ଯୁବକ । ସେମାନଙ୍କ ନେଗରୁଷା ଦେଖି ମନେ ହେଉଥିଲା ଯେ, ଚାରିଜଣଯାକ ଆଧୁନିକ ଧରଣରେ ଶିକ୍ଷିତ । ସମସ୍ତେ ଚମ୍ପକ୍ଷୁ ବସିଛନ୍ତି । କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଚଞ୍ଚଳଭାବରେ ଚାରିଆଡ଼େ ଅନାଉଛି । ହଠାତ୍ ଜଣେ କହିଲା—

“ଆଲୋ ସୁକୁ, ଆଜି ତୋ ଗୋଲପ ଏଡ଼େ ଛନ ଛନ କାହିଁକି ?”

ସୁକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁକୁମାରୀ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଜାଣି ନା କି ମୀରା ନାନା ? ଆଜି ପରା ସେ ଆସିବେ !”

ଉତ୍ସୁକଭାବରେ ମୀରା ପଚାରିଲା, “ସତେ ?” ସୁକୁମାରୀ କ’ଣ କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲା—ଏହି ସମୟରେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ତାର ଗୋଲପ ମୁହଁରେ ପଡ଼ିଲା । ଗୋଲପର ଚପଳ ଆଖି ଦିଗିଟି ତରସାରପୁର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଛି ! ମୀରା ହସି ହସି ସୁକୁମାରୀର ହାତ ଦିଗିଟି ହଲାଇ ଦେଇ ପୁଣି ପଚାରିଲା; “ସତେ ?”

ସୁକୁମାରୀ କହିଲା, “ନାହିଁ, ଏମିତି ଥଟ୍ଟାରେ କହିଲି ନା । ଗୋଲପ ତ କହୁଥିଲା, ତାଙ୍କର କାମ ସରିନାହିଁ । କାମ ନ ସରିଲେ କେମିତି ପୁରା ଗୁଡ଼ି ଆସିବେ ?” ମୀରା ସେ ଉତ୍ତରରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ—ସୁକୁମାରୀର ଗୋଲପ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଁ କହିଲା, “ହଉ, ହଉ ସୁନାତି, ଆମେ ତ ଆଉ ଭାବ ନେଉନାହିଁ । ଏତେ ଲୁଚୁଛୁ କାହିଁକି ?”

ସୁନାତି କାତରଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ତୁମେ ଯେମିତି, ମୀରା ନାନା ! ପୋଡ଼ାମୁହଁ ଗୋଲପ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛ ?”

ଗାଡ଼ରେ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ଯୁବକ ଜଣକ ବସିଥିଲେ; ତାଙ୍କ ବୟସ ତିନିଙ୍କ ବୟସ-ଠାରୁ କିଛି ବେଶୀ । ସୁନାତିର କଥା ଶୁଣି ସେ ଗୋଟାଏ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗକରି ସୁକୁମାରୀକୁ କହିଲେ, “ତୋର ଏ ବଡ଼ ବୟସ ଅଭ୍ୟାସ ସୁକୁ, ତୁ କାହିଁକି ସବୁବେଳେ ସୁନାତିକୁ ବରକ କରୁ ? ସେ ପିଲା ଲୋକ—ତା ଦୁଃଖ ପ୍ରତି ତୋର ତ ଟିକିଏ ସହାନୁଭୂତି ନାହିଁ ?” ଯୁବକ କିଛିକ୍ଷଣ ନୀରବ ରହି ପୁଣି କହିଲେ, “କାହାର ଅନ୍ତରରେ କି ବେଦନା ସୁପ୍ତ ରହିଛି, କିଏ ଜାଣେ ? ସେ ବେଦନାର ସ୍ଥାନକୁ ବାରମ୍ବାର ଆଘାତ କରିବା କି ଦରକାର ?”

ତାଙ୍କର ତରସାର ବାକ୍ୟରେ ସମସ୍ତେ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । ଗାଡ଼ ପିଟିନ୍ଦାସ୍ତର ଗୋଟିଏ ସାନ କୋଠା ସାମନାରେ ଠିଆ ହେଲା । ନିଜର ବହୁପତ୍ର ହାତରେ ଧରି ସୁନାତି ଗାଡ଼ରୁ ଓହ୍ଲାଇଲା ଏବଂ ସୁକୁମାରୀ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ଚୁପ୍ କଟାକ୍ଷ ନିକ୍ଷେପ କରି ଚାଲିଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୁକୁମାରୀ ପ୍ରାର୍ଥନାପୂର୍ବକ କଣ୍ଠରେ ପଛରୁ ଡାକ କହିଲା, “ମୋ

ରାଣିଟି ଗୋଲପ, ରାଗିତୁ ନାହିଁ । ତୋ ହାତ ଧରୁଛି । ମୁଁ ପର ଅନାବେରେ କହୁ ପକାଇଛି ।” ସୁନାତି ଉତ୍ତର ଦେଲ ନାହିଁ ।

ଯୁବତୀମାନେ ସମସ୍ତେ କଟକ ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ, କିଏ ନୁଆ, କିଏ ପୁରୁଣା । ସୁନାତି ନୁଆ । ସୁକୁମାରୀ ସୁନାତିର ଗୋଲପ ଓ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ । ଆଜି ବିଶ୍ରାମ ଘଣ୍ଟାରେ ଦୁହେଁଯାକ ସ୍କୁଲ ବଗିଚାରେ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ସୁନାତି କହିଲ, “ଦେଖ ଗୋଲପ, ଆଜି ସେ ନିଶ୍ଚେ ଆସିବେ ?” ସୁକୁମାରୀ ପଚାରିଲା, “କେମିତି ଜାଣିଲୁ ? ଚିଠି ଦେଇଛନ୍ତି ?” ସୁନାତି କହିଲା, “ନା ଲେ, ଚିଠିଟିଟି ଦେଲ ନାହାନ୍ତି । ମୋ’ ମନ କହୁଛି, ସେ ଆଜି ଆସିବେ । ମୁଁ ମୋର ଯବାନରେ ତାଙ୍କର ଖୁର୍ଦ୍ଧା ଅନୁରବ କରୁଛି ଆଜି—ମୋ କାନରେ କିଏ ସବୁବେଳେ କହୁଛି, ସେ ଆସିବେ, ଆସିବେ ।” ଏହା କହୁ କହୁ ସୁନାତିର ଯବାନ ଗୋଟାଏ ଅସୁବୁଲରେ ପୁର ଉଠୁଥିଲା, ତାର ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ହାସ୍ୟର ଛଟା ଖେଳି ଯାଉଥିଲା । ସେ ସଜୋନର ସୁକୁମାରୀର ହାତ ଚାପିଧରି ପୁଣି କହିଲା, “ଦେଖ ଗୋଲପ, ସେ ଆଜି ନିଶ୍ଚେ ଆସିବେ । ମୋର ଅନ୍ତରର ବାଣୀ କ’ଣ ମିଛ ହବ ? କେବେ ନୁହେଁ, କେବେ ନୁହେଁ ।” ସୁକୁମାରୀ କହିଲା “ଆଜ୍ଞା, ଖଡ଼ି ପକାଇବା” ଏବଂ ସେ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାଶ୍ରୀ ଖଡ଼ି ପକାଇଲା—ଖଡ଼ିରେ ପଡ଼ିଲା, ସେ ଆସିବେ । ସୁନାତି ଚପଳ ହସ ହସ କହିଲା, “ପୋଡ଼ାମୁଠା ଗୋଲପ, ତୁ ଖଡ଼ି ପକେଇ ମୋର ଅନ୍ତର କଥାକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଛୁ । ଯଦି ସେ ନ ଆସିବେ, କାଲି ତୋ କାନ ମୋଡ଼ିଦେବ ।” ସୁକୁମାରୀ ମଧ୍ୟ ଚପଳ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲା. “ନାହିଁ ଲେ, କାଲିଯାଏ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ହବ ନାହିଁ । ମୋଡ଼ିବାକୁ ଆଜି ଯୋଡ଼ାଏ କାନ ପାଇବୁ, ସେ କାନ ହାତୀ କାନ ଭଳି ।” “କ’ଣ କହିଲୁ ପୋଡ଼ାମୁଠା ?”—କହି ସୁନାତି ସୁକୁମାରୀକୁ ମାରିବାକୁ ଦୌଡ଼ିଲା; କିନ୍ତୁ ସେହି ସମୟରେ ସ୍କୁଲର ଘଣ୍ଟା ବାଜିଲା । ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଚାଲିଗଲେ । ସେହିନ ଥାଉ ସୁନାତି ନିଜର ଗୁଣ୍ଡିମାନଙ୍କୁ ଭଲରୂପେ ପଡ଼ାଇପାରି ନାହିଁ—ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀଙ୍କ ଗୁପ୍ତ ମେଜାଜ୍ ଦେଖି ଗୁଣ୍ଡିମାନେ ଗପ ଯୋଡ଼ିଦେଲେ । ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ମେମସାହେବ—ମିଳାଜା ଅଣ୍ଟା ନୁହେଁ । ସେବାଟେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ମେମସାହେବ ସୁନାତିର କ୍ଲାସର ଅବସ୍ଥା ଦେଖିଲେ ଏବଂ ତାକୁ ବାହାରକୁ ଡାକି ନେଇ କକଶ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ତୁମେ ସିନା ଚାଲିଯିବୁ ଗୁଣ୍ଡି ଶାସ୍ତ୍ର ଚାଲିଯିବ, କିନ୍ତୁ ସିଲମାନେ ତ ତୁମ ସଙ୍ଗରେ ସ୍କୁଲ ଗୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ହେବ, ପାଶ୍ କରିବାକୁ ହେବ । ରୁଟିଲ ?” ସେହିକବେଳୁ ସୁନାତିର ମନଟା ଟିକିଏ ଖରାପ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହା ନ ଜାଣି ସୁକୁମାରୀ ଗାଡ଼ିରେ ତାହାର ପ୍ରିୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଠାଇବାରୁ ସେ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ସୁନାତି ଅତି ସନ୍ତୁଷ୍ଟରେ ଘର ଭିତରକୁ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । କାଳେ ଯୋଡ଼ାର ଶବ୍ଦ ହେବ, ଏହି ଭୟରେ ସେ ଗୋଡ଼ ଟିପି ଟିପି ଗଲା । ଅଜ୍ଞାତସ୍ୱରରେ ଆସି ଜଣକୁ ବିମିତ କରି ଦେବାର ଆଶାରେ ତା’ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱଳ୍ପକିତ ହୋଇ ଉଠିଲା;

କିନ୍ତୁ ବୈଠକଖାନାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସେ ଦେଖିଲା, ତେୟାରଗୁଡ଼ିକ ସୁଦୃଢ଼ ଶୂନ୍ୟ, ସେ ଜଣକ ନାହିଁ । ସେ ବସନ୍ତସ୍ଥଳରେ ଗୋଟାଏ ଚୌକରେ ବସିପଡ଼ିଲା—ତା ଅନ୍ତରରେ ଶୂନ୍ୟତା ରୁଦ୍ଧ ଆବେଗ ବାରମ୍ବାର ଉଠିବାକୁ ଲାଗିଲା । କିଛିକ୍ଷଣ ସେହପରି ବସି ସେ ଅସହସ୍ତ ଭାବରେ ଡାକିଲା, “ମା, ମା ।” କଲାଣୀ ଘରେ ନ ଥିଲେ—ମଣିମା ବୁଢ଼ୀ ଅନ୍ୟ ଘରୁ ଜବାବ ଦେଲା, “ଆଲୋ ସୁନା, ମା ଯାଇଛନ୍ତି ମକରବାବ । ଯୋସେଫ୍ ବୋହୂର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ପୁଅର ବଞ୍ଚିବାର ଠିକ୍ ନାହିଁ । ମା ତାକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ଆହା, କି ସୁନ୍ଦର ପିଲାଟି !” ଶିଶୁଟିର ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ସୁନାଘର ଚକ୍ଷୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଖେଳିଗଲା । କ୍ଷଣକ ସକାଶେ ନଜର ଦୁଃଖ ଭୁଲିଯାଇ ସେ ତାରି କଥା ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶିଶୁଟିକୁ ଦେଖିଲା ପରେ ସେ କେତେଥର ଭାବିଛନ୍ତି, କେବେ ତାର ଏମିତି ଗୋଟିଏ ଶିଶୁ ହେବ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା, ସୁନାଘ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଲେଖି ଡାକଘରକୁ ପଠାଇଲା—
 “ପ୍ରିୟତମ, ମୋ ଭଳି ଗୁଣସ୍ଥାନୀକୁ ମନେ ପକେଇ ତୁମେ ତୁମର ବହୁମୂଲ୍ୟ ସମୟ ନଷ୍ଟ କର, ମୁଁ ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏ ଚିଠି ଲେଖୁ ନାହିଁ । ତୁମର ଜ୍ୱର ହୋଇଥିଲା, ଲେଖିଥିଲା । ଏବେ କପରି ଅଛି, କେବଳ ସେତିକି ଜଣାଇଲେ ଆଶା କରେ ତୁମର ମୂଲ୍ୟବାନ ଦେଶକାମରେ ବ୍ୟାଘାତ ହେବ ନାହିଁ । ତୁମର ଦେଶକାମର ରଥଚକ୍ରରେ କିଏ କେଉଁଠି ପିଷ୍ଟ ହେଉଛି, ସେ ଖବର ରଖିବା ତ ତୁମେ ଆବଶ୍ୟକ ମନେ କର ନାହିଁ । ହେଉ, ତଥାପି ମନେ ରଖିବ, ମୁଁ ଅଦ୍ୟାପି ମରନାହିଁ । ଭାଗ୍ୟସୁନା—ସୁନାଘ ।” ଡାକରେ ଚିଠି ଦେଇ ମଣିମା ବୁଢ଼ି ଆସି କହିଲା, ପିଲାଟିର ଦେହ ବେଳକୁ ବେଳ ଖରାପ ହେଉଛି—କଲାଣୀଙ୍କର ଫେରିବାକୁ ବଳମ୍ବ ହେବ ।

ସୁନାଘ ହାରମୋନିୟମ ଖଣ୍ଡକ ନେଇ ବଗିଚାରେ ବସିଲା । ଦଶମୀ ସ୍ୱାମୀର କୋମାଣ୍ଡରେ ସେତେବେଳକୁ ଖୁଦ୍ର ବଗିଚାଟି ଝଙ୍କ ଝଙ୍କ ହେଉଛି—ଫୁଟନ୍ତା ଫୁଲ-ଗୁଡ଼ିକ ଟହ ଟହ ହୋଇ ଘୁସୁଛି । ସୁନାଘ ଭାଗିଲା, “ସେ ତ ଆଜି ଘନ ଗାଡ଼ିରେ ଆସିଲେ ନାହିଁ । ତେବେ କ’ଣ ଘଡ଼ି ଗାଡ଼ିରେ ଆସିବେ ?” ବଗିଚାର ସାନ ବେଢ଼ା ଉପରେ ବସି ସୁନାଘ ଡାକିଲା, “ନୁହଁ, ନୁହଁ, ନୁହଁ…… ।” ଗୋଟିଏ ସାନ କୁକୁର ବାରନ୍ଦାରେ ଶୋଇଥିଲା—ଡାକ ଶୁଣି ଦୌଡ଼ି ଆସିଲା ଓ ସୁନାଘର କୋଳରେ ହାରମୋନିୟମ ଦେଖି ନାନା ରକମ କୁଁ କୁଁ ଶବ୍ଦ କରି ଜଣାଇବାକୁ ଲାଗିଲା ଯେ, ତାର ସ୍ଥାନଟିକୁ ସେହି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅଧିକାର କରିବାରେ ସେ ଆଦୌ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ସୁନାଘ ସମ୍ବେଦରେ ତା’ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ନୁହଁ, ଗୀତ ଶୁଣିବୁ ?” ନୁହଁର ସରବ ପ୍ରତିବାଦ ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା । ସୁନାଘ ଅଭିମାନ ସୂଚକ କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ହଁ, ନୁହଁ, ଗୀତ ଗାଇଲବେଳେ ଗୋଲମାଲ କର ନା । ଶୁଣ, ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଗୀତ ଶୁଣ୍ !” ଏହା କହି ସୁନାଘ ହାରମୋନିୟମ ବଜାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା—ନୁହଁ

ସୁମାତର ସାନ ଗୋଡ଼ ଘ'ଓଟି ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ସାନ ମୁଣ୍ଡଟି ଲୁଚାଇ ନୀରବରେ ସେ ଧୂଳି ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସୁମାତ ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗଳା ଗୀତ ଗାଇଲା—“ମଲୟ ଆସି ମୋ କାନରେ କହୁ ଯାଇଛି, ପ୍ରିୟତମ, ରୂମେ ଆସିବ । ମୋର ବହୁଦିନର ସମ୍ପତ୍ତି ଦୃଢ଼-ବେଦନା ରୂପ ପ୍ରେମ-ସ୍ପର୍ଶରେ ନାଶିବ । ରବି ଶଶି ତାରା ନିଶିଳ ପ୍ରକୃତ ରୂମକୁ ମୋ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି—ରୂମେ ଆସିବ ।” ସଙ୍ଗୀତ ଶେଷ ହେଲାବୁଁ ନୁହଁ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ସୁମାତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁଲା—ସୁମାତ ପଚାରିଲା, “ଭଲ ଲାଗିଲା ରେ, ନୁହଁ?” ନୁହଁ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସୁମାତ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ସୁମାତ ହାରମୋନିୟମଟି ତଳେ ରଖିଦେଲା—ନୁହଁ ତରଞ୍ଜିତ୍ ଏକ ଲମ୍ପରେ ତା' କୋଳରେ ଉଠି ବସିଲା । ସୁମାତ ତାକୁ ଦୁଇହାତରେ ଧରି କହିଲା, “ନୁହଁ, ତୋ ଗୋଡ଼ ମଇଲା ହୋଇଛି ଯେ । ରୁ ଶାରି ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଛି ଦିନକୁ ଦିନ—ଖାଲି ମୋ' ନୁଗା ମଇଲା କରୁଛି । ପୁଣି ସେମିତି କଲେ, ଏଇ—” କହୁ ସୁମାତ ତା' ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ମୃତ୍ତି ତପେଟାଘାତ କଲା । ନୁହଁ ସେ ସ୍ନେହ-ସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ଚାଲିଦେଲା । ସୁମାତ ନୁହଁକୁ ଟିକିଏ ହଲାଇ ଦେଇ ପଚାରିଲା, “ଆରେ, ନୁହଁ, ସେ କ'ଣ ଆଉ ଆସିବେ ନାହିଁ?” ନୁହଁ କାତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ନେହମୟୀ ପାଲଟି ଯି ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା—କିନ୍ତୁ ପରେ ସୁମାତ ନୁହଁ ମୁହଁକୁ ନିଜର ବକ୍ଷ ଦେଶରେ ଲୁଚାଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ନୁହଁ, ରୁ ଶାବ ନା । ସେ ଆସିବେ, ନିଶ୍ଚେ ଆସିବେ । ଆଜି ନ ଆସି ପାରନ୍ତି, କାଲି ନ ଆସି ପାରନ୍ତି, ଏ ଜୀବନରେ ନ ଆସି ପାରନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ହେଲେ ସେ ଦିନେ ଆସିବେ; ଆସିବେ । ରୁ ଆଉ ଏତେ ଶାବ ନା, ନୁହଁ ।” ନୁହଁ ମୁହଁକୁ ଭଲରୂପେ ଲୁଚାଇ କୁଁ କୁଁ ଶବ୍ଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା—ତାର ଅର୍ଥ, “ମୁଁ ତ ଯା ଶାବୁଛି । ରୂମେ ଯେ ଶାବ ଶାବ ସାରା ହେଲା ! କହି, ଏହି ସାନ୍ତ୍ବନାରେ ରୂମେ ସ୍ଥିର ରହୁ ନା ତ !”

ସୁମାତ ନୁହଁକୁ ତଳେ ଥୋଇ ଦେଇ ହାରମୋନିୟମ ଉଠାଇ ନେଲା, କହିଲା, “ଶୁଣ୍ଠ, ନୁହଁ, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୀତ ଶୁଣ୍ଠ ।” ନୁହଁ ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ପୁଷ୍ପବତ୍ ସୁମାତର ଗୋଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ମୁହଁ ଲୁଚାଇଲା । ସୁମାତ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବଙ୍ଗଳା ଗୀତ ଗାଇଲା—“ମୋର ଏହି ପଥ ଚାହିଁବାରେ ଆନନ୍ଦ । ସୂର୍ଯ୍ୟର କରଣ ଚାରିଆଡ଼େ ଖେଳି ବଦାସ୍ ନେଉଛି, ଗୁଆ ଚାରିଆଡ଼େ ଖେଳୁଛି, ବର୍ଷା ଆସୁଛି, ବସନ୍ତ ଆସୁଛି । କେବଳ ମୋର ଏଇ ପଥ ଚାହିଁବାରେ ଆନନ୍ଦ ।”

ସଙ୍ଗୀତର ଝଙ୍କାରରେ ସ୍ମୃତ୍ତି ଉପବନଟି ଯେପରି ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସାକ୍ଷ୍ୟ ବାସ୍ତବରୁ ଲତାମାନଙ୍କୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଦୋହଲାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । କେହି ଅଜ୍ଞାତ ଆଗନ୍ତୁକର ସ୍ପର୍ଶ ଲଭିବାପାଇଁ ଚିର ଉନ୍ମୁଖ ତରୁଳତା ଯେପରି ସୁମାତର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରତିଧ୍ବନି କରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ—“ଆମର ମଧ୍ୟ ଏହି ପଥ ଚାହିଁବାରେ ଆନନ୍ଦ ।”

ଆକାଶରେ ଚନ୍ଦ୍ର ତାର ହସିବାକୁ ଲାଗିଲେ—ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମଣ୍ଡିତ ବିରାଟ ଆକାଶ ହସି-
ଉଠିଲା—“ଆମର ମଧ୍ୟ ଏହି ପଥ ଚାହିଁବାରେ ଆନନ୍ଦ ।” ପ୍ରକୃତରେ ନିଜର ଅନ୍ତରର
ଛବି ପ୍ରତିଫଳିତ ଦେଖି ସୁନାମ ଉସ୍ତାଦ୍‌ଟି ହେଲା—ବିମୁଗ୍ଧ କଣ୍ଠରେ ନାରମ୍ବାର ଗାଇବାକୁ
ଲାଗିଲା—“ମୋର ଏହି ପଥ ଚାହିଁବାରେ ଆନନ୍ଦ ।”

ତାହାର ଅଜ୍ଞାତରେ ଦର୍ଢ଼ି ହାତ ପଶ୍ଚାତରୁ ଆସି ତାହାର ଆଖି ଦର୍ଢ଼ି ଚାପି-
ଧରିଲା । ଅପୂର୍ବ ସୁଲକରେ ସୁନାମର ସଜୀବ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ହଠାତ୍ ତମକତ
ହୋଇ ନୁହଁ ଦେଖିଲା ଯେ, ଜଣେ ଦୀର୍ଘକାୟ ଯୁବକ ତାର ପାଳୟିନୀର ଆଖି ଟିପି ଧରି
ଠିଆ ହୋଇ ହସୁଛି । ତାହାର ପାଳୟିନୀ ପ୍ରତି ଯୁବକର ଏଭଳି ଔଚିତ୍ୟ ତାର ଅସହ୍ୟ
ହେଲା । ସେ ସରବରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ହାରମୋନସ୍‌ମଟି ତଳେ ଥୋଇ
ଯୁବକର ହାତ ଦର୍ଢ଼ି ନିଜ ହାତରେ ଚାପିଧରି ସୁନାମ କହିଲା, “ହଁ, ନୁହଁ, ମଣିଷ ଚିହ୍ନ
ନା ?” ନୁହଁ ଚାଲି ହେଲା ।

ସୁନାମ ତିନିମାସ ପରେ ଏହି ସାକ୍ଷାତ୍ । ସୁନାମ ଆଗରୁ ଭାବିଥିଲା, ଦେଖାଦେଲେ
କେତେ ଅଭିମାନ କରେ, କଥା କହିବ ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି; କିନ୍ତୁ ଦେଖା ହେବାର ଆନନ୍ଦରେ
ସେ ସବୁ ସଙ୍କଳ୍ପ କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଗଲା ଗଲା । ଯୁବକର ହାତ ଦର୍ଢ଼ି ନିଜର କୋମଳ
ହାତଦ୍ୱାରା ଟିକିଏ ନିଜରରେ ଚାପିଧରି ସୁନାମ କହିଲା, “ଛୁଡ଼ ।”

ଯୁବକ ସୁନାମ ଆଖିରୁ ହାତ ଖୋଲି ଦେଇ ବେଦା ଉପରେ ବସୁ ବସୁ ହୁଏ
ପଚାରିଲା, “କାହାର ପଥ ଚାହିଁ ରୁମ୍‌ରେ ଏତେ ଆନନ୍ଦ ପାଆ ? କିଏ ସେ ଭାଗ୍ୟବାନ,
ସୁନାମ ?” ସୁନାମ ଉତ୍ତର ଦେଲା ନାହିଁ—ସଲକ ମୁଣ୍ଡଟି ଯୁବକର କୋଳରେ ଲୁଚାଇ
ବସିରହିଲା । ବିମୁଗ୍ଧ ଯୁବକ ସୁନାମର ଅଫଳଗ୍ନ କେଶରୁ ଉପରେ ମାରବ ଢେଙ୍କିରେ ହାତ
ବୁଲାଇବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ପାଠକ ଏ ଯୁକେକ୍ତ ଚିହ୍ନି । ଏ ଦେବବ୍ରତର ବନ୍ଧୁ ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ।
ବାସନ୍ତୀ ଓ ଦେବବ୍ରତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ରମେଶ କଳାଶୀଙ୍କ ପରିବାର ସହୃଦ ପରିଚିତ
ହୋଇଥିଲା । ରମେଶର ନିଷ୍ଠାପରତା ଓ ସଚ୍ଚର ସେହି କଳାଶୀ ତାକୁ ପୁଣିବଡ଼
ମୋହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସୁନାମ ସହୃଦ ମିଶିବାକୁ ଦେଉଥିଲେ । ରମେଶ ସହୃଦ ସୁନାମର
ଆଳାପ କ୍ରମେ ଉନ୍ନତ ଧାରଣା କରିଅଛି—ସେ ସୁନାମ ନିକଟରେ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ‘ମିଃ
ମହାପାତ୍ର,’ ‘ରମେଶ ବାବୁ’ ଓ ‘ରମେଶ’ ହୋଇ ଶେଷରେ ‘ପ୍ରିୟତମ’ ହୋଇଅଛି ।
କଳାଶୀ ଯେ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଅନୁରାଗର ଏହି କ୍ରମବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁ ନ ଥିଲେ,
ତାହା ନୁହେଁ । ସେ ଭଲରୂପେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବରଂ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସାଶୁଙ୍କର
ପରମ ଭକ୍ତ—ତାଙ୍କ ପ୍ରଶସ୍ତ ହୃଦୟରେ ସାମ୍ୟ ଦାୟିକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା ।
ସମସ୍ତ ରକମର ଭେଦ ଭୁଲି ସେ କପରି ନିର୍ମଳା ଦେବୀଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିଲେ,
ପାଠକ ତାହା ଦେଖିଅଛନ୍ତି ।

ରମେଶ ଓ ସୁମତିର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଅଟରେ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲା—କହିକାଳ ପରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ, ଶାନ୍ତି ଦୁହେଁଙ୍କର ବିବାହ ହେବ । ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ ସମାଜର କର୍ତ୍ତାମାନେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଉପରେ ଖଞ୍ଜନହସ୍ତ ହୋଇଉଠିଲେ । ରେଭେରେଣ୍ଡ ସିମଲଟନ୍ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଘରକୁ ଆସି ପଚାରିଲେ, “ସୁମତିର ବିବାହ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ ଯାହା ଶୁଣୁଛି, ତାହା କ’ଣ ସତ ?” କଲ୍ୟାଣୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ, ପ୍ରଭୁଙ୍କ କଲ୍ୟାଣରୁ ମୋର ସୁନା ଶାନ୍ତି, ରମେଶକୁ ବିବାହ ହେବ ।” ପାତ୍ରପାତ୍ରଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶୁଣିବାରେ କହିଲେ, “ପ୍ରଭୁ କଦାପି ଏପରି ବିବାହରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ନାହିଁ । ତୁମେ ଜାଣ, ରମେଶ ଦମ୍ଭଦଳ । ସେ ଯାହାଙ୍କ ବାଣୀ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ନାହିଁ । ସେ କଦାପି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ତାର ସ୍ତନ ଆତ୍ମା—” ପାତ୍ରପାତ୍ରଙ୍କ ଉତ୍ତର ଗୋଟାଏ କଥା କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ । କଲ୍ୟାଣୀ ବାଧା ଦେଇ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ କେତେଥର କହିଛି ପାତ୍ରପାତ୍ରଙ୍କ, ମୁଁ ଏସବୁ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଯାହାଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ଅନନ୍ତ ନରକରେ ପଡ଼ିବେ—ଆପଣଙ୍କର ଏକଥା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ବାଇବେଲରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅନେକ ମହାପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ନରକରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଆଦମ ଓ ଇଭ୍ ପରେ ଓ ଯାହାଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ପୁରୀ ଅଫଣ୍ଡ ଲେକ ଧରାବସ୍ଥାରେ ବାସ କରୁଥିଲେ—ସେମାନେ ତ ଯାହାଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି । ଯାହାଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ପରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଅଫଣ୍ଡ ଲେକ ଧରାବସ୍ଥାରେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କଦାପି ଯାହାଙ୍କ ନାମ ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ନରକରେ ପଡ଼ିବେ ? ଭ୍ରାନ୍ତ ଆପଣ, ପାତ୍ର ପାତ୍ରଙ୍କ । ଏହି ବିଶାଳ ଭାରତର ବହୁ ଅଫଣ୍ଡ ସାଧୁ, ଧାର୍ମିକ ଓ ନ୍ୟାୟବାନ୍ ନରନାରୀ ନରକରେ ପଡ଼ିବେ, ଆଉ ଏଇ ଦେଶର ଆମେ ମୁଣ୍ଡିମେସୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ ଯେତେ ଶୁଦ୍ଧ ହେଉ ପଛକେ, କେବଳ ଆମରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଆପେ ଆପେ ଖୋଲିଯିବ—ଏହା କ’ଣ ଫିଲଭଣ୍ଟେକବା କଥା ନୁହେଁ ?” କଲ୍ୟାଣୀ ଧୀର ଅଥଚ ଯୁକ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ କଥା ଶୁଣି ପାତ୍ରଙ୍କ ଆଦୃଶ ରଖିଲେ, କହିଲେ, “ତୁମେ ଜାଣ, ରମେଶ ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ ନ ହେଲେ ଏ ବିବାହ ମୋ ଗିର୍ଜାରେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ?” କଲ୍ୟାଣୀ କହିଲେ, “ଜାଣେ, ଭଲରୂପେ ଜାଣେ । କେବଳ ଆପଣଙ୍କ ଗିର୍ଜାରେ ନୁହେଁ—ବିବାହ କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଧର୍ମମନ୍ଦିରରେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ରମେଶକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ ହେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବି ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣକୁ ସୁମତିକୁ କହିବି ନାହିଁ—ସେମାନେ ଯେମିତି ଅଛନ୍ତି, ସେମିତି ଥାନ୍ତି । ଆପଣମାନଙ୍କ ଧର୍ମମନ୍ଦିରରୁ ବିଚାଡ଼ିତ ହୋଇ ଭଗବାନ ଯେଉଁ ଧୂଳିପୁର୍ଣ୍ଣ ରାଜପଥରେ ଆଶ୍ରା ନେଇଅଛନ୍ତି, ମୁଁ ରମେଶ ଓ ମୋ’ କନ୍ୟାର ହାତ ଧରି ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସେହି ଚରଣଧୂଳି ଆଶ୍ରା କରିବି—ସେହି ହେବ ସେମାନଙ୍କର ବିବାହ ।” ପାତ୍ରପାତ୍ରଙ୍କ ଆଉ ସ୍ଥିତି ରହୁ ପାରିଲେ ନାହିଁ—ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶୁଣିବାରେ ବାହାର ଯାଇ ଯାଇ କହିଲେ, “ଅତିରେ ଶୟତାନ ତୁମର ସଙ୍ଗୀନା କରିବ ।” କଲ୍ୟାଣୀ ପାତ୍ରଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଶୁଣି

କାତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରାଚୀରରେ ଲମ୍ବମାନ ଯାଶୁଙ୍କର ଶକ୍ତି ଏ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତି ଅନାଇ ମନେ ମନେ କହିଲେ, “ପ୍ରଭୁ, ତୁମର ନାମ ଗ୍ରହଣ କରି ସୁଦ୍ଧା ଲୋକେ ଏଭଳି ହୁଅନ୍ତୁ କାହିଁକି ?” କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ନୟନରେ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଶରଣପାଇଁ ଜବନ୍ନ ଭଳି ମନେ ହେଲା— ଯାଶୁଙ୍କ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଓ କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ମୁହଁରେ ପଡ଼ିଲା—କଲ୍ୟାଣୀ ଦେଖିଲେ, ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଶୀର୍ବାଦ-ଧାରା ବହୁ ଧାରରେ ବହୁ ଆସୁଛି, ଅଭୟବାଣୀ ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଉଛି, “ଭୟ ନାହିଁ, ଭୟ ନାହିଁ, କଲ୍ୟାଣୀ ।” ପରକ୍ଷରେ କଲ୍ୟାଣୀ ଦେଖିଲେ, ଯାଶୁଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଯେପରି ଟିକିଏ ଉପର ଆଡ଼କୁ ହେଲା, ସେ ଯେପରି ହାତ ଯୋଡ଼ି କାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ପିତା, ପିତା, ସେମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମା କର—ସେମାନେ କ’ଣ କରୁଛନ୍ତି ନିଜେ ଯେ ତାହା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ।” ସେହିଦିନ କଲ୍ୟାଣୀ ମନରେ ଆହୁରି ଶକ୍ତି ପାଇଥିଲେ, ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ଯେ; ଶତ ବାଧା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ରମେଶ ସହୃଦ ସୁନାତିର ବବାହ ଦେବେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତାନ୍ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ଦୃଢ଼ତା ଆଗରୁ ଜାଣିଥିଲେ । ପାତ୍ର ସିମଲ୍ଟନ୍‌ଙ୍କ କୃପାରୁ ସେହିଦିନ କଲ୍ୟାଣୀ ଏକଦର ଆ ହେଲେ—ପିଟିନ୍‌ସାହର ଗିଳି ତାଙ୍କୁ ମନା ହେଲା । ସେହି ଦିନ ବଡ଼ଦିନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶ୍ରୀକ୍ଷିପ୍ତା ଉତ୍ସବରେ ତାଙ୍କଠାରୁ କେହି ସ୍ୱଳ୍ପ ନେବାକୁ ଆସନ୍ତି ନାହିଁ, ସାମାଜିକ ପ୍ରୀତିଭୋଜ ପ୍ରଭୃତିରେ କେହି ସେମାନଙ୍କୁ ଡାକନ୍ତି ନାହିଁ ।

ବାସନ୍ତୀ ଶାଶୁଘରକୁ ଯିବା ପରେ ସୁନାତି ଏଫ. ଏ. ପାଣ୍ଟ କରି ବାଲିକା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷୟତ୍ରୀ ହୋଇଛନ୍ତି—ରମେଶ ପୁଟ୍ଟପର ଦେଶ ସେବାରେ ଆସୋସିଏଟ୍ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ରମେଶକୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଅନେକ ଦିନ ପାଇଁ କଟକର ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ତିନି ମାସ ହେଲା ରମେଶ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କାମରେ ପୁଣି ଯାଇଥିଲା—ଆଜି ନେଉଛି ।

ସୁନାତି ପଚାରିଲା, “କେଉଁଠି ଅଛୁ ?”

“କଲେଜ ହଷ୍ଟେଲ୍‌ରେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖରେ ।”

“ଓ, ଆମ ଘରଟା ପିତା ଲାଗିଲା ପରି !”

“ନାହିଁ, ପିତା ଲାଗିବ କ’ଣ ? ମୋର ସେଠି ଅନେକ କାମ ଅଛି ।”

“ହାୟ ରେ କାମ !”

ସୁନାତି ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲା । ରମେଶ ହସିଲା ।

“ଦେହ ଭଲ ଅଛି ?”

“ଆଉ କିଏ ହେଉ ନାହିଁ । ତୁମ ଦେହ ଭଲ ଅଛି ?”

“ମୋ ଦେହ ? ଖୁବ୍ ଭଲ । ଦେଖୁ ନା, ଦିନକୁ ଦିନ କେମିତି ଫୁଲି ଯାଉଛି । ଯମର ବି ଅରୁଣ—” ସୁନାତି ଆଉ କ’ଣ କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲା । ରମେଶ ତା’ ମୁହଁ ସୁପିଧିଲା ।

କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦେବବ୍ରତ ଓ ବାସନ୍ତୀ କଥା ଉଠିଲା । ସୁମତି କହିଲା—“ମୁଁ ତ ପ୍ରାୟ ଦୁ’ମାସ ହେଲା ବଉଳ ପାଖରୁ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ପାଇ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଦେଇଥିଲି ସେ, ତାର ବି ଉତ୍ତର ନାହିଁ ।” ରମେଶ କହିଲା—“ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେଇଆ, ଦୁ’ମାସ ହେଲା କୋଣାର୍କ ଆଡ଼େ ମଞ୍ଚସଲରେ ବୁଲୁଛି—ବାଲେଶ୍ଵରର କାହାର ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବାର ବି ସୁବିଧା ନ ଥିଲା । ଚିଠି ଦେଲି, ଉତ୍ତର ନାହିଁ । ସେମାନେ କେମିତି ଅଛନ୍ତି, କେଜାଣି !”

ପ୍ରାୟ ଶୁଦ୍ଧ ନଅଟା ବେଳେ କଲ୍ୟାଣୀ ଫେରିଲେ । ରମେଶ ତାଙ୍କର ପଦଧୂଳି ସ୍ପର୍ଶ କଲା । କଲ୍ୟାଣୀ ତା ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ ବୁଲାଇ ପଚାରିଲେ, “ଭଲ ଅଛ ବାପା ?”

“ହଁ, ମା, ଭଲ ଅଛି ।”

କଲ୍ୟାଣୀ ଉଭୟଙ୍କୁ ବେଢ଼ା ଉପରେ ବସାଇ ସେମାନଙ୍କ ପଶ୍ଚାତରେ ଠିଆହେଲେ ଓ ସପ୍ତେନ୍ଦ୍ରରେ ଉଭୟଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ—ସମସ୍ତେ ନାରବ ! ଜହ୍ନକ୍ଷଣ ପରେ କଲ୍ୟାଣୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ଝରି ସେମାନଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଅଭିଷେକ-ବାରିରୂପେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ରମେଶ ନାରବରେ ସୁମତିର ହାତ ଧରି ବସିରହିଲା । ପରକ୍ଷଣରେ କଲ୍ୟାଣୀ ଭାବାବେଗରେ ରମେଶ ଓ ସୁମତିକୁ କୋଳକୁ ଟାଣି ନେଲେ ଓ ଜଳର ବନ୍ଧୋଦେଶରେ ଉଭୟଙ୍କ ମସ୍ତକ ଗର୍ଭି ମନେ ମନେ କ’ଣ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦୂରରୁ କାହାର ସ୍ଵର କଣ୍ଠରେ ସଙ୍ଗୀତ-ଧ୍ଵନି ଶୁଣି ଆସୁଥିଲା—

“ପ୍ରଭୁ ଏ ମିଳନ ବିଧାନ ପୁଣ୍ୟ
ରଚିଛ କି ଶୁଭଯୋଗେ ଗୋ ।
ସୁଗନ୍ଧ ପରଶେ ମୁଗ୍ଧ ଅନ୍ତର
ନବନାବନ ଭୋଗେ ଗୋ ।”

× × × ×

କଲ୍ୟାଣୀ ସୁମତି ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଦେଇ କହିଲେ, “ତୁ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବାପରେ ତାଜବାଲା ଚିଠି ଖଣ୍ଡିକ ଦେଇଯାଇଛି । ଠିକଣାର ଦୁସ୍ତାସର ଦେଖି ମନେ ହେଉଛି ବାସନ୍ତୀର ଲେଖା । ଦେଖିଲୁ, କଣ ଲେଖିଛି !”

ସୁମତି ଓ ରମେଶ ଚିଠି ଖଣ୍ଡିକ ପଢ଼ିଲେ । କେଉଁ ସ୍ଥାନରୁ ଚିଠି ଆସିଛି ତାହା ଜାଣିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଚିଠିରେ ସ୍ଥାନର ନାମ ନାହିଁ—ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସର ଷ୍ଟାମ୍ପ R. M. S.—ଚିଠିରେ ଯେଉଁ ଠିକଣା ଦିଆ ହୋଇଛି, ତାହା ସମ୍ଭାବ୍ୟତଃ ଗୋପନାୟ ଠିକଣା । ବାସନ୍ତୀ ଲେଖିଛୁ—

“ପ୍ରାଣର ବଢ଼ିଲା ମୋର ! ଭୁଲି ଯା, ଭୁଲି ଯା, ଏ ଅସ୍ତ୍ରଶିଳ୍ପକୁ ଭୁଲି ଯାଆ । ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ—ମୋ ନାଁ ଶୁଣିଲେ ସତ୍ତା କାନରେ ଘାତ ଦେବେ ! ବୁଝିଲୁ ?

ମାସକରୁ ବେଶି ହେଲା ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ବୋଲି ମୋତେ ଘରୁ ତଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି—ମୁଁ ଆଜି ରାଜପଥରେ । ନାଶକୁ ରାଜପଥ ଯେତେ ରକମର ଘାତଠାରେ, ମୁଁ ସେ ସବୁ ଘାତଠାର ଦେଖୁଛି, ବଢ଼ିଲା । ଅବାକ୍ ହୋଇ ଶୁଭୁଛି, କି ଅଭୁତ ମୁଁ, କି ଅଭୁତ ଏ ଦୁନିଆ !

ମୁଁ କେଉଁଠି ଅଛି, ତାହା ଜାଣିବା ତୋର ଦକୋର ନାହିଁ—କାହାର ଦରକାର ନାହିଁ ବୋଧହୁଏ । ତଳ ଠିକଣାରେ ଚିଠି ଦେଲେ ପାଇବି । ସଦି ତତେ କଲଙ୍କ ନ ଲାଗେ, ରମେଶବାବୁ ସଦି ଏ କଲଙ୍କିନୀ ସବୁତ ତୋର ସମ୍ପର୍କ ଅନୁଗତ ମନେ ନ କରନ୍ତି, କେବେ ଚିଠି ଦେବୁ । ତୋର—ବଢ଼ିଲା ।

Box 3561.

Statesman. Calcutta

ରମେଶ ଓ ସୁମତି ଉଭୟେ ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ଦେବଦ୍ରତ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ବୋଲି ବାସନ୍ତୀକୁ ଘରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଛି । ରମେଶ ଉଦ୍ଦେଶିକ ଭାବରେ କହିଲା, “ନା, ନା, ଅସମ୍ଭବ !” ସୁମତି ଧୀର ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ନିଶ୍ଚୟ ପୁରୁଷ ଜାତି ପକ୍ଷରେ କିଛି ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।” କଲାଣି ସବୁ ଶୁଣି ସାମାନ୍ୟ ହସିଲେ ଓ ଅବଚଳିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ରମେ ସବୁ ଏତେ ବିଚଳିତ ହୁଅନା । ସତେ ସଦି ବାସନ୍ତୀ ଘରୁ ବାହାର ଯାଇଥାଏ; ତଥାପି ବିଚଳିତ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ସେମାନେ ପୁଣି ମିଳିତ ହେବେ । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ କଲାଣ ଅକଲ୍ୟାଣର ରୂପ ଧରି ଆସିଛି—ତୟ ନାହିଁ ।”

— ଚରିଣି —

ଗାନ୍ଧିର ଯୋଡ଼ା ହ’ଟାଙ୍କ ପିଠିରେ ଚାଟୁକ ପଡ଼ିବାରୁ ହଠାତ୍ ଲମ୍ବ ଦେଇ ସେ ହ’ଟା ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଗାନ୍ଧିବାଲା କଟୁଆନ ଦେବଦ୍ରତ ଦେଇଥିବା ପାଞ୍ଚଟଙ୍କିଆ ନୋଟଟଣ୍ଡକ ଝାଲରେ ଚନ୍ଦ୍ରି ଯାହାସବାର ଅନୁଭବ କରି ତାକୁ ସପହରେ ପକେଟରେ ପୁରାଇ ହାତଟା କାନରେ ଥରେ ଭଲକରି ପୋଛି ନେଇ ଯୋଡ଼ାଙ୍କ ଉପରେ ଆଖୁର ଦୁଇ ପାହାର ବସାଇଦେଲା । ଦରମଲା ଯୋଡ଼ାହଟା ପ୍ରଭୃତ ଅସଞ୍ଚିତ ଆଚରଣ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ହୋଇ ‘ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ବଡ଼ କଥା’ ଏହି ତା ଭାବି ବୋଧହୁଏ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନଦେଲେ । ଏଣେ ତାଙ୍କ ପ୍ରଭୁ କୋତବାକ୍ସ ଉପରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ପେଟତଳକୁ ଭଙ୍ଗା ନୋଟ ଟଣ୍ଡକର ସ୍ପର୍ଶ ଅନୁଭବ କରୁଁ କରୁଁ ଠିକ୍ ସେଇୟା ଭାବୁଥିଲା—ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ବଡ଼ କଥା !

ନୈଶ ଅନ୍ଧକାରରେ ତାର ଉଷ୍ମ ସେତିକି ବଢ଼ିଯିଲା—ତା’ ଶୁଭ୍ର ସେତିକି ଶିଘ୍ର ଓ ଅନବରତ ଭାବରେ ଘୋଡ଼ା ଦ’ଟାଙ୍କ ପିଠିରେ ପଡ଼ିବ କୁ ଲାଗିଲା; ଆଉ ଜିହ୍ଵା ତାର ଶୁଷ୍କ ହୋଇଯାଇ ଚରାଧ୍ୟାସ “ଅହ ଅହ—କେ—କେ” ଆଦି ଉଷ୍ମାଦ ବାଣୀ-ଗୁଡ଼ାକ ସବୁ ପାଶୋରି ପକାଇଲା ।

ବାସନ୍ତୀକୁ ନେଇ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଏହିପରି ଭାବରେ ଶାମସୀମାନ୍ତରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ଯିବାଯାଏ ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତ ଥରେ ହେଲେ ଫେରି ଚାହିଁଲା ନାହିଁ । ତାର ନିଜ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟାଏ ସରଣ ଶୁଭ୍ରକର ପ୍ରହାର ସେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା—ଅନୁଭବର ଶକ୍ତି ସେତେକ ତାର ବାଜା ଥିଲା, ସେତେକର ସାହାଯ୍ୟରେ ଫେରି ଚାହିଁବାକୁ ଆଉ ସ୍ଫୁଟା ନାହିଁ, ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ନା ଅବଦର ନାହିଁ । ସେ ମଧ୍ୟ ଘୋଡ଼ା ଦ’ଟାଙ୍କ ପରି ପଲାଇ ବଞ୍ଚିବା ନୀତିରେ ନିଜଠାରୁ ନିଜର ଦୂରତା ବୃଦ୍ଧି କରିବାପାଇଁ ପ୍ରାୟେଶ ଚେଷ୍ଟା ଲଗାଇଛି—କିନ୍ତୁ ସେ ଶୁଭ୍ର ସେଇଠି, ସେଇଠି ।

ଟଳି ଟଳି ନିଜର ଅବାଧ୍ୟ ଅସମତ ଗୋଡ଼ ଦ’ଟାକୁ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଓଟାରି ଓଟାରି ଦେବବ୍ରତ ଚାଲିଛି । ଅଥଚ ମନେ କରୁଛି ଯେପରି ସେ ଟିଭୁବନ ଉତ୍ତମ କର ଆସିଲାଣି ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ଭିତରେ— ତାର ଏତେ ଗତି ଶକ୍ତି ! ଠିକ୍ ସେହି ଘୋଡ଼ା ଦ’ଟାଙ୍କ ପରି । କିନ୍ତୁ ସେ ଗାଡ଼ିଟାକୁ, ସେ ଶୁଭ୍ରକଟାକୁ ଏକା କୌଣସି ମତେ ପଛରେ ପକେଇପାରୁ ନାହିଁ । ସେ ଯେପରି ଅତି କଠିନ ବନ୍ଧନରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଚରକାଳ ପାଇଁ ବନ୍ଧା, ସେ ଶୁଭ୍ରକଟା ଯେପରି ଜଗତଜଣା ଗତିରେ ତାର ଅନୁଧାବନ କରୁଛି !

ଧନଆ କେତେକେବେଲେ ଲଣ୍ଠନଟା ହାତରେ ଧରି ପହଞ୍ଚି ଟିକିଏ ଆଡ଼ ହୋଇ ଥିଲା ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲିଲାଣି, ବାବୁକୁ ସେ ଟବର ଜଣା ନାହିଁ । ବାବୁ ତ ନିଜ ଘର ଫାଟକ ପାର ହୋଇ ଚାଲିଯିବା ଉପରେ ହୋଇଥିଲେ—ଧନଆ ଧାଇଁ ଆସି ସଶବ୍ଦରେ ଫାଟକଟା ଖୋଲି ପକାଇବାରୁ ଦେବବ୍ରତର ଚେତନା ହେଲା । ଗୁହାରିମୁଖୀ ନ ହୋଇ କିନ୍ତୁ ଘଡ଼ିଏ କାଳ କଟିଗଲା, ତଥାପି ଭିତରକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଗୋଡ଼ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ଧନଆ ବଚର ହଜାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଜିଭ ଅଗରେ ନେଇ ପାଟି ଚାଲୁଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭରସି ରୁଣ୍ଡ ଖୋଲି ପାରୁ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁସେ ପରେ ଧନଆ ଅତି କଷ୍ଟରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଗୋଡ଼ କେତେବେଳେ ଆସିବ ? ଏଇଠି କ’ଣ ସେତେବେଳେଯାଏ—” “ରୁପ୍” ବୋଲି କହି ଦେବବ୍ରତ ଆରକ୍ତ ଆଖିଯୋଡ଼ାକ ଧନଆ ମୁହଁ ଉପରେ କିନ୍ତୁସେ ସ୍ଥାପିତ କରି ହଠାତ୍ ଅତି ଶିଘ୍ରଗତିରେ ଘରଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲା—ଧନଆ କୌଣସିମତେ ଲଣ୍ଠନଟା ନେଇ ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲିବାର ସୁବିଧା ପାଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

ସେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ସଳଖେ ସଳଖେ ଚାଲିଲା ଦୋତାଲକୁ । ନିଜ ଶୋଇବା ଘରେ ଯାଇ ଦୁଆର ଦେଲେବେଳେ ଧନଆ ଭିତରକୁ ଯିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଁ କରୁଁ କହିଲା “ଆଜ୍ଞା, ବୁଢ଼ା ସାଆନ୍ତାଣୀ ଓପାସ ଅଛନ୍ତି—” “ଘାଃ !” ବୋଲି ଧନଆକୁ ଅଡ଼େଇ

ଦେବାକୁ ବସିଲରୁ ଧନିଆ ବିକଳ ହୋଇ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲ—“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଖାଲି ଟିକିଏ ବୁଢ଼ୀ ସାଆନ୍ତାଣୀକୁ ଡାକିଆଣେ— ।”

ଦେବବ୍ରତ କିନ୍ତୁ ମନେ ରହି ହଠାତ୍ କ’ଣ ଭାବି କହିଲ, “ଆରେ—ବୋଉ କେତେବେଳୁଁ ଖାଇ ନାହିଁ କି ?”

“ଆଜ୍ଞା; କାଲିଠାରୁ ପରା ବୁଢ଼ୀ ସାଆନ୍ତାଣୀ, ମା ଦିହକୁ ଦେହେଁ କେହି ପାଣି ଟୋପାଏ ବି ପାଟିକି ନେଇ ନାହାନ୍ତି— ଆପଣଙ୍କୁ ଅନେଇ ବସିଚନ୍ତି !”

ଦେବବ୍ରତ ପୁଣି କ’ଣ ଭାବି ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ବହୁ ସାଆନ୍ତାଣୀ ଏ ଦିନ କ’ଣ କରୁଥିଲେ ?”

“ବସି ବସି କାନ୍ଦୁଥିଲେ—ମୁଁ ନୁହେଁ ନୁହେଁ ଦେଖିବି ! ନେତାପତି ବି କ’ଣ କରୁଥିଲେ—ଆଉ ବୁଢ଼ୀ ସାଆନ୍ତାଣୀ ନିଶାଦେଇ ହେଉକାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ କ’ଣ କଥା ହୁଅଥିଲେ ।”

“ହଁ ! ଆଜ୍ଞା ମୁଁ—”

“ଆଜ୍ଞା—ଆପଣ କ’ଣ କିଛି ଖାଇଚନ୍ତି—ନା, ଆମେ କେହି କିଛି ଖାଇ ନାହିଁ । —ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ ଆମକୁ ସବୁ ପରସ୍ତ ଥିଲେ ଯିମିତ ସବୁ ଦିନ—ହେଲେ କ’ଣ ହେବ, ବାବୁ—ମନେ ଖାଲି କାନ୍ଦି ମାଡ଼ିଥାଏ !—” ଏତେଗୁଡ଼ାଏ କଥା ଧନିଆ କହି ପାରିଲା କେବଳ ଦେବବ୍ରତ ହଠାତ୍ ଅନ୍ୟମନସ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ । ଏତିକି କହି ଧନିଆ ପିଲାଙ୍କ ପରି କାନ୍ଦୁଉଠିଲା ଦେବବ୍ରତ ତମଜମତ ଗୁଡ଼ି ଦେଖିଲା । ହଠାତ୍ ତାକୁ ଭାଷା ଗୋଟାଏ ହସ ମାଡ଼ିଲା—ହୋ ହୋ କରି ହସିଉଠିଲା ସେ । ଧନିଆ ଏଥରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ପୁଣି ଆରମ୍ଭ କଲା, “ନିଶା ଦେଇ କହିଚନ୍ତି; ଆପଣ ଆସିଲେ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଳିଆ କରିବେ—ମାଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ଘରେ ରଖିବେ, ଏଠିକି ଜମାରୁ ଗୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ— ଆଜ୍ଞା, ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ କ’ଣ ନିଶା ଦେଇଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ କି ?” ଦେବବ୍ରତ ହସି ଉଠୁ ଉଠୁ ରହିଗଲା । ଧନିଆ କଥା କହୁଁ କହୁଁ ଇତିମଧ୍ୟରେ ପଲଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖର ଗ୍ରେଟ ଟେବୁଲଟି ଉପରେ ଲେମ୍ବିଟିକୁ ଭେଜି ଦେଇ ସାରିଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ ନଜର ହଠାତ୍ ପଡ଼ିଗଲା ସେହି ଟେବୁଲଟି ଉପରେ । ଚନ୍ଦନକାଠ ପ୍ରେମରେ ବନ୍ଧା ବାସନ୍ତୀର ଗୋଟିଏ ଆପାଦମସ୍ତକ ପ୍ରତିକୃତ ଉପରେ । ଦୂରରୁ ଦେଖାଗଲା ଯେପରି ଦେଶପ୍ରତିମାଟିଏ ମୁଖ-ମଣ୍ଡଳରେ ନିବିଡ଼ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆଭାସେ ହସ ହସ ଆଖି ଯୋଡ଼ିକ ଟେକି କେଉଁ ସୁଦୂର ସ୍ୱପ୍ନରାଜ୍ୟର ନିମନ୍ତର ସହୃଦ ତାହାର ଅଙ୍ଗକୁ ଅବସର ହେଉଛି । ଏ କ’ଣ ବାସନ୍ତୀ, ସେହି ବାସନ୍ତୀ ଯାହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗର ସେ, ନାଚ ସେ—କାପୁରୁଷ ସେ— ପଦ-ପାଶୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସାମାନ୍ୟ ଲାଟ ପରି ତ୍ୟାଗ କରି ନିଶୀଥ ରାତିରେ ଏକାକି ଅସହାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଦୂର ଭିତ୍ତି ଦେଇ ଆସିଛି ! ମୃଦୁ ଶ୍ରୀକ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ଅବହୃତ କର୍ମର ଉତ୍ତର ମୁଁ ତାର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱରେ ପ୍ରକଟ ହୋଇଉଠିଲା । ଏହି ଦେଶ କଲଙ୍କି ନା-ଚରିଷ୍ୟା ନା ! ହଁ—ସେଇଠି

ତ ଅସଲ କଥା—ଦ୍ଵିଧାର ଶବ୍ଦଟାକୁ ଟପି, କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଅମିତ କୁଣ୍ଡା ମନରେ ଖେଳିଗଲା—ଏଣେ ସେ ଛବିଟାରୁ ଗୋଟାଏ ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ନିର୍ଗତ ହୋଇ ତାକୁ ଅଲଂଘ୍ୟ ଇଚ୍ଛାରେ ପ୍ରେରିତ କଲା ତାହାର ସନ୍ଦିଗ୍ଧକୁ ! ଦେବଦ୍ରବ କିଛିକ୍ଷଣ ଏକ ଧ୍ୟାନରେ ଛବି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ହଠାତ୍ ଦୌଡ଼ି ଯାଇ ଛବିଟାକୁ ଉଠାଇ ନେଇ ଗ୍ରହରେ ଉଡ଼ିଯିବ ପିଲାଙ୍କ ପରି ଶ୍ଵେ ଶ୍ଵେ କରି କାନ୍ଦିଉଠିଲା ।

“ଦେବ, କ’ଣ ହେଲାଟି ରେ ବାପା ?” ବୋଲି କହୁ ଦେବବୋଉ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଘରଭିତରକୁ ଆସିଲେ । ଦେବ ଦ୍ଵିଗୁଣିତ ବେଗରେ କାନ୍ଦି ଉଠିଲା । ଗୁନି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଁ କରୁଁ ବୁଢ଼ୀ ଦେବର ମୁଣ୍ଡରେ ପିଠିରେ ହାତ ବୁଲାଇ ଦେଉଁ ଦେଉଁ ପଚାରିଲେ, “ବାପା, ଦେବ ମୋର କୁଆଡ଼େ ଗଲା ରେ ?” ଦେବ କିଛିକ୍ଷଣ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ଭାବରେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ହଠାତ୍ ଉଠି ବସିଲା ପଲଙ୍କ ଉପରେ ଭାବ ଦେଇ ବସି ଟହ ଟହ ଲାଲ ଆଖିଯୋଡ଼ିବା କାନନର ଭଲକରି ପୋଛିପାଛି ଦେଇ ନିତମ୍ବରେ କହିଲା, “ହୋଇ, ତା କଥା ଆଉ ରୁ କହିବୁ ନାହିଁ, ସେ ନାହିଁ—ସେ ତାର ଯେଉଁଠି ଆସିଥିଲା, ସେଠିକି ଗଲାଣି—”

“ଏ, ରୁ କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ରେ ! ବୋଲି କରି କହ ମତେ ସବୁ—ଇସ୍ତେ କି ଅମଙ୍ଗଳ କଥା ରେ—ସମ, ସମ, ଶଠିକି ଲାଜ ପଶ୍ଚି ଘୋଡ଼େଇ ରଖିଥାନ୍ତୁ—ଛୁଆର ମୋର ପେଟରେ ସୁଅ କି ରିଅ !” ଦେବଦ୍ରବ ବୋଉ ମୁହଁକୁ ବଳବଳ କରି ଚାହିଁ ରହିଲା ଏ ଖବର ତ ତାକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ନିଜ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ଅମିତ ଦୃଶ୍ୟ ସମ୍ମୁଖେ ପ୍ରାଣମୂଳରୁ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଗୋଡ଼ ଉଠି ଶୂନ୍ୟରେ ମିଳାଇଗଲା—ସେ ଏକାବେଳେକେ ଧଥର ପାଲଟିଗଲା । ଦେବବୋଉ ତାର ଅନ୍ତର କହିବା ପ୍ରୟାସ କରୁଥିଲା, “କି ରେ କହୁ ନାହିଁ କାହିଁକି ମ—ନାହିଁ, ହେଲାଟି କ’ଣ ?” ବୁଢ଼ୀଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ଵରରେ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତର ଆସ୍ତାସ୍ତ ପାଇ ଦେବଦ୍ରବ ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁଲା । ଆଗଙ୍ଗା-ଭୟ-ଉଦ୍‌ବେଳିତ ମୁହଁରେ ତାଙ୍କର ସମ୍ବେଦନା ଗ୍ରସ୍ତା ପଡ଼ିଛି—ଆଖିରେ ଗୋଟାଏ ସଜୀବ କ୍ୟୋତ—ଗୋଟାଏ ଉଗ୍ର ତେଜ—ଯାହା ସେ ବାପା ମଲା ଦିନରୁ କେବେ ବୋଉ ଆଖିରେ ଦେଖିନାହିଁ । ଭୟରେ ଦେବଦ୍ରବର କଣ୍ଠସ୍ଵର ହୋଇଗଲା—ଲଳକୁ ମୁହଁ କରି ଅତି କଷ୍ଟରେ ଏତିକି କହିଲା, “ମୁଁ ତାକୁ ବାହାର କରିଦେଇଛି—ଦୂର କରି ଦେଇଛି ।”

କଥାଟା ଶୁଣି ଦେବବୋଉଙ୍କର ମୁଣ୍ଡରୁ ଗୋଡ଼ଯାଏ ବିଜୁଳି ଖେଳିଗଲା, “କ’ଣ ହେଲା ! ବାହାର କରି ଦେଇଛୁ ବୋହୂକୁ—କି ତାର କସୁର ? ରୁ ନନ (ଘନ) ସାଆନ୍ତୁରୁ ନାହିଁ ହେଲାକରି—?”

“ବୋଉ—ମତେ ଆଉ ରୁ କିଛି କହିନା—ସେ ଦୁଷ୍ଟ—ଅସତ୍ୟ !”

“ଏ, ଅସତ୍ୟ ? ମୋ ବୋହୂ ଅସତ୍ୟ ? ଆରେ ! ରୁ କାହାକୁ ଏକଥା କହୁଛନ୍ତି ? ଆଜ୍ଞା, ତୋ କଥା ରୁ କାଣ୍ଡ—ମୁଁ ଯାଉଛି ଏ ଘରୁ ଉଛୁଟି ବାହାର—”

“ବୋଉ !”

“ବୋଉ ! ନାଁ ନା ଚାଲି ! ବୋଉ—ତୁ ଫେର ମତେ ଡାକୁଚୁ ବୋଉ ବୋଲି ! ଆରେ—ତୁ ମୋର ପେଟରୁ ପଡ଼ିଥିଲୁ ନା ରେ !”

“ବୋଉ ! ମୋର ଦୋଷ କ’ଣ—”

“ମୁଁ କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ—କାହାର ଦୋଷ ଅଦୋଷ ତୁ ଜାଣୁ—ବୋହୂ ମୋର କୁଆଡ଼େ ଗଲା, ମତେ ଟିକିଏ କହୁଛୁଟି, ମୁଁ ଯାଏଁ—ଆହା, ପେଟରେ ଦି’ ମାସର କୁଆ—ରାତି ଅଧରେ ସିଏ କ’ଣ କରୁଥିବ—ଆରେ ଚଣ୍ଡାଳ—ଲଜ ସରମ ବି ତତେ ଛୁଡ଼ିଗଲା ରେ—ହା ମୋ କପାଳ—ଏ ରାଜକରେ ମତେ ଆଉ ବାସ କରେଇ ଦେଲୁ ନାହିଁ ତୁ !”

ଦେବବ୍ରତ ସେହୁପରି କାଠ ହୋଇ ବସି ସବୁ ଶୁଣିଗଲା । ବୋଉଠାରୁ ଏ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପ୍ରତିବାଦ ଶୁଣି ତାର ସବୁ କୋମଳ ପ୍ରକୃତି ଏକାବେଳେକେ ଝାଟିଲିଗଲା—ଯାହା ଟିକିଏ ବଚଳିତ ଅନୁଚିନ୍ତା ହୋଇ ଆସିଥିଲା ତା ଦୃଢ଼ସ୍ୱଚ୍ଛା, ତାହା ବି କ୍ଷଣକେ ବଦଳି ପୁଣି ଟାଙ୍ଗର ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଆନୁସୂଚିକ ସବୁ ଦଟନା ଆବୃତ୍ତି କରି ବୋଉକୁ ବୁଝାଇ କହିଲା । ଦେବଦାସ ସବୁ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଉଠି ଠିଆହେଲେ—ଧୀରେ ଧୀରେ ସେଠାରୁ ବାହାରିଗଲେ ଦ୍ୱାର ପାଖକୁ । ସେଠାରୁ ଗନ୍ଧାର ଭାବରେ ଧନଆକୁ କହିଲେ, “ଅଇ ବେବର୍ତ୍ତୀକୁ ତାକ ଆଣ—ସୁଆର, ଦି ଖୁଣ୍ଟ ଗଉଡ଼ ନେଇକରି ଘଣ୍ଟାକ ଭିତରେ ହାଜର କରିବାକୁ ହେବ—ଯା—ଜଲଦ !”

ଘର ଭିତରୁ ଦେବବ୍ରତ ଏ ହୁକୁମ ଶୁଣିଲା । ବୋଉଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବୁଝିଲା; କିନ୍ତୁ ପାଟି ଫିଟାଇଲା ନାହିଁ । ସେ ଜାଣେ ତା ବୋଉର ପ୍ରକୃତି । ଗୋଟାଏ ଦୂରନ୍ତ ଅଭିମାନରେ ସିନା ବୋଉ ତାର ତାର ବାହାଘର ଦିନୁ ଏତେଦିନଯାଏ କୌଣସି କଥାରେ ପାଟି ଫିଟାଇ ନ ଥିଲେ, ନ ହେଲେ ସେ ଯେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀଟା ଏତେଦିନ କେଡ଼େ ସହଜରେ ଚଳାଇ ଆସିଥିଲେ, ସେ କଥା କ’ଣ ଦେବବ୍ରତକୁ ଜଣା ନାହିଁ ? ଗୁମାସ୍ତା ଚାକର, ବେଠିଆ ପ୍ରଜା କିପରି ତାଙ୍କୁ ମାନନ୍ତି, ଭରନ୍ତି, ସେ କଥା ବି ଦେବବ୍ରତକୁ ଅଜଣା ନାହିଁ—ଆଜି ବୋଉଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତର ମନେ-ପଡ଼ିଗଲା ବାପା ଥିଲାବେଳର କଥାସବୁ—ଯେତେବେଳେ ବୋଉ ତାଙ୍କର ପୁଣି ଜ୍ୟୋତିରେ ବିକାଶୁଥିଲେ । ଆଜି ବୋଉଙ୍କର ସେହି ଭାବ ଫେରି ଆସିବାର ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ମନରେ ଯେତିକି ଭୟ ଜାତ ହେଲା, ସେତିକି ଆନନ୍ଦ ବି ହେଲା; କାରଣ ବାପାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ବୋଉଙ୍କ ଆହତ ଅଭିମାନର ବୈରାଗ୍ୟ ଦେବବ୍ରତକୁ କେଉଁ ହେଲେ ଭଲ ଲାଗି ନାହିଁ । ଆଜି ଘରବିଜ୍ଞାପକିଏ ପକାଇ ଦେବବ୍ରତ ଭାବିଲା, “ହାୟ, ବୋଉ ଯଦି ସେହୁପରି ସବୁଦିନେ ଥାନ୍ତା, ସବୁଦିନେ ମତେ ଚଳାଇ ଆସିଥାନ୍ତା—”

ବୋଉ ସେ ସତକୁ ସତ ଘର ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯିବେ, ଦେବଦ୍ରୁତ ଏହା ଶୁଣି ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଶ୍ରେର ବେଳକୁ ସେତେବେଳେ ଧନିଆ ଆସି ଜଣାଇଲା ଯେ, ସୁଆରୀ ଗଉଡ଼ି ସଜିଲା ହୋଇ ସାରିଲାଣି—ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ ଗାମୋଇ କରି ବାହାରିଯିବେ, ସେତେବେଳେ ତାର ମୁଣ୍ଡରେ ବଜ୍ରପାତ ହେଲା । ପରକ୍ଷଣରେ ଗୋଟାଏ କଠିନ ନିର୍ମମ ଶବ୍ଦ ଆସି ତାକୁ ଆହୁର ଉଦାସୀନ କରି ପକାଇଲା—ମନ କୋଣରେ ତାର ଟିକିଏ ଆନନ୍ଦ ବି ଉଦୟ ହେଲା “ଯାଉ ସବୁ—ସବୁ ଯାଉ । ବାସନ୍ତୀକୁ ହାତରେ ଡ଼େଇ—ବୋଉ ଏବେ ଯିବ—ଯାଉ, ବହୁତ ଆଛା ।” ମନଟା ତାର ସଂଜ୍ଞାଶର ଆନନ୍ଦରେ ମାଡ଼ିଉଠିଲା ।

ସେ ଶବ୍ଦବାକୁ ଲାଗିଲା—ବହୁତ ଆଛା । ମୁଁ ବି ଦେଖିନେବି ସମସ୍ତଙ୍କୁ । ବାସନ୍ତୀକୁ ଭଲ ପାଇଥିଲି, ବାସନ୍ତୀ ମୋତେ ଠକେଇଲା । ମୋ ଜୀବନଟାକୁ ଗୁରୁତାର କରିଦେଇ ଗଲା, ମୋର ସବୁ ସୁଖ ସ୍ୱାଦ ପୋଡ଼ିଜାଲି—ମୋର ସର୍ବ ସମ୍ପତ୍ତି ସୁକାଫୁଲ ନିର୍ମମ ଶବ୍ଦରେ ପଦଦଳିତ କରି ଚାଲିଗଲା । ଏ ପାପର କ’ଣ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ନାହିଁ ? ଜଗତରେ ଯଦି ନ୍ୟାୟର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ଥାଏ—ସତ୍ୟର ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ଥାଏ; ତେବେ ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱାର ପ୍ରତିଫଳ ସେ ପାଇବ । ଏତେ କରିଥିଲି—ନିଶ୍ଚୟ, ମୁଁ ତାର କ’ଣ ନ କରିଛି ? ସେ ପୁଣି ସ୍ୱା କଲା—ହଁ, ମୋ ଜୀବନଟା କ’ଣ ଏଇଥି-ପାଇଁ ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା—ସଂସ୍ତେ ମନ ଇଚ୍ଛା ମୋ ଉପରେ ଅସାର ଛଳନାର ଖେଳଗୁଡ଼ିଏ ଖେଳିଯିବେ ବୋଲି । ମୁଁ କାହାର କ’ଣ କରିଛି ? ସମସ୍ତେ ମତେ କାହିଁକି ଠକେ—ସମସ୍ତେ କାହିଁକି ମୋର ଦୃଢ଼ସୂଚି ନେଇ ଏ ନିର୍ମମ ଖେଳ ଖେଳିବେ ? ନା—ଜଗତରେ କେହି କାହାର ନୁହେଁ । ଏଇ ବୋଉ, ତାର ଯଦି ମୋ ଉପରେ ତିନି ଯେନୁହୁ ଆନ୍ତା, ସେ କ’ଣ ବାସନ୍ତୀର ଜୀବନକୁ—ମୋ ବିବାହତ ଜୀବନକୁ ଏପରି ବିଷମୟ କରିଆନ୍ତା ଜାଣି ଶୁଣି ! ଗୋଟାଏ ହସାବରେ ବାସନ୍ତୀର ଏ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତାର କାରଣ ବୋଉ ନୁହେଁ କି ? ନିଶ୍ଚୟ—ବୋଉ ଯଦି ଟିକିଏ— । ଆଜି ବାସନ୍ତୀକୁ ମୁଁ ବିଦା କରି ଦେଇଛି ବୋଲି, ବୋଉ ଓଲଟା ଗାଇ-ବସିଲାଣି : ମୁଁ ଯାହା କଲି ସେଇଟାଇ ଜାଣି ଖରାପ !

ନା, ମୁଁ କାହାର ମୁହଁକୁ ଚାହିଁବି ନାହିଁ—କାହାର କଥା ଶୁଣିବି ନାହିଁ । ଦେଖେଁ, ଦୁନିଆଁ ଆଉ କିପରି ଜାଲ ମେଲିବ ଏଥର ! ମୋର, ଆଉ କିଛି ମୋର ହୋଇ ରହିଲା ନାହିଁ—ନୋହୁଲା ନାହିଁ, ଯାଉ ସବୁ ! ନନ୍ଦା, ଅପମାନ, କଲଙ୍କ ସବୁ ମଥା ପଡ଼େଇ ନେବି ! ଏତକ ନେତକ ସାହସ ମୋର ଅଛି ନିଶ୍ଚୟ ! ମୁଁ ଡରବି କାହିଁକି ? ଦୁଃଖ ବା ମୋର କ’ଣ ? ଏତିକି, ମନରେ ଟିକିଏ ଦୁଃଖ ହେଉଛି—ଈଚ୍ଛା ମୁଁ ମାନ୍ଦୁଛି । ମାନବି ନାହିଁ—ମୁଁ କ’ଣ ଏତେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ—ନିଜକୁ ନିଜେ କଣ ଏତେ କମ ଚିହ୍ନିତ ମୁଁ ! ନାହିଁ—ତେବେ ଆଉ ଏ ଦୁଃଖତାକୁ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦେବି ନାହିଁ—ଅନ୍ଧରତ୍ୱ ସକଳ

ରହୁବ, ଯେପରି ସେ ମାୟାବିନର ମୃତ୍ୟୁ ଏ ଦୃଢ଼ତାରେ ଆଉ ଝିଡ଼ ନ ବଢ଼ାଏ, ସେ କଳଙ୍କିନୀ ପାଇଁ ଯେପରି ଗୁଡ଼ି ଟଟାଇ ଏପରି ଖରଣାସ ଆଉ ନ ବାହାରେ ।

ହାୟ, ବାସନ୍ତୀ ! ପ୍ରାଣର ବାସନ୍ତୀ ମୋର ! ଇସ୍‌ କ'ଣ କଲ ? ତୁମକୁ ସେ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ଭାବବାକୁ ଅଳ୍ପ ସୁଦ୍ଧା ଏ ପ୍ରାଣରେ ଶେଲ ବାଜୁଛି । କହ, କହ ଥରେ, ତୁମେ ସେ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ନୁହଁ— କହ ଥରେ, ତୁମେ ମୋର—କହ, କହ ତୁମେ ମୋର । ତୁମ ସ୍ଵାଧୀନତାର ହାନି ହେବ ନାହିଁ, ତୁମ ନାଶହୀନ ଅମର୍ତ୍ତାଦା ହେବ ନାହିଁ ।

କଳଙ୍କିନୀ ହସୁଛି ! ସ୍ଵାଧୀନତା ତାର ପ୍ରିୟ ! ସ୍ଵାଧୀନତା—ପ୍ରେମରେ ସ୍ଵାଧୀନତା ଛଡ଼ା ଆଉ କ'ଣ ଅଛି ? ପ୍ରେମ କି କେଉଁ ସ୍ଵାଧୀନତାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୋଇପାରେ ? ଅସମ୍ଭବ ! ପ୍ରେମର ଅଧୀନ ହୋଇ ମୁଁ ନୀଳରୁ ନୀଳତର, ଶୁଭ୍ରରୁ ଶୁଭ୍ରତର, ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣରୁ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣତର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସୁଦ୍ଧା ପରାଧୀନ ନୁହେଁ—ସ୍ଵାଧୀନ, ଗ୍ରେଟ୍ ନୁହେଁ—ବଡ଼ ! ବାସନ୍ତୀର ଦୃଢ଼ତା ଯଦି ପ୍ରେମର ମୁକ୍ତି ପାଇଥାନ୍ତା, ତେବେ ସେ ଅସାର ବାହ୍ୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ସଂସାରରେ ତାବତ୍ୟାସ ବନ୍ଧନର ପରାଧୀନତା ସେହି ଚରମ ସ୍ଵାଧୀନତାଠାରେ ନିଜସ୍ଵର ହୋଇ ଦୃଢ଼ତା ବ୍ୟକ୍ତରେ ଜୟଧ୍ଵଜା ଉଡ଼ାଇଥାନ୍ତା । ନା, ସେ ଶୃଙ୍ଖଳହୀନତାର ପକ୍ଷପାତୀ, ଚରମପନ୍ଥୀ—ଉଚ୍ଛ୍ଵେଜିତତାର ନିମାନ୍ତର ସ୍ଵାଧୀନତାର ପ୍ରୟାସୀ ! କି ଶିକ୍ଷା ପାଇଛି ସେ—କେବଳ କେତେଟା ମାର୍ଜିତ ଶବ୍ଦ ନାହିଁ ତ ତାର ଶିକ୍ଷାର ଶେଷ ? ଦୃଢ଼ତାର ଶିକ୍ଷା ତ ତାର ହୋଇ ନାହିଁ । ସେ କାହୁଁ ସେ ପ୍ରେମର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ରୁଚିବ—ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଯାହାର ମୁକ୍ତି ଦାସତ୍ଵରେ ଯାହାର ଶକ୍ତି, ଆତ୍ମବଳିଷ୍ଠ ଯାହାର ଧର୍ମ । ମୁଁ ତ ଅଛି । ନ ହେଲେ ତାଠାରେ ଏତେ ଆଶା ମୁଁ କରି ନ ଥାନ୍ତି, ତା ପ୍ରେମ ଉପରେ ଏତେ ଅଟ୍ଟାଳିକା ତୋଳି ମୁଁ ଆଜି ଏ ସ୍ଵାନସ୍ତା ହେଉ ନ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ—କିନ୍ତୁ—ବାସନ୍ତୀ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ—ଅଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ସେ ମାୟାବିନୀ ମୋତେ ପ୍ରଚାରଣା କରିଆସିଛି ତାର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଣୟୀ ଆଉଁ ଆଉଁ, ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀ କୁଆଡ଼େ, କାଣନ୍ତି ? ମୁଁ ତାକୁ ଚଢ଼ି ଦେଇଛି, ଭଲ କରିଛି । ତାର ସୁଖପଥର କଣ୍ଠକ ହୋଇ ନିଜର ଦୁଃଖ ତାଙ୍କ ଆଖି ମୋର ଲଜ କ'ଣ ହୁଅନ୍ତା ? ଯାଉ, ସେ ଯାଉ—ସବୁ ଯାଉ ! ଆଉ ଏଗୁଡ଼ାକ ଭାବିବ ନାହିଁ—ନା, ଦୁଃଖିନୀର ଏହି ଶେଷ !

+

+

+

+

ସନ୍ନିଆମା ବଡ଼ ଅନ୍ଧାରରୁ ଦାନ୍ତ ଦର୍ଶିବା ବାହାନାରେ ତୁଠକୁ ଯାଇ କଥା କଥାକେ କାଲିର ଘଟଣାଟାକୁ ବନେଇ ଚୁନେଇ ଗାଁଯାକ ଗୁଡ଼ି କରିଦେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଯାହାକୁ ଯାହାକୁ ସେ କଥାଟା ବିଶ୍ଵାସରେ କହିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାକୁ ଦେଖିଲା ତାକୁ—ଆଉ କାହାରିକୁ ନ କହିବାକୁ ତାକୁ ଆଖିରାଶ ଦେଇ ଆସିଲା; କିନ୍ତୁ ଦିନ ଘଡ଼ିଏ ନ ହେଉଛି ଗାଁ ଏ ମୁଣ୍ଡ ସେ ମୁଣ୍ଡ ଗୋଟାଏ ଜନରବ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଗଲା

ଯେ, ସାମ୍ରାଟ୍ ଘର ବହୁ—ସେଇ ପାଠୋଇ ବହୁ, ଯେ ଇସ୍କୁଲ କରିଥିଲା ଗୋ—
କାଲି ରାତିରେ କୁଆଡ଼େ କାହା ସାଙ୍ଗରେ ପଳେଇବ । କ’ଣ ନେଇବ କ’ଣ କରିବ କିଏ
ଜାଣେ ? ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ନିଶ୍ଚୟ ଆଉ କିଛି କଥା ଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ବିଶ୍ୱସ୍ତମୁଖରେ
ବାସନ୍ତୀର ସନ୍ତାନସନ୍ତାବନା ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନେ ଆଖି ଠାରୁ
ହୋଇ ସବୁର କଲେ ଯେ, ଏହା ଯେ ହେବ, ତାହା ସେମାନେ ଆଗରୁ—କେତେ
ଆଗରୁ ଭାବିଥିଲେ । କିଏ କହୁଛି କଟକ ଗଲା, କିଏ କହୁଛି କଲିକତା ଗଲା—
କିଏ କହୁଛି ବାପଘର ଗଲା । ବାପ ଘର ନା ଛତୁ—କିଏ ପରା ବାବୁଟିଏ ଆସିଥିଲା ।
ତାରି ସାଙ୍ଗରେ ପରା ଗଲା—କେତେକଣଙ୍କର ଏଇଟା ଚୁପ୍ଟା ଆଖିରେ ଦେଖିବା କଥା,
ଶୁଣାଶୁଣି ନୁହେଁ ।

ସ୍ତ୍ରୀତେ ସନ୍ତାନମା ନୟନପଥର ହୋଇ ଆସି ଦେବଦାଉଙ୍କ ଖଜ୍ଜାରେ ପଶୁ ନ
ପଶୁଣୁଁ ବିଶ୍ୱମ୍ଭାଳାପ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା “ମା ସାଆନ୍ତାଣି ଗୋ ! କିସ କହୁଛି—
ପୋଖରୀକି ଯାଇଥିଲା, ତୁଠରେ ଯାହା ଶୁଣିଲି—ସ୍ତ୍ରୀ ପୁଣି ଥିଲା କରମରେ ! ସ୍ତ୍ରୀ ପୁଣି ଏ
ଆଖି ଦେଖିଲା, କାନ ଶୁଣିଲା ! ଏକା ସବୁଠି ତମ ଦୁଃଖରେ ହାଇ ହାଇ କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ
ବି ଖୁବ୍ ପଦେ ଶୁଣିଲେ ଦେଲି ସମସ୍ତଙ୍କ—କି, କହୁଛି ନାହିଁ ଡରିବ କି ! ଆମ ବହୁ
କ’ଣ ଶୁଣି କରିବି ନା ନାହିଁ କରିବି—ଛକର, ପରା ବାଇଗଣ କାଞ୍ଚି କର ! କାହା
କଥା ମୁଁ ନ ଜାଣେ କାହା ଘରେ ବହୁଟା କେତେ ସତ୍ତା ମୁଁ ଜାଣି ନାହିଁ ପରା ! ମଲା
ରେ, କୁକୁର ଶୋଇଲା ମେଲରେ ! କିଛି ହଉଛି—ଇସ୍କୁଲ ଫେର କହୁବେ
ଆମକୁ ! —” ଦେବଦାଉ ଝଟ୍ କରି ପୁଜାବିଧି ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାରୁଥିଲେ—
ବାହାରି ଯିବାକୁ ହେବ, ସନ୍ତାନମା ପାଟି ଶୁଣିଲା ବେଳୁଁ ତାରି କଥାରେ ମନ ଦେଇ
ସେହପରି ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ସନ୍ତାନମାର ସହାନୁଭୂତି ଓ ତୋଷାମଦପୁଣ୍ୟ
କଥାଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ରାଗରେ ତାଙ୍କ ହାତ ଜଳିଗଲା । ବାସନ୍ତୀ ଯେଉଁ ଦିନ ନ
କହୁ ନ କହୁ ପଦେ କଥା ନ୍ୟାୟରେ ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଇଥିଲା, ସେହଦିନୁଁ ସନ୍ତାନମା
ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାରି ମାଇକନିଆଙ୍କ କଥା ତାଙ୍କୁ ବିଷ ପରି ଲାଗୁଛି । ଆଜି ପୁଣି ବଣ
ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ତାଙ୍କର ଆଦାତ ଲାଗିଛି ବୋଲି ସେ ନିଜେ ଶେଷରେ ଅଗ୍ନିଶମୀ ହୋଇ
ରହିଛନ୍ତି । ସନ୍ତାନମାର ଛଳ ସହାନୁଭୂତି ତାଙ୍କର ଏକାବେଳକେ ଅସହ୍ୟ ହେଲା—ସେ
ଧଡ଼ କରି ଉଠିଆସି ନିକଟରେ ପଡ଼ିଥିବା ଖଣ୍ଡେ ଗୁଣ୍ଡା ଉଠାଇ ନେଇ ହସ୍ତ ଚଳିତ
ସନ୍ତାନମାକୁ ଖଣ୍ଡେ ଦୂର ଗୋଡ଼ାଇ ଗଲେ, ଗୋଟାଏ ପାହାର ତା ପିଠିରେ ଥୋଇ
ଦେଲା ପରେ ଯାଇଁ ମୁହଁରୁ କଥା ବାହାରିଲା ।

“ତୋର ଏଡ଼େ ଗୁଡ଼ି, ଏଡ଼େ ଦମାକ—ତୁ ମୁହଁ ହଲେଇ ମୋ ଆଗରେ କଥା
କହୁଛୁ, ଆଲୋ ? ସାଆନ୍ତାଣି କେହି ମାଲିକ ନାହିଁ, ନା କିସ ଲୋ—ତୁ
ଗୋଇନ୍ଦା ହେଇଛୁ ଏଠି, ନୁହେଁ ! ଆ, ଆ—ତୋ ବିଷ ଝାଡ଼ ଦେଉଡ଼ି, ଆ—

ବେଣୀ ଗରବ ହେଇଚି ତୋର, ନୁହେଁ ! ମୋର ତାର ପରା ବୋହୂଟାକୁ
ପତ୍ୟାନାଶ କରିଦେଇ ଫେରେ ବସିବୁ ମୋ ମୁହଁରେ କାଲିଦେବୁ — ଆଲୋ ନିମକ
ହାତୀମୁଣ୍ଡାଣି, ବାହାର ମୋ ଘରୁ ଅଭିଜ୍ଞା—ବାହାର ।”

ସନ୍ଧ୍ୟାମା ଭୟରେ କାଠ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା—ସାଆନ୍ତାଣୀ ପୁଣି ମାରିବାକୁ
ଆସିବାରୁ ଏକା ଦଉଡ଼ିରେ ସେଠାରୁ ପଳାଇଗଲା ।

ଏତିକି ବେଳେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଆସି କହିଲା, “ସାଆନ୍ତାଣୀ, ଗଉଡ଼କୁ ସବୁ ଜଳଖିଆ
ଦିଆ ସରିଲାଣି, ନୁଗାପଟା କ’ଣ ଯିବ ସାଙ୍ଗରେ ।” ଦେବବୋଉ ଦାଉ କରି
ଜଳିଉଠି ସେଇ ପହୁରାଟି ଧରି ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ବି ଗୋଡ଼େଇ ଗଲେ—କହିଲେ, “କିଏ
କୁଆଡ଼େ ଯିବ ରେ ଅଲପେଇସା ? କୁଡ଼ିଏ ମୁଁ ଗଲେ ଏଠି ପଶୁ ହେବେ ଯିବାଯାଏ
ତର ସନ୍ତୁନାହିଁ ପୋଲୁଣିଆଙ୍କର ! ଭାବିବୁ ମୁଁ ସେମିତି ଚାଲିଯିବି, ନୁହେଁ—ଆଗେ ତମ
ସମସ୍ତିଜା କରାଣୀ ଚପିଲା ପରି ଚପି ତମ ମୁଣ୍ଡରୁ ବସି କାଟିବି, ତେବେ ଯାଉଁ ଯିବି ।
ସାନ୍ତାଣୀର ପୋଲୁଣିଆ ତମକୁ ଉଡ଼ୁପାତ କରୁଛି ! ହୁଅ, ହୁଅ, ରହିଥା ବାବୁ ।
ଭାଗରେ କାରଦାମା ତମର କେତେ ମୁଁ ଦେଖୁଛି ରହିଥା ।” ସନ୍ଧ୍ୟା କାକୁସୁ ହୋଇ
ଧୀରେ ଧୀରେ ପଛଘୁଞ୍ଚି ଦେଇ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା । ଦେବବୋଉ ପୁଣି ହୁଙ୍କାର ଦେଇ
ତାଙ୍କଲେ, “ଏଇ ସନ୍ଧ୍ୟା, ଯା ବେବଣୀକୁ କହିଥା—ଉଛୁଣି ଗଉଡ଼ ସବାଣ ଦରକାର
ନାହିଁ, ମୁଁ ଯିବି ନାହିଁ—ଦେବବାବୁ ଯିବ ରେଲକୁ, ଫେର କେତେବେଳେ
ଦରକାର ହବ । ହୁକୁମ ଯିବ, ଯାଉଛି ନା, ଆଁ କରି ଅନେଇଚି” ସନ୍ଧ୍ୟା ଥରି ଥରି
ପଳାଇ ବଢ଼ିଲା ।

ବେବଣୀ ଏ ହୁକୁମର ମର୍ମ ବୁଝି ନ ପାରି ସତ ମିଛ ବୁଝିବାକୁ ଆସି ବାହାର
ଖଜୁରୀ ତାଙ୍କ ପରାଣିଲେ, “ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ, ବେବୋରାମାନେ ଚାଲି ଯିବେ ?” ଦେବ-
ବୋଉ ଭାଗରେ ଗର ଗର ହୋଇ ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧାଇଁଆସି କହିଲେ,
“ଯିବେ ନାହିଁ କିଏ, ମୋ ସାତପୁରୁଷକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବେ ଏଠି ! ଥରେ କହିଲେ ତମକୁ
ସବୁ କଥା ପସନ୍ଦ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ନୁହେଁ—ରହିଥା ସବୁ, ଗୋଡ଼ ଉପରେ ଗୋଡ଼ ପକେଇ
ଅଇସ କରିବା ତମର ଛଡ଼େଇ ଦଉଛି ଏଥର, ରହିଥା ସମସ୍ତିଜର ଦମାକ ବଢ଼ି ଯାଇଛି,
ନୁହେଁ— ।” ବୁଦ୍ଧ ବେବଣୀ କିଛି ବୁଝି ନ ପାରି ନିଷ୍ଠାକ ହୋଇଗଲା ।

ଏତିକିବେଳେ ଦେବବ୍ରତ ଉପରୁ ଗୋଲମାଲ ଶୁଣି ବୋଉ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି
ବୋଲି ଭାବି କାଲେ ତାକୁ ଆଉ ନ ଖୋଜିବେ, ଏହି ଭୟରେ ତରବର ହୋଇ
ଆସୁଥିଲା ତାଙ୍କୁ ଅଟକାଇବାକୁ । ବୋଉଙ୍କ ଭାବ ଦେଖି ବସିବୁ ହୋଇ କହିଲା,
“ବୋଉ—କ’ଣ, କଥା କ’ଣ ! ତୁ କ’ଣ ସତେ ଯିବାକୁ ବସିଲୁଣି କି ?”

“କଥା ମୋ ମୁଣ୍ଡ ! ମୁଁ ଗଲେ ସମସ୍ତିଜର ଭଲ—ବାବୁଙ୍କର ଯାଉଁ କଥା —
ବୁକର ବାକରଙ୍କର ତା ଛଡ଼ା ଆଉ କ’ଣ ହେବ ? ମୁଁ ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାଣି ନଥିଲି ଲୋ
ମା—”

“ବୋଉ !”

“ମତେ ଆଉ ତୁ ପାଟି ଫିଟା ନା କହୁ ଦଉଡ଼ି !” ଏତକ କହୁ ଦେବବୋଉ ଦମ ଦମ ହୋଇ ନିଜ ଘରେ ପଶି କବାଟ ଲଗାଇଦେଲେ ।

ଦେବବ୍ରତ ଦଣ୍ଡେ ଚାପ୍ ହୋଇ ସେଠାରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ରହିଲା । ବୋଉକୁ ଅଟକାଇବାର କଥା ଏ ବ୍ୟବହାରରେ କୁଆଡ଼େ ଛନ୍ଦିଛନ୍ଦି ହୋଇଗଲା ତାର । ସେ ବି ଅଭିମାନପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଢ଼ତାରେ ଗୋଟାଏ ଘର ନିଶ୍ଚାସ ପକାଇ ସେଠାରୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲିଗଲା, କିନ୍ତୁ ତାକୁ ବେଶୀଦୂର ଯିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ଦୁଇଗୁରୁଟା ସିଡ଼ି ପାର ହୋଇଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଦେବବୋଉ ପୁଣି ଦମ ଦମ ହୋଇ ଆସି ତଳୁ ଗୁରୁଗମ୍ଭୀର ସ୍ଵରରେ ଡାକିଲେ, “ଦେବ—ଶୁଣ ।” ଦେବବ୍ରତ ଫେରିଲା । ଦେବବୋଉ ତାକୁ ନିକଟକୁ ଆସିବାକୁ ନ ଦେଇ ସେହଠାରୁ କହିଲେ, “ଦେଖ, ଦେବ, ମୁଁ ଭାବିଥିଲି ଚାଲିଯିବ— ଉଛୁଣି ଫେର ଭାବୁଛି ମୁଁ ଗଲ ଚଳିବ ନାହିଁ । ତୁ ଭାବିବ ବେମୁରବିସ୍ତା ହୋଇ ମଉକରେ ରହିବୁ । ମୁଁ ବସ୍ତି ଥିବାଯାଏ ତତେ ମଣିଷମଣ୍ଡଳରେ ଚଳେଇବି । ତୁ ଭାବିବୁ ତୋ ବୋଉ ମଲ୍ଲି ! ନା ବୋଉ ମରି ନାହିଁ, ଗୋଟାପଣେ ଜାଇଛି, ଜାଣିଥା, ମୁଁ ଥିବାଯାଏଁ ଏ ଘରେ ତୋର ଯାହା ମନ ତା କରିବୁ, ସ୍ତ୍ରୀ ମୋ ଦିବ୍ଵ ସହବ ନାହିଁ । ଏ ପାପ କିଏ ମୁଣେଇବ ରେ । ମୁଁ ତତେ କହୁଛି—ମୋ ମୁଣ୍ଡକୁ ଯଦି ତୋର ଆଖି ଅଛୁ—ତା ହେଲେ ଯା, ବୋହୂକୁ ଫେରାଇ ଆଣ । ନ ହେଲେ ନାଶ୍ଵତ୍ୟା ମାତୃତ୍ୟା ଲାଗିବ । ବୋହୂର ଯାହା ହବ ତ ହବ । ତୁ ଆଜି ଭିତରେ ଯଦି ଏ ଘରୁ ନ ଯାଉ, ମୁଁ ବି ଏଇଠି ତୋର ଆଗରେ ଦଉଡ଼ି ଦେଇ ମରିବି !—”

ଦେବବ୍ରତ ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଥିଲା । ସେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ! ତଥାପି କ’ଣ ଭାବି କହିଲା, “ହଉ ତେବେ—ମୁଁ ଯାଉଛି ବାହାରି, ତୁ ତୋର ଥା !”

ଦେବବୋଉ ଶୁଷ୍କ ହୃଦୟରେ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ତୁ ବାସ୍ତା ହେଲୁ କିରେ— ତତେ ମୁଁ ଏମିତି ପ୍ରତିଦେବ, ନୁହେଁ ? ଏଇ ମୋ ଗୋଡ଼ ଛୁଇଁ କରି କହ—ମୋ ଆଖି ଉଦ୍ଘାଡ଼ିରେ ଆଉ କିଛି କରିବୁ ନାହିଁ, କହ—ଖାଲି ବହୁକୁ ଖୋଜିକରି ନେଇ ଆସିବୁ, ନ ହେଲେ ତା ଠିକଣା ଜାଣିଲେ ମତେ ନେଇଯିବୁ । ଏଇ କଥା ମୋ ଗୋଡ଼ ଛୁଇଁ କରି କହ । ନ ହେଲେ ତୁ ବି ଯିବୁ ନାହିଁ, କି ମୁଁ ବି ଯିବି ନାହିଁ ! ଏଇଠି ତୋର ଆଗରେ ମୁଁ ଦଉଡ଼ି ଲାଗେଇ ମରିବି !”

ଦେବବ୍ରତ ବୋଉଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞାକଠାର ମୁଣ୍ଡଭାବ ଦେଖି ପ୍ରମୁତ ହୋଇଗଲା; କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ତା ମୁଣ୍ଡଠାରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଶିତ କରି ଗୋଟାଏ ବାଣୋଛୁଦ୍ଵାସ ଉଠି ତାକୁ ଏକାବେଳକେ ନେଇ କରୁଡ଼ିଦେଲା ବୋଉଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଉପରେ ।

— ପରଶି —

କରୁଅନଟାର ବିଷମ ଆଶ୍ରୟ—ଏହି ଯେ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀ ତାର ଗାଡ଼ିରେ ଏକା ବସି ଆସିଲା, ସେ ଶ୍ଵେଦନରେ ପହଞ୍ଚି କ'ଣ କରିବ ?

ଘୋଡ଼ା ଦୁଇଟା ଶ୍ଵେଦନ ଡାକକ ପାଖରେ ଆସି ମନକୁ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଗଲେ । ସେତେବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ଭୋର ହୋଇଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ସେହଲଗେ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇଲା ନାହିଁ ବା କିଛି କହୁଲା ନାହିଁ । ଓହ୍ଲାଇବାର ବ୍ୟଗ୍ରତା ବା ଆଗ୍ରହ ତାଠାରୁ ନ ଦେଖି କୋଟମାନ୍ ଆଗକୁ ଆସି ଛୁଡ଼ା ହେଲା । ବାସନ୍ତୀ ଯେମିତି ଗୋଟାଏ କୋଣକୁ ଆଉଁଳି ବସିଥିଲା, ଠିକ୍ ସେମିତି ବସିରହିଲା ।

ବାସନ୍ତୀ ଭାବୁଛି, ସେତେବେଳୁଁ ସେ ମହମୁଗ୍ୟ ପରି ସେ ଗାଡ଼ିରେ ବସିଲାଣି, ସେତେବେଳୁଁ । ବାଟସାରା ଅପଲକ ଚକ୍ଷୁରେ ସେ ଭାବି ଭାବି ଆସିଛି; ତଥାପି ତାର ଭାବନାର ଶେଷ ନାହିଁ । ସେ ଆଗ ପଛକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଛି—ଦେବବ୍ରତର କାଲର ବଙ୍ଗର ଆକରଣ ତାକୁ ଯେତେ ଜୋର କରି ବାଧୁଛି, ତହିଁ ବଳି ବାଧୁଛି ଏଇଲାଗେ ତାର ପୁଣି ଅସହାୟତା । କୁଆଡ଼େ ଯିବ ସେ ? ଗାଡ଼ିଟି ବେଶ୍ ଥିଲା ପରା । କ୍ଷୁଦ୍ର ଅସୁବିଧା ଭିତରେ ତାର ଜୀବନର ସ୍ଵପ୍ନ ସେହି ସ୍ଵାଧୀନତା ଏ ଦୁଇ ଦିନ ଘଣ୍ଟାକାଳ ବାସନ୍ତୀ ଉପଭୋଗ କରି ଆସିଥିଲା । ଅଳ୍ପ ପରିସର ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ତାକୁ ଯେପରି ସ୍ଵପ୍ନବୋଧ ହେଉଥିଲା, ସେହି ଡ଼ର୍ଜି ତାକୁ ମିଳିଥିଲା, ସେପରି ଏ ଜୀବନରେ କେବେ ଅନୁଭବ କରିନାହିଁ । ତାପରେ ପୁଣି ଗାଡ଼ି ଚାଲିଛି, ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ଵର ସାବିତ୍ରୀ ସ୍ଵପ୍ନ ସ୍ଵପ୍ନ ବୃକ୍ଷକତା ଗୁଲୁ କଞ୍ଚକ, ଘରଦ୍ଵାର ଯତ୍ନ ପଛରେ ପକାଇ ଚାଲିଛି, ତା ସମ୍ମୁଖରେ ବେଗରେ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଚାଲିଛି । କେତେଥର ସେହି ଗାଡ଼ିରେ ବସି ତାର ମନେ ହେଉଛି, ଏହିପରି ତାକୁ ନେଇ କିଏ ଚାଲିଲା କି ଚିରଦିନ ! ଗାଡ଼ିର ଧୀର ମନ୍ଦର ସମାନ ଗତି ତା ଦୃଢ଼ପୁର ତଡ଼ିତ ପ୍ରଭାବକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଶମିତ କରିପାରିଛି । ସେ ନିର୍ଜନ ନିଶୀଥର ଅବସର ପାହାନ୍ତି ଯାହାରେ ।

ସେ ଧୀର ଛିରି ଭାବରେ ବସି ଭାବିଲା, କ'ଣ ସେ କରିବ ? କୁଆଡ଼େ ଯିବ ? ପାହାନ୍ତି ତାହାର ସଲକ୍ଷ ହସ ଦେଇ ସେ ଆଉ ସ୍ଵପ୍ନ ରଚୁ ନାହିଁ । ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରର ପାଣ୍ଡୁର ଲଲିତ ଓ ଶୁକତାହାର କୁହୁତ ଅଧର ଦେଇ ସେ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରିୟମୁଖର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କୁ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବ ଜଗତରେ ଅତି ବାସ୍ତବ ତାର ଅସହାୟତା, ଅତି ବାସ୍ତବ ତାର ଦେହ, ଅତି ବାସ୍ତବ ତାର ଅଭାବ, ଏ ସବୁ ନେଇ ସେ କେଉଁଠି ଠିଆ ହେବ ? କଟକ ଯିବା ତ ଅସମ୍ଭବ—ସେଠାରେ ଏ କଲାମୁହଁ ସେ ଦେଖାଇବ କିପରି ? ତାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ଅଛି, ଆଉ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର । ଇତିପୁରରୁ ତ ସେ ସେହିଠାକୁ ଯିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲା, ତେବେ ଆଗରୁ ପକ୍ଷ ଦେଇ, ଜଣାଇ ଶୁଣାଇ—ଏପରି ଅକସ୍ମାତ ନୁହେଁ । ସେ କେତେଥର ଚିଠି ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି ତା ବିନୋଦ ଭାଇ ପାଖକୁ । କେତେଥର ଲେଖିଛି,

କେତେଥର ଚରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଛି । ହଠାତ୍ ତାର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, ଦୁଇ ଚାରି ଦିନ ପୁର୍ବେ ସେ ଚିଠିଖଣ୍ଡେ ତାଙ୍କଠାକୁ ଲେଖି ପୁଣି ଦିଶନ୍ତି କର ହୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ ଦେଇଥିଲା । ହାୟ, ଯଦି ସେ ଚିଠିଖଣ୍ଡିକ ନ ହୁଣ୍ଡାଇ ତାଙ୍କରେ ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତା !

ନା, ବିନୋଦ ଭାରି ଛଡ଼ା ତାର ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀର ମନେପଡ଼ିଲା ତାର ବିବାହପୁର୍ବ ଜୀବନର ଘଟନାଗୁଡ଼ିକ—କିପରି ଦେବଦ୍ରୁତ ସହୃଦ ପରିଚୟ ହେବା ପୁର୍ବେ ବିନୋଦ ବାବୁ—ଦୂର ସମ୍ପର୍କରେ ଭାରିଲେଖା—ଆକାର ଇଞ୍ଚିତରେ ଜଣାଇଥିଲେ ଯେ, ସେ ବାସନ୍ତୀକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି; ତାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ପାଇଲେ ସୁଖୀ ହେବେ । ନାଗସୁଲଭ ବୁଦ୍ଧିରେ ସେ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝି ପାରି ତାଙ୍କୁ କିପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲା ଯେ, ତାଙ୍କର କୌଣସି ଆଶା ନାହିଁ । ସେଥିଯୋଗେ ବିନୋଦ କିପରି ହତାଶ ହୋଇ କଟକ ଗୁଡ଼ି କଲିକତାରେ ପଢ଼ିବାକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ଦିନୁ ତାଙ୍କର ଆଉ ଖବର ନ ଥିଲା । କେବଳ ବିନୋଦର ବିବାହ ଦିନ ସେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଖଣ୍ଡେ ସ୍ବଦ୍ରୁ ପକ୍ଷ ଓ ଗୋଟିଏ ବାଲିକାର ଫଟୋ ପାଇଥିଲା । ବିନୋଦ ଲେଖିଥିଲେ, ସେ ସେହି ବାଲିକାକୁ ବିବାହ କରିଅଛନ୍ତି—ତାର ନାମ ବସନ୍ତକୁମାରୀ । ଶେଷରେ ଖାଲି ଏତିକି ଲେଖିଥିଲେ, “ଯଦି କେବେ ତୋର ଦରକାର ହୁଏ, ବାସନ୍ତି, ତୋ ବିନ ଭାଇକୁ ପର ବୋଲି ଭାବିବୁ ନାହିଁ । ମୋର ଏହି ଶେଷ ଅନୁରୋଧ ।”

ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଏଇ ସେ ଦିନ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲା । ପିଲାଲିଆ ଲେଖାଟି ତା ଆଖି ଆଗରେ ଫୁଟିଉଠିଲା, ‘ମୁଁ ତମକୁ କ’ଣ ବୋଲି ଡାକିବି, ବାସ ? ମତେ ବସ ବୋଲି ଡାକନ୍ତି ସମସ୍ତେ । ବସ ଆଉ ବାସ—ନା, ହବ ନାହିଁ । ଠିକ୍, ଠିକ୍, ମୁଁ ତମକୁ ‘ଆ’ ବୋଲି ଡାକିବି, ତମେ ମତେ ‘ଅ’ ବୋଲି ଡାକିବ । ଇସ୍କେ ଗୋଟାଏ ଠାର ! ଆଗୋ ‘ଆ’, ତମ ବରକୁ ଟିକିଏ ଦେଖନ୍ତି, ଆଉ ତମକୁ ସବୁ ଦେଖନ୍ତି । ମୁଁ ଶୁଣିଛି ଗୋ ଶୁଣିଛି, ସବୁ ଶୁଣିଛି ତମ କଥା । କଉଁଠୁ ଶୁଣିଲି ପଚାରିବ ନାହିଁ ତମେ ମତେ, ମୋ ରାଣ । ଆହୁ, ତମେ କ’ଣ ଖେଳ ? ଏଠି ତ କେହି ନାହିଁ—ମୁଁ ଖାଲି ବହୁ ପଡ଼ୁଛି । କେତେ ଲେଖି ଶିଖିଲିଣି, ଭୁଲଭଟକା ଏକା ଧରିବ ନାହିଁ ତମେ । ତମ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖି ଅଭ୍ୟାସ କରିବି ବୋଲି ମତେ ହୁକୁମ ହୋଇଛି । ବୁଝିଲ ?” ଏ ଚିଠି ପଢ଼ି ବାଲିକା ଭାବୁବଧୂତିର ଗୋଟାଏ ଛବି ସେ ନିଜ ମନରେ ଆଙ୍କି ନେଇଥିଲା । ପିଲାଲିଆ ଲେଖା ତାର ପଢ଼ି ସେ ମନରେ ଅପୁର୍ବ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥିଲା । ସେଥିଯୋଗେ ‘ଅ’ ପ୍ରତି ମନ କୌତୂହଳରେ ଭାଷା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ପକ୍ଷର ଉତ୍ତର ଦେଇପାରି ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ତା ମନରେ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲୁଥିଲା । ହ, ଏଇ ଚିଠି ପାଇ ତ ସେ ବିନ ଭାଇ ପାଖକୁ ଯେଉଁ ବଡ଼ ଚିଠିଟା ସେଦିନ ଲେଖିଥିଲା, ସେ ଖଣ୍ଡ ଚରି ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଥିଲା । ସେମାନେ ଆଜିକାଲି ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଅଛନ୍ତି । ଠିକଣା ଆଉ କ’ଣ ? ବଡ଼ ତାକୁରଖାନା ତାକୁର ତ ! ଗଲେ ବିନ ଭାଇ କି ବସନ୍ତକୁମାରୀ କେହି କିଛି ଶରୀର

ସ୍ବରବେ ନାହିଁ ତ ! ନା, ଖରାପ ସ୍ବରବେ ଆଉ କ'ଣ ? ତେବେ ମୋ ଚିଠିଖଣ୍ଡ ସହ ବିନଷ୍ଟର ଆଗରୁ ପାଇଥାନ୍ତେ, ସେ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ—ଏହିଲଗେ ଆଉ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ—ବେଳ ବା କାହିଁ ଚିଠି ଦେବାକୁ ?

ବାସନ୍ତୀ ସେହି ଗାଡ଼ିରେ ବସି ରହି ଗାଡ଼ିବାଲକୁ ପରୁର ବୁଝିଲା, ସକାଳ ସାତଟାରେ କଲିକତା ଯାଉଥିବା ଡାକଗାଡ଼ି ଆସିବ । ସେଥିରେ ଯିବାର ସ୍ଥିର କରି ବାସନ୍ତୀ ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଗୋଟାଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ କରିଦେଲା ।

ବିନୋଦ ବାବୁ ବାସନ୍ତୀର ଟେଲିଗ୍ରାମ ପାଇ ତରବର ହୋଇ କଲିକତା ବାହାରିଲେ । ବସନ୍ତକୁମାରୀ ପରୁରଲା, “କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛ କି ଇମିତି ?”

“କଲିକତା ।”

ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କୁ ସମୟ ଅସମୟରେ ଏହିପରି କଲିକତା ଯିବାକୁ ହୁଏ । ବସନ୍ତ-କୁମାରୀ ସେଥିପାଇଁ କିଛି ବସିତ ହେଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ମୁହଁ ମୋଡ଼ିଦେଇ ଯାଇ ବିଦାୟୋନ୍ମତ ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ପଛକରି ଝରକା ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହେଲା । ବିନୋଦ ବାବୁ ଗାଡ଼ି ବେଳ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ବାହାରି ପଡ଼ୁଥିଲେ । ସେ ଦ୍ଵାର ପାଖକୁ ଯାଇଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ବସନ୍ତକୁମାରୀ ସେହିପରି ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ପଛକରି ଅଭିମାନ ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ହଉ—ଯାଅ ।”

ବିନୋଦ ବାବୁ କୌତୁକ ହସ ହସି ଫେରିଆସି ବସନ୍ତକୁମାରୀର କାନରେ ଘାତ ପକାଇ କହିଲେ, “ରାଗିଲ ?”

ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଛଳ ହୋଇରେ ନିଜକୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଖଣି ଓଡ଼ିଶାଟିକୁ ଜୋରରେ ଟାଣିଧରି ଆଡ଼ ହୋଇଗଲା ।

ଆଜି ବ୍ୟସ୍ତତାଯୋଗେ ବିନୋଦ ବାବୁ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ ଯେ, ଘରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ବାହାରିଲାବେଳେ ବସନ୍ତକୁମାରୀର କଡ଼ା ଆଇନ ଅନୁସାରେ ତା ମୁଖରୁ ପାଥେୟ ସ୍ଵରୁପ କିଛି ନେଇ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଏତେକାଳ କେବେହେଲେ ଏ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟି ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ବସନ୍ତକୁମାରୀ ତାର ଦାଗ କେବେ ଗୁଡ଼ି ନାହିଁ । ବିନୋଦ ବାବୁ ମହାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ମନଭୁଲ୍ କଥା ଦ' ପଦ କହି ଡାକିଲେ, “ବସ ।” ତଥାପି ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଜାଗର । ବେଳ ଉତ୍ତର ହେଉଥିବାର ଜାଣି ଯୁକ୍ତା ବିନୋଦ ବାବୁ ନିୟମ ପାଳନ ନ କରି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଜାଣନ୍ତି, ଏଇଟା ବସନ୍ତକୁମାରୀର କେଡ଼େ ପ୍ରିୟ ସମ୍ବଳ ଓ ଅଭିମାନୀ ବାଳିକା ବଧୂଟି ତାଙ୍କର କେଡ଼େ ଆଦାତ ପାଏ ତାର ଏହି ସାଦର ନିୟମଟି ସେ ଅବଜ୍ଞ କଲେ । ସେ ଯୋଗେ ଆହୁରି ଆଦରରେ, ଆହୁରି ଆଗ୍ରହରେ ବିନୋଦ ବାବୁ ତାକୁ ପାଖକୁ ଟାଣିଆଣି କହିଲେ, “ହୁ, ବସନ୍ତ, ଗାଡ଼ି ବେଳ ଗଢ଼ିଯାଉଛି ପରା ! ଏଥର କଲିକତାରୁ ତମପାଇଁ ଭଲ ଜିନିଷଟିଏ ଆଣିବି । ଆସ, ବାଟ ଖରବ ହସ—”

ବସନ୍ତ କହିଲା, “ହଁ, ସେଥର ସେମିତି ଗୋଟାଏ ଶୁଆ ଆଣିଥିଲା, ଦି ଦିନ ବି ବଞ୍ଚିଲା ନାହିଁ ! ଏଥର ମୁଣା ଆଣିବ ?”

ଅଭିମାନ ତ୍ୟାଗକରି ଆଗ୍ରହପୂର୍ଣ୍ଣ ଚକ୍ଷୁ ଯୋଡ଼ିକ ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଟେକି ପିଲାଙ୍କ ପରି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ବସନ୍ତ ନିଜ ହାତରେ ଦେଖାଇ ଦେଲା, କେତେ କେତେ ମୁଣା ତାର ଦରକାର । ପୁରୁଷା ଦେଖି ବିନୋଦ ବାବୁ ବାଟଖରତ ଆଦାୟ କରୁ କରୁ କହିଲେ, “ମୁଣା ? ନାହିଁ ମ—ଏଥର ଆଡ଼ୁର ଭଲ ଜିନିଷ ଗୋଟିଏ ଆଣିବ ତମଲଗି ।”

“କ’ଣ ? କ’ଣ ?”

“ଆଣିଲେ ଦେଖିବ ସେ ।”

ବିନୋଦ ବାବୁ ଚାଲିଗଲେ । ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଅନେକ ଦୂରରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ-ଯିବାଯାଏ ବସନ୍ତ ସେହିଠାରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଅନାଇ ରହିଲା । ହଠାତ୍ କ’ଣ ଶବ୍ଦ ଫେରିଲା, କହିଲା, “ଆରେ, ନେକଟାଇଟା ତ ପୁରୁ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ, ଛଅ ମାସ ହେଲା, ଲଜକଥା ! କେତେ ଟାହୁଲି କରୁଛନ୍ତି । ନା, ଆଜି ତାକୁ ନିଷ୍ଠେ ଶେଷକରି ରଖିଥିବ—” ବସନ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ସମସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇ ବୁଣାବାକ୍ସ କାଢ଼ି ବିନୋଦବାବୁଙ୍କ ନେକଟାଇ ବୁଣିବସିଲା । ପାଞ୍ଚ ମିନିଟି ଯାଇ ନାହିଁ, ବିଲେଇ ଛୁଆ ଦିଟା ଆସି ତା ଗୋଡ଼ ଉପରେ ଖେଳିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ସେ ମୋଟେ ତାହା ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲା ନାହିଁ । ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ ପରେ ଗୋଟାଏ ହାତରେ ବିଲେଇଛୁଆକୁ ଧରିଆଣି କୋଡ଼ରେ ବସାଇ ପୁଣି ବୁଣିବାରେ ମନଦେଲା । ଏତିକିବେଳେ ସାଗ୍ରି ଡାକିଲା, “ବସ !” ବସନ୍ତ ପାଟିକରି ସ୍ନେହ ସ୍ଵରରେ ତାକୁ ଶାସନ କଲା, “ଚୁପ୍ !” ଫେର ସାଗ୍ରି ଡାକିଲା, “ବସ, ବସ, ବସ !” ଫେର ବସନ୍ତ କହିଲା, “ନା, ଇସ୍ତେ ନିଆଁ ସାଗ୍ରି ମତେ ଜଲେଇ ପୋଡ଼େଇ ମାଇଲା ! ଦୂରକର, ଏ ଦିଟା ବିଲେଇଛୁଆ କାହିଁକି ଏମିତି ମରୁଛନ୍ତି !” ଏତିକି ଗମ୍ଭୀରସ୍ଵରରେ କହି ସାଗ୍ରିକୁ ଜବାବ ଦେଉଁ ଦେଉଁ ଦଉଡ଼ି ବାରମ୍ବାକୁ ଆସି ସାଗ୍ରି ପିଞ୍ଜର ଉପରେ ମୁହଁ ଦେଇ କହିଲା, “କସ, କସ, କସ—”

ସାଗ୍ରି କହିଲା, “ରାଧାକୃଷ୍ଣ—ରା”

ବସନ୍ତ କହିଲା, “ଚୁପ୍ , କହ—ବି-ନ-ବା-ରୁ ।” ସାଗ୍ରି କଥା ପଦକ ବୋଧହୁଏ ଶୁଣିପାରିଲା ନାହିଁ । କାରଣ ବସନ୍ତ ଖୁବ୍ ଆସ୍ତେ ‘ବିନବାବୁ’ ବୋଲି କହିଲା । ସେ ଥଣ୍ଡା ଏକପାଖିଆ କରି ଆଗ୍ରହରେ ପୁଣି ଥରେ ଶୁଣିବାକୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ବସନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୁଁ ତାଙ୍କ ନାଁ ବଡ଼ପାଟିରେ କମିତି କହିବି ଲେ ପୋଡ଼ାମୁହିଁ ? କହ, ବିନବାବୁ, ବିନ, ବିନ—”

ସାଗ୍ରି କହିଲା, “ଚୁପ୍ !” ବସନ୍ତ ଉପରେ ଚାରିଆଡ଼କୁ ଅନାଇଲା, କିଏ କୁଆଡ଼ୁ ଆସିଲା କି ଆଉ ! ଛଳବୋଧରେ ସାଗ୍ରି ପିଞ୍ଜରକୁ ପଶନ୍ତ କାନିରେ ଭଲକରି ଘୋଡ଼ାଇ

ପକାଇ ଅନ୍ଧାରୀଆ କରି ମନା ଦେଖିବାକୁ ଆଗନ୍ତୁରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲା । ସାଗ୍ର ପ୍ରତିବାଦ ଛଳରେ କହିଲା, “ବାବୁ, ବାବୁ, ବାବୁ !” ବସନ୍ତ ରାଗରେ ଲୁଗା ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଚାଲି ଯାଇଁ ଯାଇଁ କହିଲା, “ହୁଏ, ହୁଏ ତୋ ମନା ଦେଖୁଛୁ, ରହୁଥା—” ସାଗ୍ର କଟର କଟର କରି ବିକଳ ହେଲାପରି ଡାକ ପ୍ରଡ଼ିଲା । ବସନ୍ତ ନ ଶୁଣି ଚାଲିଗଲା ହାଣ୍ଡି ଶାଳ ପାଖ ଦରକୁ । ସେଠି ଗୋଟିଏ ବାଉଁଶିଆ ଘୋଡ଼ିଆ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ ଚେମ୍ପିଣିଆ ଦରମଲା ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ତାକୁ ଅତି ଆଦରରେ ଉଠାଇ ନେଇ ଗୁଡ଼ିପାଖରେ ଧରି ଗଲେ କଲା, “ନା ନା ରେ, ନାନ ବାଇ ।” ଚେମ୍ପିଣିଆ ଚେଁ କରି ଡାକ ରାବିଲା । “ଆଲୋ ଲୋ, ଚେମାଟାକୁ ଦୁଧ ଖୋଇ ନାହିଁ ତ” କହି ବସନ୍ତ ଚାଲିଗଲା ଡାକ ଦୁଧ ମଗାଇ ଚେମ୍ପିଣିଆକୁ ଖୁଆଇଲା । ବିଲେଇକୁଆ ଦିଟା ତା ମୁଣ୍ଡରେ ପିଠିରେ ଚଢ଼ି ତାକୁ ବିରକ୍ତ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ବସନ୍ତକୁମାରୀର ଦିନସାରା କଟିଗଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲା, ଅଥଚ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ନେକଟାଇ କଥା ଆଉ ଅରେ ହେଲେ ମନେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲାବୁ ବସନ୍ତ ବିଲେଇକୁଆ ଦିଟାକୁ ଗୁଡ଼ି ରେଷେଇବାସର ଆସ୍ତୋଜନରେ ମନ ଦେଲା ।

“ବସନ୍ତ, କିଏ ଆସିଛୁ ଦେଖିଲଣି । ଦେଖ, ରୁମପାଇଁ କ’ଣ ଆଣିଛୁ ?” ବସନ୍ତ-କୁମାରୀ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ହାଣ୍ଡି ଶାଳରୁ ବାହାରିପଡ଼ିଲା । ଆଜି ସେ ଭାବି ସ୍ଥିର କରିଥିଲା—ଆଜି ଏତେ ଡେଇଁ ଯଦି ହେଲା, ଆସିଲେ କେତେ କଥା କହିବ ନାହିଁ । ଆଉ କ’ଣ ଆଣିଛନ୍ତି କଲିକତାରୁ ନ ଦେଖିଲେ, ମନକୁ ନ ମାନିଲେ ରାତିସାରା-ନା ! କିନ୍ତୁ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ଭାବନା ଶୁଣି ସବୁ କୁଆଡ଼େ ପାସୋର ଗଲା ତାର । ସେ ଧାଇଁ ଆସି ସଙ୍ଗେ ଡାକ ଘୋଡ଼ାକୁ ନ ଧୋଇ ଟେକି ଏକାବେଳକେ ବିନୋଦ ବାବୁଙ୍କ ପାଖରେ—ମୁଣ୍ଡରେ ଲୁଗା ନାହିଁ, ମୁଣ୍ଡରେ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ଝାଳ ମୁକ୍ତା ପରି ମାନ୍ଦୁଛି । ହଠାତ୍ ତାର ନଜର ପଡ଼ିଲା, ଅଦୂରରେ କାନ୍ଥକୁ ଆଉଜି ଗୋଟିଏ କିଏ ଠିଆ ହୋଇଛି—ସ୍ବା ଲୋକଟିଏ । ବିସ୍ମିତା ବସନ୍ତର ମୁଖରୁ କଥା ବାହାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଲା ।

“ଚନ୍ଦ୍ର କିଏ ସେ—କଲିକତାରୁ ରୁମପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଆଣିଛୁ ।” ଏହା କହି ବିନୋଦ ବାବୁ ହସି ହସି ସେଠାରୁ ଚାଲି ଯିବାକୁ ବସିଲେ । ବସନ୍ତ ଅଧବାଟ ଯାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଚାପୁକରି କହିଲା, “ହେ ରୁମେ ରହ, ମୁଁ ଭଲ ବଙ୍ଗଳା କହିପାରିବି ନାହିଁ ।”

“ସେ ବଙ୍ଗାଳୁଣୀ ନୁହନ୍ତି, ଓଡ଼ିଆଣୀ—”

“ସତେ ?” ବସନ୍ତ ଧାଇଁଯାଇ ହାତ ଧୋଇ ଆସି ବାସନ୍ତୀର ହାତ ଧରି ନିଜ ଦର ଭିତରକୁ ନେଇଗଲା । ବାସନ୍ତୀର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କପରି ଗୋଟାଏ ଅଡ଼ୁଆ ଅଡ଼ୁଆ ଲାଗୁଥିଲା । ବସନ୍ତର ସରଳ ଅମାୟିକ ବ୍ୟବହାରରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେ ଆନନ୍ଦରେ ତାକୁ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇଲା, କହିଲା “ନୂଆବୋହୁ—”

“ଏଁ, - ମୁଁ କାହିଁକି ବହୁ ହେବି ? ମୁଁ ତ ଝିଅଟାଏ, ମୋ ନାଁ ବସନ୍ତ—”

ବାସନ୍ତୀ ହସି ଉଠି କହିଲା, “ନା, ତମ ନାଁ ପରା ‘ଅ’ ?” “ଆରେ, ତମେ ସେ ନାଁ କମିତ ଜାଣିଲ ? ମୋ ‘ଆ’କୁ ଦେଖିଥିଲ କି ?”

“ମୁଁ ଜଣେ ‘ଆ’ ।”

“ସତେ ?”

ବସନ୍ତ ତା ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖିଯୋଡ଼ାକ ଟେକି ବାସନ୍ତୀକୁ ଗୋଡ଼ରୁ ମୁଣ୍ଡଯାଏ ଦେଖିଗଲା ।

ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଦିନ ଦୁଇ ଚାରିଟା କଟିଗଲା । ବାସନ୍ତୀ ନିକଟରେ ବସନ୍ତ ଏକ ବିରାଟ ବସ୍ତ୍ର ବୋଲି ମନେ ହେଲା । ତାର ସରଳ ଅକପଟ ଆଚରଣ, ଅତ୍ୟଧିକ କ୍ରିଡ଼ା-ପରାୟଣତା, ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧ ଜୀବନକୁ ପ୍ରତି ମାତୃବଦ୍ ସ୍ନେହ, ସବୁ ବାସନ୍ତୀର ବିରାଟ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ତା ଛଡ଼ା, ସବୁ ପିଲାପଣିଆ ଅନ୍ତରାଳରେ ବସନ୍ତର ପ୍ରଶର ବୁଦ୍ଧିର ଯେ କେତୋଟି ପରିଚୟ ବାସନ୍ତୀ ଏହି କେତେଦିନ ମଧ୍ୟରେ ପାଇଥିଲା, ତଦ୍ୱାରା ବାସନ୍ତୀର ମନ କୌତୁକରେ ତା ପ୍ରତି ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଦିନେ ବାସନ୍ତୀ ହସି ହସି ବସନ୍ତକୁ କହିଲା, “ନୂଆବୋହୁ—ନା, ନା, ‘ଅ’ ! ତୁମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା ପଚାରନ୍ତୁ ?”

“କ’ଣ ?” ବୋଲି କହି ବସନ୍ତ ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଦିଆ ଟେକି ଚାହିଁଲା । ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ଆହୁରି ଆଦରରେ କୋଳକୁ ଟାଣିଆଣି କହିଲା, “ତମକୁ ଆଜି ମୁଁ ପରୀକ୍ଷା କରିବି ।”

“ପରୀକ୍ଷା ? ନା ଲୋ ମା—ମୁଁ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇପାରିବି ନାହିଁ । ଭୁଲ ଭଟକ ହେଲେ ତୁମେ କହିଦବ ଯାହାକୁ ପାର ତାକୁ । ନା, ନା ।”

“ନାହିଁ ମ, ମୁଁ କ’ଣ ସେ ପରୀକ୍ଷା କଥା କହୁଛି ? ମୁଁ ଏମିତି କେତେଟା ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବି । ତାର ଉତ୍ତର ତମେ ଦବ ମୁହେଁ ମୁହେଁ ।”

“କ’ଣ, ପଚାର ।”

ବାସନ୍ତୀ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ କଲା, ଜୀବନରେ ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ’ଣ, ବିନ ଭାଇକୁ ସେ କାହିଁକି ଭଲପାଏ, ପ୍ରେମ ମାନେ କ’ଣ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ବସନ୍ତ ଏ ସବୁ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ଉତ୍ତର ଦେଇ ବାସନ୍ତୀକୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଦେଲା । ବାସନ୍ତୀ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ତମଲୁତ ହେଲା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ବସନ୍ତକୁମାରୀର ମନର ପରିଚୟ ପାଇ । ବାସନ୍ତୀ ପଚାରିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଯେ ତୁମକୁ ପ୍ରଶଂସା କରେ, ତାକୁ ତୁମର ଭଲ ଲାଗେ, ନା ଯେ ତୁମକୁ ନିନ୍ଦାକରେ, ତାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ?”

ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଅତି ସହଜ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲା, “ନନ୍ଦୁଳ ବା ପ୍ରଶଂସା-
କାଣ୍ଡ ଯଦି ମୋର ଦୋଷ ବା ଗୁଣ ଦେଖି ନନ୍ଦା ବା ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ତେବେ ମତେ
ବେଶ୍ ଭଲ ଲାଗେ । ବୃଥା ନନ୍ଦାରେ ମୁଁ ଯେପରି ବିରକ୍ତ ହୁଏ, ବୃଥା ପ୍ରଶଂସାରେ ମଧ୍ୟ
ସେହିଭଳି ବିରକ୍ତ ହୁଏ ।”

ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଶେଷ ହେଲା ପରେ ହଠାତ୍ ବସନ୍ତ କହିଲା, “ଆଗୋ ଆ, ମୁଁ
ତମକୁ ଗୋଟାଏ କଥା ପଚାରନ୍ତି ?”

“କି କଥା ?” ବୋଲି କହି ବାସନ୍ତୀ କିଛି କୌତୁକପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଖିରେ ତାକୁ ଚାହିଁ
ରହିଲା । ବସନ୍ତ ଟିକିଏ ଥଙ୍ଗ ଥଙ୍ଗ ହୋଇ ଉତ୍ତରରେ ଆରମ୍ଭ କଲା, “ନା, ସତେ ଏକା
ଲୁଚେଇବ ନାହିଁ, କି ଶୁଣିବ ନାହିଁ ମୋ ଉପରେ । ମୁଁ ଯାହା ପଚାରିବି, ତାର ଉତ୍ତର
ଦବ । ଏ ?”

“କ’ଣ କହୁ ନା” ବୋଲି କହି ହସ ହସ ଆଖି ଯୋଡ଼ିବ ଟେକି ବାସନ୍ତୀ ବସନ୍ତକୁ
ଭିତ୍ତିଆଣିଲା । ବସନ୍ତ ସଲକ ଭାବରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ତୁମେ ଦେବ ବାବୁକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ
ପାଆ, ଦେବ ବାବୁ ବି ତୁମକୁ—ହେଇ, ତମ ମୁହଁ ତ ଶୁଖିଗଲାଣି । ମୁଁ ଯେଥପାଇଁ ପରା
ପଚାରୁ ନ ଥିଲି ।……ମୁଁ କାହିଁକି ପଚାରୁଥିଲି କି, ଯଦି ଦିହେଁ ଦିହକୁ ଭଲ ପାଆ ଆଜି
ସୁଦ୍ଧା, ତେବେ ସେ ବି କେମିତି ତମକୁ ଚିଡ଼ିଦେଲେ, ତମେ ବି କେମିତି ବାହାରି ଆସିଲ ?”
କହିଥାରି ଆଖିଯୋଡ଼ିବ ଟେକି ବସନ୍ତ ବାସନ୍ତୀର ପାଣ୍ଡୁର ମୁଖପ୍ରତି ଛନ ଛନ ହୋଇ
ଚାହିଁଲା । ବାସନ୍ତୀ ଏ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ
ଅପ୍ରତିଭ ହେଲା ପରି ରହି କହିଲା, “ଗଲା କଥାରେ ଫଳ କ’ଣ, ନୂଆ—”

“ଗଲା କଥା ? ଗଲା କଥା ଫେର ଗୋଟାଏ କ’ଣ ? ସ୍ବାମୀ ସ୍ବାଜ୍ଞ ଭିତରେ
ଗଲା ଆଇଲା କଥା ଗୋଟାଏ କ’ଣ ? ମତେ ତ ଲାଗୁଛି, ତୁମେ ନିଶ୍ଚୟ ତାକୁ ଭଲପାଆ
ଆଜି ସୁଦ୍ଧା—ହଁ, କି ନା, କହୁ ନା କାହିଁକି ?”

ବାସନ୍ତୀ ଚୁପ୍ ହୋଇ ରହିଲା । ବସନ୍ତ ପୁଣି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ସେ କଥା ଗଲା ।
ଦେବ ବାବୁ ତୁମକୁ ଭଲପାନ୍ତି କି ନା, କହିବଟି !” ବାସନ୍ତୀ ଉତ୍ତର ଖୋଜି ପାଇଲା
ନାହିଁ । ସେ କ’ଣ ନିଜେ ଏ କଥା ଭାବି ନାହିଁ ? ଦେବବ୍ରତ ଯେ ତାକୁ ପ୍ରାଣ ଅପେକ୍ଷା
ଭଲପାଏ, ଏ କଥା ସେ ତ ଭଲରୂପେ ଜାଣେ ! ତା ନିଜ କଥା ଗୁଡ଼ି । ସେ ନିଜାକ୍
ହୋଇଗଲା । ବସନ୍ତର ଏଭଳି ପ୍ରଶ୍ନ ଯେଉଁ ବିଷୟ ପ୍ରତି ବାସନ୍ତୀର ଆଖି ଖୋଲିଦେଲା,
ସେ ବିଷୟଟା କେବେହେଲେ ତ ବାସନ୍ତୀ ମନେ ମନେ ଭଲରୂପେ ପଚାରି କଲା ନାହିଁ !
ଦୁହଙ୍କର ଦୁହଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ଆଇ ସୁଦ୍ଧା ଏ ଅସମ୍ଭବ ଘଟଣା ଘଟିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାକୁ ଭାବ
ବିଚିତ୍ର ଲାଗିଲା । ସତେ ତ, କ’ଣ ପାଇଁ ଏପରି ହେଲା ? ଦେବବ୍ରତ କପରି ତାକୁ
ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବୋଲି ଭାବିପାରିଲା ? କିଛି କାରଣ ନ ଥାଇ ତ ସ୍ବା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ପାରେ ?
ସେ କାହିଁକି ଏ ସହଜ କଥାଟା ଅଜାଣାଏ ବୁଝି ନାହିଁ ? ସେ ତ ଅଜାଣାଏ ଭାବିଆସିଛି

ସେ, ତା ସଙ୍ଗେ ଦେବବ୍ରତର ଅସହ୍ୟ ହେବାରୁ ସେ ଗୋଟାଏ ବୃଥା ଅଭିଯୋଗରେ ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛି । ତାର ବର୍ତ୍ତମାନ ମନେ ହେଲା, ହୁଏତ ଏପରି ଭାବବା ତାର ଅନ୍ୟାୟ ! ନା, ନା, ତାକୁ ଦୁଃଖରହୀ ଭାବବାକୁ କି କାରଣ ସେ ଦେଇଛି ତାକୁ ? କିଛି ତ କାରଣ ନାହିଁ ! ସେ ବା ତାକୁ ଦୁଃଖରହୀ ବୋଲି ଭାବିପାରିଲେ କିପରି ? ପୁଣି ବାସନ୍ତୀର ମନ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇଉଠିଲା ।

ବସନ୍ତ ପୁଣି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଦେବବାବୁ କରୁ ହସାବରେ ତମକୁ ଘରୁ ତଡ଼ିଦେଲେ ? ତମେ ବି କମିତି ? ଏକା ପଦକରେ ଚାଲି ଆସିଲ ! ମୁଁ ଜମାରୁ ଚାହିଁପାରୁ ନାହିଁ ପରା । ମତେ ଲଗୁଛି, ଆଗରୁ ନିଶ୍ଚୟ ଭାବ ଭାବି ଯାଇଥିଲା । ତା ନ ହେଲେ ସେ ବି ଇମିତି ଭଲ ବୁଝନ୍ତେ କାହିଁକି, ଆଉ ତୁମେ ବି ଇମିତି ଏକବୁଝା ହୋଇ ତାଙ୍କ କଥାକୁ ମାନି ଚାଲିଆସନ୍ତି କାହିଁକି ?”

ବାସନ୍ତୀ ସେତିକିବେଳେ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଚାହିଁଥିଲା ସେ, ପ୍ରେମର ଅଭାବରୁ ଏ ଦୁର୍ଘଟନା ଘଟିନାହିଁ । ତାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ, ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଗୋଟାଏ ମିଥ୍ୟା ଅଭିମାନ, ଗୋଟାଏ ଅବୁଝା ଅହମିଆ । ସେ ନିଜେ କ’ଣ କିଛି ଦୋଷ କରି ନାହିଁ ? ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସେ ସଙ୍ଗତୋଭାବରେ କରି ପାରିଛି କି ?

ବସନ୍ତ କହିଗଲା, “ତୁମେ ବୋଧ ହୁଏ ମୋ ଉପରେ ରାଗୁଛ । ରାଗ ପଛକେ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ କଦାପି ତୁମ ଭଳି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତି । ସେହିଦିନ ଟିକିଏ କେଁ ଦେଖିଥାନ୍ତି, ସେହିଦିନ ସେଇଟା ସଞ୍ଜ ନ କରିବାଯାଏଁ ମତେ ଭାତ ରୁଟି ନ ଥାନ୍ତା । ଦିହଙ୍କ ମନ ଭାଗ ଭାଗ ହେଉଗଲେ ଯାହା ହୁଏ, ସେଇସ୍ଥା ତୁମର ହୋଇଛି । ସେଥିରେ ତୁମର ବି ଦୋଷ ଅଛି, ତାଙ୍କର ବି ଦୋଷ ଅଛି । ତୁମେ ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଚାହିଁ—ଛ, ଛ, ପିଲାଙ୍କଭଳି କାନ୍ଦୁଛ !”

ବସନ୍ତ ବାସନ୍ତୀର ମୁହଁଟିକୁ ଟେକି ନିଜ ଛାତି ଉପରେ ରଖି ତାକୁ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହୃଦୟରୁ ବରତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲ; କିନ୍ତୁ ଫଳ ଓଲଟା ଫଳିଲା । ବାସନ୍ତୀ ଜାଣେ, ସେ କି ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଭଲ ପାଏ । ବସନ୍ତ କଥାରେ ତାର ମନେହେଲା, ତା ନିକଟରେ ଯେପରି ଦେବବ୍ରତ ଆଗ ଅପେକ୍ଷା ଦ୍ଵିଗୁଣ ପ୍ରିୟ ହୋଇଛି । କେଜାଣି କାହିଁକି, ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ତାର ସବୁ ଅଭିମାନ, ବିରାଗ ଆଜି କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇ ଗଲା । ରହିଲା କେବଳ ସେହି ଅତୀତ କାଳର ଦରଫୁଟା ପ୍ରୀତି ମୁକୁଳଟି, ଯାହାର ବିକାଶ ପାଇଁ ତାର ଅନ୍ତରରେ ଆଜି ମଲୟ ବହୁଛି, ପକ୍ଷୀ ଅରୁଛି, କୋକିଳ ଗାଉଛି । ସେହି ମୁକୁଳର ମାଦକଭାବ ଗତ ବାସନ୍ତୀକୁ ପାଗଳ କରିପକାଇଲା—ମୁକ୍ତ ପ୍ରେମାବେଶରେ ତା ଅନ୍ତର ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ହୋଇଉଠିଲା ।

— ଛବିଶି —

ସକାଳ ସାତଟା ଆଠଟା ବେଳେ ସୁନାଦ ଖଣ୍ଡେ ସାନ ଚୌକି ସକାଳ ସାନ ବଗିଚାରେ ବସିଥିଲା । ଅତୁରରେ ତାନସୂରର ମୃଦୁ ଗୁଞ୍ଜନ ଶୁଣାଗଲା । ସୁନାଦ ଫାଟକ ପାଖକୁ ଆସି ଦେଖିଲା, ତାର ପୁରୁଣା-ବନ୍ଧୁ ଫକୀର ସାହେବ ଆସୁଛନ୍ତି । ଫକୀର ସାହେବ ବାଗ୍‌ଦାଦ୍‌ବାସୀ ମୁସଲମାନ—ଅନେକ ଦିନରୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ନିଜର ମାତୃଭୂମି କରି ନେଇଅଛନ୍ତି । ଭିଣାସା ବୃଦ୍ଧ ବହୁକାଳରୁ ଅନ୍ଧ । ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ ପିଲା ତାଙ୍କ ହାତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ଏଣେ ତେଣେ ଦେଇଯାଏ ।

ଫାଟକ ସାମନାରେ ଠିଆହୋଇ ଫକୀର ତାନସୂର ବଜାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସୁନାଦ ତାଙ୍କୁ ବୈଠକଖାନା ଭିତରକୁ ଡାକିନେଲା ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଚୌକିରେ ବସାଇ କହିଲା, “ଓସ୍ତାଦ୍‌ଜୀ, ଆଜି ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଗୀତ ଗାଆନ୍ତୁ ।” ଓସ୍ତାଦ୍‌ଜୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ—କେବଳ ପରିତୋଷର ଶୁଭ୍ର ହାସ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଶୁଭ୍ର ଶୁଣୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ଏକ ମନରେ କିଛିକ୍ଷଣ ତାନସୂର ବଜାଇ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍‌ଗୀତ ଗାଇଲେ, “ପ୍ୟାରି ରେ, ମୁଁ ତ କବି ନୁହେଁ—ଗାୟକ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କପରି ତୋର ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବି ?...ମୁଁ ଆଜି ଗାନ ଭିଣାସା, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯଦି ସମରଖନ୍ ଓ ବୁଝାବୁର ମଧ୍ୟ ସମ୍ରାଟ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତେବେ ତୋ ଲାଗି ମୁଁ ସେ ସବୁ ରାଜ୍ୟ ଜ୍ୟାଗ କରିବି । ତୋତେ ସଙ୍ଗରେ ଦେଇ ମୁଁ ଗଭୀର ବନକୁ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି—ସେଠାରେ ତୋର ସ୍ତବ୍ଧରେ କଣ୍ଠାଗଛରେ ଗୋଲପ ଫୁଟନ୍ତା, ଖଜୁରୀ ଗଛରୁ ସିରୁଜା ଝରନ୍ତା । ଫିରଦୌସ୍ କପରି ସ୍ଥାନ ମୁଁ ତାହା ଜାଣେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଥିଲେ ମୁଁ ସେଇଠାକୁ ଯାଆନ୍ତି, ସେଠାରେ ଫିରଦୌସ୍ ରଚନା କରିବି । ତୁ କ’ଣ ଆଉ ଦେଖା ଦେବୁ ନାହିଁ ? ମୋର ଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କ’ଣ ଆଉ ଶେଷ ହେବ ନାହିଁ ?” ଅଶ୍ରୁଦିପର ବୃଦ୍ଧ ଫକୀର ଏ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଉ ଗାଉ ବେଳେ ବେଳେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇଯାଉଥାନ୍ତି—ଦୁଇ ଧାରରେ ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ି ପଡ଼ୁଥାଏ । କେତେବେଳେ ବା ଆନନ୍ଦରେ ଆସ୍ତ-ବସ୍ତୁତ ହୋଇ ସେ ସସ୍ପିତ ବଦନରେ ଦୂରକୁ ଚାହିଁ ରହୁଥାଆନ୍ତି । ବୃଦ୍ଧ ଫକୀରଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ସୁନାଦ ଏଭଳି ପ୍ରେମର ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଉଥାଏ । ହାହାର ଚରନ୍ତନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ବେଦନା ଏ ସଙ୍ଗୀତରେ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଛି, ସେ ନିଜର ମନେ ମନେ ସେହି ପ୍ରେମିକର ଚିତ୍ତ ଆଙ୍କୁ ଥାଏ ।

ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚା କିଛିକ୍ଷଣ ଚାଲିଲା । ସୁନାଦ କହିଲା, “ଓସ୍ତାଦ୍‌ଜୀ, ଆଜି ଖରା ମାଡ଼ି ଆସିଲଣି । ଆଉ କୁଆଡ଼େ ଯାଆନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆମର ଏଠି ଖାଆନ୍ତୁ ।” ଫକୀର ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ, ମାରବରେ ବସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିସ୍ଥାନ ତକ୍ଷୁ ଦିଓଟି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ତାଙ୍କର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ଟୋକାଟି ବାହାରକୁ ଅନାଇଥିଲା, ହଠାତ୍ କହିଲା, “ତଗିରଫ୍ ଲଜିସ୍ତେ, ବାବୁଜୀ ।” ସୁନାଦ ବାହାରକୁ ଆସି ଦେଖିଲା,

ରମେଶ ନୀରବରେ ବାରନ୍ଦାରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛି । ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ରମେଶକୁ ଦେଖି ନିଜର ଅଜ୍ଞାତରେ ତାର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ କିଛି ନ କହି କିଛିକ୍ଷଣ ରମେଶ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ହସିବାକୁ ଲାଗିଲା । ରମେଶ କହିଲା, “ବାଃ, ବେଶ୍ ଲୋକ ତ ! ଉତ୍ତଲୋକ ଏଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛି, ଆଉ ଏ କେବଳ ହସୁଛନ୍ତି !”

ସୁନୀତ ଦୁଷ୍ଟ ହସ ହସି କହିଲା, “ଓଃ, ଶୁଣ ତ ଉତ୍ତଲୋକ ! ଉତ୍ତଲୋକକୁ ଏଠି ଛୁଡ଼ାହେବାକୁ କିଏ କହିଥିଲା ?”

“ହଠାତ୍ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ତୁମର ସଙ୍ଗୀତାଳାପରେ ବାଧା ଦେବାଟା ସୁରୁତର ପରିତପ୍ତ ହୁଅନ୍ତା ପରା !” — ରମେଶ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଘର ଭିତରକୁ ଗଲା, ସୁନୀତ ତା ପଛେ ପଛେ ଘର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

“ବଉଳ ଘରକୁ କେବେ ଯିବ ଠିକ୍ କଲ ?”

“ଏବେ ତ ଆଉ ତାହା ବଉଳ ଘର ନୁହେଁ, ସୁନୀତ, ଦେବବ୍ରତ ବାବୁଙ୍କ ଘର !” — ଦୁହେଁ ଯାକ ଖବର ନେଇ ଜାଣିଥିଲେ, ସତକୁ ସତ, ଖଣ୍ଡେ କ’ଣ ଚଠି ପଡ଼ି ଦେବବ୍ରତ ବାସନ୍ତୀକୁ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ବୋଲି ଘରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଛି । ଘଟଣାଟା ରମେଶକୁ ବଡ଼ ବାଧୁଥିଲା । ରମେଶ କଥାର ଅର୍ଥ ଦୃଢ଼ସୂଚନା କରି ସୁନୀତ କିଛିକ୍ଷଣ ତୁପ୍ ହେଲା, ପୁଣି ପଚାରିଲା—

“ସତେ କେବେ ଯିବ ?”

“ଆଜି ଦିନ ଗାଡ଼ିରେ ।”

“ମତେ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଚାଲ ।”

“ପାଗଳ ହେଲ—ତୁମକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଗଲେ ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ?”

ସୁନୀତ ଓଠଫୁଲାଇ ଅଭିମାନସ୍ପୃହ କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ତୁମେ ସେ ଲୋକଙ୍କ କଥାକୁ କାହିଁକି ଏତେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ କର, ମୁଁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ । ଲୋକେ ଖାଲି ନିନ୍ଦା କଲବେଳକୁ ଶତକିନ୍ତୁ ହୁଅନ୍ତି, ଏହା କ’ଣ ତୁମେ ଜାଣ ନା ?”

“ବାପ୍ ରେ ବାପ୍, ତୁମେ ସେ ଢଳ୍ ଆରମ୍ଭ କଲା ! ଢଳ୍ କରିବାର ବେଳ ନାହିଁ, ସୁନୀତ । ଗାଡ଼ି ବେଳ ହେଲାଣି । ମୁଁ ଖାଲି ଦେଖାକରିବାକୁ ଆସିଥିଲି । ମା କାହାନ୍ତି ?”

“ଆଉ, ଆଉ, ସେ ସବୁ ଚଲାଣି ଆଉ । ଗାଡ଼ି ବେଳ ଡେଇଁ ଡେଇଁ ଅଛି । ତୁମେ ବସିବଢ଼ି ।” — ସୁନୀତ ବଳ ପୂର୍ବକ ରମେଶକୁ ଗୋଟାଏ ଚେୟାରରେ ବସାଇଦେଲା । ଦୁହେଁଯାକ ବସିଲାବୁ ଫଙ୍ଗର ସାହେବ ପୁଣି ଗାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ତାଙ୍କବାଲା ଫାଟକ ପାଖରେ ଡାକିଲା—“ଚଠି ନଥ ।” ସୁନୀତ ଦୌଡ଼ି ଯାଇ ଡାକବାଲାଠାରୁ ଦୁଇଗଣ୍ଠ ଚଠି ଅଣିଲା । ଦେଖିଲା, ଖଣ୍ଡେ ତାହାର, ଉପରେ

ବାସନ୍ତୀର ହାତ ଲେଖା ଠିକଣା; ଆଉ ଅନ୍ୟ ଖଣ୍ଡକ ରମେଶର, ଦେବବ୍ରତ ହସ୍ତାକ୍ଷରରେ ଠିକଣା ଲେଖା ହୋଇଛି । ଦେବବ୍ରତ ରମେଶକୁ ସୁନାଦର ‘କେଆର’ ରେ ଚିଠି ଲେଖି ଲତାଫାର ଗୋଟିଏ କଣ୍ଠରେ ଲେଖି ଦେଇଛି — “ରମେଶ ବାବୁ କଟକରେ ନ ଥିଲେ ସେ ଯେଉଁଠାରେ ଥିବେ, ସେଠାକୁ ଏହା ପଠାଇଦେବେ ।” ଉଭୟ ପରମ ଆଶ୍ରୟରେ ନିଜ ନିଜର ଚିଠି ପଢ଼ିଲେ । ବାସନ୍ତୀ ସୁନାଦକୁ ଲେଖିଛି ଅତି ଯାନ ଚିଠିଟିଏ ।

“ପ୍ରାଣର ବଢ଼ିଲ ମୋର,

ଭୁଲି ଯା, ଭୁଲି ଯା……ଏ ଅସ୍ତରୀଶକୁ ଭୁଲି ଯା । ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ — ମୋ ନା ଶୁଣିଲେ ସତ୍ତା କାନରେ ହାତ ଦେବେ ! ବୁଝିଲୁ ? ମୁଁ ଆଜି ରାଜପଥରେ । ନାଶକୁ ରାଜପଥ ଯେତେ ରକମରେ ହାତଠାରେ, ମୁଁ ସେ ସବୁ ହାତଠାରୁ ଦେଖୁଛି । ବଢ଼ିଲ ! ପୁର ହୋଇ ଭରୁଛି; କି ଅଭୁତ ମୁଁ, କି ଅଭୁତ ଏ ଦୁନିଆ ! ମୁଁ କେଉଁଠି ଅଛି, ତାହା ଜାଣିବା ତୋର ଦରକାର ନାହିଁ, କାହାର ଦରକାର ନାହିଁ ବୋଧହୁଏ । ଯଦି ତୋତେ କଲଙ୍କ ନ ଲାଗେ, ରମେଶବାବୁ ଯଦି ଏ କଲଙ୍କିନୀ ସହୃଦ ତୋର ସମ୍ପର୍କ ଅନୁରକ ମନେ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ଚିଠି———ନା, ନା, ଚିଠି ଦେବାର କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ମୋତେ ତୋର ସ୍ମୃତିପତ୍ରରୁ ପୋଛି ପକାଇବୁ ।

ସ୍ନେହର
ବାସନ୍ତୀ ।”

ସୁନାଦ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ବାସ ତ୍ୟାଗ କଲ । ହାୟରେ, ଚିଠିଟାରେ ଠିକଣା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ଲତାଫା ଉପରେ ମୋହର ବି ଆଉ ଏମ୍. ଏସ୍. !

ରମେଶ, ମଧ୍ୟ ଦେବବ୍ରତର ଚିଠି ପଢ଼ିଲ ।—

“ରମେଶ ଭାଇଟି ମୋର,

ତୁମେ ବୋଧ ହୁଏ ସବୁ ଶୁଣିଛ । ମୁଁ କେତେ ଅପରାଧୀ, ତାହା ନିଜର ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ଅନୁଭବ କରୁଛି । କ୍ଷମାର ଅଯୋଗ୍ୟ ମୁଁ ।

ଭବିଷ୍ୟନ୍ତ, ସେ ମୋର ଜୀବନର କଣ୍ଠକ । ତାକୁ ଘରୁ ତଡ଼ି ଦେଲେ ମୋର ଜୀବନ-ପଥ କଣ୍ଠକଗୁଣ୍ୟ ହେବ; କିନ୍ତୁ ତାହା ତ ହେଲ ନାହିଁ । ତାକୁ ଘରୁ ତଡ଼ିଦେଲି ସତ; କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତରରୁ ତଡ଼ିଦେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ ତ ! ସେ ଯେ ମୋ ଜୀବନ ସହୃଦ ଏଭଳି ନିବିଷ୍ଟଭାବରେ ଗୁଡ଼ା ରହୁଛି, ମୃତ ମୁଁ, ତାକୁ ତଡ଼ି ଦେଲବେଳେ ତାହା ବୁଝିପାର ନଥିଲା । ସେ ଗଲପରେ ତାର ଅଶ୍ରୁସିନ୍ଧୁ ଆଖି ଦୃଢ଼ି ସବୁବେଳେ ମୋ ଆଖି ଆଗରେ ଖେଳି ଯାଉଥାଏ । ସ୍ବପ୍ନରେ, ଜାଗରରେ ମୁଁ ଖାଲି ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲି, ସେ କରୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୋ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହୁଛି, ବେଳେ ବେଳେ କାତର ଭାବରେ ପଚାରିବୁ, “ମୁଁ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ, ପ୍ରିୟତମ ?” ମୁଁ ସେ ଚାହାଣୀ ସତ୍ୟ କରି ନ ପାରି ନାନା କାର୍ଯ୍ୟରେ

ବୁଝି ରହିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି, ନିଜର ଅନ୍ତର ବେଦନାକୁ ବାହାର କାର୍ଯ୍ୟର ଗୋଟାଏ ମିଥ୍ୟା ଆବରଣରେ ଘୋଡ଼ାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି, ହେଲ ନାହିଁ, ହେଲ ନାହିଁ ! ଶୁଣିଆଡ଼େ ବାସନ୍ତୀର ମୂର୍ତ୍ତି ସହସ୍ର ରୂପ ଧରି ମୋ ସମ୍ମୁଖରେ ବୁଲିବାକୁ ଲାଗିଲ, “ମୁଁ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ବୋଲି ସତେ ତୁମେ ବିଶ୍ୱାସ କର ?” ମୁଁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଖୋଜି ପାରିଲି ନାହିଁ ।

ସେ ଥିଲାବେଳେ ଯେଉଁମାନେ ସହସ୍ର ରକମରେ ତାହାର ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ, ସେ ଗଳପରେ ସେହିମାନେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ଭାବରେ ତାହାର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, “ଏମିତି ସୁନା ବୋହୂ କୋଟିକେ ଗୋଟିଏ ମିଳେ ନା ରେ, ବାପା ! ତୁ ଏଡ଼େ ଭଲ ପିଲା—ତୁ ସ୍ତ୍ରୀ କରିବୁ ବୋଲି ଆମେମାନେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବି ନ ଥିଲୁ ।” ଏହି ଲେକଗୁଡ଼ିଆଙ୍କ ଭାଷଣଶୈଳୀରେ ମୋ ଦେହ ଜଳି ଯାଉଥାଏ ସତ, କିନ୍ତୁ ମୋର ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ବଢ଼ିଯାଉଥାଏ, ଭଲ ।

ସବୁଠୁଁ ବିଷମ ହେଲେ ବୋଉ । ସେ ରାତରେ କିଛି ଦିନ ଜଳି ଉଠିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏବେ କେତେଦିନ ହେଲେ ଶଯ୍ୟା ଆଶ୍ରୟ କଲେଣି । ମଝିରେ ମଝିରେ ତାଙ୍କୁ କୁହୁ ହେଉଛି । ରୋଗର ପ୍ରଭାବରେ ସେ ବେଳେ ବେଳେ ପ୍ରଳାପ ବଳନ୍ତି — ‘ମୋ ନୟନମଣି ବାସ, ମୋ ବୋହୂ, ଆ ମା, ଆ । ମୋ କୋଳକୁ ଆ । ସେ ଦୁଷ୍ଟ ପାଖକୁ ଆଉ ଯାଆ ନା—ମୋ କୋଳରେ ବସ, ଆ ।’ ମୁଁ ଏ ସବୁ ଦେଖି ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇଗଲିଣି । ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ତାର ଅଭାବ ମୋଠୁଁ ଏମାନେ ବେଶୀ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ସନ୍ତାନମାନେ ତାର ଶ୍ରୀ ଦେଖିପାରୁ ନ ଥିଲେ, ସେ ତା ପାଇଁ ଦିନରାତି କାନ୍ଦୁଛନ୍ତି । ଭଲ ରମେଶ, ମୁଁ ଏ କେତେଦିନ ହୃଦୟରେ କି ବୃତ୍ତିକଦଂଶନ ଅନୁଭବ କରୁଛି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ଶକ୍ତି ମୋର ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଭଗବାନ ମୋର ଅନୁଗୋଚରକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ମନେ କରୁ ନାହାନ୍ତି । ବାସନ୍ତୀ ବିନା ଏ ଘର ମତେ ଶୃଙ୍ଗାନ ଭଳି ମନେ ହେଉଛି । ଏ ଶୃଙ୍ଗାନ-ସ୍ୱପ୍ନରେ ଭୂତାବସ୍ଥ ଭଳି ଶୁଣିଆଡ଼େ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ଦିନେ ବାରମ୍ବା କଷ୍ଟରେ ଦୁଇ ଦିନ ଖଣ୍ଡ ଛୁଟି କାଗଜ ଦେଖିଲି । ପଢ଼ି ଚୁଟିଲି, ମୁଁ ଯେଉଁ ଚିଠିର ଗୋଟିଏ ଅଂଶକୁ ପଢ଼ି ବାସନ୍ତୀକୁ ଅବଶ୍ୟାସିନୀ ମନେ କରିଥିଲି, ଏ କାଗଜଗୁଡ଼ିକ ତାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶ । ମୁଁ ଯେଉଁ ଚିଠିକୁ ବାସନ୍ତୀର ପ୍ରଣୟସମ୍ପର୍କ ଭାବିଥିଲି, ଏ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ି ଚୁଟିଲି, ସେ ଚିଠି ତାହାର କେଉଁ ‘ସ୍ନେହର ଭାବଟି’ ପାଖକୁ ଲେଖା । ପ୍ରଥମେ ‘ଦୁଃଖିନୀ ଉତ୍ତରୀଣିକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଭୁଲିଗଲ’ ଇତ୍ୟାଦିରୂପେ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କରି ବାସନ୍ତୀ ଲେଖିଛନ୍ତି, ‘ଭଲ, ରୁମ ଛଡ଼ା ଦୁନିଆରେ ମୋର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ଯାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରି ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିଥିଲି, ସେ ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୋତେ ଅନାଦର କରୁଅଛନ୍ତି, ମୋର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱକୁ ଅପମାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ତୁମେ ମୋତେ ଉଦ୍ଧାର ନ କଲେ କିଏ ମୋର ଆଶ୍ରା ହେବ ?’ ଏହା ତଳେ ଲେଖା

ଅଛି, ‘ରୁମର ସାନ ଭଉଣୀ ବାସନ୍ତୀ ।’ ଏହା ଜାଣିଲା ପରେ ମୋର ଅନୁତାପ କେତେ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି, ରୁମେ ତାହା ବେଶ ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଥିବ । ମୁଁ କେତେ ଭବୁଛି, କିଛି ସ୍ଥିର କରି ପାରୁନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀର ଯେ ସତକୁ ସତ କୌଣସି ‘ଭାଇ’ ଥିଲା, ତାହା ତ ମୁଁ କେବେ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ରୁମେ କ’ଣ ତାହାର କୌଣସି ଭ୍ରାତୃସ୍ଥାନୀୟ ଆତ୍ମୀୟ ଥିବାର ଜାଣ ?

ମୁଁ ବାସନ୍ତୀ ଭଳି ନିରପରାଧୀକୁ କି ପାଶବିକ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଛି, ତାହା ଭବିଷ୍ୟବେଳକୁ ମୋର ସାରା ଦେହ ଶୀତେଇ ଉଠୁଛି । ସେ କେଉଁଠି ଅଛି, ଜାଣେ ନାହିଁ, ଜାଣିପାରିବାର ଉପାୟ ମଧ୍ୟ କିଛି ଦେଖୁନାହିଁ । ଭାଇ, ମୋର, ତଥାପି ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ସେ ମୋ ଉପରେ ରାଗି ନାହିଁ । ମୁଁ ଅନୁଭବ କରୁଛି, ସେ ଯେପରି ମୋର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି । ତାର ଅନବସ୍ଥାନରେ ତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶତଗୁଣରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ମୋ ବିବେକକୁ ବାରମ୍ବାର ଆଘାତ କରୁଛି, ମୋତେ ବିକଳ କରିପକାଉଛି ।

ସୁନାନ୍ତି ଦେଖ ଏ ସବୁ ଶୁଣି ମୋତେ ଦୃଶ୍ୟ କରିବେ ନିଶ୍ଚୟ । ହଁ, ମୁଁ ଦୃଶ୍ୟର ପାତ୍ର । ମୁଁ ଜାଣେ, ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀନା ପ୍ରତି ମୁଁ ଯେଉଁ କୃପ୍ୟବହାର କରିଛି, ତାହା ଅମାର୍ଜନୀୟ । ତାଙ୍କୁ କେବଳ ଏତିକି କହିବ, ସାରା ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଅନୁଶୋଚନା ଅଗ୍ନିପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କଲେ ସେ କ’ଣ ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବେ ନାହିଁ ? ରୁଷି ଦୁହେଁ ମୋ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଖରେ କୃପା ଭକ୍ଷା କରିବ, ରମେଶ । ମୋର କଳ୍ପସିତ ଦୃଢ଼ସ୍ୱର କାତର ପ୍ରାର୍ଥନା ସେ ଯଦି ନ ଶୁଣନ୍ତି, ଭରସା ଅଛି, ରୁମ ଦୁହେଁଙ୍କ ପରିବେଶ ଦୃଢ଼ସ୍ୱର ଗୁହାରି ସେ ଶୁଣିବେ ।

ବିଦାୟ, ଭାଇ ରମେଶ, ବିଦାୟ । ମୋ ସହିତ ରୁମର ବୋଧ ହୁଏ ଆଉ ଦେଖା ହେବ ନାହିଁ ! ଯଦି ନ ହୁଏ, କ୍ଷତି କ’ଣ ? ମୋ ଭଳି ବନ୍ଧୁର ଜୀବନ ରୁମର ପରିସ୍ଥିତି ଓ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ସୂକ୍ଷ୍ମପଟରେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ଦୁଃଖସ୍ୱପ୍ନ ପରି ଲେଖାଯିବ ସିନା !

ରୁମର ଅଧମ ବନ୍ଧୁ—

ଦେବବ୍ରତ ।”

ରମେଶ ଚିଠି ଖଣ୍ଡିକ ପଢ଼ି ପ୍ରବ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ସୁନାନ୍ତି ରମେଶଠାରୁ ଦେବବ୍ରତର ଚିଠିଖଣ୍ଡିକ ନେଇ ପଢ଼ିଲା ଓ ରମେଶକୁ ବାସନ୍ତୀର ଚିଠି ପଢ଼ିବାକୁ ଦେଲା । ଉଭୟ କିଛିକାଳ ନିବାକ୍ ହୋଇଗଲେ । କଲ୍ୟାଣୀ ସବୁ ଶୁଣି ସାମାନ୍ୟ ହୁସିଲେ ଓ ଅବଚଳିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ରୁମେ ସବୁ ଏତେ ବିଚଳିତ ହୁଅ ନା । ସତେ ଯଦି ବାସନ୍ତୀ ଘରୁ ବାହାରି ଯାଇଥାଏ, ତଥାପି ବିଚଳିତ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ସେମାନେ ପୁଣି ମିଳିତ ହେବେ । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ କଲ୍ୟାଣ ଅକଲ୍ୟାଣ ରୂପ ଧରି ଆସିଛି । ଭୟ ନାହିଁ !”

ଦେବବ୍ରତର ଚିଠିର ଶେଷ ଅଂଶଟି ଉପରେ ସୁନବାର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବାରୁ ରମେଶ ନିଜର ଅଜ୍ଞାତରେ ତମକପଡ଼ିଲା । “ମୋ ସହୃଦ ରୁମର ବୋଧ ହୁଏ ଆଉ ଦେଖା ହେବ ନାହିଁ” — ଏ କଥାର ଅର୍ଥ କ’ଣ ? ଦେବବ୍ରତ କ’ଣ ଆହୁତକ୍ୟା କରିବ ? ନା, ନା, ସେ କ’ଣ ଏଡ଼େ ଦୁଃଖ ! ରମେଶ କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ପୁଣି ଭାବିଲା, କେଜାଣି, କିଏ କହୁ ପାରେ ? ଭ୍ରାନ୍ତ ହୃଦୟାବେଗର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ଦେବବ୍ରତ ଦାସନ୍ତୀ ଭଳି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପରତ୍ୟାଗ କରିପାରେ, ତା ପକ୍ଷରେ ତ କିଛି ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ !

କଲାଣିଙ୍କ ପାଦଧୂଳି ଘେନି ରମେଶ ଚରତର ହୋଇ ବାହାରି ଗଲା । ତାହାର ସାଇକେଲରେ ଜଳଖିଆ ପାତଟି ବାନ୍ଧି ଦେଇ ଦେଇ ସୁମାଡ଼ କହିଲା, “ମୋ ଶୁଣ, ତାଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ରକେ ମୋତେ ଚିଠି ଲେଖିବ । ମୁଁ ଶୁଦ୍ଧ ଭଲ ଶୁଣି ରହିବି ।” ସେଦିନ ରାତିରେ ବଡ଼ଲ କଥା ଭାବି ଭାବି କେତେଥର ସୁମାଡ଼ ଅଣ୍ଟୁଳରେ ତାର ବକ୍ଷ ସିଞ୍ଚି କଲା, କେତେଥର ହାରମୋନିୟମ୍ ବଜାଇ କରୁଣସ୍ଵରରେ ଗୀତ ଗାଇଲା ।

— ସତେଇଶ —

ଦେବବ୍ରତ ବାଲେଶ୍ଵରରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ଡାକ୍ତର ଓ ସିଭଲ୍ ସର୍ଜନଙ୍କୁ ନେଇ ବୋଉଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ବିଷୟରେ ପରାମର୍ଶ କରିଥିଲା । ସେମାନେ ସବୁ ହାଲ ଶୁଣି ମତ ଦେଲେ ଯେ, ରୋଗ ତାଙ୍କର ବେଶୀ ଭାଗ ମାନସିକ ଉତ୍ତେଜନା ଓ ଉଦ୍‌ବେଗ ଯୋଗୁଁ । ତାଙ୍କର ମନ ପ୍ରଚୁର ରଖିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ — ଆଉ କୌଣସି ସାଧ୍ୟକର ସ୍ଥାନକୁ କିଛିଦିନ ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ ସଦ୍ୟ ଖଲଲଭର ସମ୍ଭାବନା ।

ବାସନ୍ତୀ ଗଲାର କିଛିଦିନ ପରେ ଦେବବୋଉଙ୍କୁ ଜ୍ୱର ଧରିଲା — ଘନ ଘନ ଜ୍ୱର ହୋଇ ଶେଷକୁ ମୁହଁ । ରୋଗ ଓ ତାର ସମସ୍ତ ଆନୁସଙ୍ଗିକ ଉପସର୍ଗମାନଙ୍କ ବିକଳରେ ସେ ବର୍ତ୍ତିମାନ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ । ଏଡ଼େ ବଡ଼ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ମୁଣ୍ଡଟି ସତେ ଯେମିତି ବଛଣାରେ ଲାଗିଗଲା ଭଳି ହୋଇଗଲା । ଆଗର ଘାଣ୍ଟି ଆଉ ନାହିଁ, ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ବିକଳ ଲାଗୁଛି ।

ଆଜି ସକାଳ । ଦେବ ବୋଉଙ୍କୁ ନିୟମ ମୁତାବକ ଔଷଧ ଖୁଆଇ ତାଙ୍କ ବଛଣା ଝାଡ଼ି ଝୁଡ଼ି ଦେଇ ପାଖରେ ବସି କପାଳରେ ହାତ ଚୁଲୁଇ ଚୁଲୁଇ କହିଲା, “ବୋଉ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କେତେଥର ପୁଣି ଭୁବନେଶ୍ଵର ଚାଲିଯିବୁ ବୋଲି ଜିଗର କରିଥିଲୁ, ଚାଲି ଭୁବନେଶ୍ଵର ଆଡ଼େ ମାସେ ଖଣ୍ଡେ ନେଇ ତତେ ଚାଲିଲେ ଆଣିବି । ତୋ ଦହ ବି ସେଠିକି ଗଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ବୋଧ ହେବ । ଏଠି ଏ ଗମ୍ଭୀରୀ ଘରଟା ଭିତରେ ପଡ଼ିରହି ବେଶୀ ମନ ଖରାପ ହେଉଛି ତୋର ।”

ମୁହଁଟି ମଉଲେଇ ଦେଇ ସୁଭଦ୍ରାଦେଇ କହିଲେ, “ମୋର ଉର୍ଥବ୍ରତ କରିବାର ସଉକ ଆଉ କ’ଣ ଅଛି ? ନା, ମତେ ତୋ ଭୁବନେଶ୍ଵର ସର୍ଗ ନେବ ? ମରଣ କ’ଣ ମୋ

ଭଲ ପାପୀକୁ ଲେଡ଼ି ଅସୁବୁଧ ଯେ, ତୋ ମନରେ ଏଡ଼େ ଦଳ ? ତାହା ହେଲେ ତ ମୋର ସବୁ ଭୋଗ ପୁଣି ହୋଇଯାନ୍ତା — ଝଙ୍କାର ହୋଇଯାନ୍ତି ତମମାନଙ୍କଠାରୁ । ମୋ ଦଳ ତ ଅସରନ୍ତି ! ମରିଲେ ଏଇ ପଡ଼ି ମରିବ ।” ଏତିକିରେ ଦେବବ୍ରତ ରୁପ । ଆଉ ଜଳବାୟୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କଥା ଭୁଣ୍ଡରେ ଧରିବାକୁ ତାହାର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଦେଇ କପର ବୋଉର ସେବା କରିବ, ଏଇ ହେଲା ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଚିନ୍ତା । ଯାହା ଯୋଗୁଁ ତାର ଏତେ ଦଶା, ତା ଅଭାବଟା ଯେପରି ବୋଉ ନ ଜାଣୁ, ଏଥିପାଇଁ ସେ ଦିନରାତି ଜଗି ଚଳୁଥାଏ । କିନ୍ତୁ ମନର ଖଟକା କ’ଣ ମୁଣ୍ଡ ଆଉଁସାରେ ଯାଏ ? କାନ୍ଥରେ ବାଡ଼ରେ, ଦୁଆର ପଟ୍ଟରରେ ବାସର ସଜଳ ଆଖି ଉଠିଛି, ବୋଉଙ୍କର ରୋଷ ଶୋକଭର ଆଖି ଯୋଡ଼ିକ ଦେବବ୍ରତକୁ ଅନାଇ ଚାଲୁଥାନ୍ତି । ସତେ ଅବା ସେ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ! ମନ କଥା ମନରେ ରଖି ସେ କେବଳ ଲାଗିଥାଏ ବୋଉଙ୍କ ସେବାରେ—ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧ ଦେବାରେ ।

ଦେବବ୍ରତ ଜୀବନ ଉପରେ ମାସକେତୁଟା ଗୋଟାଏ ଯୁଗ ଭଳି ବଢି ଯାଇଛି— ତା ଜୀବନର ଗତି ଯେମିତି ବେତାଲିଆ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ତାର ଉତ୍ସାହବ୍ୟଞ୍ଜକ କଥାବାଣୀ, ସରସ ହାସ୍ୟ ପରିହାସ—ତାର ରୂପକାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ବଳିଷ୍ଠ ଦେହ, ସବୁକୁ ଯେମିତି ଗୋଟାଏ କାଳ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଭାଙ୍ଗି ପକାଇଛି । ଦେହ ମୁଣ୍ଡର ପ୍ରସାଧନ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ମୁଣ୍ଡ ବାଳ-ଗୁଡ଼ାକ ବଢି ଯାଇଛି—କୋଉ କାଳରୁ କ୍ଷୌରକର୍ମର ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ଚକ୍ରତାରକାର ଗାଢ଼ି ନିଭିଯାଇ କାହିଁ କୋଟରଗତ । ସେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ହୃଦୟାତ୍ମ୍ୟ ପୁରୁଷର ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ଦିଶୁଛି । ଆଗ ଦେବବ୍ରତ ସାଥରେ ଏବର ଦେବବ୍ରତର ପାର୍ଥକ୍ୟ ବଡ଼ ବେଶୀ । କୋଉଠିକୁ ଯିବା ଆସିବା ତ ଦୂରର କଥା, ବିଶେଷ ଦାୟରେ ନ ପଡ଼ିଲେ କଥା କହିବାକୁ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଉତ୍ସାହ ବୋଧ କରେ ନାହିଁ । ନିଜର ଦୁଃଖର ହେତୁ କ’ଣ, ସେ ଯେ ଦୃଢ଼ସୂକ୍ଷ୍ମ କରିପାରୁ ନ ଥିଲା, ଏ କଥା ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ସେ ତାର ଖସି ଆବେଗର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର କରି ପକାଇଥିଲା, ସେହିଯୋଗୁରୁ ତା ପଛେ ପଛେ ଅପରିସୀମ ମନସ୍ତାପ ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଅଭିଭୂତ କରି ପକାଇଥିଲା ଯେ, ସେ ତାର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାରେ ସମସ୍ତୋପଯୋଗୀ କୌଣସି ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରୁ ନ ଥିଲା । କ’ଣ କଲେ, କି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଯେ ତାର ଜୀବନ ସୁଖମୟ ହୋଇପାରିବ—ମନର ଶାନ୍ତି ଆସିବ, ସେ କଥା ସେ ଆଜିଯାଏ ସ୍ଥିର କରିପାରି ନ ଥିଲା । ବୋଉଙ୍କ ଅସୁବୁଧା ଦିନକୁ ଦିନ ବଢିବାର ଦେଖି ତାର ନିଜକୁ ନିଜେ ବୁଝି ପାରିବା ଭଲ ଜ୍ଞାନ ଲେପ ପାଇଥିଲା । ସବୁଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନଟି ବେଶୀ ପୀଡ଼ିତ କରୁଥିଲା—ବୋଉ ପ୍ରତି ମୁଁ କ’ଣ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିପାରିଛି ? ମୋ ଯୋଗୁରୁ ଗୋଟାଏ ଦିନ ତ ସେ ସୁଖରେ କଟାଇପାରି ନାହିଁ ! କିନ୍ତୁ ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ନ ରଖି ତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠି ଦିନ ସେ ମୋର ସେବାରେ, ମୋର ସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପାଇଁ ତ ଖରଚ କରିଦେଇ ଆସିଛି ! ନା ସୁସୁନ୍ଦ, ନା ସୁଯୋଗ୍ୟ ସ୍ବାମୀ ମୁଁ ! କେବଳ ଅପଦାର୍ଥଟିଏ !

ନିଜର ଅସାରତା ସେ ଯେତିକି ଯେତିକି ବୁଝୁଥିଲା, ନିଜ ପ୍ରତି ତାର ଛବି—
ନିଜର ପୌରୁଷ ପ୍ରତି ଅନାସ୍ଥା, ଘୃଣା ତାର ସେତିକି ସେତିକି ବଢ଼ି ଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ
ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଏତିକିରେ କେବଳ ଆଶ୍ୱାସ ପାଉଥିଲା ଯେ, ସେ ତାର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣର
ସହ ଓ ଶୁଭ ଇଚ୍ଛା ନେଇ ବୋଉର ସେବାରେ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ବ୍ୟୟ କରିବାର
ସୌଭାଗ୍ୟ ପାଇଥିଲା—ଦୁଃଖର ଘନ ଅନ୍ଧକାରରେ ଏତିକି ଥିଲା ତାର ଆଲୋକ ରେଖା !

ସମୟ କାହାପାଇଁ ବସି ରହେ ନାହିଁ—ପୁଣି ଦୁଇମାସ ଗଢ଼ି ଗଲାଣି । ବୋଉଙ୍କର
ବେଗମ ଯେତେ କଲେ ଭଲ ହେବାକୁ ନାହିଁ । ଅବସ୍ଥା ଅନୁମାନ କରି ଦେବବ୍ରତ ବେଶ୍
ଚାହିଁଲା ଯେ, ବୋଉ ଆଉ ବେଶୀଦିନ ବଞ୍ଚିବାର ଆଶା ରଖିବା ବୃଥା । ଏଥୁ ମଧ୍ୟରେ
କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ପଚାରି, କେତେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଆଜିଯାଏ ବାସନ୍ତୀର କିନାଗି କରିପାରିଲା
ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏକଥା ବୋଉ ବା ବିଶ୍ୱାସ କରିବ କାହିଁକି ? ବୋଉର ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବ ମୃତ୍ୟୁ
କଥା ଭାବିଲେଣି ତା ଗୁଡ଼ିଚାଯାକ ଅରିଯାଏ । ଭୟସ୍ୱଚ୍ଛବିତ ହୋଇ ଦେବବ୍ରତ ଆଉ
ତେଣିକି ଭାବିବାକୁ ସାହସ ନ କରି ମନକୁ ପ୍ରବୋଧନା ଦେବାର ଉପାୟ ଖୋଜି
ଫେରିଆସେ । କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ ଭୁଲାଇ ପାରୁଛୁ କୁଆଡ଼େ ? ମନକୁ ଅଖିଠାର ତାର ଯେ
ହାତ ନାହିଁ !

ସେ ବେଳେ ବେଳେ ଭାବିବସେ, ତାର ପ୍ରାଣପାତ କରି ନିଜେ ଯାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ
ଆବିଷ୍କାର କରି ଆଣିବ—କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାର ଉତ୍ସାହ ଝାରିଲି ଯାଏ, ଯେତେବେଳେ
ଏକୃଟିଆ ପଡ଼ିଥିବା ବୋଉର ମୃତ୍ୟୁ-କରାଳ-ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଦେହଟି ମୁହଁଟି ସେ ମାନସଚକ୍ଷୁରେ
ଦେଖେ । ଆଉ ବା କେତେଟା ଦିନ ବଞ୍ଚିବ ବୋଉ ? ପତ୍ନୀର କୋଡ଼ିଏ ଦିନରୁ ଅଧିକ
ଯେ ବଞ୍ଚିବ, ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ବୋଉକୁ ସେ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ବାସନ୍ତୀ ଅନେକ୍ଷଣରେ ଗଲେ
ଜାଇ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ବୋଉକୁ ସମାଧି ଦେଇ ଯିବା ଭଲ ହେବ । ଏତେ ସେବା, ଶ୍ରମ, ସବୁ
ତାର ପଣ୍ଡା ହୋଇଯିବ । ପୁଣି ବାସନ୍ତୀକୁ ଯଦି ନ ପାଏ—ସେ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ,
ତେବେ ଦୁଇକଲ୍ଲ ନଷ୍ଟ ।

ଆଉ ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଉ ଯଦି ନ ଥାଏ—ଏଇ ଚିନ୍ତାଟିକୁ ମନରେ
ଆଲୋଚନା କରି ସେ ତା ଘରେ ପଡ଼ିଗୁରଣା କରୁଥିଲା । ଧନିଆ ଖଣ୍ଡେ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଆଣି
ହାତରେ ଦେବାରୁ ତାର ଚିନ୍ତାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ହଜିଗଲା । ଆଗହରରେ ପଡ଼ି ଦେଖିଲା—ରମେଶ
ଆସୁଛି ବୋଲି ତାର କରୁଛି । ଧନିଆ ଆଜିକାଲି ବାବୁଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ସ୍ୱରୂପ । ମୁନିବ
ରୁକରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭେଦରେଖା, ପରସ୍ପରଙ୍କ ଅଜଣାରେ ତାହା କୋର
ଦିନୁ ନିଭି ଗଲାଣି । ଦେବବ୍ରତ ବୋଉର ଶୁଶ୍ରୂଷାରେ ବରାବର ନିୟୋଜିତ ଥାଏ । ଗଲା-
ଅଇଲା, ଘର-ବାହାର କାମ ତଦାରଖ କରିବା, ସମସ୍ତଙ୍କ ଡକ୍ଟ ନେବା ଭାର ଧନିଆ
ଇଚ୍ଛାପୁରକ ନିଜ ଉପରେ ନେଇଛି । ଧନିଆର ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ପାଇଁ କିଛି କମି ମନ
ନୋଲେଇ ହୁଏ ନ ଥିଲା । ଦେବବ୍ରତ କଟକରେ ଥିଲାବେଳେ ସେ କେତେଥର ବୋହୂ

ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ପାଖକୁ ବହୁପଥ, ଚିଠି ନେଇ ଆସେ—ବକ୍ସିସ୍ ନେଇଯାଏ । ସାଆନ୍ତାଣୀ ଗାଳି ମନ୍ଦ କଲେ, ଦେବବାବୁ ରାଗ ହେଲେ ସେ କେତେ ବୁଝାଉଥିଲେ—ପଇସା ପଡ଼ିବାରୁ ଜାମା-ଲୁଗାଯାଏ କେତେ କ'ଣ ଲୁଚେଇ କରି ଦେଉଥିଲେ । ବେଳେ ବେଳେ ବୁଢ଼ୀ ସାଆନ୍ତାଣୀ ଜାଣିଲେ କହନ୍ତି—ଧନଆ ଟୋକା ମୁହଁ ଦଶ ହାତ ବଢ଼ିଗଲାଣି ବୋହୂ ଯୋଗୁରୁ ! ଧନଆ ତାର ବାସସପା ସହୃଦ ଆସିଲାବନ୍ଧୁ ଦେବବ୍ରତ ପାଖରେ ରହି ତାର ଗୋଟିଏ ସ୍ବାଭାବିକ ମମତା ଜନ୍ମି ଯାଇଥିଲା । ବାସ ଅପାଙ୍କ ଶୁଣୁର ଘରେ ରହି ଭୁଲରଟା ହୋଇ ଅପା ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଡାକିବାଟା ଧନଆ ମତରେ ସମୀର୍ତ୍ତନ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ଧନଆ ବାସନ୍ତୀକୁ ବହୁ, ସାଆନ୍ତାଣୀ ତାଙ୍କୁ ସିନା—ନୋହୁଲେ ସମ୍ପର୍କ ଓ ମମତାଟା ସୁଟପରି ରହିଗଲା । ବିପଦ ବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ଦରଦା ବନ୍ଧୁର ପରିଚୟ ପାଇଥାଏ । ଦୁଃଖ ବିପଦର କଷ୍ଟଟି ପଥରେ ଧନଆ କଷ୍ଟିହୋଇ ଯାଇଛି । ଦେବବ୍ରତର ଘରେ ଏଇକ୍ଷଣି ସେ ଏକାଧାରରେ ଭୃତ୍ୟ, ପୁଣି ସମଦୁଃଖୀ ବନ୍ଧୁ । ଦେବବ୍ରତର ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି-ଦେବାକୁ ସେଇ—ତା ଆନନ୍ଦରେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସେଇ । ଗାଁ ଭିତରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାନୁସ୍ଥେୟରେ ମୌଖିକ ସମବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯେଉଁମାନେ ଆସୁଥିଲେ, ଧନଆ ଭୁଲରର ପରସ୍ତ ସେମାନଙ୍କଠୁ କୋଟିଗୁଣେ ଦେବବ୍ରତର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଆଶ୍ଚାସନା ଓ ଭରସା ଦେଉଥାଏ ।

ବାବୁ କାଳେ ମନରେ କ'ଣ ପାହୁବେ ବୋଲି ବଡ଼ ସଙ୍କୋଚରେ ଧନଆ ବାବୁକୁ ପଚାରିଲା, “ବାବୁ, ତାର କିଏ କରିଛି ?”

ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ରମେଶ ଆସିବ ବୋଲି ତାର କରିଛି ।”

ଆଶାରେ ଉତ୍ତୁକ ହୋଇ ଧନଆ କହିଲା, “ନିଶ୍ଚେ ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ କଥା ବୁଝି ଆସୁଛନ୍ତି—ନ ହେଲେ ଜରୁରୀ ତାର କାହିଁକି କରିଥାନ୍ତେ ?”

ଦେବବ୍ରତ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଭାବରେ କହିଲା, “କେ ଜାଣି !”

ଖାମିନ୍ଦ ଭୁଲର ଦୁହେଁଙ୍କ ମନରେ ଆଶା ନିରାଶାର ଦ୍ରବ୍ୟ ଖେଳିଗଲା ।

ଧନଆଠୁ ରମେଶର ତାର ବେର ଶୁଣି ଦେବବୋଉ ନିଶ୍ଚିତରୂପେ ଭାବି ନେଇଥିଲେ ଯେ, ରମେଶ ବାସନ୍ତୀର କିଛି ଖବର ନେଇ ଆସୁଛି । ଏତେ ଦିନର ମନର ଭାବ ସେମିତି ଏଇ କଥାଟିରେ ବାରମ୍ବାର ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା । କେତେକାଳ ସେ ଘର ସମ୍ପର୍କରୁ ନିଜକୁ ଅଲଗା କରିଥିଲେ । ଆଜି ଲୋକବାକକୁ ଡକାଇ ଘରର ହାଲୁକା ବୁଝିଲେ—ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ତଥ୍ୟ ଭାବ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ବଡ଼ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ତାର ମନେ ହେଉଥିଲା, ହୁଏ ତ ରମେଶଠାରୁ ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇ ବୋଉଙ୍କ ଦୁଃସ୍ବ ବେଣୀ ଦୁଃଖ ହୋଇ ପଡ଼ିପାରେ । ସେ ଝଟକା ସହ ନ ପାରି ତାଙ୍କର ‘ହାର୍ଟଫେଲ’ ହୋଇପାରେ । ଆଉ ଭାବିବାକୁ ତାର ମାତୃବସ୍ତ୍ର ମନ ସାହସ ପାଇ ନ ଥିଲା ।

ଯାହା ଆଶଙ୍କା କରି ସେ ଆଗରୁ ଏଡ଼େ ବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହା ସତକୁ ସତ ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା । ରମେଶ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଠାରୁ ସବୁ ଶୁଣି ଦେବ-ବୋଉ ମନ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା; କିନ୍ତୁ ଦେବ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଗରୁ ସତର୍କ ଥିଲା ବୋଲି ସେ ବଡ଼ ବେଶୀ ବିଚଳିତ ହେଲା ନାହିଁ । ରମେଶ କହିଲା, ସେ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟାକରି ବାସନ୍ତୀର ସୁରୁକ୍ କିଛି ମାଟି ପାଇ ନାହିଁ । ତେବେ ଚଞ୍ଚଳ ପାଇବାର ଆଶା ଅଛି । କଥାଟା ଦେବବ୍ରତର ପରମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଶିଳକୁଳ ମନଗଢ଼ା ।

ଦେବବୋଉଙ୍କ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରି ଶୁଖି ଯାଇଥିଲା କାନ୍ଦିବେ କ'ଣ ? ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ତରର ଆଖି ଯେତେବେଳେ ତାର ସହିଷ୍ଣୁତା ବନ୍ଦ ହେଉଥାଏ, ସେତେବେଳେ ତାର କାନ୍ଦିବାର ଅବସର କାହିଁ ? ଗଭୀରତମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତିର ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ ଭାଷା ଯେମିତି ଯାହିଁ ତାଠୁଁ କେତେ ତଳେ ପଡ଼ିଥାଏ, ସେମିତି ମନୁଷ୍ୟ ମନର ଅସୀମ ବ୍ୟଥା— ଅବୁଝା ଅନ୍ତର୍ଜାହାଜରୁ ତାର ଦୁଃଖ ଲାଘବକର ଅଶ୍ରୁ ଯାହିଁ କେତେ ଉପରେ ରହିଥାଏ, ତାକୁ କଲବ କିଏ ?

ମନର ଏ ଅବସ୍ଥାରେ କିଛି ପ୍ରବୋଧ ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବାଟା ନୈରାଶ୍ୟ-ପୀଡ଼ିତ ମନ ପ୍ରତି ଉପହାସ କରିବା ଭଳି ହେବ ବୋଲି ଦେବବ୍ରତ ମୌନ ରହିଲା । କିନ୍ତୁ ରମେଶ କହିଲା, “ମାଉସୀ ! ନୂଆବୋହୂ ତ ଦୁନିଆ ଗୁଡ଼ି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି— କୌଣସି ଆତ୍ମୀୟ ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ ଥିବେ ବୋଲି ଆମେ ଭାବୁଛୁ । ଦେବଠୁଁ ତ ଜାଣିଥିବ, ତାଙ୍କର କିଏ ଗୋଟିଏ ଭାଇ ଅଛନ୍ତି—ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ତାଙ୍କ ମନରେ ସକଳ ଥିଲା । ବ୍ୟସ୍ତ ହୁଅ ନାହିଁ—ସବୁ ଏଇ ମାସକ ଭିତରେ ଜଣାପଡ଼ିଯିବ ଯେ ।”

ବାସନ୍ତୀ ଗୁଲିଗଲା ପରେ ସୁରତ୍ରା ଦେଇ ଦେବବ୍ରତ ଉପରେ ଯେ ଖୁବ୍ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ, ଏ କଥା ପାଠକମାନେ ଜାଣନ୍ତି । ବୋଉଙ୍କ ଡାକ୍ତରୀରେ ଡାକ୍ତର ବାସନ୍ତୀର ପରେ ମିଳିଥିବା ଚିଠି ଅଧକ କଥା ସେ ଗୋପନ ରଖିଥିଲା, କାରଣ ସେ ପ୍ରଥମେ ବୋଉଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲା ଯେ, ବାସନ୍ତୀ ତାର କୋର୍ଟି ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରି ଚିଠି ଲେଖିଛନ୍ତି । ପରେ ପରାଂଶରୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ‘ଭାଇ’ ବୋଲି ଆବିଷ୍କାର କଲା, ସେ କଥା ଉପରେ ଆଉ ବୋଉଙ୍କ କାନରେ ପକାଇବାକୁ ସାହସ କଲା ନାହିଁ । ରମେଶ ତ ଏସବୁ କଥା ଜାଣି ନ ଥିଲା । କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏ ତରୁଟି ତା ମୁହଁରୁ ବାହାରି ଗଲାକ୍ଷଣି ଦେବବ୍ରତ ସରସ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଅନ୍ୟଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ନେଲା । ଦେବବୋଉଙ୍କ ମନରେ ଯେ ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଆନନ୍ଦର ଡେଇଁ ଉଠିଲା, ତାହା ଏଇସାରି ଯେ, ବାସନ୍ତୀର ଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଡିଲେ ହେଲେ ସନ୍ଦେହ ନ ଥିଲା ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ଅସାବଧାନତାରେ କେବେ କେବେ ଏହି ଗୁଡ଼ି ସନ୍ଦେହଟି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠୁଥିଲା । ଏବେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ନିର୍ମୂଳ ହୋଇଗଲା ଓ ସେ ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ଧାରଣାକୁ ଗ୍ରେଟ କରି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି, ଏହି ଯୋଡ଼ିକ କାରଣ ତାଙ୍କ ମନରେ ଶାନ୍ତିର ପ୍ରଲେପ ଦେଲା ।

ଦେବଦ୍ରବ ଅପରାଧୀ ଭଳି ଶୂନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁଥିଲା, ତାର ଆଉ ବହୁତ ପାଉଁ ନ ଥାଏ ବୋଉକୁ ସିଧାସଳାରେ ଚାହିଁ ବସିବାକୁ । ପୁଅ ଆଜକୁ ଥରେ ଚାହିଁ ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ ରମେଶକୁ କହିଲେ, “ବାପା ରମୁ ! ମତେ ଆଉ ଏ ମିଛ ମାୟାରେ ଭୁଲେଇ କେତେଦିନ ବଞ୍ଚେଇ ରଖିବ ? ମୁଁ ଭଲ ଚୁହୁଛି, ମୁଁ ଆଉ ଅଳ୍ପଦିନ । ମୋ ଆଶା ପୁଣି ଯାଇଥାନ୍ତା, ଖାଲି ଏ ବାଇଆଟାକୁ ମୋ ନୟନପିରୁଲୀ ହାତରେ ଯଦି ସମର୍ପି ଦେଇ ଯାଇଥାନ୍ତୁ । ସେ ଝିଆଲବାଳିଆ ଭଙ୍ଗ ତାର ଆଉ ଏ ଦିନେ ଯେ ଗୁଡ଼ିପାରିବ, ସେ ଭରସା ମୋର ନାହିଁ । ଆଉ ତା ଝିଆଲବାଳିଆ ହୁରୁମାପଣକୁ ରୋକିବାକୁ ସଂସାରରେ କେବଳ ବାସ ଛଡ଼ା ଆଉ କାହାର ସାଧ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଜି ଆସିଗଲି କାଲି ତା ମରଜି ଜଗିବ କିଏ ?” ତାଙ୍କ ଅବରୁଦ୍ଧପ୍ରାୟ କଣ୍ଠର କଥାଗୁଡ଼ିକରୁ ବାସ୍ତବର ମମତା ଯେମିତି କୋରି ଅକ୍ଷୟ ଭଣ୍ଡାରରୁ ଉଠୁଳିପଡ଼ିଲା ।

ଦୁହେଁଯାକ ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇକୁ ଆସିପୁଥିଲେ । ଦେବକୁ ବୋଉ କହିଲେ, “କିରେ ତୋର ସାଙ୍ଗ ଆସିଛି, ତାକୁ ନେଇ ଚଢ଼ା କରିବୁ କ’ଣ, ନା ଆଣି ଏଠି ଦଣ୍ଡ ଦେଉଛୁ ?” ରମେଶ ବ୍ୟସ୍ତ ରାବରେ କହିଲା, “ଏ କ’ଣ କହୁଛ, ମାଉସୀ, ଦେବ ଘର କ’ଣ ମୋର ନୁହେଁ, ନା, ମୁଁ ତାଭଳି ତମ ପୁଅ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ? ତୁମକୁ କେତେକାଳୁଁ ନ ଦେଖି ଏଠିକି ଆସିବା ପାଇଁ କେତେଥର ମନ୍ତ୍ରଣା କରିଛି ।”

ବୋଉଙ୍କ ଜଗର ଦେଖି ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ ଗୁଲିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଦେବଦ୍ରବ କହିଲା, “ଗୁଲି, ଏଇ ଗଛତଳେ ବସିବା ।” ରମେଶ କ୍ଳାନ୍ତ ବୋଧ କରୁଥିଲା । ଦୁହେଁ ଗୋଟିଏ ବରଗଛତଳେ ବସିଗଲେ ।

ଦେବଦ୍ରବର ଶ୍ଵାସ ମୁଣ୍ଡି, ମଳିନ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅସହଜନୀୟ ରୂପ କେଶ ପ୍ରତି ରମେଶ ଭଲକରି ନିଜର ଦେବାର ସମସ୍ତ ପାଇଁ ନ ଥିଲା, ଏଠି ନିରୋଳାରେ ଦେବଦ୍ରବକୁ ଦେଖିବାର ଅବସର ପାଇଲା । ତାର ଏତେ ବଡ଼ ଟାଣୁଆ ମନଟା କ’ଣ ହୋଇଗଲା । ଅକ୍ଷେପ କରି ରମେଶ କହିଲା, “ସୁଇ, ତୋର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତତେ ଆଉ ଦୋଷ ଦେବାର ଆଗ୍ରହ ଲେଶମାତ୍ର ନାହିଁ । ଏଠିକି ଆସି ତତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଟାଣ ଟାଣ କଥା ଶୁଣାଇ ଦେବ ବୋଲି ମନେ ମନେ ମୋର ବରଦ ଥିଲା ।”

ଦେବଦ୍ରବର ଆଖି ଯୋଡ଼ିକ ସଜଳ ହୋଇଉଠିଲା । ରମେଶର ଗୁଡ଼ିଆବସୁର୍ତ୍ତି କଥାରେ ଖସି ଲଜ୍ଜାବୋଧ ତାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁ ଦାମ୍ଭିକତାକୁ ସମ୍ବଳରେ ବ୍ୟସ୍ତ କରି ପକାଇଲା । ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ସେ କହିଲା, “ମୁଁ ତ ତତେ ମୋ ମନ କଥାଯାକ ଚିଠିରେ ଜଣାଇଛି, ଆଉ ଅଧିକ କ’ଣ କହିବି, କହୁ ! ମୋର ପୋଡ଼ା ମନ କେବଳ ଏଇଟିକିକେ ଶାନ୍ତି ପାଉଛି ଯେ, ତାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ବୋଉର ସେବା ଯତ୍ନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟଟିକି ମୋର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସୁଇ, ଯେତେଦୈର୍ଘ୍ୟେ ତା ଅକ୍ଷବ ତ ମେଣ୍ଟାଇବା ମୋର ସାଧ୍ୟାତ୍ମକ !

ଏଇ ଅଭାବଟା ନେଇ ଯଦି ବୋଉ ଚାଲିଯାଏ, ତେବେ ମୋ ଜୀବନସାଥୀ ତାର ଏଇ ବୁଦ୍ଧିଷା ମୋ ମନକୁ ସନ୍ତେଇବ । ସେ ସେ ଏପରି ଦେହରେ ମନରେ ଏତେକାଳ ବଞ୍ଚିରହିଛି, ସେତକ କେବଳ ମୋର ପ୍ରତିଦିନର ବ୍ୟର୍ଥତା ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ମସ୍ତକ ଲାଗି ।”

ରମେଶ ସନ୍ତପ୍ତ ବନ୍ଧୁର ଦୃଢ଼ସ୍ୱଭାବ ଗୁଡ଼ି କଥାଟାକୁ ବାଆଁରେଇବା ପାଇଁ କହିଲା, “ଆଉ, ସେ କଥା ଭାବିଲେ କ’ଣ ହେବ । କିଛି ଖବର ପାଇଲୁଣି ଭଲ ? ପୁରୀ ହେଉନା ଖୋଜିଛୁ ?”

ଦେବବ୍ରତ କହିଲା, “ଓଡ଼ିଶାଟା କ’ଣ ଏତେଦିନଯାଏ ବାମ୍ବା ରହିଛି ମନେ-କରିଛୁ ?” ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଦେବବ୍ରତ ପୁଣି କହିଲା, “ବାମ୍ବା ରହିଲୁ ଭାଇ, ରୁ । ବୋଉକୁ ଟିକିଏ ଦନ୍ତ ଦେଇ ଯା । ଖୋଜି ଖୋଜି ମୋର ସବୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଲେପ ହେବା ଉପରେ ରହିଲୁଣି । ଯାହା ତୁମେମାନେ କରିବ !” ରମେଶ କହିଲା, “ରୁ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ହେଉଛୁ ? ଗୋଟାଏ ଭ୍ରମର ଭାରିରେ ହୁଡ଼ି ଯାହା କରି ପକାଇଥିଲୁ, ତାର ସୁଧ ଅସଲ ସହଜ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରି ସାରିଲୁଣି । ମୁଁ ତ ମାଉସୀକି ଭରସା ଦେଇଛି । ତୁ ହତାଶ ହୋଇ ପଡ଼ିନା; କାରଣ ତୋର ମନର ଭାବ ଯଦି ଟିକିଏ ସେ ଜାଣନ୍ତି, ତେବେ ମୋ ଉପରେ ଭରସା କରି ତାଙ୍କ ମନରେ ସେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମିଛି, ସେ ମୂଳପୋଛ ହୋଇଯିବ ।”

ତୁରୁ ଧନିଆକୁ ଚଞ୍ଚଳ ଆସିବାର ଦେଖି ଦେବବ୍ରତର ମୁହଁଟା ଆଶଙ୍କାରେ ଫିକା ପଡ଼ିଗଲା । ଧନିଆ କହିଲା, “ଗୁଡ଼ୀ ସାଆନ୍ତାଣୀ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଆପଣଙ୍କୁ ଖୋଜୁଛନ୍ତି । ମୋତେ ନିଶାବୋଉ ସାଆନ୍ତାଣୀ ପଠାଇଦେଲେ ଡାକିବାକୁ ।” ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଶ୍ୱାସରେ ଦୁଇବନ୍ଧୁ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ରମେଶ କହିଲା—“ଆମେ ଗଲାବେଳେ ବେଶ୍ ସୁସ୍ଥ ଥିଲେ, ବସାଇ ଦେଲେ ନାହିଁ; ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ କ’ଣ ହେଲା ।” ଯନ୍ତ୍ର ଦେଇ ରମେଶ ସୁଉଡ଼ା ଦେଇଛନ୍ତି ଦୃଢ଼ପିଣ୍ଡ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପରେ ଦେବବ୍ରତର ଜିଜ୍ଞାସୁ ଭାବ ଗୁଡ଼ି କହିଲା, “ଦୃଢ଼ସ୍ୱର ଆକ୍ଷେପ ବଡ଼ ଜୋର ଦେଖୁଛି ।” ଏତିକିରେ ଦେବବ୍ରତର ମୁହଁ ଉପରେ ଯେମିତି କିଏ କଲା ପାଣି ଡାଳି ଦେଲା । ଉଠି ପଡ଼ି ସେ କହିଲା, “ମୁଁ ଯାଉଛି, ତାକୁର ଆଣିବାକୁ ପଠାଇଦିଅ ।”

ତାକୁର ଅନେକକ୍ଷଣ ବରଷା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରେ ଭୋଗୀ ଟିକିଏ ସୁସ୍ଥ ହେଲା ପରି ବୋଧ ହେଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଦୁଇଦିନ ସୁଉଡ଼ା ଦେଇ ଥିଲା, ସୁସ୍ଥ ରହିଲେ । ଦୁଇ ଦିନ ଅଧିକ ବେରାମ ପଡ଼ିଲା—ଗଲା ଗଲା ତାକ ପଡ଼ିଯାଏ—ଦେବବ୍ରତ ଓ ରମେଶ କାତର ହୋଇ ପ୍ରାଣପଣ ସେବା ଚିକିତ୍ସାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ଏହିପରି ଦିନ ଶୁଣି ଯାଉଥାଏ । ଘରେ ବାହାରେ ସବୁଆଡ଼େ ଉଦ୍‌ବେଗ । ଅନୁକ୍ଷଣ ପରିଶ୍ରମ, ଚିନ୍ତା ଓ

ଉତ୍କଳରେ ଦେବବ୍ରତର ମନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ଦେହ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଶୁଣି ପଡ଼ିବାର ଲକ୍ଷଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ତାଙ୍କର ସେହିଦିନ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ଗଲେ ସେ, ଦେବବ୍ରତ ଆଉ ଆଗପରି ଦିନ ରାତି ଜଗି ବୋଉଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ପାରିବ ନାହିଁ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ଦେବବ୍ରତର ମନରେ ବିଷାଦକାଳିମା ଗାଢ଼ରୁ ଗାଢ଼ତର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ତ ରହିବ ନାହିଁ, ରମେଶ ତ ଦିନ ଅଧକରେ ଚାଲିଯିବ, କିଏ ସେବା ଶୁଣୁପା କରବ— କାହାକୁ ଚାହିଁ ବୋଉ ଟିକିଏ ସାନ୍ତୁନା ପାଇବ ଏ ଶେଷ ଅବସ୍ଥାରେ ? ବାସନ୍ତୀ ସ୍ତଲେ ସିନା ହୁଅନ୍ତା ! ତାର ତ କୁଲ କିନାର କିଛି ମିଳିଲା ନାହିଁ ଆଜିଯାଏ । ଖୋଜା ଲେଡ଼ା, ଲେଖାଲେଖିରେ ଫଳ କିଛି ଫଳିଲା ନାହିଁ । ଦେବବ୍ରତ ଅପେକ୍ଷା ରମେଶର ଏଥପାଇଁ ଚିନ୍ତା ଦିନକୁ ଦିନ ବେଶୀ ହେଉଥାଏ । ମାଉସୀ ସବୁଦିନ ତାଙ୍କ ଆସିବା ବେଳ ହେଲେ ପଚାରନ୍ତି, “ରମୁ, କିଛି ଖବର ମିଳିଲା ? ମୁଁ କ’ଣ ମୋ ଲକ୍ଷ୍ମୀଟିକୁ ଟିକିଏ ଦେଖିପାରିବି ନାହିଁ କରେ ! ତମେ ସବୁ କିଛି କରୁଛ, ନା ମତେ ଖାଲି ଭଣ୍ଡାଉଛ ମ ?” ରମେଶ ନିର୍ବାକ୍ ରହେ । ପରେ ଏଆଡ଼ୁ ସେଆଡ଼ୁ ସତ ମିଛ କହୁ ତାଙ୍କୁ ଭରସା ଦେଉଥାଏ । ଏହିପରି ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ଦିନ ସପ୍ତାହ ବିତିଗଲା । ଧନଆଠାରୁ ଚଠି ଆସିଲା କଲିକତାରେ ଆଜିଯାଏ ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର କିଛି ତଥ୍ୟ ମିଳି ନାହିଁ । ଏ ସେ ବୋହୂ ଉପରେ ନିଜତା ବିଡ଼ା ।

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ ଟିକିଏ ଭଲ ହେଲେ । ପରେ ରମେଶ ମାଉସୀଙ୍କର କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରୁ ସେହିଭଳି ଆଶୀର୍ଷ ନେଇ ବିଦାୟ ଦେଇଲା ବେଳେ ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ କହିଲେ, “ରମୁ, ଯାଉଛୁ, ବାସ କଥା ମୋର ବୁଝି ତଥ୍ୟ ଲେଖିବୁ । ମୁଁ ଅନାଇ ରହୁଛି । ମା ହାତ ଟିକିଏ ବାଜିଲେ ଅବା ମୋ ଦେହ ବଦଳି ଯିବ । ଟଙ୍କା ପଇସାକୁ ଖାତିର କରିବୁ ନାହିଁ । ମୋର କଡ଼ାଏ କଉଡ଼ି ଥିବା ଯାଏ ବୋହୂକୁ ଖୋଜି ଆଣିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଦେବ । ମୋ ଦେହ ଆଜି ଭଲ ହୋଇଗଲେ, କାଲି ସକାଳୁ ଭିକ ମୁଣି ଧରି ମୋ କୁଲଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ମୁଁ ପରା ଖୋଜି ବାହାରନ୍ତି ! ହଁ, ଦଇବ ସାହା—ହଉ, ଯା ବାପା, ବେଳ ଉଡ଼ୁର ହୋଇ ଯାଉଛି । ମନେ ରହୁଛି, ବାପା, ଯା କହିଲୁ ମନେ ନିଶ୍ଚେ...” ଛଳଛଳ ଆଖିରେ ରମେଶ ବାହାରିଗଲା ।

ବାଲେଶ୍ଵର ଷ୍ଟେସନରେ ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କର ବିଦାୟ ଆବେଗଭରା ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ଵାସ ଦିଓଟି ସେତେବେଳେ ରେଳ ଗାଡ଼ିର ଧୂଆଁରେ ମିଳିଲେ ଗଲା, ରମେଶ ଝରକା ବାଟେ ମୁହଁ ବଢ଼ାଇ କହିଲା, “ଆଜି ସେଇଟା ଲେଖି ପଠାଇ ଦେବୁ ।” ଘରକୁ ଫେରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେବବ୍ରତ ଚାରିଟା ବଡ଼ ବଡ଼ ଚାଲିଯା ତାଙ୍କଘରେ ପକାଇ ଦେବାପାଇଁ ବୁଢ଼ା ଗୁମାସ୍ତାଙ୍କୁ ଦେଇଦେଲା । ତାର ଦୁଇଦିନ ପରେ ଦେଖାଗଲା, କଲିକତା, ବୋମ୍ବାଇ, ମାୟାଜ ଓ ଲହୋରର ଚାରିଟା ଦୈନିକ କାଗଜରେ ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ନୋଟିସ ବାହାରିଛି—

“ବାସ, ଫେରିଆସ । ବୋଉ ମୃତ୍ୟୁଶୟ୍ୟାରେ । ମୁଁ ଅର୍ଦ୍ଧମୃତ ।
ଦେବ ।”

— ଅଠେଇଶ —

ସେଦିନ ଥିଲା ଶରତର ଶୁଭ୍ର, ସୁବିମଳ ପ୍ରଭାତ, ଆଜି ବସନ୍ତର ମୁଖ୍ୟ ରକ୍ତମ ସନ୍ଧ୍ୟା । ଶରତ ଉଷାର ସେ ସନ୍ଧ୍ୟା ସବେଳେ ହାସଟି କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ମୁଖରେ ମଉଳି ଯାଇଛି । ତାର ଛତାଦୁହର ଗିରୁବେଦନା ଆଜି ଯେପରି ଆକାଶରେ, ଭୁବନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ତାର ଏହି ଘଟଣାବହୁଳ ଜୀବନର ଏକ ଏକ ପୃଷ୍ଠା ଖୋଲି ରକ୍ତ ଛଳଛଳ ଏହି ବ୍ୟଥାତ ଗୋଧୂଳି ସଙ୍ଗରେ ନିଜ ଅନ୍ତରର ବିଦାୟ ବାସନା ମିଶାଇ ଦେଇ ସେ ଆଜି ମୃତୁ ମୃତୁ କରୁଣ ସ୍ଵରରେ ଗାଉଛି—

ହେ ପ୍ରିୟ, ହେ ମୋର

ଜନମେ ଜନମେ ପ୍ରିୟ

ବେଦନାର ଆଳେ

ଆଉ ଲୁହ ଡାଳିଦଅ,

ନିଶିଳ ଭୁବନ କଲେ ହତାଦର

ବିଜନପଥର ହେ ମୋର ଦୋହର,

ବ୍ୟଥାର ଆରତି ରକ୍ତ ଗଗନେ

ତୋଳୁଛି ହେ ସଖା ନଥ ।

ହେ ପ୍ରିୟ, ହେ ମୋର ଜନମେ ଜନମେ ପ୍ରିୟ ।

ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ଗାଇ ବାସନ୍ତୀ ସେଦିନର କଥା ଶୁଣୁଥିଲା । ଉଷାରୁଣ କରଣ ତାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରକୋଷ୍ଠଟିରେ ଝରକାବାଟେ ଆସି ଘରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାତା ରୋଗଗନ୍ଧ୍ୟାରେ, ଦେବବ୍ରତର ସାଇକେଲ ଘଣ୍ଟି ଦ୍ଵାରରେ ଟଂ ଟଂ ବାଜି ଉଠିଲା ଏବଂ ଗୋଟାଏ ସୁଗନ୍ଧ ପବନ ଘେନି ସାଙ୍ଗରେ ଆସିଲା ପରି ଦେବ ଆସି ଗୁହ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ସେତେବେଳେ ତାର ବୟସ ଅତି ଥିଲା । ଶରତ କାଶଫୁଲ ପରି ସେ ଧରରେ ଗୋଟାଏ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଆନନ୍ଦର ଉଦ୍‌ଗମ ସମ ଫୁଟିଥିଲା । ଅଗାଧ ବା ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ତାର ଶ୍ଵବନା ଶୋଚନା ଥିଲା ନାହିଁ । କେବଳ ସମୀରଣ ସ୍ପର୍ଶରେ ହସି ହସି ଏକ ପାର୍ଶ୍ଵକୁ ଲେଟି ପଡ଼ିବା ବ୍ୟତୀତ ତାର ଆଉ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା ।

ତାପରେ ପୁଣି ଆଉ ଦିନେ—ଏହିପରି ରକ୍ତମ ସନ୍ଧ୍ୟା, ଏହିପରି ବୃକ୍ଷ ଗନ୍ଧଳରେ ସୁନାଡ଼ିଲା ପୃଷ୍ଠରଶ୍ମୀର ଜଳ ଚକମକ କରୁଥିଲା । ମୃତୁ ବାତବିଷୋଦ୍ଧତ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳବାଣ ଏହିପରି ସେଦିନ ନାଚି ନାଚି ତଟଦେଶରେ ଗେଲ ଖେଳୁଥିଲା । ତା ଆଖି ଦୁଇଟା ଫୁଟିନ କମଳ ପରି ଏହି ସୁଷମାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାସୁଥିଲା । ହଁ, ସେହିଦିନ—ଠକ୍ ଏହିପରି ସମୟରେ—କିଏ ଆସି ପଛରୁ ତା ଆଖି ଦିଗିଟି ଚାପି ଧରିଲା । ସମସ୍ତ ଦେହଟା ତାର ଲଜ୍ଜାରେ ସଞ୍ଜପଡ଼ିଲା । ସେ ମୁଖରେ କିଛି କହିପାରିଲା

ନାହିଁ । କେବଳ ଇଃ ଇଃ କରି ଆପଣାର କର୍ମିତ ହସ୍ତ ଦର୍ପଣ ଦେବଦ୍ରବର ହାତ ଉପରେ ରଖି ତନ୍ତ୍ରକୁ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲ । କିନ୍ତୁ ଧୀରେ—ଅତି ଧୀରେ ! ଇଚ୍ଛା ହେଉ ନ ଥାଏ, ସେ ହାତ କାଢ଼ିନେବାକୁ—ସେହପରି ଆଜ୍ଞାବନ ଅଛୁଣୀ ରହି ତାର ପୁଷ୍ପବର୍ତ୍ତୀ ସୁବକର କୋଳକୁ ଢଳିପଡ଼ିବାକୁ ମନ ତାର ଉତ୍ସୁକ ହେଉଥାଏ । ସେଦିନର ସେହି ସୁଖସ୍ମୃତି ଆଜି ବିପୁଳ ବେଦନା ବହୁ ତା ଅନ୍ତରରେ ଏକ କରୁଣ ଛବି ଆଙ୍କି ରଖିଛି । ଗର୍ଭଭାଗଦାନ୍ତ ତାର ଅବଶ ଅଙ୍ଗଟାକୁ ସେହଦିନ ପରି ଆଜି ତାର ଏ ଜନ୍ମର ପ୍ରିୟତମ ଅଙ୍କରେ ଆଉଜାଇ ଦେଇ ବିପ୍ଳବର ସୁସ୍ମୃତିରେ ମଜ୍ଜି ରହିବାକୁ ତା ପ୍ରାଣ ଆଜି ଲୋଡ଼ୁଛି ।

ଦୀର୍ଘ ଆଠ ମାସ ଅତୀତ ହେଲାଣି, ବାସନ୍ତୀ ଆସି ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କ ଗୃହରେ ଅଶ୍ରୁୟ ନେଇଅଛି । ଏ କେତେକ ମାସ ନାନା ଭାବନାରେ ତାର ଅତୀତ ହୋଇଯାଇଛି । ପ୍ରତିଦିନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟି ଗଣି ତେବେ ତାକୁ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ହୋଇଛି । ହଁ, ଦେବଦ୍ରବ ତାକୁ ଅବଶ୍ୟାସ କରି ବିତାଡ଼ିତ କଲ; କିନ୍ତୁ ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ କିଏ ? ଅଂଶତଃ ସେ ନିଜେ ନୁହେଁ କି ? ସେ କ’ଣ ଏତେଦିନ ଦେବଦ୍ରବକୁ ଚିହ୍ନି ନାହିଁ ! ତାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଅନ୍ତର, ତାର ସରଳ ମଧୁର ବ୍ୟବହାର, ତାର ପ୍ରଗତି ପ୍ରେମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବାସନ୍ତୀର ଆଉ କିଛି ସମୟ ଥିଲା କି ? ନୁହେଁ । ତେବେ କାହିଁକି—କାହିଁକି ସେ ଦେବଦ୍ରବର ମୁହଁର କଥାକୁ ସାର ବୋଲି ମଣିଲା ? କାହିଁକି ତାର ଅଭିମାନ ପୁରୁଣା ‘ଦେବ’ ଶ୍ରେଣିର ଏତେ ସହଜରେ ପାଖଛଡ଼ା କରିଦେଲା ? ହେଲା ବା, ନ ବୁଝି ନ ବୁଝି ଦେବଦ୍ରବ ତା ପ୍ରତି ଏତେଦୂର ଅନ୍ୟାୟ କରି ପକାଇଛି, ତାହା ବୋଲି ତାର ପ୍ରାଣପ୍ରତିମ ପ୍ରଣୟୀଙ୍କୁ ସେ କ’ଣ ସେଥିପାଇଁ କ୍ଷମା କରି ପାରନ୍ତା ନାହିଁ ? ସେ ମଧ୍ୟ ଅଭିମାନ କରି ଚାଲି ଆସିଲା କାହିଁକି ? ଦେବଦ୍ରବ ତାର ଆଦର୍ଶକୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କରି ଦେଖିଛି, ତାର ନାଶ୍ଟିକ୍ଷର ଅମର୍ଯ୍ୟାଦା କରିଛି; କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ କ’ଣ ସେ ନିଜେ ଦାୟୀ ନୁହେଁ ? ଦେବଦ୍ରବ ଚିତ୍ତରେ ସମୟର ସ୍ଥାନଟିଏ ଯେ ତାଙ୍କ ପଡ଼ିଗଲା, ବାସନ୍ତୀ ନିଜ ହୃଦିରୁ ନିଜେ ତାହା ପୁରଣ କରି ପାରି ନାହିଁ । ସେ ଆଜି ତାର ପ୍ରେମର ପାତ୍ର ଓ ତାର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରୁ ଦୂରରେ ରହି ନିଜ ପ୍ରକୃତ ସ୍ବରୂପ ବୁଝିପାରିଛି । ସେ ଆଜି ସ୍ବଳ୍ପ ଦେଖି ପାରିଛି, ସେତେବେଳର ଘରର ବାସନ୍ତୀ ସହଜ ବାହାରର-ବାସନ୍ତୀର କେତେ ଦୂର ତାରତମ୍ୟ ! ପଦାରେ ସେ ଯେତେଦୂର ବିସ୍ତୃତି ଲାଭ କରି ପାରିଥିଲା, ଘରେ ସେପରି ନୁହେଁ । ତା ନ ହେଲେ ଦେବଦ୍ରବର ବାସନ୍ତୀ-ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠି ଥାନ୍ତା ?

ଆଉ ତାର ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ, ହିନ୍ଦୁ ଗୃହର ଅପୂର୍ବ ଶକ୍ତିମଣ୍ଡା ସେହି ନାଶ ! ପଦେ କଥା ମୁହଁରୁ ବାହାରୁ ନ ବାହାରୁ ଭୃତ୍ୟ ଅମଳମାନେ ହସ୍ତ କର୍ମିତ ହୋଇଉଠନ୍ତୁ । ସୁଦୃଢ଼ ତାଙ୍କର ବିନାଶୁମତରେ ଜଣେ ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶୀଳାକୁ ବିବାହ କରିବାରୁ ସିନା ସେ ପ୍ରଥମେ ରାଗ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଲୋକ ଚିହ୍ନିବାର ତାଙ୍କର ଆଶୁର୍ଯ୍ୟ

ସମତା ଗୁଣରେ ସେ ବାସନ୍ତୀକୁ ଭଲରୂପେ ଚିହ୍ନିନେଲେ, ସେଥିରୁ ତା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କେତେ ଆଦର, କେତେ ଯତ୍ନ ! କେତେଥର କହିଛନ୍ତି, “ମୁଁ ତ ଏହିପରି ବହୁଟିଏ ଖୋଜୁଥିଲି ଲେ ମା, ଆଉ ମନରେ ଯାହାର ଟିକିଏ ଟାଣ ନାହିଁ, ସବୁବେଳେ ଖାଲି ଲଜକୁଳୀ ଲତା ପରି ଝାଉଁଳି ପଡ଼ୁଥିବ, ମୁହଁ ଟେକି ଜଣକୁ ପଦେ କଥା କହିପାରିବ ନାହିଁ, ସେମିତି ରିଅକ୍ସ ଦେଖିଲେ ମୋ ହାଡ଼ ଜଳିଯାଏ । କି ଗୋ, ମାଇକନା ହେଲେ ବୋଲି କ’ଣ ସବୁ ଗଲ, ମନରେ ଟିକିଏ ଦମ୍ଭ ନାହିଁ, କି ଟାଣ ନାହିଁ ! ଗୁରୁ ବାକରକୁ ବି ନିଜର ମାନ୍ୟଲେଖ ପରି ଲଜରେ ଆଡେଇ ହେବ ! ହୁ, ହୁ, ସେଗୁଡ଼ାକ ଆଉ ଘରର ସାଆନ୍ତାଣୀ ହେବେ କ’ଣ ମ, ସେ ତ ଗୁରୁରାଣୀ । ସେମିତି ଗୁରୁରାଣୀ ହାତରେ ମୋର ଏତେ ସମ୍ପତ୍ତିର ଭାର ଦେବାକୁ ମୋ ମନ ତ କେତେ ରାଜି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।” ବାସନ୍ତୀ ଦେଖିଲା, ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ ତାର ସେହି ମରହଟ୍ଟା ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀଟି କେବଳ ତାକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ତାର ଆଦର୍ଶର ମର୍ଯ୍ୟାଦା କରି ଜାଣିଥିଲେ । ସେହି ଶାଶୁ ଆଜି ମୃତ୍ୟୁଶୟ୍ୟାରେ । ଆସିବା ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କୁ ପଦେ କହି ଆସି ନାହିଁ । ଏପରି ବ୍ୟବହାରରେ ତାର କୁଳାଭିମାନ ଶାଶୁ କ’ଣ ଭରସାଦେ ! ଏ ସମସ୍ତ ଭାବନା ଆଜି ଅଧିକ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ତା ପ୍ରାଣକୁ ବିନିଶ୍ଚୟ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ବେଳିତ କରି ପକାଇଛି ।

ଖବର ଜାଗଜାରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ଦେବୁତର କଥା ଗୁଡ଼ାକ ପଢ଼ିଲା । “ଫେର ଆସ, ବୋଉ ମୃତ୍ୟୁଶୟ୍ୟାରେ । ମୁଁ ଅର୍ଜମୁତ ।” ଏହି ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ତାର ଏତେ ଅଭିମାନ ! ହୁ, ହୁ ।

କାହାର ପ୍ରତି ଆଜି ବାସନ୍ତୀର ରାଗ ନାହିଁ । କେବଳ ଯେଉଁ ଅଜ୍ଞାତ ଦେବତାର ଅଦୃଶ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଲିପିଲେଖରେ ତା ଜୀବନ ବାତ୍ୟାଘୋଳିତ ନୌକା ପରି ଇତିସୂତା ବନ୍ଧିପ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିଛି, କାହାର ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ବିକଳ କ୍ଷୋଭରେ ବାସନ୍ତୀର ଦୁଇ ଚକ୍ଷୁ ଦେଇ ଦରଦର ଧାରରେ ଅଶ୍ରୁ ବହିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ପଛରୁ ତା ଆଖି ଉଠିଟି କିଏ ମୁଦି ଧରିଲା, ଦେହମୟ ତାର ଶୀତେଇ ଉଠିଲା—“ଦେବ ଭାଇ !” ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପରେ ସେ ଜାଣିପାରିଲା, ଏ ଆଉ କେହି ନୁହେଁ—ତାର ‘ଅ’ । ବସନ୍ତକୁମାରୀର ହସ୍ତ ଆତ୍ର ବୋଧ ହେବାରୁ ସେ ବାସନ୍ତୀର ସନ୍ତୁଷ୍ଟକୁ ଯାଇ ଅତି କୋମଳ ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ହଇ ହେ ‘ଆ’, ତୁମେ କାନ୍ଦୁଛ ? କାହିଁକି ? ତୁମକୁ ମୋ ରାଗ, ଏଠି କ’ଣ ଅସୁବିଧା ହେଉଛି, କହି ।” ବାସନ୍ତୀ ମୃଦୁ ହାସ୍ୟ କରି କହିଲା, “ନାହିଁ ଭଉଣୀ, ଅସୁବିଧା କ’ଣ ? ଏଠାରୁ କଣ ଆଉ ଅଧିକ ସୁଖରେ ଆଉ କାହିଁ ରହନ୍ତି ?” ଏତିକି କହିପକାଇ ବାସନ୍ତୀର ମନେପଡ଼ିଗଲା, ସବୁ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଓ ଅଶାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବି ଦେବବ୍ରତ ପାଖରେ ଥିଲେ ସେ ଯେତେ ସୁଖରେ ଥାନ୍ତା, ବିଶ୍ଵ-ସମାରରେ ଆଉ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ସେ ଆନନ୍ଦ ଦେବାକୁ । ତାର ଅଶ୍ରୁ ସମ୍ଭାଳି ହେଲା ନାହିଁ—ଅଶ୍ରୁର ସ୍ରୋତ ଅଧିକ ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ବହିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏ ଦୁଃଖ ତାର

ନିଜର ଦୂରବସ୍ଥା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତାର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସ୍ବାମୀଙ୍କର ଅନୁତାପ ହିଁ ଏହାର ମୂଳ କାରଣ । ବାସନ୍ତୀ ଭାବି ବସିଥିବା ହେଲା, ନାଶ-ସ୍ବଧୀନତା ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ଅଦମ୍ୟ ସାହସରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ କାହିଁ ? ସେ ଆଜି ଏତେ କୋମଳ, ଏତେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା କିପରି ?

ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଆଖିଏ ଲୁହ ପୁରାଇ ଯେତେବେଳେ ଶିଶୁମୂଳର ଆତ୍ମକଣ୍ଠରେ ପଶୁଛିଲା “ଆ, ତୁମେ କାନ୍ଦୁଛ, ମୋ ଗଣ, ତୁମର କ’ଣ ହେଇଛି, କହ,” ବାସନ୍ତୀ ସମ୍ବେଦରେ ତାର ଗ୍ରେଟ ମୁହଁଟିକୁ ଖୋଜିରେ ଜାକି ଧରିଲା । ବସନ୍ତକୁମାରୀ ତା ଜୀବନ ଇତିହାସର ମରତସ୍ଥ ପାଇଥିଲେ ହେଁ ଲୋକ ଏତେ ଅଧୀର ହୋଇ କାନ୍ଦିବାର କାରଣ ଯେ କ’ଣ ଅଛି, ସେ ବୁଝିପାରୁ ନ ଥିଲା ଏବଂ କାନ୍ଦିଲେ ସାନ୍ତୁନା କ’ଣ ଦେବ, ସେ କଥା ଖୋଜି ପାରି ନ ଥିଲା । ଏହି ସ୍ନେହଶୀଳା ବାଳିକାଟିର ନିବିଡ଼ ସହାନୁଭୂତିରେ ବାସନ୍ତୀର ଅନ୍ତର ଆସ୍ଥୁତ ହୋଇଉଠିଲା ।

ପୁରୀକାଶରୁ ଅନ୍ଧକାର ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲାଣି । ସମ୍ବୁଂସ୍ତ ସ୍ବପ୍ନରାଶି ଉପରେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଧୂସର ଗୁମ୍ଫା ପଡ଼ିଲାଣି । ବୃକ୍ଷାନୁଗୁଳରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତାରା ଫୁଟିଲେଣି । ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଲେତକରେ ବାସନ୍ତୀର ବସ୍ତ୍ର ଆତ୍ମ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ଖୋଜିବା ଉଠାଇ ପ୍ରବୋଧ ବାକ୍ୟ କହି ତାର ବଡ଼ ବଡ଼ ଡୋଳା ଦିଟାକୁ ଲୁହ ପୋଛିଦେଲା ।

ତୁରୁ ସଖୀ ଗୁହ ମଧ୍ୟକୁ ଆସି ଦେଖିଲେ, ବିନୋଦବିହାରୀ ବଡ଼ ଜାଲି ଖଣ୍ଡେ ଡାକ୍ତରୀ ପୁସ୍ତକ ଖୋଲି ବସିଅଛନ୍ତି । ପଦଶବ୍ଦ ଶୁଣି ମୁଖ ଫେରିଲା ବିନୋଦ ଦୁହେଁଙ୍କ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ କିଛି ଗୋଟାଏ ଘଟଣା ଘଟିଛି ବୋଲି ବୁଝି ପାରି ପାରୁନା, “କି ହୋଇ, ଏ ସୁଖି କ’ଣ ହେଲା ?”

ବସନ୍ତର ଆଖି ସୁଖି ସଜଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ସ୍ବାମୀ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଆତ୍ମକଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ହେ ଦେଖିଲ, ସ୍ବାମୀଙ୍କର ଏମିତି କ’ଣ ହେଇ ଯାଇଛି ଯେ, ପୋଷାକ-କଳଟାରେ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ବସି ଏତେ କାନ୍ଦିବେ !” ବିନୋଦଙ୍କର ଆଉ ବୁଝିବାକୁ ବାକୀ ରହିଲା ନାହିଁ ଯେ, ବାସନ୍ତୀର କାନ୍ଦିବା ହିଁ ତାଙ୍କର ପତ୍ନୀର ଚକ୍ଷୁ ଫୁଲିଥିବାର କାରଣ । ସ୍ତ୍ରୀ ସହୃଦ ସେ ଯାହା ଟିକିଏ କୌତୁକ କରିଥାନ୍ତେ, ବାସନ୍ତୀର ଦୁଃଖରେ ତାଙ୍କ ମନଟା ବି ବଥେଇ ଉଠିଲା । ସେ ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲେ, “ହଁ, ବାସନ୍ତି, ତୁମ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅମୃତ ଶିଶୁଟିର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଅଛି, ତାହା ପ୍ରତି ଏହା ଦ୍ବାରା କେତେ ଦୂର ଅନ୍ୟାୟ କରାଯାଇଛି, ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ ?” ବାସନ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଧୀର ପଦବିକ୍ଷେପ କରି ଖବର କାଗଜର ସେହି ଧାଡ଼ିଟା ନେଇ ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲା । ବିନୋଦ ପଢ଼ି ସାରି ସମସ୍ତ ବୁଝି ପାରି କହିଲେ, “ବେଗ୍ ତ, ଦେବପ୍ରତିକ୍ତ ସବୁ ସମ୍ଭାବ ଜଣାଇଦେବା । ପ୍ରସବ ପୂର୍ବରୁ ତ ତୁମର ସିବାଟା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ।” ବସନ୍ତକୁମାରୀ କାବା ହୋଇ ସବୁ ଶୁଣିଲା, କିନ୍ତୁ ପରେ ସ୍ବାମୀଙ୍କଠାରୁ ସବିଶେଷ ବୁଝିବ ବୋଲି ବାସନ୍ତୀକୁ ନେଇ ଗୁହ ମଧ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଠିକ୍ ସେହୁଦିନ ପନ୍ଥାବେଳେ କଟକ ଦୋକାନ ବଜାରରେ ଆଲୁଅ ନ ଲାଗୁଣୁ ଦଳେ ଦଳେ ସ୍କୁଲ ପିଲା ଶୁଣି ଗପ କରି ଚୌଧୁରୀବଜାର ଅଭିମୁଖରେ ଚରତର ହୋଇ ଚାଲିଅଛନ୍ତି । ଆଜି ଟାଉନହଲରେ ଗୋଟାଏ ସଭା ବସିବ । କେତେ ଅନାଡ଼ି ପିଲା ଚାଲିଛନ୍ତି ଚୌଧୁରୀବଜାରରୁ ଗୁଡ଼ାଖୁ କରିବେ, ଗୌଣ ଭାବରେ ସଭାଟାରେ ଟିକିଏ ଯୋଗଦେଇ ଆସିବେ । ସଭାପତି କିଏ, ବିଷୟ କ'ଣ, ବକ୍ତା କିଏ, ସେମାନେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ସଭାପତି ଜଣେ ସ୍ଥାନୀୟ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ଲୋକ, ବକ୍ତା ଜଣେ ବିଦେଶୀଗତ ଖ୍ୟାତନାମା ଅଧ୍ୟାପକ ଏବଂ ବିଷୟଟି 'ବିବାହ' ବା ଏହିପରି ଗୋଟାଏ କିଛି କଥା ନେଇ । ଯଦି ସମାଜରେ ଏହିପରି ଦଳେ ଦଳେ ଥାନ୍ତି, ସେମାନେ କେବଳ ଗୋଟାଏ ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ଚାଲନ୍ତି । ଏମାନେ ସେହି ଦଳର । ଏମାନଙ୍କର ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବାର ପ୍ରଥମ କାରଣ, ଗୁଡ଼ାଖ, ଲୁଗା, ଗାମୁଛା ପ୍ରଭୃତି କରିବା, ଦ୍ଵିତୀୟ କାରଣ, ଅଧିକାଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଜି ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆସିବାର କାରଣ, ବିଷୟଟି ସେହୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ—“ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବିବାହର ମାତ ।”

ବକ୍ତାଙ୍କ କଥାର ଶୁଦ୍ଧାର୍ଥ ହେଉଛି, ସମଗ୍ର ଭାରତର କଥା ମାନବସମାଜର କଲାଣ୍ଡ-ପାଇଁ ସଂକୀର୍ତ୍ତ ଜାତିପ୍ରଥାବଦ୍ଧ ବ୍ୟବଧାନ ସବୁ ଅମାନ୍ୟ କରି ରୁଚି ଅନୁସାରେ ବୈବାହିକ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳନ କରିବାର ସମୟ ଆସିଅଛି ଏବଂ ଏହା ଯଦ୍ଵାରା ଶୀଘ୍ର ସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇ ପାରେ, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ସଚେଷ୍ଟ ହେବା ଉଚିତ । ବିଷୟଟିରେ ମତଦ୍ରୈଷ୍ଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ବକ୍ତାଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ କେହି ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାକୁ କମ୍ । ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ସଭାପତି ଶ୍ରୋତୃ-ମଣ୍ଡଳୀକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରୁ କିଏ କ'ଣ କହିଥିବେ, ପାଠକମାନେ ଅନୁମାନ କରି ସ୍ଥିର କରନ୍ତୁ । ଯେତେ ଲୋକ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଠିଆ ହେଲେ, ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ସମାଲୋଚନା କିଏ କଲେ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଯାହା ଶୁଣାଗଲା, କେବଳ ଅକଥ୍ୟ, ଅଗ୍ରାବ୍ୟ, ଅଶୀଳ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆକ୍ଷେପର ମଧ୍ୟ ବାଙ୍କ ରହିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ନିଶ୍ଚୟ ସଭାପତି ଓ ବକ୍ତା ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ନାହିଁ ।

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ କେବଳ ଜଣେ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ଅଭିମତ ଜାଣି ରଖିବା ଉଚିତ । ସେ ମହୋଦୟ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପରି ବାଜେ ଯୁକ୍ତି ଡର୍କ କରିବାଟାକୁ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କେବଳ ତାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତାମୂଳକ କେତେଟା ଉଦାହରଣ ସେ ବ୍ୟକ୍ତି କରିବେ । କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନ କାଳରେ ତାଙ୍କର ଦୁଇଜଣ ପରମବନ୍ଧୁ ଏହିପରି ବାଚୁଳତା କରି କି ବିଷମୟ ପରିଣାମ ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସେ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଜଣେ

ଅଭିଭାବକଙ୍କ ବିନାମୁମତରେ ଗୋଟିଏ ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶୀଳା (ଏଇଟି ବକ୍ରାଙ୍ଗର କପୋଳ-
କଳିତ) ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତା ସୁବର୍ଣ୍ଣାକୁ ବିବାହ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ
ଭ୍ରଷ୍ଟାଭାବଣୀ ଦେଖି ଗୃହରୁ ବିତାଡ଼ିନ କଲେ । ଆଉ ଜଣେ ଏକ କରମ୍ଭାବ କନ୍ୟାକୁ
ବିବାହ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସମାଜ କିନ୍ତୁ ଅଭିମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ପୁଣି ସ୍ୱୟଂ
ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସୂଚନା ଦେଇ ଯାରିଲେଣି । କରମ୍ଭାବ କନ୍ୟାଟି ବର୍ତ୍ତମାନ
କଠିନ ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତା ଅଛନ୍ତି । ବିବାହ କଲେ ଏ ଦମ୍ପତି କେତେଦୂର ସୁଖୀ ହେବେ,
ଭଗବାନ୍ ଯେପରି ତାହାର ପୂର୍ବାଭାସ ଦେଇ ଯାରିଅଛନ୍ତି । ବକ୍ରା ଚିତ୍କାର କଲେ,
ଦେଶର ମହିଷସୂରପ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ! ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ଆଶା ଭରସା ଗୁଣ
ସମାଜ । ସାବଧାନ ! ଥରେ ବିଭୀଷ ଦେଖ; କି ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ରୁମ୍ବେମାନେ
ଏ ସଂସାରକୁ ଆସିଅଛ । ଯେତେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ, ତାଙ୍କିକ ହୁଅନ୍ତୁ, ମୋର ଏ
ଦୁଇଟା ଶୁଷ୍କପ୍ରାଣ ପ୍ରମାଣ କିଏ ଖଣ୍ଡନ କରିବେ ଦେଖାଯାଉ । ରୁମ୍ବେମାନେ ଭାତର
ଜଳସାଧାରଣଙ୍କ ପରି ହୋ' ମଜାଣିରେ ତାଳି ମାର ନାହିଁ । କି ଯଥାର୍ଥ କହୁ
ଅଛନ୍ତି,—

“ବିଜ୍ଞାନେ ରୁମ୍ବ ଶତ ଦେଖି କାବା,
ଜନତା କୁହାଟେ ବାହାବା ବାହାବା ।”

ଦୁଷ୍ଟ କଲେଜ ପିଲା କେତେଟା ଏହି ବିଜ୍ଞାନ ମହୋଦୟଙ୍କୁ “ବସି ଯାଅ” “ରୁପ୍ ହୁଅ”
କହି ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ କରୁଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବକ୍ରା ଅନର୍ଗଳ ଗପି ଚାଲିଥାନ୍ତି । ଆଉ କେହି ବକ୍ରାଙ୍କର
ଆଦର୍ଶ ସାହସର ପରିଚୟ ପାଇ ମୁରୁକହୁଆ ଦେଇ “ଗୋ ଅନ୍” ଭଙ୍ଗାଦି କହିବାରେ
ଲାଗିଥାନ୍ତି, କେତେଲୋକ କାନରେ ହାତ ଦେଇ ମୁହଁ ତଳକୁ କରି ବସିଥାନ୍ତି, କେତେଜଣ
“ଶାନ୍ତି” “ଶାନ୍ତି” ଡାକି ବେଶୀ ଅଶାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରୁଥାନ୍ତି ।

କେହି କେହି ନୀରବ ପଦକ୍ଷେପରେ ସରାବୁହ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେଣି ।
ସରାବୁହ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା
ଗୋଟିଏ ଲୋକ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ହାତରେ ଖଣ୍ଡେ ସୁଟ୍-କେସ୍, ଲମ୍ବ ଦାଡ଼ି, କେଶ
ପ୍ରସାଧନବସ୍ତ୍ର, ପ୍ରଶସ୍ତ ବକ୍ଷ, ଫାର୍‌କାସ୍ । ଦରଜା ଦେଇ ହଲ୍ ବାହାରେ ଯେ
ଚରୁଷୋଣ ଆଲୋକଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିଥିଲା, ସେଥରେ ଲୋକଟିକୁ ଦେଖାଗଲା । ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ
ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ, କିନ୍ତୁ କପର ଗୋଟାଏ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ମଳିନତା ଲୋକଟାର ମୁଖକୁ ଆବୃତ କରି ରଖିଛି
ଚନ୍ଦ୍ରର ପତା ଦୁଇଟା ଯେପରି ଉତ୍ତପ୍ତରେ ସିରି ସିରି କଲା ହୋଇ ଯାଇଛି । କାହିଁକି
କେଜାଣି, ହଠାତ୍ ଲୋକଟା ସେହି ଆଲୋକଖଣ୍ଡରୁ ଅପସୃତ ହୋଇ ଅନ୍ଧକାର ଗ୍ରସ୍ତା
ମଧ୍ୟରେ ତରତର ହୋଇ ଚାଲିଛି । ଦୋକାନ ବଜାର ଗଲି ସେ ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ଅତିବ୍ରମ
କରିଯିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର । ଯେଉଁ ବାଟେ ବେଶୀ ଲୋକ ଯାତାୟାତ କରୁଅଛନ୍ତି, ଏ ଲୋକଟା
ସେ ବାଟ ଛାଡ଼ି, ଦୋକାନ ପାର୍ଶ୍ୱ ଛାଡ଼ି, ଦୂରେ ଦୂରେ ଅନ୍ଧକାର ଖୋଜି ଗତି କରୁଅଛି ।

ଯେପରି କି ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲୋକଟାକୁ ଚିହ୍ନିବା ଭଳି ଅନେକ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଶ୍ୱାସପାନ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ।

ଲୋକଟାକୁ ଏପରି ବାଟ ଗୁଡ଼ିକ ଅବାଟରେ ଯାଉଥିବାର ଦେଖି ବଚ୍ଚାଲ କନ୍ସ୍ଟେବଲ ଡାକିଲା, “କୋନ୍ ହୋ !” ଲୋକଟା କିନ୍ତୁ ନ କହି ଅକ୍ଳା ହୋଇ ଠିଆହେଲା । କନ୍ସ୍ଟେବଲ ହାତରେ ଆଲୋକ ଥିଲା । ସେ ତା ମୁଖରେ ଆଲୋକପାତ କରି କେଜାଣି କ’ଣ ଚାହୁଁର ସତ୍ୟ କର ତା ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଯାଇ କହିଲା, “ମାତ୍ କରନ୍ତୁ, ଆଜ୍ଞା । ଏତେବେଳଟାରେ ଏ ଦେଶରେ କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଛନ୍ତି ? କାହାର କ’ଣ ହେଇଛି କି ?” ଶୁଣିଲା ଲୋକଟା ତା କଥା କିନ୍ତୁ ବୁଝି ନ ପାରି ମୁହଁ ସ୍ପର୍ଶରେ କହିଲା, “କିଏ ତୁମେ ?” କନ୍ସ୍ଟେବଲ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଯୋଡ଼ହାତରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ପର ମହମ୍ମଦ ।” ଲୋକଟା ଯେପରି ସବୁ କିଛି ଭୁଲିଯାଇଛି, ସୁଖି ସ୍ମରଣରେ ଆଣିବା ପାଇଁ ଉପରକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ମହମ୍ମଦ !”

“ଆଜ୍ଞା ହଁ, ହଜୁରୁଙ୍କ ହାତରେ ଯେ ଜୀବନ ପାଇଛି, ସେହି ମହମ୍ମଦ । ହଜୁରୁ ଯାହାର ଉପକାର କରନ୍ତି, ତାକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଭୁଲି ଯାନ୍ତି ! ସେ ଦିନ ଘରପୋଡ଼ି କଥା କ’ଣ ଭୁଲି ଯାଇଛନ୍ତି ! ମତେ ଲୋକଗୁଡ଼ିକ ବିନା ଦୋଷରେ ଘରେ ନିଆଁ ଲାଗାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ମାରି ମାରି ସେଇ ନିଆଁରେ ପକାଇବାକୁ ଯେନି ଯାଉଥିଲେ । ମୁଁ ପ୍ରାଣ ବିକଳରେ ଡକା ପାରୁଥାଏ । ହଜୁରୁ ପରା ମତେ ଉଦ୍ଧାର କଲେ ! ତାକୁରଶାନାକୁ ନେଇ ହାତରୁ ପକସା ଖଜି କରି ମତେ ଭଲ କରାଇଲେ । କଟକ ସହରର କେଉଁ ବଜାର, କେଉଁ ଗଳିର ଦୁଖୀ ରଙ୍ଗୀ ଲୋକ ହଜୁରୁଙ୍କୁ ନ ଚିହ୍ନି । ମୁଁ ହଜୁରୁଙ୍କ ହାତରୁ ଜୀବନ ପାଇଛି, ଚିହ୍ନି ନାହିଁ !”

ଲୋକଟା ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହେଲେପରି ଜଣାଗଲା । ତତ୍ପରେ ମଲିକ ଦ୍ୱାସ୍ୟ ଦୁସି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ମହମ୍ମଦ, ମୁଁ ଗୋଟାଏ ବିଶେଷ କାମରେ ଯାଉଛି ।” ମହମ୍ମଦ କିନ୍ତୁ ସହଜରେ ଗୁଡ଼ିକାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ । ସେ ତାର ବେତନଦାତାର ହୃଦ୍ୱାମ ଅମାନ୍ୟ କରି ତାର ଜୀବନଦାତାର ଅନୁଗାମୀ ହୋଇ ତାକୁ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା । ଲୋକଟା ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ “କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ, ମହମ୍ମଦ” କହି ସୁଖି ସୁଖ ଗତିରେ ଚାଲିଲା । ମହମ୍ମଦ ବରୁଗଲା, “କିଏ ମର ଶୋଇଛି, ତାକୁ ଉଠାଇବାକୁ କେହି ନାହିଁ; କେଉଁ ବୁଢ଼ୀ ରୋଗରେ ଶୋଇଛି, ତାର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବା ଲୋକେ ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେ କରନ୍ତି; କିଏ ଅସହାୟ, ଖାଦ୍ୟାଭାବରୁ ଦିନ ଦିନ ଉପାସ ଭୋକରେ ପଡ଼ିଛି; ଏହି ସବୁ ବାଜେ ବିଷୟ ଖୋଜି ବୁଲି ଲୁଚି ଲୁଚି ସେ ସବୁର ପ୍ରତିକାର କରିବା ହିଁ ଏ ଲୋକଟାର ବିଶେଷ କାମ ।” ସେ ପିଞ୍ଜା ଟାଣି ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ମନ ଦେଲା ।

ଲୋକଟା ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଯାଇଁ ପିଟିନ୍-ସାହା ଭିତରେ ପଶିଲା । ଖଣ୍ଡେ ଏକତାଳ କୋଠା ଦୁଆରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଅନେକକ୍ଷଣ କ’ଣ ଭାବିଲା, ପରେ

ଅଭିଜ୍ଞାନବିଳାସ ବିନାମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶାଳା (ଏଇଟି ବକ୍ରାଙ୍କର କପୋଳ-
ଲଳିତ) ନବ୍ୟଶିଖିତା ସୁବଞ୍ଚିତ ବିବାହ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ
ଭ୍ରଷ୍ଟାବସ୍ଥା ଦେଖି ଗୁହ୍ୟରୁ ବିତାଡ଼ନ କଲେ । ଆଉ ଜଣେ ଏକ କରଦାନ କନ୍ୟାକୁ
ବିବାହ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସମାଜ କିନ୍ତୁ ଅଭିମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱୟଂ
ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସୂଚନା ଦେଇ ସାରିଲେଣି । କରଦାନ କନ୍ୟାଟି ବର୍ତ୍ତମାନ
କଠିନ ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତା ଅଛନ୍ତି । ବିବାହ କଲେ ଏ ଦମ୍ପତି କେତେଦୂର ସୁଖୀ ହେବେ,
ଭଗବାନ୍ ଯେପରି ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଦେଇ ସାରିଅଛନ୍ତି । ବକ୍ରା ଚିତ୍କାର କଲେ,
ଦେଶର ମସ୍ତିଷ୍କସବୁ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ! ଦେଶର ଗରିଷ୍ୟତ ଆଶା ଭରସା ଗୁପ୍ତ
ସମାଜ । ସାବଧାନ ! ଥରେ ବିଚାର ଦେଖ; କି ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ରୁମ୍ବେମାନେ
ଏ ସଂସାରକୁ ଆସିଅଛ । ଯେତେ ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ, ତାଙ୍କିକ ହୁଅନ୍ତୁ, ମୋର ଏ
ଦୁଇଟା ଗୁପ୍ତପ୍ରସାସ କିଏ ଶଣ୍ଡନ କରିବେ ଦେଖାଯାଉ । ରୁମ୍ବେମାନେ ଭତର
ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପରି ହୋ' ମତାଣିରେ ତାଲି ମାର ନାହିଁ । କି ଯଥାର୍ଥ କହୁ
ଅଛନ୍ତି,—

“ବିଜ୍ଞାନେ ରୁମ୍ବେ ଶୁଦ୍ଧ ଦେଖି କାବା,
ଜନତା କୁହାଟେ ବାହାବା ବାହାବା ।”

ଦୁଷ୍ଟ କଲେକି ପିଲା କେତେଟା ଏହି ବିଜ୍ଞାନ ମହୋଦୟଙ୍କୁ “ବସି ଯାଅ” “ରୁପ୍ ହୁଅ”
କହୁ ଉଦ୍ଦ୍ୟୁକ୍ତ କରୁଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବକ୍ରା ଅନର୍ଗଳ ଗପି ଶୁଣିଥାନ୍ତି । ଆଉ କେହି ବକ୍ରାଙ୍କର
ଆଦର୍ଶ ସାହସର ପରିଚୟ ପାଇ ମୁରୁକହସା ଦେଇ “ଗୋ ଅନ୍” ଇତ୍ୟାଦି କହୁବାରେ
ଲାଗିଥାନ୍ତି, କେତେଲୋକ କାନରେ ହାତ ଦେଇ ମୁହଁ ତଳକୁ କରି ବସିଥାନ୍ତି, କେତେକଣ
“ଶାନ୍ତି” “ଶାନ୍ତି” ତାଙ୍କ ବେଶୀ ଅଶାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରୁଥାନ୍ତି ।

କେହି କେହି ମାରବ ପଦକ୍ଷେପରେ ସଂସାରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେଣି ।
ସଂସାରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବାରିଷ୍ଟ୍ରାରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା
ଗୋଟିଏ ଲୋକ ବାହାଗ ପଡ଼ିଲା । ହାତରେ ଶଙ୍ଖେ ସୁଟ୍-କେପ୍, ଲମ୍ବ ଦାଡ଼ି, କେଶ
ପ୍ରସାଧନବିଜ୍ଞାନ, ପ୍ରଶସ୍ତ ବସ, ଘର୍ବକାୟ । ଦରଜା ଦେଇ ହଲ୍ ବାହାରେ ଯେ
ଚତୁଷ୍ପାଶ ଆଲୋକଶିଳ୍ପ ପଡ଼ିଥିଲା, ସେଥିରେ ଲୋକଟିକୁ ଦେଖାଗଲା । ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ
ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ, କିନ୍ତୁ କପର ଗୋଟାଏ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ମଳିନତା ଲୋକଟାର ମୁଖକୁ ଆବୃତ କରି ରଖିଥିଲା
ତନ୍ମୟ ପତା ଦୁଇଟା ଯେପରି ଉତ୍ତପ୍ତରେ ସିଝି ସିଝି କଲା ହୋଇ ଯାଇଛି । କାହିଁକି
କେଜାଣି, ହଠାତ୍ ଲୋକଟା ସେହି ଆଲୋକଶିଳ୍ପରୁ ଅପସୃତ ହୋଇ ଅନ୍ଧକାର ଗସ୍ତ
ମଧ୍ୟରେ ଭରତର ହୋଇ ଶୁଲୁଛି । ଦୋକାନ ବଜାର ଗଲି ସେ ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ଅଭିନୟ
କରିଯିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ । ଯେଉଁ ବାଟେ ବେଶୀ ଲୋକ ଯାତାୟାତ କରୁଅଛନ୍ତି, ଏ ଲୋକଟା
ସେ ବାଟ ଛାଡ଼ି, ଦୋକାନ ପାର୍ଶ୍ୱ ଛାଡ଼ି, ଦୂରେ ଦୂରେ ଅନ୍ଧକାର ଗୋଳ ଗତି କରୁଅଛି ।

ଯେପରି କି ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲୋକଟାକୁ ଚିହ୍ନିବା ଭଳି ଅନେକ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଶ୍ୱାସପାନ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ।

ଲୋକଟାକୁ ଏପରି ବାଟ ଗୁଡ଼ିକ ଅବାଟରେ ଯାଉଥିବାର ଦେଖି ବିଚ୍ଛାନ୍ନ କନ୍ତେଷ୍ଟବଲ ଡାକିଲା, “କୋନ୍ ହେ !” ଲୋକଟା କିନ୍ତୁ ନ କହି ଅକ୍ଳା ହୋଇ ଠିଆହେଲା । କନ୍ତେଷ୍ଟବଲ ହାତରେ ଆଲୋକ ଥିଲା । ସେ ତା ମୁଖରେ ଆଲୋକପାତ କରି ନେଜାଣି କ’ଣ ବୁଝି ପଡ଼ାଏ କି ତା ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଯାଇ କହିଲା, “ମାଟ୍ କରନ୍ତୁ, ଆଜ୍ଞା । ଏତେବେଳଟାରେ ଏ ବେଶରେ କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଛନ୍ତି ? କାହାର କ’ଣ ହେଇଛି କି ?” ଶୁଣିଲା ଲୋକଟା ତା କଥା କିନ୍ତୁ ବୁଝି ନ ପାରି ମୃଦୁ ସ୍ୱରରେ କହିଲା, “କିଏ ରୁମ୍ ?” କନ୍ତେଷ୍ଟବଲ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଯୋଡ଼ିହାତରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ପରା ମହମ୍ମଦ ।” ଲୋକଟା ଯେପରି ସବୁ କିଛି ଭୁଲିଯାଇଛି, ପୁଣି ସ୍ମରଣରେ ଆଣିବା ପାଇଁ ଉପରକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ମହମ୍ମଦ !”

“ଆଜ୍ଞା ହଁ, ହଜୁରୁଙ୍କ ହାତରେ ଯେ ଜୀବନ ପାଇଛି, ସେହି ମହମ୍ମଦ । ହଜୁର ଯାହାର ଉପକାର କରନ୍ତି, ତାକୁ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଭୁଲି ଯାନ୍ତି ! ସେ ଦିନ ଘରପୋଡ଼ି କଥା କ’ଣ ଭୁଲି ଯାଇଛନ୍ତି ! ମତେ ଲୋକଗୁଡ଼ିକ ବିନା ଦୋଷରେ ଘରେ ନିଆଁ ଲଗାଇଛି ବୋଲି ମାରି ମାରି ସେଇ ନିଆଁରେ ପକାଇବାକୁ ଯେନି ଯାଉଥିଲେ । ମୁଁ ପ୍ରାଣ ବିକଳରେ ଡକା ପାରୁଥାଏ । ହଜୁର ପରା ମତେ ଉଦ୍ଧାର କଲେ ! ତାକୁରଶାନାକୁ ନେଇ ହାତରୁ ପଇସା ଖଜି କରି ମତେ ଭଲ କରାଇଲେ । କଟକ ସହରର କେଉଁ ବଜାର, କେଉଁ ଗଳର ଦୁଖୀ ରଙ୍ଗି ଲୋକ ହଜୁରକୁ ନ ଚିହ୍ନେ । ମୁଁ ହଜୁରଙ୍କ ହାତରୁ ଜୀବନ ପାଇଛି, ଚିହ୍ନି ନାହିଁ !”

ଲୋକଟା ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହେଲେପରି ଜଣାଗଲା । ତତ୍ପରେ ମଜିନ ହାସ୍ୟ ହସି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ମହମ୍ମଦ, ମୁଁ ଗୋଟାଏ ବିଶେଷ କାମରେ ଯାଉଛି ।” ମହମ୍ମଦ କିନ୍ତୁ ସହଜରେ ଗୁଡ଼ିକାର ପାଠ ନୁହେଁ । ସେ ତାର ବେତନଦାତାର ହୁକୁମ ଅମାନ୍ୟ କରି ତାର ଜୀବନଦାତାର ଅନୁଗାମୀ ହୋଇ ତାକୁ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାକୁ ଜଣାଇ କଲା । ଲୋକଟା ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ “କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ, ମହମ୍ମଦ” କହି ପୁଣି ପୁର୍ବ ଗତିରେ ଚାଲିଲା । ମହମ୍ମଦ ବୁଝିଗଲା, “କିଏ ମରି ଶୋଇଛି, ତାକୁ ଉଠାଇବାକୁ କେହି ନାହିଁ; କେଉଁ ବୁଢ଼ୀ ରୋଗରେ ଶୋଇଛି, ତାର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବା ଲୋକେ ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେ କରନ୍ତି; କିଏ ଅସହାୟ, ଖାଦ୍ୟାଭାବରୁ ଦିନ ଦିନ ଉପାସ ଭୋକରେ ପଡ଼ିଛି; ଏହି ସବୁ ବାଜେ ବିଷୟ ଖୋଜି ଚାଲି ଲୁଚି ଲୁଚି ସେ ସବୁର ପ୍ରତିକାର କରିବା ହିଁ ଏ ଲୋକଟାର ବିଶେଷ କାମ ।” ସେ ପିଙ୍ଗା ଟାଣି ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ମନ ଦେଲା ।

ଲୋକଟା ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ଯାଇଁ ପିଟିନ୍-ସାଗ୍ର ଭିତରେ ପଶିଲା । ଖଣ୍ଡେ ଏକତାଳ କୋଠା ଦୁଆରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଅନେକକ୍ଷଣ କ’ଣ ଭାବିଲା, ପରେ

ଧୀରେ ଧୀରେ ଯାଇ ଦରଜାରେ ହାତ ଦେଲା । ଭିତରୁ ନାମକଣ୍ଠର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା,
“କିଏ ?”

“ଦୁଆର ଖୋଲନ୍ତୁ ।” ଗୋଟିଏ ଦାସୀ ଆସି ଦୁଆର ଖୋଲି ଦେଲା । ଦାସୀଟି
ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀମାନର ଆଗନ୍ତୁକର ଆପାଦମଣ୍ଡଳ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ କରି ବରଜ ସ୍ତରରେ ପଶୁଗଲା,
“କ’ଣ ଦରଜାର ରୂପର ?”

ଲୋକଟି ଗନ୍ଧାର ହୋଇ ପଶୁଗଲା, “ରମେଶ ବାବୁ ଅଛନ୍ତି ?”

“ହଁ, ତାଙ୍କୁ ଫୁରସେତ୍ ନାହିଁ ।”

“ବେର ଦିଅ, ଦୁଇ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ବାହାରକୁ ଆସିବେ ।”

“ସେ ବ୍ୟସ୍ତ ଅଛନ୍ତି ।”

“ଆଗେ ଖବର ଦିଅ ।” ଦାସୀକୁ ଅତି ବାକ୍ୟବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ ।
ଗୃହ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଯୁବକ ବାହାର ଆସି ଲୋକଟାକୁ ନ ଚାହିଁ ନ ପଶୁରି ଏକାବେଳକେ
ବଳସୁଦ୍ଧକ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ସ୍ତରରେ କହିଲା, “କି ରେ ଦେବବ୍ରତ, ତୁ ଭାଇ, ଏ
କ’ଣ ରେ ? ତୁ ଗୋଟାଏ ଚେତବତ୍ତ ସିଧା ସଳଖ ମଣିଷଟାଏ ହେଉ ଏକାବେଳକେ
ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛୁ ଯେ—କି ରେ ଆମ ଜୀବନର ଲଢ଼ାଇ କ’ଣ ଶେଷ ହେଲାଣି କି, ଏ ଯେ
ଖାଲି ଆରମ୍ଭ ।” ଏତିକି କହି ଯୁବକଟି ତାକୁ ଏକାବେଳକେ ଗୃହ ମଧ୍ୟକୁ ଟାଣି ନେଇ-
ଯିବାକୁ ବସିଲା; କିନ୍ତୁ ଆଗନ୍ତୁକଟି ତାକୁ ବାଧା ଦେଇ କହିଲା, “ରହ ଭାଇ, ସୁନାତି ସହୃଦ୍
ମୋର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବା ଉଚିତ କି ନା, ପ୍ରଥମେ ଠିକ୍ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।” ଯୁବକଟି
ଆଗନ୍ତୁକର ହାତକୁ ହଲାଇ ହସି ହସି କହିଲା, “ସେ କ’ଣ ରେ, ସୁନାତିର ଦେହ
ବେରମ, ତୁ ତାକୁ ଟିକିଏ ଦେଖି ଯିବୁ ନାହିଁ ?”

“ହଁ, ଆଜି ସକ୍ଷରେ ସେହି ବେରମ ସମ୍ପାଦ ଶୁଣି ତ ଆସିଲି, ନ ହେଲେ ତ
ଠିକ୍ କରିଥିଲି—”

“ଦୂର୍ ପାଗଳ, ଆ, ସେ ସବୁ କଥା ପରେ ହେବ ।”

ଦେବବ୍ରତର ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ରମେଶ ତାକୁ ଏକଦମ୍ ଭିତରକୁ ଟାଣି
ନେଇଗଲା । ସୁନାତିର ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେବବ୍ରତ ଦେଖିଲା, ସ୍ତ୍ରୀଟି ଆଲୋକରେ
ସୁନାତି ଏକପାର୍ଶ୍ଵରେ ଶୟନ । ପାଖରେ ଔଷଧ ଟେବୁଲଟି । ସୁନାତିର ଦେବବ୍ରତ
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣିବାକୁ ଆସି କିଛି ବାକୀ ନ ଥିଲା । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ କରି ଲେଉଟାଇ
ଦେବବ୍ରତ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇ ଦେଇ ଚକିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଏ—ଦେବ ବାବୁ—
ଏ ଚେହେରା କ’ଣ ହେଲା ? କି ଏପରି ଅପରାଧ ରୂପେ କରିଛୁ ଯେ, ସେସପାଇଁ ଏତେ
ଅନୁତାପ ? ସେ ଚଗଳଟା ତୁମକୁ ସିନା ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଚୁଢ଼ା ଅଭିମାନରେ ଗ୍ରସ୍ତ
ରୁକିଯାଇଛି, ନ ହେଲେ ତାର ଅବସ୍ଥା ଏବେ ଯାହା ହେବଣି, ତାହା ତାର ଏ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ
ଭଲରୂପେ ଜଣା ।”

ଦେବଦ୍ରବ ମୁହଁ ପୋତି ସବୁ ଶୁଣିଗଲା, ପଦେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ କିମ୍ବା ମୁହଁ ଟେକି ସୁନାତିକୁ ଚାହିଁପାରିଲା ନାହିଁ । କେବଳ ରମେଶକୁ ପଚାରିଲା, “ସୁନାତି ଏପରି କେତେଦିନ ହେଲା ଅସୁସ୍ଥ ? ତାକୁରମାନେ କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ?” ରମେଶ ସୁନାତିକୁ ସେନୁହୁ-ସୁଣ୍ଠି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଟେ ଚାହିଁ ଦେବଦ୍ରବକୁ ଉତ୍ତର କଲା, “ଗତ ଦୁଇ ସପ୍ତାହ ହେଲା ଏହିପରି ସେ ଭୋଗୁଛି, ମଝିରେ ତ ନ୍ୟୁମୋନିଆ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଭଲ ହୋଇଆସିଲାଣି । ତାକୁରମାନଙ୍କର ଆଉ ଡର ନାହିଁ ।” ଦେବଦ୍ରବର ସ୍ତବ୍ଧ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଡ଼ିଆପନ କରି ରମେଶ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଦେବ, ବୋଉଙ୍କ ଦେହ କିପରି କହୁଛି, ତୁ ସେ ଏତେ ଚକ୍ଷୁ କାହାରିପଡ଼ୁ, ମୁଁ ଭାବି ନ ଥିଲି !”

“ବୋଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସୁସ୍ଥ ହେଲେଣି, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁସ୍ଥ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମତେ ଘରେ ରହି ଦେଲେ ନାହିଁ ।”

“ସଙ୍ଗରେ ତ ଆଉ କେହି ନାହିଁ, କାବୁଲିଙ୍କ ପରି ଏମିତି ଏକା ଏକା ବାହାରିଲୁ ?”

“ନାହିଁ, ଭାଇ, ବୋଉ ଜବରଦସ୍ତି ଚାକର ପୂଜାହାଣ୍ଡ ସାଥରେ ଦେଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ବାଟରୁ ଫେରାଇ ଦେଇଛି । ମୋ ଭାଗ୍ୟ ଘେନି ମତେ କୁଆଡ଼େ ଚାଲିବାକୁ ହେବ ଜଣା ନାହିଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି ତୋଳି ପିଟି ଆଉ ଦୁଇଜଣକୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ରୋଷଣୀ କରି ବାହାରିବ କାହିଁକି ? ଖାଲି ଧନଆଟା ସାଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ୁ ନାହିଁ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ବର୍ତ୍ତମାନ କିଛି ଠିକଣା ନ ରହି ଯାହା କରିବୁ କୁଆଡ଼େ ?”

ଦେବଦ୍ରବ ଅଳ୍ପ ହସି କହିଲା, “କୁଆଡ଼େ ଆଉ ? ନିରୁଦ୍ଦେଶ ଯାହା । ତେବେ ଆପାତତଃ ନିଲକିତା ଚାଲିଲି ।”

“ନିୟମିତ ପନ୍ଦ ଦେବୁ କିନ୍ତୁ ।”

“ସୁବିଧା ମିଳିଲେ ତ ?” ତା ପରେ ସୁନାତିର ଅସୁସ୍ଥତାବଶତଃ ରମେଶ ଆଜ୍ଞର ସଙ୍ଗକୁ ଯାଇ ପାରି ନ ଥିବାରୁ ଦେବଦ୍ରବକୁ ପଚାରି ସବୁ ବୁଝିଲା ।

ସେହିଦିନ ଦେବଦ୍ରବର ଯାହା କରିବାର କଥା, କିନ୍ତୁ ରମେଶ ଓ ସୁନାତିର ବଳାନ୍ତକାରରେ ସେଦିନ ତାକୁ ସୁନାତି ଗୃହରେ ଆଦିତ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେଲା ।

ରବିନୋଦବିହାରୀ ବାସନ୍ତୀର ସବିଶେଷ ସମ୍ପାଦ ଲେଖି ଯେତେବେଳେ ବାଲେଶ୍ଵରକୁ ପନ୍ଦ ଲେଖିଲେ, ସେ ପନ୍ଦ ପଢ଼ିଥିବା ପୁଙ୍ଗୁ ଦେବଦ୍ରବ ଯାହା କରି ପାରିଥିଲା । ସେ ରମେଶକୁ ପନ୍ଦ ଦେବ ବୋଲି ଏକରକମ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଗଲା ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀକୁ ଏପରି ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଦାସିତ କରିଦେବାଟା ଦେବଦ୍ରବକୁ ସମାଜ ଓ ସଂସାର ସମକ୍ଷରେ ଏତେଦୂର ବିକ୍ରମ କରି ପକାଇଥିଲା ଯେ, ସେ ନା ରମେଶ, ନା

ତାହାର ମାତା କାହାରିକୁ ନିଜର ସମ୍ପାଦ ଜଣାଇବାଟା ଉଚିତ କିମ୍ବା ଅନୁଚିତ ଠିକ୍ କରି ପାରିଲ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀ ଅବଳା ନାଶ, ସେ ତାକୁ ଏକାକୀ ବଦାୟ କରି ଦେଇଛି, କେହି ତରଳୁ ଯିବ କିନ୍ତୁ ନ ବୁଝି ନ ବୁଝି ଏକାବେଳେ ଉନ୍ମାଦହସ୍ତ ଲୋକ ମରି ଡାଗ କରିଦେଇଛି । ସେହି ଅସହାୟ ନାଶର ନିର୍ଦ୍ଦାୟନ ସେ ନିଜେ ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ତ ସହ୍ୟ କରି ରହିଅଛନ୍ତି । ଆଉ ସେ ପୁରୁଷ ହୋଇ କ'ଣ ଏପରି ନିରୁଦ୍ଦେଶ ହୋଇ ଯିବାର କଥା ଯେ, ଅନ୍ୟମାନେ ତା ପାଇଁ ଶଙ୍କିତ ହେବେ ! ନା, ସେ ବାସନ୍ତୀର ସହାନ ନ କରିବାଯାଏ କାହାରିକ କିନ୍ତୁ ଖବର ଦେବ ନାହିଁ ।

— ଅଶତରଶ —

ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ବାସନ୍ତୀର ସମସ୍ତ ସମ୍ପାଦ ପାଇ ନିଶାମଣିକ ତାଳି କହିଲେ, “ଏଥର ମୋ ଦେହ ଆଉ କିଛି ଖରାପ ହେବ ନାହିଁ ଲେ ନିଶା, ମୋ ହଜିଲ ନିଧି ତ ମିଳିଲଣି ।” ସେ ପକ୍ଷ ସଙ୍ଗରେ ନିଶାମଣି ନିକଟକୁ ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡେ ପକ୍ଷ ଅସିଥିଲା । ସେ ଖଣ୍ଡ କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀର ହାତର ଲେଖା । ବାସନ୍ତୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନାଶ ଶିକ୍ଷାଗାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ପକ୍ଷଟି ପୁଣି ହୋଇଛି । ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆଦର୍ଶକୁ ଆହୁରି କପରି ଉଚିତର କରିବାକୁ ହେବ, ବାଳିକା, ଯୁବତୀ ଓ ପ୍ରୌଢାମାନଙ୍କୁ କପରି ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧୁନିକ ଧରଣରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗଣିତା କରି କପରି ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶକୁ ବଢ଼ କରି ସେମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଧରିବାକୁ ହେବ, ଏହିପରି ନେଇ ପଟ୍ଟଶିକ୍ଷା ନିଶାମଣି ନିକଟକୁ ଗର୍ବ ପକ୍ଷ ଲେଖା ଯାଇଛି । ଶେଷରେ ଶାଶୁଙ୍କ ପ୍ରଣାମ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସଙ୍ଗିନୀମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ସେହିସମ୍ପାଦସଂସଦିଆଯାଇଛି । ନିଶାମଣିର ପକ୍ଷ ଶୁଣି ବୁଝା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମାଦତ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ଅନୁପସ୍ଥିତିନିକ୍ତ ବାସନ୍ତୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଏକାବେଳେକେ ମୁଗ୍ଧ କରି ଦେଇଛି । ସେ ଏ ସବୁ ଶୁଣି ନିଶାମଣି ମୁଗ୍ଧରେ ହସ୍ତ ରଖି ତାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ, ଯେପରି ସେମାନଙ୍କର ଏହି ମହତ୍ତ୍ବ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସୁସମାହିତ ହେଉ ଏବଂ ବହୁଫେରିଲେ ତାର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ତାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ । ସୁଭଦ୍ରା କହିଲେ, “ଆଲୋ ନିଶା, ବହୁର ମୋର କ'ଣଟିଏ ହେବ କହିଲୁ ?”

ନିଶା ବୁଝାଙ୍କ ମନ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ମୃଦୁ ହସି କହିଲା, “ସୁଅଟିଏ ହେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।”

“ତୋ ରୁଣୁ ସୁ ରୁଣୁ ହେଉ ଲେ ନିଶା । ସୁଅଟିଏ ହେଲେ ଏକା ମୋ ପିଣ୍ଡ ପାଣିର ସମ୍ମାନ ରଖିଦେଇ ମୁଁ ମରନ୍ତି । ତା ବୋଲି ବିଅ ହେଲେ କ'ଣ ଦୁଃଖ କରିବ କଲେ ?”

“ନାହିଁ ବଡ଼ମା, ଝିଅ କାହାର, ପୁଅ କାହାର !”

“ସାହା କହଲୁ, ମୋ ବହୁ ପରି ସାର ଝିଅ ଜନ୍ମ ହେବ, ପୁଅ ନ ସଲେ ବ ତ ତାର ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗ ଦୁଆର ଖୋଲ ହେଉଛି ।”

ସନ୍ଧ୍ୟାମା ଆସି କେତେବେଳେ ନିକଟରେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଛି, ସୁଉଦ୍ରାଙ୍କର ସେ ଦିଗକୁ ନଜର ନାହିଁ । ଏଣିକି ସେ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସରି ହୋଇ କଥା କହିପାରେ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀଠାରୁ ସୁଉଦ୍ରା ଦେଇ ଶିକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି, ସନ୍ଧ୍ୟାମା ଯେଉଁ ଦରର ଲୋକ, ତା ସହୃଦ ସାଆନ୍ତାଣୀ ହୋଇ ସମାନ 'କରି କଥା କହିବାଟା ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ । ସନ୍ଧ୍ୟାମା ସେହିଦିନୁ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କୁ ଯେ କେବଳ ଡରି ଡରି ଚଳେ, ତାହା ନୁହେଁ; ସାଇ-ପଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ବାସନ୍ତୀ ବିଷୟରେ ପଦେ କଥା କହିବାକୁ ତାର ସାହସ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହି ସନ୍ଧ୍ୟାମାକୁ ଆଜି ନିକଟରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ତା ପ୍ରତି ଖସ୍‌ଖସ୍‌ ଦୃଷ୍ଟି ନିଷେପ କରି ସୁଉଦ୍ରା କହିଲେ, “କିଲେ, ରୁଟା କାହିଁକି ଏଠି ଠିଆ ହୋଇ ରହିବୁ, ସା, ବାସନ ମାନ୍ ।” ସନ୍ଧ୍ୟାମା ଭୟରେ ଚିତ୍କଣ୍ଠିତ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲ ।

ପୁଣି ସୁଉଦ୍ରା ଦେଇ କହି ବସିଲେ, “ହଁ ଲୋ ନିଶା, ଦେବ ଏବେ ଏତେ ଦିନ ହେଲା ଗଲାଣି ଯେ, କିନ୍ତୁ ଖବର ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ଏ ପିଲାଗୁଡ଼ାକ କ'ଣ ବୁଝି ମାଟା ଉପରେ ସବୁ ରାଗ ସାଧୁଛନ୍ତି କିଲେ ?”

“ହଁ, ବଡ଼ ମା, ଏ କଥା କାହିଁକି ଭାବୁଛ ମ ! ଦେବ ଭାଇ କ'ଣ ପିଲା କୁଆ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ କୁଆଡ଼େ ହଜିଯିବେ ?”

“ଆଲୋ, ସେ କଥା ନୁହେଁ ଯେ, ବୁଝି ମା'ଟାକୁ ଟିକିଏ ଖବର ଦିଅନ୍ତା ନାହିଁ ?”

“କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ ବୁଲୁଥିବେ, ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା ପୁଣି ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ ।”

“ହଁ ତା ସତ, ତା ଉପରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ କିଛି ନାହିଁ ଯେ, ମୋ ପାଦ କୁଣ୍ଡ ଯେତେବେଳେ ସେ ଯାଇଛି । ତେବେ କଥା କ'ଣ କି, ସେତେ ବହୁର ଠିକଣା କିଛି ଜାଣି ପାରିଲୁ ନାହିଁ, କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ ପିଲଟା ଅକାରଣ କେତେ ବୁଲିବ ! ମୁଁ ଅବା ବୋହୂ ପାଖକୁ ଚାଲିଯାନ୍ତି । ଏଣେ ଘର ଚଳିବ କିପରି ? ଏ ତ ନିଆଁ ଶିଆ ଚାଲିରହିବା ଶାରୁଣୀ ପରି ଚାହିଁ ବସିଛନ୍ତି । ପିଠି ଆଡ଼େଇଲେ ଚଳି ମାରି ନେବେ ।”

“ନାହିଁ ତୁମେ ଆଉ କିପରି ଯିବ, ବଡ଼ମା, ଦେବ ଭାଇଙ୍କି ଖୋଜି ଆଣିବାକୁ ଆଉ କାହାରିକି ପଠାଅ ।”

“ହଁ, ସେଇକଥା କରିବା । ତୁ ଆମର ସବୁ କଥା ଲେଖି ବହୁ ପାଖକୁ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଲେଖିଦେଲୁ । ଦେବ କଥା, ମୋ କଥା, ତୁମ ଇସ୍‌ଲୁ କଥା । ହଁ ଲୋ ନିଶା, ତୋ କଥା କଣ ବହୁ ପାଖକୁ କିଛି ଲେଖି ନାହିଁ କି ?”

ନିଶାମଣି ଟିକିଏ ଲଢ଼ିତା ହୋଇ ପଚାରିଲା “ମୋ କଥା ପୁଣି ଗୋଟାଏ କଣ ମ ?”

ଦେବବୋଉ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଆଲୋ, ତୋର ସେଇ ବାହାଘର କଥା ମ ।”

ନିଶାମଣି ଆରକ୍ତଗଣ୍ଡରେ ତଳକୁ ମୁଣ ନତକରି କହିଲା, “ନାହିଁ; ସେ କଥା ଲେଖି ନାହିଁ ।”

“ଏଥର ସେଇ କଥା ଲେଖିଦେବୁଟି; ବହୁ ମୋର ଭାରି ଖୁସିଟାଏ ହେବ । ନ ହେଲେ, ତାର ପରି ସିଂଧିଟିକୁ ମୋର କଣ ନା ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ନ ନେଲେ ବାହା ହେବ ନାହିଁ । ତା ବାପର ସିନା ଟଙ୍କା ଅଛି ବୋଲି ! କାହିଁକି ରେ, ସିଂଧି ହେଲା ଚୋଲି କଣ ତାର ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ତୁ ଗୋଟାଏ ବେ. ଏମେ. ପଢ଼ିଛୁ; ତୋର ଏଇ ନିକୁଷ୍ଠ ବୁଦ୍ଧି ! ଟଙ୍କା ନେଇ ଯୋଉଠି ବାହା ହୁ, ଏଡ଼େ ଗୁଣର ସିଂଧି ତତେ ସଫାର ଭିତରେ ମିଳିବ ନା ! ଭଲ କରିଛୁ ଲେ ନିଶା; ନାହିଁ କରି ଦେଇଛୁ । ଏ ଭଲ ପୁରୁଷକୁ ବାହା ହେଇ ତୁ କଣ ପୁଣ ପାଆନ୍ତୁ ! ଯେଉଁଟା ଗୁଣ ନ ଚିହ୍ନି ଆଗ ଟଙ୍କା ଚିହ୍ନିଲା, ସେଇଟା କି ପୁରୁଷ ପୁଅ ଲେ ।”

ଅଳ୍ପ ଦିନ ତଳେ ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକଙ୍କ ସହଚ ନିଶାମଣିର ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ରଖିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯୁବକଟି ନଗଦ ଟଙ୍କା ୦୦୦-୦୦ ଦାଖ କରିବାରୁ ସ୍ୱୟଂ ନିଶାମଣି ପିତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି ଏ ବିବାହରେ ଅସମ୍ମତ ଜଣାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟକଲା । ତାର ନାଶ୍ୱତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକୃତି କରି ଯେଉଁ ଅର୍ଥ-ପିଣ୍ଡାତ ଧନଟାକୁ ସଫସ୍ତମେ ଦାଖ କରିବସେ, ସେ ତାକୁ ସ୍ୱାମୀ ରୂପେ ବରଣ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏ ବିଷୟ ବାସନ୍ତୀକୁ ଲେଖିଦେବାକୁ ସୁଉତ୍ରା ଦେଇ ନିଶାମଣିକୁ କହିଲେ । କାରଣ ସେ ଆଉ ପୁଂକାଳିଆ ନୁହନ୍ତି, ବାସନ୍ତୀ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ଧରଣର କରିନେଇଛୁ ।

ଏହି ସମୟରେ ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ, ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ ତାଙ୍କ କିଏ ଜଣେ ଜମିଦାରଙ୍କ ଉତ୍ତମ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଦେବବୋଉ ଧନ୍ୟଆର ସ୍ୱର ବାରି ପାରିଲେ । ଧନ୍ୟଆ ଆସି ଲଥକରି ଖାମିଦାଣୀଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ଖାମିଦାଣୀ ହସି ହସି ପଚାରିଲେ, “କରେ ପୋଡ଼ାମୁହାଁ, ଖାଲି ଫୁର୍ତ୍ତି କରି ଫେରିଲୁ, ନା ମୋ ବୋହୂର କିଛି ଖବର ଅଣିଛୁ ?”

ଧନ୍ୟଆ କରଯୋଡ଼ି କାକୁଡ଼ି କରି କହିଲା “କିଛି ପାଇଲି ନାହିଁ ସାନ୍ତାଣୀ, କଲିକତା ସହର ଗୋଟାକ ଧଉ ଧଉ କିଛି କନାସ କରି ହେଲା ନାହିଁ ?”

“ହଁ, ଚିଠିରେ ସେଇ କଥା ଲେଖିଥିଲୁ । ଆରେ ହଉ ହଉ । ସେଥିପାଇଁ ମୋର ଭାବନା ନାହିଁ । ହେଇ ଦେଖ, ତୁ ଖଣି ଆ ଖାଲି ଟଙ୍କା ଗ୍ରାହକର ଯାହା କରି ନ ପାରିଲୁ, ମୁଁ ଘରେ ବସି ତାହା କରିଛୁ ।” ଏହା କହି ସୁଉତ୍ରା ଦେଇ ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କ ଚିଠିଖଣି ଧରି ଧନ୍ୟାକୁ ଦେଖାଇଲେ ।

ଧନଆ ଉଷ୍ମ କୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଶୁଗଲା, “ସେ କ’ଣ ସାଆନ୍ତାଣୀ ?” ଦେବବୋଉ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, “ଆଉ କଣରେ, ବୋହୂ ମୋର ଏ ଚିଠିଖଣ୍ଡ ପଠାଇଛୁ ।”

ଧନଆ ଆନନ୍ଦ ଗର୍ଜନ ସ୍ବରରେ କହିଲା, “କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି ?”

“ବର୍ତ୍ତମାନରେ ।”

“ମୁଁ ତେବେ ଆଜି ଚାଲିଲି । ସାଆନ୍ତାଣୀ, ବାବୁ ସାଆନ୍ତେ କାହାନ୍ତି ?”

“ରହୁ ଖଣ୍ଡିଆ, କଥା କ’ଣ ନ ବୁଝି ଚାଲିଲି ! ଚିଠି ନ ପାଉଣୁ ବାବୁ ଏବେ କୁଆଡ଼େ ବୋହୂକୁ ଖୋଜିବାକୁ ଦଶଦିନ ହେଲା ଗଲେଣି । ତୁ ଯାଇ ଆଗେ ମୋ ବାବୁକୁ ଖୋଜି ଆଣ । ଚାଲି ପୁରୀର କେହି ସାଙ୍ଗରେ ନାହିଁ, କ’ଣ ଖାଉଛୁ ପିଇଛୁ କେଜାଣି ।”

ଧନଆ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ଏ ସାଆନ୍ତାଣୀ, ଆମେ ଗଣ୍ଡା ଗଣ୍ଡା ଚାଲି ଆସି ବାବୁକୁ କାହିଁକି ପଠାଇଦେଲେ—ଏଇ ଯୋଗେ ରୁଚୁରୁଣିଆ କଥା !”

ସାଆନ୍ତାଣୀ ଏଥର ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ କହିଲେ, “ତୁନି ହୁ, ସେଥିପାଇଁ ତୋ ମୁଣ୍ଡ ବଥାଇଛୁ କାହିଁକି ?” ଧନଆ ହଠାତ୍ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ଜାଣିପାରିଲା, ସେ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ଆଗରେ କଥା କହୁଛି । ସୁଭଦ୍ରା ଦେଇ କରୁଣା ପରେ ନିଶାମଣିକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି କହିଲେ, “ହଁ ଲେ ନିଶା, ଧନଆକୁ ଅଜିକାଲି କଲିକତା ପଠାଇ କି ଲାଭ । କଲିକତା ସହରରେ ସେ ଦେବକୁ ପାଇବ କୋଉଠୁ ? ପୁଣି ଆଗ ପରି ଖେଳିଆସିବ ସିନା । ଦେବ ତ ପୁଣି ଏହାର ପରି କିଛି ଝବର ନ ଜାଣିଲେ ଦଶ ପନ୍ଦର ଦିନରେ ଖେଳିଆସିବ । ନା, କଣ କହୁଛୁ ? ଖାଲି ଭାବନା ଏତିକି, ପିଲାଟା ଖାଇବ ପିଇବ କିପରି ।”

ନିଶାମଣି ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଜନମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ସ୍ବର ପରିଚୟ ପାଇ ଅଳ୍ପ ହସି କହିଲା, “ଖାଇବା ପିଇବାରେ ରୁମର ଏତେ ଭାବନା କ’ଣ ମ ବଡ଼ ମା ! ସେ କଣ ଏମିତି ଅନାଡ଼ି ହୋଇଛନ୍ତି ସେ, କଲିକତା ସହରରେ ହାତରେ ଟଙ୍କା ପଇସା ଥାଉ ଥାଉ ଉପାସ ରହୁବେ !”

ଶେଷରେ ଧନଆକୁ ହଠାତ୍ ପଠାଇବା ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେକରି ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କରୁଥିବା ପାଇଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ରଖାଗଲା ଏବଂ ସବିଶେଷ ସମ୍ଭାବ ସହ ବାସନ୍ତୀ ନିକଟକୁ ପହଞ୍ଚି ଲେଖାଗଲା ।

— ଚରଣ —

ପୁଣ୍ୟ ତାଳଗାଡ଼ି କଲିକତାରେ ସକାଳ ଆଠଟା ମଧ୍ୟରେ ଲାଗେ । ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଦେବବ୍ରତ ପଦବ୍ରଜରେ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବାର ସ୍ଥିର କଲ । ଟ୍ୟାକ୍ସି ଅବା ବାସରେ ଉଠି ଏହି ବିରାଟ ଜନସମାଗମକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଦ୍ରୁତ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ତାର ଇଚ୍ଛା ହେଲା ନାହିଁ । ଏହି ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ଆଜି ତାର ଆହ୍ୱାନ ଜନ୍ମିଲା । ଦୁଃଖତାପରେ ତାର ଚିତ୍ତଟି ମିଶ୍ରମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହି ପ୍ରବଳ ଜନସଂଘ ମଧ୍ୟରେ ତାର ଅନ୍ତରର ପୁରୁଷଟି ଯେପରି ସଜାଗ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଦେଖିଲା, ଏହି ଜନସଂଘରେ ହସ ଖୁସିରେ ଗଳ୍ପ କୌତୁକ କରି ସମସ୍ତେ ଚାଲିଅଛନ୍ତି; କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଧାରଣା ଜନ୍ମିଛି, ସେ ଏକାକୀ ନୁହେଁ, ତାହାର ପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଧରି ଚାଲିଅଛନ୍ତି । ତାହାର ପରି ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟରେ ଏ ଜନସଂଘ ମଧ୍ୟରେ କେତେ ଅନ୍ତର ବ୍ୟଥିତ, ରକ୍ତାକ୍ତ । ତଥାପି ହାସ୍ୟ ଆନନ୍ଦର ବିରାମ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଯେ, ସେ ଦୁଃଖ କେବଳ ଏକା ତାହାର ନୁହେଁ, ସେ ଏ ଜଗତ୍ ସଂସାରର, ଏ ବିପୁଳ ମାନବସମାଜର ସାଧାରଣ ଦୁଃଖ । ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ଏହି ଦୁଃଖର ସାଗର ମଧ୍ୟରୁ ଯେ ଅସଂଖ୍ୟ ଲହରୀର ଉଦ୍‌ଭାସିତ ପତନ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଘଟୁଛି, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଲହରୀର ଆଘାତ ତା ଅନ୍ତରରେ ବାଜୁଛି । ଏହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଲହରୀର ଆଘାତ ଅସଂଖ୍ୟ ଅନ୍ତରରେ ବାଜୁଛି । ଲୋକ ଦୁଃଖ ପାଏ, ସେ ଯେତେବେଳେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ନିଜକୁ ଏକକ କରି ଦେଖେ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଏହି ବିରାଟ ମାନବସମାଜର କ୍ଷୁଦ୍ରାଦି କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶ ରୂପେ ନିଜକୁ ଦେଖିପାରେ, ସେତେବେଳେ ନିଜର ଦୁଃଖ ଭୁଲି ଯାଇ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ଯେ ବିରାଟ ଦୁଃଖର ଗୁପ୍ତା ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରହିଅଛି, ସେହି ଭାବନାର ସମବେଦନାରେ ତା ଅନ୍ତର ତରଳିପଡ଼େ । ଦେବବ୍ରତର ଚକ୍ଷୁସମ୍ମୁଖରୁ ସ୍ୱାର୍ଥର ଏହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅପସାରିତ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ସେ ଆପଣାକୁ ବିଶ୍ୱମାନବ ସମାଜର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗରୂପେ ଅନୁଭବ କଲା । ଏ ପ୍ରବଳ ଜନସଂଘରୁ ପ୍ରତି ଲୋକକୁ ପୃଥକ୍ କରିଦେଲେ ପ୍ରତି ଅନ୍ତରରେ କି ମର୍ମଗୁହ ବ୍ୟଥା ଲୁଚିକାହିଁତ ରହିଅଛି, ତାହାର ପାଇଁ ଆଜି ଦେବବ୍ରତର ପ୍ରାଣ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଉଠିଲା । ନିଜ ଦୁଃଖରେ କାତର ହେବାକୁ ତାକୁ ଆଉ ଅବସର ମିଳିଲା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣପାତ କରି ବାସନ୍ତୀକୁ ଟେବୁଲ ନେବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ସେ ଭୁଲିଲା ନାହିଁ । ସେ ଗୋଟାଏ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ମନୁଷ୍ୟ, ପୁରୁଷକାରରେ ତାର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ସେ କ୍ଳାବ ନୁହେଁ ।

ଦେବବ୍ରତ ସ୍ଥିର କରିଥିଲା, ବାସନ୍ତୀର ସମ୍ପାଦକ ନ ପାଇ ସେ କାହାରିକ ପକ୍ଷ ଦେବ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ କାହାରି ପ୍ରତି ଅଭିମାନ କମ୍ପା କ୍ଷୋଭରେ ନୁହେଁ । ଏହାହିଁ ତାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା । କିନ୍ତୁ ତିନି ମାସ ଅଗତ ହୋଇ ଗଲାଣି । କଲିକତାରୁ ପାଟନା, ଗସ୍ତା, ଏଲ୍‌ହାବାଦ, ବେନାରସ ଆଦି ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଚାଲି ନିରନ୍ତର ହୋଇ ଦେବବ୍ରତ ପୁଣି

କଲିକତା ଫେରି ଆସିଅଛି । ବାଟ ଘାଟରେ ବୁଲି ଦେବବ୍ରତ ପ୍ରତି ଗୁହକୁ ଚାହିଁଥାଏ, ପ୍ରତି ଗାଡ଼ି ମଧ୍ୟକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ଭାବେ, ବାସନ୍ତୀ କେଉଁଠାରେ ଚାହିଁ ଦେଇ ତାର ମଳିନ ମୁଖଟି ଲୁଚାଇ ଦେବ ପରା ! ଯେତେବେଳେ ଡାର ବେଗରେ ଧାଇଁଥାଏ, ସେ ବାହାରକୁ ଚାହିଁ ଭାବେ, ବାସନ୍ତୀ ଅବା ଏହି ଶ୍ୟାମଳ ଶଯ୍ୟାକ୍ଷେପ ମଧ୍ୟରେ, ଏହି ପାହାଡ଼ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଏକାକିନୀ ଠିଆ ହୋଇ ଗାଡ଼ିରେ ତାର ପରିଚିତର ସନ୍ତାନ କହୁଥିବ । ଆଉ ତାର ଉଦ୍‌ବେଗ ଜନ୍ମେ, ଯେବେ ସେ ତାର ଅନ୍ତରର କୋମଳତମ ପ୍ରଦେଶର ସେହି ଏକମାତ୍ର ମଧୁର ମୁଖଟି ଦେଖି ପାରନ୍ତା, ତେବେ ଏକ ଲଳିତରେ ତଳନ୍ତା ଗାଡ଼ି ମଧ୍ୟରୁ ବୁତଳରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ପରକ୍ଷରେ ମୃତ୍ୟୁ ହସି ଭାବେ, ମୁଁ କ'ଣ ପାତଳ ହୋଇଯିବି ?

ଦେବବ୍ରତ ଯେତେବେଳେ ସୁରୁଷ ହେଉ, ବାସନ୍ତୀର ପ୍ରଭାବ ତାକୁ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଏତେଦୂର ଅଭିଭୂତ କରିଦେଏ ଯେ, ସ୍ୱୀକାରୋଚ୍ଚ ଶୋକାଶ୍ରୁ ସମ୍ବରଣ କରିବା ଲାଗି ତାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ପାଇବାକୁ ହୁଏ । ତାର ପ୍ରତି ଦୈନନ୍ଦିନ କର୍ମକୁ ବାସନ୍ତୀ ଏତେଦୂର ସମାଛନ୍ନ କରି ରଖିଥିଲା ଯେ, ସେ ଯୋଉଁଠାରେ ନାହିଁ, ସେଠାରେ ସଂସାର, ସମାଜ ଆଦି କିଛି ନାହିଁ ବୋଲି ଦେବବ୍ରତର କେତେଥର ଦୁଃଖତା ଆସେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୟ ସହକାରେ ସେ ସକଳ ବଦଳ କରି ବାସନ୍ତୀର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ମନ ପ୍ରାଣ ଡାଳି ଦେଇଥାଏ ।

ନାନା ସ୍ଥାନ ବୁଲି ହୁତାଶ ହୋଇ ଶେଷରେ ସୁଖି କଲିକତା ଫେରି ଆସି ଦେବବ୍ରତ କ'ଣ କରିବ କିଛି ସ୍ଥିର କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ତାର ଦେହ ମନ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ତାର ପ୍ରକାଶ ଶରୀରଟା ମ୍ୟାଲେରିଆଗ୍ରସ୍ତ ରୋଗୀ ପରି କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । କେଲୁରୁ ବାହାରବା ଲୋକ ପରି ତାର ଘାସ କେଶଗୁଡ଼ି ଓ ଶୁଣ୍ଠି ମଧ୍ୟରୁ ଲୋକଟିକୁ ସହଜରେ ଚିହ୍ନିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ପାଦରେ ଯୋତା ନାହିଁ । “ଉତ୍କଳ-ନିବାସ”ର ଗୋଟିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ବସି ସେ ବାସନ୍ତୀର ବିବାହ ପୁରର ଚଠି କେତେଶଶ୍ଚ ଧରି ମୁଖସ୍ଥ କଲପରି କେତେଥର ପଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି । ବାହାରେ ଟଣ୍ ଟଣ୍ କରି ଟାମ ଚାଲୁଛି । ଟ୍ୟାକ୍ସି, ବାସ୍, ଗାଡ଼ି, ଘୋଡ଼ା, ସେଁ । ସେଁ । ଶବ୍ଦରେ ଅଶନିଭାସୀ ହୋଇ ଇତସ୍ତତଃ କୁଟିଛି । ଦେବବ୍ରତର କୌଣସି ଦିଗକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଥାଏ । ସେ ନିବିଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ ଚଠି କେତେଶଶ୍ଚ ବାରମ୍ବାର ପଢ଼େ । ନିକଟରେ ଖଟ ଉପରେ ଖଣ୍ଡିଏ କେବଳ ଚାନ୍ଦର ପଡ଼ିଛି । ଶେଯ, ତଳଆ କିଛି ନାହିଁ ।

କେତେକ ସମୟ ପରେ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ କଣ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିପାରି ଦେବବ୍ରତ ଫେରି ଚାହିଁଲା । ଦେଖିଲା ଗୋଟାଏ ଲୋକ କାନ୍ଥକୁ ଆଘାତ କରି ବସିଛି ଏବଂ ଦୁଇ ଆଶ୍ରୁ ମଧ୍ୟରେ ମୁହଁ ଗୁଞ୍ଜି କଇଁ କଇଁ ହୋଇ କାନ୍ଦୁଛି, ପାଖରେ ବୁଲୁନାଟିଏ ରହୁଛି ।

ଦେବବ୍ରତ ପଚାରିଲା, “କିଏ ?” ଲୋକଟା ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁଲା ନାହିଁ, କି ଉତ୍ତର ଦେଲା ନାହିଁ; କେବଳ ଅଧିକ ଉଦ୍‌ବେଗରେ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦେବବ୍ରତ ଉଠିଯାଇ ଲୋକଟାର ମୁହଁ ଟେକି ଧରିଲା—ଏ କଣ ? ଧନଆ ଚାକରଟା ! ଦେବବ୍ରତର ନାନା ଆଶଙ୍କା ଜନ୍ମିଲା । ସେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଚାରିଲା, “କରେ ଧନଆ, ତୁ କେତେବେଳେ ଆସି ଏଠାରେ ଏପରି କାନ୍ଦୁଛୁ କାହିଁକି ? ବୋଉ ଭଲରେ ଅଛନ୍ତି ନା ରେ ? ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଖବର କ’ଣ ମିଳିଛି କି ରେ ?”

ଧନଆଟାର କାନ୍ଦି ଉଦ୍‌ବେଗରେ ପାଟିକି ପାଟି ବାଜୁଛି । ଆଖି ଦୁଇଟାରୁ ମେଘ ବର୍ଷିଲା ପରି ପାଣି ଗଳୁଛି । ସେ କଥା କହୁ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଦେବବ୍ରତ ଅତି କଷ୍ଟରେ ଡାହାଣ ଚାହିଁଲା, ସମସ୍ତେ ଭଲରେ ଅଛନ୍ତି । ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଭଲ ଖବର ମିଳିଛି । ତାର ଆଉ ଚାହିଁବାକୁ ବାକି ରହିଲା ନାହିଁ ଯେ, ତାର ଏହି ବଛଣା, ଏହି ଯୋତାବନ୍ଧନ ପାଦ ଦୁଇଟା, ଏହି କେଶ ଦାଢ଼ିସମେତ ଚେହେରାଟାହିଁ ତାର ଏକାନ୍ତ ଅନୁଗତ ଏହି ଭୃତ୍ୟଟିର ପ୍ରାଣରେ ଆଦାତ କରିଛି । କାରଣ ଧନଆ ଦେଖିଛି, ଦେବବ୍ରତ କି ବଛଣାରେ ଶୁଏ । ବଛଣା ଗୁଡ଼ର ଉପରେ କାହିଁ ଟିକିଏ ମଇଳା ହେବାର ଦେଖାଗଲେ ଧୋବାଘରେ ଦେଇ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ କେତେ ଗାଳି ଶୁଣିଛି । ଜାମା ଲୁଣ୍ଠୀରୁ କାହିଁ କେଉଁଠି ଟିକିଏ ଇସ୍‌ସି ଭାଙ୍ଗିଗଲେ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାକୁ ଆଉ ଥରେ ଇସ୍‌ସି କରାଇ ନ ଆଣିଲେ ରକ୍ଷା ନାହିଁ । କୋଡ଼ିଏ ପଚାଶ ଟଙ୍କିଆ ଯୋତା କଣ ଯାଇ ଗୋଡ଼କୁ ନ ହେଲେ ସେ ଦୁଣି ଦିନେ ଅମଳ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରାଯାଉଥିଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ଧନଆ ପିଠିରେ ହାତ ରଖି କହିଲା, “ସା, ସା, ସେ କଲପାଣିରେ ମୁହଁ ହାତ ଧୋଇ ଆ ।” ଧନଆ ଉଠିଲା ନାହିଁ । ବାବୁଙ୍କର ଏହି ସ୍ନେହାଦ୍ରୁଷ୍ଟରେ ତାର ଲୋଚକଧାର ଦ୍ଵିଗୁଣିତ ହୋଇ ବହୁବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାର ବେଶି ଉଚ୍ଛ୍ଵାସ ଉଠୁଥାଏ, ଯେତେବେଳେ ସେ ଶୁଭୁଥାଏ, ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ ଏ ଚେହେରା ଦେଖିଲେ କଣ କହିବେ ! ଏ ବଛଣା, ଏ ମୁହଁ, ଏ ପାଦ !

ବହୁଦିନ ଧରି ସ୍ନାନାହାରରେ ଅନୁସୂୟ ଯେ ଏହାର ମୂଳ କାରଣ, ଏହା ଚାହିଁବାକୁ ତାର ଆଉ ବାକୀ ରହିଲା ନାହିଁ । ନିଜର ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ ବହୁବାର ତାକୁ ଦେହର ଦୈନନ୍ଦିନ ଦାସଗୁଡ଼ାକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ହୋଇଛି । କାରଣ ବାସନ୍ତୀକୁ ଲଭିବାର ଆଶା ଓ ଭବନା ହିଁ ତାର ମନପ୍ରାଣକୁ ଅଧିକାର କରି ବସିଥିଲା । ଧନଆଠାରୁ ପ୍ରଥମେ ବାସନ୍ତୀର ଖବର ଯେତେବେଳେ ସେ ଶୁଣିପାରିଲା, ସେତେବେଳେ ଦୁଃଖ ଓ ଆନନ୍ଦରେ ତାର ଅନ୍ତର ଯେପରି ଅନ୍ତୋଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ତାହା କେବଳ ସେହି ଜାଣେ ! ଅନୁସୂୟ-ନିଜିତ ଶରୀରର ଦୁର୍ବଳତା ଉପରେ ବାସନ୍ତୀକୁ ନିଜଟିରେ ଲାଜକରିବା ଆଶା ଉଦ୍‌ବେଗରେ ତାର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ବାବୁଙ୍କ ଶୁଣୁଣା ପାଇଁ ଧନ୍ୟା ଚାକର ଯେପରି ଚାଲିଛି । ଲୋକ ହୋଇଗଲା—
ତାକୁ ଭାବିବା, ଔଷଧ ଆଣିବା, ପଥ ଚାହିଦା ଆଦି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଧନ୍ୟା ! ସେହି
ଜୁର ଦେହରେ ତାକୁ ପରାମର୍ଶ ଅବହେଳା କରି ବାସନ୍ତୀକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଦେବ-
ବ୍ରତର ମନ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇଉଠିଲା । ଧନ୍ୟାର ବହୁ କାକୁଡି ମିନତିରେ ଏବଂ ନିଜ ଶରୀରର
ଦୁଃଖତା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେ ବହୁତ ସଫଳ ସହକାରେ ପୁଣି ହେବାପାଇଁ “ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ-ନିବାସ”
ରେ ଅପେକ୍ଷା କଲା ।

ଦୁଇଦିନ ପରେ ଦେବବ୍ରତ ଆଜି ଟିକିଏ ସୁସ୍ଥ ଅଛି, ଦେହରେ ଜୁର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ
ଦୁଃଖତା ପୁଣ୍ୟାପେକ୍ଷା ଦୁଇଗୁଣ ବଢ଼ିଯାଇଛି । ଯାହା ହେଉ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନୁହେଁ, ଆଜି
ନିଶ୍ଚୟ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଯାହା କରିବାକୁ ହେବ, ତାର ଜୀବନର ପ୍ରିୟତମା ବାସନ୍ତୀକୁ ଲାଭ
କରିବା ପାଇଁ ! ଧନ୍ୟା ଚାକର ଗୋଟାଏ କ’ଣ ସୁଟୁଳି ଫିଟାଉଥିବାର ଦେଖିପାର ଦେବ-
ବ୍ରତ ଦୁଃଖ କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲା, “ସେ କ’ଣରେ ?”

ଧନ୍ୟା ସୁଟୁଳି ଫିଟାଉ ଫିଟାଉ ଉତ୍ତର କଲା, “ମା ସାଆନ୍ତାଣୀ ନାଉ କଣାରୁ
ବଞ୍ଚି, ଆଉ ଆଗରୁ ଦେଇଥିଲେ ।” ଦେବବ୍ରତର ଦୁଇ ଚକ୍ଷୁ ସଜଳ ହୋଇଉଠିଲା ।
ତାର ଏହି ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀକୁ ସେ ଗୃହରୁ ଆସିବା ଦିନରୁ ନିଜ ସମ୍ବାଦ ଜଣାଇ ନାହିଁ ।
ଦେବବ୍ରତ ଅଭିମାନକରି ନୀରବ ରହିଛି, ଏ କଥା ସେ କଦାପି ମନରେ ଆଣିବେ ନାହିଁ ।
ତଥାପି ଏତେ ଦିନ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ନ ପାଇ ନିଶ୍ଚୟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବେ ।
ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଜନନୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ନିଜର ସମ୍ବାଦ ଜଣାଇ ଖଣ୍ଡିଏ ପକ୍ଷ ଲେଖିଦେଲା,
ରମେଶ ନିକଟକୁ ପକ୍ଷ ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଲା ନାହିଁ ।

ବାବୁଙ୍କର ଦୁଃଖତା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଆଉ ଦୁଇ ଦିନ ରହି ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଯାହା କରିବା ପାଇଁ
ଧନ୍ୟା ଅନୁନୟ କଲା; କିନ୍ତୁ ତାହା ମଞ୍ଜୁର କରାଗଲା ନାହିଁ । ଯାହାର ସମସ୍ତ ଅଭ୍ୟାସ
କରାଗଲା । ଦେବବ୍ରତର ହଠାତ୍ ମନେପଡ଼ିଲା, ବର୍ଦ୍ଧମାନରେ ବାସନ୍ତୀ କେଉଁ ଠିକଣାରେ
ଅଛି ସେ ଜାଣେ ନାହିଁ । ବାସନ୍ତୀକୁ ଲଭିବାର ଆନନ୍ଦରେ ତା ମନ ଏତେଦୂର ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ
ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ଯେ, ଏ ସବୁରେ ତାର ନଜର ପଡ଼ିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିନୋଦବିହାରୀଙ୍କ
ପକ୍ଷଖଣ୍ଡି ଯେତେବେଳେ ସେ ଖୋଜିଲା, ଆଉ ତାହା ପାଇଲା ନାହିଁ । ଧନ୍ୟା ବାବୁଙ୍କୁ
ଏପରି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କିଛି ଖୋଜୁଥିବାର ଦେଖି ପଚାରିଲା, “ଆଜ୍ଞା, କ’ଣ
ଖୋଜୁଛନ୍ତି ?”

ଦେବବ୍ରତ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା “ଆରେ, ବୋହୂ ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ଘରର ଥିଲା
ସେ ଯେଉଁ ଚିଠି ଖଣ୍ଡରେ, ସେ କାହିଁ ?”

“ଆପଣଙ୍କୁ ତ ଦେଇଛି ।” କହି ବାବୁଙ୍କୁ ଖୋଜିବାକୁ ନ ଦେଇ ନିଜେ ବ୍ୟାଗ,
କୁଣ୍ଡା ପକେଟ ଆଦି ଦରଖିବାକୁ ବସିଲା । କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷଖଣ୍ଡି ମିଳିଲା ନାହିଁ ।

ଦେବବ୍ରତ ହୃତାଶ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଚଠାଣ୍ଡି କିଏ ଲେଖିଥିଲେ ତୁ ତାଙ୍କ ନାମ ଜାଣୁ?”

“ଆଜ୍ଞା ନା, ସେ ଜଣେ ଡାକ୍ତର, ଏତିକି ଜାଣେ ।”

“କେଉଁ ବଜାର କି ଗଳିରେ ତାଙ୍କ ଘର କିଛି ତୋର ମନେଅଛି?”

“ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା !”

ଦେବବ୍ରତର ବଡ଼ ରାଗ ହେଲା, ଧନିଆ କାହିଁକି ସେ ପତ୍ନୀ ତାଠାରୁ ନେଇ ପୁରୀ-
ଧାରେ ନ ରଖିଲା । କିନ୍ତୁ ପରକ୍ଷରେ ତାର ଏପରି ନିଷେଧିତା ଲାଗି ସେ ଲଜ୍ଜିତ
ହେଲା । ଯାହାହେଉ ବର ମାନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ବାସନ୍ତୀର ସନ୍ତାନ ନେବା ବେଶୀ କଷ୍ଟକର
ହେବ ନାହିଁ ମନେକରି ଯିବାର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ଦେବବ୍ରତ ଧନିଆକୁ
ଆଦେଶ ଦେଲା ।

ଦୁର୍ଗଳ ଶରୀରରେ ଦେବବ୍ରତର ଏ ଯାତ୍ରା ସହ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ । ବର ମାନରେ
ଗାଡ଼ି ନ ପହଞ୍ଚିଲା ସେ ପୁଣି ଲୁଚାଲୁ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଧନିଆର ବୁଦ୍ଧି ହଜିଗଲା ।
ଏତେବେଳେ ସେ କ’ଣ କରିବ ! ବାବୁ ଏକାବେଳେକେ ଅଚେତନ । ସ୍ତେଷନରେ
ଓହ୍ଲାଇ ଧନିଆ ଭାବିଲା, ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ବାବୁକୁ ନେଇ ସେ ବହୁସାଧାରଣଙ୍କ
ଠିକଣା କେଉଁଠାରେ ଖୋଜିବ ? ଆଉ କିଛି ନ ଭାବି ଖଣ୍ଡେ ଗାଡ଼ି ଡାକି
ବାବୁକୁ ବସାଇ ଗାଡ଼ିବାଲାକୁ ବଡ଼ ଡାକ୍ତରଖାନାକୁ ନେବାପାଇଁ ହୁକୁମ ଦେଲା ।

ଦେବବ୍ରତ ଯେତେବେଳେ ଚକ୍ଷୁ ଫିଟାଇ ଚାହିଁଲା, ସେତେବେଳେ ସେ
କେଉଁଠାରେ ଚାହିଁପାରିଲା ନାହିଁ । ଧନିଆକୁ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁବାରୁ ସେ ଉତ୍ତର
କଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଏ ଡାକ୍ତରଖାନା । ହୁଏତ ପୁଅ ହେଲେ ବହୁସାଧାରଣଙ୍କ ଖବର
ଚାହିଁ ଆସିବ ।” ବାସନ୍ତୀ କଥା ମନେ ପଡ଼ିବାରୁ ଦେବବ୍ରତ ଦରଜା ବାହାରକୁ ଦୃଷ୍ଟି
ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଆକାଶ ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ, ଝୁପ୍ ଝୁପ୍ ବୃଷ୍ଟି ପଡ଼ୁଛି । ସନ୍ଧ୍ୟାବାଳାର
ପଦରଞ୍ଜିତ ଅଳକା ରାଗ, ଦିଗ୍‌ବଧୂର ମାଳ ଚକଣ କଢ଼ଳରେଖା ଆଜି ଯେପରି କିଏ
ଏକ ଚୁମ୍ବନରେ ଶୋଷଣ କରି ଦେଇ ସବୁ ଫାପ୍‌ସା କରି ଦେଇଛି । ଦେବବ୍ରତ
ଉଦାସ ପ୍ରାଣରେ ଭାବୁଛି—ବାସନ୍ତୀ ! ହାୟ ! ବାସନ୍ତୀ !

ଏହି ସମୟରେ ଡାକ୍ତରବାବୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦେବବ୍ରତ ଦେଖିଲା, ଡାକ୍ତର
ବାବୁ ଡେହେରାରେ ଯେପରି ପୁଣି, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ମିଷ୍ଟାନ୍ନାପୀ; କିନ୍ତୁ ଧନିଆକୁ ଏହି
ଡାକ୍ତର ବାବୁଟି ବଡ଼ ଅଜୁତ ମନେ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରଥମରୁ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଫେରି
ଯେତେବେଳେ ଏହି ଡାକ୍ତର ବାବୁଟି ସଙ୍ଗରେ ଦେଖାକଲା, ସେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତର

ନାମ ଧାମ ଶୁଣି ଡାକର ବାବୁଟି ଏପରି ଚକିତ ଓ ବ୍ୟସ୍ତସମସ୍ତ ହେଲା ପରି କାହିଁକି ବୋଧ ହେଲେ, ଧନିଆ ଡାହାଣ ବୁଝି ପାରିଲା ନାହିଁ । ତା ପରେ ଆଜି ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ପ୍ରତି ଦିଗ୍‌ଗୋଳରେ ଅରେ ଅରେ ସେ ଆସି ଏତେଦୂର ଯନ୍ତ୍ର ନେବାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ସେ ଖୋଜି ପାଇଲା ନାହିଁ । ଡାକରବାବୁଟି ଖାଣ୍ଟି ବଙ୍ଗଳାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି । ଧନିଆ ମଧ୍ୟ ବାଲେଶ୍ଵରରେ ଥାଇ ଏବଂ ଦେବବ୍ରତ ସଙ୍ଗରେ ନାନା ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି ବଙ୍ଗଳା କହୁବାରେ ବେଶ୍ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଗଲାଣି ।

ଦେବବ୍ରତଠାରେ ନ୍ୟୁମୋନିଆର ସଞ୍ଚାର ଦେଖି ଡାକର ବାବୁ ବିଧିମତେ ଚିକିତ୍ସାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ଦିନଦିନ ପରେ ଦେବବ୍ରତର ଅବସ୍ଥା ଆଉ ଟିକିଏ ଭଲ ଦିଗକୁ ଆସିବୁ । ଦିନଦିନ ହେଲା ଧନିଆ ଗୁଳ୍ମର ଆହାର ନିତ୍ରା ଭୁଲି ବାବୁଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିଛୁ ଏବଂ ଦିନଦିନ ପରେ ଦେବବ୍ରତର ଆଜି ଗାଢ଼ ନିତ୍ରା ହୋଇଛି । ବାବୁଙ୍କ ପଦରେ ହସ୍ତ ସଞ୍ଚାଳନ କରୁ କରୁ ଧନିଆ ବାହାରେ ଦୁଇ ଜଣଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଶୁଣିପାରିଲା । ତା କାନରେ ଦୁଇଟା ଗୋଟାଏ ଓଡ଼ିଆ କଥା ବାଜିଲା । ବହୁଦିନ ପରେ ଏ ସୁଦୂର ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ମୁଖରୁ ନିଜର ମାତୃଭାଷା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇ ସେ କୌତୂହଳ-ନିବୃତ୍ତି ଲାଗି ଧୀର ପଦକ୍ଷେପରେ ରୋଗୀର କକ୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କବାଟ ବାହାରକୁ ଚାଲିଲା । ଦେଖି ଅବାକ୍ ହେଲା ସେ, ସେହି ଡାକର ବାବୁଟି ଗୋଟିଏ ଲୋକ ସଙ୍ଗରେ ରୁନି ରୁନି କ'ଣ କଥା କହୁଛନ୍ତି । ଧନିଆ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଯାଇଁ ଡାକର ବାବୁଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ି ବହୁଳ ଭାବରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଆପଣଙ୍କ ଘରେ ଆମ ବୋହୂସାମ୍ରାଣୀ ଅଛନ୍ତି, ନିଶ୍ଚୟ ଅଛନ୍ତି ।” ଡାକର ବାବୁଙ୍କ ଭାବଗତରୁ ଧନିଆ ଯାହା ସନ୍ଦେହ କରିଥିଲା, ତାଙ୍କ ମୁଖରୁ କଥା ଓଡ଼ିଆ କଥା ଶୁଣି ତାର ସେ ଧାରଣା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ଡାକର ବାବୁ ତାକୁ ଚୁପ୍ କରାଇ ସବୁ କଥା ବୁଝାଇ କହିଲେ । ତାର ବୋହୂସାମ୍ରାଣୀ ତାଙ୍କର ଘରେ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଭଲରେ ଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଦେବବ୍ରତ ବାବୁଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଉଦ୍‌ଭେଜନମୂଳକ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣାଇବା ନିରାପଦ ନୁହେଁ । ସେହି କାରଣରୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଗୃହକୁ ନ ନେଇ ଡାକରବାବୁଙ୍କ ଘରରେ ରଖାଇବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଧନିଆକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମ ପାଳିବାକୁ ହେବ, ଡାକରବାବୁଙ୍କ ବିନା ପରାମର୍ଶରେ ସେ ଏ ସମ୍ବାଦ ବାବୁଙ୍କୁ କହିବ ନାହିଁ । ଧନିଆ ବିନୀତ ଭାବରେ ନିଜର ସମ୍ମତ ଜଣାଇଲା, କିନ୍ତୁ ତା ଗୁଡ଼ି ଫୁଲି ଉଠୁଥାଏ, କଥାଟା କମିତି ବାବୁଙ୍କୁ କହିଦିଅନ୍ତା ।

ଧନିଆ ସେତିକିରେ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ରହିବାର ପାତ୍ର ନୁହେଁ । ଡାକର ବାବୁଙ୍କଠାରୁ ବୋହୂସାମ୍ରାଣୀଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମ୍ବାଦ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ବୁଝିଲା । ସେତେବେଳେ ଶୁଣିଲା, ମାସ ଦୁଇ ହେଲା ତାର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରେଟ ସାଆନ୍ତ ଜାତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଧନିଆର ଗୋଡ଼ ଆଉ ତଳେ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଗ୍ରେଟ ସାଆନ୍ତକୁ ଅରେ ଦେଖି ଆସିବା ପାଇଁ ସେ

ତାଙ୍କର ବାବୁଜୀଠାରେ ବହୁତ ଅଳ୍ପ କଲ । ଦେବବ୍ରତର ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଧନିଆଁ ତାକୁ ଗୁଡ଼ି ମୁହଁରେ କାନ୍ଦି ଯିବା ଅନୁଚିତ ଏବଂ ତାର ବୋହୂ, ସାନୁଜୀ ଓ ଗ୍ରେଟ ସାଥୀକୁ ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଆସିବେ ବୋଲି ବିନୋଦବିହାରୀ ଧନିଆଁକୁ ପ୍ରବୋଧ ଦେଲେ ।

ଶରତର ସନ୍ଧ୍ୟାସ୍ନାନ ପ୍ରକୃତି ପରି ବାସନ୍ତୀର ଜନନୀ-ମୂର୍ତ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଗନ୍ଧ କମଳାୟ ହୋଇ ଉଠେ । ତାର ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ର ଦିଗ୍‌ଗନ୍ତ ଶିଶୁପତ୍ନୀନଟି ଉପରେ ନିବିଷ୍ଟ ଭାବରେ ପଡ଼େ । ଦୁଇ ମାସ ହେଲା ଶିଶୁଟି ବାସନ୍ତୀର ଗର୍ଭରୁ ପଡ଼ି ତାର କୋମଳ ହୋତର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛି । ଏ ଦୁଇ ମାସର ଶିଶୁଟିକୁ ଗୁଡ଼ି କେତେଥର ତାର ଚକ୍ଷୁ ଦିଗ୍‌ଗନ୍ତ ଲୋଚକପୁଷ୍ପ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ଅଗତର ଅନ୍ୟ ସକଳ ଦୁଃଖ ପରି ସେ ଲୋଚକ ସେ ନିଜ କାନିରେ ପୋଛି ଦେଇଛି । ଦେବବ୍ରତକୁ ଗୁଡ଼ି ଆସିବା ଦିନୁ ତା ପ୍ରତି ସମସ୍ତ ଫସାରରୁ ପ୍ରାଣଶୋଳା ହାସ୍ୟ ଆନନ୍ଦ ଯେପରି କିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପୋଛି ନେଇଛି । ବସନ୍ତକୁମାରୀର ସହସ୍ର ଅନୁରୋଧ ସତ୍ତ୍ୱେ ଦେବବ୍ରତକୁ ନ ଦେଖିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ପୁଣି କୌଣସି ନାମ ରଖି ନାହିଁ । ସେ ଦିନ ଶିଶୁଟିର ସଂଜାତରେ ତୈଳ ମର୍ଦ୍ଦନ କରି ବାସନ୍ତୀ ତାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋତ୍ସବ ଦେଉଥିଲା, ବସନ୍ତକୁମାରୀ ତରତର ହୋଇ ଆସି କହିଲା, “ଶୁଣିଲଣି ଗୋ ‘ଆ’, ଆମ ଦେଶରୁ ଦୁଇଜଣ କିଏ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକ ତାଙ୍କର ଖାନାକୁ ଆସିଛନ୍ତି !”

ବାସନ୍ତୀ ଶିଶୁ ଅଙ୍ଗରୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ପଚାରିଲା, “କିଏ ମ ସେ ?”

ବସନ୍ତକୁମାରୀ ମୁହଁ ମୁହଁ ହସି କହିଲା, “କେଜାଣି ମ, କିଏ ଜଣେ ଦାଢ଼ିଆ ବାବୁ, ସାଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ଗୁରୁ ।” ବାସନ୍ତୀ ଆଉ କିଛି ପଚାରିବା ଆବଶ୍ୟକ ମନେ ନ କରି “ହଁ, କିଏ ହୋଇଥିବେ” କହି ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନ ଦେଲା । ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଦଉଡ଼ି ଯାଇ ବାସନ୍ତୀକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି କହି ପକାଇଲା, “ସେଇ ଗୋ ସେଇ ! ରୁମକୁ ପରା ଆମ ପାଖରୁ କାଢ଼ି ନେବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି !”

ବାସନ୍ତୀ ଦେହରେ ବିଜୁଳି ଖେଳିଗଲା । ସେ ଅବାକ୍ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ସେଇ କିଏ ମ ?” ବସନ୍ତକୁମାରୀ ହସି ହସି କହିଲା, “ସେଇ ତ, ଆଉ ‘କିଏ ମ’, କ’ଣ ?”

ବାସନ୍ତୀର ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେଲା, ‘ଦାଢ଼ିଆ ବାବୁ’ ‘ତାଙ୍କର ଖାନାରେ’ ପ୍ରଭୃତି କଥା କେତେଟା ଶୁଣି ସେ ଟିକିଏ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ସାଃ, ରୁମେ କ’ଣ ସବୁ କଥାରେ ଏମିତିକା ଥଟ୍ଟା କରିବ, ‘ଆ’ ?”

ବସନ୍ତ ଏଥର ଶିଶୁର ସରଳତା ସହ ନିଶ୍ଚର କଲ, “ମୋ ରାଣ ‘ଆ’, ତୁମକୁ ଏ କଥାରେ ଥଟ୍କା କରନ୍ତି ? ହେଉ ପରା ରାମା ଶୁକର ତୁମ ଭାଇଙ୍କ ପାଖରୁ ସବୁ କଥା ଶୁଣି ଆସି କହୁଛୁ । ସେ ପରା କୁଆଡ଼େ ତମ ଦିନ ନେଇ ଆସିଛନ୍ତି ଗୋ ‘ଆ’, ଏ ଆମକୁ ସେ କଥା ଲୁଚାଇ ରଖିଛନ୍ତି । ମତେ ବି ଆଗରୁ କହିଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ଡକଡ଼ାଟାଏ, ତୁମକୁ ସେଇକ୍ଷଣି ସବୁ କହି ପକାଇଥାନ୍ତି । ହଁ, ତହୁଁ କ’ଣ ଖରାପ ହୋଇଥିଲା, ଏବେ ଟିକିଏ ଭଲ ଅଛନ୍ତି ।”

ବାସନ୍ତୀର ଦେହ ମନ କ’ଣ ହୋଇଗଲା । ଦେବବ୍ରତ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଏହି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ତମିଦିନ ଆସି ରହିଲଣି, ନେତ୍ରା ଶୁଣୁଣା କିଏ କରୁଛୁ କେଜାଣି ! ନେତ୍ର ଏତେଦୂର ହଜିଗଲେ ସେ, ଏ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ନିକଟରେ ଥାଇ ତାକୁ ଦେଖିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ବାସନ୍ତୀର ବ୍ୟଗ୍ରତା ଦେଖି ବସନ୍ତକିମ୍ବାସ କହିଲା, “ନେତ୍ର ବାବୁ ଆଜି ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଭଲ ହୋଇ ଏବେ ନିଶ୍ଚିତ । ନେତ୍ରମାକୁ ଯିବ, ‘ଆ’ ” ବାସନ୍ତୀ ଶିଶୁକୁ ଭୁଲିଯାଇ ଧଡ଼ପଡ଼ ଉଠି ବସନ୍ତର ଗ୍ରେଟ ଭଉଣୀଟି ପରି ଉଦ୍ଧର କଲା, “ହଁ, ଭଲ ।” ବସନ୍ତ ଅବାକ୍ ହୋଇ କହିଲା, “ଏ କ’ଣ ମ, ମିଳିଟାକୁ ଏମିତି ଖରାରେ ପକାଇ ଦେଇ ଯିବ ?” ବାସନ୍ତୀ କହୁ ଶୁଣିପାରିଲା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଦେଖି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅଳ୍ପବୟସ୍କା ବାଳିକାଟି ପରି କେବଳ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ ନେଇ ପୁନଃବୁଝି କରି କହିଲା, “ହଁ, ଭଲ ।”

ବସନ୍ତକିମ୍ବାସ ଠୋ ଠୋ ହସିଉଠି କହିଲା, “ଏ କୁଆଡ଼େ ଅଭିମାନ କଥା ମ. ତ ମାସର ଛୁଆଟାକୁ ଖରାରେ ପକାଇଦେଇ ଯିବ ! ତୁମକୁ କିଏ ଲୋକଙ୍କ ଲଗାଇ ଦେଲଣି କି ଗୋ, ‘ଆ’ । ଲୁଗାପଟା ନ ପିନ୍ଧି ଏମିତି ବାହାରକୁ ଯିବ ?”

ବାସନ୍ତୀ ସେମିତି ବାହାରକୁ ଗଲା । କେବଳ ଶିଶୁଟିକୁ ଫର୍ଷ୍ଟ ଧାଇଁ ଛାତରେ ଦେଇ ସ୍ନାନ କରାଇ ଦେବାକୁ କହିଗଲା । ବସନ୍ତକିମ୍ବାସକୁ ମଧ୍ୟ ଅବତ୍ୟା ସେହି ବେଶରେ ବାହାରକୁ ଦେଲା । ଦେବବ୍ରତର ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଦ୍ରା ଗଞ୍ଜି ନାହିଁ । ଧନିଆ ଚାଉଳ ବସି ପାଦ ଆଉଁସୁଛି । ବିନୋଦ ବାବୁ ନିଜ ଗାଡ଼ିକୁ ଡାକ୍ତରଖାନା ଅଭିମୁଖରେ ଆସୁଥିବାର ଦେଖି ଗାଡ଼ିକୁ ବାଟରେ ଭେଟିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଥମେ ଦେବବ୍ରତ ଶୋଇଛି କି ନା ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ; କାରଣ ଶୋଇବା ସମୟ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ବାସନ୍ତୀର ଉପସ୍ଥିତି ରୋଗୀ ପକ୍ଷରେ ସେ ନିରାପଦ ନୁହେଁ, ତାହା ସେ ଭଲରୂପେ ଜାଣିଥିଲେ ।

ବିନୋଦବ୍ରତାଙ୍କ ରୋଗୀକକ୍ଷରୁ ବାହାର ସେତେବେଳେ ହାତ ଠାରି ଡାକିଲେ, ତେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ବସନ୍ତ ଓ ପରେ ବାସନ୍ତୀ ଗାଡ଼ି ମଧ୍ୟରୁ ବାହାର ଆସିଲେ । ଧୀର ପଦକ୍ଷେପରେ ଦୁଇ ସଖୀ କକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ବସନ୍ତ ଶାନ୍ତଭାବରେ ଶାୟିତ

ଏହି ପ୍ରକାଶକାୟ ପୁରୁଷଟିକୁ ପ୍ରଥମେ ଦେଖି ପାରିଲୁ । ଧନଆ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ବୋହୂ
ସାଆନ୍ତାଣୀଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲା, ଡାକ୍ରର ବାବୁଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥିର
ହୋଇ ବସିଲା । ମାତ୍ର ବାସନ୍ତୀ ଯେତେବେଳେ ଦେବବ୍ରତର ଶୀର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷୀଣ ମୁଖ ଉପରୁ
ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ଧନଆକୁ ଚାହିଁଲା ଏବଂ ତାକୁ ଡୋଳାଏ ଲୁହ ପୁରାଇ ମୁହଁଟାକୁ ଚଉପଟା
ମନ୍ଦିର ଭାଙ୍ଗି କରି ବସିଥିବାର ଦେଖିଲା, ସେତେବେଳେ ଆଉ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିପାରିଲା
ନାହିଁ । ପୁଲାଏ କାନର ଆଖି ଦୁଇଟା ଚାପି ଧରି ଏକଦମ ଆସି ବସିଲା ଗାଡ଼ି ଭିତରେ ।
କିନ୍ତୁ ପରେ ବସନ୍ତକୁମାରୀ ଯେତେବେଳେ ଗାଡ଼ି ଭିତରକୁ ଫେରି ଆସିଲା,
ସେ ଦେଖିଲା, ବାସନ୍ତୀର ପରିହୃତ ବସ୍ତ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଲୋତକରେ ଆଉଁ ହୋଇ
ଯାଇଛି ।

ଦେବବ୍ରତ ଶରୀର ଯେତେକ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଉଠିଥାଏ, ବାସନ୍ତୀ ପାଇଁ ଭବନା
ତାର ଯେତେକ ପ୍ରକଳ ନହୋଇ ତା ଚିତ୍ତରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଉଥାଏ । ସେ ଧନଆକୁ ପଚାରିଲେ
ଧନଆ କହେ, ଡାକ୍ରର ବାବୁ ଜାଣନ୍ତି । ଡାକ୍ରର ବାବୁ କହନ୍ତି, “ହଁ, ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ
ଡାକ୍ରର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଟିକିଏ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଥିବାର ସେ ଶୁଣିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ
ସହିତ ବଣେଶ ଘନଷ୍ଟତା ନାହିଁ ।” ଦେବବ୍ରତ ତାଙ୍କଠାକୁ କେତେଥର ପହଞ୍ଚି ଯେଉଁ
ସ୍ଥାନକୁ ପଠାଇଦେବାକୁ ଡାକ୍ରର ବାବୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରେ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଖଣି କରି
ଉତ୍ତର ପାଏ ନାହିଁ ।

ଅବଶେଷରେ ଦିନେ ଡାକ୍ରର ବାବୁ ଆସି ଦେବବ୍ରତକୁ ଖବର ଦେଇଗଲେ ଯେ,
ସେ ଖୋଜୁଥିବା ଭଦ୍ରଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଛୁଟିନେଇ ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ
ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି ଏବଂ ଡାକ୍ରର ବାବୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ଗୃହକୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।
ଦେବବ୍ରତ ଯଦି ଦୟା କରି ତାଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କ ଘରେ
ଉଭୟଙ୍କର ଆଳାପ ହୋଇ ଯିବ । ଦେବବ୍ରତ ଏ ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କଲା । ଆନନ୍ଦର ସହିତ
ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଗ୍ରହଣ କଲା । ସେତେବେଳକୁ ସେ ସାମାନ୍ୟ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଆସିଲଣି । ଆଉ ଭୟ
କରିବାର କାରଣ କିଛି ନାହିଁ ।

ଯଥା ସମୟରେ ଦେବବ୍ରତକୁ ଡାକ୍ରର ବାବୁଙ୍କ ଗାଡ଼ି ଆସି ଦେଇଗଲା । ଡାକ୍ରର
ବାବୁଙ୍କ ଗୃହଟି ଆଧୁନିକ ରୂପ ଅନୁଯାୟୀ ସୁସଜ୍ଜିତ, କିନ୍ତୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ଭଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ଆଉ
କାହାରିକି ନ ଦେଖି ଦେବବ୍ରତ ବସିଥିଲା । ଡାକ୍ରର ବାବୁଟି ଦେବବ୍ରତକୁ ବୈଠକ-
ଶାଳା ପାର କରାଇ ଏକାନ୍ତବଳେ ଗୃହ ମଧ୍ୟକୁ ଡାକି ନେବାଦ୍ୱାରା ଏତେଦୂର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ
ଦେଖାଇବାର କାରଣ ସେ କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥାଏ । ଡାକ୍ରର ବାବୁଙ୍କ ଶୟନକକ୍ଷରେ
ବସି ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟରେ କେତେ ପ୍ରକାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିଥାଏ । ସବୁ କଥା ବଙ୍ଗଳାରେ ।
ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଭିତରୁ ନାହିଁ କଣ୍ଠର ରୁଚି ହାସ୍ୟ ଧ୍ୱନି ଶୁଣାଯାଉଥାଏ । ଦେବବ୍ରତ

ଉତ୍ତର ଖାତରରେ କିଛି ପଶୁର ପାରୁ ନ ଥାଏ, ଅଥଚ ଏ ସବୁର ଅର୍ଥ ବୁଝିବା ତା ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର ।

ଦେବବତର ଶରୀର ସୁସ୍ଥ ହୋଇଆସିଲାଣି । କାଲିଠାରୁ ତାକୁ ଆଉ ଡାକ୍ତର-ଖାନାରେ ରହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଉତ୍ତଥାପନ ପରେ ଡାକ୍ତର ବାବୁ ପଚାରିଲେ, “ହଁ ମହାଶୟ, ସେ ଓଡ଼ିଆ ଡାକ୍ତର ବାବୁଟି ସହଜ ଆପଣଙ୍କର କ’ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ?” ଦେବବତ ସ୍ଥିର ରାବରେ ଉତ୍ତର କଲା, “ଗୋଟାଏ ଘରୁଆ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ।”

ଡାକ୍ତର ବାବୁଟି ମୁରୁକି ହସି ପଚାରିଲେ, “ସେ ଆପଣଙ୍କର କିଛି ସମ୍ପର୍କୀୟ ?”

“ନା ।”

“ତେବେ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ ବୋଧହୁଏ ?”

“ନା ।”

“କେଣ୍ଡ ତ, ତାହାହେଲେ ବୋଧହୁଏ କୌଣସି ବ୍ୟବସାୟ ସଂସ୍ଥାରେ ଆସିଛନ୍ତି ?”

- ଦେବବତ ଧୀରରାବରେ ଉତ୍ତର କଲା, “ମାତ୍ର କରକେ, ମହାଶୟ, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ କୌଣସି କଥା ଉତ୍ତଥାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ ।”

ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପକାଇବାକୁ ଯାଇ ଡାକ୍ତର ବାବୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମହାଶୟ, ଆପଣମାନଙ୍କ ଦେଶମିଶ୍ରଣ କଥା କ’ଣ ହେଲା, ଓଡ଼ିଶା ଏଥର ପୁଣି କାହା ସଙ୍ଗରେ ମିଶୁଛି ?”

“ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି କିଛି ତ ଶୁଣାଯାଇ ନାହିଁ !” ଡାକ୍ତରବାବୁ ଟିକିଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ବେଙ୍ଗଲ ପାର୍ଟିସନ ପରି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କିଛି ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବ ପରା !”

“ନା, ବେଙ୍ଗଲ ପାର୍ଟିସନ ପରି ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ ଖାତ୍ତୟ ଜାଗରଣ ଯୁଗରେ ବଙ୍ଗଳାକୁ ସରକାର ବିଭକ୍ତ କରିଦେବାଦ୍ଵାରା ବଙ୍ଗଳାରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଓଡ଼ିଶା ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ନାହିଁ; ବହୁ ବସ ହେଲା ବହୁ ନ୍ନ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏକ କରିବାହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସମସ୍ୟା ।”

ବ୍ୟଙ୍ଗ ହସି ଡାକ୍ର ବାବୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମହାଶୟ, ବଙ୍ଗଳା ସହୃଦ ଓଡ଼ିଶା ରହିଲେ ତା ପକ୍ଷରେ କେତେଦୂର ଲାଭ ହୁଅନ୍ତା ! ଏତ ବଡ଼ ଗୋଟାଏ ଉନ୍ନତ ଜାତି । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆମାନେ ବଙ୍ଗୀୟମାନଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ଯେପରି ପରମ ପୌରାଣ୍ୟ ମନେ କରନ୍ତି—”

ଏଇ ବଙ୍ଗୀୟ ଇଂଲେକଟି ଏପରି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଦେଶିକତା ବିଷୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାର କାରଣ ଦେବବ୍ରତ ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥାଏ । ଦେବବ୍ରତ ଟିକିଏ ଉତ୍ତେଜିତ ହେଲାପରି ଆଉ କ’ଣ କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲା, ଏହି ସମୟରେ ଧନିଆ ଧର୍ମସର୍ବ ହୋଇ ଆସି ଦୁଇଟା ଟେଲିଗ୍ରାମ ଦେବବ୍ରତ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲା । ଦେବବ୍ରତ ଖୋଲି ଦେଖିଲା । ଗୋଟାକରେ ଖବର ଆସିଛି— ଆଉ ସାତ ଦିନ ରହିଲା ରମେଶର ସୁନାଦି ସହୃଦ ବିବାହ ହେବ, ସେଥିରେ ଦେବକୁ ସଫଳ ଯୋଗଦେବାକୁ ହେବ । ଆଉ ଖଣ୍ଡକରୁ ପଢ଼ିଲା—ସେ ଅସୁସ୍ଥ ଥିବାର ସମ୍ଭାବ ପାଇ ବୋଉ କାଲି ସକାଳେ ଆସି ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଓଢ଼ାଇଛନ୍ତି ! ଦେବବ୍ରତ ଧନିଆକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲା, “ମୁଁ ଅସୁସ୍ଥ ହେବା ଖବର ବୋଉ ନିକଟକୁ କିଏ ଲେଖିଲା ?” “କେଜାଣି ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତ କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ ।”

ଦେବବ୍ରତ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଡାକ୍ର ବାବୁଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ଉଠି ଠିଆ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଦ୍ଵାରଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଅପରିଚିତା ରମଣୀ ମୁଝି ଶିଶୁଟିଏ କୋଳରେ ଧରି ଠିଆ ହୋଇଥିବାର ସେ ଦେଖି ପାରିଲା । ଏହି ଅପରିଚିତାର କୋଳରେ ନିଜ ସନ୍ତାନକୁ ଦେଖି, ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଲବକୁଣ୍ଡକୁ ଦେଖିଥିଲେ, କମ୍ପା ଦୁଷ୍ଟନ୍ତ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଭରତଙ୍କୁ ଦେଖିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଭାବର ଉଦ୍ରେକ ହୋଇଥିଲା, ଦେବବ୍ରତର ତାହା ହେଲା କି ନାହିଁ, ତାକୁ ଜଣା; କିନ୍ତୁ ଶିଶୁଟି ଏହି ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ିବାଲା କମାକାର ପୁରୁଷଟିକୁ ଚାହିଁ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଲା । ରମଣୀଟି ହସି ହସି ଡାକିଲା, “ମୁଁ ଏ ପିଲାକୁ ରୁମର ଧରି ପାରେ ନା ମ ‘ଅ’, ରୁମେ ଆସି ନିଅ ।”

ଦେବବ୍ରତ ଏହି ରମଣୀ ମୁଖରୁ ନିଜ ମାତୃଭାଷା ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଉଥିବାର ଶୁଣି ଡାକ୍ର ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଚକିତ ହୋଇ ଚାହିଁଲା; କିନ୍ତୁ ଡାକ୍ର ବାବୁ, ଧନିଆ, ଉଭୟେ ଇତ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ଯାଉଛନ୍ତି । ଦେବବ୍ରତ ଅବାକ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ପୁଷ୍ପ-ଦେଶକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇଲା, ସେ ଦେଖିଲା, ଆଉ ଜଣେ ରମଣୀ କ୍ଷୟିତ ମୁଖରେ ଶିଶୁଟିକ କୋଳକୁ ନେଉଛି । କିଏ ଏ ? ଦେବବ୍ରତ ବିସ୍ମୟଭରତ ଚିତ୍ତରେ ଚାହିଁ ରହିଲା ! ଶିଶୁଟି ଜନନୀ ଡୋଡ଼ରେ ବସି ନିର୍ଭୀକଭାବରେ ସେହି କମ୍ପୂତକମାକାର ପୁରୁଷକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା ।

ଦେବବ୍ରତର ଦୃଷ୍ଟି ବାସନ୍ତୀ ମୁଖ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା, ସେ ପୁଅକୁ ଚାହିଁଲା ନାହିଁ କିମ୍ବା ତାକୁ କୋଳକୁ ନେବାକୁ ଗଲା ନାହିଁ । ଶିଶୁଟି ସେହି ଲୋକଟାକୁ ତା ଆଡ଼କୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାର ଦେଖି ପାରି ଭୟରେ ଜନନୀ ବନ୍ଧରେ ମୁହଁ ଗୁଞ୍ଜିଲା । ଶିଶୁଟିର ସୁରକ୍ଷାକୁ ସଜାଗ ଅଲେ ଆଜି ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା ଯେ, ସେ ସେତେବେଳେ ଜନନୀ ବନ୍ଧରୁ ମୁଖ କାଢ଼ିଲା, ସେତେବେଳେ ଦେଖିଲା, ସେହି ଶ୍ଵାସର ଦାଢ଼ିବାଲା ଲୋକଟା ତା ଜନନୀକୁ ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଛୁ ଏବଂ ତାର ମାତା ଏକ ହସ୍ତରେ ତାକୁ ଧରି ଅନ୍ୟ ହସ୍ତରେ ସେହି ଲୋକଟାର ପୃଷ୍ଠ ଦେଶ ବେଷ୍ଟନ କରିଛୁ ଓ ତାର ସ୍ବର ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ ରଖି ଆତ୍ମ ସ୍ବରରେ କହୁଛୁ, “ଦେବ ଭାଇ !”

ଆଉ ସେହି ଲୋକଟି ତାର ଜନନୀ ସ୍ବରରେ ତାର ଦାଢ଼ିପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁହଁଟା ଗୁଞ୍ଜି କାନ ପାଖରେ ଗଦ୍‌ଗଦ ସ୍ବରରେ କହୁଛୁ, “ବାସ !”

— ସମାପ୍ତ —